

Вища освіта в Україні

Б. Ф. Заблоцький

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА Підручник

77 93 82 φ υ

Б. Ф. Заблоцький

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Підручник

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України*

Видавництво "Новий світ-2000"
Львів — 2009

65.0275

УДК 330 (075.8)
ББК 65я73
3-12

Відтворення цієї книги або будь-якої її частини заборонено без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушення авторських прав будуть переслідуватися у судовому порядку.

*Гриф надано Міністерством освіти та науки України
(лист № 1.4/18-Г-1552 від 3.07.2008 р.)*

Рецензенти:

Вовканич С. Й. — д.е.н., професор, Інститут регіональних досліджень НАН України;

Гринів Л. С. — д.е.н., професор, Національний університет ім. І. Франка (м. Львів);

Мокій А. І. — д.е.н., професор, Національний інститут стратегічних досліджень.

Заблюцький Б. Ф.

3-12 Національна економіка: Підручник. — Львів: Новий світ-2000, 2009. — 582 с.

ISBN 978-966-418-077-8

“Новий світ-2000”

Монографічний підручник написаний відповідно до освітньо-професійної програми підготовки фахівців у вищій школі України за спеціальностями напрямку 0501 “Економіка і підприємництво” і призначений для вивчення національної економіки. У ньому висвітлено теоретичні основи формування національної економічної системи окремої країни, значення базисних інститутів та інституційних чинників у її стабільному і збалансованому розвитку. Розкрито ознаки і типи національних економік, сутність суспільного добробуту і ринкової економіки, економічного потенціалу та мієне держави в управлінні економікою.

Висвітлено роль демократизації, економічної свободи, прогнозування і регулювання економічних процесів країни. У підручнику також розкрито сутність політики економічного зростання, інтеграції у світове господарство та основи національної економічної безпеки.

Розглянуто методичні матеріали для складання робочої програми лектором, індивідуального навчального плану студентом, запропоновано тести для поточного і підсумкового контролю знань студента та ін. Підручник стане добрим помічником також викладачам загальнооекономічних дисциплін, аспірантам, працівникам управління економікою, науковцям.

ISBN 978-966-418-077-8

77 93 82

© Заблюцький Б. Ф. 2009
© “Новий світ-2000”. 2009

ЗМІСТ

ВСТУП 8

**ТЕМА 1. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА:
ЗАГАЛЬНЕ Й ОСОБЛИВЕ** 11

1.1 Загальні риси суспільних економічних систем 11

1.2 Особливі ознаки національної економіки 15

1.3 Економічна база національних господарств та їхні типи 17

 1.3.1 Економіка планового і ринкового типу 18

 1.3.2 Перехідна економіка інверсійного типу 23

1.4 Сутність економік відкритого типу 28

 1.4.1 Становлення і функціонування економік відкритого типу 29

 1.4.2 Засади регулювання в економіці відкритого типу 33

 1.4.3 Регулювання рахунка руху капіталу і поточних операцій 35

**ТЕМА 2. ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ ТА БАЗИСНІ ІНСТИТУТИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ** 53

2.1 Економічні теорії та їхні загальні положення 53

2.2 Теорія дії триєдиних економічних законів 68

2.3 Базисні відносини та інститути національної економіки 78

2.4 Господарська збалансованість і стабільність як завдання державних інститутів національної економіки 80

**ТЕМА 3. ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ
ТА СОЦІЯЛЬНО-РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ** 91

3.1 Суспільні потреби як соціальна база добробуту 91

3.2 Національний продукт як виробнича база добробуту ... 94

3.3 Засади соціально-ринкової економіки 97

3.4 Становлення ринкового механізму ціноутворення 106

**ТЕМА 4. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ** 122

4.1 Потенціал соціального споживання 122

4.1.1. Споживчий потенціал	123
4.1.2. Рекреаційний потенціал	125
4.2. Потенціал виробництва	128
4.2.1. Фактори моделювання виробничого потенціалу ..	128
4.2.2. Освітній і науковий потенціал	133
4.2.3. Трудовий потенціал	139
4.2.4. Національне багатство в системі виробничого потенціалу	146
4.2.4.1. Нефінансові створені активи	147
4.2.4.2. Нефінансові нестворені активи	152
4.2.4.3. Фінансові активи (пасиви)	154
4.2.4.4. Інвестиційний потенціал	156
4.3. Зовнішньоекономічний потенціал	158
ТЕМА 5. ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	162
5.1. Інститути права, управління і власності	162
5.2. Власність в умовах ринку	170
5.3. Упорядкування приватизації в Україні	174
5.3.1. Приватна власність і права та обов'язки власників ...	175
5.3.2. Власність і комерційне право	178
5.3.3. Суб'єкти власності в ринкових умовах	180
5.3.4. Приватизація і забезпечення прав власності	182
ТЕМА 6. ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ	185
6.1. Національний ринок України і його проблеми	185
6.1.1. Національний попит	186
6.1.2. Національна пропозиція	191
6.1.3. Проблеми національного ринку	194
6.1.3.1. Тіньова економіка	194
6.1.3.2. Інфляція	196
6.2. Сутність і функціонування ринкової інфраструктури	200
6.2.1. Спеціалізована ринкова інфраструктура	202
6.2.2. Загальна ринкова інфраструктура	207
6.3. Вплив ринкової інфраструктури на формування конкурентного середовища	214

ТЕМА 7. ДЕРЖАВНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ	222
7.1. Українська держава та її засади	222
7.1.1. Держава як єдність закону і влади	223
7.1.2. Верховенство права над законом і закону над владою	228
7.1.3. Недоторканність Конституції України	230
7.2. Місце держави в управлінні економікою	232
7.2.1. Функції уряду в ринковій економіці	232
7.2.2. Регулювання ринку праці	234
7.2.3. Регулювання соціального захисту	245
ТЕМА 8. ДЕМОКРАТІЯ, ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК	253
8.1. Сутність демократії та її місце в самоуправлінні економікою	253
8.1.1. Демократія як фактор самоуправління в економіці	254
8.1.2. Уроки демократії для України	257
8.2. Економічна свобода і її основи	261
8.3. Економічний порядок як система узгоджених інтересів ...	266
8.3.1. Дотримання положень чинного законодавства	280
8.3.2. Поліпшення інституційних рамок умов	283
ТЕМА 9. СТРУКТУРНА ПЕРЕБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	287
9.1. Формування ринкових відносин	287
9.2. Стратегія структурних перетворень	291
9.3. Капіталовкладення і реструктуризація основного капіталу, зайнятості та національного продукту	296
9.4. Макроекономічна структурна перебудова	299
9.4.1. Сутність макроекономічної структурної перебудови	300
9.4.2. Реструктуризація галузей соціального комплексу ...	303
9.4.3. Реструктуризація базових галузей промисловості ...	307
9.4.4. Реструктуризація сільськогосподарського сектора і ринку землі	311

9.5. Мікроекономічна структурна перебудова	316
9.5.1. Реструктуризація банківської системи	316
9.5.2. Створення малих і середніх підприємств	321
ТЕМА 10. ПРОГРАМУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	325
10.1. Прогнозування у системі економічного програмування ..	325
10.1.1. Прогнозування національної економіки	326
10.1.2. Моделювання макроекономічних процесів	329
10.2. Індикативне планування національної економіки	333
10.2.1. Функції управління і методи планування	334
10.2.2. Завдання планування і види планів	335
10.3. Програмне регулювання національної економіки	338
10.3.1. Регулювання соціального розвитку	339
10.3.2. Грошово-кредитне регулювання	357
10.3.3. Податкове регулювання	365
10.3.4. Регулювання міжбюджетних відносин	371
10.3.5. Валютне регулювання і валютний контроль	378
10.3.6. Антимонопольне регулювання	384
ТЕМА 11. ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ	392
11.1. Національна стратегія і політика економічного зростання	394
11.1.1. Стратегія національно-економічної збалансованості ..	394
11.1.2. Пріоритети національної політики економічного зростання	396
11.2. Теорія економічного зростання	404
11.2.1. Закон товаровиробництва і виробнича функція ..	405
11.2.2. Норма нагромадження капіталу та обсяг виробництва	407
11.2.3. Джерела економічного зростання	409
11.2.4. Підходи до моделювання економічного зростання	413
ТЕМА 12. ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ ІНТЕГРАЦІЇ У СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО	418
12.1. Тенденції розвитку світових інтеграційних процесів ..	418

12.2. Вплив інтеграційних процесів на формування ринків товарів, послуг і капіталу	421
12.3. Інституційні основи і форми економічної та політичної інтеграції України	423
12.3.1. Принципи економічної інтеграції і внутрішні проблеми України	424
12.3.2. Інститути і форми економічної інтеграції	429
12.3.3. Передумови і шляхи міжнародної економічної інтеграції	433
12.3.4. Вибір економічної інтеграції для України	438
12.3.5. Міжнародна підтримка ринкових перетворень в Україні	445
ТЕМА 13. НАЦІОНАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА	451
13.1. Економічна безпека в системі національної безпеки України	451
13.1.1. Концепція національної безпеки України	452
13.1.2. Сутність економічної безпеки	457
13.1.3. Інституційні основи системи економічної безпеки ...	460
13.2. Проблеми і пріоритети економічної безпеки України ..	463
13.2.1. Проблеми політичної та економічної орієнтації України	464
13.2.2. Національні політичні й економічні ризики	467
13.2.3. Піднесення економічної самодостатності суб'єктів виробництва	478
13.3. Регіональні аспекти економічної безпеки України	483
13.3.1. Загрози економічної безпеки регіонів	483
13.3.2. Основи економічної безпеки регіонів	485
ТЕМА 14. МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ВИКЛАДАННЯ І ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ	489
Кредитно-модульна система планування вивчення дисципліни	489
Тестування поточного і підсумкового рівня знань студентів ...	507
Короткий термінологічний словник	566
Рекомендована література	578

ВСТУП

Сучасний етап розвитку теорії і практики світового господарювання характеризується масштабними і якісними перетвореннями, що відбуваються у різних сферах життєдіяльності нації і держави. Ці перетворення активно впливають на зміст функцій органів державного і господарського управління та регулювання національної економіки. Це потребує підготовки фахівців нової формації, здатних правильно оцінювати сутність ідеологічних, політичних, інноваційних, соціальних та економічних перетворень, що відбуваються у політичному та економічному житті України, оперативно приймати ті господарські рішення, які відповідають не лише сьогоdnішнім цілям і завданням, а й перспективам майбутнього прогресивного поступу нації і держави. Висвітлення багатоаспектних процесів соціально-економічних та демократичних перетворень, розгляд форм і методів управління національними господарськими системами необхідно для підготовки випускників економічних вищих навчальних закладів і факультетів. Ці питання повинні посісти провідне місце в навчальному процесі.

Автор підручника “*Національна економіка*” виходив з освітньо-професійної програми, що є державним нормативним стандартом, в якому окреслюється нормативний зміст навчання, установлюються вимоги до змісту, обсягу та рівня освітньої і професійної підготовки бакалавра за спеціальностями напряму 0501 — “*Економіка та підприємництво*”. Цей стандарт є складовою системи стандартів вищої освіти і використовується у процесі розроблення та коригування відповідної навчальної програми та іншого методичного забезпечення.

Структура підручника, тобто його тематика, повністю відповідає державному стандарту нормативної дисципліни “*Національна економіка*”. Увага автора була зосереджена на змісті сутності поняття “*національна економіка*”, теоретичних основ формування національних економічних систем та їхніх базисних інститутів. У тринадцятих розділах підручника автор акцентує, що національна економіка будь-якої країни — це складна господарська,

соціально, організаційна, науково-технологічна система. Вона володіє сукупним економічним потенціалом, що складається з окремих потенціалів, нагромаджених у процесі її функціонування. Своєю чергою, розвиток національної економіки країни приводить до створення і удосконалення її національного ринку, у межах якого формуються і діють його окремі сегменти: ринок товарів і послуг, фінансові ринки, ринок праці, нерухомості, інтелектуальної власності та ін.

У підручнику аргументовано висвітлено питання, що стосуються саморозвитку національної економічної системи України:

✦ *теорію суспільного добробуту та соціально-ринкової економіки;*

✦ *інституційні основи розвитку української економіки та інфраструктури національного ринку;*

✦ *роль і місце держави в управлінні економікою ринкового типу;*

✦ *засади демократії, економічної свободи та економічного порядку в процесі радикальних національно-економічних перетворень;*

✦ *напрями структурної перебудови української економіки, програмування, прогнозування, планування, регулювання та економічного зростання;*

✦ *інституційні форми інтеграції у світову економіку та основи національно-економічної безпеки України.*

У розділах підручника автор акцентує, що в національній економіці України відбуваються постійні структурні, організаційні та інші зміни, зумовлені особливостями господарської системи. При тому підкреслює, що всі рівні функціонування української економіки, сегменти національного ринку і потенціали об'єднані комплексом організаційно-правових, економічних, соціальних, технологічних та інших взаємозв'язків. Ці взаємозв'язки зумовлені: видами і формами власності, рухом матеріальних потоків, капіталів, праці, енергії, сировини, потоками грошової маси.

Важливість глибокого вивчення проблем і тенденцій розвитку національної економіки України особливо зростає тепер, коли Україна стала політичним і економічним чинником усіх процесів у Європі і світі. Україні необхідно знати сучасні вимоги до формування власного економічного потенціалу та механізму його функціону-

вання, щоби вийти на дорогу сталого національно-економічного розвитку та зрівняти добробут свого народу з добробутом народів розвинутих країн.

Автор буде щиро вдячний всім, хто висловить свої зауваження та побажання щодо вдосконалення змісту підручника.

Наша адреса:

75005, м. Львів,

вул. Туган-Барановського 10.

ТЕМА 1

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА: ЗАГАЛЬНЕ Й ОСОБЛИВЕ

Поняття економіка походить із грецької мови і дослівно перекладається як *житло і закон*. Тобто тут мали на увазі середовище для життя і господарювання суспільства та закони, що регулюють відносини суспільства з довкіллям і стосунки між членами суспільства. Господарювання зводиться до цілеспрямованої діяльності людей, тобто до виробництва, наслідком якого є створені предмети їжі, одягу, житла, побуту, культури, духовності тощо. Виробництво є категорією історичною, у ньому беруть участь як одна особа, так і група людей та й суспільство загалом. Отже, виробництво матеріальних вартостей було, є і залишається в основі розвитку суспільств та основним чинником формування їх духовності, тобто національної культури.

1.1. Загальні риси суспільних економічних систем

У своєму розвитку суспільні економічні системи пройшли два якісно різні рівні щодо структури і форм організації національних економік:

- рівень *натурального виробництва*;
- рівень *товарного виробництва*.

Натуральне виробництво. Історично першою економічною формою функціонування людського суспільства було натуральне виробництво.

*** Натуральне виробництво** — тип господарства, в якому процес створення матеріальних благ спрямований на задоволення лише власних потреб виробника.

У натуральному господарстві продукт не набував товарної форми (не ставав об'єктом купівлі-продажу), а утворював фонд життя-

вих засобів для самого виробника. У докапіталістичних формаціях господарство було переважно натуральне.

З погляду вартості структуру продукту, створеного в натуральному виробництві, відображає таке рівняння:

$$B = O + T$$

де B — вартість створеного продукту в натуральному виробництві; O — вартість відшкодованих витрат на виробництво продукту; T — вартість оплати власної та найманої праці.

Натуральна форма господарювання адекватна лише тому рівню розвитку продуктивних сил і лише тим економічним відносинам, які визначають у край обмежену мету виробництва, підпорядковують її задоволенню незначних за обсягом і одноманітних за складом потреб.

Товарне виробництво. Зароджується з поглибленням суспільної організації натурального виробництва, за якої виробничі відносини між людьми виявляються через купівлю-продаж продуктів їхньої праці. Продуктів праці тепер виробляється більше, ніж необхідно для власних потреб, вони перетворюються на товар і стають предметом товарно-грошового обміну, а виробництво — товарним виробництвом. Для розвитку товарного виробництва потрібні такі передумови:

→ **суспільний поділ праці.** Має своїм наслідком обмін продуктами, створеними в різних видах виробництва, оскільки на ній основі відбувається процес відособлення різних видів праці;

→ **право індивідуального привласнення результатів праці і розпорядження ними.** Забезпечує регулярність товарного виробництва, оформлення його у сферу життєдіяльності суспільства;

→ **набуття виробництвом продукту товарної форми, його повторюваність і відтворення у більших масштабах за рахунок вищої вартості продукту порівняно з витратами на його виробництво.**

Рівняння вартісної структури продукту товарного виробництва має такий вигляд:

$$B = O + T + ВП.$$

де B — вартість створеного в товарному виробництві продукту, валовий випуск; O — вартість відшкодованих матеріальних витрат на виробництво продукту, обіговий капітал; T — вартість оплати власної і найманої праці, трудовий капітал; $ВП$ — валовий прибуток.

З визріванням цих умов виникає обмін товарами як форма економічного зв'язку між виробниками.

*** Товарне виробництво** — форма організації суспільного виробництва, що характеризується глибоким суспільним поділом праці, виготовленням продуктів не лише для задоволення потреб виробників, а й для товарно-грошового обміну, отримання доходів, більших від витрат виробництва (прибутків), і задоволення потреб суспільних інститутів і людей, які не працюють.

Особливістю поділу праці в товарному виробництві є те, що він:

↳ пов'язує виробників у єдину господарську систему виробництва, розподілу, обміну і споживання;

↳ сприяє зростанню продуктивності праці, зменшенню витрат виробництва і збільшенню обсягів продукції остаточного споживання;

↳ зумовлює позитивні соціальні зміни: розвиток соціальних послуг, полегшення умов праці, поліпшення соціальної структури суспільства тощо;

↳ забезпечує формування суспільства з єдиною системою норм організації виробництва, розподілу, обміну, споживання, управління, регулювання тощо.

Виділяють такі **рівні суспільного поділу праці**:

➤ **загальний** (поділ суспільно-товарного виробництва на найбільшій його галузі: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт та ін.);

➤ **частковий** (поділ найбільшій галузей людської діяльності на їх складові: у промисловості — машинобудування, приладобудування; у сільському господарстві — рослинництво, тваринництво та ін.);

➤ **одичний, або індивідуальний** (поділ усередині підприємства на основі професійної спеціалізації виробників — токаря, слюсара, водія та ін.).

Територіальне поширення рівнів поділу праці всередині країни зумовлює розвиток єдиної економічної системи з її територіальними особливостями виробництва. Територіальний поділ праці передбачає територіальні зв'язки, обмін продуктами і послугами, на яких спеціалізується господарство окремих територій країни чи країн (рис. 1.1).

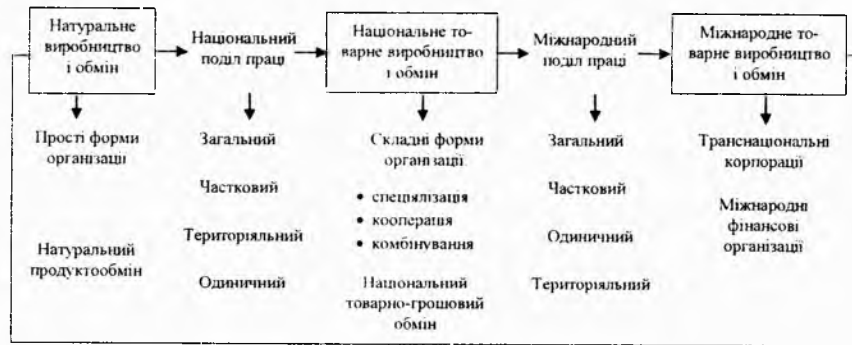

Рис. 1.1. Схема формування національної і міжнародної економік

Поділ праці в межах національної і міжнародної економік посилює *диверсифікацію* — розширення діяльності окремих виробників, перетворення її на багатогалузеву і як наслідок — поглиблення технологічної кооперації, комбінування виробництва та ін.

За глибокого міжнародного поділу праці формується так звана *“друга економіка”* в межах самих міжнародних корпорацій. Її суть полягає у тому, що єдиний виробничий процес членується на операції, які здійснюються у різних країнах. Чим глибший поділ праці у виробництві і просторі, тим інтегрованіше суспільство як єдиний національно-суспільний організм зі своїми особливостями розвитку.

Такі етапи були властиві розвитку економічної системи на території України, яка в умовах політичної незалежності набуває характеристик національної.

1.2. Особливі ознаки національної економіки

Господарська система, що склалася історично в певних територіальних (національних) межах, має назву *“національна економіка”*. Формування і функціонування національної економіки регламентується конституцією держави і створеними на її основі законами, що регулюють господарську діяльність загалом і діяльність сфер, галузей, регіонів.

*** Національна економіка** — конституційне, економічно та організаційно єдина система взаємопов'язаних галузей і сфер діяльності людей, що характеризується відповідною пропорційністю, взаємозумовленим розміщенням на обмеженій державними кордонами території.

З міжнародним поділом праці сформувалися міжнародні ринки, покупцями і продавцями на яких є передусім окремі країни. Види продукції, які вони поставляють на ці ринки, дають уявлення про їхню національну економіку, її структуру й обсяги виробництва, якість і цінність її продукції. Тим, наскільки економічна система задовольняє потреби країни і наскільки її продукція потрібна іншим країнам, визначаються місце і роль конкретної країни у світовому господарстві.

Національна економіка виникає і розвивається на основі:

→ поглиблення суспільного, зокрема територіального, поділу праці, що зумовлює виникнення різноманітних видів діяльності, спеціалізацію території;

→ формування міцних централізованих держав.

За таких умов народне господарство з часом перетворюється на *національний комплекс* — територіальне утворення, в якому всі компоненти економічного життя (підприємства, галузі, окремі регіони) функціонують як єдиний організм, що забезпечує матеріальні й духовні потреби суспільства.

Сучасну національну економіку характеризують такі групи ознак: ⇒ ознаки національного суверенітету; ⇒ ресурсо-виробничі; ⇒ господарсько-організуючі; ⇒ товарообмінні.

* **Ознаки національного суверенітету.** Визначають здатність суспільно-господарської системи до самоорганізації, до реалізації себе як суб'єкта міжнародних рівноправних партнерських господарських та інших зв'язків.

До них належать: ➤ *суверенітет і недоторканість території, державного утворення*; ➤ *суверенітет законотворчості і чинності правових актів на державній території*; ➤ *суверенітет національної внутрішньої і зовнішньої політики*; ➤ *суверенітет суспільно-культурної ідеології*; *суверенітет господарської діяльності.*

* **Ресурсо-виробничі ознаки.** Відображають передусім потенційні можливості виробничої діяльності, структури виробництва, його спеціалізації і охоплюють: *людський потенціал*; *науковий і техніко-технологічний потенціал*; *природно-ресурсний потенціал.*

Людський потенціал визначається чисельністю населення працездатного віку, його професійною структурою, кваліфікаційним рівнем, освітою, станом здоров'я тощо; *науковий і техніко-технологічний* — станом розвитку науки, впровадженням наукових розробок у виробництво, створенням нових видів машин і технологій; *природно-ресурсний* — географічним розміщенням країни, наявністю природних сировинних ресурсів, рівнем їх освоєння і переробки.

* **Господарсько-організуєчі ознаки.** Є визначальними серед інших груп ознак. Вони виявляються у наявності економічного механізму, що визначає рівень поєднання людського потенціалу з природно-ресурсним і техніко-технологічним потенціалами, який залежить від узгодження приватних, колективних і суспільних інтересів, системи стимулів виробництва і праці тощо.

Інфраструктура економічного механізму є така: *правова система (закони про власність, підприємництво та ін.)*; *система стимулювання виробництва і праці*; *фінансово-кредитна система (фінанси держави, підприємств, населення, національна грошова одиниця, система банків (національного і комерційних), податкова система)*; *митна система*; *система управління і регулювання (макроекономічна, регіональна, мікроекономічна).*

* **Товарообмінні ознаки.** Виявляються через розвинуту систему внутрішніх ринків і спроможність товарів і послуг завойову-

вати світові ринки. Для функціонування ринку потрібні: товар $V = Qc$ (пропозиція), де Q — фізична кількість товару і послуг; c — ціна одиниці товару і послуги; гроші — G , тобто попит або грошовий оборот, необхідний для купівлі товару Qc . Рівняння ринку з урахуванням натурально-вартісної кількості товару Qc і грошового обороту G є таке:

$$Qc = G.$$

Згідно з ним вартість товарної маси дорівнює вартості грошового обороту. Процес купівлі-продажу є відношенням:

$$Q = G/c.$$

Він виражає наявність встановлених мінових відносин, тобто відносин між людьми з приводу обміну товару на гроші і грошей на товар.

Ознаки національної економіки є показниками самоорганізації суспільства, зокрема щодо державотворення, економічної системи, економічної і соціальної політики та ін. Структура і динаміка виробництва, товарообмін на внутрішньому і зовнішньому ринках, бюджет країни і доходи населення — головні критерії, за якими оцінюють стан самодостатності національної економіки.

1.3. Економічна база національних господарств та їхні типи

В основі виникнення, формування і розвитку національної економіки є головне економічне відношення, зокрема відношення власності. Двома найважливішими аспектами власності є \Rightarrow *економічний* і \Rightarrow *правовий*. У першому випадку власність виражає предмети і засоби виробництва, продукти інтелекту і виробництва, у другому — юридичні норми привласнення і відчуження предметів та об'єктів власності. Якщо економічний аспект власності характеризує продуктивну значущість предметів і засобів виробництва, то правовий — відносини між людьми з приводу привласнення як засобів виробництва і праці, так і результатів виробництва.

1.3.1. Економіка планового і ринкового типу

Економічна система формується під впливом ➤ об'єктивних (економічні закони) і ➤ суб'єктивних (певні ідеологічні системи) факторів. Найадекватнішою за господарським змістом (відповідністю механізму формування структури праці, капіталу, створеного продукту потребам суспільства) і суспільним призначенням є економічна система, в якій ці фактори узгоджено. Оскільки економічні закони діють об'єктивно і незмінно, то ідеологічні системи повинні формуватися згідно з вимогами цих законів, що потребує їх пізнання і з'ясування їхньої дії.

Світовій практиці відомі приклади створення економічних систем як за економічним змістом (за ефективністю виробництва), так і за господарською формою (колективне виробництво на усуспільненій власності). Однак і в першому, і в другому випадках базою становлення і розвитку національної економічної системи є основне економічне відношення: відношення людини до власності на засоби виробництва і результати праці.

З урахуванням цих відмінностей виділяють два типи національних економік.

1. Економіка, в якій домінує приватна власність (пряме невід'ємне право конкретної особи на засоби виробництва, землю, створений продукт).

2. Економіка, сформована на неприватній (суспільній) власності (опосередкованому праві конкретної особи на засоби виробництва, землю, створений продукт).

Виділяють такі форми приватної власності: ⇒ *індивідуальна* (суб'єктом власності є одна особа); ⇒ *сімейна* (суб'єктом власності є сім'я, родина власників); ⇒ *колективна, або корпоративна* (індивідуальні, сімейні, групові власники передають свою власність у колективне управління).

Форми неприватної власності: ➤ *державна* (суб'єктом власності є держава, для господарського використання об'єктів державної власності вона наймає відповідну робочу силу); ➤ *кооперативна* (суб'єктом власності є група осіб, об'єднаних на основі майнової пайової участі в кооперативі. Створена і розширена ними

власність є спільна); ➤ *колективна* (державна власність інтегрується в об'єднання, концерни, корпорації, а кооперативна — у спілки, союзи тощо). Суб'єктами власності є відповідно держава і кооперативи. Можливі корпоративні утворення державної та індивідуальної чи сімейної власності на основі акціонування.

Економічні системи різняться видом власності і суб'єктом власності. Суб'єктом приватної власності є конкретна особа, неприватної — суспільство. Вид власності визначає систему управління нею: приватна власність передбачає, що капіталом управляє його власник, неприватна власність потребує централізованого, або директивного, управління суспільним капіталом і створеним продуктом. Відповідно відмінні й функції виробників та споживачів у процесі відтворення виробництва (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Схема типів національних економік:
а) економіка, заснована на приватній власності;
б) економіка, заснована на неприватній власності

Отже, перший тип — економіка ліберально-ринкова, другий — економіка регламентовано-планова.

Регламентовано-планова економіка. В основі регламентовано-планової національної економіки — неприватна (суспільна) власність на засоби виробництва (капітал) і на створений продукт. Суб'єктом неприватної (суспільної) власності є держава, місто, кооператив тощо. Відповідно до форми неприватної власності створюється система управління виробництвом товарів чи послуг

держави, міста, кооперативу тощо. За своєю організаційною суттю ця система є централізована, вертикальна і, як звичайно, однотипна для усіх сфер діяльності.

*** Вертикальна система управління** — суворо ієрархічна система управління, в якій вища інстанція директивно надає завдання для виконання нижчій.

У таких системах управління праця окремих індивідуальних працівників координується переважно позаекономічними методами, прямим примусом. Товарно-грошові відносини і стимули є другорядними, підпорядкованими. Регламентовано-планова економіка передбачає існування сильного центру, роль якого бере на себе держава або інша влада, спроможна нав'язати суспільству свою волю. Класична централізована регламентовано-планова економічна система існувала в колишньому СРСР.

Ліберально-ринкова економіка. Ліберально-ринкова економіка ґрунтується на приватній власності на капітал і створений продукт, лібералізації виробничої діяльності, пошуку партнерів, реалізації створеного продукту тощо. Вона спирається на широку господарську самостійність товаровиробників, які здійснюють виробництво на свій страх і ризик. Засобом координації праці в цій системі є товарно-грошові відносини і конкуренція, що диктують товаровиробникам певний спосіб дії, тобто ринок.

Ліберально-ринковий тип економіки, створюючи стимули до праці, забезпечує високу гнучкість виробництва, швидкі структурні зміни, а це сприяє високим темпам розвитку продуктивних сил, відкриває широкий простір для науково-технічного прогресу.

Водночас ринкова економіка є жорсткою формою організації виробництва. Її негативні риси — численні банкрутства підприємств, постійна загроза безробіття, а отже, позбавлення джерела існування багатьох членів суспільства. Матеріальні стимули в цих системах здебільшого не пов'язані з трудовими зусиллями, а визначаються лише успіхами на ринку. Конкуренція, яка є “*двигуном*” ринку, створює специфічні суспільні відносини, що заохочують прагматизм, індивідуалізм та егоїзм.

Економічна система будь-якого типу охоплює декілька підсистем, зокрема: ⇨ *систему виробництва*; ⇨ *систему розподілу*; ⇨ *систему обігу*; ⇨ *систему споживання*; ⇨ *систему державного і соціального розвитку*.

У *системі виробництва* створюється національний продукт, його вартість; у *системі обігу* відбувається реалізація національного продукту, яка забезпечує відшкодування витрат виробництва й отримання прибутку в системі виробництва та системі обігу; *система державного і соціального розвитку* функціонує на основі перерозподілу прибутків і доходів через Державний бюджет, отриманих у перших двох системах. Отже, питання вибору типу економічної системи зводиться до обґрунтування перерозподілу функцій управління у суспільстві й економіці між власниками капіталу і державою за принципом: виробники самостійно управляють процесом виробництва продукту і його реалізації, а держава обмежується управлінням державними справами та соціальним захистом тих, хто його потребує.

Сама власність ще не визначає економічного змісту виробництва і процесів обігу, але вона є основою формування відносин, що забезпечують відповідний господарський зміст.

Власність — об'єктивна економічна категорія. Водночас вона органічно обумовлюється її суб'єктом. Специфічною властивістю власності є здатність приносити прибуток і нагромаджуватися чи розширюватися завдяки цілеспрямованій праці.

Економічний інтерес є рушійною силою виробництва або надання послуг. Пріоритетна ланка в діалектичній єдності суб'єкта власності і його економічного інтересу — суб'єкт власності, який і формує свій інтерес, свої наміри. Практика доводить: чим конкретнішим є власник засобів виробництва, тим виразніший його інтерес і тим раціональніше та ефективніше функціонують матеріальні та грошові ресурси для реалізації цього інтересу (рис. 1.3).

Центральними суб'єктами ринку є власники капіталу, підприємці, домашні господарства і держава. Обсяг і структура товаровиробництва визначаються потребами домашніх господарств і держави. Власне суспільні потреби є сигналом для виробників: для кого виробляти, що виробляти, як виробляти і скільки виробляти.

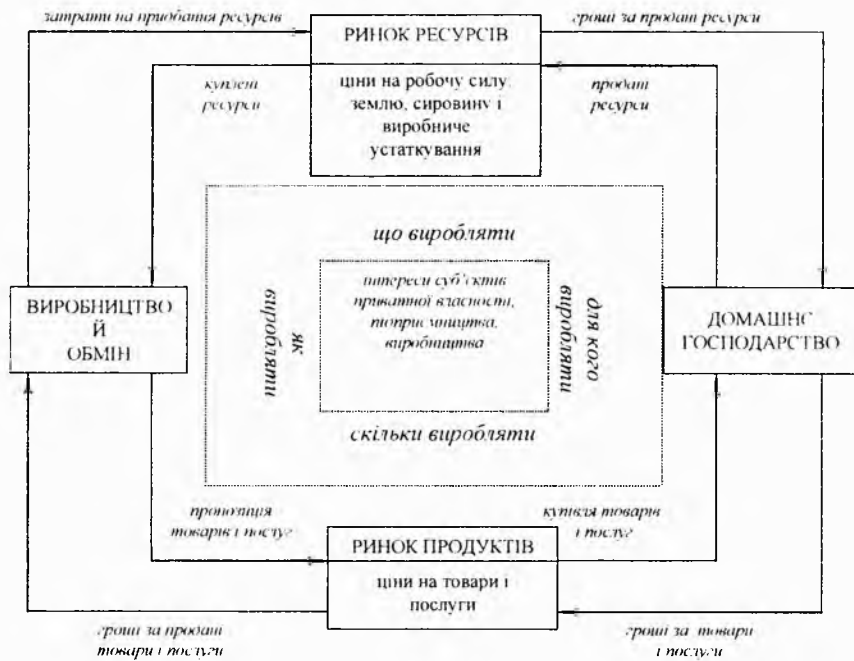

Рис. 1.3. Економічні інтереси в системі замкнутого руху по колу матеріальних і грошових ресурсів у ринковій економіці

На ринку ресурсів виробники купують потрібне устаткування, сировину, матеріали, працю, технології і здійснюють виробництво товарів, яких потребує суспільство. Конкуренція підказує, як здійснювати виробництво, які застосовувати технології, як знизити витрати й отримати прибуток, де реалізувати свої товари. Ринок товарів показує, скільки і яких товарів потребують домашні господарства і держава. Тобто на кожному ринку кожен його суб'єкт реалізовує власні інтереси. Важливо, щоб ринкові умови були сприятливі для того, інакше можливі спад виробництва і зниження доходів.

Найменше відчуження суб'єкта власності від об'єкта власності пропорційно знижує його (суб'єкта) інтерес до високоєфективної праці та виробництва.

Мало того, відсутність можливості в суб'єкта праці задовольнити життєво необхідний інтерес неминує спонукає його до "тіньових" форм задоволення своїх економічних чи соціальних потреб, до правопорушень.

Для кожного типу економічної системи характерні свої організаційні форми власності, управління, розподілу, обміну і відповідні ознаки їх вияву через процеси виробництва, якості продукції, структури національних економік тощо (рис. 1.4).

Як видно з рис. 1.4, ліберально-ринковий тип економіки зорієнтований на ефективність виробництва і пов'язані з нею механізми реалізації, а регламентовано-плановий — на форму її організації і створення відповідної інфраструктури та засобів для її обслуговування.

1.3.2. Перехідна економіка інверсійного типу

Перехід від планової до ринкової економіки потребує певного часу для здійснення необхідних інверсійних процесів.

***Інверсія** (англ. *inversion* — перестановка, зміна) **економіки** — докорінна зміна функціональних засад економіки, зокрема видів і форм власності, управління, розподілу, вибору виду діяльності, ціноутворення, економічних відносин загалом.

Перехідна економіка є новим типом економіки, в якому відбуваються ринкові зміни, тобто це вже не планова, але ще й не ринкова економіка.

Процес інверсії, або переходу до ринку, непростий, зокрема для України, з огляду на ті завдання, які їй треба реалізувати: формування національної ідеології, зміна стереотипів політичного та економічного мислення, побудова національно-демократичної правової держави, здійснення радикальних економічних перетворень, стимулювання виробництва, створення умов для впровадження іноземних інновацій та залучення інвестицій.

Період, в який відбувається такий перехід, має назву "перехідний", а економіка цього періоду — "перехідна".

***Перехідна економіка** — економічна система країни, яка здійснює перехід від одного способу виробництва до іншого.

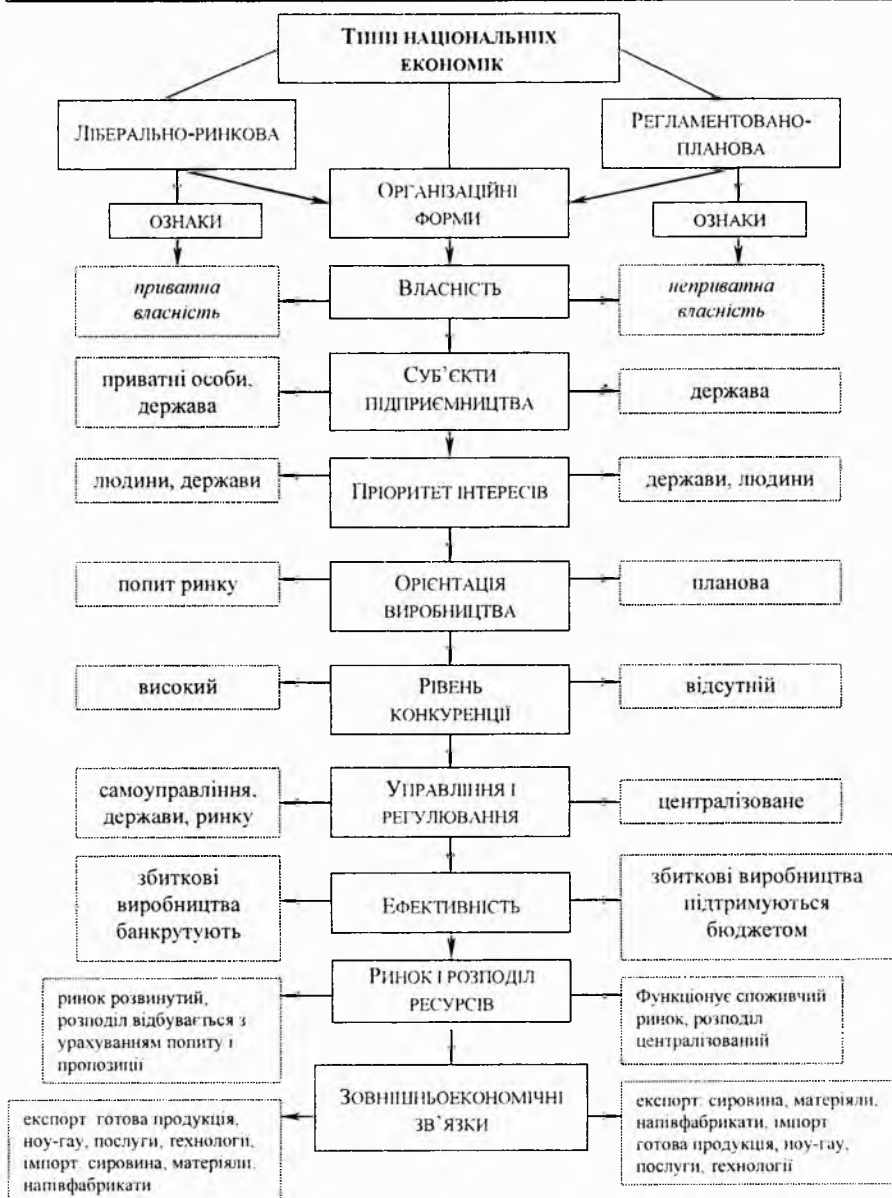

Рис. 1.4. Ознаки типів національних економік

В українських реаліях перехідна економіка означає перехід від планово-директивних методів господарювання до ринкових механізмів функціонування економіки, тобто від адміністративних до ліберальних методів. Він передбачає такі докорінні зрушення і зміни в організації та функціонуванні економіки:

✎ усвідомлення на всіх рівнях влади і нацією загалом необхідності формування нового, національно-економічного мислення на основі глибокого пізнання дії об'єктивних економічних законів і організація економічної системи відповідно до вимог цих законів;

✎ перехід виробничої та підприємницької ініціативи до власників капіталу і тих, хто прагне здійснювати підприємницьку діяльність; обмеження впливу держави на економіку (вона лише створює інституційні передумови функціонування економіки, стимулювання обсягів виробництва та соціального розвитку і захисту людей, які не працюють);

✎ формування передумов розвитку відносин щодо вільного руху працівників, капіталу, грошей, цін, попиту, пропозиції, конкуренції тощо, які характеризують головні категорії ліберально-ринкової економіки;

✎ визначення і законодавче закріплення пріоритету приватної власності на капітал і створений продукт; запобігання незаконному збагаченню за рахунок розкрадання національних ресурсів, використання службового становища і владних функцій, "тіньових" чи кримінальних економічно-фінансових операцій; створення правових умов законного збагачення через лібералізацію підприємництва, державну та банківську його підтримку, забезпечення права на зовнішньоекономічну діяльність, прибутки, доходи та ін.

*** Національно-економічне мислення** — пізнання господарських законів і усвідомлення всіма громадянами того, що зростання добробуту залежить від їхньої працездатності, професіоналізму, національно-державного патріотизму, від створених ними конституційних засад держави, економіки, законодавчих актів господарювання.

Етапи переходу до ринку. Згідно з теорією національної макроекономіки, перехід від регламентовано-планової до ринкової

економіки передбачає три етапи: ⇒ стабілізацію, ⇒ становлення ринку, ⇒ реструктуризацію.

1. Стабілізація. Уряд спрямовує свої зусилля на подолання інфляції та інших негативних наслідків розпаду соціалістичної системи. Це найтяжчий період, оскільки, як звичайно, супроводжується спадом виробництва національного продукту, зростанням цін, поляризацією суспільства.

Однак період стабілізації ще не розв'язує економічних і соціальних проблем у країні. Стабільний стан на ринку товарів і послуг, що характеризується відносною сталістю, появою товарів, відносною платоспроможністю споживачів є лише першим кроком до створення механізму ринкової економіки. У цей період реальних ринкових реформ здійснено ще небагато, рівень життя населення низький (це значною мірою є наслідком проблем, успадкованих від колишньої системи). За таких умов реформатори іноді втрачають свою політичну популярність і підтримку населення щодо здійснення подальших реформ.

2. Становлення ринку. Передбачає створення основних інституцій ринкової економіки, роздержавлення і приватизацію національного капіталу, трансформацію ринкової інфраструктури і механізму функціонування виробництва та обміну відповідно до правил ринкової економіки.

Ринкова економіка спирається на три фундаментальні принципи: ➤ економічну свободу, ➤ економічні контрактні відносини і ➤ приватну власність.

*** Економічна свобода** — широта економічної поведінки суб'єктів господарювання при виборі форм власності та сфери докладання своїх зусиль, здібностей, знань, професії, способів розподілу доходів, споживання матеріальних благ.

Економічна свобода реалізується на базі державних законодавчих норм, вона невіддільна від економічної відповідальності громадян. У регламентовано-плановій системі економічної свободи не існує, оскільки всі важливі рішення заздалегідь передбачено центральним планом, а підприємства та працівники є лише виконавцями цих рішень.

*** Економічні контрактні відносини** — відносини з приводу взаємних юридичних зобов'язань щодо здійснення економічних операцій (купівлі-продажу товару, передавання іншій особі права власності, створення товариства чи спільного підприємства).

У здоровій ринковій економіці правова система допомагає фізичним та юридичним особам укладати ділові угоди, що мають позовну силу; визначає процедуру укладання контрактів і шляхи забезпечення їхнього виконання з відносно низькими втратами, якщо одна зі сторін порушує умови угоди.

*** Принцип приватної власності** — принцип, згідно з яким людина має невід'ємне право володіти, управляти та розпоряджатися своєю власністю незалежно від того, особиста це власність (наприклад, будинок) чи економічна структура (компанія).

За ринкової системи більша частина майна в економіці належить фізичним особам або організаціям, які, своєю чергою, також належать фізичним особам. Держава володіє лише незначною його частиною. Отже, більшість економічних рішень є результатом свідомого вибору громадян, які розпоряджаються своєю власністю, і не залежить від вказівок державних чиновників, котрі розпоряджаються власністю від імені народу.

Утвердження головних економічних свобод можливе за наявності таких ключових умов:

➔ скасування контролю за цінами задля того, щоб приватні особи та організації мали змогу реалізовувати товари на догвірній основі;

➔ відмова від державного регулювання економіки — вказівок держави як, що і в якій кількості виробляти;

➔ усунення бар'єрів у міжнародній торгівлі. Період становлення ринку започатковується створенням правових інституцій. Цей процес потребує значно більшого часу, ніж скасування контролю за цінами. При створенні правових основ ринкової економіки Україні доцільно запозичати досвід розвинутих країн.

3. Реструктуризація. Означає зміну характеру і структури виробництва та зайнятості під впливом ринкових сил. Цей етап є підсумковий. Національна економіка повинна набути всіх ознак ринкової щодо співвідношення приватної і неprivatної власності на користь приватної, створення корпорацій і контрактної системи їх функціонування на ринках капіталів, товарів, кредитів, розвитку конкуренції, зростання обсягів національного продукту, доходів населення і рівня його життя.

Це період реалізації національно-економічного мислення уряду країни і нації загалом щодо реорганізації економічної системи, який має завершитися оновленням основного капіталу, продукту, зміною пропорцій продуктивних сил і товарів на споживчому ринку. Навіть після того, як Україна здійснить стабілізацію і створить ринкові інституції, знадобиться ще багато часу на остаточне подолання наслідків регламентовано-планової економіки, тому що більш як за сімдесят років її існування трудові та інші ресурси витрачалися марнотратно, спрямовувалися у галузі економіки, продукція яких на сьогодні не має належного попиту.

Здійснення перетворень на кожному етапі потребує неоднакового часу. Наприклад, стабілізаційний період може тривати від року до трьох, залежно від глибини кризи та ефективності дій уряду; процес становлення ринку — приблизно п'ять років за умови, що політична ситуація є досить стабільною, а уряд дотримується курсу економічних реформ; структурне коригування — впродовж життя одного покоління, оскільки командно-адміністративна система мала згубні економічні наслідки.

1.4. Сутність економік відкритого типу

Відкритість господарських систем країн — об'єктивний економічний процес виникнення та розвитку зв'язків між національними господарствами різних країн, що охоплює всі сторони суспільного відтворення. Як закономірність розвитку країни відкритість її господарської системи охоплює не лише економічну сферу, а й політичну, соціально-культурну, науково-технічну та ін.

Історично та закономірно процеси відкритості господарського життя країн почалися із сфери обігу, що проявилось у формуванні міжнародної торгівлі та світового ринку загалом. Факти свідчать про динамізм відкритості національних економік у сучасний період: за 40 років до Другої світової війни обсяг міжнародної торгівлі виріс більш як у 2 рази, а за 60 років після війни — близько 35 разів. Зростає обсяг зарубіжних капіталовкладень, розвиваються валютні ринки. Сьогодні щоденний оборот валютних ринків становить близько 1 трлн. дол. США, що впливає на розвиток міжнародного співробітництва загалом.

1.4.1. Становлення і функціонування економік відкритого типу

Як було зазначено, відкритість економіки супроводжується розвитком зовнішньоекономічних зв'язків між країнами. Взаємодія однієї країни з іншими країнами світу проявляється через обмін енергією, інформацією, товарами, послугами та іншими продуктами господарської діяльності. В сучасних умовах зовнішньоекономічні зв'язки будуються на основі: ⇨ відкритої економіки; ⇨ міжнародної торгівлі; ⇨ міжнародних фінансів; ⇨ міжнародної економічної інтеграції.

Відкрита економіка та її ознаки. У світовому господарстві існує два види економічних систем.

1. Закрита економіка, в якій рух товарів здійснюється лише в межах державних кордонів. У тотожності національних рахунків позначено три напрями: споживання домашніх господарств — *C*, споживання держави — *B* і капітальні вкладення — *K*. Позаяк ідеться про розподіл валового випуску *V*, то загальна формула закритої економіки матиме вигляд:

$$V = C + B + K.$$

2. Відкрита економіка, в якій рух товарів виходить за межі національних чи державних кордонів, тобто в економічну модель залучаються процеси зовнішньої торгівлі й міжнародних фінансових відносин. Світові ринки мають надзвичайно велике значення для національних економік, які в більшості країн світу є відкрити-

ми. Для них характерні експорт E та імпорт I частини вироблених товарів.

Відкриті економіки отримують і надають кредити на світових фінансових ринках.

*** Відкрита економіка** — економічна система, де розвивається спеціалізація виробництва товарів і послуг, в яких країна досягає найбільших успіхів, і здійснюються їхні вільний експорт та імпорт.

Формула розподілу продукту у відкритій економіці:

$$B - C + B + K + (E - I).$$

Для більшості відкритих економік характерні такі ознаки: ➤широкий спектр товарів зарубіжного виробництва на споживчому ринку; ➤розвинутий валютний ринок, тобто вільний обмін (купівля-продаж) національної та зарубіжної валюти; ➤вільний рух капіталів, праці, ресурсів, товарів між країнами.

У сучасних умовах жодна національна економічна система не може бути закрита, тобто не може не вступати у відносини торгівлі та різноманітного обміну з іншими країнами. Розвинуті країни світу досягли свого рівня завдяки політиці “відкритих дверей” для капіталу і товарів. Це забезпечує спеціалізацію виробництва товарів і послуг, в яких країна може мати найкращі результати, та їх вільні експорт-імпорт.

Становлення економік відкритого типу. Розвиток відкритої економіки супроводжується інтернаціоналізацією суспільного способу виробництва в кожній країні, яка відкрила свої кордони для чужоземних капіталу, праці і товарів. Інтернаціоналізація капіталу — це процес взаємопереплетіння і об'єднання різних форм національного та міжнародного капіталів. Основними формами сучасного капіталу є: ⇨особистий (сімейний), ⇨колективний, державний, ⇨муніципальний, ⇨кооперативний. Кожна з цих форм може існувати у вигляді промислового, банківського, позичкового, торговельного капіталів. Отже, міжнародний капітал може бути в різних комбінаціях: приватних форм капіталу двох і більше країн; колективних форм капіталу двох і більше країн; особистих форм капіталу однієї країни з державними формами капіталу

інших країн; колективних форм капіталу однієї країни з державним капіталом інших країн тощо.

Взаємопроникнення і об'єднання капіталів різних країн веде до виникнення і розвитку якісно нової форми власності — інтеграційної власності. Суспільною формою інтеграційної власності є відносини між промисловцями, підприємцями, банкірами, торговцями країн, капітали яких об'єднуються чи зливаються. Найрозвиненішою формою таких об'єднань є Європейський Союз (ЄС). Його речовим змістом є: активи транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків країн ЄС, які зосередили свою діяльність у цьому регіоні світової економіки; активи акціонерних підприємств змішаного типу, в яких держава і монополії, у тому числі олігополії окремих країн, мають певну частку; акумульовані наднаціональними органами кошти, що згодом спрямовуються на здійснення спільної аграрної, регіональної, соціальної, структурної політики та ін.

Поглиблення економічної інтеграції, зокрема проведення спільної структурної, податкової, валютної, амортизаційної політики, введення єдиної міжнародної валюти — усе це є розвинуті форми функціонування національних економік відкритого типу.

Розрахунок національного доходу у відкритій економіці. У процесі розрахунку національного продукту для відкритої економіки через співвідношення експорту та імпорту мають значення такі макроекономічні особливості:

⇨ потік товарів і послуг через національні кордони тісно пов'язаний з потоком капіталу для фінансування нагромадження, про що свідчать тотожності національних рахунків;

⇨ особливості потоків товарів і капіталів залежать від того, кредитором чи позичальником є країна на світовому ринку, а також від того, наскільки її політика і політика інших держав позначається на особливостях та обсязі цих потоків;

⇨ особливості потоків залежать від цін, за якими країна торгує на світовому ринку, від курсу, за яким її валюта обмінюється на валюти інших держав.

Вироблену у відкритій економіці продукцію теж можна розподілити на частини, ураховуючи вивезення певної її кількості за кордон (експорт):

- ⇒ споживання вітчизняних товарів і послуг — C' ;
 - ⇒ споживання державою вітчизняних товарів і послуг — B' ;
 - ⇒ капітальні вкладення на виробництво вітчизняних товарів і послуг — K' ;
 - ⇒ експорт товарів і послуг, вироблених у країні — E ;
 - ⇒ загальний обсяг виробленого національного продукту — B .
- Задекларовані показники витрат можна подати такою вихідною формулою:

$$B = C' + B' + K' + E.$$

Сума перших трьох компонентів $C' + B' + K'$ є вартістю внутрішніх витрат на виробництво вітчизняних товарів. Величина E характеризує величину витрат іноземців на товари і послуги, вироблені всередині країни. При тому величина внутрішніх витрат на всі товари і послуги є сумою внутрішніх витрат на вітчизняні та витрат на вироблені за кордоном товари і послуги. Тому загальний обсяг споживання C дорівнюватиме сумі обсягу споживання вітчизняних товарів і послуг C' і сумі споживання товарів і послуг, вироблених за кордоном C'' . Тоді загальне споживання:

$$C = C' + C''.$$

Аналогічно можна записати витрати на споживання держави: $B = B' + B''$ і витрати капітальних вкладень на виробництво товарів і послуг: $K = K' + K''$.

Узявши за основу вихідну формулу, можна вивести формулу розрахунку внутрішніх витрат:

$$\begin{aligned} C' &= C - C''; \\ B' &= B - B''; \\ K' &= K - K''. \end{aligned}$$

Підставивши розрахункові значення внутрішніх витрат у вихідну формулу $B = (C - C'') + (B - B'') + (K + K'') + E$, після перегрупування отримаємо $B = C + B + K + E - (C'' + B'' + K'')$, звідки сума внутрішніх витрат на товари і послуги, вироблені за кордоном ($C'' + B'' + K''$), є величиною витрат на імпорт — I . Тоді загальна тотожність національних рахунків матиме такий вираз:

$$B = C + B + K + E - I.$$

Позаяк витрати на імпорт включені у валову величину внутрішніх витрат ($C + B + K$) і ці товари та послуги не є частиною продукції, виробленою усередині країни, витрати на імпорт входять у тотожність зі знаком мінус. Відповідно чистий експорт $ЧЕ$ обчислюють як різницю між експортом та імпортом:

$$ЧЕ = E - I.$$

Тоді головна тотожність національних рахунків буде така:

$$B = C + B + K + ЧЕ.$$

Величина витрат на продукцію, вироблену всередині країни, є сумою споживання, державних витрат, капітальних вкладень і чистого експорту. Звідси можна розрахувати чистий експорт:

$$ЧЕ = B - (C + B + K).$$

Це дає підстави для таких висновків:

➤ якщо величина випуску перевищує внутрішні витрати, то величина чистого експорту виражається зі знаком "плюс", оскільки експортовано було різницю між кількістю виробленого і спожитого товару;

➤ якщо величина випуску менша, ніж внутрішні витрати, то величина внутрішнього експорту виражається зі знаком "мінус", оскільки імпортовано було різницю між виробленим і спожитим товаром.

Ці висновки важливі при регулюванні валового випуску і валових витрат.

1.4.2. Засади регулювання в економіці відкритого типу

Функціональна цілісність і взаємозв'язок національних економік відкритого типу потребує координації й узгодження дій окремих країн. Отже, регулювання в економіках відкритого типу передбачає два рівні його організації: ⇒ національний і ⇒ міжнаціональний.

Національний рівень регулювання. Участь у регулюванні економікою країни беруть практично всі органи влади на всіх рівнях адміністративного устрою країни: законодавчий орган (в Україні — Верховна Рада); господарські органи (в Україні — Кабінет

Міністрів, органи місцевого самоврядування АР Крим, областей і адміністративних районів та населених пунктів); правоохоронні й судові органи та ін.; управлінські підрозділи підприємств, банки, фінансові і страхові компанії, торговельні організації, екологічні організації тощо.

Правовою основою регулювання національної економіки відкритого типу є конституція країни, підконституційні закони та інші нормативні акти. Вони визначають взаємовідносини виробників з виробниками, банками, фінансовими установами, продавців і покупців, розподіл національного продукту і його споживання, охорону довкілля.

Завданням економічного регулювання є досягти зниження витрат виробництва на всіх рівнях організації національної економічної системи та стабільних темпів зростання виробництва валового внутрішнього (чистого) продукту як основи добробуту народу. Органи регулювання насамперед відстежують рівень і динаміку інфляції на споживчому ринку, рівень доходів населення і добробуту, рівні природної зайнятості і природного безробіття, стан капіталовкладень і джерела їх фінансування, структуру капіталу, зайнятості і національного продукту, які є в основі формування відповідних заходів щодо оптимізації уже названих господарських критеріїв.

Міжнаціональний рівень регулювання. Цю функцію виконують різні міжнаціональні організації, що мають відповідну організаційно-правову базу та інструменти регулювання відносин між країнами.

На сьогодні сформувалися такі основні типи міжнаціональних організацій:

Міжнародні організації. Функціональні цілісність і взаємозв'язок світу, що виникають під впливом глобальних інтеграційних процесів, потребують координації й узгодження дій окремих країн. Цю функцію виконують різні міжнародні організації, що мають у розпорядженні особливі організаційно-правові форми та інструменти регулювання міжнародних відносин.

|| * Міжнародні організації — об'єднання національних угруповань, створені для досягнення загальних цілей у різних сферах життєдіяльності.

Міжнародні організації створюються на визначений період часу чи діють на постійній основі. Протягом останніх двох століть дістали розвиток три основні типи міжнародних організацій:

→ адміністративні установи, що займаються спеціальними технологічними завданнями;

→ організації з розгляду суперечок та винесення рішень з їх приводу;

→ міжнародні організації загального характеру, покликані забезпечити міжнародну безпеку і розвивати співробітництво (переважно економічне).

Міжнародні економічні організації. Особливу роль серед міжнародних організацій займають **міжнародні економічні організації**. Це такі організації, котрі на основі міжнародно-договірних відносин провадять діяльність, пов'язану з організацією і здійсненням міжнародного економічного співробітництва. Історично виникли ще в XIX ст. у вигляді різного роду комісій, комітетів, союзів і асоціацій. Як приклад можна привести створені в 1874 р. Всесвітній поштовий союз, у 1875 р. — Міжнародний комітет мір і ваги, у 1885 р. — Міжнародну асоціацію залізничних конгресів та ін.

Відтоді міжнародні організації змінилися кількісно і якісно. Наразі їх налічується понад 3000. Усі вони більшою чи меншою мірою залучені до регулювання економічних проблем. Створені на базі міжнародних договорів, вони є правомочними в укладанні різного роду угод як з окремими державами, так і з іншими міжнародними організаціями. Міжнародні економічні організації користуються імунітетом від будь-якої форми адміністративного і судового втручання.

1.4.3. Регулювання рахунку руху капіталу і поточних операцій

У ринковій економіці товарні ринки тісно взаємодіють із фінансовими. Цей взаємозв'язок дуже важливий для здійснення політики національно-економічного регулювання. Про це свідчать перетворення головної тотожності національних рахунків $B = C + B + K + CE$ з урахуванням капітальних вкладень і заощаджень.

Виразувавши з обох частин рівняння C і B , можна отримати нову рівність:

$$B - C - B = K + ЧЕ.$$

Величина $B - C - B$ — це національні заощадження Z , тобто сума приватних ($B - П - C$) і державних заощаджень ($П - B$), де $П$ — податки:

$$Z = (B - П - C) - (П - B).$$

Розкриття дужок дасть:

$$Z = B - C - B.$$

Підставивши значення національних заощаджень у попередню формулу, отримаємо:

$$Z = K + ЧЕ.$$

Перенесення усіх членів рівності в ліву частину дасть:

$$(K - Z) + ЧЕ = 0.$$

Ця форма запису головної тотожності національних рахунків засвідчує зв'язок між міжнародними потоками капіталів ($K - Z$) і товарів та послуг $ЧЕ$.

$(K - Z)$ — це рахунок руху капіталу платіжного балансу, який виражає надлишок внутрішніх капіталовкладень над внутрішніми заощадженнями. Капіталовкладення можуть перевищувати заощадження країни, позаяк вкладники іноді фінансують капітальні нагромадження за рахунок позик на світових фінансових ринках.

Величина $ЧЕ$ має назву поточного рахунку (рахунку поточних операцій) платіжного балансу. Це — сума, отримана з-за кордону за чистий експорт.

Головна тотожність національних рахунків стверджує, що рахунок руху капіталу $K - Z$ і поточний рахунок платіжного балансу $ЧЕ$ зрівноважені — $(K - Z) + ЧЕ = 0$. Сальдо рахунку руху капіталу плюс сальдо рахунку поточних операцій дорівнює нулю. Це кількісно однакові величини, тільки з різними знаками — одна з “плюсом”, інша — з “мінусом”. Якщо величина $K - Z$ є додатня (+), а $ЧЕ$ — від'ємна (-), у підсумку будуть: *позитивне сальдо*

рахунку руху капіталу; від'ємне сальдо поточного рахунку платіжного балансу.

Це означатиме, що країна бере позики на світових фінансових ринках і більше товарів імпортує, ніж експортує.

Якщо величина $K - Z$ є від'ємна (-), а $ЧЕ$ — додатна (+), то це свідчить про дефіцит рахунку руху капіталу і додатне сальдо поточного рахунку платіжного балансу. На цій підставі можна зробити висновок, що країна більше експортує, ніж імпортує і є кредитором на світових фінансових ринках.

Аналіз рахунків руху капіталу і поточних операцій свідчить, що вони взаємозв'язані. Позаяк ці рахунки відображають реальний стан економіки на певний момент, вони є основою економічної політики на перспективу. Міжнародні потоки товарів і послуг ($E - I$) тісно пов'язані з потоками засобів для нагромадження капіталів ($K - Z$). Збільшення капіталовкладень в економіку змінює співвідношення E/I . Оскільки рахунок руху капіталу $K - Z$, то вплив економічної політики $E - I$ завжди можна визначити, досліджуючи вплив її конкретного вияву на капіталовкладення K і заощадження Z :

☞ *політика, яка стимулює капіталовкладення K , має своїм наслідком додатне (+) сальдо рахунку руху капіталу і від'ємне (-) сальдо поточного рахунку;*

☞ *політика, яка стимулює зростання заощаджень Z , спричиняє від'ємне (-) сальдо рахунку руху капіталу і додатне (+) сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу.*

У відкритій економіці низький рівень заощаджень, тобто надмірне споживання, призводить до зростання зовнішнього боргу, який доводиться повертати з відсотками. Якщо боргом є не інвестиційні товари, а предмети споживання, це ускладнює економічне становище країни. Від'ємне сальдо поточного рахунку ($-ЧЕ$) ще не означає складної ситуації, якщо країна запозичує ресурси для капіталовкладень, які забезпечують зростання валового випуску і національних заощаджень. У такому разі додатне сальдо рахунку руху капіталу ($K > Z$) і від'ємне сальдо поточного рахунку ($E < I$) характеризуватимуть початок економічного зростання, яке в перспективі може забезпечити протилежні співвідношення ($K < Z$) і

($E > I$). Ці процеси опосередковуються співвідношенням цін на товари, вироблені у країнах, через вартість їх національних валют.

Обмінні курси. Національна валюта в межах країни виконує функції засобу платежу, міри вартості, засобу обігу, засобу заощадження.

Функція міри вартості є чи не найважливішою для характеристики загального стану національної економіки і мінової вартості національних товарів щодо аналогічних товарів інших країн. Певною мірою можна вважати, що вартості товарів різних країн співвідносяться як вартості їхніх національних валют. Чим вищий рівень розвитку економіки країни, тим вища вартість її товару і національної грошової одиниці. Обмін товарами між країнами відбувається через обмін національних валют. А сам обмінний курс валют двох країн є ціною, за якою між ними відбувається обмін валют, а надалі — товарів. Розрізняють два види обмінних курсів: ⇨ номінальний і ⇨ реальний.

|| *** Номінальний обмінний курс** — це відносна ціна валют двох країн.

Наприклад, номінальний курс української гривні виражається відношенням певної кількості доларів до однієї гривні. У 1996 р., коли було запроваджено в обіг гривню, номінальний її курс становив:

$$0,588 \text{ дол. США} = 0,588 \text{ дол. США} / 1 \text{ грн.}$$

Відповідно номінальний курс долара США щодо української гривні становив:

$$1,7 \text{ грн.} = 1,7 \text{ грн.} / 1 \text{ дол. США.}$$

У 2002 р. ці співвідношення номінальних курсів змінилися:

➤ номінальний курс гривні становив:

$$0,188 \text{ дол. США} = 0,188 \text{ дол. США} / 1 \text{ грн.};$$

➤ номінальний курс долара США становив:

$$5,32 \text{ грн.} = 5,32 \text{ грн.} / 1 \text{ дол. США.}$$

Отже, за 1996 — 2002 рр. відбулося різке зниження курсу української гривні — девальвація — і пропорційне зростання курсу до-

лара США на валютному ринку України. На початок 2007 року курс долара США до української гривні стабілізувався на рівні 5,05 за 1 долар США.

Співвідношення вартості української гривні й долара США засвідчує слабкість української економіки порівняно з економікою США. Це стосується темпів економічного зростання, структури національного продукту, якості й асортименту товарів, експорту, імпорту та ін.

|| *** Реальний обмінний курс** — це відносна ціна товарів, вироблених у двох країнах.

Він демонструє співвідношення, в якому можна обмінювати товари однієї країни на товари іншої. Це співвідношення залежить від цін товарів у національних валютах і курсу, за яким обмінюються, наприклад, гривня і долар США.

Прийнявши, що номінальний обмінний курс гривні z — кількість доларів за 1 грн., z — рівень цін товарів в Україні, виражений у гривнях, z' — рівень цін товарів у США, виражений у доларах, реальний обмінний курс z' можна подати такою формулою:

$$z' = z \times u/u'$$

Реальний обмінний курс між двома країнами розраховують на основі показників номінального обмінного курсу і рівня цін на їхніх територіях. Це дає підстави для таких важливих висновків:

➤ якщо реальний обмінний курс високий, зарубіжні товари є відносно дешеві, а вироблені у своїй країні товари — відносно дорогі;

➤ якщо реальний обмінний курс низький, зарубіжні товари є відносно дорогі, а вироблені у своїй країні товари — відносно дешеві;

➤ якщо реальний обмінний курс низький і ціни вітчизняних товарів відносно низькі, то населення менше купуватиме зарубіжні, а більше вітчизняні товари, а величина чистого експорту ($\uparrow \text{ЧЕ} = E - I$) зростатиме, тобто сальдо буде додатне;

➤ якщо реальний обмінний курс високий і ціни вітчизняних товарів відносно високі, то населення більше купуватиме зарубіжні

товари, а менше вітчизняні, тоді величина чистого експорту зменшуватиметься ($\downarrow ЧЕ = E - I$). сальдо буде від'ємне;

→ чистий експорт $ЧЕ$ має обернену залежність щодо реального обмінного курсу z' , тобто чистий експорт реального обмінного курсу: $ЧЕ = ЧЕ(z')$.

Зміцнення обмінного курсу української валюти позитивно впливає на розвиток економіки країни, а між створенням ВВП і обмінним курсом існує тісний безпосередній зв'язок.

Чинники реального обмінного курсу. Чинниками реального обмінного курсу є співвідношення елементів рахунку поточних операцій, тобто чистий експорт $ЧЕ$, взаємопов'язаний з елементами рахунку руху капіталу ($K - Z$). З того можна зробити висновок, що реальний обмінний курс перебуває у таких залежностях:

→ чим вищий реальний обмінний курс, тим дорожчі українські товари порівняно з зарубіжними, тим нижчий чистий попит на них на зовнішніх ринках і тим менша величина додатного сальдо поточного рахунку платіжного балансу;

→ рахунок поточних операцій ($E - I$) повинен урівноважити рахунок руху капіталу ($K - Z$):

$$E - I = K - Z.$$

Заощадження залежать від функції споживання і бюджетно-податкової політики, а капіталовкладення — від функції капіталовкладень і світової відсоткової ставки p^* . Якщо $Z > K$, то ні заощадження, ні капіталовкладення не залежать від реального обмінного курсу.

Однак простежується залежність між чистим експортом і реальним обмінним курсом. Чим вищий реальний обмінний курс, тим менший чистий експорт. Позаяк за $Z > K$ реальний обмінний курс не впливає на їхні параметри, то вони залишаються величинами незмінними. Якщо реальний обмінний курс урівноважується з функцією чистого експорту, то пропозиція гривень, отримана внаслідок операцій з капіталом, урівноважує попит на гривні, необхідний для поточних операцій або для зовнішньої торгівлі.

Чинники номінального обмінного курсу. Формулу номінального обмінного курсу можна вивести з формули $z' = z \times u/u'$. У зв'язку з цим номінальний обмінний курс можна записати так:

$$z = z' u' / u.$$

Номінальний обмінний курс залежить від реального та від співвідношення цін на товари різних країн. Визначаючи номінальний обмінний курс гривні стосовно долара США, передусім слід зіставити ціни на аналогічні товари в Україні й у США. Якщо зростають ціни в Україні (u — у знаменнику), то відношення u'/u зменшуватиметься і номінальний обмінний курс z теж, позаяк гривня коштуватиме менше, тобто менша буде її купівельна спроможність. За цих умов зростатиме курс долара США: за 1 дол. США можна більше придбати гривень. Така тенденція певною мірою вигідна для стимулювання експорту. Якщо зростають ціни у США — u' , то номінальний обмінний курс зросте, оскільки купівельна спроможність долара США знизилася: за 1 грн. можна більше придбати доларів США. Така тенденція вигідна для імпорту споживчих та інвестиційних товарів в Україну із США. Оскільки на номінальний обмінний курс впливає зміна цін на товари в різних країнах, тобто інфляція — I очевидно, що номінальний обмінний курс залежить від темпів інфляції, наприклад, в Україні I_u і в США I'_u :

$$I_z = I'_z + I'_u + I_u.$$

Це засвідчує залежність індексу зміни номінального обмінного курсу I_z від індексів зміни реального обмінного курсу — I'_z , індексів інфляції у США — I'_u і в Україні — I_u . Рівняння також свідчить:

→ якщо індекс інфляції в Україні вищий, ніж у США, то індекс номінального обмінного курсу гривні знизуватиметься і за гривню все менше можна буде придбати доларів США;

→ якщо індекс інфляції в Україні нижчий, ніж у США, то індекс номінального обмінного курсу гривні зростатиме і за гривню можна буде більше придбати доларів.

Орієнтиром може бути стан національної економіки, за якого курс гривні: 1 дол. США = 1 грн. Це свідчило б, що за основними параметрами економіка України досягла рівня економіки США. Досягнення і утримання такого співвідношення потребує забезпечення дуже високого рівня інституційних передумов. Капіталовкладень, віддачі праці. На пізнішому етапі це неможливо.

Регулювання потоків рахунку руху капіталу. За допомогою системи національних рахунків відстежують рух капіталу в країні і з країни, одержують інформацію про обсяги та інтенсивність потоків капіталу. Завдання полягає у тому, щоб заходами внутрішньої та зовнішньої політики оптимізувати приплив і вивезення капіталу, позаяк це сприяє оптимізації структури і темпів зростання економіки загалом. Надмірний приплив капіталу може спричинити високі капіталовкладення, темпи виробництва, навіть перевищення, а вивезення капіталу — навпаки. Заходами урядової політики можуть бути податки, регулювання капіталовкладень через встановлення відсоткової ставки, збільшення чи зменшення заощаджень загалом.

Існує взаємозв'язок потоків руху капіталу з іншими компонентами головної тотожності національних рахунків, формула якої має такий вигляд:

$$V = C + B + K + ЧЕ.$$

Узявши її за основу, рівняння потоків рахунку руху капіталу K можна вивести перегрупуванням правої частини рівняння елементів $C + B + ЧЕ$ в ліву, помінявши перед ними знак "+" на знак "-":

$$V - C - B - ЧЕ = K.$$

Ця формула дає змогу з'ясувати розмір частки українських капіталовкладень у світову економіку і зарубіжних в українську та рівень національних заощаджень. Рівновага світових капіталовкладень у світових заощадженнях визначає світову відсоткову ставку p^* . Українська відкрита економіка нездатна впливати на величину світової відсоткової ставки. Її капіталовкладення і національні заощадження дуже малі. За таких обставин зростає внутрішня і зовнішня заборгованість країни, яка цілком підпорядковується світовій відсотковій ставці за необхідності зовнішніх запозичень для внутрішніх капіталовкладень. Отже, реальна відсоткова ставка всередині малої відкритої економіки дорівнює світовій відсотковій ставці: $p = p^*$.

Прийнявши, що $ЧЕ = 0$, можна з'ясувати сутність національних заощаджень. Це рівнозначно тому, що мала економіка є за-

крита, тобто товари не експортуються і не імпортуються. Формула матиме вигляд:

$$V - C - B = K.$$

Ліва частина отриманого виразу характеризує ту частину валового випуску, яка залишається після задоволення попиту домашніх господарств і держави. Цю частину валового випуску називають національними заощадженнями Z .

З формули можна виділити заощадження домашніх господарств, вилучивши сплату ними податків $V - П - С$, і заощадження держави, які формуються з невикористаних податкових платежів до бюджету $П - Б$. Отже, рівняння з урахуванням приватних заощаджень $(V - П - С)$ і державних заощаджень $(П - Б)$ буде таке:

$$(V - П - С) + (П - Б) = K.$$

Підставивши знак національних заощаджень Z у ліву частину рівняння, а у праву — залежність капіталовкладень від відсоткової ставки, отримаємо:

$$Z = K(p).$$

Функція капіталовкладень стверджує, що чим вища відсоткова ставка, тим меншими є капіталовкладення, тим більше витрачається заощаджень на їх одиницю.

Зміна кожного з компонентів розгорнутого рівняння національних заощаджень $(V - П - С) + (П - Б) = K(p)$ може вплинути на економічну політику уряду країни і важелі регулювання економіки. Найважливішим компонентом рівняння є величина валового випуску V . Чим більший за обсягом валовий випуск, тим вищими будуть компоненти, крім відсоткової ставки, яка може зменшуватися. Прийнемо, що валовий випуск є незмінним, відповідно незмінними є національні заощадження, очевидно, незмінними будуть і капіталовкладення, які підтримуватимуть постійними залученні капітал K і чисельність зайнятих T :

$$\overline{V} = F(T, K).$$

Ця рівновага утримуватиметься відсотковою ставкою, яка регулюватиме витрати заощаджень на капіталовкладення. За зростання заощаджень зростатимуть і капіталовкладення, оскільки

зменшуватиметься відсоткова ставка. За незмінних заощаджень Z незмінними будуть капіталовкладення K і відсоткова ставка \bar{p} .

Національні заощадження Z можна поділити на приватні Z_n і державні Z_o :

$$Z_n + Z_o = K(p)$$

Параметри отриманого рівняння уряд використовує у своїй політиці через зміну податків і витрат бюджету. За незмінного валового випуску \bar{B} змінити заощадження, наприклад, приватні ($Z_n = \bar{B} - P - C$), можна лише за рахунок зміни (збільшення чи зменшення) заощаджень держави $Z_o = P - B$ або капіталовкладень $K = K(p)$. Аналогічно можуть змінюватися державні заощадження унаслідок зміни приватних заощаджень і змінюватися капіталовкладення від зміни приватних і державних заощаджень. Між змінами компонентів рівняння є обернений зв'язок. Наприклад, уряд може збільшити витрати або за рахунок зменшення споживання домашніх господарств, або за рахунок зменшення капітальних вкладень, ініціювавши зростання відсоткової ставки. Останню залежність ілюструє така нерівність:

$$\bar{Z}_n + Z_o \uparrow \neq K(p)$$

Стрілочка вгору показує збільшення витрат держави за незмінних приватних заощаджень, тобто незмінних податків. Витрати держави вивели з рівноваги обсяг заощаджень і величину капіталовкладень, унаслідок чого зменшилися заощадження держави, а закон попиту і пропозиції потребує рівності між попитом (капіталовкладеннями) і пропозицією (заощадженнями). Позаяк пропозиція зменшилася, то зростає ціна одиниці заощаджень, тобто відсоткова ставка. Отже, відсоткова ставка зростатиме обернено пропорційно зменшенню заощаджень до того рівня, поки не зрівняє реальні капіталовкладення:

$$\bar{Z}_n + Z_o \downarrow \neq K(p \uparrow) \text{ або } \bar{Z}_n + Z_o \downarrow \neq \downarrow K(p \uparrow)$$

Це рівняння показує, як неконтрольовані державні витрати впливають на обсяг виробництва. Зростання відсоткової ставки зменшує капіталовкладення, що знижує кількість основного капіталу, праці, а відповідно — валовий випуск. Державні витрати потре-

бують контролю і узгодження з основними макроекономічними показниками країни.

Структура витрат держави. Основою витрат держави є дохідна частина бюджету. Завданням уряду є виконання соціально-економічних програм без дефіциту бюджету, забезпечення певних заощаджень $Z_o = P - B$. Вони є різницею між дохідною часткою і витратами, що їх представляє величина B . Якщо зростають витрати B , то їх треба компенсувати прямими і непрямими податками P . Тобто, щоб мати заощадження для капіталовкладень, треба збільшувати прямі чи непрямі податки, інакше зростатиме дефіцит бюджету $P < B$, а рівняння заощадження буде зі знаком “мінус”, тобто засвідчуватиме державну заборгованість:

$$-Z_o = P - B$$

Щоб отримувати заощадження зі знаком “плюс”, треба інвентаризувати державні витрати, обґрунтовувати їхню державну, економічну та соціальну значимість і запроваджувати відповідні заходи для їх оптимізації.

Витрати Української держави можна поділити на три групи:

→ *витрати, пов'язані з утриманням державних органів управління, силових структур, системи освіти, охорони здоров'я та ін.;*

→ *витрати на надані пільги, субсидії фізичним, юридичним особам за безкоштовне користування громадським транспортом, занижені тарифи комунальних послуг та ін.;*

→ *розкрадання бюджетних ресурсів чиновниками, які безпосередньо керують їхнім рухом.*

Аналіз цих груп витрат свідчить про неефективність управління національною економічною системою, недосконалість системи розподілу національного продукту, нерозвинуту законодавчу базу, низьку державницьку свідомість управлінських кадрів.

Приватні витрати. До їх складу належать сукупні витрати домашніх господарств. Величина приватних витрат повинна узгоджуватися з доходами, позаяк перевищення витратами доходів призводить до зростання заборгованості. Оберненою величиною до заборгованості є заощадження — залишок доходів після здійснення витрат. Приватні заощадження $Z_n = B - P - C$. Дохід C — це

функція двох величин, тобто V — валового доходу і P — податків: $C = C(V - P)$.

Дохід домашніх господарств залежить від зміни величини валового доходу і величини податків:

- C зростає, якщо V зростає, а P незмінні або знижуються;
- C незмінний, якщо V зростає швидше, ніж P ;
- C незмінний, якщо V і P однаково зростають або зменшуються;
- C зменшується, якщо P зростає, а V незмінний або зменшується;
- C зменшується, якщо P зростає швидше, ніж V . Дохід домашніх господарств забезпечує витрати: на товари короткострокового використання; на товари довгострокового використання; на оплату послуг.

Номинальний дохід визначається різницею валового доходу і податків, а реальний — рівнем цін на товари і послуги.

Для визначення зв'язку між витратами держави і витратами домашніх господарств доцільно скористатися розгорнутою формулою приватних і державних заощаджень та капіталовкладень:

$$(\bar{V} - P - C) + (P - B) = K(p).$$

При тому валовий дохід є величиною незмінною \bar{V} . Витрати держави, тобто зростання $B\uparrow$, неминуче зумовлюватимуть зростання $P\uparrow$ як дохідної частини бюджету $B\uparrow$. Зростання дохідної частини бюджету можливе лише за рахунок зростання податкових платежів домашніх господарств, що спричинятиме зниження їх доходу $C\downarrow = C(V - P\uparrow)$, оскільки \bar{V} — незмінний. Формула руху витрат держави і домашніх господарств буде така:

$$(V - P\uparrow - C\downarrow) + (P\uparrow - B\downarrow) = K(p\uparrow).$$

Це рівняння, виражаючи рух грошових ресурсів, характеризує процес переливання доходу домашніх господарств у витрати держави, що призводить до зниження національних заощаджень і капіталовкладень, позаяк зростає відсоткова ставка $p\uparrow$. Якщо врахувати, що приватні та державні капіталовкладення співвідносяться як 9:1, то очевидним буде висновок, що витрати держави здійснюються за рахунок інвестиційних ресурсів домашніх господарств. Капіталовкладення зменшуються унаслідок зростання

відсоткової ставки, а рівень споживання знижується унаслідок зростання споживчих цін та непрямих податків, зокрема ПДВ на всі товари і послуги та акцизних зборів на окремі види товарів. Саме такі тенденції спостерігаються в економіці України, що свідчить про негнучкість бюджетної політики уряду.

Регулювання потоків рахунку поточних операцій. Потоками рахунку поточних операцій є експорт товарів, капіталів, робіт, послуг. Аналогічно імпортом є потоки товарів, капіталів, робіт, послуг, які потрапляють у країну. Країна експортує товари, щоб отримати кошти, на які за кордоном можна придбати потрібні товари. Співвідношення між сумами виручених від експорту грошей E і затрачених на купівлю потрібних товарів I характеризують стан економіки країни і систему державного регулювання. Різницю між експортом E та імпортом I називають чистим експортом $ЧЕ$:

$$ЧЕ = E - I.$$

В українській економіці експорт у середньому становить 40,6 %, а імпорт — 42,9 % від ВВП. Чистий експорт становить: $40,6E - 42,9I = -2,3ЧЕ$. Це засвідчує дефіцит платіжного балансу 2,3 % від ВВП. За даними статистики 2005 р., це — 9769,0 млн. грн. на рік або понад 1934,4 млн. дол. США, що є фактичним показником щорічного зростання зовнішнього боргу.

Щоб з'ясувати причини зростання зовнішнього боргу України, слід звернутися до головної тотожності національних рахунків:

$$V = C + B + K + ЧЕ.$$

З формули її можна вивести формулу чистого експорту:

$$V = C - B - K - ЧЕ.$$

Величина $V - C - B$ — це національні заощадження Z . Підставивши значення Z у рівняння чистого експорту, можна отримати: $Z - K = ЧЕ$, тобто сальдо руху капіталу дорівнює сальдо поточного рахунка. Реальний чистий експорт платіжного балансу України ($-ЧЕ$):

$$-Z + K = -ЧЕ.$$

Ураховуючи, що капіталовкладення залежать від світової відсоткової ставки p^* , одержимо формулу:

$$K(p^*) - Z = -ЧЕ.$$

Отже, це засвідчує позитивне сальдо рахунка руху капіталу і дефіцит поточного рахунка, тобто на початку ХХІ ст. в Україні помітні такі тенденції руху потоків:

- ↪ зменшення національних заощаджень — $Z \downarrow$;
- ↪ збільшення капіталовкладень — $K \uparrow$;
- ↪ зменшення експорту — $E \uparrow$;
- ↪ збільшення імпорту — $I \uparrow$.

З урахуванням тенденцій руху капіталу і товарів формулу національних рахунків представлено як динамічний процес:

$$K(p^*) \uparrow - Z \downarrow = E \downarrow - I \uparrow, \text{ де } E \downarrow - I \uparrow = -ЧЕ.$$

Динамічна формула головної тотожності національних рахунків засвідчує наявність загальних негативних тенденцій в економіці України наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. До них належать:

1. Зменшення національних заощаджень. Для з'ясування причин зниження національних заощаджень Z було представлено їх у розгорнутій формулі $Z = (B - П - С) + (П - B)$:

$$K(p^*) \uparrow - [(B - П - С) + (П - B)] \downarrow = E \downarrow - I \uparrow.$$

Основним елементом динаміки національних заощаджень є динаміка валового продукту B ($Z = Z(B)$), тобто Z є функцією валового продукту: якщо індекс B зростає, то Z зростає, якщо індекс B знижується, то Z знижується. За 1991 — 2001 рр. валовий випуск національного продукту стрімко знижувався. Чинники, унаслідок дії яких це сталося, можна з'ясувати на основі виробничої функції

$$B \downarrow = F(T \downarrow, K \downarrow).$$

Стрілочки показують, що зниження валового випуску B відбулося унаслідок зменшення залученого основного капіталу $K \downarrow$ і чисельності зайнятих $T \downarrow$. Залучений основний капітал зменшився внаслідок зупинення значної кількості промислових підприємств (особливо машинобудівного комплексу) і зростання безробіття. Це призвело до звуження податкової бази (кількості платників податків) у промисловості. Зросла кількість збиткових підприємств з 40 % до 55 %, що теж звужувало податкову базу. Не маючи надійної

податкової бази, уряд підвищує податкові ставки для тих виробників, які ще працюють ефективно, і не скорочує власних витрат. Збільшення податків $П \uparrow$ за зниження валового випуску $B \downarrow$ призводить до зниження приватних заощаджень: $Z_p \downarrow = B \downarrow - П \uparrow - С \downarrow$, а високі державні витрати зменшували і державні заощадження $Z_g = П \uparrow - B \downarrow$. Це призвело до різкого зменшення національних заощаджень.

2. Збільшення капіталовкладень. Світова відсоткова ставка залишилася незмінною, тобто $p^* = \text{const}$. За незмінної світової відсоткової ставки загальний обсяг капіталовкладень теж залишається незмінним. Вони зростають відносно національних заощаджень $K(p^*) - Z \downarrow$, які скорочуються. Унаслідок того з'являється надлишок капіталовкладень відносно заощаджень. Зменшення заощаджень спричиняє утворення додатного сальдо рахунка руху капіталу $K(p^*) > Z$, оскільки частина капіталовкладень тепер фінансуватиметься за рахунок зарубіжних запозичень.

3. Зменшення експорту. Зниження валового випуску B і надмірні державні витрати різко вплинули на зниження експортного потенціалу, особливо виробництва кінцевого продукту. У таких випадках зростає роль експорту сировинної та півфабрикатної продукції. Позаяк витрати держави становлять майже третину валового національного продукту, то така структура експорту неспроможна їх компенсувати, тому що поряд з офіційними державними витратами існують тіньові вилучення з обороту грошових і товарних ресурсів.

4. Зростання імпорту. Оскільки сальдо рахунка руху капіталу стало додатним, тобто $K(p^*) > Z$, то рахунок поточних операцій повинен би збалансувати рахунок руху капіталу. Це означає, що сальдо поточного рахунка повинно стати від'ємним, тобто має утворитися дефіцит поточного рахунка завдяки зростанню імпорту над експортом: $E < I$.

Застосовуючи конкретні методи та інструменти регулювання національної економіки, слід брати до уваги і такі закономірності:

➔ Надмірне зниження податків спричиняє негативні тенденції в економіці. Це призводить до збільшення доходів $B \uparrow - П \downarrow$, що

стимулює зростання споживання, тобто витрат на споживання $C \downarrow$ і $B \downarrow$, і зменшує національні заощадження $Z \downarrow$. Своєю чергою, зменшення заощаджень збільшує сальдо рахунка капіталу $K > Z$ і зменшує сальдо поточного рахунка $E < I$.

→ Зворотну тенденцію у національній економіці забезпечить збільшення витрат у зарубіжних (наприклад, у високорозвинутих країнах), з якими вона взаємодіє. Позаяк високорозвинуті країни представляють значну частину світової економіки, то збільшення ними державних витрат $B \downarrow$ вплине на зменшення світових заощаджень $Z \downarrow$, що зумовить підвищення світової відсоткової ставки $p^* \uparrow$. А $p^* \uparrow$ спричинить в економіці зниження капіталовкладень $K \downarrow(p^* \uparrow)$. Оскільки величина внутрішніх національних заощаджень відносно світових майже не змінилася $K \downarrow(p^* \uparrow) - Z$, а лише зменшилися капіталовкладення, виникне дефіцит рахунка руху капіталу $K \downarrow(p^* \uparrow) < Z$, або $Z - K \downarrow(p^* \uparrow)$. Унаслідок того частина національних заощаджень почне стимулювати експорт. Зменшення капіталовкладення $K \downarrow$ спричиняє скорочення імпорту $I \downarrow$, розширення експорту $E \uparrow$, відповідно – чистого експорту $CE \uparrow$: $CE \uparrow = E \uparrow - I \downarrow$.

Отже, зменшення заощаджень у впливовій частині світової економіки зумовить додатне сальдо в окремій малій відкритій економіці.

→ За стимулювання внутрішніх капіталовкладень незалежно від світової відсоткової ставки вони зростатимуть: $Z - (p^*)$. Національні заощадження Z не змінюються. Отже, внутрішні капіталовкладення фінансуватимуться за рахунок зростання імпорту $I \uparrow$. Внаслідок цього сформується позитивне сальдо рахунка руху капіталу $-K \uparrow(p^*) - Z$ і від'ємне сальдо рахунка руху поточних операцій: $-CE \downarrow = Z - K \uparrow$;

→ Зменшення національних заощаджень за рахунок збільшення витрат зумовлює зменшення величини $Z - K$ і, відповідно, зростання дефіциту рахунка поточних операцій $CE = Z - K$, адже K відносно зростає за рахунок стимулювання імпорту $I \uparrow$. Також зростатиме реальний обмінний курс $e \uparrow = e \uparrow / u'$. Зменшення національних заощаджень спричинить скорочення пропозиції для національного експорту, тобто позначиться на кількості національної грошової маси для закупу її іноземними споживачами. Націо-

нальна валюта стане дорожчою, унаслідок чого зросте реальний обмінний курс. Дефіцит рахунка поточних операцій теж сигналізує про скорочення пропозиції товарів для експорту (їхня ціна зростає, і вони стають неконкурентоспроможними стосовно зарубіжних товарів), що призводить до зниження експорту і зростання імпорту.

→ Якщо в більшій частині світової економіки зменшилися заощадження, це вплине на зростання світової відсоткової ставки $Z \downarrow - K(p^* \uparrow)$. Оскільки в малій відкритій економіці заощадження не змінилися, то підвищення світової відсоткової ставки спричинить звуження капіталовкладень $Z - K \downarrow(p^* \uparrow)$, розширення пропозицій для експорту товарів і національної валюти, тобто стимулювання експорту і збільшення сальдо поточного рахунка $CE = Z > K \downarrow(p^* \uparrow)$. Збільшення пропозиції товарів і грошей на внутрішньому ринку для експорту знижує їхні ціни, тобто знижує реальний обмінний курс $e \downarrow = e \downarrow / u'$. Національна валюта і національні товари стають дешевшими, конкурентоспроможними стосовно зарубіжних валют і товарів, що стимулює їх експорт.

→ За пільгових умов для капіталовкладень і незмінної світової відсоткової ставки збільшуються капіталовкладення $K \uparrow(p^*)$, зменшуються національні заощадження $Z \downarrow - K \uparrow(p^*)$, активізується імпорт $I \uparrow$, що призводить до утворення від'ємного сальдо поточного рахунка. Зменшення заощаджень зумовлює зменшення пропозиції для експорту або зростання цін на вітчизняні товари і валюту, що підвищує її реальний обмінний курс. Зарубіжні товари і капітали стають дешевші порівняно з вітчизняними, що розширює імпорт.

→ Протекціоністські торговельні заходи скорочують експорт та імпорт, передусім за рахунок зростання реального обмінного курсу. Обмеження імпорту протекціоністськими заходами призводить до штучного завищення цін на українські товари порівняно із зарубіжними. Знижується чистий експорт, який міг зрости за рахунок протекціоністських заходів. Отже, сальдо поточного рахунка залишиться незмінним. Для зміни його, наприклад, зростання і доведення до позитивного, необхідно змінити сальдо рахунка руху капіталу, тобто звести його до від'ємного $Z > K$, збільшивши на-

ціональні заощадження і створивши пропозицію для експорту. Позаяк протекціоністські заходи лише штучно обмежують імпорт і не стосуються потоків рахунка рухів капіталів, то вони не можуть впливати на жоден із рахунків. Тоді штучне зниження імпорту неминуче зберігатиме незмінним чистий експорт за рахунок пропорційного зменшення експорту. Отже, загальна формула чистого експорту за рахунок посилення протекціоністських заходів матиме вигляд: $ЧЕ\downarrow = E\downarrow - I\downarrow$.

Це свідчить про те, що протекціоністські заходи держави не сприяють поживленню експорту і, відповідно, гальмують інвестиції в експортний потенціал країни.

ЕКОНОМІЧНІ ТЕОРІЇ ТА БАЗИСНІ ІНСТИТУТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

В основі теорії національної економічної системи є головне економічне відношення, а саме, відношення власності. Упродовж тривалого розвитку економічної теорії значну увагу надавали з'ясуванню сутності власності. Загалом у працях більшості вчених-економістів переважає, з одного боку, характеристика власності як відношення окремого індивіда або групи індивідів до речі, а з другого — як сукупності прав власності. Практично наука не дає раз і назавжди з'ясованого поняття власності, хоч сутність економічної системи обґрунтовує власне на понятті (чи категорії) власності. Єдине, що впевнено стверджує наука, то це визнання двох видів власності: *приватної і неприватної*, які перебувають у відно-відно різних формах:

- ✦ *приватна* — в особистій, сімейній, колективній;
- ✦ *неприватна* — у державній, комунальній (муніципальній), кооперативній, колективній.

Власне, що види і форми власності визначають типи національних економічних систем.

2.1. Економічні теорії та їхні загальні положення

Два види власності визначають і дві фундаментальні концепції розвитку національних економік: ✦ *теорії національної економіки на приватній власності* і ✦ *теорії національної економіки на неприватній власності*.

Національна економіка на приватній власності. Відтворення життя людей можливе лише на створенні ними матеріальних і духовних продуктів для їх споживання. Люди завжди прагнули до об'єднання з погляду виробництва цих благ та їх розподілу. Торгів-

ля найбільше давала можливості збагачуватися, хоч вважалося, що праця узагалі забезпечує задоволення потреб і достаток. Власне торгівля стала основою розвитку науки про економіку.

Теорія меркантилізму. Розвиток економічної теорії на приватній власності бере свій початок із першої у світі школи — *меркантилізму* та епохи пізнього Середньовіччя (остання третина XV ст.).

На першому етапі свого розвитку (XV — початок XVI ст.) меркантилізм набув форми монетаризму, який ідеалізував благородні метали і вважав їх єдиною формою багатства. Тому його представники виступали проти вивезення грошей із країни, за обмеження імпорту та інші аналогічні заходи.

Для другого етапу розвитку меркантилізму характерне те, що його прихильники обстоювали розширення зовнішньої торгівлі, не забороняли вивезення грошей з країни.

Недоліками меркантилізму були, *по-перше*, неправильне визначення джерела багатства, прибутку та їхніх основних форм; *по-друге*, помилкове визначення вартості грошей (вважали, що ця вартість зумовлена природними властивостями золота і срібла); *по-третє*, рекомендації ранніх меркантилістів заборонити вивезення грошей з країни, обмежити імпорт стримували розвиток торгівлі; *по-четверте*, предметом політичної економії вони вважали сферу обігу.

Теорія вільного підприємництва. На відміну від попередньої теорії вільного підприємництва ґрунтується на основах організації виробництва продуктів споживання. Її засновники — У. Петті (Англія), П. Буагільбер, Ф. Кене та Д. Тюрго (Франція). Найвище її досягнення — праці англійських економістів А. Сміта (1723—1790) та Д. Рікардо (1772—1823). Джерело вартості класики вбачали в різних формах конкретної праці. А. Сміт чітко розмежував валовий і чистий національний дохід, основний і оборотний капітал.

Ринок вони розглядали як саморегульовану систему, що найефективніше *“невидимою рукою”* розподіляє ресурси. Згідно з висновком А. Сміта, ринкова економіка за умов конкуренції забезпечує найкращий результат для усіх. Держава не повинна втручатися (або має мінімально втручатися, що відповідає принципам лібералізму — основній ідеї вчення А. Сміта) у ці процеси, але

мусить захистити конкуренцію від самих підприємців, не допускаючи її обмеження, а також створити загальні умови виробництва й розвивати освіту, будувати дороги, мости, забезпечувати зв'язок. Приватний інтерес людини як основний стимул її економічної діяльності, за А. Смітом, реалізується у процесі взаємобміну з іншими людьми результатами часткової економічної діяльності (активності), тобто у процесі поділу праці. Принцип вільної конкуренції, па думку А. Сміта, найповніше реалізується у процесі вільного переміщення праці, вільної купівлі-продажу землі, наявності свободи вільної торгівлі та скасування державних регламентацій функціонування промисловості й внутрішньої торгівлі.

Заслугою Д. Рікардо було, зокрема, те, що в його теорії чіткіше розмежовані споживча і мінова вартість, вартість товару зводиться до праці. Він звернув увагу на двоїстий характер праці, нерівність між заробітною платнею робітника і продуктом його праці. У вченні Д. Рікардо знайшла своє відображення теорія додаткової вартості (хоча він не відокремив її від таких особливих форм додаткової вартості, як прибуток, рента, відсоток), сформульовано закони обернено пропорційної залежності між величиною заробітної платні і прибутком, з'ясовано механізм диференційної ренти.

Теорія історичної економіки. Ця теорія розвивається у період, коли не лише торгівля, а й матеріальне виробництво загалом набули відносно високого рівня розвитку. Окремі країни стали лідерами як у міжнародній торгівлі, так і в сфері промислового та сільськогосподарського виробництва. Це спричинило і відповідне теоретичне трактування розвитку національної економіки.

Історична економіка — один із напрямів західної економічної думки. Виникла в Німеччині в середині XIX ст. Назву отримала від своєрідного тлумачення предмета економіки та історичного методу дослідження, відповідно до якого ця наука не вивчає економічні закони, а описує конкретно-історичні форми у країні. Тому саму назву *“політична економія”* представники цієї школи ототожнювали з поняттям *“національна економіка”*.

Для виживання суспільства треба, на думку представників історичної школи, надавати бідним верствам більше благ, створених завдяки прогресу. Вони вважали психологічні та етичні чинники

не менш важливими, ніж економічні, обстоювали доцільність широкого підходу до вивчення економічного та соціального життя.

Теорія маржиналізму. У середині XIX ст. виникає і в 70-ті роки набуває поширення новий напрям політичної економії – маржиналізм (від фр. *marginal* — *граничний*). Він стає водночас і методологічним принципом західної економічної науки. Засновниками маржиналізму були австрійський економіст *К. Менгер*, англійський економіст *У. Джевонс*, швейцарський науковець *Л. Вальрас*. Він та його послідовники стверджували, що ринкова економіка здатна досягти рівноваги на основі попиту і пропозиції, а раціонально мислячі суб'єкти прагнуть досягти економічного успіху (оптимуму існування). Основою маржиналізму є теорія граничної корисності, згідно з якою ринкова ціна товару визначається не суспільно необхідними витратами праці, а ступенем насичення потреби в ньому, корисністю останньої одиниці запасу певного виду товарів. Згодом такий підхід був втілений у теорії витрат виробництва, ціни, розподілу тощо.

Як і кожен напрям економічної науки, маржиналізм мав позитивні та негативні сторони. *Позитивні* — докладний аналіз функціонування ринку, з'ясування закономірностей ціноутворення та обігу грошей, попиту, намагання дослідити питання оптимального розподілу та використання ресурсів. *Негативні* — переважання суб'єктивної мотивації, суб'єктивна оцінка економічної поведінки людей, абстрагування від вивчення соціально-економічної сутності капіталізму, тобто відносин власності, виробничих відносин.

Теорія “економічної людини”. В основу теорії покладено поведінку homo economicus — “людини економічної”, котра як продавець своєї праці, споживач чи підприємець намагається максимізувати свій дохід, звести до мінімуму витрати чи зусилля. Основною категорією аналізу теорії економічної людини її прихильники вважають граничну корисність, протиставляючи її теорії трудової вартості. Вартість товару вони визначають корисністю останнього, найменш потрібного предмета споживання, тобто граничною корисністю, про що буде сказано далі.

Теорія економічної рівноваги. Представники неокласичної економічної теорії також висунули теорію загальної економічної рівноваги, згідно з якою механізм вільної конкуренції (насамперед ринкового ціноутворення) забезпечує “справедливу винагороду кожного з факторів виробництва і повне використання економічних ресурсів”. Це теорія *А. Маршалла* і *А. Пігу*. *А. Маршалл*, зокрема, використовував поняття “ціна рівноваги”, обґрунтував поняття “еластичність попиту”, розвинув теорію ціни. Теорія ціни опирається на концепцію виробничих витрат (згідно з якою вартість визначається витратами різних складових, передусім землі, праці та капіталу), з одного боку, і положення австрійської школи — з другого.

Теорія монетаризму (англ. money — гроші). Економічна теорія, згідно із якою грошова маса в обігу відіграє визначальну роль у формуванні економічної кон'юнктури та встановленні причинно-наслідкових зв'язків між зміною кількості грошей і величиною валового національного продукту, а також у розвитку виробництва. Виникла в середині 50-х років XX ст. у США. Її засновник — глава чиказької школи політичної економії *М. Фрідмен* — виступає проти активного й широкомасштабного втручання держави в економіку, проти державних заходів стимулювання попиту, висувуючи при цьому гасло “назад до Сміта”. На його думку, державне регулювання економіки недостатньо ефективно через затримки між зміною грошових показників і реальних факторів виробництва, тому його слід замінити автоматичним приростом грошової маси в обігу або обмежити контролем за грошовим обігом. Засобом регулювання економіки, за монетаристами, також є досягнення збалансованості Державного бюджету, встановлення високих відсоткових ставок. Позитивна сторона монетаризму — всебічний аналіз механізму дії грошей на ринок товарів, обґрунтування впливу монетарної політики на розвиток економіки.

Виходячи з кількісної теорії грошей, монетарної теорії економічного циклу, монетаризм розглядає роль грошової маси як визначальної ланки господарського механізму. Він намагається ліквідувати або вкрай урізати соціальні програми держави, обстоює масове безробіття як засіб боротьби з інфляцією. Рецепти монета-

ристської школи значною мірою втілені у програмах Міжнародного валютного фонду.

Теорія неолібералізму. Погляди неокласичної школи політичної економії з різними течіями, напрямками отримали в економічній літературі назву лібералізм (лат. *liberalism* — *вільний*). Лібералізм — сукупність поглядів, основним змістом яких є заперечення необхідності втручання держави в економічне життя й розуміння механізму самоорганізованого ринку як єдиного ефективного регулятора господарських процесів.

Сучасні послідовники економічного лібералізму — неоліберали (американські вчені *Л. Мізес* та *Ф. Хаяк*) — виступають за мінімальне втручання держави в економіку, за надання максимальної свободи підприємцям і торговцям. *Л. Мізес* абсолютними основами цивілізації називав приватну власність, вільний обмін і поділ праці, на якому ґрунтується такий обмін. Водночас регульовану за соціалізму економіку він вважав запланованим хаосом, позаяк ціни не відображали співвідношення попиту і пропозиції. *Ф. Хаяк* також обстоював ідею максимальної свободи людини, переваги ринкової системи над змішаною, вважав капітал вічною категорією. На його думку, регулювання господарської діяльності порушує механізм передання інформації.

Ідеї неолібералізму були покладені в основу теорії соціально орієнтованого ринкового господарства, що проголошує необхідність вільної конкуренції, вільних цін тощо, гарантування державою цих умов і соціальну спрямованість їхнього розвитку. Авторами цієї теорії були відомі німецькі економісти *А. Мюллер-Армак* і *Я. Ерхард*. Водночас *Л. Ерхард* обстоював широке використання державних важелів регулювання економіки (у тому числі державний розподіл ресурсів і контроль за ними), що значно послаблюються після досягнення поставленої мети. Детальніше про це йтиметься далі.

Теорія інституціоналізму. Назва походить від латинського слова *institutum* — установа. *Інституціоналізм* — один із напрямів західної економічної думки, що виник наприкінці XIX — на початку XX ст. і основне значення приділяв аналізу ролі інститутів в ухва-

ленні економічних рішень та в економічній діяльності, їхній спрямованості й ефективності.

До інститутів його прихильники відносять конкуренцію, профспілки, податки, державу, монополії (у тому й корпорації), сталий спосіб мислення, юридичні норми тощо, а економіку розглядають як систему відносин між суб'єктами господарювання, що формується під впливом економічних та неекономічних чинників (серед останніх важлива роль відводиться насамперед техніці).

Засновники інституціоналізму — американські науковці *Т. Веблен*, *Д. Коммонс*, *У. Гамільтон*, англійський економіст *А. Гобсон* та інші. На думку інституціоналістів, у процесі розвитку суспільства відбувається природний відбір інститутів, система яких утворює своєрідну культуру та визначає тип цивілізації.

Найпрогресивнішими ідеями сучасного інституціоналізму є необхідність участі працівників у власності та управлінні виробництвом, наданням їм соціальних гарантій. Заслужують також на увагу їхні думки про еколого-економічне виживання людства, про доцільність державного контролю за екологічними процесами, освітою, медициною. У методологічному аспекті раціональною є їхня ідея про обмеженість аналізу економічної системи лише з боку раціонально мислячого індивіда (людини економічної) і необхідність урахувувати дії організацій людей (профспілок, товариств споживачів та ін.).

Національна економіка на неприватній власності. Передумовами виникнення теорії економіки на неприватній власності були:

➤ **по-перше**, надмірна поляризація суспільства в усіх країнах, що пояснювалося поділом його на багатих (з приватним капіталом) і бідних (найманими робітниками без приватної власності);

➤ **по-друге**, низьким рівнем технічного рівня виробництва у більшості сфер економіки, продуктивністю та обсягами виробництва;

➤ **по-третє**, соціальною нерівністю різних верств населення і відносною відсутністю їх захисту.

Критики теорій економіки на приватній власності їхні реальні проблеми вбачали лише у відносинах приватної власності. Вони вважали, що якщо приватну власність націоналізувати і створити

ти її суспільною, то всі соціальні негаразди будуть подолані. Річ у тому, що суспільна власність перестане бути джерелом експлуатації найманої праці, а всі громадяни країни будуть рівними.

Теорія економіки К. Маркса. Основи “теорії” викладені в його фундаментальній праці “*Капітал*”. Сутність теоретичних положень К. Маркса щодо розвитку економіки зводяться до двох питань:

↳ **по-перше**, критики теоретичних засад економіки і її основних категорій, які на той час були узагальнені в Європі і світі; ці ж категорії він трактував по-своєму, тобто надавав їм більше політико-філософського забарвлення;

↳ **по-друге**, доведення гіпотези, що суспільна власність є тією субстанцією економіки, яка визначає мотивацію суспільства і її кожного зайнятого у виробництві учасника працювати для блага всіх; ця гіпотеза подавалася як теорія, хоч історичної практики цивілізація не знала, за винятком первіснообщинного устрою.

За його логікою весь негативний арсенал приватної власності — експлуатація, відчуженість виробників від засобів виробництва і т. д. — автоматично зникав при її зміні на суспільну власність. Але це була лише гіпотеза, припущення, яке ще треба науково довести, гарантувати його життєздатність на практиці. Річ у тім, що суспільна власність на засоби виробництва ніколи історично не була сформована (за винятком періоду первіснообщинного укладу) і ніхто не розумів, не міг передбачити відносин при її юридичному статусі. Лише внаслідок більшовицького путчу 1917 року декретом про націоналізацію приватної власності вона була проголошена як суспільна. Деприватизація власності відбулася метафізично, механічно, усупереч діалектичному розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. А практика господарювання на основі суспільної власності відхилила багато версій Маркса щодо властивостей суспільної власності. Наприклад, не справдилось припущення, що суспільна власність ліквідує відчуженість виробників від засобів виробництва, з’явиться у них інтерес до вискоєфективної праці тощо.

Марксизм, який розвивався у другій половині XIX ст., фактично започаткував розкол суспільних наук. Маркс проголосив своє

економічне вчення продовженням і розвитком теорій *Сміта* і *Рікардо*, звівши переважно їхню наукову економічну теорію до економіко-політичної теорії. А *Ленін* використав марксистський науковий місток, щоб перейти до теорії політики, де економікою уже й не пахло.

Маркс, а потім і *Ленін* своє учення ґрунтували на Смітовій теорії вартості та доходів, з якої випливало, що капітал є експлуататором найманої праці. Але це питання і *Марксом*, і *Леніним* постійно розглядалося під одним кутом зору: експлуатацією приватною власністю робітників, нагромадженням капіталу за рахунок найманої праці. Саме тут *Маркс*, а потім і *Ленін* переходять від економічного мислення до політичного.

Перший порушує питання “визволення” пролетарів від експлуатації через усупільнення власності, другий же вдихає у нього життя. При тому жоден з гігантів пролетарської мислі не робить навіть натяку на те, що нагромадження, згідно з теорією розширеного економічного відтворення, є неминуче. А функції експлуататора перебирають суспільна власність і держава.

“Теорія” економіки В. Леніна. Марксистська гіпотеза побудови суспільства на неприватній (суспільній) власності була підхоплена російськими прихильниками і послідовниками. Вона була потрібна для збереження Російської імперії, яка почала розпадатися. Для Росії вона підходила з декількох причин:

→ **по-перше**, колективістський характер суспільства, який впливав з гіпотези Маркса, відповідав природній ментальності росіян;

→ **по-друге**, інтернаціоналістські ідеї давали можливість нівелювати національні риси народів, що входили в Російську імперію, і притупити національно-визвольні рухи;

→ **по-третє**, усупільнення власності давало невичерпні можливості централізації влади і зміцнення імперії на новій економічній і політичній основі.

З допомогою грубої військової сили більшовицька Росія ліквідувала Українську Народну Республіку, а її комуністичні прихильники в Україні проголосили Українську Радянську Соціалістичну Республіку, яка разом з Росією і Білорусією у 1922 році створили Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР). У 1939 р. до цього

складу була приєднана Західна Україна. Отже, Україна мала формальну державність у складі великої централізованої держави — СРСР.

Політика “воєнного комунізму”. Вона вимагала націоналізації всієї землі та промислових підприємств, примусової трудової мобілізації раціонування урядом продуктів і товарів та найбільш ненависного заходу — “*продрозверстки*” — експропріації зерна у селян. Експропріацію здійснювали за підтримки озброєних загонів, селянам залишали незначну частку зерна для виживання.

З економіки вилучали товарно-грошовий обмін, насильно запроваджували продуктообмін, що спричинило різке зниження обсягів виробництва та його ефективності.

Нова економічна політика. Спроба комуністичного господарювання з елементами диктаторського регулювання явно загрожувала економічною і політичною катастрофою. Керівництво більшовицького режиму вдається до пошуків нових форм відносин між виробниками промислової і сільськогосподарської продукції, результатом яких було визнано за необхідне: *відмовитись від політики “воєнного комунізму”; скасувати “продрозверстку”; відновити товарно-грошовий обіг; запровадити стимули сільськогосподарського виробництва: самостійність селян і натуральні податки; забезпечити державну підтримку селянських господарств; запровадити орендні відносини; запровадити різні види кооперації.*

Хоч ці методи повністю суперечили догмам комуністичного господарювання, на даному етапі більшовицьке керівництво змушене було до них вдатися. Адже тільки економічна зацікавленість виробника могла спонукати його до розширення виробництва продукції сільського господарства, якої катастрофічно бракувало.

Запровадження орендних відносин. Поряд із наданням номінальної господарської самостійності селянським господарствам радянський уряд для підвищення їх продуктивності використовує ще один дуже важливий економічний важіль — механізм орендних відносин. Для того, щоб механізм орендних відносин працював з більшою віддачею, було дозволено вільно наймати живу працю на селі. Виникали умови для використання живої праці в тих господарствах, де це було можливо.

Запровадження кооперації. В економічну політику на селі вводять елементи кооперативної форми господарювання — однієї з форм початкової стадії комуністичного способу виробництва. Найпростішою, найдоступнішою і найзрозумілішою формою була споживча кооперація, якою було охоплено близько 90 % селян різного рівня заможності. Через кооперативи село постачали машинами, добривами, насінням, різними товарами промислового виробництва майже на 65 % усіх потреб. Споживча кооперація на 20 % охоплювала і державні заготівлі хліба.

Суперечності нової економічної політики. Економічна самостійність сільськогосподарських виробників, ринкові, орендні й кооперативні відносини позитивно позначилися на обсягах та ефективності економіки сільського господарства взагалі, чого не було на початках у промисловості. Проте радянський уряд ішов лише шляхом тимчасового компромісу і не мав наміру відмовлятися від створення комуністичної економіки. Уряд залишив за собою контроль над важкою промисловістю, банками, транспортом і зовнішньою торгівлею. Тривали пошуки такої економічної теорії, яка давала б можливість на практиці реалізувати стратегічну мету комуністичного будівництва. Адже нова економічна політика, і особливо її наслідки щодо відносин власності на селі, стала для догматиків комуністичної ідеології явищем загрозливим. На їхню думку, на селі зміцніли вороги нового способу життя — куркулі. Таку теорію скоро розробляли, її назвали політичною економією соціалізму і в ній домінували усупільнена власність на засоби виробництва, державний контроль, розподіл і регулювання, відсутність ринкових відносин тощо. Найвищою формою управління пролетарської держави є диктатура пролетаріату, держава може скасувати одні економічні закони і запровадити інші. В умовах пролетарської держави ринковий закон вартості не діє і т. ін.

Ці та інші догми новітньої комуністичної “*економічної теорії*” стали основою реалізації ідей високорозвинутого індустріального суспільства. В 1928 р. створюють п’ятирічний план великих перетворень, основним завданням якого було “*наздогнати і перегнати капіталізм*”.

Економічна політика індустріалізації. Реалізація п'ятирічного плану передбачала запровадження централізованого управління усіма галузями економіки, створення вертикальних структур управління, регламентацію розподілу, обміну ресурсів і товарів, прибутків і доходів, зростання розміру Державного бюджету, контроль за дисципліною виробництва і праці.

Акцент було зроблено на вдосконалення промислового потенціалу України, на той час досить розвинутого. Україна отримує 20 % загальних капіталовкладень, створюється близько 400 нових підприємств. Московський уряд поставив перед Україною завдання видобутку і постачання сировини, енергії у той час, як російська промисловість монополізувала виробництво готових виробів, особливо товарів народного споживання, які потім знову ввозили в Україну. Навіть у 1932 році деякі українські економісти відзначали, що в колоніальній політиці Росії щодо України не змінилося нічого.

Економічна політика колективізації. Колективізацію проводили радикальніше і драматичніше. Не буде перебільшенням сказати, що колективізація з її спустошливими наслідками стала однією з найжахливіших подій в українській економіці. Було вирішено встановити над селянством економічний і політичний контроль та розпочати кампанію суцільної колективізації. *“ліквідації куркульства як класу”*. Розкуркулення набуло широких масштабів — непокірних вивозили в Сибір, розстрілювали, майно колективізували. Селяни протестували проти насильної колективізації, ховаючи своє майно, вирізаючи худобу. З 1928 до 1932 роки Україна втратила близько половини поголів'я худоби. Селяни втікали в міста, їх виловлювали і депортували в Сибір. Однак до 1930 року насильно було колективізовано 3,2 млн. селянських господарств. Індивідуальним сільськогосподарським виробникам створювали економічні, податкові та інші перешкоди, що змушувало їх долучатися до колективних господарств.

З руйнуванням селянських господарств паралельно руйнували кооперативні підприємства й організації. Ліквідували будівельні, кредитні, переробні та інші види кооперації в ім'я тотальної колективізації. У пресі часто з'являлися звинувачення коопе-

рації, яка нібито хоче відгородитися від державного керівництва, часто дорікали і за національний ухил.

Економіка України у роки Другої світової війни. У 1939 р. Західна Україна була окупована більшовиками. Одразу ж тут було розпочато економічні і соціальні перетворення на зразок східноукраїнських. Було націоналізовано промислові і торговельні підприємства, що належали здебільшого польським і єврейським колоністам. За відпрацьованим сценарієм було експропрійовано землю у польських землевласників і передано її найбіднішим селянам, а незабаром оголошено колективізацію. Невдовзі колективізували понад 13 % селянських господарств.

Зміна більшовицької колонізації України німецькою восени 1941 року нічого не дала. Німецька воєнна влада вважала, що найефективніше експлуатувати сільське господарство України можна, зберігши колгоспи. Одразу ж залучили економічні важелі — зменшили доходи селян і зажадали інтенсифікації праці, збільшення тривалості робочого дня — від світанку до пізнього вечора. Тисячі молодих людей вивозили для фізичної некваліфікованої праці в Німеччину.

Відбудова зруйнованого війною господарства. У довоєнний період уряд заходами індустріалізації і колективізації відпрацював систему централізованого управління економікою, зокрема систему залучення ресурсів до виробництва, розподілу готової продукції, контролю дисципліни праці і т. ін. Основний акцент у нарощуванні обсягів виробництва робили на залученні додаткової сировини, посівних площ, живої праці, техніки, фінансів і суворого регламентування використання готових до споживання ресурсів. Екстенсивні методи господарювання домінували і за жорсткої дисципліни та контролю за виробництвом давали відповідний результат.

Основний акцент було зроблено на велику промисловість, яка поглинула 85 % капіталовкладень.

Сільське господарство було зруйновано більше, ніж промисловість. Проте тривала політика колективізації, виник проект гігантських колгоспних об'єднань, які повинні були забезпечити

усіх продуктами харчування, та ліквідації крихітних присадибних ділянок селян тощо.

Політика експериментів в економіці. У 50-ті роки відставання сільськогосподарського виробництва стає хронічним. Селяни, відчужені від землі і наслідків своєї праці, не були зацікавлені працювати ефективно, а централізована система управління не мала засобів спонукання до творчої праці в сільському господарстві. Ресурси екстенсивного виробництва більше вкладали у промисловість. Для нарощування обсягів продукції сільськогосподарського виробництва радянський уряд прийняв програму додаткового освоєння 16 млн. гектарів незайманих земель Казахстану і Сибіру. На цю акцію до 1956 р. з України було перекинуто тисячі тракторів і 80 тис. досвідчених працівників села, що значно послабило сільськогосподарське виробництво в Україні.

Інший експеримент передбачав несподіваний перехід до вирощування великої кількості кукурудзи на загальній площі 28 млн. гектарів, створення машинно-тракторних станцій. Однак це не дало позитивних результатів.

Із середини 50-х років почалося зниження темпів зростання промислового виробництва. В 1957 р., щоб розв'язати проблему спаду промислового виробництва, було проведено одну з найрадикальніших з 20-х років реформ в економіці — здійснено перехід від централізованих методів партійного керівництва до регіонального самоуправління, для чого створено ради народного господарства (раднаргоспи). Під контроль раднаргоспів України було передано понад 10 тис. підприємств. Та найважливішим було те, що весь дохід від сфери матеріального виробництва, підпорядкованої раднаргоспам, залишався у їх розпорядженні, і вони могли стимулювати виробництво у промисловості, сільському господарстві, розвивати нові виробництва. Це був період широкого розвитку матеріальної сфери, створення нових підприємств; доходи середнього робітника зросли на 230 %, рівень особистого споживання — на 4 % щорічно, або в чотири рази більше, ніж до цієї реформи.

Структурні зміни в економіці. Політика регіонального економічного самоуправління, хоч вона й переконливо довела свою господарську доцільність, приховувала для радянського і партійного

керівництва постійну небезпеку. Партію було практично усунуто від керівництва господарством, відсунуто на другий план, і її авангардна роль у всіх перетвореннях зводилася до нуля. Партійні комітети на виробництві втратили свій вплив. З цим комуністи, прихильники централізованих методів управління, змиритися не могли, позаяк залишалися за бортом управління.

Та тривожнішим для комуністів-опозиціонерів було те, що Україна й інші республіки почали виразно проводити самостійну економічну політику, а це загрожувало розпадом імперії. Щоб запобігти цьому, комуністи-опозиціонери почали засуджувати самостійну економічну політику республік, звинувачувати їх у “місництві”, відході від партійних принципів побудови суспільства і восени 1964 року здійснили політичний переворот. До влади прийшли комуністи — прихильники старих методів управління, які відновили централізовану вертикально-галузеву управлінську систему, контроль над доходами, розподілом, обміном, капіталовкладеннями, фінансами, державним бюджетом тощо. Ідеологічне забезпечення виробництва набуло пріоритету порівняно з економічними важелями і стимулами. Тривало проведення політики екстенсивного господарювання, перекидання великих капіталовкладень на освоєння східних і сибірських регіонів, оскільки європейська частина країни свої ресурси повільно вичерпувала. Капіталовкладення в економіку України, як і інших республік, зменшують, обладнання не оновлюють, нові технології не впроваджують, продуктивність і ефективність виробництва в усій матеріальній сфері повільно знижується. Найновіші технології і досягнення технічного прогресу, які щедро фінансували, розміщували у військово-промислому комплексі.

Політика економічної перебудови. Кампанія перебудови радянської системи й особливо її застійної, а точніше, кризової економіки на ефективнішу, потужнішу й продуктивнішу, почалася у 1985 р. Але кризові явища охопили не лише економічну, а й політичну системи. Нав'язана американцями гонка озброєнь на основі новітніх ядерно-космічних технологій була вже не до снаги розладнаній радянській економічній системі, а це призвело й до розладу в політичній системі. Зниження цін на нафту і газ — головні

ресурси експорту Союзу — на міжнародному ринку, розпочаті і фінансовані Союзом воєнні конфлікти в регіонах Азії, Африки, Латинської Америки завдали практично непоправного удару як по економічній, так і по політичній системі.

З проведенням політичних реформ зволікали, а на тлі поглиблення економічного хаосу загострювалися конфлікти. Економіку охоплюють кризові явища, що супроводжуються інфляційними процесами, зростають товарооборот і обсяг платних послуг паралельно зі збільшенням дефіциту товарів, поглиблюються “*міньові*” процеси в економіці, збільшення зарплатні перевищує зростання обсягів виробництва та підвищення продуктивності праці і т. ін. Впровадження нових форм господарювання — колективний підряд, оренда, кооперація — на основі усупільненої власності не дає очікуваних наслідків, а політичні конфлікти і надалі загострюються. Спроба в 1991 р. здійснити заколот і перейти до жорстких методів управління завершилася цілковитим розпадом останньої великої імперії.

2.2. Теорія дві триєдиних економічних законів

Усю сукупність течій, поглядів, шкіл історичної і сьогодишньої економічної теорії можна умовно згрупувати в такі основні напрями: ⇒ *обґрунтування основ господарської рівноваги і збалансованості (висвітлюють теорії державного управління і регулювання економіки)*; ⇒ *обґрунтування основ товарно-грошових і обмінних процесів (висвітлюють теорії сфери обігу)*; ⇒ *обґрунтування основ товаровиробництва (висвітлюють теорії вільного підприємництва)*.

Усі три напрями економічних теорій практично висвітлюють окремі чітко виражені грані єдиного суспільно-господарського явища — національної економічної системи. Єдність національно-господарської системи зумовлена єдністю її регулювання, обміну і виробництва. Отже, як регулювання, так і обмін та виробництво проявляють себе як об’єктивні і незалежні від волі і свідомості людини господарські процеси. Тобто вони виражають дію відповідних економічних законів.

Кожна країна створює власну економічну систему, хоч економічні закони виробництва й обігу, вартості і споживання спільні для усіх країн. Специфіка національних економічних систем визначається тим, наскільки той чи інший народ пізнав дію економічних законів, пристосував до їх вимог своє господарство, сформував державно-політичну систему, яка сприяла б розвитку та надійності національної економіки.

Від рівня пізнання об’єктивних економічних законів залежить рівень оптимізації структури національної економіки та її прогресивних динамічних процесів.

■ ***Економічні закони** — внутрішньо необхідні, стійкі, суттєві зв’язки між економічними явищами, процесами, елементами економічної системи.

Економічні закони, як і закони природи, є об’єктивні. Однак вони відмінні від них тим, що виникають, розвиваються і функціонують лише у процесі економічної діяльності людей, їхня дія не вічна. Економічні закони не є абсолютні, окремі люди і групи людей можуть у своїй економічній поведінці відхилитися від вимог, які вони диктують.

Економічною наукою пізнано чимало законів розвитку виробництва загалом і національних економік зокрема. Їхня специфіка в тому, що вони функціонують у всі періоди розвитку виробництва, у всіх країнах з різним державним ладом і виявляють свою дію через однакові явища і параметри.

За характером вияву ці економічні закони класифікують на: ➤ *закон господарської (економічної) збалансованості*; ➤ *закон товарообміну*; ➤ *закон товаровиробництва*.

Щодо розвитку ринкової економіки і, отже, ринкового мислення усі закони важливі, і пізнання їх дія становлення ринкової національної економіки є актуальне. Кожен із них має низку вимог, знання, дотримання яких формує відповідний спосіб ринкового мислення, сприяє високопродуктивному і високоефективному виробництву товарів і послуг, активному товарообміну та збалансованості всієї національно-економічної системи.

Національна економіка

→ **Закон господарської (економічної) збалансованості.** Однією з вимог цього закону є приведення до стабільного стану на ринку національної пропозиції ($B = Q_{\text{ц}}$, де Q — фізична кількість товарів і послуг; ц — ціна одиниці товару і послуги) і національного попиту ($v\Gamma_{\text{м}}$, де $\Gamma_{\text{м}}$ — грошова маса на руках у покупців; v — коефіцієнт оборотності грошової маси).

*** Закон господарської (економічної) збалансованості** — закон, який виражає відповідність національно-економічного мислення вимогам дії об'єктивних економічних законів, співвідношення головних ринкових пропорцій (попиту і пропозиції) та їх динаміку.

Перехід до ринку неможливий без забезпечення рівності між попитом і пропозицією: $Q_{\text{ц}} = v\Gamma_{\text{м}}$.

Ліва частина рівняння відображає стан сфери виробництва товарів і послуг, тобто функціонування приватного і неprivатного капіталу та найманої праці. Наявність фізичної кількості товарів і послуг на ринку, ціна одиниці товару і послуги показують, якою мірою створені у країні правові та фінансові умови сприяють високопродуктивному і високоефективному виробництву цих товарів і послуг. Якщо товаровиробники зацікавлені в максимальному їх виробництві, то уряд повинен підтримати їх і водночас формувати правові та економічні умови пропорційної зміни попиту (права частина рівняння).

У разі неусвідомлення вимог закону і нестворення умов стабільного зростання пропозиції $Q_{\text{ц}}$ і попиту $v\Gamma_{\text{м}}$ за незмінності цін ц на ринку виникне нестабільна ситуація, що призведе до негативних соціальних наслідків. За спаду виробництва фізичної кількості товарів і послуг $Q_{\text{ц}} \downarrow$ і незмінності грошової маси $\Gamma_{\text{м}}$ між національним попитом $v\Gamma_{\text{м}}$ і національною пропозицією $Q_{\text{ц}}$ існуватиме нерівність: $Q_{\text{ц}} \neq v\Gamma_{\text{м}}$.

Отже, за спаду виробництва і незмінності розміру доходів грішми населення рівність між попитом і пропозицією порушується, тобто вони не є збалансованими. Однак закон господарської збалансованості вимагає, щоб основні компоненти ринку — національна пропозиція $Q_{\text{ц}}$ і національний попит $v\Gamma_{\text{м}}$ — були урівноважені, збалансовані.

Того досягають за умови: \Rightarrow зупинення спаду виробництва і забезпечення його зростання; \Rightarrow зниження рівня доходів грішми населення до рівня спаду виробництва; \Rightarrow зростання цін; \Rightarrow різних комбінацій цих умов.

Якщо спад виробництва триває, а доходи грішми незмінні, збалансування попиту і пропозиції відбуватиметься за рахунок зростання цін, тобто $\text{ц} \rightarrow \text{max} = \text{ц} \uparrow$. Збалансований попит і пропозиція згідно із законом господарської збалансованості матимуть такий вигляд:

$$Q_{\text{ц}} \uparrow = v\Gamma_{\text{м}}$$

Водночас зі зменшенням кількості товару зростає ціна одиниці цього товару і, відповідно, знецінюється купівельна спроможність гривні, тобто виникає інфляція.

Зростання цін (інфляція) має своїм наслідком зменшення прибутків підприємств, доходів грішми населення і, отже, зростання дефіциту Державного бюджету, який уряд намагатиметься усунути грошовою емісією (випуск в обіг грошей і, отже, збільшення грошової маси). Додаткова грошова маса на ринку $\Gamma_{\text{м}} \uparrow$ за спаду виробництва товарів $Q_{\text{ц}} \downarrow$ ще більше розбалансиує попит і пропозицію:

$$Q_{\text{ц}} = v\Gamma_{\text{м}} \uparrow.$$

Такий стан в економіці спричинений, *по-перше*, неспроможністю уряду забезпечити умови зростання виробництва; *по-друге*, його намаганням усунути дефіцит Державного бюджету надмірною грошовою емісією.

Урівноваження попиту і пропозиції можливе за різкого зростання цін:

$$Q_{\text{ц}} \uparrow = v\Gamma_{\text{м}}$$

У такому разі до зростання цін на споживчому ринку призводить спад виробництва і збільшення грошової маси, що породжує гіперінфляцію.

→ **Закон товарообміну.** Дії цього закону підпорядковані всі суб'єкти ринку: приватні особи, підприємства, уряд, місцева адміністрація, тобто продавці і покупці.

*** Закон товарообміну** — закон, який виражає узгодження ціни купівлі-продажу товарів між продавцем і покупцем, відповідність якісних і споживчих характеристик товару якісним і споживчим потребам покупця.

Основні категорії, через які виявляється вплив закону товарообміну — попит $v\Gamma_v$ і пропозиція Q_c .

*** Попит** — платоспроможна потреба, яку споживачі можуть задовольнити, придбавши певну кількість товарів і послуг.

Попит об'єднує покупців товарів. Він визначається кількістю споживачів, згідних купити товари і послуги за відповідними цінами, і виражається у грошовій формі. Елементами попиту є: \Rightarrow потреби (бажання придбати певний товар чи послугу); \Rightarrow кошти для їх придбання.

*** Пропозиція** — кількість товарів і послуг, представлених на ринку в кожен конкретний момент часу, і середня ціна за реалізацію одиниці товару чи послуги.

Вона об'єднує усіх виробників (продавців). Елементами пропозиції є: *готовність до відчуження певного виду товару чи послуги; умови, за яких виробник готовий їх продати (ціна)*. Головний ринковий індикатор для виробника, тобто джерело інформації, — ціна. Її зміни дають йому змогу прогнозувати свої шанси на ринку і можливі доходи від відповідного реагування на ці зміни.

Якщо ціна товару зростає, підвищується і попит на нього. Зниження ціни на товар або послугу є сигналом про зниження попиту. В такому разі виробники змушені скорочувати виробництво товарів і послуг.

Для покупців ціна також є індикатором щодо використання їхніх доходів грошми. Виробник намагається продати якнайбільше товару за якнайвищу ціну, а покупець — купити якнайбільше товару за якнайнижчу ціну. Узгоджена між ними ціна є підставою купівлі-продажу товару.

Товар Q переходить до покупця, а гроші Γ_v — до продавця:

$$Q = v \frac{\Gamma_v}{c}$$

Ця рівність відображає безперервний процес купівлі-продажу товарів і послуг. Щоб продавцеві і покупцеві був вигідний акт купівлі-продажу, а економіка перебувала у стабільному стані, треба, щоб суб'єкти ринку діяли згідно з вимогами закону товарообміну:

\Rightarrow фізична кількість товарної маси на споживчому ринку, помножена на середню ціну одиниці товару, має дорівнювати сумі доходів грошми населення:

$$Qc = v\Gamma_v$$

\Rightarrow із зниженням обсягів виробництва для запобігання зростанню цін необхідне зменшення доходів грошми населення, скорочення зайнятості тощо;

\Rightarrow темпи зростання обсягів виробництва мають перевищувати темпи збільшення доходів грошми населення, підвищення цін;

\Rightarrow недопущення спаду виробництва і зростання заробітної платні й інших доходів для запобігання гіперінфляційним процесам та ін.

Однак у практиці господарювання дотримуватися цих вимог дуже складно через об'єктивні та суб'єктивні причини. Це, а також невідповідність структури товарів структурі потреб населення або доходів грошми кількості праці та створеного прибутку породжує періодичні економічні кризи.

\rightarrow **Закон товаровиробництва.** Поведінка суб'єктів управління державою, економікою і виробництвом зумовлена: *узгальненням реальної інформації про стан збалансованості національної економіки і стан товарообміну в усіх сегментах ринку; пошуком ресурсів і капіталовкладеннями у сферу виробництва та сферу послуг для забезпечення зростання обсягів виробництва національного продукту відповідно до національних потреб.*

Товаровиробництво має підпорядковуватися вимогам закону товаровиробництва, тобто задовольняти потреби людей та інтереси держави, інакше воно є економічно невигідне.

*** Закон товаровиробництва** — закон, який виражає співвідношення вартості затрат праці, капіталу та вартості створеного продукту і частки в ньому валового (чистого) продукту.

Основними категоріями, за допомогою яких простежується дія цього закону, є: валовий випуск V , матеріальні витрати (проміжне споживання) O , кількість живої праці T , валовий прибуток $ВП$. Розглянемо випадки, коли:

→ *вартість створеного валового продукту менша від вартості матеріальних витрат, сировини, матеріалів, енергії і праці:*

$$V < O + T.$$

У цьому разі виробництво економічно неспроможне і недоцільне, оскільки після завершення одного виробничого циклу подальший виробничий цикл неможливий, тобто ні окремий виробник, ні національна економіка існувати не можуть;

→ *вартість створеного валового продукту дорівнює вартості витрат оборотного капіталу і праці:*

$$V = O + T.$$

Таке товаровиробництво має назву натурального господарства і може існувати, позаяк відшкодовано матеріальні витрати і витрати на працю, що уможлиблює подальший товаровиробничий цикл. Відносини між виробниками і споживачами ґрунтуються на натуральному продуктообміні. Кожен виробник виготовляє певний вид продукції, частину використовує для власного споживання, а решту обмінює на потрібні йому інші види продукції. Воно економічно замкнуте, у ньому не розвинуті товарно-грошові відносини й ефективно функціонувати (у сучасному розумінні) не може. Натуральне господарство було характерне для докапіталістичних способів виробництва;

→ *вартість створеного валового продукту більша від вартості матеріальних витрат і кількості живої та уречевленої праці:*

$$V > O + T,$$

тобто наявний валовий прибуток, який визначають за формулою:

$$ВП = V - (O + T).$$

Суть товаровиробництва полягає у тому, щоб створити максимальну частку валового прибутку: чим більший $ВП$, тим вищий показник праці T і нижчий показник матеріальних витрат O . Величина $T + ВП$ є валовим внутрішнім продуктом ($ВВП$), створеним протягом року.

Прагнення до створення $ВВП$ перетворюється на самоціль і є явищем настільки позитивним, наскільки воно необхідне й неминуче. Адже $ВВП$ — реально створене багатство нації, матеріальні вартості і послуги, які є основою відтворення життя і діяльності людей. Чим більший розмір новоствореного продукту $T + ВП$, тим ефективніша національна економіка, тим багатше суспільство, тим більша ймовірність розв'язання суспільних проблем.

У постійній необхідності збільшення обсягу новоствореного продукту $T + ВП$ і полягає дія закону товаровиробництва. Зростання обсягів виробництва за дієвого механізму зменшення матеріальних витрат на виготовлення продукції забезпечує збільшення прибутків виробників і національного доходу суспільства.

Отже, закон товаровиробництва висуває до національної економіки загалом і виробників зокрема такі вимоги:

➤ *остаточні результати виробництва продукції мають бути більші за загальні витрати;*

➤ *зменшення матеріальних витрат на виробництво продукції (якщо вони й зростають, то це зростання повинно відбуватися нижчими темпами, ніж зростання обсягу виробництва продукції);*

➤ *збільшення витрат на відшкодування втіленої праці за зростання обсягів новоствореної вартості, зокрема тієї її частини, що є додатковою вартістю;*

➤ *обсяг новоствореної вартості має задовольняти матеріальні потреби не лише працівників матеріальної сфери, а й тих, хто не працює (школярі, студенти, пенсіонери, інваліди), і зайнятих у сфері послуг.*

Економічні закони є об'єктивними за своїм змістом, можуть виявлятися і діяти стихійно або через цілеспрямовану діяльність людей. Стихійність у дії законів пояснюється не лише незнанням їх вимог, а й тим, що за ідеологічної розрізненості людям бракує організованості, єдиної програми, яка відповідала б вимогам цих

законів і, отже, уможлиблювала послаблення чи нейтралізацію руйнівної сили певних законів або використання їхніх переваг.

У суспільствах, де існують полярні погляди на перебіг реформ чи розвиток узагалі, багато законів має стихійний характер.

Подолання економічної кризи, безробіття, зниження рівня життя населення можливе лише на основі формування економічної системи, яка відповідає вимогам законів щодо ефективності виробництва і гуманізації соціальних відносин. При тому слід добирати такі види і форми власності та організації виробництва, які відповідали б підвищенню ефективності економіки — відкривали простір для дії законів господарської збалансованості, зокрема закону відповідності виробничих відносин ринку і характеру розвитку продуктивних сил, для встановлення пропорцій у системі відносин власності, матеріального виробництва, економічних інтересів, розподілу та ін.

2.3. Базисні відносини та інститути національної економіки

В умовах ринку чітко розмежовані функції управління і регулювання економічними і соціальними процесами між державою і підприємствами. Держава формує і здійснює політику забезпечення найзагальніших національних, державних напрямів розвитку суспільства (політику національної ідеології, збалансованості і стабільності національної економіки, економічного зростання та соціального захисту тих, хто того потребує), а підприємства — політику продуктивного й ефективного функціонування праці і капіталу.

Система базисних відносин. Національна суспільна система є життєздатною лише за умови, що вона розвивається на основі об'єктивних суспільних законів і навколо свого національного суспільство-утворювального ядра — людини національної. Спрощена схема формування цієї системи така: *сім'я — група людей — громада — суспільство*. Отже, людина — її національна свідомість, духовні потреби, національно-громадянська належність, переконання, матеріальний добробут — є основою змісту процесів тво-

рення національного суспільства, а національно-ідеологічні, економічні, державні, політичні структури — це форми, за допомогою яких люди задовольняють свої національні та життєві потреби.

Історія знає два види організації суспільних систем:

⇒ *мононаціональна;*

⇒ *полінаціональна.*

Стійкість і стабільність кожної з них залежить від того, наскільки повно в них задовольняються потреби кожної конкретної людини (національні, духовні, культурно-освітні, матеріальні, політичні, релігійні тощо). Рівень задоволення цих потреб визначається формами і механізмами відносин: національними і міжетнічними, економічними, державними та ін. За умови, що форми і механізми забезпечують розв'язання проблем людини, сім'ї, груп людей і суспільства загалом, не виникає гострих конфліктів, і воно належним чином функціонує і розвивається, в іншому разі таких конфліктів, напруженості не уникнути.

Життєві потреби людей задовольняються через декілька основних блоків (форм) відносин, об'єднаних відповідними організаційними інститутами. До них належать: > *національно-громадські відносини (інститути освіти, культури, мистецтва, релігії, громадських об'єднань — політичних, національних);* > *державно-політичні відносини (інститути всіх рівнів влади);* > *соціально-економічні відносини (інститути господарського управління, виробництва, обігу, послуг).*

Національно-громадянські відносини. Ці відносини визначають передусім внутрішній зміст самої людини, сім'ї та ін. Вони є основою розвитку загальнолюдських і національних вартостей. Загальнолюдські вартості уможливають співіснування різних за національною належністю груп людей. За допомогою організаційних інститутів національно-громадських відносин формуються зміст духовної спільності людей, національна ідеологія, філософія, наука, освіта, культура, мистецтво, мова. Така форма відносин розвиває інтелект, творчість, мислення, сприяє самоусвідомленню індивіда, розумінню свободи, праці на себе і мети поступу. Інтеграційна суть національно-громадських відносин — розвиток у членів суспільства високої духовності на основі спільної мови.

побуту, історії, традицій, релігії, культури. Характер і зміст цього блоку відносин має важливе суспільно-політичне значення: утверджуючи людину в суспільстві як його основу, а економіку, державу тощо як інфраструктуру життя, розвитку і захисту людини, він дає змогу втілити в життя принцип: економіка і держава для людини, нації, суспільства, а не людина для економіки, держави.

Державно-політичні відносини. Передбачають створення держави у формі відповідних інститутів влади і надання їм суспільно необхідних функцій законодавчої, виконавчої і судової. Кожна з гілок влади забезпечує через виконувани нею функції основи життя індивіда і суспільства загалом, свободи і права на працю, розвиток, власність, відпочинок, результати праці, освіту та ін. Люди створюють державу для реалізації особистих і спільних інтересів, потреб. Держава, своєю чергою, згідно з її функціями і повноваженнями забезпечує задоволення соціальних і матеріальних потреб людини і суспільства через механізм формування і функціонування економічної системи. Вона законодавчо встановлює норми виробництва, розподілу, обміну; здійснює організацію планування і регулювання економічного та соціального розвитку. *Законодавча влада* ухвалює господарські закони — створює правове поле діяльності окремих виробників і національного господарства як усередині нього, так і за його межами (зокрема, визначає норми діяльності для зарубіжних партнерів). *Виконавча влада* здійснює організаційну діяльність виробників, формує концепції, програми і плани виробництва, інвестицій, організації праці та її оплати, реалізації продукції, соціального розвитку і добробуту. *Судова влада* вирішує господарські конфлікти, що виникають через порушення договірних зобов'язань, майнових і ресурсних прав та ін.

Соціально-економічні відносини. Є засобом, механізмом створення матеріальної і духовної основи життя суспільства, його добробуту. Вони формують зміст і структуру національної економіки, її продуктивні сили, структуру й обсяги виробництва продукції, системи розподілу, обміну і споживання, соціальну інфраструктуру. Система економічних відносин охоплює усі верстви населення, інтегруючи їхні матеріальні та соціальні інтереси, створюючи передумови задоволення матеріальних і духовних потреб. Інте-

граційна роль цього блоку відносин виявляється у залученні працездатних членів суспільства до діяльності у сфері виробництва і в невиробничій сфері, де визначається мета виробництва, заходи її реалізації і можливості задоволення потреб людей різного віку і статі.

Отже, кожен блок суспільних відносин відіграє важливу інтеграційну роль завдяки специфіці свого впливу. Їхнє функціонування є взаємообумовленим і взаємозалежним. Посилення впливу на формування суспільства якогось одного блоку відносин і послаблення іншого призводять до монополізму, який може негативно позначитися і на економіці, і на політиці, і на ідеології. Тому між ними завжди має існувати рівновага, яка забезпечує гармонійний розвиток економіки, держави і духовності відповідно до прав і свобод людини, нації, суспільства.

Інститути національної економіки. Стабільне і збалансоване функціонування національної економіки потребує інституційного забезпечення щодо управління та регулювання системи базисних відносин.

Прихильники теорії інституціоналізму справедливо вважають, що в процесі відтворення виникають такі відносини, які є неминучими, постійними, тобто набувають статусу інститутів, котрі потребують відповідного юридичного оформлення. Таких інститутів є чимало, і їх можна згрупувати за такими напрямками:

↳ **інститут сталого національного способу мислення:** передбачає формування програм освітнього і наукового забезпечення підготовки фахівців і виховання національного патріотизму для створення національно-громадського суспільства і стабільного зростання виробництва й добробуту громадян;

↳ **інститути держави:** практично це інститути влади — законодавчої, гарантійної, господарської, правоохоронної, судової; їхніми завданнями є створити правові, фінансові, інвестиційні умови функціонування усіх інститутів національної економіки;

↳ **інститут правових норм:** формування юридичних норм, нормативів, які захищали б природні права і свободи людей, забезпечували умови розвитку демократії, соціальної справедливості, зайнятості, розподілу національного продукту тощо;

↳ **інститут конкуренції:** тобто чесне змагання товаровиробників за зміцнення їхніх позицій на товарних ринках; цей інститут потребує погодження спільних правил взаємодії на ринку;

↳ **інститут монополії:** передбачає, з одного боку, право виробника завойовувати міцні позиції на ринку, а з другого — недопущення абсолютної чи надмірної монополії і створення умов сприятливого розвитку конкуренції;

↳ **інститут податків:** передбачає розподіл частини доходів і прибутків власників капіталу і найманих працівників для формування централізованих і нецентралізованих коштів, маючи на меті фінансування утримання інститутів держави та їхніх соціальних програм;

↳ **інститут профспілок:** передбачає організацію працівників за професійною ознакою та відстоювання ними прав на працю, оплати праці перед працедавцями, захисту соціальних прав, умов праці та ін.

Звісно, що сучасна економіка не обмежується лише названими інститутами. Їхній діапазон значно ширший.

2.4. Господарська збалансованість і стабільність як завдання державних інститутів національної економіки

Уряд країни має виходити з того, що перехід до економіки ринкового типу передбачає насамперед стабілізацію у сфері виробництва, у соціальній сфері, на товарних ринках та суспільстві загалом. Стабільність здебільшого супроводжується незначною інфляцією, відносно платоспроможністю покупців, соціальним спокоєм, хоч соціальних проблем ще не розв'язано, позаяк обсяг і структура валового внутрішнього продукту ще не відповідають потребам населення.

Складність процесу стабілізації, який супроводжується значними збитками для всієї національної економіки, частково пояснюється недостатнім розумінням проблеми інфляції і, отже, однобічною економічною політикою. Інфляцію іноді розуміють як суто економічну проблему, інтерпретують як наслідок надмірного по-

питу або тиску з боку витрат, не беручи до уваги той факт, що її породжують незбалансованість економіки і, відповідно, неналежна економічна політика. Водночас вона є і політичною проблемою, відображенням економічних диспропорцій і нерозв'язаних на політичному рівні проблем розподілу. Загалом до національного продукту висувуються вищі вимоги, ніж їх можна виконати за наявних обсягів виробництва. В економіці, де ціни фіксовані державою, таке становище призводить до перебоїв у постачанні. У ринковій економіці з її гнучкими цінами це має своїм наслідком інфляцію. Отже, економічна політика держави повинна ґрунтуватися на оптимізації економічних пропорцій, тобто збалансуванні економіки, за якої стабілізація є надійною.

Національна економіка є складною (охоплює виробничі, соціальні, духовні, політичні та ідеологічні підсистеми) динамічною системою. Існування будь-якої системи, у тому числі національно-економічної, передбачає мінімально необхідний рівень її збалансованості, визначення якого, а також умов його збереження за обставин, що змінюються, — важлива складова методів управління і регулювання. Особливого значення вона набуває у дослідженні економіки з різними рівнями пропорційності, динамічності, тобто нестійкості.

|| * **Збалансованість** — стан економіки, за якого національно-господарські пропорції перебувають в оптимальному щодо потреб і технологій співвідношенні та рівновазі.

Розрізняють такі аспекти збалансованості економіки:

➤ **натурально-вартісний:** $Q_ц$, де Q — натуральна кількість товарів, робіт і послуг; $ц$ — ціна одиниці товару, робіт і послуг;

➤ **грошовий:** $v\Gamma_m$, де Γ_m — грошова маса на рахунках і на руках у споживачів і покупців; v — коефіцієнт оборотності грошової маси.

Натурально-вартісний аспект збалансованості — це передусім забезпечення виробництва, національної сфери та споживчого ринку матеріальними ресурсами і товарами та послугами широкого вжитку.

Практичне вирішення цього завдання уможливило система контрактів між партнерами про здійснення гуртової торгівлі си-

ровиною, напівфабрикатами, засобами виробництва, товарами, а в роздрібній торгівлі — товарами широкого вжитку, послугами тощо, тобто реалізація створеного продукту Q_c .

Грошовий аспект збалансованості передбачає відповідність пропозиції Q_c платоспроможному попиту $v\Gamma_M$. Пропозиція повністю визначає виробництво, а попит значною мірою залежить від доходів і цін — інструментів ринкового регулювання збалансованості. Рівняння збалансованості національної економіки має такий вигляд:

$$Q_c = v\Gamma_M$$

Важливим елементом грошового аспекту збалансованості є співвідношення доходів B і видатків B^* Державного бюджету (доходи повинні перевищувати видатки: $B > B^*$). На збалансованість економіки помітно впливає і структура доходів Державного бюджету: чим вища питома вага коштів від реального обігу товарів і послуг, тим простіше забезпечується узгодженість натурально-вартісного і грошового аспектів збалансованості.

Режим збалансованого розвитку економіки є найефективнішим, позаяк норма споживання у національному доході протягом тривалого періоду зберігається на найвищому рівні, а отже, структурні зміни і темпи економічного зростання у найкращому випадку є помірні. Прискорення економічного розвитку супроводжується підвищенням норми нагромадження і зміною пропорцій, що склалися. Це призводить до посилення ролі таких факторів, як економічні зв'язки, що можуть впливати на забезпечення пропорційності й, відповідно, збалансованості.

Інструментом оцінювання збалансованості міжгалузевих зв'язків є міжгалузевий баланс.

*** Міжгалузевий баланс** — економіка-математична балансова модель у вигляді системи лінійних рівнянь, яка характеризує зв'язки між випуском продукції в одній галузі (у вартісному виразі) і витратами всіх галузей, необхідними для забезпечення цього випуску.

Зовнішньоекономічні зв'язки оцінюють за платіжним балансом.

*** Платіжний баланс** — баланс сум потоків валютних платежів, які отримує з-за кордону і здійснює за кордон країна у процесі зовнішньоекономічної діяльності за певний період (рік, квартал, місяць).

Отже, платіжний баланс фіксує стан стабільності і збалансованості економіки через зовнішньоекономічну політику уряду, яка має головним за мету формування довіри учасників-ринку до того, що фінансування очікуваного дефіциту платіжного балансу за рахунком поточних операцій (імпорт > експорту) забезпечене припливом капіталів. Якщо така довіра існує, вітчизняні та іноземні суб'єкти господарської діяльності сподіваються, що українські підприємства та держава використають капітали, які надходять до них (у формі приватних та офіційних іноземних кредитів і прямих капіталовкладень), у такий спосіб, що це сприятиме поліпшенню основних фондів, підвищенню темпів економічного зростання та обсягу експорту настільки, що буде достатнім для забезпечення обслуговування чужоземних кредитів та репатріації (повернення у країну) доходів, отриманих на основі чужоземних капіталовкладень. Тому політика уряду має бути спрямована на залучення іноземних капіталів в Україну, захист цих капіталів і отриманих доходів їхніми власниками.

Національно-економічні пропорції. Збалансованість національної економічної системи досягається з оптимізацією національних ідеологічних, політичних, демократичних, економічних та соціальних пропорцій.

*** Пропорції** — стійкі співвідношення між двома показниками протягом декількох років.

Для України актуальною є оптимізація пропорцій в усіх сферах національно-державного і економічного будівництва. Вона визначає стан економічного зростання і підвищення добробуту населення. Своєю чергою, оптимізація національних пропорцій у сфері державотворення і економіки залежить від національно-державного і національно-економічного мислення громадян країни. З урахуванням того, що перехід до ринку — це перехід до нової си-

стеми мислення, передусім мають відбутися зміни у співвідношенні прихильників і неприхильників ринкових реформ на користь перших.

Національні пропорції є складною системою співвідношень таких основних груп показників:

→ пропорції національної самосвідомості — виражають співвідношення населення і влади за критеріями свідомості: національного патріотизму, національного нігілізму, національної винаятковості;

→ пропорції національно-державного мислення — виражають співвідношення населення і влади за критеріями ідеологічного, політичного і державного мислення, зокрема національної чи соціальної демократії; створення державного механізму для дотримання законів, які захищають права людини, чи механізму, в якому домінує культ державної установи, державного чиновника або природного господарського монополіста та ін.;

→ пропорції національно-економічного мислення — виражають співвідношення населення і влади за критеріями економічних прав і економічної свободи людини та виробничого колективу, зокрема створення економіки на приватній чи неprivatній власності; лібералізації чи централізації руху праці і капіталу; стимулювання праці і виробництва методами економічними чи "тінювими", кримінальними; розподілу доходів за результатами праці кожного чи за посадами, титулами, званнями, державним статусом та ін.;

→ пропорції виробництва V і споживання V^* — співвідношення виробничих і споживчих потреб V^* та виробничих можливостей економіки V .

Можливі такі співвідношення:

- $V = V^*$ (національне виробництво задовольняє національні потреби в товарах і послугах);
- $V > V^*$ (національне виробництво задовольняє національні потреби, існує надлишок товарів і послуг);
- $V < V^*$ (національне виробництво не задовольняє національних потреб, існує дефіцит товарів і послуг);

→ пропорції виробничої структури національного продукту:

- $V = V_m + V_n$ (співвідношення у національному продукті частки сфери матеріального виробництва V_m і частки сфери послуг V_n);

- $V_m = V_o + V_c$ (співвідношення у продукті сфери матеріального виробництва частки базових виробництв V_o (металургія, хімія, гірничовидобувна промисловість, енергетика, важке машинобудування та ін.) і частки соціальних виробництв V_c (галузі виробництва товарів широкого вжитку — для споживчого ринку));

→ пропорції вартісної структури національного продукту:

- $V = O + dB$ (співвідношення у вартості національного продукту частки проміжного споживання O і частки валової доданої вартості dB);

- $dB = T + B$ (співвідношення у валовому внутрішньому продукті частки на оплату праці найманих працівників T і частки валового прибутку B).

- $V = A + ЧП$ (співвідношення у валовому продукті частки амортизаційних нарахувань па основний капітал A і частки чистого прибутку $ЧП$);

→ пропорції розподілу валового внутрішнього продукту dB^* :

- $dB^* = C + B + K + (E - I)$ (співвідношення між споживанням домашніх господарств C , держави B , капіталовкладеннями K і чистим експортом: $ЧЕ = E - I$);

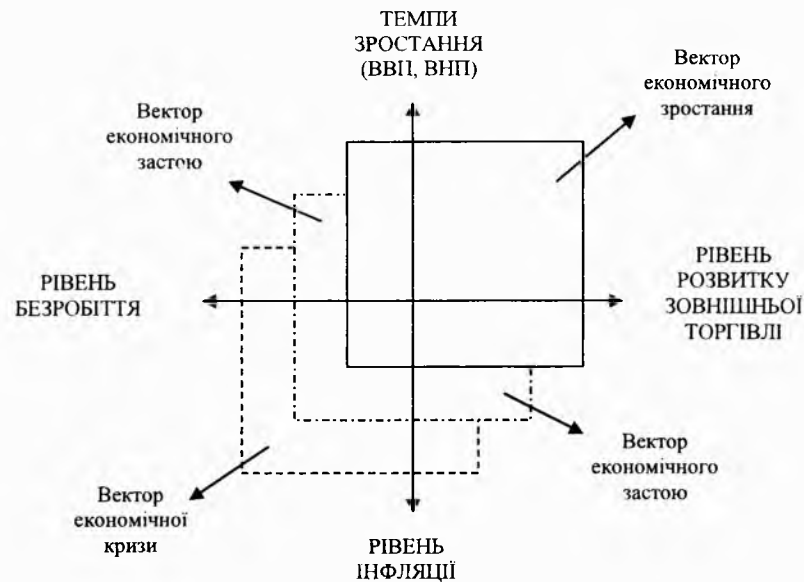
→ пропорції натурально-вартісної і грошової форм національного продукту:

- $Q_c = v\Gamma_m$ (кількість товарів та їхня ціна Q_c дорівнюють кількості грошової маси та її оборотності $v\Gamma_m$).

Критерії збалансованості і стабільності. Найважливішою ознакою, що характеризує раціональну збалансованість і стабільність національної економічної системи, є її динамічність — необхідний рівень стабільності, який забезпечує самозбереження системи, але не є нездоланною перешкодою до змін. У таких економічних системах легко спрогнозувати соціально-економічні зміни, застосувати метод регулювання, за якого досягаються збалансованість і стабільність.

Стан збалансованості і відповідний характер економічних процесів у національному господарстві зображено на рис. 2.1.

Забезпечення збалансованості пропорцій встановлення стабільності економічної системи ґрунтується на сукупності нестійких

контури економічних показників:

характер економічних процесів:

- _____ господарська збалансованість та економічне зростання
- - - - - часткова господарська збалансованість та економічний застій
- - - - - господарська збалансованість та економічна криза

Рис. 2.1. Графічне зображення стану збалансованості і характеру економічних процесів у національному господарстві

рівноваг між системоутворювальними і системозмінними процесами, між складовими системами (у цьому разі — між виробництвом, розподілом, обміном, соціальним розвитком і захистом населення).

Ці складові неідентичні як за формою, так і за функціональним призначенням. Вони мають самозбалансовуватися (збалансовуватися як окремі підсистеми) і перебувати в такому взаємоспіввідношенні, яке забезпечило б збалансованість усієї системи. Внутрішня збалансованість кожної підсистеми виражається певними кількісними співвідношеннями її складових і функцій, що уможливають належне функціонування інших складових системи.

Кожна національна економічна система має загальні і власні критерії збалансованості, зумовлені природними і соціально-економічними особливостями господарювання.

Стабільний стан в основних підсистемах (у виробництві, на ринку, у сфері соціального розвитку) визначають такі групи критеріїв: ⇨ виробничі, ⇨ ринкові, ⇨ соціальні.

Виробничі критерії національно-економічної збалансованості і стабільності. До них відносять:

↳ відсутність абсолютної монополії окремих груп виробників, переважання конкуренції у відносинах виробників, боротьбу за якість продукції і споживача;

↳ прискорення оновлення основних виробничих фондів і технологій (середній термін оновлення фондів 4 — 6 років), прискорення руху оборотних засобів, вилучення частини цих засобів і використання їх для оновлення продукції та підвищення її якості;

↳ раціоналізацію розміщення продуктивних сил, удосконалення структури виробництва з урахуванням вимог ринку, потреб споживачів;

↳ стабільність темпів зростання обсягів виробництва, розширення номенклатури та асортименту виробів, відносно зменшення витрат на виробництво продукції, робіт і послуг (витратність виробництва (матеріальні витрати у ВСП) не перевищує, а іноді й менша за 50% обсягу ВСП);

↳ перевищення темпів зростання продуктивності праці над темпами зростання заробітної платні не менш як на 3 — 5%; посилення ролі стимулів до продуктивної праці та ефективного виробництва;

↳ збільшення національного доходу завдяки зростанню фондовіддачі основних фондів, підвищенню продуктивності праці виробників та зниженню собівартості на його створення;

↳ збільшення кількості робочих місць, зменшення плінності кадрів (не повинна перевищувати 3 — 4%), поліпшення виробничо-побутових умов, системи управління виробництвом, виробничої інфраструктури, структури і кваліфікації робочої сили.

Названі виробничі критерії характеризують стан економіки, який забезпечують високопродуктивна і високоефективна функції праці і капіталу. Економічна політика уряду узгоджується з вимогами закону товаровиробництва, що впливає на стабільне економічне зростання національного продукту, оптимізацію пропорцій виробництва, розподілу і споживання.

Ринкові критерії національно-економічної збалансованості і стабільності. Охоплюють критерії збалансованості і стабільності на ринках засобів виробництва, споживчому, валютному, ринку праці та ринкові ціни.

Ринок засобів виробництва:

➤ ділова активність виробників і споживачів засобів виробництва, бірж матеріальних ресурсів;

➤ активний пошук продавців і покупців, можливостей реалізації своїх економічних інтересів;

➤ збільшення пропозиції нової, ефективнішої техніки і технологій, кількості взаємовигідних угод між виробниками і споживачами засобів виробництва.

Ринок споживчий:

⇒ поява на ринку широкого асортименту продовольчих і непродовольчих товарів; зростання доступності товарів різного асортименту і цін на них для широких верств населення;

⇒ досягнення 3 — 4% допустимих відхилень попиту і пропозиції у той чи інший бік. Ринок валютний:

⇒ збереження відносно стабільного курсу валют, цінних паперів;

⇒ активізація діяльності банківських і кредитних установ, фондів бірж;

⇒ розширення можливостей надання коротко- і довгострокових кредитів, зниження відсоткових ставок за кредитами, підвищення кредитоспроможності виробників, надійності вчасного повернення кредиту та ін.

Ринок праці:

➔ зростання попиту на робочу силу, зокрема на висококваліфіковану, спроможну скоро адаптуватися на виробництві, працювати високопродуктивно;

➔ досягнення рівня безробіття, який не перевищує 1,5 — 2% від кількості працездатного населення. Ринкові ціни:

➔ коливання цін на ринку засобів виробництва і на споживчому ринку в межах 2 — 3%, що не потребує спеціальних координаційних, регулювальних заходів, оскільки збалансованість забезпечується конкуренцією виробників і посередницьких організацій;

➔ відсутність гіперінфляції (розміри інфляції незначні й значних змін у розбалансованість не вносять);

➔ згорання діяльності спекулянтів, представників "тіньової" економіки або зсування сфери їх діяльності до незначних масивів.

Ринкові критерії національно-економічної збалансованості, стабільності мають важливе значення щодо регулювання економічної системи загалом. Вони відображають стан виробництва, розподілу, обміну і споживання. Тенденції ринкових макроекономічних показників дають змогу визначити заходи регулювання і встановлення збалансованого та стабільного розвитку.

Соціальні критерії національно-економічної збалансованості. До них належать:

↳ пріоритет національно-демократичної ідеології у державотворенні, перевага реформаторів національно-економічної системи над консерваторами, підтримка державотворчих і демократичних перетворень провідними країнами Європи і світу, реальна фінансова допомога міжнародних банків і МВФ, реальні кроки щодо співпраці з європейськими структурами і вступу до СОТ, економічне зростання;

↳ поліпшення співвідношення розподілу національного доходу на фонд нагромадження і фонд споживання (збільшення першого з них, зростання обсягів коштів на житло і соціально-культурне будівництво);

↳ незначні коливання у Державному бюджеті щодо негативного і позитивного сальдо; виділення у структурі використання

бюджету основної частки на вдосконалення розвитку державних виробничих і обслуговуючих підприємств, на підтримку приватного підприємництва і фермерства, фінансування соціально-культурної сфери, науки, освіти та охорони здоров'я, трохи меншої — на оборону й управління;

↳ поліпшення пенсійного, стипендіального забезпечення, утримання шкільних установ, підвищення розмірів дотації малозабезпеченим, будинкам сиріт, інвалідам, виділення коштів на охорону природи, упорядкування територій;

↳ скорочення до мінімуму (до рівня, який не загрожує розбалансованістю і дестабілізацією національно-економічної системи) зовнішньої та внутрішньої заборгованостей.

Соціальні критерії національно-економічної збалансованості виявляють стан реальної політики розподілу і споживання національного продукту. Через формування бюджету, доходів простежується відповідність обсягу і структури національного продукту потребам населення і виробництва, стан платоспроможності уряду і населення, можливості національних заощаджень і капіталовкладень для економічного зростання.

ТЕМА 3

ТЕОРІЯ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ТА СОЦІАЛЬНО-РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Функціонування національної економічної системи і завданням уряду країни має на меті забезпечення добробуту кожному членові суспільства. Це дуже складне завдання. Річ у тому, що добробут співзвучний з потребами людини і рівнем задоволення цих потреб. Стає очевидним, що економічна система країни повинна забезпечити щонайменше два важливі результати:

↳ *по-перше*, обсяг і структуру виробництва національного продукту, адекватних обсягу і структурі суспільних потреб;

↳ *по-друге*, обсяг доходів грiшми споживачів, які забезпечили б їм платоспроможність та задоволення матеріальних і духовних потреб, що виражають добробут.

Стає очевидним, що економічна система країни має бути організована таким чином, щоби забезпечити як обсяг виробництва національного продукту, так і доходи громадян, які відповідали б їхнім потребам у кожний даний момент. Організація економічної системи повинна орієнтуватися насамперед на продуктивне й ефективно функціонування праці та капіталу, реалізацію інтересів власників капіталу, найманої праці й т. ін.

3.1. Суспільні потреби як соціальна база добробуту

Політична та економічна історія націй стверджує, що внутрішні (інколи й зовнішні) суперечності виникали на основі низького рівня добробуту більшої частини суспільства. Тому уряди країн намагаються забезпечити економічне зростання та підвищення рівня добробуту своїх громадян. Якщо мудрість народу визначається мудрістю і чесністю вибраного ним уряду, то мудрість і чесність уряду — рівнем добробуту свого народу.

Добробут як соціально-економічне явище є лише результатом рішень уряду і виробничої діяльності зайнятих в економічній сфері. Отже, як рішення уряду, так і результати праці та виробництва мають забезпечити матеріальну і духовну основу добробуту суспільства.

***Добробут** — соціально-економічний стан суспільства, який виражає відповідність матеріального і духовного забезпечення всіх і кожного згідно з їх природними потребами.

Стає очевидним, що добробут є лише наслідком управлінських і виробничих дій у системі національної економіки. Своєю чергою, управлінські і виробничі дії повинні впливати із суспільних і індивідуальних потреб. Отже, потреби людей відіграють домінуючу роль у формуванні національної економіки та соціальної політики. Виробнича та соціальна складові господарської системи країни є визначальними в розв'язанні питань, що характеризують стан і рівень добробуту суспільства. Структура виробництва орієнтується на потреби, а створений продукт — на задоволення суспільних потреб.

Соціальні потреби є складним і багатоаспектним явищем, яке виражає безпосереднє ставлення виробника і споживача до об'єкта виробництва і предмета споживання.

***Потреби** — види продукції, речей, послуг, які необхідні людям і які вони бажають і прагнуть мати, споживати, використовувати.

Найзагальніше потреби виражають об'єктивно необхідні передумови виробництва, взаємодії виробників і споживачів. Остаточний результат виробництва є суспільно необхідним і суспільно важливим продуктом, який існує у двох формах: натуральній Q і грошовій Γ_w . На цій основі формуються основні категорії ринку: пропозиція Q і попит Γ_w . Пропозиція об'єднує реальних виробників товарів і послуг, попит — споживачів товарів і послуг. Виробники створюють предмети потреб, а споживачі через акти купівлі-продажу — попит споживачів. Отже, потреби споживачів визначають зміст, структуру й обсяги виробництва, а винагоро-

да грішми стає фактором організації виробництва і праці. Таке розуміння сутності потреби і фактора певною мірою характеризує сутність і механізм функціонування та розвитку підприємництва і праці, є ключем до розуміння характеру змін і розвитку виробництва та суспільства загалом.

Структура потреб споживачів має визначати структуру галузей економіки, структуру національного продукту і структуру доходів грішми споживачів:

$$Q_c = v\Gamma_w.$$

Ліва частина рівняння відображає обсяг, структуру і вартість національного продукту, права — доходи грішми зайнятих і незайнятих в економіці, структуру доходів грішми і платоспроможність споживачів.

Відмінності в характері діяльності та умовах життя, економічні, соціальні і психологічні відмінності між людьми зумовлюють відмінності в їхніх потребах. Зміст категорії “потреби особистості” полягає у тому, що для одних вони є стимулом до підприємництва і праці, для інших — реалізацією життєвих потреб, тобто встановлюється певне співвідношення між пропозицією (виробництвом) і попитом (споживанням).

Потреби класифікують:

➤ за суб'єктом: національні, регіональні, колективні, індивідуальні (приватні);

➤ за функціональною роллю: пріоритетні, стійкі, ситуаційні, другорядні;

➤ за об'єктом (предметом): матеріальні, духовні, етичні, естетичні;

➤ за сферами діяльності: політичні, ідеологічні, потреби у праці, пізнанні, спілкуванні, рекреаційні, релігійні та ін.

Потреби є соціально-економічним, національно-суспільним явищем. Вони перебувають у постійному розвитку, мають історичний характер. Відсутність усвідомленої потреби збуджує до неї інтерес, формує стимул до підприємництва і до праці для її задоволення. Отже, потреба, стимул, інтерес не існують поза людиною чи групою людей. Вони перебувають у тісному діалектично-

му зв'язку, є тими ланками, через які виявляють свою дію економічні закони у сферах виробництва і обміну.

3.2. Національний продукт як виробнича база добробуту

Добробут пов'язаний з потребами, а потреби визначають структуру виробництва і споживання продукту. Отже, створений національний продукт є кінцевим результатом управлінських рішень уряду та діяльності зайнятих у сферах виробництва товарів та надання послуг. Практично національний продукт як суспільне благо, багатство стає економічним інтересом для усього суспільства. Адже виявляється: можна споживати лише те, що вироблено. Скільки нація виробляє, стільки й споживає. Від рівня і структури виробництва національного продукту загалом і на душу населення залежатиме і відповідний рівень задоволення потреб, тобто рівень добробуту нації. Щоб підносити рівень добробуту, насамперед необхідно підносити обсяг виробництва національного продукту та приводити його структуру до обсягу і структури потреб людей. Національний продукт виступає не лише суспільним інтересом, а й стимулом.

Теорія національного продукту B обґрунтовує його як результат відповідних суспільних витрат B^* . Тобто, що виробили, те й спожили. Проте економічна теорія обґрунтовує витрати виробничі — O (оборотний капітал — сировина, матеріали, енергія і т. ін.) та споживчі — dB^* (населення, держава і ін.). Тому уряд країни і виробники повинні бути зацікавлені у створенні такої вартісної структури національного продукту, щоби виробничі витрати зменшувалися — $\downarrow O$, споживчі зростали — $\uparrow dB^*$.

$$B = \downarrow O + \uparrow dB^*$$

Валовий внутрішній продукт dB є національним стимулом, оскільки виражає кінцевий продукт споживання у країні. Від його розподілу залежать і стан економіки, і рівень життя населення. Теорія макроекономіки розподіл валового внутрішнього продукту dB^* обґрунтовує такими показниками:

$$dB^* = C + B + K + (E - I),$$

де C — споживання домашніх господарств; B — споживання держави (бюджетні надходження і витрати держави); K — капітальні вкладення; E — експорт; I — імпорт.

Для кожного суб'єкта ринку стимулом є отримання якнайвищого доходу (і прибутку) від його діяльності: найманим працівником — у формі заробітної платні, власником капіталу — у формі прибутку, державою — у формі бюджету, зовнішньою торгівлею — у формі чистого експорту ($CE = E - I$). Валовий внутрішній продукт здійснює рух у формі товарів, послуг, капіталів і грошей. Різні суб'єкти ринку неоднаковою мірою причетні до його створення, розподілу, обміну і привласнення: власники капіталу і наймані працівники створюють ВВП, держава на основі трудового і податкового законодавства розподіляє його, торговельні організації — реалізують ВВП.

У практичній діяльності стимули у формі грошей і товарів можуть спонукати для їх отримання до використання таких методів:

→ **економічних** (через формальне (зареєстроване) здійснення капітальних вкладень, створення виробництва, наймання працівників, виробництво продукту, його реалізацію, отримання заробітної платні і прибутку та сплати податків згідно із законодавством);

→ **“тіньових”** (через неформальну (незареєстровану) виробничу, торговельну чи іншу діяльність, що не контролюється податковими і державними інститутами, усі доходи і прибутки від якої привласнюються, податки не сплачуються);

→ **кримінальних** (через вилучення і привласнення частини національного продукту причетними до його руху і контролю за цим рухом особами державного, правового чи господарського управління в обхід (ігнорування) статей Кримінального кодексу).

Ринкова економічна система, заснована на підприємницькій ініціативі власників капіталу, лібералізації видів діяльності, високопродуктивному і високоефективному виробництві, передбачає лише економічні методи стимулювання. Це пояснюється тим, що використання “тіньових” і кримінальних методів призводить до

катастрофічних наслідків: якщо, наприклад, половина національного капіталу і продукту перебуватимуть “у *міні*” або якщо з формального обороту товарів і грошей постійно вилучатимуть (розкрадатимуть) бюджетні кошти, чужоземні кредити, товари, привласнюватимуть їх чи переказуватимуть на таємні рахунки в іноземних банках, це спричинить занепад економіки, держави і рівня життя народу й унеможливить перехід до ринку.

Успішний перехід до ринку потребує запровадження лише економічних стимулів:

$$B = O + T + A + ЧП.$$

Вартісна структура національного продукту показує, що економічним стимулом для власника капіталу є відшкодування оборотного капіталу O , частини основного капіталу A і чистий прибуток $ЧП$; для найманого працівника — заробітна платня T . Створений валовий внутрішній продукт $dB = T + A + ЧП$ спрямовується на розвиток виробничої сфери і сфери послуг та фінансування державних інститутів через систему сплати податків на доходи і прибутки виробників, на основі яких формується Державний бюджет. Держава безпосередньо впливає на встановлення пропорцій розподілу валового внутрішнього продукту, створюючи правову базу стимулювання виробництва, праці, руху капіталів, товарів, грошей. Державні чиновники можуть приймати рішення як на посилення стимулів зростання виробництва національного продукту, так і на його розподіл в інтересах зміцнення своєї влади, окремих бізнесових чи політичних угруповань, олігархів та ін. Для ринкової економіки характерним є посилення стимулів до зростання виробництва національного продукту і його розподіл за внеском кожного суб'єкта у створення НПП:

$$dB^* = C + B + K + (E - I).$$

З рівняння розподілу валового внутрішнього продукту випливає, що чим більшим він є, тим більше коштів отримують домашні господарства C , Державний бюджет B , більшими будуть капітальні вкладення K і експорт $E > I$ (унаслідок переважання експорту над імпортом можливе зростання інвалютних резервів через позитивне сальдо платіжного балансу). У ринковій економіці неприйнят-

ним є розподіл ВВП, який знижує стимули до виробництва, тобто економічні стимули виробників, і сприяє збагаченню окремих осіб або кланів за рахунок “*тіньового*” чи кримінального привласнення продукту навіть за скорочення ВВП. Економічне стимулювання має охоплювати сфери виробництва, послуг і державну систему влади та управління.

Отже, економічна теорія виробництва, розподілу, обміну і споживання ґрунтується на основі вимог законів товаровиробництва, товарообміну і господарської збалансованості. Дотримання цих вимог забезпечує формування продуктивної і ефективної системи виробництва, справедливого розподілу продукту і доходів, збалансованості і стабільності економічних і соціальних процесів, підвищення стимулів виробництва і праці, ресурсів економічного зростання загалом.

3.3. Засади соціально-ринкової економіки

Зростання добробуту нації прямо залежить від зростання національного продукту. Своєю чергою, підвищення обсягів виробництва потребує такої економічної системи, тобто фінансів, інтересів, стимулів і т. ін., які спонукали б уряд і виробників до високоєфективного виробництва, зокрема раціонального використання робочого часу та ресурсів. Насамперед економічна система повинна би забезпечити: *по-перше*, фундаментальні основи вільного підприємництва і соціального добробуту; *по-друге*, умови реалізації економічних інтересів і стимулів власникам капіталів і найманим працівникам.

Практично йдеться про формування соціально-орієнтованої ринкової економіки, засади якої передбачають виробництво та розподіл національного продукту для піднесення добробуту нації.

Фундаментальні основи соціально-ринкової економіки. Після Другої світової війни нові німецькі лідери, зокрема *Л. Ерхард*, зробили важливий внесок у теорію ринкової системи, обґрунтувавши і запровадивши в науковий обіг поняття “*соціально орієнтована ринкова економіка*”.

*** Соціально орієнтована ринкова економіка** — модель соціально-економічного розвитку, для якої характерне переважання приватної власності та ринку, їх поєднання з державною власністю і державним регулюванням та системою соціального захисту населення.

Ця модель ринкової економіки втілена в життя у розвинутих країнах. Соціальний захист у соціально орієнтованій ринковій економіці передбачає: *допомогу в разі безробіття: виплати безробітним, спрямовані на підтримання їхнього життєвого рівня, доки вони знайдуть нову роботу; пенсії за віком: державні виплати особам похилого віку; пенсії у разі непрацездатності: державні виплати особам, що втратили працездатність; допомога мало-забезпеченим верствам населення: державні виплати сім'ям, що мають дохід нижчий за прожитковий мінімум; охорону здоров'я: гарантоване медичне обслуговування.*

Теорія і практика функціонування ринку в розвинутих країнах показали, що для успішних ринкових перетворень потрібна не одна, а кілька передумов. При тому повинні зрозуміти, що спроби побудувати "соціалістичну ринкову економіку" та ще й з централізованою системою управління, в якій домінує неприватна (державна форма) власність на засоби виробництва, нічого не дало як країнам Центральної Європи, так і країнам СНД. Виявилось, що домінуюча державна форма власності просто не поєднується з ринковим стилем поведінки суб'єктів ринку. Досвід ринкових країн показав, що всім їм притаманна низка спільних фундаментальних характеристик. Причому всі фундаментальні характеристики мають бути притаманні всім суб'єктам ринку. Розгляньмо ці характеристики.

Економічна свобода. Це найзагальніший принцип функціонування ринкової економіки. Кожен із суб'єктів ринку є вільний у своїх економічних, фінансових та соціальних рішеннях:

⇒ *населення (фізичні особи, домашні господарства) регіону має значну свободу вибору, вирішуючи, скільки витратити, де працювати і як здійснювати заощадження;*

⇒ *підприємства (локальні господарські системи) регіонів і країни володіють значною свободою вибору, вирішуючи, що і яким чином виробляти й де реалізувати готову продукцію;*

⇒ *регіон (влада області, району, населеного пункту) має значні повноваження, формування і використання регіонального бюджету, регулювання капіталовкладень, розвитку інфраструктури, забезпечення соціального захисту, збереження довкілля тощо.*

Права власності. Власність на засоби виробництва є важливою передумовою, оскільки реальна власність на капітал забезпечує реальну економічну свободу його суб'єктові: фізичній чи юридичній особі. При тому важливим є оптимізація пропорцій власності на капітал, зокрема співвідношення приватної і неприватної власності:

⇒ *фізичні та юридичні особи мають чітко визначені права на свою власність, ураховуючи право володіти, користуватися і розпоряджатися нею;*

⇒ *приватна власність є домінуючою в регіоні і країні загалом як в особистій (сімейній), так і в корпоративній (акціонерній) формах;*

⇒ *неприватна власність є у значній частині регіону (в комунальній і акціонерній) і в незначній частині держави (в акціонерній) формах.*

Конкуренція. Ринок передбачає свободу виробничої, торговельної та інших видів діяльності людей в індивідуальній і колективних формах. Число виробників за різними видами і формами діяльності є необмежене:

⇒ *влада країни і регіону стимулює і підтримує ініціативи людей створення підприємств, (фірм) захищає їх діяльність;*

⇒ *у більшості галузей виробництва та обслуговування країни та регіону діє безліч конкуруючих постачальників;*

⇒ *нові підприємства (фірми) за бажанням можуть вийти на вже засвоєний ринок;*

⇒ *робітники та службовці мають свободу вибору серед великої кількості працівників.*

Правові ринкові інституції. Діяльність суб'єктів ринку регулюється правовою базою (Конституцією, законами виробничих відносин, управління, самоуправління і регулювання) та відповідними інститутами, наділеними певними функціями.

Правові ринкові інституції визначають права й обов'язки суб'єктів ринку, повноваження управлінських та обслуговуючих струк-

тур, свободу ухвалення ними рішень та характер товарообміну: *правова основа захищає економічну свободу суб'єктів ринку, об'єкти їх власності, результати виробництва і праці, вибір партнерів тощо; свобода товарообміну підкріплюється правовою системою, що включає контрактне право, акціонерне право, законодавство про економічні асоціації (для профспілок) і забезпечує вільне створення нових компаній; правова система визначає не лише основні принципи самоврядування, самоуправління підприємств, регіонів, укладання контрактів, створення компаній тощо, а й засоби забезпечення виконання ухвал, рішень чи економічних угод.*

Жорсткі бюджетні обмеження. Це один з найважливіших аспектів діяльності суб'єктів ринку різного рівня господарської організації: підприємства, регіону і навіть домашніх господарств. Формування та використання бюджетних надходжень є завжди актуальною проблемою для суб'єктів виробництва, управління регіонів і навіть уряду країни. Особливо вона актуальна для регіонів, оскільки їхні бюджети формуються переважно від центральних надходжень. Але теорія ринкової економіки стверджує: *доходи окремих осіб, підприємств та організацій залежать насамперед від їх конкретного внеску до економіки, а не від обсягу регіональних чи державних дотацій; доходи бюджету регіону залежать від продуктивної і ефективної діяльності розміщених на його території підприємств, а не від надходжень до центрального бюджету і волі уряду; збиткові компанії, регіони, як звичайно, не отримують рятівних субсидій, за винятком на ліквідацію наслідків стихійних лих, катастроф тощо; неефективна регіональна влада самовирушає або йде у відставку.*

Передбачувана державна політика. У ринковій економіці головною дійовою особою є конкретний виробник: власник капіталу, підприємець, бізнесмен, найманий працівник і т.д. Вони визначають форми виробництва, що виробляти, скільки і для кого. Регіон регулює соціальні, економічні процеси на своїй території. Держава контролює стратегічні аспекти в даному регіоні, не втручається у систему виробництва на рівні підприємств, співпрацює з регіоном у сфері пріоритетів капіталовкладень, соціальних і економічних питань. Кожен із суб'єктів ринку чітко знає свої функції та

обов'язки, а свої інтереси вирішує у правовому полі за таких умов: *населення і підприємства мають можливість прогнозувати свій фінансово-економічний стан, не боячись непередбачуваних поворотів в урядовій політиці; влада регіону має можливість формувати реальний регіональний бюджет, сприяти економічному зростанню підприємств, капіталовкладенням, соціальному залисту і підвищенню рівня життя людей; інфляція тримається на низькому рівні, оподаткування відрізняється стабільністю, а пряме державне втручання у діяльність підприємств, ринків, регіонів є обмеженим і не передбачуваним.*

Інтереси і стимули у соціально-ринковій економіці. Ринкова економіка — це насамперед свобода підприємництва. Держава забезпечує усім працювати на себе, а частину доходу передавати для споживання тим, хто не зайнятий у виробництві. Таким чином зайняті забезпечують розв'язання соціальних питань своїх власних та тих, хто того потребує. Тому соціально-ринкова економіка повинна забезпечити умови реалізації економічних інтересів і стимулів виробникам, а держава правові основи розподілу створеного виробниками національного продукту між усіма членами суспільства.

Інтереси. Виникають на основі конкретних потреб (у предметі, речі, послугі).

*** Інтерес** — усвідомлений суб'єктом предмет потреби, який здатний задовольнити її і спонукає до політичних, економічних, правових, соціальних, організаційних дій для заволодіння цим предметом.

Інтереси формуються унаслідок реалізації національних, державних, економічних відносин між суб'єктами — тими, хто бере участь в управлінні країною, виробництві, розподілі та обміні. Основними суб'єктами інтересів, що виникають у процесі відносин державотворення і економіки, є *людина, підприємство, регіон, держава, нація.*

Відповідно їм інтереси мають реалізовуватися за таким самим порядком: *індивідуальні (приватні); колективні (підприємств і підприємців); регіональні (населених пунктів, районів, областей).*

державні (бюджетних установ і організацій); національні (сталого розвитку нації).

Реалізацію інтересів усіх суб'єктів ринку здатна забезпечити лише високопродуктивна, високоефективна національна економічна система, головними факторами якої є людина, її продуктивна праця та відповідна кількість і якість залученого в економіку основного виробничого і невиробничого капіталу.

Для розвитку підприємництва і національної економіки загалом важливе значення має реалізація інтересів усіх суб'єктів — від індивідуальних до колективних, — оскільки лише за такої умови можливе задоволення загальносуспільного інтересу, а також спільність інтересів, без якої важко досягти єдності мети, дій. Представник класичної політичної економії А. Сміт наголошував на необхідності надання можливості кожному індивіду вільно досягати в економічній діяльності своєї вигоди, інтересу, позаяк це сприятиме зростанню багатства нації, суспільному благу.

Інтерес будь-якого суб'єкта тісно пов'язаний з економічними відносинами власності — відносинами, що виникають між людьми з приводу привласнення засобів виробництва і створеного продукту. Приватна власність перебуває в органічній єдності з її суб'єктом, конкретною людиною, для якої збереження і розширення власності є економічним інтересом, а отже, вона не шкодує зусиль для реалізації цього інтересу. Усуспільнена власність належить водночас усім і нікому, не перебуває в органічній єдності зі своїми суб'єктами, відчужена від них і не викликає у них інтересу до її збереження і розширення. Діапазон економічного інтересу приватного власника значно ширший, ніж відчуженого, який фактично є найманою робочою силою (рис. 3.1).

Приватний власник володіє засобами виробництва K , організовує виробництво продукції V , наймаючи робочу силу T . Він зацікавлений у зменшенні матеріальних витрат O , у зростанні продуктивності найманої праці та в обмеженні коштів на її оплату T і в максимальному зростанні валового прибутку $ВП$. Приватний власник повністю контролює процес виробництва, віддачу від матеріальних витрат, продуктивність і якість праці найманих працівників, якість продукції, її обсяг, реалізацію та отриманий прибуток.

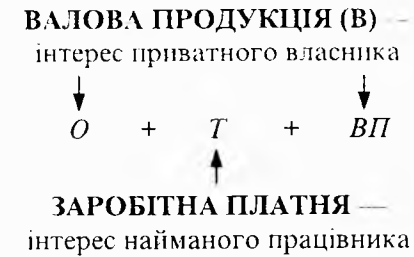

Рис. 3.1. Діапазон економічного інтересу приватного власника і найманого працівника

У відчуженого від власності виробника значно вужчий діапазон інтересу — він зводиться лише до розміру заробітної платні, місця роботи, професії та ін. Його менше цікавлять витрати виробництва, ефективність, прибутки, оскільки він причетний лише до їх створення, а не до присвоєння.

Розширення діапазону економічного інтересу найманих працівників завдяки приватизації підприємств має важливу національно-інтегрувальну економічну суть. Передусім економічний інтерес такого змісту охоплює значну частину суспільства, розширює сферу різних видів підприємництва, послуг, виконання робіт і посилює самоконтроль за виробництвом, його ефективністю, якістю продукції, зростанням її конкурентоспроможності та ін. Усіх працівників тепер об'єднує один спільний інтерес — отримання прибутку з найменшими витратами і з найбільшою віддачею. "Обласнені" виробники в умовах конкуренції ведуть пошук технічних методів і засобів удосконалення колективного виробництва і підвищення якості продукції, а отже, отримання вищих прибутків. Індивідуальні інтереси інтегруються у колективні, а колективні — у національні, хоча вони різняться своїм економічним змістом. Предмет інтересів суспільства (держави) — національна економіка загалом, обсяг і структура валового внутрішнього продукту, динаміка його зростання, формування Державного бюджету, розвиток соціальної інфраструктури тощо; колективу (підприємства, об'єднання) — виробництво і продукт, який він створює і котрий

споживає, конкурентоспроможність продукції, стан основних фондів, технологій, фінансів; індивіда — збереження і розширення власності, зростання доходів, прибутків, соціальний стан та ін.

Зміст і структура кожного виду інтересів мають істотне значення для створення дієвої системи стимулів у сфері виробництва і послуг. Наприклад, економічний інтерес держави виражає, з одного боку, економічну необхідність розвивати і вдосконалювати національну економіку, а з іншого — забезпечувати соціальний добробут суспільства. Логічно було б припустити, що за таких умов основним спонукальним мотивом до вискоєфективної праці та виробництва має бути праця на користь держави, суспільства. Однак практика багатьох країн, у тому й Україні, не підтвердила того. Мало того, спостерігалось зниження інтересу до праці за уєспільненої на користь держави власності.

Стимули. У процесі підприємницької діяльності і праці створюються умови для вияву життєво важливих економічних явищ — стимулів.

*** Економічний стимул** — усвідомлені суб'єктом предмет чи явище, здатні збудити в нього інтерес до них, спонукати до певних дій для їх отримання і задоволення певних потреб.

Економічний стимул як спонука людини до праці, до підприємництва виходить за межі її фізіологічного інстинкту. Він є продуктом не так об'єктивної, як суспільної, соціальної природи людини, яку вона повинна усвідомити. Вплив зовнішнього світу на людину відображається в її почуттях, думках, спонуках, виявах волі, тобто у вигляді "ідеальних прагнень", які є основою становлення "ідеальних прагнень", котрі є основою становлення "ідеальних рушійних сил" для отримання корисного остаточного результату.

Усвідомлення людиною економічного стимулу до праці, підприємництва не заперечує його (стимулу) об'єктивного характеру. В ньому концентрується життєва мета, яка спонукає людину до праці, підприємництва, виробництва. Він водночас є стимулом суспільного виробництва, у процесі якого люди створюють засоби і предмети праці та споживання, необхідні для досягнення їх

життєвої і конкретно-історичної мети. Творча універсальна природа економічного стимулу — джерело розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, удосконалення самої людини. Він виражає ставлення суб'єкта праці чи підприємництва до цілеспрямованої конкретної праці, у ньому сконцентрована певна потреба суб'єкта і його інтерес до конкретної діяльності.

Стимули є важливим інструментом ефективної підприємницької діяльності. Їх спонукальна дія певною мірою виявляється за дотримання таких умов:

↳ стимулом є предмети чи явища, здатні задовольнити конкретну потребу індивіда, колективу та ін.;

↳ усвідомлення потреби індивідом чи колективом і її актуальності на час спонукання;

↳ знання індивідом чи колективом умов придбання речей, характеру необхідних для того дій.

Отже, ринкова економічна система побудована на реалізації інтересів через економічні стимули. Початковою її ланкою є підприємництво, бізнес і стимули до їх організації. В основі підприємництва і бізнесу як форми реалізації стимулів — потреби та інтереси, причинно-наслідкові зв'язки: причини постають як фактори, а результати — як наслідки цих факторів.

Найзагальнішими і найпоширенішими в системі економічних стимулів і підприємництва є такі форми взаємозв'язків:

Капітал K ↔ Капітал K .

Капітал K ↔ Праця T .

Праця T ↔ Продукт B .

У системі економічних стимулів і підприємництва всі форми взаємозв'язків важливі й потребують їх дотримання і врахування у розв'язанні господарських проблем. Однак для виявлення природи стимулу до підприємництва і праці найістотнішими є взаємозв'язки K ↔ T і T ↔ B , позаяк вони виражають відношення об'єктивного — K (кількість і якість основного капіталу), суб'єктивного — T (кількість зайнятих в економіці та управлінні державою), реального — B (обсяг і структура створеного національного продукту). Створений національний продукт є тим національ-

ним стимулом, задля якого формується національна економічна система. Проблема полягає у тому, як побудувати механізм стимулювання його створення, тобто як національний продукт розподілити між зайнятими і незайнятими, щоб задовольнити потреби всіх суб'єктів ринку і забезпечити продуктивне та ефективне функціонування економічної системи.

3.4. Становлення ринкового механізму ціноутворення

Перехід до ринкової економіки потребує створення механізму ринкового ціноутворення. За командної економіки, що ґрунтується на суспільній власності, централізованому управлінні, розподілі продукту, встановленні ціни на продукт, визначенні розміру оплати праці тощо, ціна не відігравала значної ролі, оскільки не була "сигналом" для дій виробника чи споживачів, встановлювалася в адміністративному порядку. У ринковій економіці з допомогою цін виражаються різні показники і вимірюються економічні величини: обсяги виробництва, обігу і споживання, основні та оборотні фонди й інші ресурси.

Сутність ціноутворення. Теорії ціни. Ціна є формою вираження економічних (мінових) відносин між людьми за товарного виробництва, тобто категорією суспільною. Ціна на конкретний товар може бути вища або нижча, однак ці коливання не є довільні, вони відбуваються навколо внутрішньої субстанції ціни — вартості товару. З огляду на це ціна як категорія кількісна є грошовим вираженням вартості товару:

$$c = \frac{v\Gamma_m}{Q},$$

де c — ціна одиниці товару; Γ_m — грошова маса; v — коефіцієнт оборотності грошової маси; Q — фізична кількість товарів і послуг.

Серед економістів немає одностайності щодо визначення ціни. Ті з них, хто дотримується класичних поглядів, тобто виступає з позиції теорії трудової вартості, розглядають ціну як грошове вираження вартості, інші — як суму грошей, за яку продавець і

потенційний покупець погоджуються здійснити угоду купівлі-продажу товару. Прихильники теорії граничної корисності вважають, що будь-яка ціна — це "одномоментна" цінність (вартість), а цінність — ціна, "розтягнута" на тривалій період.

Визначення факторів, що формують ціну та впливають на її рівень, — одна з важливих проблем економічної теорії. З'ясування природи ціни як міри вартості має важливе значення для виробників і для споживачів, позаяк у ній закладено причини стабільного і нестабільного розвитку суспільства.

Існує декілька теорій вартості й ціни.

Теорія трудової вартості. Згідно з нею вартість — це втілена в товарі праця, причому праця не індивідуального приватного виробника, а суспільно необхідна, яка відображає середні умови виробництва певного виду товару, на певному етапі розвитку суспільства, у певних конкретних умовах. Формою вираження вартості товару є мінова вартість — кількісна пропорція, в якій один товар обмінюється на інший. Вартість є основою будь-якого обміну, вона регулює пропорції, в яких товари чи послуги обмінюються на ринку. Форми вираження вартості розвивалися від простої (випадкової) до грошової. З появою грошей виникає ціна як грошове вираження вартості. Ціна не обов'язково дорівнює вартості товару. Мало того, у реальних мінових відносинах ціна під впливом певних факторів практично завжди відхиляється від вартості, є вища або нижча за неї.

Теорія витрат виробництва. Її сутність полягає у тому, що ціна товару визначається витратами на його виробництво. Однак оскільки величина витрат виробництва залежить від цін (на сировину, паливо, матеріали тощо), використання цього критерію означає пояснення рівня цін на продукцію цінами на елементи витрат. Визначення рівня цін витратами виробництва вилучає з цього процесу вартість додаткового продукту, який є важливим елементом вартості, а отже, її ціни:

$$B = O + T + ВП,$$

де B — вартість, або ціна всього продукту; $O + T$ — витрати виробництва: O — матеріальні, T — праці; $ВП$ — валовий прибуток.

Теорія трьох факторів виробництва. Згідно з нею у створенні благ (товарів) беруть участь три фактори виробництва: праця, капітал (засоби виробництва) і земля. Ціною цих факторів є заробітна платня, відсоток (прибуток) і рента, які відповідно розподіляються між їх власниками — працівниками, власниками засобів виробництва (капіталістами) і земельними власниками; вона формує субстанцію (основу) вартості, яка у вираженні грошей постає як ціна товару. Отже, у цій теорії наявна певна тавтологія, або спроба вивести ціну з ціни, як це характерно і для теорії витрат виробництва. Однак вона зумовила появу нових теорій, зокрема теорії граничної корисності.

Теорія граничної корисності. В її основі — узгодження інтересу продавця і покупця у процесі товарообміну. Сутність цієї теорії полягає у тому, що:

- у процесі ринкової взаємодії попиту і пропозиції, яка визначає рівень ринкових цін, вирішальне значення має попит;
- вартість є суб'єктивною категорією, результатом оцінювання індивідом споживчих благ залежно від інтенсивності потреб і рідкості благ;
- суб'єктивна оцінка визначається з огляду на граничну корисність одиниці товару, що задовольняє певну потребу.

Теорія попиту і пропозиції. Близька за своєю сутністю до теорії граничної корисності: пояснює утворення вартості, а отже, й ціни товару лише у сфері обігу. Згідно з нею вартість (ціна) визначається співвідношенням попиту і пропозиції. Ця теорія не дає відповіді на питання, чим визначається рівень ціни за рівноваги попиту і пропозиції, вона не враховує і того факту, що попит і пропозиція залежать від цін товарів. Теорії граничної корисності, попиту і пропозиції мають певне значення при формуванні економіки ринкового типу, зокрема уможливають розкриття закономірностей вияву корисності та формування ринкового попиту.

Неокласична теорія вартості і цін. Обґрунтована англійським економістом *А. Маршаллом*. Посуджує теорію витрат виробництва, граничної корисності, попиту і пропозиції щодо формування та руху цін. Виходячи з того, що ринкові ціни є результатом взаємодії попиту і пропозиції, Маршалл пов'язував зміни попиту з ка-

тегорією граничної корисності, а зміни пропозиції — з вирішальним впливом витрат виробництва.

Нині жодна з розглянутих теорій не є домінуючою. На думку вчених-макроекономістів, центральною є теорія ціни, що комплексно вивчає вплив різноманітних ціноутворювальних факторів через зміну попиту і пропозиції на ринках. Окремі економісти з огляду на те, що ціна в сучасному виробництві залежить від комплексу факторів (продуктивність праці, циклічність виробництва, стан грошового обігу, характер державного регулювання тощо), відкидають будь-які теорії вартості, зокрема щодо макроекономічного аспекту ціноутворення.

$$c = \frac{v\Gamma_m}{Q}$$

На ціноутворення впливають і монополії, принаймні на тих сегментах ринку, які вони завоювали. Тому в сучасних теоріях ціни значну увагу приділено проблемі монополізму і монопольних цін. Вивчення ринків досконалої (необмеженої) і недосконалої конкуренції засвідчило, що монопольні надприбутки фірми-монополісти отримують не за рахунок збільшення обсягів виробництва (як це відбувається за досконалої конкуренції), а за рахунок високого рівня цін і за менших обсягів виробництва.

Функції ціни. Ціна як основний інструмент ринкового механізму виконує \Leftrightarrow обліково-інформаційну, \Leftrightarrow розподільчу і \Leftrightarrow стимулювальну функції.

Обліково-інформаційна функція. Полягає у тому, що ціна є засобом обліку суспільно необхідної (корисної) праці, інформує про пропозицію і обсяг товару, формує позицію покупця, визначає його попит.

Позаяк ціна є грошовим вираженням вартості, то чим повніше вона відображає вартість (суспільно необхідні витрати), тим надійнішим інструментом порівняння витрат, зіставлення ефективності різних господарських рішень, визначення місця у ринковій конкуренції вона є. Це впливає з того, що в ринкових умовах кожен підприємець щоденно вирішує, яку сировину ефективніше використовувати для виробництва продукції (метал чи його штучний

замінник), яке паливо краще застосовувати (газ, нафту, вугілля, дрова чи торф). Інженер порівнює варіанти машин, що проектується, обладнання, технології виробництва. Менеджер оцінює найефективніші варіанти економічної стратегії фірми. У цих розрахунках використовують ціни, які є еталоном економічних вимірів. Якщо індивідуальні ціни відповідають цінам (за видами продукції), що складаються на ринку (на основі суспільно необхідних витрат), то на їх основі можна оцінювати ефективність рішень, що приймаються. Помилки в цінах призводять до прийняття неефективних рішень.

Виконання ціною обліково-інформаційної функції зумовлює певні закономірності вдосконалення процесу виробництва:

→ *забезпечує максимальне наближення ціни до суспільно необхідних витрат, покриття витрат виробництва й обігу, а також певний прибуток державі, фірмі та окремому підприємцю;*

→ *інформуючи про попит на товари (послуги), вигідність їх виробництва, ціни є надійним інструментом економічних вимірів, вибору економічних видів продукції та напрямів технічного прогресу, ухвалення оптимальних з погляду суспільства, фірми, окремого підприємця оперативних і стратегічних господарських рішень;*

→ *сприяє координуванню зусиль організацій, фірм та індивідів у межах народного господарства.*

Таке координування потребує масиву інформації про наявність найрізноманітніших товарів і послуг, які пропонуються величезній кількості економічних суб'єктів. Ці суб'єкти повинні мати чіткі спонукальні мотиви, передбачено реагувати на отриману інформацію і поширювати її. Саме таку інформацію і спонукальні мотиви містять ціни.

Розподільча функція. Виявляється у сприянні розподілу і перерозподілу вартості суспільного продукту і національного доходу, а отже, у покритті витрат виробництва, утворенні доходів і нагромадженні їх у держави, галузях, регіонах, на підприємствах (фірмах), в окремих соціальних груп населення та індивідів. Від зміни цін неабияк залежить, які господарюючі суб'єкти збільшать свої доходи, а які зменшать, посиляться чи послабяться майнова

диференціація населення, буде належною чи порушиться еквівалентність обміну між галузями і сферами народного господарства, регіонами, підприємствами, індивідами та державами. З огляду на це виконання ціною розподільчої функції неможливе лише під впливом стихійних сил ринку, інакше не уникнути соціальних конфліктів. Чим складнішим і масштабнішим стає ринкове господарство, тим активнішу роль у забезпеченні виконання ціною цієї функції відіграє держава.

Стимулювальна функція. Полягає у заохоченні виробників, які раціонально використовують ресурси, виробничі можливості, інновації для отримання високих результатів. Товарообмінні процеси засвідчують, що ціни активно впливають на виробництво продукції та її виробниче й особисте споживання. За одних цін господарюючий суб'єкт прагнучиме скоріше освоїти виробництво нової продукції, а за інших — ні. Аналогічно поводить себе і споживач: якщо продукція його зацікавить, один купуватиме її навіть за зростання ціни, а другий — тільки за її зниження. Отже, стимулювальна або нестимулювальна ціна впливає на виробника через збільшення або зменшення прибутку від реалізації товару (послуги), а на споживача — через вищий або нижчий свій рівень. Так, зі збільшенням виробниками випуску та реалізації продукції ціни заохочують їх через зростання маси прибутку. Додатковий прибуток за рахунок більшої норми прибутку отримують через ціни виробники, які знижують свої індивідуальні витрати на виробництво і реалізацію продукції порівняно з ринковими цінами. Вищими цінами (а отже, й більшою нормою прибутку) заохочуються і виробники, які випускають прогресивну або високоякісну продукцію, що має підвищений попит у споживачів. Стосовно споживачів стимулювальна функція ціни виявляється в оберненій залежності: зі зростанням ціни купівля і споживання продукції споживачами зменшуються, і навпаки.

Аналіз виробничих витрат, реалізації товарів на ринках показують, що реальна ринкова ціна, як звичайно, вища або нижча від вартості. Коливання ціни навколо вартості відбувається під впливом *ціноутворювальних* і *ціновідхиляючих* факторів.

*** Ціноутворювальні фактори** — фактори, які діють у сфері виробництва і впливають на величину витрат на виготовлення товару чи послуги, формують основу ціни.

До них відносять фактори, що впливають на продуктивну силу праці: рівень розвитку продуктивних сил; науково-технічний прогрес; кваліфікація працівників; рівень організації праці.

*** Ціновідхиляючі фактори** — фактори, що діють на ринку і зумовлюють відхилення ціни від сформованих у процесі виробництва затрат праці.

Такими факторами є: попит і пропозиція, монополізм, державне регулювання, валютно-фінансові умови.

За переважання ціноутворювальних факторів ціни об'єктивно відображають процес виробництва і споживання, а за ціновідхиляючих — певні негативні тенденції в економіці, які треба усунути.

Ринкове ціноутворення. Однією з важливих передумов функціонування ринкової економіки є лібералізація цін. Стосовно перехідної економіки інверсійного типу, в якій відбуваються радикальні зміни, а виробництво ще не набуло ознак стабільного зростання, серед економістів немає єдності щодо такої лібералізації: одні вважають, що ціни мають бути вільними, інші — що їх певний час треба регулювати, оскільки ціни внутрішньо вільні щодо своїх структурних елементів, але зовнішні фактори (ціновідхиляючі) обмежують їхню свободу. Одним з найважливіших таких факторів є конкуренція пропозиції (між виробниками) і конкуренція попиту (між споживачами), а також монополізм, державне регулювання економіки і валютно-фінансові катаклізми.

Розмежування внутрішньої свободи і зовнішньої несвободи цін має принципове значення для функціонування (а у вітчизняних умовах — побудови) ринкового господарства.

Річ у тому, що споживача цікавлять не витрати на сировину, заробітну платню та інші складові ціни товару, а результат — ціна у співвідношенні з якістю. Питання внутрішньої свободи ціни є справою лише підприємця, позаяк він персоніфікує внутрішню ринково-об'єктивну свободу ціни у своїх діях через пошук доцільніших, економічно ефективних елементів витрат на виробництво

продукції. Його дії фокусуються, у підсумку, на факторах підвищення продуктивності праці (ціноутворювальних), що зумовлює зменшення витрат виробництва і є об'єктивною основою для зниження ринкових цін. Отже, внутрішня свобода ціни має два важливі соціально-економічні наслідки:

↳ механізм її досягнення забезпечує скорочення індивідуальних витрат на виробництво й реалізацію продукції і таким чином сприяє підвищенню продуктивності праці, суспільному прогресу;

↳ цей механізм створює умови для загального зниження цін.

Іншими є наслідки зовнішньої свободи цін. За її необмеженості механізм внутрішньої свободи не спрацьовує для підприємця, оскільки зникає потреба в тому, і зовнішня свобода ціни вмикає економічний механізм протилежної дії. Підприємець стає відносно індеферентним щодо величини витрат на одиницю продукції і обсягів її виробництва, через те, що його матеріальна мета — прибуток — реалізується уже не за рахунок зниження витрат, а лише з допомогою ціни, її зростання. Це має негативні наслідки для економіки, зокрема для виконання нею соціальних функцій, оскільки ціна орієнтується на вищий рівень попиту. І як наслідок — спад виробництва. Відбувається “вимивання” продукції масового асортименту (диференційованої за різними рівнями попиту). Сфера дії конкуренції попиту значно звужується. Отже, зовнішня свобода ціни стає антистимулом для виробництва, призводить до його скорочення, стагнації, технічної деградації, а в підсумку — і до занепаду економіки.

Наскільки ці міркування прихильників контролю за цінами в перехідний період виправдані, демонструє рівняння ринку $Q_d = vI'_c$.

За лібералізації ціни c , але незабезпеченні зростання обсягу виробництва Q (тим паче за його спаду) ціни зростатимуть, як це спостерігається в українській економіці, зокрема в 90-ті роки ХХ ст. Однак за підвищення завдяки капіталовкладенням продуктивної віддачі одного зайнятого ($v = af(k)$) і обсягу виробництва загалом ($B \uparrow = aF(T, K) \uparrow$) свобода цін не призводить до інфляції. З огляду на це важливо, щоб політика уряду сприяла зростанню капіталовкладень і реструктуризації економіки.

Формування механізму ринкового ціноутворення не заперечує урахування внутрішньої і зовнішньої дії факторів. На виробництві під дією ціноутворювальних факторів формується внутрішня ціна, за якою товари надходять на ринок. Безпосередньо на ринку під дією ціновідхиляючих факторів формується зовнішня ціна — ціна реалізації товару. Вона може бути вища або нижча від його внутрішньої ціни, залежно від співвідношення попиту і пропозиції на конкретному ринку на певний вид товару. Процес формування рівноважної ринкової ціни підпорядкований загальним властивостям рівняння ринку $Q_c = v\Gamma_m$:

➤ зростання попиту $v\Gamma_m \uparrow$ зумовлює зростання рівноважної ціни $c \uparrow$;

➤ скорочення попиту $v\Gamma_m \downarrow$ має наслідком зниження рівноважної ціни $c \downarrow$;

➤ зростання пропозиції товару $Q \uparrow$ супроводжується зниженням рівноважної ціни $c \downarrow$;

➤ скорочення пропозиції товару $Q \downarrow$ спричиняє зростання рівноважної ціни $c \uparrow$.

Теоретичне вираження моделі формування ринкової ціни є таким:

$$c = \frac{v\Gamma_m}{Q}$$

Однак з нього не можна робити висновку, що фірми (підприємці) повністю покладаються на “невидиму руку ринку” і спрямовують свої товари на ринок без встановлених цін, очікуючи, що він їх визначить. У сучасній ринковій економіці стихія витісняється свідомим регулюванням, прогнозуванням процесів, які в ній відбуваються, зокрема й ціноутворення. Історично склалося так, що ціни встановлювали покупці й продавці за домовленістю. Наприкінці XIX ст. у зв'язку з концентрацією торговельного капіталу, виникненням великих підприємств роздрібною торгівлю практикується встановлення єдиної ціни на товари одного виду для усіх покупців. У сучасних умовах ціни на певну продукцію (послуги) у розвинутих країнах формуються не на ринку під час продажу-купівлі товару, а заздалегідь маркетинговими службами.

Зарубіжні фірми до ціноутворення підходять по-різному. У малих фірмах ціни часто встановлює вище керівництво. У великих компаніях проблемами ціноутворення займаються керівники відділів і керівники товарних асортиментів. Однак і в такому разі вище керівництво визначає загальні настанови та цілі цінової політики й часто затверджує ціни, що їх пропонують керівники нижчих підрозділів. У галузях діяльності, де фактори ціноутворення відіграють вирішальну роль (аерокосмічна промисловість, залізниця, нафтові компанії), фірми, як звичайно, створюють відділи цін, які або самі розробляють їх, або допомагають у тому іншим підрозділам.

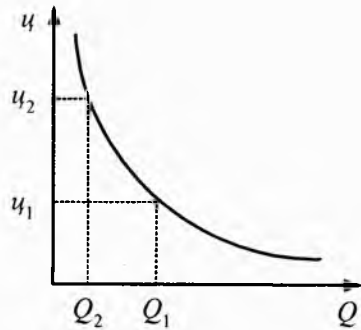
Товари реалізуються не на абстрактному, а на конкретному ринку, тому цінова політика продавця повинна передусім урахувати тип конкурентної поведінки на ньому.

Відповідно до типів конкуренції виокремлюють чотири типи ринків, кожен з яких має свої особливості ціноутворення: \Rightarrow ринок чистої конкуренції; \Rightarrow ринок монополістичної конкуренції; \Rightarrow ринок олігополістичний; \Rightarrow ринок чистої монополії.

Можливості й проблеми цінової політики змінюються залежно від типу ринку. За винятком випадків функціонування на ринках чистої конкуренції (якої практично тепер уже не існує), фірмам треба мати впорядковану методику встановлення вихідної ціни на свої товари.

Ця методика охоплює такі послідовні етапи: \Rightarrow постановка завдань ціноутворення; \Rightarrow визначення попиту; \Rightarrow оцінка витрат виробництва; \Rightarrow аналіз цін і товарів конкурентів; \Rightarrow вибір методу ціноутворення; \Rightarrow встановлення остаточної ціни.

Постановка завдань ціноутворення. Охоплює питання досягнення цілей (забезпечення виживання, максимізацію поточного прибутку, завоювання лідерства за показниками питомої ваги на ринку або якості товару тощо) з допомогою конкретного товару. За виваженої ринкової позиції підходи до формування ціни є чіткими: вона може бути штучно занижена (мета — забезпечення виживання, завоювання лідерства) або завищена (мета — максимізація прибутку).

Визначення попиту ґрунтується на тому, що будь-яка ціна, визначена фірмою, позначається на рівні попиту на товар. Залежність між ціною і рівнем попиту відображає крива попиту (рис. 3.1).

Згідно з нею у збалансованій економіці між попитом і ціною існує обернено пропорційна залежність: чим вища ціна, тим нижчий попит. Тому, підвищивши ціну з $ц_1$ до $ц_2$ фірма продасть меншу кількість товару.

Рис. 3.1. Крива попиту:
 $ц$ — ціна одиниці товару Q ;
 Q — кількість товару за ціною $ц$.
 У відповідь на підвищення цін споживачі з обмеженим бюджетом намагатимуться придбати альтернативні дешеві товари.

Крива, що відображає попит на так звані престижні товари Q_1 , спочатку зростає висхідною до Q_2 за підвищення ціни від $ц_1$ до $ц_2$. Встановлення надто високої ціни $ц_3$ призводить до зниження обсягу реалізації від Q_2 до Q_3 (рис. 3.2).

Обсяг реалізації може зростати і під впливом нецінових факторів: передсвяткові дні, рекламний пресинг тощо. Ціна за таких умов не підвищується, хоча крива зміщується вправо (вона характеризує ситуативну зміну обсягу реалізації продукції; рис. 3.3).

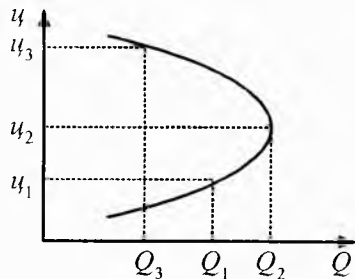

Рис. 3.2. Зміна кривої попиту престижних товарів

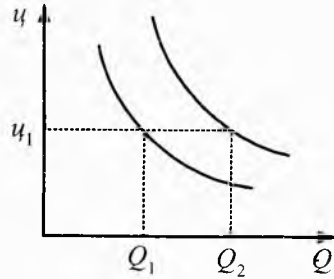

Рис. 3.3. Зміщення кривої попиту під впливом нецінових факторів

У формуванні механізму ринкового ціноутворення важливо знати, наскільки чутливо реагує покупець на зміну ціни. Продавець зацікавлений продати щонайбільше товару за якнайвищу ціну. Покупець прагне придбати щонайбільше товару за якнайнижчу ціну. І як наслідок — формування еластичного й нееластичного попиту.

*** Попит еластичний** — характеризує швидке реагування споживачів (покупців) на зміну ціни; існує за відносного насичення товарами споживчого ринку.

Крива еластичного попиту характеризує різке зниження попиту за незначного підвищення ціни (рис. 3.4).

*** Попит нееластичний** — попит, який характеризує незначне реагування споживачів (покупців) на зміну ціни; існує за відносного товарного дефіциту на споживчому ринку.

Крива нееластичного попиту показує, що підвищення ціни від $ц_1$ до $ц_2$ призводить до відносно невеликого зниження попиту: від Q_1 до Q_2 (рис. 3.5), тобто у цьому випадку підвищення ціни недовідповідне. Тому вигідніше знизити ціни і підвищити попит, що забезпечить більший дохід.

Оцінка витрат. Здійснюється з урахуванням того, що попит визначає, як звичайно, максимальну ціну, яку фірма може встано-

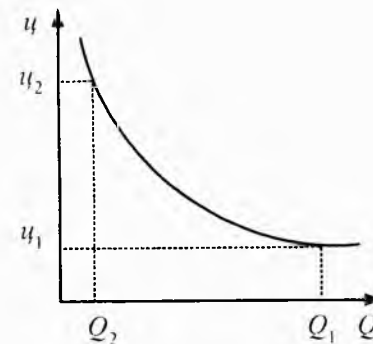

Рис. 3.4. Крива еластичного попиту

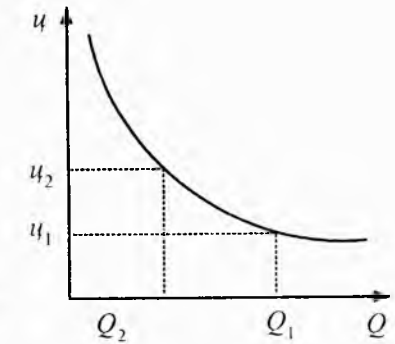

Рис. 3.5. Крива нееластичного попиту

вити на свій товар і котра залежить від витрат фірми на його виробництво. Тому фірма прагне встановити ціну, яка покривала б матеріальні витрати на виробництво товару і його реалізацію, у тому числі й справедливую норму прибутку.

Аналіз цін і товарів конкурентів. Передбачає врахування їхнього впливу на ціноутворення загалом, оскільки хоча максимальна ціна може визначатися попитом, а мінімальна — витратами, на встановленні фірмою їх середнього діапазону позначаються ціни конкурентів та їхні ринкові реакції. Тому фірма має аналізувати ціни і якість товарів конкурентів, аби використати їх як відповідну точку для власного ціноутворення: якщо її товар аналогічний товару основного конкурента, вона, щоб не втратити збуту, змушена встановити ціну, близьку до ціни товару конкурента; якщо її товар гіршої якості, ніж товар конкурента, фірма не може за нього запросити таку саму ціну, як конкурент: якщо якість товару фірми краща, ніж у конкурента, вона може встановити вищу ціну. Отже, фірма використовує ціну конкурентів для визначення місця своєї пропозиції товару на ринку щодо пропозиції конкурентів.

Вибір методу ціноутворення. Потребує знання характеру кривої попиту, розрахункової собівартості та ціни продукції конкурентів. На основі цих параметрів фірма встановлює ціну на своїй товар. Вона буде у проміжку між дуже низькою ціною, яка не забезпечує прибутку, і дуже високою, яку не можуть заплатити споживачі. При визначенні ціни керуються такими положеннями: мінімально можлива ціна визначається собівартістю продукції, максимальна — наявністю унікальних якостей товару фірми. Ціни товарів-замінників конкурентів визначають середній рівень, якого фірма і слід дотримуватися при встановленні ціни.

Встановлення остаточної ціни. Ґрунтується на попередніх етапах оцінки ціноутворення. Його головне завдання — з'ясування меж цін, в яких перебуватиме обрана остаточна ціна. Її фірма встановлює з урахуванням не лише економічних, а й психологічних факторів, тобто поведінки споживачів, їхніх рішень щодо купівлі товарів; її відповідності здійснюваній політиці цін; реагування на неї інших учасників ринкової діяльності: дилерів, торговельного пер-

соналу фірми, конкурентів, постачальників, державних органів; дотримання положень чинних законів. При встановленні ціни належить брати до уваги можливість реалізації товару й отримання прибутку. Наприклад, за дуже низької ціни отримати прибуток неможливо, а за надто високої — нереально формувати попит на продукцію. Допустима ціна має бути для продавця конкурентоспроможна, а для покупця — платоспроможна. За таких умов продавець зможе відшкодувати собівартість товару й отримати валовий прибуток.

Чесна конкуренція передбачає дотримання продавцями-конкурентами п'ятих правил:

1. Не фіксувати ціни. Продавці встановлюють ціни без консультування з конкурентами, інакше виникає підозра у змові про ціни і починає діяти антимонопольне законодавство.

2. Не підтримувати роздрібних цін. Виробник не має права наві'язувати дилеру роздрібну ціну, за якою той повинен продавати його товар.

3. Не здійснювати цінової дискримінації. Продавець повинен пропонувати свій товар подібним за характером діяльності торговельним підприємствам за одними й тими ж цінами, якщо доставка товару не потребує додаткових витрат.

4. Не здійснювати продаж за цінами нижче мінімально допустимих. Продавець не має права пропонувати товар за ціною, нижчою від його собівартості, задля усунення конкурентів.

5. Дотримуватися умов підвищення цін. Фірми мають право підвищувати ціни до будь-якого рівня, за винятком періодів дії державного контролю за рівнем цін.

Отже, у ринковій економіці встановлення ціни регулюється такою мірою, якою це необхідно для її об'єктивного вияву. Найреальнішою є ціна за збалансованої економіки та її тривалої стабільності.

Форми ринкової ціни. У ринковій економіці ціна є регулятором процесу суспільного відтворення завдяки постійним коливанням під впливом попиту і пропозиції. Зростання попиту, наприклад, на певну продукцію зумовлює підвищення цін на неї, що забезпечує приплив капіталу у виробництво цієї продукції, а відтак — зли-

чення матеріальних, трудових і природних ресурсів. І навпаки, зниження ціни на продукцію через скорочення попиту на неї робить її невигідною для виробництва і спричиняє зворотні процеси.

Розрізняють такі форми ринкової ціни: \Rightarrow *рівноважна ціна*; \Rightarrow *конкурентна ціна*; \Rightarrow *монопольна ціна*; \Rightarrow *державна фіксована ціна*; \Rightarrow *державна регульована ціна*.

Найкращим варіантом високоефективного функціонування виробництва є ціна рівноваги (рівноважна ціна), що встановлюється за збігання попиту і пропозиції $Q_c = v\Gamma_v$:

$$c = \frac{v\Gamma_v}{Q}$$

Її визначають діленням суми грошей, що формують попит на певний товар, на наявну кількість товару. За ціни рівноваги не існує ні надлишку, ні нестачі товару, весь товар буде реалізовано:

$$Q = v \frac{\Gamma_v}{c}$$

Рівноважна ціна створює умови для реального розпорядження товарною масою споживачами і виробниками. За нерівноважної ціни основною масою товару розпоряджаються не вони, а ті, хто має владу, або спекулянти. Однак рівноважна ціна є ідеальною ціною ринку, якої практично не існує.

Рівновагу ціни порушує монополізм. Зосереджуючи у своїх руках значну частину виробництва і реалізації продукції певної галузі, монополія має змогу обмежити внутрігалузеву конкуренцію і до певних меж диктувати ринку ціну на свою продукцію, що встановлюється нею одноосібно або внаслідок змови з іншими фірмами, — *монопольну ціну*.

Умовою її виникнення є панівне становище монополії на ринку в особі продавця чи покупця. Монопольна ціна — специфічна форма ринкової ціни, яка забезпечує монополістам отримання монопольного прибутку. Монопольні ціни є монопольно високі або монопольно низькі. Монопольно високі ціни встановлюються у монопольному виробництві, а монопольно низькі — у сфері монопольної закупівлі товарів. Монопольна ціна складається з витрат

виробництва і монопольного прибутку. Своєю чергою, монопольний прибуток охоплює середній прибуток і надлишкову додаткову вартість.

За ринкової економіки держава, виконуючи свої економічні та соціальні функції, також бере участь у ціноутворенні, зокрема встановлює *державні фіксовані ціни* на продукцію, що виготовляється у приватному або колективному секторах на державне замовлення. На соціальні процеси держава впливає і *регульованими цінами* на окремі соціально значущі товари (послуги), запобігаючи їхньому необґрунтованому підвищенню.

Отже, у ринкових умовах ціни існують у формах рівноважної, конкурентної, монопольної, державної фіксованої, державної регульованої ціни. Вони є результатом дії механізму ринкового ціноутворення. Важливо, щоб у формуванні цього механізму всі форми цін не призводили до порушення рівноваги попиту і пропозиції.

ТЕМА 4

ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Основою формування економічного потенціалу є потенціал соціального споживання, тобто обсяг і структура життєвих потреб нації, якому повинні відповідати обсяг і структура створеного національного продукту для задоволення цих потреб. Чинником виробництва виступає національний капітал, тобто вартість вкладеної праці, основного й обігового капіталу, а результатом виробництва — кількість і вартість національного продукту. Відношення вартості національного продукту до національного капіталу виражає продуктивну функцію національного капіталу, а відношення вартості національного капіталу до вартості національного продукту — ефективну функцію національних витрат. Отже, продуктивна й ефективна функції національного капіталу повинні бути вихідною основою формування і функціонування національного капіталу, який у традиційній науці з проблем господарства країни називають економічним потенціалом, складовими якого є потенціал виробництва і потенціал соціального споживання.

4.1. Потенціал соціального споживання

Соціальне споживання — особлива сфера національної економіки. В ній виражено мету виробничого потенціалу і рівень її реалізації у даному суспільстві. Соціальне споживання є тим результативним показником, який виражає рівень розвитку нації, суспільства, його цивілізованість і гуманність. На розвиток потенціалу соціального споживання працюють весь виробничий потенціал, державний лад, політика усіх форм влади. Саме за станом розвитку і рівнем соціального споживання можна легко простежити вміння і бажання управляти державою, розуміння економічних законів і пристосування форм та методів господарювання до цих законів.

Соціальне споживання охоплює інтереси соціальних груп, націй і народностей, відношення суспільства й особистості, умови праці і побуту, здоров'я, довкілля і відпочинку. Саме в цій сфері реалізують наслідки виробничої діяльності, що стосуються інтересів усього народу, тобто розподіляється створений валовий випуск V : ($B = aF(T, K)$), звідки $B = O + dB$, де O — проміжне споживання (споживає виробництво), dB — чистий національний продукт (валовий внутрішній продукт, споживають домашні господарства — C , держава (бюджет) — B , національні капіталовкладення — K , експорт — E , імпорт — I):

$$dB = C + B + K + (E - I).$$

Отже, високий рівень соціального споживання цілком залежить від стану потенціалу споживання, темпів зростання обсягів і структури виробництва валового внутрішнього продукту.

4.1.1. Споживчий потенціал

Розв'язання соціальних проблем, тобто споживчих проблем населення, покладається на підприємства сфери матеріального виробництва та сфери послуг. Тому в процесі динамічного формування і функціонування національної господарської системи в ній історично об'єктивно складається масштабний, багатогранний за своїм профілем і складний за своєю організаційною та управлінською структурою елемент — споживчий комплекс.

*** Споживчий комплекс** — сукупність галузей і видів економічної діяльності, зайнятих виробництвом товарів народного споживання та надання населенню різних послуг, що мають задовільнити потреби його матеріального достатку, розвитку особистості громадян, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Споживчий (соціальний) комплекс створює товари та послуги задля задоволення потреб населення і представляє собою практичну пропозицію на споживчому ринку.

Обсяг доходів населення відповідно виражає споживчий потенціал, або ж споживчий попит на споживчому ринку. Споживчу пропозицію і споживчий попит описує відоме рівняння ринку:

$$Q_c = v\Gamma_M$$

де Q_c — пропозиція (Q — фізична кількість товарів, робіт і послуг, c — ціна одиниці товару, робіт і послуг); $v\Gamma_M$ — попит (Γ_M — грошова маса в обігу, v — коефіцієнт оборотності грошової маси).

Споживчий попит (потенціал) визначає обсяг і структуру споживчої пропозиції, тобто виробничого потенціалу, кількості зайнятих, обсяг інвестицій і т. ін., для забезпечення виробництва такого обсягу і структури національного продукту, який задовольнив би потреби населення.

За своїм значенням галузі споживчого комплексу поділяють на три великі групи:

↳ галузі, діяльність яких пов'язана із задоволенням соціально-культурних та інтелектуальних потреб людей, а також із створенням та забезпеченням необхідних умов життєдіяльності. Це культура, мистецтво, освіта, охорона здоров'я, фізична культура, відпочинок, спорт, туризм і т. ін. Діяльність галузей цієї групи пов'язана із забезпеченням конституційних прав усіх громадян країни;

↳ галузі, що створюють матеріальні блага для задоволення матеріальних потреб людей: речі, продукти, ліки, житло і т. ін.;

↳ галузі, які не створюють матеріальних вартостей, але продовжують процес виробництва з їх створення в інших галузях: торгівля, громадське харчування, житлове і комунальне господарство, побутове обслуговування, транспорт, зв'язок і т. ін.

Основою виділення названих груп галузей споживчого потенціалу національної економіки є виконання кожною з цих груп однотипових функцій, пов'язаних у кожному конкретному випадку з виробництвом і наданням споживачам продовольчих, непродовольчих товарів та послуг, які задовольнили б їхні матеріальні та соціальні потреби. При тому потреби задовольняються на платній основі (купівля-продаж), на цільовій основі за рахунок відповідних бюджетних коштів владних і громадських структур.

Через діяльність галузей споживчого потенціалу здійснюється взаємозв'язок економічного і соціального розвитку в національній господарській системі, взаємовідносини і взаємозв'язки між її регіональними і галузевими складовими, а також національної економіки України з країнами світу. Та найголовніше — забезпечується про-

цес досягнення цілей соціального прогресу, вирішення поточних і перспективних завдань, реалізація соціальної політики держави.

В умовах реформування економіки Україна перейшла на економічно малоперспективну практику формування товарних ресурсів за рахунок імпорту з інших країн, передусім із країн Європи, СНД та ін. Цьому чималою мірою сприяв розвиток “човникової торгівлі”.

Зарубіжна експансія продовольчих, непродовольчих товарів, ліків не лише призвела до значного витіснення з внутрішнього ринку України вітчизняних товарів, а й сприяла практично занепаду виробництв галузей харчової, легкої, фармацевтичної промисловості, промисловості будівельних матеріалів, машинобудування. Україна практично переступила межу товарної залежності від зарубіжних постачальників. На закупівлю зарубіжних енергоносіїв, продовольства, технології, технічні засоби витрачаються великі кошти. Це різко знижує інвестування галузей споживчого потенціалу країни, ураховуючи саму можливість державної підтримки його розвитку і вдосконалення.

4.1.2. Рекреаційний потенціал

Сучасний етап розвитку будь-якої національної економіки характеризується підвищеною спрямованістю усіх її структур на розв'язання соціальних проблем. Для світової економіки кінець ХХ ст. характеризувався посиленням цільової орієнтації на розвиток людини і соціальної орієнтації загалом. Людський фактор став не лише джерелом економічних можливостей, а й жорстким випробуванням соціальної дієздатності економіки.

Недофінансування освіти, культури, відпочинку, оздоровлення населення мали і мають досить таки несприятливі наслідки для економіки і суспільства в Україні.

Історичний досвід засвідчує, що лише ці країни досягли розквіту, де розв'язання соціальних проблем, поліпшення життя народу і всебічного розвитку кожної людини в суспільстві є пріоритетною потребою самого господарського розвитку.

В системі споживчого комплексу важливе місце відводиться активному відпочинку населення, тобто рекреації. Це настільки

важливий сегмент споживчого потенціалу, що за доброї внутрішньої організації та широких міжнародних зв'язків неодмінно переростає у самостійний потенціал і приносить великі доходи.

*** Рекреаційний потенціал** — єдина система природних, спортивних, туристичних, лікувально-оздоровчих і соціально-культурних підсистем, які характеризуються функціональною взаємозалежністю і територіальною цілісністю та тісно взаємодіють з галузями виробництва товарів та послуг.

Тенденція до збільшення вільного часу є об'єктивним чинником подальшого розвитку активного відпочинку населення. Невипадково в економічно розвинутих країнах зростання національного багатства супроводжується скороченням частки витрат на харчування і предмети розкоші у структурі загальних споживчих потреб людей. Водночас зростає частка витрат на відпочинок і організацію вільного часу. Найбільша частка у світовому споживанні рекреаційних послуг припадає на європейські країни — у середньому 6 відсотків рекреаційних послуг у загальному обсязі споживання товарів і послуг.

Однак для того, щоби рекреаційна потреба набула масового характеру, суспільство повинно насамперед достатньо вкладати в основний, обіговий капітал, працю. Це дасть змогу інтенсифікувати продуктивну функцію виробничого потенціалу ($B = aF(T, K)$) та отримувати необхідний обсяг створення національного продукту, тобто валового внутрішнього продукту ($dB = B - O$) задля підвищення добробуту людей, тобто змогу підвищувати оплату праці зайнятих, збільшувати тривалість оплачуваних відпусток, розширювати сферу рекреаційних послуг.

Наразі потреба в рекреаційних послугах набуває дедалі все більше вираженого соціального спрямування. Вона стає потребою не лише для відновлення біоенергетичного потенціалу людини для підвищення рівня її життєдіяльності, але й для забезпечення багатосторонніх функцій у трудовій діяльності та соціальній активності.

Для визначення рекреаційної потреби населення треба проаналізувати дію сукупності чинників (факторів), які впливають на її формування та розвиток:

- чинники, що діють у межах виробничого потенціалу:
 - ⇒ загальноекономічні чинники, тобто загальний рівень розвитку економіки, обсяг і структура виробництва товарів і послуг, що задовольняють комплекс потреб населення у відпочинку;
 - ⇒ демографічні чинники, такі як стан здоров'я і фізіологічні особливості, статеві-вікові, склад населення, сімейний стан, рівень урбанізації і співвідношення міського та сільського населення;
 - ⇒ розподіл населення за галузями і сферами зайнятості, професійний склад зайнятих, кваліфікація зайнятих, умови праці, тривалість щорічної відпустки і час її надання;

→ чинники, що діють в межах потенціалу соціального споживання:

- ⇒ культурний рівень населення і його диференціація, тип культурного життя, соціальний склад населення, організація реклами та інформації, соціально-психологічні чинники — інтенсивність культурних і ділових зв'язків, широта спілкування з туристами, вплив моди, національні традиції;
- ⇒ рівень задоволення різних потреб населення, попри потреби у відпочинку;

→ чинники, що формують платоспроможний попит — розподіл валового внутрішнього продукту ($dB = C + B + K + (E - I)$), де dB — валовий внутрішній продукт, C — споживання домашніх господарств, B — споживання Державного і регіональних бюджетів, K — національні інвестиції, E — експорт, I — імпорт), суспільні фонди споживання, доходи грішми населення і їх диференціація, ціни на путівки та інші рекреаційні послуги, транспортні тарифи і вартість проїзду до місця відпочинку.

Конкретне поєднання видів рекреаційної діяльності та умов їхньої реалізації формують сукупність форм активного відпочинку, які можна класифікувати за такими ознаками:

↳ **за цільовим спрямуванням** — лікування, відпочинок, заняття спортом, полювання і ловля риби, знайомство з культурно-історичними пам'ятками та ін.;

↳ *за характером відпочинку* — *стаціонарний та в русі, відпочинок з переміщенням;*

↳ *за сезоном відпочинку* — *зимовий, літній, міжсезонний;*

↳ *за формою відпочинку* — *індивідуальний, груповий, сімейний (з дітьми чи без дітей).*

Рекреаційний потенціал функціонуватиме ефективно, якщо вміло буде поєднано використання природних і створених людиною ресурсів відпочинку. Динамічний розвиток рекреаційного потенціалу національної економіки потребує наявності цих двох груп ресурсів. Треба завжди мати на увазі, що навіть за високої привабливості природних ресурсів без наявності відповідних комунікацій, готелів, шляхів, під'їздів, сервісу, обслуговування, зв'язку, комунального забезпечення, пам'яток культури і мистецтва, розвиток рекреації для широких верств споживачів неможливий.

4.2. Потенціал виробництва

Насамперед виробничий потенціал повинен відповідати споживчому потенціалові через економічний зміст залученого працівника, одиниці основного чи обігового капіталу. Він повинен відображати їхню здатність до створення одиниці продукту, що відповідає потребам споживання. Фактично створений цими одиницями продукт і виражатиме їхній фактичний виробничий потенціал, або віддачу за одиницю часу. У такому разі здатність залучених працівників і капіталу є лише передумовою вияву їх економічного потенціалу, тобто продуктивної віддачі, яка залежить від того, наскільки створена економічна система відповідає вимогам об'єктивних економічних і соціальних законів, наскільки інституційні передумови певної країни спонукають і стимулюють продуктивне й ефективне виробництво, наскільки виробничий потенціал за обсягом і структурою національного продукту задовольняє потреби споживчого потенціалу.

4.2.1. Фактори і моделювання виробничого потенціалу

Виробничий потенціал є не що інше, як чинники (фактори) виробництва, а їхня дія — продуктивна (виробнича) функція: $B = aF(T_k, K)$,

де B — національний продукт, T_k — кількість зайнятих, K — залучений основний капітал, a — рівень технологій на даний момент. Отже виробничий потенціал країни має такі складові: ⇨ *освітній і науковий потенціал, спосіб мислення нації, зайнятих;* ⇨ *трудоий потенціал, тобто якість освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня зайнятих і їхні творчі можливості;* ⇨ *національне багатство, тобто створені і нестворені активи або основний та обіговий капітал;* ⇨ *інвестиційний потенціал.*

У сукупності та взаємодії вони створюють реальний національний виробничий потенціал. Категорія “виробничий потенціал” національного господарства — складне за структурою і багатогранне за змістом явище.

Фактори виробничого потенціалу. В теорії і практиці господарювання це поняття трактується неоднозначно, здебільшого залежно від того, з яких позицій підходять до розгляду його сутності, складу і ролі в національному та світовому господарствах.

У наукових виданнях та практиці виробничий потенціал прийнято розглядати з різних боків: ↳ *з позицій його натурально-речового складу;* ↳ *з погляду його сучасного стану та перспектив розвитку і використання;* ↳ *з погляду організаційних форм управління цим потенціалом;* ↳ *з позицій окремих його складових, які розміщені і функціонують як на національній території, так і за її межами;* ↳ *з позицій вкладу окремих організаційно-правових форм господарювання, які передбачені чинним законодавством країни і не суперечать закону, в сумарні результати господарювання у країні у процесі пошуку, видобутку, транспортування, переробки, споживання і нагромадження усіх видів ресурсів.*

До складу чинників (факторів), що впливають на розмір і структуру виробничого потенціалу країни, його динаміку в кожен конкретний період часу, можна виділити: ⇨ *обсяг і доступність наявних ресурсів;* ⇨ *досягнутий країною рівень технічного розвитку, який визначає якість і продуктивність технологічної бази економіки;* ⇨ *нагромаджений країною потенціал (сила) у сфері фундаментальних і прикладних наукових досліджень, рівень підготовки кадрів, що виражає якість трудового потенціалу.*

Національна економіка

Сукупна дія цих факторів впливає на загальний виробничий потенціал країни.

Моделювання виробничого потенціалу. Теорія виробничого потенціалу країни ґрунтується на основі вимог дії об'єктивних економічних законів. Як уже зазначено, з виробничим потенціалом пов'язують не просто залучені національний капітал і працю, а насамперед створений ними національний продукт.

*** Виробничий потенціал** — це спроможність залучених кількості і якості національної праці та капіталу створювати продукт за одиницю часу.

Наведене визначення стверджує, що чим менше часу за незмінної чисельності зайнятих і залученого капіталу витрачено на виробництво одиниці продукції, тим вищий їхній виробничий потенціал.

Основою теорії виробничого потенціалу є головне економічне відношення вартості створеного продукту B до вартості витрат B^* , які забезпечили його створення. У цьому відношенні відображені всі економічні, політичні та соціальні процеси. Теорія макроекономіки обґрунтовує рівність між величинами $B = B^*$. Для висвітлення і аналізу суті виробничого потенціалу потребує вивчення права частина рівняння — B^* , тобто національні витрати, позаяк вони йдуть на відтворення чинників виробництва (факторів виробничого потенціалу). Подамо рівняння $B = B^*$ як виробничу функцію, тобто замість витрат B^* підставимо чинники виробництва T і K :

$$B = F(T, K).$$

У виробничій функції присутні параметри всіх продуктивних сил:

⇒ $T = T_k u_m$ — вартість праці, тобто чисельність зайнятих T_k і ціна праці одного зайнятого u_m ;

⇒ $K = K_n u_k$ — вартість основного капіталу, тобто фізична кількість основного капіталу K_n і ціна одиниці основного капіталу u_k ;

⇒ $O = O_o u_o$ — вартість оборотного капіталу, тобто кількість сировини, матеріалів, пального тощо, O_o і ціна одиниці оборотного капіталу u_o ($B = Oo$).

Сумарна вартість залучених чинників виробничого потенціалу визначатиме рівень національного виробничого потенціалу.

Кожному елементу виробничого потенціалу властиві певні якісні ознаки, які визначають рівень якості та продуктивності виробництва.

Жива праця:

- населення працездатного віку;
- рівень загальної освіти;
- професійна структура зайнятих і рівень кваліфікації;
- інтелект і рівень творчого мислення;
- здоров'я працівників;
- національна самосвідомість і громадянська позиція.

Засоби праці:

- кількість підприємств загалом за сферами і за галузями виробництва;
- технічний рівень виробництва, інновації, рівень технологій.

Предмети праці:

- природні умови;
- мінерально-сировинні ресурси;
- рівень забезпеченості сировиною;
- коефіцієнт корисності ресурсів.

До елементів виробничого потенціалу відносять і загальні, суспільні та природні явища:

→ **загальні:** наукові знання, технології;

→ **суспільні:** внутрівиробничий поділ праці, суспільний поділ праці, кооперація праці, фінансова, грошова і кредитна системи;

→ **природні:** родючі ґрунти, корисні копалини, природне середовище.

Предметом національної макроекономіки є два взаємопов'язані процеси, які втілюють реальний стан економічного потенціалу:

1. Формування якісних і кількісних параметрів елементів виробничого потенціалу:

- чисельності працездатного населення і його зайнятості, професійної структури, рівня освіти, рівня кваліфікації, інтелекту і мислення, стану здоров'я працівників сфери виробництва і послуг;

- засобів виробництва (основного виробничого і невиробничого капіталів), технічного рівня розвитку, технологій, механізації, автоматизації, інформатики та ін.;
- предметів праці (оборотного капіталу), тобто сировини, матеріалів, енергії, тепла, палива, коефіцієнта їх корисності тощо.

2. Формування продуктивної сили кожного з елементів, яка залежить від їх якісних характеристик, рівнів загального, часткового, одиничного і територіального поділу праці, кооперації праці, економічних стимулів та ін. Позаяк кожен з елементів виробничого потенціалу виявляється через конкретні кількісні показники, то їх функціонування можна моделювати системою рівнянь:

⇒ продуктивна сила зайнятої праці B_m :

$$B_m = T v_m t,$$

де v_m — продуктивна сила, або віддача одного зайнятого; t — час праці;

⇒ продуктивна сила залученого основного капіталу B_k :

$$B_k = K v_k t,$$

де v_k — продуктивна сила, або капіталовіддача одиниці основного капіталу вартістю 1 грн.;

⇒ продуктивна сила залученого оборотного капіталу B :

$$B = O v t,$$

де v — коефіцієнт оборотності оборотного капіталу — 1, 2, 3, ..., n раз.

Продуктивна сила оборотного капіталу B — це валовий випуск продукту. Його складовими є частина продукту, створеного залученими працею B_m і основного капіталу B_k . Взаємодія основних елементів продуктивних сил виражається виробничою функцією:

$$O v = F(T, K),$$

де $O v = Q \zeta$, тобто валовий випуск продукту B .

Безпосередньо продуктивну силу всіх складових елементів розуміють як обсяг виробленого продукту $B = Q \zeta$, де Q — натуральна кількість товарів, робіт і послуг, а ζ — ціна одиниці товару, робіт і послуг. Фактично обсяг виробленого продукту $Q \zeta$ є

результатом переробки сировини, матеріалів, енергії або ж результатом оборотності оборотного капіталу; $O v = Q \zeta$.

Загальну діючу модель виробничого потенціалу одержимо як продуктивну (виробничу) функцію з основними параметрами:

$$Q \zeta = F(T, K, q, t).$$

Кожен рівень економічної системи — підприємство, галузь, регіон, національна економіка загалом — володіють чинниками виробництва, зазначеними як параметри виробничої функції. Кожен рівень економічної системи має власні значення параметрів виробничої функції і, відповідно, власні остаточні результати випуску. Для їх забезпечення виробничий потенціал досліджують як:

↳ фрагмент виробничої функції, зокрема чисельність і якість праці, наявність основного капіталу, час роботи тощо;

↳ окремі аспекти, властивості, відносини, які можуть впливати на результат виробничої функції;

↳ результат виробничої функції та її складові частини, тобто кількість і структуру товарів, робіт, послуг та ціни.

Виробничий потенціал формується і розміщується на основі відповідних об'єктивних економічних законів. Тому основним завданням є оволодіння науковими основами розміщення і територіальної організації виробничого потенціалу, аналізу структури, динаміки і перспектив розвитку за ринкових відносин.

4.2.2. Освітній і науковий потенціал

Формування виробничого потенціалу є однією з найважливіших умов переходу до функціонування економіки на засадах ринку. Головне завдання управління виробничим потенціалом — це встановлення тісних взаємозв'язків освіти, науки і виробництва.

Формування освітнього потенціалу. В умовах ринкової економіки, коли пріоритетним чинником продуктивного й ефективного її розвитку є трудовий (людський) капітал, а не наявність мінерально-сировинних ресурсів, створення інституційних, економічних і соціальних передумов формування трудового капіталу є чи не найголовнішим завданням уряду країни.

*** Трудовий (людський) капітал** — частина працездатного населення, яка володіє високим рівнем знань і професійної кваліфікації, здатна створювати нові системи знань, техніки, технологій, форм організації праці та виробництва, неабияк впливати на технічний рівень виробництва, зростання обсягів виробництва, якості, конкурентоспроможності продукції, зниження собівартості продукції, зростання прибутків.

Стає очевидним, що джерелом формування освітнього потенціалу є, *по-перше*, широкий діапазон загальноосвітніх знань, які дають середні школи, ліцеї, коледжі, *по-друге*, високий рівень професійних знань, навиків, умінь, які дають вищі навчальні заклади у процесі підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів, *по-третє*, творчі задатки і спроможність самостійно проводити наукові дослідження, здійснювати винаходи тощо, які дають аспірантура, докторантура, практичний досвід наукових працівників. Отже, головними суб'єктами формування освітнього потенціалу є середня школа, вища школа, аспірантура, докторантура і науково-дослідні інститути Національної академії наук України. Вони визначають ставлення підготовлених фахівців до управління працею і капіталом, позаяк більшість із них очолює середню ланку управління і від якості їхніх управлінських рішень значною мірою залежать продуктивність та ефективність їхнього використання.

Проте в системі освіти України є певні проблеми:

➤ *по-перше*, задекларувавши у 1991 р. перехід до ринку, у вищих навчальних закладах України теорію ринкової економіки, управління в умовах ринку (менеджмент), вивчення поведінки продавців і покупців на ринку (маркетинг) почали вивчати за книгами американських, німецьких та ін. авторів, які написані для умов сформованих ринкових систем, що не зовсім відповідають умовам перехідної економіки України;

➤ *по-друге*, наука і наукові розробки тенденційно перебувають на певній дистанції від інноваційних потреб конкретних виробників, елементарне технічне та технологічне устаткування, наприклад, для переважаючих галузей харчової, легкої та інших галузей економіки, завозить із-за кордону, за достатньо великої кількості га-

лузевих науково-дослідних інститутів; причиною того є те, що не розроблено відповідного фінансово-економічного механізму взаємодії науково-дослідних установ і виробничих підприємств, практично відсутні на всіх рівнях управління методи системного аналізу, прогнозування, оптимізації, програмно-цільового підходу до вирішення інноваційних питань, неприйнятність наукових розробок і необхідності їх запровадження відповідними керівниками центральних та місцевих органів управління;

➤ *по-третє*, відсутність критеріїв і механізму оцінки використання бюджетних ресурсів науковими закладами, реальної віддачі наукових проектів в економіці, засобів і підтримки інноваційних ініціатив у малому і середньому підприємстві; надмірне державне регулювання економіки, слабка державна кадрова політика в органах влади, науки, неспроможність держави ефективно боротися з корупцією у державних і фінансових, правоохоронних і господарських структурах, забезпечити пріоритет розвитку освіти, культури, науки.

Сформована в Україні система освіти і науки потребує змін, спрямованих на встановлення відповідності підготовки фахівців та інновацій принципам ринкової економіки, тобто селективності праці і капіталу та гуманізації соціальних відносин. Проблема лише в тому, щоби створити пріоритети реорганізації освіти та фінансово-економічного механізму продуктивного й ефективного функціонування як освіти, так і науки.

Формування наукового потенціалу. Значення освіти й науки в розвитку виробництва та й суспільства загалом було відоме українцям ще з періоду Київської Русі: прийняття християнства, розвиток шкільництва, створення *Ярославом Мудрим* бібліотеки. Трохи пізніше створюються Ставропігійське братство у Львові і при ньому вища школа, Києво-Могилянська академія, Острозький університет, які розвивалися за традиціями університетів країн тодішньої Західної і Центральної Європи. Чимало українців здобувало освіту в університетах Європи, ставало вченими (наприклад, *Юрій Котермак* з Дрогобича, який був навіть ректором Болонського університету), багато слов'ян Східної Європи навчалися у вищих школах тодішньої України. Процес розвитку науки з

Україні відбувався паралельно з таким же процесом в Європі загалом. Українська наука й освіта мала великий вплив на культурно-освітній розвиток сусідніх країн: Литви, Білорусі, Молдови, Росії. Це стверджують українські історики та вчені зазначених країн.

Сучасні досягнення українських учених значною мірою визначили становище України як науково-технічної розвинутої країни. Україна має потенціал розвитку майже в усіх напрямках науково-технічного прогресу: машинобудування, хімії, біології, металургії та ін. Поряд з цим існують дві нерозв'язані найважливіші проблеми розвитку науки і, відповідно, інновацій:

→ *по-перше*, проблема фінансування науки й інновацій, яка стала хронічною; основою фінансування науки є здебільшого Державний бюджет, який неспроможний забезпечити належне фінансування як фундаментальних, так і прикладних розробок;

→ *по-друге*, проблема формування фінансово-економічного механізму взаємодії наукових організацій і виробничих підприємств з приводу розробки та впровадження інноваційних техніко-технологічних проектів, який успішно сформувався і функціонує у розвинутих ринкових країнах, таких як США, Японія, а також у державах Західної Європи. Визначальним, звичайно, є розв'язання другої проблеми, позаяк від того залежать продуктивність та ефективність функціонування праці і капіталу виробничих підприємств, надходження доходів у бюджети всіх рівнів, у тому й до бюджету наукових установ і додаткового фінансування науки з Державного бюджету. Відсутність фінансово-економічного механізму взаємодії наукових організацій і підприємств ускладнює процес розвитку економіки України за інноваційним типом. Організація української науки для посилення структурно-інноваційних перетворень в економіці потребує вирішення багатьох важливих питань:

↳ *по-перше*, створення правових та економічних передумов фінансування і матеріально-технічного забезпечення розвитку науки; ця проблема є хронічною з початку відновлення Незалежності України;

↳ *по-друге*, підвищення ролі науки в економіці і престижу наукової діяльності: різке зниження фінансування призвело до значного зниження оплати праці наукових працівників, оновлення і розширення технічної бази наукових досліджень, престижу науки загалом, посилення впливу кадрів з науки;

↳ *по-третє*, реструктуризація української науки: структурні зміни, які треба проводити в економіці, повинні супроводжуватися і відповідними структурними змінами організації наукового потенціалу; сутність реструктуризації науки полягає у посиленні ролі вищих навчальних закладів у проведенні наукових досліджень, підготовці наукових кадрів, як це традиційно сформовано в розвинутих країнах світу;

↳ *по-четверте*, посилення акценту на розробку власних техніко-технологічних систем: ця проблема є дуже актуальна для України, особливо для галузей економіки, що переробляють сільськогосподарську сировину, виготовляють товари народного споживання (побутову техніку, одяг, взуття, галантерейні товари тощо); потребує поліпшення формування і використання для практики вітчизняних патентів, які можуть значно поліпшити використання власних винаходів, техніко-технологічних пропозицій, а не витратити кошти на закупівлю імпортного устаткування;

↳ *по-п'яте*, поліпшення кадрової політики в системі державного управління і регулювання інноваціями: участь держави в інноваційній діяльності має зводитися як до часткового прямого фінансування науки, так і до створення належних умов самофінансування наукових установ; важливу роль у цьому процесі відіграють кадри державного управління усіх рівнів, які мислять національними, економічними, інноваційно-інвестиційними категоріями і спроможні продуктивно й ефективно вирішувати питання розроблення та впровадження інноваційних проектів.

Інноваційна інертність і застій в економіці призводять до того, що структура як товаровиробництва, так і експорто-імпорту не змінюється протягом перехідного до ринку періоду, відповідно не підвищується рівень конкурентоспроможності українських товарів та економіки загалом. Україна й далі експортує метал, хімічні продукти, руду, сільськогосподарську сировину, а імпортує тех-

ніку, технології для усіх галузей економіки, зерно, борошно, одяг, взуття й інші інноваційно-інвестиційні та споживчі товари.

Підвищення конкурентоспроможності української економіки потребує активізації інноваційної діяльності, зміни її структури і пріоритетів:

➤ *по-перше*, треба створити інституційні і фінансові передумови стимулювання концентрації інноваційного капіталу у сфері великого, середнього і малого підприємств;

➤ *по-друге*, створення й удосконалення передумов розвитку системи і підтримки ризикового (венчурного) капіталу та інноваційного підприємства.

Як перша, так і друга група пріоритетів свідчать, що в основі їх реалізації лежить наука. Власне наука є першим і головним компонентом інноваційної діяльності, умовою забезпечення ефективності економіки.

Критеріями високого рівня науково-технічного потенціалу є зростання: *національного інтелекту; обсягу науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт; видів науково-технічних розроблень і їх відповідності світовим зразкам.*

Серед елементів науково-технічного потенціалу активну, творчу функцію виконує інтелект, який властивий лише людині.

|| *** Інтелект** — рівень розумового розвитку людини, який дає змогу розпізнавати навколишні явища природи і суспільства, самостійно пізнавати природні та суспільні закони, узагальнювати закономірності розвитку природних і суспільних процесів, створювати нові системи знань, виробництва, культури, побуту тощо.

Попри те, що інтелект є універсальною категорією, певні його особливості залежать від національної належності людини. Риси національного інтелекту формуються національною історією, мовою, культурою, освітою, релігією, побутом, традиціями, тобто загальнонаціональною ідеологією життя і розвитку нації. Національний інтелект є синтетичним показником розвитку нації та її індивідів. Він відображає рівень знань природних і суспільних процесів, рівень мислення, національного самоусвідомлення, мо-

ралі, етики, естетики, ідеології, міжнародних зв'язків тощо. Будучи елементом трудового потенціалу суспільства, формує його працездатність, творчість, винахідливість, пошук нового, раціонального, оптимального в усіх сферах життя нації, суспільства, держави.

4.2.3. Трудовий потенціал

Основним чинником формування виробничого потенціалу країни є людський. Продуктивна людина є основною продуктивною силою (потенціалом). Для підвищення свого продуктивного потенціалу людина створює і вдосконалює основний капітал і засоби виробництва, оборотний капітал, технології, організацію праці, виробництва, систему управління тощо, а також правову основу виробництва, фінансів, систему розподілу, обміну і споживання національного продукту.

Населення. Людина володіє фізіологічною та інтелектуальною силою, здатністю створювати продукти для задоволення власних потреб і відтворення. Створений валовий продукт V практично в повному обсязі використовується для виробничого і невиробничого споживання населення через валові витрати V^* . Отже, виробництвом забезпечується відтворення населення.

|| *** Населення** — природно-історична сукупність людей, яка формується і безперервно відтворюється у процесі виробництва і відтворення самого життя.

Населення є джерелом формування головної продуктивної сили — людини, носія виробничих відносин.

Отже, населення одночасно є виробником матеріальних та духовних вартостей і їх споживачем. Його характеризують національні, соціальні та економічні особливості. Національні особливості відображають риси мислення, свідомості, культури, побуту, ставлення до праці, природи, торгівлі, міжнародних відносин тощо. Соціальні особливості відображають груповий або суспільний спосіб життя людини, її природне відтворення, економічні — здатність до праці, творчості, виробництва.

Національна категорія населення. Національна категорія населення відображає процеси, особливості поглядів певних його груп на проблеми суверенітету, державності, мови, культури, побуту, способу мислення, ведення господарства тощо. Вона тісно пов'язана з формуванням єдиної державної та господарської системи, в основі яких є конституція країни і закони, що регулюють відносини національного, соціального й економічного розвитку.

У сучасному розумінні національна спільність людей не обов'язково є моноетнічною групою. Нації сучасних держав переважно багатоетнічні. Але всі вони є громадянами країни і представниками її нації. Наприклад, громадяни України російського, польського, єврейського походження є представниками української нації з усіма її державними атрибутами і символами. Відповідно держава й економіка теж національні. Наприклад, економіка США як багатоетнічної країни така ж національна, як і економіка майже мононаціональної Японії, позаяк кожна сформована на єдиній основі пізнання об'єктивних економічних законів і способів мислення та на власній конституції.

|| *** Національна категорія населення** — група населення, об'єднана за певними якісними ознаками самопізнання, способу мислення, самосвідомості, ставлення до держави, праці, довкілля тощо.

Національну категорію можна згрупувати за критеріями національної самосвідомості.

1. Свідомість національного патріотизму. Об'єднує групу людей з високим рівнем національної самосвідомості, гордості за свою націю і країну, з бережливим ставленням до національної (державної) мови, культури, історії, освіти, релігії, до культурних та історичних надбань інших народів, які сповідують пріоритет загальнолюдських вартостей, прав і свобод людини і націй, соціальної справедливості, терпимості, національно-демократичних ідей.

2. Свідомість національного нігілізму. Об'єднує групу людей, яким байдуже або майже байдуже національне походження; вони надають перевагу меркантильним інтересам, концентрують свої зусилля на матеріальному збагаченні, навіть незаконним чином; у

політиці відстоюють ідеологію космополітизму, соціальної рівності, державної багатомовності.

3. Свідомість національної винятковості. Об'єднує групу людей, які гіперболізують значення своєї нації, тобто підносять її вище за інших, нав'язують свою національну культуру іншим народам, асимілюють їх тощо; політика такої групи ґрунтується на ідеології фашизму, расизму, шовінізму, великодержавного імперіялізму тощо.

Кількісне співвідношення населення за критеріями національної самосвідомості є дуже важливе в аспекті формування праці, капіталу, здійснення державної кадрової політики.

Соціальна категорія населення (категорія природного відтворення). Поняття “соціальна категорія населення” характеризує процеси відтворення суспільства і суспільний спосіб життя.

|| *** Соціальна категорія населення** — група населення, об'єднана за певними якісними ознаками розселення, природного відтворення та переміщення.

Соціальні категорії населення можна згрупувати:

→ **за критерієм чисельності:** чисельність населення загалом; чисельність міського і сільського населення; чисельність населення за статтю і віком; розселення населення по території; динаміка чисельності населення;

→ **за критерієм природного руху:** народжуваність; смертність; природний приріст; дитяча смертність; шлюбність і розлучення;

→ **за критерієм міграційного руху:** переміщення населення всередині країни; виїзд населення з країни (еміграція); в'їзд населення у країну (імміграція); міграційний (механічний) приріст населення.

Усі соціальні критерії населення виявляються через відповідні кількісні показники, зіставляючи які в часі, можна простежувати тенденції й закономірності природного відтворення і соціального розвитку населення.

Економічна категорія населення (категорія зайнятості). Належність до певної економічної категорії населення пов'язана з працездатністю за віком, загальноосвітньою і спеціальною підготовкою, професійною кваліфікацією, часом праці, оплатою праці тощо.

|| *** Економічна категорія населення** — група населення, об'єднана за певними якісними ознаками здатності до праці, рівня професійної підготовки, складності виконання праці, зайнятості.

Зайнятість відображає аспект виробничих відносин, пов'язаний із залученням працівника до конкретної кооперації праці на відповідному робочому місці, засвідчує забезпеченість працездатного населення робочими місцями. При тому визначають: *рівень зайнятості працездатного населення у суспільно корисній праці; розподіл зайнятого населення між сферами і галузями національної економіки і територією країни; ефективність використання праці зайнятих на виробництві.*

Процес зайнятості вивчають за допомогою певних категорій: працездатне населення, трудовий капітал, економічно активне населення, безробітне населення та ін.

|| *** Працездатне населення** — сукупність людей віком від 17 до 60 років, здатних за психофізіологічними даними до участі у трудовому процесі.

До працездатного населення зараховують зайняте в національній економіці населення старше і молодше від працездатного віку, яке має фізичний розвиток, розумові здібності та знання, необхідні для праці.

Працездатне населення класифікують за якістю підготовки до праці та складністю виконуваної праці. У ринковій економіці надають перевагу підготовці працівників високої кваліфікації, оскільки того потребують складні технічні засоби виробництва і технології. Відповідно виокремлюють групу працездатного населення з високим інтелектом і творчим потенціалом, яку ще називають людським, або трудовим капіталом.

Як уже зазначено, під трудовим капіталом розуміють частину працездатного населення, яка володіє високим рівнем знань і професійної кваліфікації, здатна створювати нові системи знань, техніки, технологій, форм організації праці та виробництва, відчутно впливати на технічний рівень виробництва, зростання обсягів виробництва, якості, конкурентоспроможності продукції, зниження собівартості продукції, зростання прибутків.

Серед зайнятого населення виділяють частину населення, яка є реальним активним чинником продуктивних сил, створює необхідний для споживання і відтворення національний продукт, що є основою доходу зайнятих і незайнятих в економіці. Цю категорію називають економічно активним населенням.

|| *** Економічно активне населення** — працездатне населення, зайняте суспільно корисною діяльністю, яка приносить дохід.

Закономірною є природна незайнятість, зумовлена відсутністю місць праці, способом виробництва та іншими чинниками. Незайнятим вважають населення працездатного віку, яке готове до праці. Це безробітне населення, яке не заробляє доходів і певний час отримує матеріальну підтримку держави.

|| *** Безробітне населення** — частина населення працездатного віку, тимчасово не зайнята в суспільно корисній діяльності, яка не заробляє доходів.

Національні, соціальні та економічні категорії населення є основою аналізу демографічних, національних, соціально-культурних та господарських процесів у країні.

Чисельність населення України. Важливим чинником продуктивних сил і розвитку економіки є чисельність населення, яка забезпечує відтворення чисельності працездатного населення, чисельності зайнятих, трудового капіталу. Чисельність населення (N) — змінний показник, який залежить від об'єктивних природних (ΔN — природного приросту) і міграційних (ΔN_m — міграційного приросту) процесів. На величину природного чи міграційного приросту впливають соціально-економічні чинники, національні традиції народу, його культура, спосіб і рівень життя. Він вимірюється кількістю приросту на 1000 осіб населення. Зміну чисельності населення з урахуванням коефіцієнтів природного і міграційного приросту можна розрахувати за формулою:

$$N = N + N \times \Delta N \times \Delta N_m$$

Для розрахунку прогнозу чисельності населення N' на перспективу в n -років використовують таку формулу:

$$N' = N + N \times (\Delta N \times \Delta N_m)^n$$

До 1990 р. чисельність населення України мала тенденцію до зростання. Спад виробництва, скорочення робочих місць, незначні доходи на душу населення спричинили зменшення природного приросту населення в Україні та посилення еміграції. За даними Всеукраїнського перепису населення, у грудні 2001 р. населення України становило 48,416 тис. осіб, з яких 32,538 тис. — городяни (рис. 4.1).

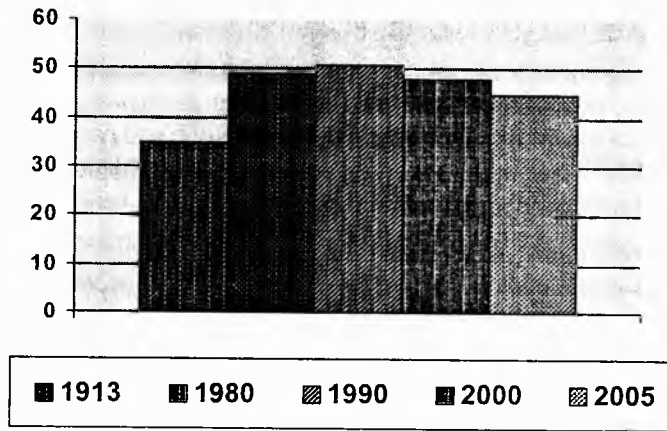

Рис. 4.1. Динаміка чисельності населення України

Зменшення чисельності населення в Україні здебільшого пов'язують із тривалою соціально-економічною кризою і недостатніми доходами для утримання сімей.

Зайнятість і ефективність праці. Населення працездатного віку є основою формування усіх інших категорій населення, пов'язаних із процесом зайнятості. У віковій структурі населення України частка осіб працездатного віку становить 56 %, відповідно серед міського населення — 60 %, сільського — 49 %. Тенденції зростання чи скорочення його чисельності залежать від процесів народжуваності та смертності. Населення працездатного віку є основою зайнятості в різних галузях національної економіки. Із процесом зайнятості пов'язані такі економічні категорії: \Rightarrow працездатне населення; \Rightarrow трудовий капітал; \Rightarrow економічно активне населення; \Rightarrow безробітне населення.

Теоретично можлива повна зайнятість усього працездатного населення. Однак важливою умовою зайнятості є наявність робочих місць та економічні потреби у збільшенні чи зменшенні їх кількості.

Населення працездатного віку становить кількісну основу іншої категорії — економічно активного населення, до якого також належить молодше і старше за працездатне зайняте населення. Отже, потенційно працездатного населення може бути більше, ніж населення працездатного віку. Зайняте працездатне населення T_k — це економічно активне населення.

Для визначення ефективності використання зайнятої праці можна скористатися формулою виробничої функції:

$$Q_u = F(T, K).$$

Якщо припустити, що у виробництві продукту Q_u беруть участь лише зайняті працюю протягом робочого часу t , то формула виробничої функції буде така:

$$Q_u = T_k q_m t,$$

де Q — фізична кількість виробленої продукції; u — ціна одиниці продукції; Q_u — чисельність зайнятих; q_m — продуктивна сила одного зайнятого; t — час праці.

Обсяг виробленої продукції Q_u є продуктивною силою усіх зайнятих у національній економіці Q_u (аналогічно на підприємстві, у регіоні тощо) за час праці t при продуктивній силі одного зайнятого q_m .

Продуктивна сила одного зайнятого вимірюється двома методами.

1. **Визначають продуктивність праці одного зайнятого** як відношення обсягу виробленого продукту Q_u до чисельності зайнятих $T_k t$:

$$q_{n,u} = Q_u / T_k t.$$

Величина $q_{n,u}$ позначає кількість виробленої продукції одним зайнятим за одиницю часу праці t . Величина $q_{n,u}$ зростатиме за умов:

- якщо Q_u незмінна, а T_k або t зменшуються;
- якщо темпи зростання Q_u вищі, ніж темпи зростання T_k ;
- якщо зростає продуктивна сила зайнятих q_m (це можливо при зростанні капіталоозброєності одного зайнятого).

2. *Визначають трудомісткість одиниці продукції* як відношенням чисельності зайнятих T_k за час праці t до обсягу виробленої продукції Q_q :

$$t_q = T_k t / Q_q.$$

Величина t_q характеризує кількість праці, затраченої за одиницю часу t , яка міститься в одиниці продукції q_m ц вартістю 1 гривня.

Ефективність використання праці характеризуватиметься:

⇒ за першого методу — зростанням продуктивності праці одного зайнятого q_m ц за одиницю часу праці t ;

⇒ за другого методу — зменшенням кількості праці t_q в одиниці продукції q_m ц вартістю 1 гривня.

Обидва методи важливі, позаяк перший визначає кількість виробленого продукту одним зайнятим, другий — кількість праці в одиниці продукції.

4.2.4. Національне багатство в системі виробничого потенціалу

Важливою складовою національного виробничого потенціалу є національне багатство.

|| *** Національне багатство** — це сукупність ресурсів країни (економічних активів), необхідних для виробництва товарів, надання послуг і забезпечення життєдіяльності людей.

При оцінюванні складових національного багатства використовують як натуральні, так і вартісні показники. До складу національного багатства зараховують: *нефінансові створенні активи; нефінансові нестворені активи; фінансові активи (пасиви).*

Крім того, окремо враховуються споживчі товари тривалого користування у домашніх господарствах і прямі чужоземні капіталовкладення.

Баланс національного багатства — це один з кінцевих рахунків системи національних рахунків. З його допомогою можна визначити річну зміну (приріст чи спад) національного багатства країни у вартісній оцінці за поточними цінами. Для оцінки “фізичної” динаміки національних ресурсів економіки, що є у балансі національного багатства, використовують порівняльні ціни базового періоду.

4.2.4.1. Нефінансові створені активи

Це активи, які створені внаслідок процесу виробництва. До складу нефінансових створених активів зараховують: *основний капітал (фонди) галузей, які виробляють товари і надають послуги; запаси матеріальних оборотних засобів (оборотний капітал); вартості (цінності).*

Основний капітал (основні фонди). Це важлива частина економічного потенціалу і національного багатства загалом, що створена у процесі виробництва. Він тривалий час неодноразово і постійно в незмінній натурально-речовій формі використовується в економіці, поступово переносячи свою вартість на створювані продукти та послуги.

Для зростання обсягу виробництва важливе значення має якість основного капіталу, яка залежить від прогресу науки і техніки.

Основний капітал є важливим елементом продуктивних сил. До нього відносять будівлі, споруди, передавальні пристрої, машини та обладнання (робочі, силові машини та устаткування, вимірювальні, регулюючі прилади, пристрої та устаткування, лабораторне обладнання, обчислювальна техніка), транспортні засоби, інструменти, багаторічні насадження, робочу і продуктивну худобу тощо.

|| *** Основний капітал** — елементи продуктивного капіталу, вартість яких переноситься на продукти виробництва поступово.

За призначенням основний капітал поділяють на виробничий та невиробничий. До *виробничого основного капіталу* належить капітал, який неодноразово бере участь у матеріальному виробництві, зношується поступово і переносить свою вартість на створений продукт частинами (амортизаційні відрахування).

Основний капітал, який не бере участі безпосередньо в матеріальному виробництві, є *невиробничим основним капіталом*. До нього належать, незалежно від зарахування на баланс виробничих чи обслуговуючих підприємств і організацій, фонди житлового, комунального господарства, закладів охорони здоров'я, освіти,

науки, культури, мистецтва, фінансових, кредитних, страхових установ, органів управління і оборони, громадських об'єднань тощо.

До основного капіталу належить основний капітал державних, колективних, громадських підприємств, капітал інших держав та міжнародних організацій, а також основний капітал, який перебуває в особистій власності населення. Основним капіталом населення є житлові будинки, господарські будівлі, багаторічні насадження, робоча і продуктивна худоба.

Важливою особливістю основного капіталу є його здатність до економічного обороту, який є безперервним, повторюваним процесом.

*** Оборот капіталу** — безперервно повторюваний кругооборот капіталу від моменту його залучення у виробництво до повернення у тій самій формі.

Економічний зміст обороту капіталу полягає у перенесенні на новостворений продукт вартості виробничого капіталу. Особливістю обороту виробничого капіталу є постійне заміщення авансованого капіталу в певній пропорції. Тривалість обороту основного виробничого капіталу визначається часом, протягом якого вартість авансованого капіталу повертається до первісної форми. Час обороту охоплює час виробництва та обігу. Після кожного обороту частина вартості основного капіталу переноситься на готовий продукт і внаслідок амортизаційних відрахувань нагромаджується в амортизаційному фонді. Розмір вартості, яка обернулася за рік, визначається сумою річних амортизаційних відрахувань.

Зростання технічного рівня виробництва і запровадження нових технологій тісно пов'язані з оновленням основного капіталу, тобто із запровадженням у виробництво кращих знарядь і вилученням фізично, морально застарілих. У країнах із розвинутою ринковою економікою період оновлення основного капіталу (активної частини) становить 2 – 4 роки, але не більше 5 – 6 років. В Україні цей показник 15 – 20 років і більше. Ступінь зносу виробничого основного капіталу в Україні впродовж останніх двох-трьох десятиріч коливався у межах 45 %, зокрема: у промисловості — 48, сільському господарстві — 39, будівництві — понад 50 %.

Оборотний капітал (матеріальні оборотні засоби). Являють собою частину національного багатства, яке постійно оновлюється. До їх складу зараховують виробничі запаси (сировина, матеріали, паливо, запасні частини, інструменти, господарські товари, насіння, посадочні матеріали, корми і фураж, тварини на відгодівлі, молодняк тварин та ін.), незавершене виробництво, готову продукцію і товари для перепродажі, матеріальні резерви.

Окрему економічну категорію становлять мінерально-сировинні ресурси, матеріали, напівфабрикати, які в технологічному процесі перетворюються на готовий до споживання продукт. Кількість сировини та інших ресурсів, необхідних для виробництва продукту за певний період, позначає категорія “оборотні ресурси”, або “оборотний капітал”.

*** Оборотний капітал** — частина виробничого капіталу, яка повністю споживається у кожному виробничому циклі, цілком переносить свою вартість на створену продукцію і для продовження виробництва відтворюється в натуральній і вартісній формах після кожного виробничого циклу.

Складовими оборотного капіталу є:

↳ *предмети праці, які перебувають на підприємстві як виробничі запаси: сировина, основні й допоміжні матеріали, паливо й пальне, куплені напівфабрикати, тара й тарні матеріали, запасні частини для поточного ремонту основного капіталу;*

↳ *предмети праці, залучені у процес виробництва: незавершене виробництво, витрати на освоєння нової продукції та напівфабрикати власного виготовлення.*

Рівень ефективності використання оборотних засобів вимірюється показником їх оборотності. Оборотні засоби (оборотний капітал) у своєму русі проходять три стадії:

- *зміна грошової форми на товарну;*
- *продуктивне споживання предметів праці, яке завершується виробництвом готової продукції;*
- *перебування у сфері обігу й повернення після реалізації продукції до грошової форми.*

Завдяки тому відбувається безперервний рух оборотних засобів, у якому вони постійно перебувають на всіх стадіях кругообороту. Особливістю оборотного капіталу є те, що вся його вартість переходить на новостворений продукт праці за один кругооборот. Розмір вартості оборотного капіталу, який обернувся за рік, відповідає сумі матеріальних затрат у собівартості продукції. Економічне значення оборотності оборотних засобів визначається потребами в них підприємства за певних обсягів виробництва і реалізації продукції.

Оборотна функція оборотних засобів полягає в їх перетворенні на готовий продукт за певний проміжок часу. Її можна виразити формулою:

$$Q_{ц} = O_{кц_0} v t,$$

де $Q_{ц}$ — вартість готового продукту, отриманого внаслідок виробничого обертання оборотних засобів, грн.; $O_{кц_0}$ — вартість оборотних засобів, грн.; v — коефіцієнт обертання оборотних засобів (1, 2 і т. д. разів); t — час обертання.

Рівняння оборотної функції оборотних засобів засвідчує, що вартість обсягу виробництва прямо залежить від кількості та вартості оборотних засобів і коефіцієнта оборотності (швидкості обертання). Зростання обсягу виробництва за рахунок зміни параметрів рівняння продуктивної функції оборотних засобів можна досягти кількома способами:

☞ **екстенсивним**, коли залучається у виробництво додаткова кількість оборотних засобів, тобто індекс зростання оборотних засобів I_o більший від індекса зростання коефіцієнта оборотності I_v ($I_o > I_v$);

☞ **екстенсивно-інтенсивним** (інтенсивно-екстенсивним), коли $I_o = I_v$;

☞ **інтенсивним**, коли $I_o < I_v$.

Коефіцієнт оборотності v розраховують з формули продуктивної функції:

$$v = Q_{ц} / O_{кц_0} t.$$

Показник v характеризує кількість оборотів, зроблених оборотним капіталом $O_{кц_0}$ за час обертання t . Тривалість одного обороту найчастіше розраховують у днях. Якщо оборотний капітал $O_{кц_0}$ обертався, наприклад, протягом одного кварталу ($t = 90$ днів) і

зробив п'ять оборотів, тобто $v = 5$, то тривалість одного обороту становитиме 18 днів ($90/5$). Зростання v впливає на зменшення тривалості одного обороту і відповідно на обсяг виробництва за умов незмінного часу обертання t .

Ефективна функція обернена оборотній. Вона характеризує питому потребу в оборотних засобах на виробництво одиниці продукції, тобто ефективність використання оборотних засобів, яка виражається коефіцієнтом залишковості Γ_o :

$$\Gamma_o = O_{кц_0} / Q_{ц}.$$

Коефіцієнт залишковості Γ_o визначає суму оборотних засобів, яка міститься в одиниці реалізованої продукції вартістю 1 грн. Якщо коефіцієнт залишковості Γ_o протягом кожного обороту v одиниці продукції вартістю 1 грн. має значення, наприклад 0,8; 0,7; 0,6; 0,5 і т. д., то це означає, що зростає оборотність оборотного капіталу й ефективність його використання, забезпечуючи зростання прибутку.

Зменшення значення коефіцієнта залишковості Γ_o в одиниці продукції неодмінно впливає на зростання обсягу її виробництва загалом. Формулу обсягу виробництва з урахуванням коефіцієнта залишковості можна виразити:

$$Q_{ц} = O_{кц_0} / \Gamma_o.$$

Формула обсягу виробництва національного продукту свідчить, що зменшення матеріаломісткості одиниці продукції (коефіцієнт залишковості Γ_o) впливає на зростання валового випуску.

Вартості (цінності) — це дорогоцінні товари тривалого використання, які не зношуються протягом часу, здебільшого не використовуються для споживання чи виробництва і створюються як засоби збереження вартості в

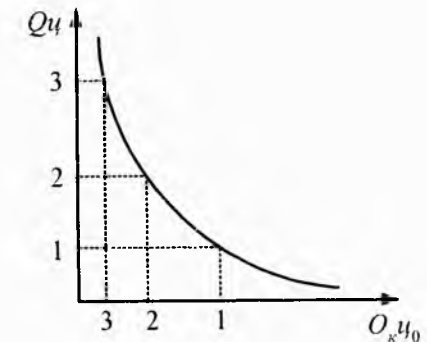

Рис. 4.2. Графічна інтерпретація кривої обсягу виробництва з урахуванням оборотності та ефективності використання оборотних засобів

часі, оскільки вартість не повинна зменшуватися щодо загально-го рівня цін. Вартості складаються з дорогоцінних металів і коштовних каменів, ювелірних виробів, вироблених із таких металів та каменів, творів мистецтва і т. ін. Купівля вартостей відображається не як витрати на споживання, а як придбання окремої категорії активів. Ця частина фондів бере участь в одному виробничому циклі, змінює свою натурально-речову форму або цілком зношується, і її вартість повністю входить у вартість виробленої у тому виробничому циклі продукції.

Вартості як складова національного багатства являють собою активи, реальна вартість яких зберігається чи збільшується протягом тривалого періоду часу. Важливою особливістю активів цього типу є те, що з часом та внаслідок багатьох об'єктивних чи суб'єктивних причин відбувається зміна структури вартостей, що приводить, здебільшого, до зростання їх вартості (ціни).

4.2.4.2. Нефінансові нестворені активи

Ця частина виробничого потенціалу передбачає дві складові, які значною мірою визначають не лише обсяг і структуру, а й динаміку національної економіки: *матеріальні нестворені активи*; *нематеріальні нестворені активи* (*патенти, торговельні марки, "ноу-гау" і ін.*).

Матеріальні нестворені активи. За прийнятою міжнародною методологією, *матеріальні нестворені активи* — це активи природного походження, а саме земля, ресурси надр, інші природні активи, тобто активи, які не є результатом природних процесів, але на котрі можуть бути встановлені права власності. До цієї категорії не зараховують природні активи на які права власності не встановлені і не можуть бути встановлені (наприклад, відкрите море чи повітряний простір).

Земля визначається у системі національних рахунків як земельна ділянка, що охоплює ґрунтовий покрив та поверхневі води, на які розповсюджуються чи можуть поширюватися права власності. При тому не включаються розміщені на цій ділянці будівлі і споруди, насадження, посіви, худоба, ліс, ресурси надр, природні біо-ресурси, водні ресурси тощо.

Вартість землі охоплює вартість значних поліпшень, які не можуть бути фізично відокремлені від землі. Витрати на меліорацію землі не приводять до створення матеріальних активів, які можна було б відобразити в балансах окремо від самої землі, тому вони враховують при оцінюванні вартості землі. Вартість землі оцінюється у поточних цінах, що їх заплатили за неї нові власники, ураховуючи списані витрати при переході прав власності.

Поточна ринкова вартість землі може неабияк змінюватися залежно від місця розміщення і видів її використання, тому при визначенні вартості землі рекомендують ураховувати місце та вид використання конкретної ділянки.

Ресурси надр охоплюють розвідані запаси корисних копалин, розміщених на поверхні землі чи під нею, використання яких за досягнутого рівня технологій та існуючої системи відносних цін економічно вигідне. Об'єкти (шахтні входи, свердловини та інші гірничодобувні майданчики) належать до споруд, а не до ресурсів надр.

Вартість цих природних ресурсів визначається на основі поточної вартості чистих доходів, які й очікують у майбутньому при їх експлуатації. Дані оцінки здебільшого є приблизні і потребують періодичного перегляду. Зміна власників надр у практиці функціонування зарубіжної ринкової економіки — явище досить рідкісне. як і рідкісно отримати ринкові ціни, необхідні для оцінки їх вартості, які вказують власники цих активів на власних рахунках.

Інші природні активи, до складу яких входять некультивовані (природні) біологічні ресурси та водні ресурси, відображаються у балансах у тому разі, якщо визнано, що вони мають самостійну економічну вартість, яку не враховано у вартості землі. У такому разі формування ринкових цін є малоімовірне, й оцінка таких активів зазвичай ґрунтується на поточній вартості доходів, що очікуються у майбутньому від їх експлуатації.

Отже, при вартісному оцінюванні матеріальних нестворених активів у міжнародній практиці застосовують два підходи. Перший полягає в оцінюванні за поточною ринковою вартістю, другий — за оцінюванням майбутніх доходів.

Нематеріальні нестворені активи. До складу нематеріальних нестворених активів входять активи, які дають виняткове право

своїм власникам на зайнятість конкретними видами діяльності чи задля виробництва відповідних товарів чи послуг. Інші інституційні одиниці (юридичні і фізичні особи) не мають такого права без спеціального дозволу власників відповідних активів.

Власники цього виду активів можуть отримувати монополні прибутки. Ця група активів охоплює об'єкти патентування (ліцензії, "ноу-гау" і ін.), угоди про оренду чи інші контракти з правом передання у користування, а також набутий "гудвіл" (умовна оцінка вартості ділових зв'язків і репутації).

Вартість нематеріальних нестворених активів виражають у поточних цінах, якщо така можливість є при акті купівлі-продажу. В інших випадках оцінюється поточна вартість майбутніх доходів, що їх очікує власник цих активів. Вартість набутого "гудвіла" оцінюється за вартістю придбання мінус нагромадженої амортизації.

4.2.4.3. Фінансові активи (пасиви)

Забезпеченість високих і прискорених темпів економічного зростання ресурсами основних виробничих і матеріальних оборотних засобів (основного й оборотного капіталів) залежить від фінансового стану країни (не суб'єктів виробництва, які є виробниками, інвесторами і споживачами). Тому фінансові активи (пасиви) у країні є важливою складовою національного економічного потенціалу. Їх розмір значною мірою визначає можливості розширення обсягів виробництва у країні, а відповідно, розширення і якісного вдосконалення усіх форм споживання та нагромадження.

До складу фінансових активів (пасивів) зараховують: *монетарне золото і спеціальні права запозичення; валюту і депозити; цінні папери (крім акцій); акції та інші види участі в акціонерному капіталі; кредити та позики; страхові технічні резерви; іншу кредиторську та дебіторську заборгованість; прямі іноземні капіталовкладення.*

Фінансові активи і пасиви (зобов'язання) також оцінюється за поточною вартістю, якщо вона є об'єктом купівлі-продажу на організованих фінансових ринках. При тому до ціни оцінювання не входить плата за послуги, збори, комісійні та аналогічні платежі за обслуговування при здійсненні домовленостей. Вартість

фінансових вимог, які не є в обігу на організованих ринках, повинна оцінюватися за сумою, яку боржник зобов'язаний заплатити кредиторів для погашення наявної у кредитора вимоги.

Монетарне золото і спеціальні права запозичення (СПЗ). Вартість монетарного золота і СПЗ оцінюються за цінами, що їх встановлюють на організованих ринках або у двосторонніх угодах між центральними банками. Вартість СПЗ розраховується Міжнародним Валютним Фондом щодня. При тому за основу береться "кошик валют", а курси стосовно національних валют виводяться з цін на валютних ринках. Склад "кошика" і ваги окремих валют періодично переглядається.

Готівкова валюта і депозити. Вартість готівкової валюти (готівки) оцінюється за національною вартістю самої валюти. Вартість депозитів, які відображені на балансах кредиторів і дебіторів, дорівнює основній сумі боргу, що її дебітор мусить повернути кредиторів за умови відповідної угоди при ліквідації депозиту.

Цінні папери (крім акцій) оцінюються за вартістю їх купівлі-продажу чи за поточною вартістю, що існує на ринку.

Короткострокові цінні папери (і відповідні зобов'язання) оцінюються за поточною ринковою вартістю. Такий метод дуже важливий за умов високих темпів інфляції чи високих номінальних відсоткових ставок. За відсутності ринкової оцінки вартості короткострокові папери, що випущені за номіналом, повинні оцінюватися за їх номінальною вартістю плюс сумою нарахованих відсотків, термін виплати яких ще не настав, або нарахованих, та не випланих відсотків, а дисконтовані папери — за ціною емісії плюс сумою нарахованих відсотків. Однак чим більший початковий термін погашення цінного паперу, що випущений з дисконтом, тим менш придатним є метод оцінювання такого паперу за його номінальною вартістю. У зв'язку з цим рекомендують використовувати номінал лише при оцінюванні дисконтованих векселів, термін погашення котрих не перевищує трьох місяців, а також короткострокових векселів та облігацій, які випущені за номіналом та мають фіксовану ставку відсотка.

Довгострокові цінні папери (і відповідні зобов'язання) оцінюються за поточними цінами, що склалися на фінансових ринках. За

умов, коли загальний рівень ринкових ставок коливається, ринкова вартість таких облігацій може значно відрізнятись від їхніх номіналів, зменшених на суму дійсних чи умовно нарахованих відсотків, що залишаються до терміну їх погашення.

Кредити і позики. Вартість, яка відображена в балансах кредитора і дебітора, дорівнює сумі, яку має сплатити дебітор кредиторів за угодою до настання терміну погашення отриманого кредиту.

Варто звернути увагу на те, що в Україні статистичні органи практично не проводять належного оцінювання вартості фінансових активів через недосконалість методики розроблення фінансового рахунка в системі консолідованих національних рахунків. Оцінка фінансових ресурсів за тими видами, що представлені в українській статистиці, показує досить низьке забезпечення України, порівняно з розвинутими країнами, цими фінансовими активами.

4.2.4.4. Інвестиційний потенціал

Національна економіка будь-якої країни для здійснення процесу відтворення потребує відповідного рівня капіталовкладень. Розроблення інвестиційної політики значною мірою визначається макроекономічним станом національної економіки і, звичайно, обсягом вкладень, тобто інвестиційним потенціалом, що засвідчує відома нам виробнича функція: $V = aF(T, K)$. Кожен із параметрів функцій потребує інвестицій задля зростання обсягу національного продукту V .

*** Інвестиції** — грошові засоби, цільові банківські вклади, акції та інші цінні папери, технології, машини, устаткування, ліцензії, у тому й товарні знаки, кредити, будь-яке інше майно чи майнові права, інтелектуальні вартості (цінності), які вкладаються для створення об'єктів виробництва для отримання доходів (прибутку) та досягнення позитивного соціального ефекту.

Інвестиційна діяльність являє собою здійснення фінансових вкладень і сукупність практичних дій для їх реалізації.

Інвестиції можна розділити на реальні, фінансові та заощадження.

До **реальних інвестицій** відносять: вкладення у статутні фонди підприємств і організацій, господарських товариств; позики і кредити, надані підприємствам, організаціям та установам; придбання об'єктів нерухомості; золото; предмети колекціонування.

До **фінансових інвестицій** відносять: акції прості і привілейовані; облігації.

До **заощаджень** відносять: вклади (депозити) фізичних осіб; вклади (депозити) юридичних осіб.

З погляду затрат, інвестиції характеризують напрями вкладів і виступають як об'єкти інвестиційної діяльності. Вони включають: *новотворені і реконструйовані основні фонди (основний капітал), а також оборотний капітал в усіх галузях економіки; цінні папери і цільові грошові вклади; науково-технічну (інноваційну) продукцію; майнові права і права на інтелектуальну власність, що мають грошову (ринкову) оцінку.*

Суб'єкти інвестиційної діяльності діють в інвестиційній сфері, де здійснюється практична реалізація інвестицій. До **складу інвестиційної сфери** зараховують: *капітальне виробництво, де здійснюються вкладення в основний і обіговий капітал галузей; інноваційна сфера, де реалізується науково-технічна продукція та інтелектуальний потенціал; оборот фінансового капіталу (грошового, позичкового і фінансових зобов'язань у різних формах).*

Названі сфери здійснення капіталовкладень становлять інвестиційний потенціал країни. Для вироблення концепції формування інвестиційного потенціалу треба:

- обґрунтувати стратегічне значення та обсяг виробничого нагромадження у системі розширеного відтворення, спрямувати фінансові засоби на пріоритети надійного економічного зростання;
- активізувати діяльність територіальних організацій інвестиційного комплексу, створивши відповідні умови для об'єднання інвестиційних проектів;
- забезпечити відповідну синхронність динаміки фінансування та інвестицій у розвиток виробництва провідних галузей;
- формувати фінансово-промислові групи із замкнутими технологічними циклами;
- стимулювати здійснення виробничих інвестицій;

→ диференціювати відсоткові ставки за інвестиційні кредити для виробничих галузей і за позики для торговельних операцій і міжбанківського обороту.

4.3. Зовнішньоекономічний потенціал

Розвиток національної економіки неможливий без активної зовнішньої торгівлі. Уся історія розвитку ринкових відносин нерозривно пов'язана із встановленням і розширенням господарських зв'язків, у тому й зовнішньої торгівлі.

У другій половині ХХ ст. інтернаціоналізація світової економіки розвивалася ще більшими темпами. Сьогодні вона набуває глобальних масштабів.

Зовнішньоекономічний потенціал будь-якої країни характеризується двома напрямками:

➤ *по-перше*, реалізацією частини валового внутрішнього продукту (ВВП) країни за кордоном, тобто його експортом — *E*;

➤ *по-друге*, ввезенням у країну (купівля) частини валового національного продукту (ВНП) інших країн, тобто його імпортом — *I*.

З погляду розвитку і конкурентоспроможності національної економіки важливо розвивати насамперед її експортний напрям. Це свідчитиме про те, що країна займає міцні позиції на світових ринках своєю конкурентоспроможною продукцією. За даних умов і зовнішньоторговельне сальдо країни (тобто її чистий експорт *ЧЕ*) завжди буде позитивне.

$$ЧЕ = E - I$$

Динаміка чистого експорту України за 2000 — 2005 рр. засвідчує, що реальне позитивне сальдо має тенденцію до зменшення (табл. 4.1).

З періоду 2004 — 2005 років чистий експорт стає від'ємним. Очевидно, що є гострі проблеми щодо розвитку насамперед експортного потенціалу.

Експортний потенціал. Україна досі зберігає ту структуру економіки і структуру зовнішньоекономічної діяльності, яка залишилася у спадок від колишньої господарської системи. Сутність згаданої структури полягає в тому, що у складі експорту наочно

Таблиця 4.1

Динаміка зовнішньоекономічного потенціалу України

млн. дол. США

	Експорт			Імпорт			Чистий експорт		
	2000	2003	2005	2000	2003	2005	2000	2003	2005
Разом	14572,5	23060,8	34228,4	13956,0	23020,1	36136,3	616,5	46,7	-1907,9
Країни СНД	4497,5	6044,4	10730,6	8039,9	11508,5	17029,3	-3542,4	-5464,1	-6298,7
Інші країни світу	10075,0	17022,4	23497,8	5916,1	11511,6	19107,0	4158,9	5510,8	4390,8

Джерело: Україна в цифрах у 2005 році. — К.: Консультант, с. 126.

простежується роль України в системі світової торгівлі як потенційного продавця сировинної і напівфабрикатної продукції. Основними товарами, що їх Україна експортує у зарубіжні країни, залишаються сировина, напівфабрикати, матеріали і товари народного споживання. У загальному обсязі експорту його товарна структура відзначається такими параметрами: недорогоцінні метали та вироби з них — 40,9 %, мінеральні продукти (руди тощо) — 13,7 %, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості — 8,7 %, продукти рослинного походження (зерно, олія, цукор та ін.) — 5,0, транспортні засоби та шляхове обладнання — 4,8 %. Готові вироби становлять 0,3 — 3,0 %.

Така структура експорту збереглася від колишньої системи і сприяє збереженню відповідної структури виробничого потенціалу. Вона не задовольняє інтересів споживчого потенціалу, позаяк не сприяє її переорієнтуванню на наукомісткі виробництва і продукцію соціального споживання. Україна через це втрачає можливість розвивати нові технології, виготовляти продукцію кінцевого споживання, конкурентоспроможну на споживчому ринку інших країн.

Імпортний потенціал. Практика країн показує, що жодна з них не може обійтися без купівлі товарів чи послуг за кордоном, тоб-

то без їх імпорту. Проте кожна з них намагається оптимізувати свій імпорт:

→ *по-перше*, зменшувати загальний обсяг імпорту стосовно експорту загалом;

→ *по-друге*, зміщувати структуру товарного імпорту в бік введення сировинних чи напівфабрикатних виробів з метою їх переробки в готову продукцію та експорту готових виробів.

Дані табл. 4.1 виявляють дуже цікаву тенденцію чистого експорту України: з країнами СНД — від'ємний, з іншими країнами світу — додатний. Річ у тому, що у товарній структурі українського імпорту переважають мінеральні продукти (нафта, газ і ін.) — 32,0 %, машини та механізми, механічне обладнання і ін. — 17,3 %, хімічна продукція — 8,6 %, полімерні матеріали та вироби з них — 5,4 %, транспортні засоби — 8,9 %, текстиль — 3,9 % та ін.

Така структура імпорту в Україну засвідчує відносно низький її експортний потенціал. Адже експортний потенціал забезпечує насамперед потенціал виробничий, його виробнича (продуктивна) функція — $B = aF(T_k, K)$, яка засвідчує, що за даних умов посилення експортного потенціалу можливе лише за рахунок інвестицій в основний потенціал, кадри та оборотний капітал. За даними 2005 р., прями іноземні інвестиції в економіку України нерезидентами, урахуовуючи позичковий капітал, становив 17,3 млрд. дол. США. Для реформування і підвищення виробничого потенціалу України потрібно щонайменше 40 – 50 млрд. дол. США капіталовкладень щорічно протягом 8 – 10 років. Тоді можна очікувати посилення не лише споживчого, а й експортного потенціалу та оптимізації імпортного. Для того Україні треба: *утвердити відкриту економіку і вступ у Світову Організацію Торгівлі (СОТ); ліквідувати від'ємне сальдо чистого експорту; забезпечити правову основу залучення зарубіжних інвестицій; повернути в Україну капітал у твердій валюту; розробити стратегію і механізм реалізації експортнозорієнтованого розвитку економіки, лібералізувати сферу зовнішньоекономічних зв'язків; удосконалити регіональне спрямування зовнішньоекономічної діяльності.*

У відносинах з державами з розвинутою ринковою економікою та з країнами, що розвиваються, Україна повинна вести пошук

нових джерел критичного імпорту (найнеобхіднішого) і нових ринків збуту продукції. Пріоритет надавати тим, хто вбачає в Україні рівноправного партнера у співробітництві в галузях високої технології, хто виявляє готовність сприяти інвестиціям у пріоритетні переробні галузі промисловості, сільського господарства, соціальної інфраструктури, які допоможуть значно підвищити якість економічного потенціалу України.

ІНСТИТУЦІЙНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Економічний потенціал країни повинен функціонувати продуктивно й ефективно. Структура економічного потенціалу є досить складна. Його продуктивне й ефективне функціонування потребує системи відносин між суб'єктами виробництва і владою, які відповідали б і вимогам об'єктивних економічних законів, і інтересам виробників та нації загалом. Складові економічного потенціалу є лише статичними чинниками господарського механізму. Система ж відносин між учасниками національної економіки приводить у рух як виробничий потенціал, так потенціал соціального споживання. Через систему економічних і соціальних відносин реалізуються інтереси виробників, домашніх господарств, держави та й нації загалом. Стає очевидним, що регулювання відносин між усіма суб'єктами господарського механізму потребує насамперед правової бази та впорядкування власності на землю, капітал, результати виробництва як основного економічного відношення. Отже, систему інституційних чинників складають: ⇒ *інститути права*; ⇒ *інститути управління*; ⇒ *інститути власності*.

Єдність і взаємодія чинників права, управління і власності створюють надійну систему продуктивного й ефективного функціонування виробничого та соціального потенціалів.

5.1. Інститути права, управління і власності

Однією з найважливіших проблем національної економічної системи є забезпечення прозорого швидкого руху товарів, капіталів, фінансів, праці тощо, від якого залежить ефективність усієї господарської системи, і обліку, що гарантує їхню кількісну і якісну цілісність. Розв'язання цієї проблеми є дуже складним завданням.

Цьому повинно сприяти вирішення щонайменше таких питань:

↳ *по-перше*, створення правової бази, тобто законів та інших правових актів, які врахували б особливості руху і використання усіх ресурсів та інтереси учасників виробництва, розподілу, обміну і споживання;

↳ *по-друге*, дотримання виробниками, споживачами і владою положень прийнятих правових актів та здійснення ними цього ж виробництва, розподілу, обміну та споживання лише в рамках прийнятих правових норм і правил.

Практика показує, що правове інституційне забезпечення ще не гарантує ефективності руху всіх видів ресурсів і гармонізації інтересів учасників господарської системи. Річ у тому, що дуже часто виникають проблеми щодо дотримання цими ж учасниками економіки цих же правових положень. Особливо це актуально для національної економіки України. І все ж практика інших розвинутих та успішних країн показує, що іншого шляху врегулювання виробничих відносин задля продуктивного й ефективного функціонування потенціалу виробництва і потенціалу соціального споживання просто немає.

Інститути права. Загально визнаною цінністю в усіх демократичних державах є право людини на життя, свободу, гідність тощо. Таке право не дає держава. Це право дано людині Богом. І ніхто не може позбавляти людину цього права, крім Бога. Але таким правом володіють кожна людина, кожен учасник виробництва і споживання. Між ними мусить бути ще якась "*право*", яке регулювало б їхні відносини. Стає очевидним, що поняття "*право*" має два значення:

➤ *по-перше*, право як найвищі вартості людини, а саме право на життя, свободу, освіту, переміщення, працю, оплату праці та ін., тобто всі життєві вартості, дані людині Богом;

➤ *по-друге*, як система затверджених законодавчим органом законів та інших нормативних актів для упорядкування відносин між людьми, державою, виробниками тощо.

Отже, інститути права формують щонайменше два рівні правових актів національного значення, які враховують насамперед верховенство права як найвищих вартостей людини. Йдеться вер-

ховенство права над законом держави. Рівнями правових актів є інститут конституції держави та інститути підконституційних законів, які визначають особливості відносин руху праці, капіталів, товарів і т. ін.

Інститут Конституції України. Стан і характер державної, політичної, економічної і соціальної організації України визначає Конституція України — її Основний Закон. Конституція України містить основні положення, що стосуються захисту прав і свобод людини та громадянина. Зокрема, вона стверджує, що всі природні права людини визначаються найвищою соціальною вартістю.

Конституція України має найвищу юридичну силу. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Конституція також визначає місце і роль у національній економіці її важливих чинників:

→ *по-перше*, земля, її надра, атмосферне повітря, вода та інші природні ресурси в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу;

→ *по-друге*, кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом; держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності; не допускаються зловживання монополією на ринку; неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція; види і межі монополії визначає закон;

→ *по-третє*, кожен має право на працю, на відпочинок, на соціальний захист, на житло, на охорону здоров'я, на освіту, на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що охоплює достатнє харчування, одяг та житло.

Практично інститут Конституції України охоплює увесь спектр чинників потенціалу виробництва та потенціалу соціального споживання. Він обґрунтовує рамки як чинників виробництва, розподілу, так і рамки обміну та споживання. При тому констатує рівноправність усіх громадян перед її положеннями і гарантує реалізацію їхніх інтересів.

Інститут підконституційних законів. За своїм функціональним призначенням Конституція України, тобто її положення, не конкретизують безпосередньо виробничі і соціальні відносини в

економіці і державі. Вона лише визначає контури й акценти залучених чинників економіки та їхні пріоритети щодо продуктивного й ефективного виробництва, справедливого розподілу, обміну та споживання. Конкретизацію усіх відносин між виробниками, державою та виробниками і непрацюючими здійснюють так звані підконституційні закони. Сама Конституція України стверджує, що закони та інші нормативно правові акти приймаються на основі її положень. Такі закони охоплюють широкий спектр відносин, що виникають у виробничій і соціальній сфері.

Закони, що регулюють відносини у сфері виробничого потенціалу. Отже, Закон:

↳ *Про власність, визначає відносини власності на землю, основний і оборотний капітали, створений продукт і т. ін.;*

↳ *Про зайнятість, визначає умови і характер зайнятості в усіх галузях економіки;*

↳ *Про працю і її оплату, визначає рівні складності праці, її тарифікації та оплати;*

↳ *Про господарські товариства, визначає умови організації господарської діяльності малих підприємств;*

↳ *Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності;*

↳ *Про загальні засади створення і функціонування (вільних) економічних зон;*

↳ *Про аудиторську діяльність, визначає умови і характер проведення контролю та фінансової оцінки діяльності підприємств;*

↳ *Про банкрутство, визначає умови санації (оздоровлення) підприємства чи його ліквідації;*

↳ *Про науково-технічну інформацію;*

↳ *Про інвестиції, визначає джерела та умови здійснення капітальних вкладень;*

↳ *Про іноземні інвестиції, визначає умови капіталовкладень зарубіжними інвесторами та ін.*

Закони, що регулюють відносини у сфері ринкових послуг. Отже, Закон:

➤ *Про банки і банківську діяльність;*

➤ *Про державну статистику;*

Національна економіка

- Про зовнішньоекономічну діяльність;
- Про інноваційну діяльність;
- Про товарну біржу;
- Про цінні папери і фондову біржу та ін.

Закопи, що регулюють відносини у соціальній сфері. Отже, Закон:

- ⇒ Про працю і її оплату;
- ⇒ Про індексацію доходів грішми населення;
- ⇒ Про мінімальний споживчий бюджет;
- ⇒ Про підвищення соціальних гарантій для тих, що працюють та ін.

Закопи, що регулюють відносини приватизації. Отже, Закон:

- ➔ Про приватизацію майна державних підприємств;
- ➔ Про приватизацію невеликих державних підприємств;
- ➔ Про приватизаційні папери та ін.

Звісно, що наведеним переліком кількість підконституційних законів не обмежується. Зміни в національній економіці погребують адекватного правового забезпечення задля їх урахування при формуванні економічних, політичних чи соціальних рішень. Щорічно приймається *Закон України про Державний бюджет*, удосконалюється податкова, митна та інша законодавча база, і цей процес буде нескінченний. Важливо при тому глибоко пізнавали дію об'єктивних економічних законів, оцінювати реальну економічну ситуацію і формувати необхідну правову базу для збалансованого і стабільного функціонування господарства і держави.

Інститути управління. Практично йдеться про інститути влади та їх функції в управлінні національною економікою. Конституція України стверджує, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до підконституційних законів.

Однак практика показує, що функції влади мають трохи інший поділ з їх інститутами управління.

Інститут законодавчої влади. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України. До повноважень Верховної Ради України з питань економіки та соціальної сфери належить:

- ✎ ухвалення підконституційних законів;
- ✎ затвердження Державного бюджету та внесення змін до нього;
- ✎ затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля;
- ✎ розгляд і ухвалення рішень щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
- ✎ затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, непередбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням та ін.

Інститут законотвірної влади. Функції забезпечення гарантій конституційного ладу в Україні і виконання підконституційних законів покладено на інститут Президента України. Конституція України запевняє, що Президент України є главою держави і виступає від її імені. Водночас, Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина.

На економіку і соціальну сферу Президент України впливає через реалізацію конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина. Насамперед це права на працю, освіту, охорону здоров'я, соціальний захист, достойну оплату праці тощо. Президент України має безпосередній вплив на формування Державного бюджету України, посилення його соціальної спрямованості і захисту мало забезпечених верств населення. У сфері функцій Президента України входять питання енергетичної безпеки, прозорості державних закупівель, стабільності національної валюти, формування державних валютних резервів, залучення прямих іноземних інвестицій, регулювання відносин власності, приватизації тощо.

Інститут господарської влади. Він представлений Кабінетом Міністрів України. Конституція України визначає, що Кабінет Міністрів України є найвищим органом виконавчої влади в

системі управління економікою. Кабінет Міністрів України відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України. У своїй діяльності керується положеннями Конституції та законами України, а також Указами Президента України та постановами Верховної Ради України, ухваленими відповідно до Конституції та законів України.

Функції Кабінету Міністрів зводяться насамперед до управління і регулювання господарством України. Отже, Кабінет Міністрів України:

➤ *забезпечує матеріально і фінансово державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої економічної політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України;*

➤ *вживає заходів для забезпечення прав та свобод людини і громадянина;*

➤ *забезпечує проведення фінансової, цінової, інноваційної, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;*

➤ *розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;*

➤ *забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності, здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону;*

➤ *розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України і підписаного Президентом України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання та ін.*

У своїй господарській діяльності Кабінет Міністрів України опирається на органи місцевої влади в областях, АР Крим, містах, районах та сільських населених пунктів.

Інститут власності. Власність визнана найголовнішою економічною категорією, яка виражає відношення привласнення засобів виробництва і результатів праці. Права власності визначені Конституцією України. Земля і всі ресурси господарювання в Україні є об'єктами права власності українського народу.

Теорія власності і практика господарювання обґрунтовують необхідність запровадження двох інститутів власності: ⇒ *інституту приватної власності та* ⇒ *інституту неprivatної власності.*

Інститут приватної власності. Передбачає реального суб'єкта власності та форми її функціонування. Насамперед приватна власність має єдиного суб'єкта — індивіда, особу. Проте може функціонувати в таких формах:

➔ *індивідуальна, коли власником є індивід;*

➔ *сімейна, коли власником є члени сім'ї, родини;*

➔ *колективна (корпоративна), коли приватні власники передають свою власність у колективне управління.*

Отже, суб'єктами приватної власності в Україні є фізичні особи, тобто кожен індивід має право бути власником засобів виробництва і результатів праці.

Інститут неprivatної власності передбачає суспільного чи колективного власника з відповідними формами функціонування. Неprivatна власність належить групі людей як сукупному власникові засобів виробництва і результатів спільної праці. Неprivatна власність має такі форми:

⊕ *державна, коли власником є держава, в Україні Фонд Державного Майна;*

⊕ *комунальна (муніципальна), коли власником є міська (селищна) рада;*

⊕ *кооперативна, коли власником є кооператив;*

⊕ *колективна (змішана), коли приватні і неprivatні власники передають свою власність у колективне управління.*

Форми двох інститутів власності функціонують як для реалізації інтересів їх власників, так і для суспільства загалом.

Від імені українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевої влади, визначені Конституцією України.

Кожен громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до Закону України "Про власність". Але при тому кожен має пам'ятати, що власність зобов'язує. Власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству.

Держава, своєю чергою, забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом.

У Конституції України зазначено, що земля є основним національним багатством і перебуває під особливою охороною держави. Водночас право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою лише відповідно до закону.

Також кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається за порядком, визначеним законом. Також громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права власності державної та комунальної власності відповідно до закону.

Особливим є питання відчуження об'єктів власності. Конституція України стверджує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непогрішуваним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і за порядком, встановленим законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з подальшим певним відшкодуванням їхньої вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного станів.

Конфіскація майна може бути застосована лише за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадянам, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

5.2. Власність в умовах ринку

Продуктивність і ефективність національної економіки визначаються насамперед відношенням власності на землю, основний

та обіговий капітали і результати праці. Ефективна ринкова економічна система побудована на домінуючій приватній власності і механізмові, який забезпечує нагромадження власності в різних формах її прояву: землі, основних засобах, оборотних засобах, нерухомості, цінних паперах тощо.

Сама власність ще не визначає економічного змісту виробництва і процесів обігу, але вона є основою формування відносин, що забезпечують відповідний господарський зміст.

Власність — об'єктивна економічна категорія. Водночас вона органічно обумовлюється її суб'єктом.

Специфічною властивістю власності є здатність приносити прибуток і нагромаджуватися чи розширюватися завдяки цілеспрямованій праці. Об'єкт власності як фізична річ сам не може приносити прибуток і нагромаджуватися, це можливо лише за відповідного спонукання до праці її суб'єкта (власника і невласника) через механізм економічного інтересу, що забезпечує остаточний результат — отримання прибутку чи доходу. Саме завдяки прибутку чи доходу власник має змогу відтворити і розширити об'єкт власності, а невласник — збільшити свою заробітну платню. Найефективніше цей механізм функціонує за збігу інтересів власника і невласника.

Економічний інтерес є рушійною силою виробництва або надання послуг. Пріоритетна ланка в діалектичній єдності суб'єкта власності і його економічного інтересу — суб'єкт власності, який і формує свій інтерес, свої наміри. Практика доводить: чим конкретнішим є власник засобів виробництва, тим виразніший його інтерес і тим раціональніше та ефективніше функціонують матеріальні та грошові ресурси для реалізації цього інтересу (рис. 5.1).

Центральними суб'єктами ринку є власники капіталу, підприємці, домашні господарства і держава. Обсяг і структура товаровиробництва визначаються потребами домашніх господарств і держави. Власне суспільні потреби є сигналом для виробників: для кого виробляти, що виробляти, як виробляти і скільки виробляти. На ринку ресурсів виробники купують потрібне устаткування, сировину, матеріали, працю, технології і виробляють товари, яких потребує суспільство. Конкуренція підказує, як здійсню-

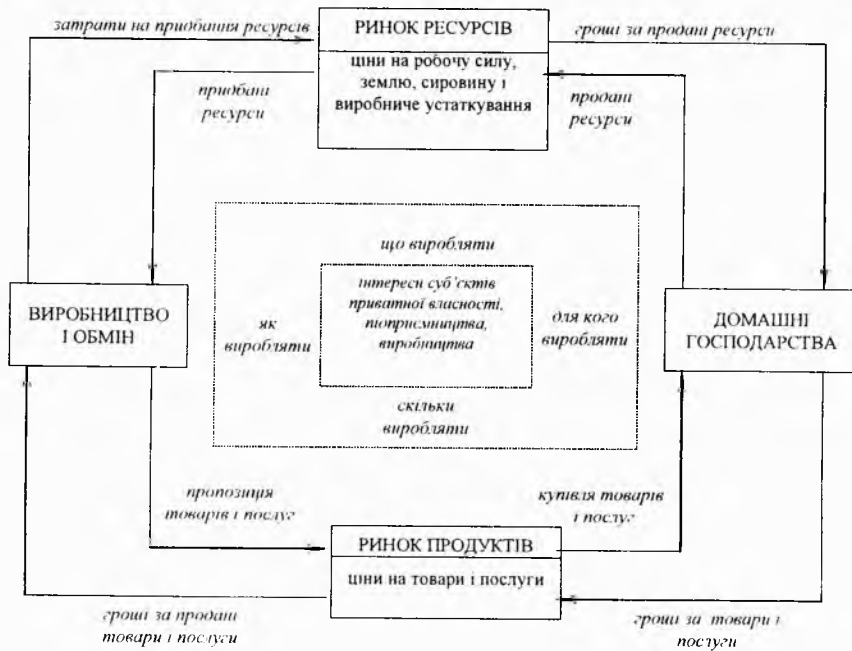

Рис. 5.1. Економічні інтереси в системі замкнутого руху по колу матеріальних і фінансових ресурсів у ринковій економіці

вати виробництво, які застосовувати технології, як знизити витрати й отримати прибуток, де реалізувати свої товари. Ринок товарів показує, скільки і яких товарів потребують домашні господарства і держава. Тобто на кожному ринку кожен його суб'єкт реалізовує власні інтереси. Важливо, щоб ринкові умови були сприятливі для того, інакше можливий спад виробництва і зниження доходів.

Найменше відчуження суб'єкта власності від об'єкта власності пропорційно знижує його (суб'єкта) інтерес до вискоєфективної праці та виробництва.

Мало того, відсутність можливості в суб'єкта праці задовольнити життєво необхідний інтерес неминує спонукає його до

“тіньових” форм задоволення своїх економічних чи соціальних потреб, до правопорушень.

У приватної власності є конкретний суб'єкт, який не відчужений від об'єкта власності і має чітко визначений інтерес з матеріалізованими кількісними та якісними параметрами, з відповідною стратегією і тактикою їх досягнення. Інтерес суб'єкта приватної власності поширюється на весь процес відтворення: зниження витрат виробництва; оптимізація оплати праці й узалежнення її від затрат праці та її продуктивності; збільшення чистого прибутку чи доходу. Неприватна власність має неконкретизованого власника, суб'єкти праці відчужені від об'єкта власності, а їхні інтереси звужуються до розміру заробітної платні.

Світова практика господарювання доводить, що з огляду на інтереси індивіда, колективу і суспільства адекватно повинні виявлятися види власності в різних формах. Це не означає, що форми їх вияву мають жорстко встановлені пропорції. Навпаки, їх співвідношення має бути таке, щоб чутливо реагувати на корективи, що їх вносять відповідні економічні та соціальні процеси, тобто ці співвідношення повинні бути структурно динамічними і соціально та економічно згармонізованими.

Важливою умовою гармонізації структури, сприятливого й ефективного функціонування пропорцій видів і форм власності є їх антимонопольний характер. Створення умов для їх конкуренції — запорука сприятливого впливу видів і форм власності на зростання обсягів виробництва і підвищення якості продукції.

Особливістю двох видів власності незалежно від їх форм є різні підходи до управління, розподілу, обміну в межах кожного виду. Це зумовлено передусім тим, що різні види власності спонукають до неоднакової міри вираження економічного інтересу, можливостей його досягнення.

Приватна і неприватна власність формують відмінні системи свідомості у виробників-власників і виробників-невласників, системи залучення кожного з них до процесу виробництва, їхнє ставлення до праці та її результатів, системи управління і регулювання тощо, які в підсумку позначаються на остаточних результатах праці, виробництва, обміну і розподілу.

Для кожного типу економічної системи характерні свої організаційні форми власності, управління, розподілу, обміну і відповідні ознаки їх вияву через процеси виробництва, якості продукції, структури національних економік тощо.

Ліберально-ринковий тип економіки зорієнтований на ефективність виробництва і пов'язані з нею механізми реалізації, а регламентовано-плановий — на форму її організації і створення відповідної інфраструктури та засобів для її обслуговування.

У світовій практиці господарювання ці два типи господарських систем співіснували в економічному суперництві. Планова система неспроможна була конкурувати з високоефективною ринковою, і з початку 90-х років ХХ ст. країни, де вона існувала, почали трансформувати своєї економіки в економіку ринкового типу.

5.3. Упорядкування приватизації в Україні

Одним з важливих заходів переходу до ринку є роздержавлення суспільної власності та її приватизація. Вона не повинна бути самоцілью, це лише інструмент для формування реальної людини економічної, стимулювання її підприємницької ініціативи і вивільнення дії ринкових сил.

У формуванні ефективної моделі ринкової економіки приватизація має надзвичайно важливе значення. Від характеру її здійснення залежать продуктивність та ефективність приватизованого капіталу. Досвід перехідних економік свідчить: приватизація відбувається або задля привласнення капіталу й отримання надмірних прибутків, або задля залучення прямих іноземних капіталовкладень, диверсифікації виробництва і створення збалансованої економічної системи.

Для української моделі ринкової економіки прийнятнішим є другий вид приватизації, позаяк він приваблює для західних інвесторів, які володіють новітніми технологіями й ефективними системами організації виробництва. Однак в Україні переважає перший вид приватизації, що характеризується, зрештою, простим привласненням майна підприємств вітчизняними "інвесторами", які, приватизувавши підприємства, отримують прибутки, "тільки-

ві" доходи, а структурної і технологічної реорганізації майже не здійснюють. Відчутною є участь у приватизації українських підприємств російського капіталу, яка має більше політичну, ніж економічну сутність.

Перевага такого типу приватизації свідчить про недосконалість законів, які регулюють цей процес, методів приватизації тощо. Позаяк приватизація в Україні призвела до відносного застою у ринкових реформах, поляризації суспільства з широким діапазоном доходів багатих і бідних, вона потребує належного впорядкування.

5.3.1. Приватна власність і права та обов'язки власників

Інститут приватної власності спирається на правову систему, що визначає ставлення власника (власників) до майна, яке йому (їм) належить. Законодавство в цій галузі є досить складне, оскільки одні види власності (наприклад, власність на гектар землі) легко піддаються визначенню, а інші — ні (наприклад, право на володіння частиною електромагнітного спектра для здійснення радіо- і телевізійного мовлення чи право на виготовлення певного лікарського препарату на основі наукового відкриття).

Правове обґрунтування існування приватної власності бере свій початок з часів Римської імперії, де існувало зібрання законів про власність, які мали чималий вплив на сучасне західноєвропейське право. Інші джерела сучасного права власності — британське загальне право, що розвивалося протягом століть на Британських островах, і німецьке право, яке увібрало в себе положення римського права. Історично склалося так, що Російська імперія (отже, й Україна) опинилася поза впливом західноєвропейських традицій майнового права, і це було однією з причин того, що концесії приватної власності, які застосовувалися в інших країнах Європи, у Росії приживалися важко. Навіть в епоху монархії вона не засвоїла основоположних ідей права власності, що відіграли ключову роль у західноєвропейській промисловій революції, зокрема не до кінця сприйняла законодавство про корпорації у тому вигляді, в якому воно поширилося в Європі.

Згідно з основами римського права виділяють три аспекти права власності: \Rightarrow *право володіти*, \Rightarrow *право користуватися* і \Rightarrow *право розпоряджатися майном*.

В Україні під час перебування її у складі Російської імперії часто були чинні лише одне чи два з цих прав. У ХХ ст. більшість землі належала общині, але оброблялася індивідуальними господарствами. Родина не могла продати (право розпорядження) свого наділу без згоди общини. Мало того, община могла забрати наділ в однієї родини й передати його іншій.

Обмеження майнових прав або їх нечітке формулювання можуть мати наслідком економічну неефективність. Якщо, наприклад, фермер не має права продати свою землю, він, напевне, неохоче робитиме в неї капіталовкладення. Позаяк йому доведеться з певної причини обмежити свою сільськогосподарську діяльність, то фермер не зможе відшкодувати інвестиційних витрат (таке відшкодування було б можливе, якби він продав землю іншому фермерові). Аналогічні проблеми існують і щодо промислової власності. Коли завод має право власності на землю, але не має права на її продаж, йому доведеться і надалі здійснювати на ній промислову діяльність, незважаючи на те, що набагато ефективніше було б використати її під будівництво магазинів, житлових будинків чи іншого промислового підприємства.

Сучасні системи майнового права передбачають складні варіанти поділу прав власності в той спосіб, який найбільше підходить власникам, наприклад надання в оренду. Система оренди має очевидні переваги, однак для їх реалізації певною мірою сторони повинні домовитися про дотримання таких умов:

\hookrightarrow *повернення орендодавцю (наприклад, власнику заводу) після закінчення строку оренди його власності (він повинен мати законне право після закінчення цього строку усунути орендаря із заводу);*

\hookrightarrow *утримання і збереження нерухомості, якою користується орендар, у належному стані (угода оренди повинна містити таке наділене позовною силою зобов'язання);*

\hookrightarrow *відповідальність орендаря за заподіяну довкіллю шкоду (наприклад, забруднення отрутохімікатами озера, що неподалік).*

Нечітке визначення прав власності в угоді спричиняє небажані наслідки:

\hookrightarrow *непідписання угоди оренди через існування значного ризику для обох сторін;*

\hookrightarrow *тривалу попередню роботу орендодавця і орендаря щодо обговорення й уточнення умов оренди;*

\hookrightarrow *встановлення відповідальності у конкретних випадках уже після підписання угоди в разі настання такого випадку.*

За наявності ефективної системи майнового права цих проблем не існує, або вони легко розв'язуються. Закон обумовлює варіанти орендної угоди і визначає, яка зі сторін (орендар чи орендодавець) відповідає у кожному конкретному випадку. Правова система має також передбачати існування незалежних судів для урегулювання спорів і позовів за угодами у прийнятні строки і без зайвих витрат.

З наведеного вище можна зробити такі висновки:

\rightarrow *система прав власності спирається на елементарну економічну логіку: одне підприємство володіє капіталом, який з більшою віддачею і ефективністю може бути використаний за його оренди іншим підприємством;*

\rightarrow *права власності часто є складні, зокрема в разі договору оренди, який має ураховувати численні нюанси використання орендного капіталу, сплати за нього ренти, повернення його чи викуп у визначений строк;*

\rightarrow *правова система чітко визначає права власності, що дає змогу уникнути додаткових витрат на переговори чи врегулювання спорів, що можуть виникнути в разі нечіткого визначення майнових прав;*

\rightarrow *судова система повинна забезпечувати дотримання права власності з розумними витратами.*

В Україні проблему права власності ще не розв'язано. Нині чимало об'єктів незавершеного будівництва не має власника, позаяк нез'ясованим є питання, кому належить земля чи будівлі. Коли щодо майнових прав виникає спір, ефективно його вирішення звичайно передбачає чітке закріплення прав власності за однією з

конфлікуючих сторін. Іноді це не впливає на економічний аспект питання, хоча результат майнового спору негативно позначається на добробуті однієї зі сторін.

5.3.2. Власність і комерційне право

За ринкових умов товарообмін — це реалізація відносин між продавцем і покупцем, тому створення правової основи такого обміну є актуальне. Кожна зі сторін володіє певним майном, капіталом і здійснює виробництво товарів чи їх реалізацію задля прирощення майна або капіталу. Правова система повинна забезпечити належне тлумачення майнових прав і правове підґрунтя для оптимального використання приватної власності, тобто створити правові умови для володіння, користування та розпорядження майном.

У розвинутих країнах правові відносини товарообміну регулює комерційний кодекс. Він визначає порядок і способи виконання контрактів.

*** Контракт** — угода між двома чи більше фізичними або юридичними особами, яка створює юридичне зобов'язання виконання певної дії (наприклад, поставку визначеної кількості товарів чи надання послуг).

Щодо контрактних умов роль юридичного забезпечення співпраці є визначальною. З огляду на необхідність узгодження інтересів сторін і захист кожної з них закон має передбачати способи юридичного закріплення узятих зобов'язань і забезпечення їх виконання.

Одне з важливих питань комерційного кодексу стосується забезпечених операцій, або угод під заставу. У багатьох випадках угода про продаж чи інша угода підкріплюється задля інтересів однієї зі сторін гарантією, яка передбачає, що за неспроможності покупця оплатити вартість товару продавець у певних випадках може претендувати на частину його майна. У комерційному кодексі детально обумовлено, за яких умов гарантія (застава) стає частиною угоди. Найчастіше юридичному регламентуванню підлягають:

- ⇒ підтвердження належності заставної власності покупцеві;
- ⇒ умови набуття продавцем права на конфіскацію власності;
- ⇒ ситуація, за якої позичальник має підстави накласти арешт на майно боржника, але з'ясовується, що він є боржником ще одного позичальника.

Один з важливих принципів контрактної співпраці полягає у дотриманні строку доставки товару чи переказу грошей між сторонами. Комерційний кодекс визначає момент, коли покупець стає власником майна; документи, необхідні для надходження товару до покупця лише за дотримання застережних умов угоди: відповідальність покупця і продавця у разі пошкодження товару під час перевезення чи зберігання.

Закон передбачає різні форми оренди і наслідки порушення договірних умов орендарем і орендодавцем, зокрема в таких випадках: орендар, наприклад, узяв в оренду завод, але орендодавець заборгував іншому підприємству, яке має намір конфіскувати цю нерухомість у рахунок часткової сплати боргу. Чи може воно зробити це до закінчення строку оренди? Або: орендар недбало поводиться з орендованою власністю. Чи повинен він сплатити орендодавцеві штраф грошми або повернути йому цю власність?

Не менш складним є вирішення питань, пов'язаних з банківськими рахунками: зобов'язання банку перед вкладником; умови зняття вкладником на вимогу грошей з рахунку; зволікання банком переказу грошей з рахунку клієнта особі, яка має рахунок в іншому банку; відповідальність за збитки, заподіяні внаслідок затримки банківського переказу.

Отже, майнові права є складними, і їхнє ефективне забезпечення залежить від наявності адекватної правової системи, яка полегшує здійснення угод з майном. В Україні закладаються основи комерційного законодавства, покликаної регламентувати діяльність ринкової системи. Існуючі закони “не встигають” за суспільними змінами, суди — за змінами в законодавстві, а отже, не завжди забезпечують дотримання і виконання його положень. Усе це перешкоджає економічному оздоровленню України і потребує уваги з боку правознавців та органів влади.

5.3.3. Суб'єкти власності в ринкових умовах

Приватна власність існує в одноосібній (індивідуальна) і груповій (партнерська, кооперативна, акціонерна тощо) формах. За ринкових умов володіння власністю здійснюється багатьма способами. Найпростіший випадок — особиста власність. Вона належить одному господареві, який вільно володіє, користується і розпоряджається своїм майном (відповідно до описаних уже правових умов). Якщо ж говорити про квартиру чи будинок, часто виникає складніша ситуація. Часом мешканець квартири купує її у власника і для здійснення угоди бере позику в банку (іпотечний кредит). У цьому випадку банк не є власником житла, однак як умову надання позики він може змусити власника взяти на себе певні зобов'язання.

Складнішою є ситуація, коли право власності належить групі власників. У товаристві ділові партнери поділяють між собою усі витрати та привілеї, пов'язані з володінням компанією. В акціонерному товаристві право власності поділяється між акціонерами, кожен з яких володіє певною часткою загальної власності компанії. У корпорації, яка є різновидом акціонерної компанії, може бути тисячі пайовиків. Досвід ринкових країн показує, що коли компанія належить більш, ніж одному власникові, повинні існувати ретельно продумані правила розподілу витрат і відповідальності. Закон товариства, як звичайно, однозначний: партнери поділяють між собою не лише всі прибутки свого підприємства, а й усі витрати. Ось де треба старанно добирати ділових партнерів.

Приводом до винаходу корпорації як правової форми власності ведення бізнесу стало те, що товариство виявилось цілком непрактичним при здійсненні великих комерційних проєктів. Наприклад, для будівництва сталеплавильного комбінату чи автомобільного заводу потрібні такі величезні інвестиції, що без фінансової участі сотень або тисяч індивідуальних інвесторів не обійтись. Коли компанія має багато власників, як у корпорації, вони не мають можливості проводити регулярні зустрічі для обговорення стратегії і тактики ведення бізнесу. Замість того власники наймають управителя, який разом зі своєю адміністрацією визначає стратегію і

керує щоденною працею підприємства. Отже, виникає розмежування права власності (яке належить акціонерам) та управління (що належить керівництву).

Регулювання відносин власності в реальному житті виявляється значно складнішою проблемою, ніж з іпотечним кредитом чи корпорацією. У цих випадках є реальні власники і їх реальний капітал. На практиці володіння власністю часто здійснюється непрямым шляхом. Йдеться про те, що акціонери можуть володіти компанією, яка володіє іншими компаніями. У таких випадках проблема корпоративного управління ускладнюється ще більше. Це підтверджує практика створення, наприклад, пенсійних фондів у ринкових країнах. Україна теж запроваджує таку пенсійну систему. Сутність її полягає у тому, що у великих компаніях існує система, за якої робітники в індивідуальному порядку щомісяця вносять частину свого заробітку до пенсійного фонду. Заощадження робітників фонд інвестує в акції інших компаній, векселі державної скарбниці та інші фінансові активи. Виходячи на пенсію, робітник отримує інвестовані таким чином гроші у вигляді щорічних виплат.

Якщо, наприклад, робітник здійснює свої пенсійні внески зі своєї зарплати протягом 35 років і, досягши 60-річного віку, виходить на пенсію, то щорічний дохід пенсіонера залежатиме від вартості всіх його заощаджень, нагромаджених у пенсійному фонді. Якщо цей фонд здійснив прибуткову інвестицію (купив акції компанії, на які отримав великий прибуток), пенсійний дохід робітника буде високий. Якщо він невміло розпорядився інвестицією (купив акції компанії, що зазнала збитків), пенсійні виплати можуть бути низькими.

Пенсійні фонди — лише один з видів фінансових посередників: організацій, що спрямовують гроші інвесторів на купівлю акцій різноманітних компаній. Отже, ці фінансові посередники стають співвласниками компаній, акції яких вони придбали. У західних країнах цією діяльністю займається кілька видів організацій: пенсійні фонди, комерційні банки, взаємні фонди і страхові компанії.

Практика ринкових країн показала, що важливим видом фінансової посередницької організації є страхова компанія, яка укладає з приватною особою чи організацією особливий контракт. Вона стягує зі страхувальника обумовлену суму грошей (так звану страхову премію), зобов'язуючись натомість виплатити йому (чи його родині) певну грошову компенсацію у разі надзвичайної ситуації. Найпоширеніші види страхування охоплюють: страхування життя (за яким родина страхувальника отримує компенсацію у разі його смерті); страхування від пожежі у квартирі чи будинку; страхування на випадок утрати працездатності; страхування на випадок автомобільної аварії.

Позаяк страхова компанія отримує великий приплив коштів у вигляді страхових премій і має бути готова здійснити виплату компенсації власникам страхових полісів, їй доводиться дбати про прибуткове розміщення своїх коштів. Як і пенсійні та взаємні фонди, страхові компанії прагнуть купувати диверсифіковані портфелі акцій, облігацій державної скарбниці та інших інвестиційних активів. А оскільки страхуванню відводиться важливе місце у високорозвинутих ринкових країнах, страхові компанії часто входять до найбільших фінансових посередників. У США, наприклад, вони володіють 5 відсотками від усього акціонерного капіталу.

Вид і форма власності в ринковій економіці формуються задля продуктивного й ефективного функціонування праці і капіталу, зниження витрат і отримання прибутків. У кожному окремому випадку власники, користуючись своїми правами, мають дбати, щоб управителі діяли в їхніх інтересах.

5.2.4. Приватизація і забезпечення прав власності

Приватизація здійснюється для:

- ☞ формування реального власника майна, капіталу, створюваного прибутку і забезпечення умов лібералізації його дій;
- ☞ створення конкурентного середовища та стимулів продуктивного й ефективного використання праці і капіталу;
- ☞ наповнення ринків продукцією, на яку є попит, зниження цін на продукцію, зменшення виробничих витрат і зростання прибутків.

Лібералізація і приватизація в Україні, як засвідчує практика, здебільшого здійснювалися без урахування таких цілей. Річ у тому, що робітничі колективи й адміністрація, отримавши право встановлювати розміри заробітної платні, одразу підвищили її вище за рівень, який обумовлювався продуктивністю праці, підприємства почали зазнавати відчутних збитків. Для їх відшкодування вони вимагали (і не без успіху) нових державних субсидій, що посилювало інфляцію. До таких негативних наслідків призвело порушення логіки ринкової трансформації загалом. Лібералізація передбачає скасування державного контролю за цінами та рівнем заробітної платні і надання підприємствам більшої свободи дій для створення бази для ринкових економічних відносин. Водночас вона вимагає якнайскорішого запровадження приватної власності (приватизації) для того, щоб підприємства могли належно скористатися отриманою свободою.

Значним аспектом приватизації є орієнтація на те, що отримання прибутків можливе не одразу, а в майбутньому. Однак в Україні адміністрація і працівники здебільшого вбачали у своєму підприємстві лише джерело негайного доходу, а не основу майбутнього добробуту, тому не виявляли зацікавленості в його довготривалому розвитку.

Важливим питанням приватизації в Україні є продаж підприємств чужоземним покупцям — компаніям ринкових країн, які мають сучасні технології виробництва й управління, є платоспроможними, чи компаніям країн СНД, зокрема Росії, котрі, як і Україна, лише здійснюють перехід до ринку і є неплатоспроможними (зовнішній борг Росії — 150 млрд. дол., що дорівнює її річному ВВП).

Виходячи з пріоритетів (мети) приватизації, українські підприємства доцільно продавати тим зарубіжним компаніям, які політичне та економічно сприятимуть продуктивному й ефективному їх використанню задля інтересів України та їхніх кредиторів.

У процесі приватизації в Україні здійснювалося акціонування (корпоратизація) підприємств.

|| * **Акціонування** — правова процедура перетворення державного підприємства на акціонерне товариство, яка передбачає

чає поділ власності підприємства на велику кількість частин (акцій) відповідно до закону та їх розподіл між працівниками чи продаж населенню.

За програмою української приватизації адміністрація і колектив підприємства мають змогу впливати на вибір її способу. Здебільшого у процесі акціонування контрольний пакет акцій отримують підприємства. Решта акцій виставляється на сертифікатні аукціони, в яких беруть участь окремі громадяни та інвестиційні фонди. Однак і досі для процесу масової приватизації в Україні характерним є продаж підприємств російським компаніям, які самі перебувають у стані стагнації.

Досвід ринкових країн показує, що навіть після приватизації Україні належить вирішити складне питання — створення дієвої системи приватної власності, судово-правової системи, спроможної забезпечити дотримання прав приватної власності, фондової біржі, на якій можна було б купувати акції корпорацій на відкритому ринку.

ТЕМА 6

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФРАСТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОГО РИНКУ

Стан економічної системи країни найповніше характеризує національний ринок, його інфраструктура та її участь у міжнародних ринках. Національний ринок визначає об'єктивну вартість праці, грошей, товарів, послуг, капіталу власних та чужоземних виробників, а його інфраструктура — швидкість руху праці, грошей, товарів та капіталу, тобто спосіб мислення і дій усіх гілок влади, фінансово-банківської системи, виробників, населення загалом.

*** Національний ринок** — система стійких товарно-грошових відносин між суб'єктами виробництва і суб'єктами споживання продукту країни, які встановлюються та регулюються конституцією, законами країни в межах державних кордонів.

Головними категоріями національного ринку є національна пропозиція (сукупна вартість вироблених і запропонованих у країні товарів, послуг) і національний попит (сума доходів грішми споживачів, готових купувати запропоновані товари і послуги). Між випуском товарів і послуг та рівнем їх споживання існує взаємозв'язок: зростання обсягу їх виробництва може впливати на зростання рівня споживання, а зростання попиту може стимулювати зростання обсягу виробництва.

6.1. Національний ринок України і його проблеми

Національний ринок є індикатором стану національної економічної системи загалом. Наприклад, структура, якість запропонованих товарів і послуг відображають стан сфери виробництва і

послуг, динаміка виробництва — механізм капіталовкладень і стимулів виробництва, структура і динаміка споживання — рівень і динаміку доходів грішми споживачів, динаміка цін — рівень збалансованості та стабільності економічної системи. А національна грошова одиниця, зокрема її обмінний курс, реалізація певної функції засобу платежу і заощадження значною мірою характеризує особливості політичного й економічного мислення уряду, банків, виробників, населення загалом. Вартість, обіг національної валюти відображають рівень ефективності, динаміку, структуру виробництва товарів і послуг, їхню конкурентоспроможність на національному і міжнародному ринках.

Загалом аналіз національного ринку розкриває обширну інформацію про країну, націю, особливості їх господарської діяльності, рівень економічного мислення, інтегрованості у світогосподарські зв'язки. Важливим він є і для висновків про господарську культуру, ментальність нації тощо.

6.1.1. Національний попит

Теорія національної макроекономіки сукупний попит окремої країни розглядає як національний. Він є складовою рівняння закону господарської збалансованості і виражає сукупний дохід грішми працюючих і непрацюючих — G , або наявну масу грошей споживачів. Позаяк грошова маса G , здійснює обіг v , через купівлю-продаж товарів, робіт і послуг, то весь грошовий оборот vG виражатиме національний попит. Зростання національного попиту впливає на зростання обсягу виробництва

Попит і виробництво. Зростання валового національного продукту є функцією зростання основного капіталу і зайнятості. Отже, чим більше залучено чинників продуктивних сил, тим відчутнішим буде зростання виробництва продукту:

$$V \uparrow = F(K \uparrow, L \uparrow)$$

Положення класичної економічної теорії підтверджують обґрунтування продуктивної та ефективної функцій залучених працівників і капіталів, неминучість спаду виробництва за незмінної кількості зайнятих і капіталу.

Моделювання залежності обсягу виробництва від його чинників взаємопов'язане з розподілом і споживанням створеного продукту. Цей взаємозв'язок простежується через формули двох форм створеного продукту: натурально-вартісної — $B = Q\mu$ і вартісно-грошової — $B = G$. Вони становлять два аспекти одного процесу: руху товару — $Q\mu$ і зустрічного руху грошей — G . Натурально-вартісна форма продукту представляє пропозицію, вартісно-грошова — попит. Згідно із законом вартості вони повинні бути зрівноважені: $Q\mu = G$. Величина G характеризує наявний національний попит, а величина $Q\mu$ — національну пропозицію. Параметр Q характеризує натуральну кількість товарів і послуг, μ — ціну одиниці товару і послуги, G — грошовий оборот повністю реалізованого національного продукту: $G = vG_m$, де G_m — грошова маса, v — коефіцієнт оборотності грошової маси.

Структура попиту, тобто структура розподілу створеного продукту $B = C + B + K + CE$, здатна впливати на динаміку виробництва продукту: якщо ціна постійна — μ , то можливе зростання обсягу виробництва за зростання попиту, якщо ціна одиниці продукту зростає $\mu \uparrow$, то неминучий спад обсягу виробництва, оскільки виробники не мають стимулу його підтримувати. Відсутність стимулів для підтримання обсягу виробництва можлива з двох причин:

☞ зростання цін зменшує попит, платоспроможність населення та рівень споживання, тобто зменшується обсяг реалізації продукту;

☞ зростання цін на продукцію приносить виробникам прибутку навіть за спаду виробництва, якщо індекс зростання цін вищий, ніж індекс спаду виробництва

Попит і споживання. Попит як категорія характеризує наявні грошові доходи суб'єктів ринку, що є основою формування важливого соціального процесу — споживання.

Функція національного споживання. Рівень споживання співвідноситься із залишковим доходом: $C = C(B - P)$. Однак ця функція надто проста, щоб описувати складність поведінки споживачів під час витрачання їх доходів, її досліджували англійці Дісон

Кейнс (1883—1946), американці Ірвінг Фішер (1867—1947), Франко Модільяні (1918), та інші, які пропонували власні моделі макро-економічного аналізу процесу споживання. Наприклад, Д. Кейнс щодо того вважав:

➤ значення граничної схильності до споживання, тобто частка споживання у кожному додатковому доларі доходу, перебуває між нулем і одиницею. Вплив бюджетно-податкової політики на економіку через мультиплікатори державних витрат чи податків зумовлений взаємозалежністю доходу і споживання:

➤ відношення споживання до доходу, яке називають середньою схильністю до споживання, зменшується із зростанням доходу;

➤ дохід є головним чинником, який визначає споживання, а відсоткова ставка значної ролі не відіграє.

На основі цих положень він вивів функцію споживання:

$$C = \bar{C} + cV', \quad \bar{C} > 0, \quad 0 < c < 1,$$

де C — споживання, V' — залишковий дохід, — постійна величина, або автономне споживання, c — гранична схильність до споживання.

1. Фішер розробив модель, з допомогою якої економісти аналізують особливості вибору раціональними споживачами в різні періоди часу. Ця модель описує обмеження, з якими стикаються споживачі, роблячи вибір між споживанням і заощадженням, тобто відчуваючи певні часові та бюджетні обмеження. Наприклад, у першому періоді споживач має дохід B_1 і рівень споживання C_1 , у другому — дохід B_2 і споживання C_2 . У першому періоді заощадження Z дорівнюють доходуви за винятком споживання:

$$Z = B_1 - C_1.$$

У другому періоді споживання дорівнює нагромадженям заощадженням, урахувавши відсотки на ці заощадження, плюс доходи другого періоду:

$$C_2 = (1 + p)Z + B_2,$$

де p — реальна відсоткова ставка.

2. Цікавою є гіпотеза життєвого циклу, сформульована Ф. Модільяні. Він вважав, що доходи, якими споживач володіє протягом

життя, утворюються з початкового багатства W і доходу tB , де t — час праці (10, 20, 30 і т. д. років). Споживач може розподілити свої доходи на роки, які він передбачає прожити T і працювати t . Тому $W + tB$ розподілиться рівномірно по T років і щорічно споживатиметься:

$$C = (W + tB) / T.$$

Функцію споживання можна записати так:

$$C = (1/T)W + (1/T)tB.$$

Якщо кожен учасник економічних відносин своє споживання організовує саме в такий спосіб, то національна функція споживання мало чим відрізняється від індивідуальної. Отже, національне споживання залежить від національного багатства (ВВП) та від доходу на душу населення. Функція споживання для національної економіки є така:

$$C = \alpha W + \beta B,$$

де α — гранична схильність до споживання за нагромадженням багатством, β — гранична схильність до споживання за доходом.

Структура витрат. Структура витрат створеного продукту адекватна структурі його розподілу. Якщо створений валовий продукт — B , то, згідно з головною тотожністю національних рахунків, весь створений продукт (дохід) перетворюється на витрати — $(-B^*)$. Процес створення і витрат національного продукту можна відобразити такою формулою:

$$B - B^* = 0.$$

Формула свідчить, що розподіл створеного продукту оптимально збалансований і попит стимулює виробництво, а виробництво — обмін. Але так не буде, якщо інтереси суб'єктів ринку не збалансовані.

1. **Тенденції в економіці за $B > B^*$.** Якщо випуск продукту перевищує заплановані витрати $B > B^*$, то в економіці з'являється ніби надлишок створеного продукту ΔB :

$$\Delta B = B - B^*.$$

Поява ΔB свідчить, що розподіл створеного продукту не є оптимальним, позаяк:

⇒ фактично незадоволений попит на величину $(-\Delta B)$,

⇒десь є надмірні запаси створеного продукту (ΔB).

Якщо незадоволений попит виражається недостатніми грошовими доходами окремих споживачів, то надмірні запаси характеризують надмірні капіталовкладення у процес виробництва, позаяк підприємства не змогли реалізувати частину створеного продукту. Це призводить до певних негативних наслідків, оскільки закон попиту і пропозиції вимагає врівноваження виробництва B і споживання B^* . Процес супроводжуватиметься такими тенденціями:

➤ незадоволений попит B залишиться незмінним, позаяк система розподілу грошових доходів є незмінна, а суб'єкти попиту свої надходження грішми збільшити вже не можуть;

➤ створений надлишок товарів ΔB залишиться незмінним, а обсяг виробництва зменшуватиметься ($\downarrow B$) на величину ($-\Delta B$), тобто до рівня витрат: $B\downarrow = B^*$. Зменшення виробництва $B\downarrow$ призведе до закриття підприємств, зростання безробіття, зниження капіталовкладень.

2. Тенденції в економіці за $B < B^*$. Якщо випуск товарів і послуг менший від запланованих витрат $B < B^*$, то утвориться надлишок витрат на величину ($-\Delta B^*$):

$$-\Delta B^* = B - B^*.$$

Це означає, що витрати випереджають виробництво продукту і стимулюють його зростання. У такому разі розподіл продукту серед суб'єктів ринку краще збалансований, рівень попиту задоволений за будь-якого рівня виробництва продукту, підприємства реалізують свій продукт і відтворюють виробництво. Цей процес супроводжуватиметься такими тенденціями:

➔ рівень витрат B^* залишиться незмінним, оскільки система розподілу створеного продукту є незмінною; збільшувати грошові доходи споживачів недоцільно, бо вони здатні задовольнити рівень своїх потреб;

➔ створений надлишок витрат ($-\Delta B^*$) зменшуватиметься за рахунок зростання обсягу виробництва продукту $B\uparrow$ до рівня витрат B^* ; зростання виробництва зумовить зростання капіталовкладень, зайнятості та ін.

6.1.2. Національна пропозиція

Національна пропозиція виражає сукупну вартість створених товарів, робіт і послуг за певний період. Вона є продуктивною силою функціонує праці та капіталу всієї країни. Пропозиція відображає натурально-вартісну форму створеного національного продукту Q_u , а попит — грошову $v_p \Gamma_m$. У рівнянні господарської збалансованості величина $v_p \Gamma_m$ характеризує національний попит, а Q_u — національну пропозицію ($Q_u = v_p \Gamma_m$). Якщо національний попит відображає залежність між кількістю грошей Γ_m і їх оборотністю v_p , то національна пропозиція — залежність між кількістю товарів і послуг Q , які пропонують виробники, і рівнем цін u . Національний попит свідчить про кількість товарів і послуг, які можна закупити за певного рівня цін — $Q = v_p \Gamma_m / u$, а національна пропозиція відображає кількість товарів і послуг, які можна буде продати за певного рівня цін $u = v_p \Gamma_m / Q$.

Головним показником рівняння господарської збалансованості (попиту і пропозиції), який регулює кількість грошей Γ_m і кількість товарів та послуг Q , є ціна u . Щоб виявити, як ці два параметри впливають на зміну реальної кількості грошей Γ_m і реальної кількості товарів і послуг Q , доцільно розглянути рівняння господарської збалансованості у таких співвідношеннях його параметрів:

☞ співвідношення:

$$u = v_p \Gamma_m / Q.$$

У цьому співвідношенні ціна прямо пропорційна добутковій грошовій масі та її оборотності й обернено пропорційна кількості товарів і послуг;

☞ співвідношення:

$$\Gamma_m = Q_u / v_p.$$

У такому співвідношенні кількість грошей прямо пропорційна вартості валового випуску й обернено пропорційна коефіцієнту оборотності грошової маси.

Ці співвідношення дуже важливі щодо аналізу національної пропозиції у короткостроковому і довгостроковому періодах. Національна пропозиція нерозривно пов'язана з національним

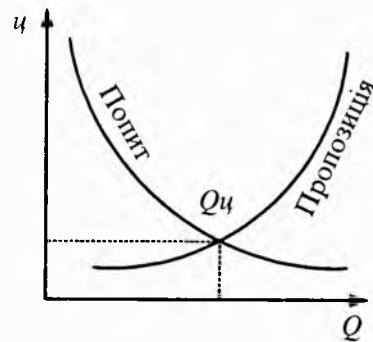

Рис. 6.1. Криві попиту і пропозиції

попитом: зміна попиту впливає на зміну пропозиції, а зміна пропозиції впливає на зміну попиту. Цей взаємозв'язок засвідчує зміни кривих попиту і пропозиції та їх наслідки (рис. 6.1).

Q відображає кількість товарів і послуг, на які існує попит на ринку, а величина $ц$ — ціну одиниці товару робіт і послуг, за яку їх можна продати чи купити. Крива попиту спрямована вниз, оскільки чим вища ціна одиниці товару, тим менше його можна продати, і навпаки: чим

нижча ціна одиниці товару, тим більше товарів можна продати чи купити. Крива пропозиції спрямована вгору, позаяк чим вища ціна одиниці товару, тим більше товарів виробляють підприємства, і чим нижча ціна, тим менше вони виробляють товарів і послуг. Точка Q_c перетину двох кривих відповідає ринковій рівновазі, за якої встановлюється рівноважна ціна на одиницю товару, а кількість товару відповідає попиту.

Для з'ясування структури і динаміки перелічених явищ криву попиту розглядають разом із кривою пропозиції, яка теж характеризує залежність між обсягом виробництва Q і ціною одиниці продукції $ц$. Точка перетину кривих попиту і пропозиції визначає обсяг виробництва товарів і послуг Q і ціну одиниці продукції $ц$.

*** Національна пропозиція** — залежність між кількістю товарів і послуг Q , які пропонує сфера виробництва та сфера послуг, і рівнем цін на їх продукцію $ц$.

Співвідношення між обсягом виробництва і ціною залежить від того, в якому проміжку часу його розглядати. У зв'язку з ним існує два види національної пропозиції: \Rightarrow реальна і \Rightarrow номінальна. Зумовлено це двома формами вимірювання обсягу виробництва: натуральною (фізичною) і вартісною (грошовою).

*** Реальна національна пропозиція** — фізичний обсяг виробництва товарів і послуг, який вимірюється у натуральних показниках (штуках, тоннах, об'ємах, літрах тощо).

Реальну національну пропозицію оцінюють і у вартісних показниках з урахуванням ціни одиниці продукції, якщо показники вартості продукції та її ціну взято за базу порівняння.

*** Номінальна національна пропозиція** — вартісна оцінка обсягу виробництва товарів і послуг на певний момент, тобто кількість товарів і послуг Q за ціною одиниці продукції $ц$.

Вартісна форма оцінки здійснюється у грошах: $Q_c = G$. Q_c є номінальною національною пропозицією, а $Q = G/c$ — реальною. Якщо за реальну національну пропозицію прийняти обсяг виробництва в постійних цінах $Q_{\bar{c}}$ попереднього базового періоду, а за номінальну національну пропозицію — обсяг виробництва у фактичних цінах Q'_c наступного періоду, то можна обчислити третій важливий показник національного продукту — дефлятор обсягу виробництва $I_{\bar{c}}$, який інколи називають дефлятором цін національного продукту. Його розраховують відношенням обсягу виробництва національного продукту наступного періоду до обсягу виробництва національного продукту базового періоду:

$$I_{\bar{c}} = Q'_c / Q_{\bar{c}}$$

Розрахунок його важливий для розуміння номінальної та реальної пропозиції. Для будь-якого періоду номінальний обсяг національного продукту (пропозиції) розраховують як загальну його вартість (загальну суму грошей), потрібну для обороту цього продукту.

Реальний обсяг національного продукту {пропозиції} є обсягом національного продукту в натуральних показниках у будь-якому періоді, помноженим на ціну одиниці продукції базового попереднього періоду.

Зміни пропозиції є найважливішим чинником динаміки інших макроекономічних параметрів. Найбільші зміни макроекономічної ситуації спричиняють зміни реальної національної пропозиції, тобто зміни обсягу національного продукту в натуральному вираженні.

6.1.3. Проблеми національного ринку

6.1.3.1. Тіньова економіка

Тіньовими економічної діяльності не зумовлена об'єктивними економічними законами. Вона має суб'єктивну основу, тобто людський чинник: гіперболізацію власних економічних інтересів, для реалізації яких державні та господарські чиновники використовують службове становище.

Контрольовану та прозору економіку, рух ресурсів і товарів якої дотичний до бюджетної системи, вважають офіційною. Однак існує економічна діяльність, яку не контролюють органи державних фінансів і статистики, а тому вона не оподатковується, не враховується у системі національних рахунків, тобто є неофіційна. Отже, поняття “*тіньова економіка*” стосується тих видів діяльності, в яких створюється нова вартість, що не обліковується офіційною статистикою. Але якщо за спаду виробництва ВВП зростають обсяги експорту, то очевидно “*тіньова діяльність*” уже виходить за межі виробництва і проникає у систему тіньового привласнення готового продукту офіційної економіки. Правда, до тіньової економіки не відносять створення вартості в домашніх господарствах, тобто виробництво продуктів для власного споживання, корупцію. Отже, тіньовою економікою вважають види злочинної діяльності, що їх можна розглядати як створення вартості (наприклад, підробку та копіювання товарів із фірмовими знаками та ін.).

*** Тіньова економіка** — сукупність необлікованих і протизаконних, нелегальних видів діяльності: ухилення від сплати податків, виробництво заборонених видів продукції та послуг (виробництво наркотиків, азартні ігри, проституція тощо).

Тепер до таких видів діяльності в Україні додалися вивезення товарів за кордон задля наживи, незаконне конвертування валюти і махінації під час його здійснення, надання кредитів комерційними банками за чималу винагороду, незаконне вивезення валюти за кордон, підробка товарів, випуск і продаж неліцензійної аудіо-відеопродукції, компакт-дисків та ін. До “*тіньової*” економіки

наближалася діяльність деяких комерційних банків, які наживалися на конвертації валюти, масово переводячи безготівкові гроші в готівку, що створювало на неї штучний попит. Усе це дало змогу їм отримати великі прибутки, чому сприяло недосконале законодавство.

“*Тіньова*” економіка, за оцінками, становить майже половину загального обсягу виробництва в Україні. У промисловості ця частка, очевидно, значно вища, особливо серед малих та середніх підприємств. Але ця проблема поширена і серед великих підприємств, які, хоч і сплачують податки, але, продаючи готову продукцію нижче собівартості “*дочірнім*” підприємствам, що функціонують у “*тіньовій*” економіці, “*перепомповують*” прибутки до тіньового сектора, де вони недосяжні для податкових органів. В офіційній документації таке підприємство вважається збитковим.

“*Тіньова*” економічна діяльність стає серйозною загрозою для розвитку промисловості. Вона не дає змоги забезпечувати економічне зростання і задоволення людських потреб. Малі підприємства зацікавлені й надалі залишатися у категорії малих. Серйозні інвестори утримуються від входження у сектори, де переважає тіньова діяльність, оскільки їм або доведеться мати справу з нечесною конкуренцією з боку неплатників податків, або йти на численні ризики. Домінування “*тіньової*” економічної діяльності в Україні може бути основною причиною тривалого економічного спаду.

Водночас “*тіньова*” економіка життєво важлива для багатьох людей, позаяк створює робочі місця, товари та послуги. Без неї життєвий рівень в Україні був би ще нижчий. Вона навіть забезпечує певне економічне зростання. Але тіньовики “*висмоктують*” сили економіки, і якщо це триватиме й надалі, то може призвести до руйнування цивілізованого українського суспільства, оскільки:

☞ подальша втрата податкових надходжень сприяє дефіциту бюджету, що загострює фінансову та економічну кризи;

☞ втрата надходжень до бюджету не дає змоги надавати основні державні послуги: освіту, охорону здоров'я, державну безпеку, охорону довкілля тощо;

↳ ухилення від сплати податків виробників, які діють у секторі “тіньової” економіки, призводить до зростання податкового тиску на ділові кола офіційного сектора, що дедалі більше знижує їхню спроможність створювати робочі місця, здійснювати капіталовкладення, зростати;

↳ тіньова економіка сприяє беззаконню.

Одним із чинників “тіньової” економіки є бартер, який ускладнює процес відстежування і оподаткування фінансових потоків.

6.1.3.2. Інфляція

За період 1992—1995 років Україна пережила одне з найруйнівніших соціально-економічних лих — інфляцію. Насправді це була гіпертрофована інфляція, гіперінфляція.

Сутність інфляції. Інфляція турбує і сьогоднішню економіку України.

*** Інфляція** — знецінення грошей унаслідок перевищення кількістю грошових знаків, які перебувають в обігу, суми цін товарів і послуг, що породжує стрімке зростання цін.

Інфляцію трактують як загальне підвищення цін, наприклад, на 1, 2, 3, 5, 10 і т. д. відсотків, гіперінфляцію — як загальне підвищення цін на десятки і сотні відсотків. З 1996 до початку 2001 р. інфляція в Україні перебувала на рівні 20—30 відсотків на рік. Подолати її дуже тяжко, позаяк інфляція є наслідком загального стану виробництва і рівня доходів, які не задовольняють потреби людей.

Інфляцію справедливо вважають найвідчутнішою соціальною проблемою. Від неї найбільше потерпає населення, оскільки зростання цін на споживчому ринку вичерпує їхні доходи. Вона є найважчим непрямим податком, який населення змушене сплачувати через придбання товарів на споживчому ринку.

Позаяк інфляція є підвищенням рівня цін, важливо знати механізм їх формування, структуру, причини зростання та ін.

*** Ціна** — співвідношення, в якому гроші обмінюються на товари і послуги.

Інфляція тісно пов’язана із суттю та функціями грошей, з чинниками, які впливають на них та на пропозицію і попит. Природу інфляції можна пояснити з допомогою закону господарської збалансованості, формулу якого використовують для обґрунтування кількісної теорії грошей:

$$Q\varphi = v_p \Gamma_M$$

Ліва частина формули виражає національну пропозицію, тобто фізичний обсяг товарів, робіт і послуг Q та ціну одиниці товару, робіт і послуг φ , права — національну пропозицію, тобто кількість в обороті грошей Γ_M і коефіцієнт оборотності грошової маси v_p . Знак рівності між правою і лівою частинами формули характеризує незмінність усіх параметрів виробництва, цін, доходів і товарообміну. Теорія кількості грошей стверджує, що кількість грошей Γ_M визначає рівень цін φ , а темп зростання маси грошей I_p визначає темп інфляції I_p . Однак темп інфляції можливий і внаслідок спаду виробництва — I_n , що було однією з головних причин інфляції в Україні.

Взаємозв’язок обсягу виробництва і кількості грошей можна виразити відношенням Γ_M / φ , яке засвідчує реальну потребу в грошах для закупівлі маси товарів і послуг Q за ціною φ . Реальний попит на гроші $(\Gamma_M / \varphi)_n$ при обсязі виробництва Q можна виразити формулою:

$$(\Gamma_M / \varphi)_n = vQ,$$

де v — постійна величина.

Попит на реальні грошові запаси прямо пропорційний обсягові виробництва. Зростання обсягу валового випуску потребує пропорційного зростання маси грошей. Величині попиту на гроші $(\Gamma_M / \varphi)_n$ повинна відповідати величина пропозиції грошей Γ_M / φ :

$$\Gamma_M / \varphi = vQ.$$

Це рівняння можна перетворити на рівняння господарської збалансованості (кількісної теорії грошей): $\Gamma_M (1/v) = Q\varphi$.

Оскільки величина $1/v$ — коефіцієнт сповільнення оборотності грошей, то обернена його функція $1/v = v_p$ є коефіцієнтом оборотності грошової маси: $Q\varphi = v_p \Gamma_M$.

Пропозиція запасів грошей у реальному вираженні дорівнює попиту на них $v_p \Gamma_M = (v_p / \Gamma_M)_n$, а попит на гроші пропорційний до-

ходові Q_c . Аналогічно їй обсяг виробництва пропорційний величині грошової маси. Якщо, наприклад, коефіцієнт оборотності грошей є незмінний — \bar{v} , то обсяг виробництва пропорційний зміні кількості грошової маси. Якщо кількість грошей і їхня оборотність зростають, то й обсяг виробництва повинен збільшитися пропорційно їх зростанню. Отже, між обсягом виробництва і кількістю грошей існує прямий зв'язок. Обсяг виробництва у вартісному вираженні визначається кількістю грошей через ціну одиниці продукції. Це означає, що фізичний обсяг виробництва товарів і послуг може знижуватися, але вартісне вираження збільшуватиметься за рахунок зростання цін.

Реальна інфляція в Україні. Інфляцію розуміють як знецінювання грошей, яке спричиняє зростання цін на товари і послуги. Щоб читачеві було легко це зрозуміти, знову нагадаю універсальну формулу національної економіки: $Q_c = vG_m$, де Q — кількість товарів, c — ціна одиниці товару, G_m — грошова маса, v і коефіцієнт (швидкість) оборотності грошової маси. Це рівняння показує, що знак рівності між його правою і лівою частинами може не бути, якщо буде знижуватися Q , або зростати G_m . В Україні якраз так і є! Популістська влада не може домогтися зростання обсягу виробництва товарів на власних підприємствах Q . Мало того, на половині промислових підприємств ці обсяги зменшуються. Дефіцит товару призводить до зростання його ціни. З іншого боку, низькі обсяги виробництва не дають великої податкової бази і потрібних доходів до бюджету, тобто створюється дефіцит бюджету.

Для фінансування дефіциту бюджету влада або робить зовнішні запозичення, або внутрішні, або просто друкує нову грошову масу і фінансує цей дефіцит бюджету. А збільшення грошової маси без зростання товарів і послуг зумовлює зростання цін на товари і тарифів на комунальні послуги. Офіційні дані засвідчують, що при відносно незмінному обсязі виробництва товарів і послуг в Україні за період 1998—2007 років грошова маса зростала щорічно на 25—40 відсотків. Приплив іноземної валюти в Україну (дол. США, євро) ще більше ускладнює проблему подолання інфляції, яка щорічно становить 25—30 відсотків, а не 6—7, як це каже влада. Річ у тому, що Національний банк України змушений скуповува-

ти іноземну валюту для підтримання незмінного її курсу до гривні, друкуючи гривні і запускаючи їх через валютні біржі на гуртовий і споживчий ринки. Інакше курс долара різко знизився б, і підприємства, що працюють на експорт, збанкрутували б, тобто зупинилися б. А того допустити не можна, бо створилися б умови для припливу імпорту, що могло б спричинити зупинку всіх українських підприємств.

У таблиці 6.1 подано обсяг ВВП, що вироблений у відповідному році. У рядку під ним — зростання ВВП у наступному році до попереднього. Числа після коми показують зростання у відсотках — 1,27 на 27 %, 1,30 — на 30 % і т. д.

Таблиця 6.1

Динаміка валового внутрішнього продукту і грошової маси в Україні*

Показник	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ВВП, млн. грн.	93365	102593	130442	170070	204190	220932	264165	345113	427741
Зростання у наступному році до попереднього, разів		1,09	1,27	1,30	1,20	1,08	1,19	1,30	1,30
Грошова маса, млн. грн.	12541	15705	22070	32087	45555	64532	95043	137812	201205
Зростання у наступному році до попереднього, разів		1,25	1,40	1,45	1,47	1,40	1,47	1,45	1,46

*Статистичний щорічник України за 2001 рік. — К.: 2002. Україна у цифрах 2005. — К.: 2006.

Аналогічно висвітлено і зростання обсягу грошової маси за роками — у середньому 42—44 % на рік.

В Україні встановилася дуже стабільна система: зростання заробітної платні — зростання інфляції — збереження неплатоспроможності більшості населення, особливо пенсіонерів, яких близько 15 млн. осіб. Цю стабільність інфляції і неплатоспроможності проілюструємо стабільністю зростання ВВП в Україні кожні чотири роки поспіль. Для того значення ВВП, наприклад, 2001, поділимо на значення 1997 (тобто ці дані, які є у табл. 6.1).

2001/1997 — $204190/93365 = 2,18$ раза;

2002/1998 — $220932/102593 = 2,15$ раза;

2003/1999 — $264165/130442 = 2,02$ раза;

2004/2000 — $345113/170070 = 2,02$ раза;

2005/2001 — $424741/204190 = 2,08$ раза.

Дані 2,18, 2,15, 2,02, 2,02, і 2,08 разу свідчить, що ВВП в Україні кожні 4 роки подвоювався, тобто зростав ще на 100 %. Якщо 100 % розділити на чотири роки, то отримаємо щорічне зростання ВВП на 25 %. Це свідчить про те, що зростання заробітної платні, пенсій, допомог без зростання відповідно виробництва товарів, робіт і послуг неминує призводити до інфляції і збереження неплатоспроможності населення.

6.2. Сутність і функціонування ринкової інфраструктури

Створення ринкової економіки означає забезпечення умов для вільного руху товарів, послуг, грошей, цінних паперів, праці, міграції, тобто відносин між виробниками і споживачами.

Сутність ринкової інфраструктури. Для прискорення руху товарів і послуг, підвищення продуктивності виробництва й ефективності використання ресурсів потрібні організації, які, діючи в рамках закону, обслуговують ринкові відносини, — ринкова інфраструктура.

*** Ринкова інфраструктура** — сукупність організаційно-правових форм, за допомогою котрих як єдине ціле функціонують ринкові відносини.

Відносини між тими, хто робить свої підприємницький, споживчий, трудовий або державний бізнес, на ринку опосередковані відповідними організаційними формами, які й забезпечують реалізацію суб'єктами ринку їхніх ділових інтересів.

Формами (елементами) інфраструктури в сучасній ринковій економіці є: *кредитна система і комерційні банки; емісійна система й емісійні банки; організаційно оформлене посередництво на товарних, сировинних, фондових і валютних біржах; аукціони, ярмарки та інші форми організованого позабіржового посередництва; система регулювання зайнятості населення і центри (державні й недержавні) сприяння зайнятості (біржесі праці); інформаційні технологи і засоби ділової комунікації; податкова система і податкові інспекції; системи страхування комерційного господарського ризику і страхові (державні і недержавні) компанії; спеціальні рекламні агентства, інформаційні агентства й засоби масової інформації; торгові палати, інші громадські й добровільні державно-громадські об'єднання ділових кіл; митна система; професійні спілки тих, хто працює за наймом; комерційно-виставочні комплекси; система вищої і середньої економічної освіти; консультативні (консалтингові) компанії; аудиторські компанії; громадські і державно-громадські фонди, створені для стимулювання ділової активності; спеціальні зони вільного підприємництва тощо.*

Ринкова інфраструктура є механізмом функціонування підприємництва (бізнесу). Вона охоплює широкий економічний простір — від виробництва до споживання: укладення договорів, контрактів на постачання, просування товарних потоків галузями і регіонами, регулювання збуту та обслуговування економічної системи. З огляду на це ефективність функціонування ринкової економіки передусім залежить від комплексності та ефективності її інфраструктури. Елементи інфраструктури не можуть бути нав'язані зовні, сконструйовані в міністерських кабінетах — вони зумовлені потребами ринку, діловими відносинами. Сучасна інфраструктура ринкової економіки формувалася у процесі еволюції товарного виробництва. Вона виконує такі чотири функції:

- ➔ організаційне оформлення ринкових відносин;
- ➔ полегшення реалізації інтересів учасників ринкових відносин;
- ➔ спеціалізація різних суб'єктів економіки, підвищення оперативності й ефективності їхньої роботи на основі диференціації ринкових ніш, які вони заповнюють;
- ➔ полегшення форм юридичного і економічного контролю державного і громадського регулювання ринкових відносин.

Для зручності аналізу елементи ринкової інфраструктури поділяють на два види:

- спеціалізована ринкова інфраструктура;
- загальна ринкова інфраструктура.

Перша обслуговує окремі ринки: ринок товарів, послуг, цінних паперів тощо, друга — всю економічну систему, від виробництва до споживання.

6.2.1. Спеціалізована ринкова інфраструктура

Забезпечує організаційне оформлення ринкових відносин за допомогою бірж, торгових домів, аукціонів, систем роздрібної та гуртової торгівлі, ярмарків, торгових палат та ін.

|| * **Біржа** — постійна організаційна форма гуртового ринку вартостей.

Такими вартостями є: товари масового попиту, які мають стандартні споживчі якості; акції акціонерних підприємств і банків; боргові грошові зобов'язання держави і облигації корпорацій, казначейські білети; векселі (цінні папери, виписані під надані у кредит товари); фрахтові документи (страхові зобов'язання під товари, що їх перевозять); валюта (іноземні банкноти (девізи) або чеки на іноземні депозити); нерухоме майно; праця.

За видом діяльності розрізняють біржі ⇨ загальні і ⇨ спеціалізовані. **Загальна біржа** — біржа, на якій обертається кілька видів цінностей (наприклад, товари і цінні папери). **Спеціалізована біржа** — біржа, яка здійснює операції лише з одним видом цінностей.

Існують спеціалізовані біржі товарні, фондові, фрахтові, валютні, нерухомого майна, праці.

Біржі є місцем, де відбуваються торговельні операції — укладаються відповідні угоди. Угоди купівлі-продажу укладають на біржі професійні посередники — агенти, брокери, дилери. Зі своїх членів біржі визначають головуючого і клерків для проведення біржових сесій. Біржі здійснюють котирування цін, встановлюють стандарти на біржові товари, розробляють типові контракти, здійснюють розрахунки між продавцями і покупцями, інформаційну діяльність, надають своїм клієнтам страхові, арбітражні та інші послуги.

В Україні функціонує низка бірж. Серед них — Українська універсальна товарна біржа. Українська універсальна агропромислова біржа, Українська фондова біржа та ін. Найпоширенішими є товарні біржі.

|| * **Торговий дім** — спеціалізована фірма, яка торгує одним товаром або групою однорідних товарів за дорученням клієнтів чи власним коштом.

Відмінний від товарної біржі тим, що на біржі торгують самі учасники або за їх дорученням брокери, а в торговому домі — сама фірма.

Сфера діяльності торгового дому досить широка: операції з внутрішньої оптової та роздрібної торгівлі; експортно-імпорتنі та інші зовнішньоекономічні операції; виробництво продукції; надання замовникам різноманітних супутніх послуг (комерційно-посередницьких, інженерно-консультаційних, транспортно-експедиторських, фрахтових, страхових та ін.). Для виконання своїх функцій торгові доми мають мережу магазинів, складські приміщення, транспортні засоби, засоби зв'язку та інформаційні центри. Торгові доми існують у формі акціонерних товариств, засновниками яких є промислові підприємства, банки, науково-дослідні установи та ін.

В Україні торгові доми виникли на базі товарних бірж після ухвалення Закону "Про товарну біржу", згідно з яким біржам було заборонено здійснення посередницької діяльності, а більшість перших бірж були зорієнтовані саме на це. Щоб не порушувати закону, деякі з них змінили свій статус на торговий дім.

*** Аукціон** — різновид періодичних відкритих публічних торгів, на яких відбувається продаж товарів, що вирізняються індивідуальними властивостями і не є взаємозамінними: твори мистецтва, антикваріят, хутро та ін.

Існує два способи проведення аукціонів:

↳ аукціон на підвищення цін;

↳ аукціон на зниження цін (голландський аукціон).

На першому товар купує той, хто дає найвищу ціну. На другому спочатку встановлюється штучно завищена ціна, яка поступово знижується. Купує товар той, хто перший зупинить зниження ціни. Розрізняють аукціони примусові і добровільні. *Примусові* проводять за рішенням суду для стягнення боргів з неплатників, а також державні та приватні організації для реалізації конфіскованих вантажів, заставленого і не викупленого в установлений термін майна, незапитаних і неоплачених товарів. Добровільні організують з ініціативи власників товарів або майна, що продаються з метою найвигіднішої їх реалізації.

Аукціони проводять спеціальні фірми, які працюють переважно на комісійних засадах, а також брокерські фірми та асоціації.

*** Роздрібна торгівля** — діяльність з продажу товарів чи послуг безпосередньо кінцевим споживачам для їх особистого споживання.

Роздрібні торговельні підприємства класифікують за чотирма ознаками:

→ за пропонуваним асортиментом — спеціалізовані магазини, універмаги, універсами, магазини товарів повсякденного попиту, торговельні комплекси та роздрібні підприємства послуг;

→ за цінами — магазини знижених цін, склади-магазини, магазини-демонстраційні зали, що торгують за каталогами;

→ за характером обслуговування — торгівля на замовлення, торговельні автомати тощо;

→ за власністю — корпоративна, державна, кооперативна, індивідуально-приватна торгова мережа.

Роздрібний торговець — головний суб'єкт товарного ринку. Через нього маса продукції та послуг від виробництва надходить

до безпосереднього споживача. Саме в цій ланці завершується один цикл відтворення і починається інший. Отже, умови, ефективність функціонування роздрібного торгового підприємця визначають ефективність функціонування суспільного виробництва загалом.

*** Гуртова (оптова) торгівля** — діяльність з продажу товарів гуртом (оптом) тим, хто купує їх для перепродажу або виробничого використання.

Гуртові (оптові) торговельні підприємці допомагають виробникам ефективно доставляти товари роздрібним торговельним підприємствам і промисловим споживачам, виконуючи функції збуту, стимулювання, закупівель, формування товарного асортименту, складування, транспортування, фінансування та ін.

У гуртовій (оптовій) торгівлі виділяють такі основні напрями, які визначають її спеціалізацію, а також спеціалізацію товарних ринків:

➤ торгівля товарами народного споживання;

➤ торгівля засобами виробництва;

➤ торгівля сільськогосподарською продукцією.

В умовах формування ринкової економіки України важливим завданням є створення відповідних організаційних структурних підрозділів для забезпечення належного руху оптовою ланкою засобів виробництва і сільськогосподарської продукції. До них належать: аудиторські фірми, холдинги, інвестиційні фонди, страхові фірми.

Аудиторська фірма — організація, яка здійснює комплексну перевірку фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій. Аудит — це й надання практичної допомоги керівництву та економічним службам підприємства (фірми) у веденні справ і управлінні його фінансами, організації бухгалтерського обліку, юридичних консультацій.

Аудиторські перевірки проводять за рішенням органів влади і управління, з ініціативи самої фірми або її засновників. У всіх випадках аудит є незалежною експертизою, дані якої використовують як важливий фактологічний матеріал (у тому числі доказ компромат) при розгляді ділових відносин між різними суб'єктами.

У країнах з ринковою економікою цей вид послуг широко практикується. В Україні відбувається його становлення.

Холдинг — компанія, яка володіє контрольними пакетами акцій інших компаній, що дає їй право контролю і управління їх діяльністю. Розрізняють два види холдингів: 1) чистий холдинг — для скуповування контрольних пакетів акцій інших компаній і управління їх діяльністю у власних інтересах; 2) змішаний холдинг — окрім управління діяльністю і контролю за іншими компаніями, здійснює певну підприємницьку діяльність — промислову, торговельну, транспортну, кредитно-фінансову та ін. Створюється, як звичайно, у зв'язку із заснуванням підконтрольними компаніями дочірніх фірм або поглинанням ними інших акціонерних товариств.

Холдингом є фактично кожна велика компанія або банк, які володіють контрольними пакетами акцій інших компаній.

Холдингові компанії існують у різних юридичних формах — акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, одноосібна компанія, державні організації.

Інвестиційний фонд — сукупність грошових або інших ресурсів, що їх мають у своєму розпорядженні асоціації, об'єднання, підприємства, організації, державні установи, приватні громадяни для цільового використання. Джерело утворення інвестиційних фондів залежно від форми власності — податки і грошові збори, субсидії, позики, обов'язкові та добровільні пожертви підприємств, організацій і населення. Отже, сутність інвестиційних фондів — акумулювання коштів населення і використання їх для нагромадження.

Однією з функцій інвестиційних фондів у процесі приватизації державної власності є обслуговування обігу приватизаційних паперів при розміщенні їх населенням в об'єкти приватизації.

Інвестиційні фонди функціонують у формі державних організацій, акціонерних товариств, приватних установ. Управління ними здійснюють суб'єкти цих організацій (концерну, асоціації), або правління, або конкретні громадяни. Як звичайно, головним органом управління інвестиційним фондом є загальні збори, конференція, сесія або конгрес. Фонд здійснює свою діяльність на підставі статуту.

Страхова фірма — акціонерна, приватна або державна організація, яка страхує майно, комерційні операції, виробництво, житловий фонд та ін. Страхові фірми займаються також ощадною справою і підприємництвом. Зокрема, мобілізовані ними кошти населення вкладають у кредитні операції, надходження від яких становить більшу частину їхнього прибутку. Наприклад, страхові фірми Англії і США покривають понад 50 % потреб промисловості цих країн у довготермінових кредитах. Вони також вкладають гроші безпосередньо у великі та найприбутковіші компанії, володіють великими пакетами високодохідних заставних паперів під нерухоме майно, купують облигації державних позик. Здійснюючи ощадну, фінансову, кредитну, інвестиційну діяльність, страхові фірми неабияк впливають на функціонування ринкової економіки, сприяють підвищенню її ефективності.

В Україні цей високоефективний елемент ринкової інфраструктури наразі не діє. Страхова справа, монополізована державою, виконує лише функцію акумулювання вільних коштів населення, що значно обмежує її вплив на економічну систему. Альтернативні страхові структури лише зароджуються. Отже, з часом вони впливатимуть і на процес становлення, і функціонування ринкової економіки.

6.2.2. Загальна ринкова інфраструктура

Об'єднує безпосередні атрибути ринкового механізму, які характеризують рух фінансів, товарів, капіталів, праці та ін.

Грошова система. Її елементами є грошова, фінансово-кредитна, податкова системи. Гроші (готівкові та безготівкові) — інструмент, який абстрактному змісту цінності (вартості) надає реальності, конкретності, дієвості.

|| * *Грошова система* — форма грошового обігу, яка історично формується у країні та закріплюється її законами.

Її утворюють такі взаємопов'язані елементи:

☞ *масштаб ціни національної грошової одиниці, який забезпечує її купівельну спроможність;*

- ↳ певний порядок карбування національних монет;
- ↳ емісія державних грошових знаків і порядок їх обігу (забезпечення, випуск, вилучення);
- ↳ організація і регламентування безготівкового обігу;
- ↳ організаційні центри грошового обігу (Міністерство фінансів (казначейство), центральний емісійний банк). Основою для емісії грошей є:
 - ↳ вартість товарної маси, що виробляється у країні;
 - ↳ боргові зобов'язання держави перед Центральним банком у вигляді урядових цінних паперів;
 - ↳ запаси чужоземної конвертованої валюти.

Історія знає три типи загальних еквівалентів: товарний, металевий, емісійний (вексельно-депозитний). Спершу грішми були товари (товар-гроші) — худоба, зерно, хутро, прикраси тощо. Згодом — коштовні метали (золото, срібло). Основним видом грошей того періоду були монети. Відтак з'являються кредитні гроші у формі паперових грошей (казначейські білети, банкноти), банківських рахунків, чеків, кредитних карток, електронних грошей. З двома останніми типами загальних еквівалентів пов'язано формування відповідно металевої і грошово-кредитної систем грошей.

Період “золотого стандарту” — це період золотого монеталізму, що набув свого розвитку в 20-ті роки XIX ст. в Англії, а в 70-ті роки став міжнародним. У національному грошовому обігу він проіснував до 30-х, а в міжнародному — до 70-х років XX ст., поступившись місцем нерозмінним на золото кредитно-паперовим грошам.

Грошово-кредитна система. Якщо товарні гроші чи гроші з коштовних металів виконували роль загального еквівалента тому, що були втіленням людської праці — самі мали вартість, то кредитно-паперові гроші набувають “вартості” у процесі обігу, оскільки замінюють в обігу реальні гроші.

|| * **Кредитно-паперові гроші** — усі види грошей, які не мають внутрішньої товарної вартості.

Іноді їх називають “фідуціарними” грішми, тобто такими, що засновані на довірі.

Кредитні гроші — узагальнююче поняття. До них належать різні види грошей, які об'єднують у дві великі групи: *готівкові і безготівкові (депозитні) гроші*. Готівкові гроші — переважно паперові у вигляді банкнот і казначейських білетів, а також цінні папери. Безготівкові (депозитні) гроші — найпоширеніший вид кредитних грошей.

На них припадає до 90 відсотків від усієї грошової маси країни. Їх основою є депозит — тимчасово вільний грошовий капітал, покладений на поточний рахунок у банку. Отже, належне їх функціонування можливе лише в економіці з розвинутою кредитною і банківською системами.

Рух безготівкових (депозитних) грошей здійснюється за допомогою відповідних кредитних засобів обігу і платежу — векселів, платіжних доручень (інкасо за акцептної форми розрахунків та банківські перекази), розрахункових чеків (звичайних, акцептованих, з лімітованих або нелімітованих книжок), акредитивів, кредитних карток, електронних грошей. Чековий оборот у розвинутих країнах становить майже 90 відсотків від депозитного обігу.

Останніми роками набули поширення так звані *електронні гроші* — безготівкові гроші, обіг яких ґрунтується на новій технології, яка дає змогу переказувати гроші й реєструвати інформацію про ці перекази безпаперовим способом — за допомогою електронних розрахункових систем.

Існують такі канали використання електронних грошей:

- *автоматизована розрахункова плата;*
- *система автоматизованого касира і система терміналів.*

Автоматизована розрахункова плата — мережа банків, пов'язаних з одним обчислювальним центром. *Автоматизований касир* уможливорює здійснення без участі людини багатьох грошових операцій: отримання готівкових грошей, приймання вкладів, перекази з одного рахунка на інший. Електронна система розрахунків у торговельних точках охоплює операції з дебетовими і кредитними картками, чеками. Вона здійснюється через спеціальні пристрої — термінали: кредитна картка вставляється у відповідний термінал, і сума покупки, отриманих послуг або готівкових грошей автоматично списується. Водночас у пам'ять картки вносяться

відомості про час, місце і характер операцій. Ці відомості зберігаються у пам'яті магазинного або банківського комп'ютера. Протягом дня інформація в автоматичному телефонному режимі передається до банку, де і здійснюється остаточне перерахування на рахунки.

Фінансово-кредитна система. Вперше терміном “фінанси” (грошовий платіж) стали послуговуватися у XIII—XV ст. в Італії під час грошових торговельних розрахунків і в банківських операціях. Згодом він утвердився як поняття, пов'язане із системою грошових відносин, утворенням грошових ресурсів, що їх держава мобілізувала для виконання своїх функцій.

✳ **Фінанси** — сукупність економічних відносин, які опосередковують утворення, розподіл і використання грошових фондів у процесі розподілу та перерозподілу суспільного продукту і національного доходу.

Сукупність фінансових відносин утворює фінансову систему.

✳ **Фінансова система** — сукупність форм, методів і цілей формування, розподілу та використання фондів грошових засобів держави, суб'єктів господарської діяльності, населення.

Фінансову систему України утворюють: *бюджетна система: Державний бюджет, бюджет Автономної Республіки Крим, місцеві бюджети; централізовані цільові фонди грошових коштів загальнодержавного призначення; фінанси підприємств різних форм власності, організацій, установ і галузей народного господарства; майнове та особисте страхування; кредит (державний і банківський).*

Державний бюджет. Фінансову політику здійснює держава. Найдієвішим механізмом її реалізації є Державний бюджет України і місцеві бюджети.

✳ **Державний бюджет** — система грошових відносин, що викають між державою, підприємствами і населенням у процесі формування і використання централізованого фонду грошових ресурсів для успішного виконання її функцій.

Бюджет дає змогу державі розв'язувати ті соціально-економічні проблеми, які не в змозі розв'язати механізм ринку: через бюджет (надходження (податки) і видатки) відбувається перерозподіл доходів з тим, щоб забезпечити певну справедливість, фінансуються соціальні програми (освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення тощо), оборона, державне управління, фундаментальна наука. Серед бюджетних статей — витрати, пов'язані з вирішенням регіональних, структурних та інших загальнонаціональних завдань.

Водночас бюджет не повинен бути перевантажений централізацією економічних, соціальних функцій, позаяк що більше функцій, зокрема господарських, бере на себе держава, то більше вона повинна концентрувати в бюджеті грошових коштів, а основним джерелом цих коштів є податки.

Отже, централізація господарських функцій у руках держави неминує спричиняє податковий тиск, що певною мірою підриває підприємницьку ініціативу. З огляду на це країни з розвинутою ринковою економікою намагаються формувати бюджет в обсягах, які дають змогу державі виконувати ті завдання, які не виконує ринок. У такий спосіб унеможливилось необґрунтоване втручання держави в економіку. Перетворення бюджетних асигнувань на капіталовкладення допускається лише в особливих випадках, зокрема для реалізації цільових народногосподарських програм, що контролюються законодавчими органами. У ринковій економіці ті, кому потрібні інвестиції, звертаються не до уряду (бюджету), а до банків і фондової біржі.

Головним джерелом формування доходної частини державних і місцевих (муніципальних) бюджетів є податки.

✳ **Податки** — обов'язкові нормовані платежі до державного й місцевих бюджетів, які вносять окремі особи, підприємства, організації, установи.

В Україні податкова система передбачає такі основні види податків:

✳ **для підприємств:** податок на дохід (прибуток) і на додану вартість; обов'язкові платежі до Фонду соціального страхування, Чорнобильського фонду, Фонду стабілізації і зайнятості, а також на спорудження шляхів сполучення;

☞ *для населення: прибутковий податок.* Крім цих податків, існують акцизи (непрямі податки), платежі до державного і місцевих бюджетів, що регламентуються законодавчими актами різних рівнів.

Податкова система України потребує удосконалення. Це продиктовано об'єктивними причинами: із просуванням до ринкової економіки в обсязі бюджетних доходів зростатиме частка прибуткових податків із фізичних осіб і скорочуватиметься частка податків на підприємницький прибуток, позаяк держава, відмовляючись від адміністративного регулювання цін, не зможе використовувати їх для перерозподілу доходів, і все навантаження ляже на бюджет, що потребуватиме ефективної системи прибуткового оподаткування. Оподаткування підприємницького прибутку з часом стане ліберальнішим і дасть змогу підприємствам здійснювати повноцінну інвестиційну діяльність.

Ринкова система належно функціонує лише за постійного циркулювання у ній потоків грошей (готівкових і безготівкових). Безперервність такого циркулювання забезпечує кредитна система.

Кредит (лат. *credo* — вірю) є формою руху фінансового капіталу, наданого кредитором позичальнику на умовах відтермінування платежу та платності за користування ним.

|| ***Кредитна система** — сукупність банків та інших кредитно-фінансових установ (інвестиційних і страхових компаній, фондів), які мобілізують вільні ресурси грошей і надають їх у позику.

Кредитні відносини передбачають, з одного боку, наявність тимчасово вільних фінансових капіталів, власники яких готові надати їх як позику на певний термін за певну винагороду (відсоток), а з іншого — підприємців, які бажають тимчасово використати їх у своїй виробничій діяльності.

Основними формами кредиту є ⇔ *комерційний* і ⇔ *банківський*.

|| ***Комерційний кредит** — кредит одного підприємця іншому у вигляді відтермінування платежу за поставлені товари або надані послуги.

Інструментом такого кредиту є комерційний вексель, до ціни якого входить ціна товару (послуги) плюс відсоток.

|| ***Банківський кредит** — кредит, наданий банком чи іншою кредитно-фінансовою установою підприємцям та іншим позичальникам у вигляді грошових сум.

Різновидом комерційного чи банківського кредиту є *споживчий кредит*. Його об'єктом, з одного боку, є товари тривалого користування (меблі, автомобілі, холодильники, телевізори і т. д.), а з іншого — банківські позики на споживчі цілі (наприклад, на будівництво або придбання житла). Виділяють також *державний кредит* — кредит, де суб'єктом (кредитором або позичальником) є держава, та *іпотечний кредит* — довготермінові позики під заставу нерухомості (землі, виробничих і житлових будівель).

Основа кредитної інфраструктури становить банківська система.

|| ***Банк** — організаційна одиниця бізнесу, яка є посередником між кредитором і позичальником.

Сфера діяльності банків — операції з позичковим (грошовим) капіталом. Вони виконують такі види операцій: пасивні, активні, комісійні.

Пасивні банківські операції — операції, через посередництво яких утворюються ресурси банків (внески і позичені гроші; емісія заставних листів, банківських і комунальних облігацій, а також довгострокові позики у кореспондентів банку).

Активні банківські операції — діяльність, пов'язана з розміщенням грошових ресурсів банку (наданням їх у кредит).

Кредити надаються у вигляді грошових позик і зобов'язань банку гарантувати платежі клієнта. В останньому випадку банк не надає грошові позики, а лише обіцяє здійснити платежі у разі, якщо позичальник не зможе оплатити свої зобов'язання.

Комісійні банківські операції — посередницька діяльність, яка не передбачає кредитів банку і не є джерелом надходження коштів на його рахунок. До них відносять: платіжний оборот, операції з валютою, інкасування векселів і чеків, прийняття на зберігання

цінних паперів і надання сейфів для користування, управління майном та ін.

Торговельні підприємства, біржі, банки, кредитні та бюджетні установи надають ринковій системі організаційної завершеності, поєднують виробників і споживачів у єдиному господарському процесі.

6.3. Вплив ринкової інфраструктури на формування конкурентного середовища

Однією зі складних проблем українського ринку є створення передумов впливу ринкової інфраструктури на формування конкурентного середовища і потенційних конкурентів. Така реструктуризація потребує, по-перше, усвідомлення суб'єктами виробництва необхідності радикальних змін їхнього виробництва, по-друге, активізація суб'єктів інфраструктури щодо мобілізації кредитних і капітальних ресурсів цих змін і постійного оновлення виробництва. У такий спосіб формується і розвивається співпраця виробників, кредитних установ та конкурентне середовище загалом.

Сутність конкуренції, її види і методи. Важливим і необхідним елементом ринку є конкуренція. Конкуренція і ринок — взаємопов'язані, взаємообумовлені поняття. Конкуренція у сучасній економічній теорії і практиці суб'єктів, котрі господарюють, розглядається як така, що породжує монополію.

*** Конкуренція** — економічний процес взаємодії, взаємозв'язку та боротьби виробників і постачальників у процесі реалізації продукції, суперництво між окремими виробниками чи постачальниками товарів і послуг за найвигідніші умови виробництва і збуту.

Для української економіки, яка успадкувала монопольно організовані виробництва, створення конкурентного середовища в перехідний період є одним із першочергових завдань. Воно передбачає формування передумов для конкурентної боротьби (способів поведінки окремих фірм на ринку) і конкурентного ринку (ринко-

вої інфраструктури), який охоплює усі аспекти ринку будь-якого товару, що впливають на поведінку і діяльність фірм (кількість фірм на ринку, технологію виробництва, типи товарів, що продаються, та ін.).

Українська економіка надто монополізована, тому конкуренція між вітчизняними підприємствами практично відсутня. Появи конкурентів (а отже, й конкуренції) сприятимуть ринкова інфраструктура підприємства великих комбінатів, залучення інвестицій і створення нових підприємств.

Конкуренція є жорстким і конфліктним методом взаємодії ринкових суб'єктів: досягнення поставлених підприємцем цілей можливе лише за рахунок ущемлення інтересів інших підприємств.

Існують два види конкуренції — *внутрігалузєва* і *міжгалузєва*.

*** Внутрігалузєва конкуренція** — конкуренція між виробниками однієї галузі, що виробляють однорідну продукцію, за найвигідніші умови збуту й отримання вищого прибутку.

За такої конкуренції окремі (індивідуальні) витрати виробництва, індивідуальні вартості перетворюються на єдину ринкову, або суспільну, вартість. І як наслідок — розорення одних виробників і отримання додаткового прибутку іншими. Внутрігалузєва конкуренція сприяє зниженню витрат виробництва і запровадженню досягнень науково-технічного прогресу; концентрації виробництва і капіталу, розвитку продуктивних сил.

*** Міжгалузєва конкуренція** — конкуренція між товаровиробниками різних галузей.

Дія закону конкуренції виявляється тут у переміщенні капіталу з менш прибуткових галузей у більш прибуткові до вирівнювання норми прибутку в середню для економіки загалом.

Переливання капіталу має своїм наслідком зміну співвідношення між попитом і пропозицією та відхилення цін від вартості, тому товари реалізуються на ринку не за вартістю, а за цінами виробництва.

Розрізняють *чесну* і *нечесну* конкуренцію. Для підтримання конкурентного середовища, економічної і соціальної стабільності

загалом важливо, щоб відносини між конкурентами були чесні і прозорі (зокрема щодо дотримання цін реалізації товарів, які встановлюються вільно, у процесі узгодження між продавцем і покупцем).

|| *** Чесна конкуренція** — методи конкурентної боротьби з дотриманням прийнятих на ринку норм і правил.

На практиці іноді порушуються правила чесної торгівлі, що створює прецедент нечесної конкуренції.

|| *** Нечесна конкуренція** — методи конкурентної боротьби, пов'язані з порушенням прийнятих на ринку норм і правил конкуренції.

До цих методів відносять: продаж товарів за цінами, нижчими за собівартість (демпінг), для легкого збуту товару чи підриву позицій конкурента і, отже, витіснення його з ринку; встановлення контролю за діяльністю конкурента для її припинення; зловживання панівним становищем на ринку (наприклад, надмірне завищення цін або відмова здійснювати поставки); встановлення дискримінаційних цін або комерційних умов (наприклад, диференційовані можливості отримання кредиту); узалежнення поставок певних товарів чи послуг від встановлення обмежень щодо виробництва чи розподілу конкуруючих товарів; запровадження обмежень на агентські угоди при збуті продукції, які визначають: коли, кому, в яких кількостях і за якими умовами здійснювати поставки; таємна змова на торгах і створення таємних картелів; неправдива інформація і реклама, які вводять в оману; нечесне копіювання (імітація) товарів і продукції конкурентів; порушення якості, стандартів і умов поставок товарів і надання послуг.

Нечесна конкуренція у ринкових країнах заборонена законодавством про боротьбу з обмежувальною діловою практикою, про захист прав споживачів, контроль за монополіями, а також цивільними і кримінальними кодексами.

Конкуруючі суб'єкти поведуться на ринку по-різному, залежно від конкретних умов і поставлених завдань. Виокремлюють такі основні типи конкурентної поведінки:

→ **новаційна конкурентна поведінка**: передбачає забезпечення переваг над суперниками за рахунок нових ринкових відносин (нова продукція, нові технології або нові форми організації виробництва тощо). Важливою ознакою новаційної конкуренції є прагнення ринкових контрагентів до зміни існуючої структури попиту і пропозиції;

→ **приспосувальна конкурентна поведінка**: спрямована на запобігання діям конкурентів у царині модернізації виробництва. Ефективна в тому разі, коли підприємець, невпевнений у своїх інноваційних можливостях, намагається скопіювати у стислі терміни досягнення суперників;

→ **гарантувальна конкурентна поведінка**: покликана забезпечити стабілізацію досягнутих позицій на ринку на тривалу перспективу за рахунок підвищення якості продукції, зміни її асортименту, надання додаткових послуг, пов'язаних з гарантійним обслуговуванням. Застосовується у тому разі, коли підприємцю не до снаги значно змінити виробничу й комерційну програму, і він має слабку інноваційну базу.

Ці типи конкурентної поведінки у своїх різноманітних формах практикуються залежно від обраних методів конкурентного суперництва.

Виділяють дві основні групи таких методів: ⇨цінову і ⇨нецінову конкуренцію.

Цінова конкуренція передбачає зниження витрат виробництва і обігу, а також цін. Нецінова конкуренція охоплює зміни властивостей товару, створення нових товарів для задоволення існуючих потреб, оновлення властивостей товару відповідно до зміни моди, удосконалення послуг, що супроводжують реалізацію.

Отже, конкуренція — складний і багатогранний процес. Для перемоги в конкурентній боротьбі фірма (підприємець) мають дотримуватися певної стратегії дій — конкурентної стратегії.

|| *** Конкурентна стратегія** — система дій фірми, спрямована на досягнення її кінцевої мети.

Вона ґрунтується на полістратегічному пошуку. Кожна фірма, як звичайно, прагне монополізувати ринок для максимізації при-

бутку. Однак досягти того в сучасних умовах практично неможливо. Тому вона має передбачити у своїй діяльності одночасно принаймні дві стратегічні настанови: на монополізацію ринку і на інтеграцію своєї діяльності в єдиний процес функціонування ринку. Перша настанова передбачає дії, спрямовані на скорочення кількості конкурентів, друга — дії щодо стабілізації становища фірми через зменшення ступеня ризику за рахунок співробітництва (інтеграції) з іншими фірмами в найрізноманітніших формах, тобто полістратегічний пошук.

Він є характерний для країн з розвинутою ринковою економікою, позаяк конкуренція і монополія — її парні характеристики. Конкуренти ведуть боротьбу за досягнення монопольного становища, однак монополізація ринку кожним з них неможлива. Водночас вони не можуть припинити конкуренцію, тому що будуть усунені суперниками. Вихід — інтеграційна стратегія, що орієнтується на розуміння фірмами співвідношення “конкуренція — монополія”.

Вітчизняний ринок фактично монополізований і ще тривалий час буде таким. Тому конкурентні відносини на ньому лише формуються. Із здійсненням реформ, спрямованих на становлення ринкової економіки, особливості конкурентної боротьби треба буде враховувати підприємцям у практичній господарській діяльності.

Конкуренція і демонополізація. Формування конкурентного середовища в Україні пов'язане із створенням ринкової інфраструктури; підприємизацією великих комбінатів; створенням нових малих і середніх фірм. Перше і друге потребує організаційної реструктуризації, а третє — демонополізації (позаяк в економіці України переважають природні монополії), що сприятиме активізації ділової активності та стимулюванню виробництва.

Конкуренція передбачає стан ринку, за якого жодна фірма не в змозі впливати на ринкову ціну товару чи послуги. Така конкуренція має назву “досконала”.

Її змістом є конкурентна пропозиція (ситуація, за якої певний продукт виготовляється і пропонується на ринку необмеженою

кількістю підприємств) і конкурентний попит (ситуація, за якої на продукт, запропонований на ринку необмеженою кількістю продавців, існує попит необмеженої кількості покупців).

У практиці господарювання досконала конкуренція може існувати лише як епізод, оскільки розвиток конкурентних відносин об'єктивно зумовлює появу монополії, тому що:

✦ конкуренція — це передусім отримання максимального прибутку, що можливо тільки завдяки створенню переваг порівняно з конкурентами. З механізму, який сприяє висуванню найкращих, вона перетворюється на механізм приборкання найкращих сильнішими. Суть конкуренції — “жорстка війна проти всіх”. У цій “війні” використовують такі методи боротьби, як підкуп, шантаж, шпигунство, дії, що прискорюють банкрутство конкурентів, та ін.;

✦ конкуренція спирається на приватну власність, а власність передбачає монопольне володіння, користування і розпорядження чимось.

Економісти сходяться на думці, що утворення монополій призводить до порушення механізму ринкового ціноутворення і деформованого розподілу ресурсів.

Негативними наслідками монополізму є руйнування ринкового механізму, а отже, й економіки загалом. Не маючи потреби в підтриманні високого конкурентного тону, монополія неминуче породжує тенденцію до гальмування НТП. Для отримання надприбутків їй не обов'язково освоювати нові технології, знижувати витрати виробництва і розширювати збут. Достатньо лише встановити монопольно високі ціни і нав'язати їх споживачам, яким доведеться змиритися і зі зменшенням кількості товарів, позаяк, підвищуючи ціни, монополія отримує той самий або й більший прибуток, реалізуючи менший обсяг товару; зниження якості товару; послаблення механізмів відтворення; розрив господарських зв'язків (проблеми, що виникають на підприємстві-монополісті, позначаються на роботі сотень підприємств-суміжників).

В Україні особливо відчутним є вплив монополій на продуктивну та ефективну функції праці і капіталу. Гальмуючи стимули використання досягнень НТП, монополія робить економіку марнотратною, перешкоджає її інтенсифікації. Головними факторами

розвитку в монополізованій економіці є додаткові матеріальні, фінансові та людські ресурси. За панування монополій ціни втрачають ринкову гнучкість, недостатньо реагують на коливання попиту і пропозиції, мають невисоку еластичність. Монополія глушить імпульси, які йдуть від попиту до виробництва, що дезорієнтує інвестиційні потоки, і потреби споживачів не задовольняються.

Конкуренція навпаки — зумовлює зростання продуктивності праці та ефективності виробництва, а тому для її збереження суспільство має сприяти організації певної системи конкурентних відносин.

Першим кроком на шляху демонополізації в Україні мають стати заходи, спрямовані на захист від монополізму і сприяння конкуренції:

➤ *розвиток установ ринкової інфраструктури і механізму вільного руху праці, капіталів і товарів;*

➤ *заборона законом утворення об'єднань картельного типу для захисту цінової конкуренції;*

➤ *реєстрація товарних знаків і марок товарів для того, щоб уможливити диференціацію продуктів і конкуренцію за таким важливим параметром, як якість;*

➤ *державне регулювання загальних умов угод, яке полягає у тому, що значна частина положень господарського договору заздалегідь визначається законодавцем і не може бути змінена сторонами, що домовляються. Це унеможливлує нав'язування поставальниками своїх умов покупцям;*

➤ *передбачення у законодавстві різних критеріїв монополізму (рівень концентрації в окремих галузях настільки високий, що в них існують великі господарські одиниці, спроможні встановити своє панування над ринком і без укладення картельних угод);*

➤ *аналіз цін, порівняння їх із цінами на інших паралельних ринках, контроль за прибутками та витратами з боку органів влади для того, щоб визначити: ціни, за якими продаються товари, є конкурентними чи монопольними.*

Формування ринкової інфраструктури і конкурентного середовища — одне з найважливіших завдань уряду, який є регулято-

ром рівноваги національного попиту і національної пропозиції, обмеження монополії та посилення конкуренції. Економічними та адміністративними методами він повинен забезпечити однакові умови виробництва і реалізації продукції для усіх виробників і продавців товарів та послуг.

ТЕМА 7

ДЕРЖАВНІСТЬ ТА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ

Історія країн засвідчує, що успіхи одних і невдачі інших проглядаються через призму свободи людини, нації, держави, економічної системи. Світова практика стійких державних систем показала, що природним державоутворювальним ядром є закон, який створюють самі люди для свого співжиття. Отже, держава — це не окрема людина з найвищою державною посадою (король, цар, президент тощо), чи група людей (Кабінет Міністрів, парламент тощо). Вона ґрунтується на системі законів, які визначають відносини між людьми для їх блага, та владі, яка діє за законами. У кожній країні діють основний закон (конституція) та підконституційні закони, що регулюють державні, економічні, соціальні, судові відносини в суспільстві. Народові належить лише проявити мудрість і обрати потрібну йому владу. Мудрість народу визначається вибором мудрої і чесної влади, а мудрість і чесність влади — рівнем добробуту свого народу. Народ повинен оцінювати свою владу за рівнем свого життя, платоспроможності і свободи. Якщо уряд країни не може створити “рай” для своїх громадян, то Президент країни як гарант Конституції мусить не допустити “некла”.

7.1. Українська держава та її засади

Різні етнічні групи людей не можуть спільно розвиватися і задовольняти свої потреби без об'єднання навколо єдиної суспільствоутворювальної основи — держави, причому це об'єднання не залежить від їхньої волі. Вони самі обирають державу як основу їхньої єдності. Ця єдність продиктовується об'єктивними законами суспільства — відтворення життя і виробництва. Правильне пізнання дії об'єктивних суспільствоутворювальних законів дає можливість пристосувати до їхніх вимог відносини між людьми

різних етнічних груп і поглядів та забезпечити розвиток і добробут усіх людей. Від рівня пізнання цих законів залежать спосіб мислення народу, нації, рівень оптимізації структури національної економіки та її прогресивних динамічних процесів.

7.1.1. Держава як єдність закону і влади

Держава як суспільний інститут постійно вдосконалюється упродовж усієї історії розвитку суспільств на всіх континентах світу. Здебільшого держава функціонувала як інструмент примусу і підпорядкованості її громадян законові та владі. Це призводило до суспільних конфліктів між народом і владою, революцій, громадянських воєн тощо. Для суспільного миру люди шукали форми і методи формування держави, які не допускали б суспільних потрясінь і трагедій. На сьогодні вже є чимало країн, держави яких функціонують на засадах єдності закону і влади, що забезпечує суспільний спокій і порозуміння не лише між різними етнічними групами людей, а й різними расами.

Закони держави створюються людиною для співжиття у суспільстві на основі вимог об'єктивних природних і суспільних законів. Система цих законів досить складна і потребує постійних досліджень вияву їх дії. Для пізнання цих законів необхідні тривалі спостереження за суспільними та економічними процесами, узагальнення наслідків їх впливу. І тут би варто з'ясувати спочатку, що ж то за поняття “закон” узагалі. Наука вчить, що *неминуче повторення певного фізичного, суспільного явища, незалежне від волі людини, можна визначити як закон*. У фізичній природі, наприклад, — кругообіг води, у живій природі — відтворення життя, у суспільстві — відтворення суспільного (національного) виробництва. При тому дія кожного закону виражається через якісні і кількісні показники тих критеріїв, які властиві вияву цього закону: перетворення води в пару і навпаки; перевищення народжуваності над смертністю; зростання кількості національно свідомих громадян; розширення виробництва та споживання і т. ін. Отже, дію закону можна перевірити через певні якісні та кількісні показники. Якщо закон є насправді і він діє, то його дія неминуче виявляється через параметри явищ, котрі при тому виникають як наслідок.

Усі закони наука поділяє на природні (об'єктивні, тобто незалежні від волі і свідомості людей) і суспільні (об'єктивні та суб'єктивні, тобто створені самими людьми). До об'єктивних суспільних законів зараховують: закон господарської збалансованості (рівноваги), закон товарообміну і закон товаровиробництва. До суб'єктивних законів належать:

✎ *Конституція України, яка є Основним Законом державотворення і співжиття громадян у суспільстві, незалежно від їхнього національного чи етнічного походження;*

✎ *закони країни, що регулюють виробництво, працю та її оплату, фінанси, соціальний розвиток, розподіл національного продукту, оборону, безпеку і т. ін.*

Усі суб'єктивні закони люди створюють так, щоб вони набували загальносуспільних рис і давали змогу кожній людині реалізувати свої запити. Загальносуспільні риси закону дають кожній людині однакові можливості як проявити себе, так і задовольнити свої потреби. Звідси закон набуває державоцентричної сили, стає спільною для усіх віхою, орієнтиром поведінки і дій, об'єднувальним у суспільство, народ, націю чинником, тобто державою, здатною добровільно і свідомо держати всіх як єдине ціле.

*** Закони держави** — обґрунтована і затверджена самими людьми як закони система принципів, правил і норм їхніх суспільних відносин з приводу виробництва, захисту і розвитку співжиття людей і є найвищою об'єднувальною надсуспільною силою, перед якою рівні всі люди на території країни, обмеженої її кордонами.

Український народ — державоутворювальна основа. У багатьох країнах світу держави сформовані на основі титульної нації та її національних атрибутів. Держава отримує назву титульного народу і його національні символи: мову, герб, гімн і т. ін. В Україні титульним народом є українці, і відповідно держава набуває їхніх національних ознак (табл. 7.1).

Загальна чисельність населення України за переписом 2001 р. становила 48241,1 тис. осіб (37541,9 + 8334,1 + 2365,1), з яких 78 % — українці, 17 % — росіяни, 5 % — інші національності. Така на-

**Національний склад населення України
за даними переписів населення***

тис. осіб

Етнічні групи	1959	1970	1979	1989	2001
Українці	32158,5	35283,9	36488,9	37419,1	37541,9
Росіяни	7090,8	8126,3	10471,6	11355,6	8994,1
Інші національності	2619,8	2716,3	2645,8	2677,4	2365,1

*Джерело: інтернет-сторінка Держкомстату України.

ціональна структура населення України не може викликати сумнівів, що українці є державоутворювальною основою на території України, а національні символи українців — символами держави Україна. Національні символи інших етнічних груп (мова, герб, гімн тощо) не можуть бути символами Української держави, позаяк їхні корінні нації мають свої держави з їхніми національними символами (за винятком кримських татар). В Україні вони є лише національними меншинами, але рівноправними громадянами (табл. 7.2).

Практика конституційного визнання двох і більше державних мов у світі існує. Тільки вона властива державам, які об'єднали на федеративних чи конфедеративних основах корінні нації з їхніми корінними територіями (Швейцарія — німецького, французького, італійського походження) тощо. У більшості федерацій лише одна державна мова (США, Німеччина та ін.). В Україні як унітарній державі двомовність підігрується російськими і проросійськими політиками як в Україні, так і в Росії, що є безпідставно і шкодить єдності української нації. Ці політики зацікавлені в дестабілізації, щоб руйнувати українське і нав'язувати російське.

Державна влада. Якщо закони держави є “дорожньою картою” розвитку нації, то влада забезпечує цей розвиток. Якщо закон — це нормативних відносин і правил поведінки людей та влади, то влада отримує повноваження своїми рішеннями забезпечувати розвиток нації.

*** Державна влада** — вибрані народом його представники і передані народом їм функції ухвалювати рішення згідно з

Таблиця 7.2

Структура населення України за етнічною спільністю

Етнічні групи	Чисельність, %	Становлять спільність в Україні				Громадяни, нація України	Назва держави і національне походження
		націю	народ	національні меншини	народність		
Українці	78,0	+	+	-	-	+	Україна
Росіяни	17,0	-	-	+	-	+	Російська Федерація
Євреї	1,0	-	-	+	-	+	Ізраїль
Білоруси	1,0	-	-	+	-	+	Білорусь
Молдовани	0,4	-	-	+	-	+	Молдова
Болгари	0,4	-	-	+	-	+	Болгарія
Поляки	0,3	-	-	+	-	+	Польща
Угорці	0,2	-	-	+	-	+	Угорщина
Румуни	0,1	-	-	+	-	+	Румунія
Греки	0,1	-	-	+	-	+	Греція
Інші (караїми, кримчаки, гагаузи тощо)	1,5	-	-	-	+	+	Немає
З них кримські татари	-		+	-	-	+	Немає

|| державними законами в усіх сферах суспільного життя від народу і для добробуту народу.

Отже, державна влада стає органічно єдиною з державними законами і функціонує лише за їхніми положеннями. З цього виводу ст. 5 Конституції України стверджує: “Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування”. Якщо в цьому положенні Конституції усе гаразд, то з поділом державної влади справа дуже складна. Ст. 6 Конституції України говорить: “Державна влада в Україні

здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову”. І в цьому поділі захована плутанина, яка сьогодні приносить нестабільність і навіть загрожує безпеці держави. Поняття “виконавча влада” — неточне і є предметом політичних спекуляцій. Річ у тому, що всі державні структури є виконавцями передбачених їм функцій: законодавчі виконують функції законотворення, суди виконують функції судочинства тощо. Державні органи є виконавцями своїх функцій. Поділ державної влади за Конституцією України, тобто вписаних функцій у подальших її статтях, необхідно відрегулювати за такими засадами: ⇨ законодавча; ⇨ законогарантійна; ⇨ господарська; ⇨ правоохоронна; ⇨ судова.

Законодавча влада. Її здійснює Верховна Рада України з її комітетами, законодавчими ініціативами інших державних органів.

Законогарантійна влада. Визначена в Конституції України і належить лише Президенту України й підпорядкованим йому державним органам. Ст. 102 визначає: “Президент України є главою держави і виступає від її імені. Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина”. Отже, Конституція України повинна надавати всі повноваження і засоби забезпечення гарантій безпеки. Цими засобами є Служба безпеки України, Збройні сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Прокуратура України, Міністерство закордонних справ України, Рада національної безпеки та оборони України. Тільки за таких умов Президент України може гарантувати її суверенітет і безпеку.

Господарська влада. За логікою, Конституція мала б визначати функції Кабінету Міністрів — управління усією економічною системою України, а також його органи, які їх здійснюють. Проте “конституційна реформа” внесла такі “поправки”, що неозброєним оком видно намагання узурпувати державну владу зацікавленими політичними силами. Ст. 113: “Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади”. Мало б бути “господарської”. Ст. 116: “Кабінет Міністрів України: 1) забезпечує державний суверенітет..., здійснення зовнішньої політики держави...” і т. д. Це ж конституційні функції Президента Украї-

ни! Взагалі в розділі Конституції України про Кабінет Міністрів після внесення поправок “політичними реформаторами” дуже багато нелогічних положень. Політичні сили намагаються вписати положення Конституції задля своїх корпоративних інтересів. Конституцію України треба впорядкувати, але за участю незаангажованих науковців і підтримки народу.

Правоохоронна влада. Це здійснення нагляду за дотриманням законодавства України всіма структурами державної влади, зокрема й господарської, населенням. Здійснює ці функції прокуратура. Разом із Президентом вона повинна гарантувати законність функціонування відносин у державі.

Судова влада. Конституційний Суд здійснює тлумачення положень Конституції України і законів. Суди здійснюють судочинство карного і цивільного характеру.

7.1.2. Верховенство права над законом і закону над владою

Загальновизнаною цінністю в усіх демократичних державах є право людини на життя, свободу, гідність тощо. Таке право не дає держава. Це право дано людині Богом. І ніхто не може позбавляти людину цього права, крім Бога. Бог створив людину на “свою подобу”, тобто як розум, дух, любов, милосердя і дав людині свободу вибору свого життєвого шляху. Який шлях обере людина — це залежить від її розуму, пізнання Божих задумів, розуміння добра, щастя, сім’ї, нації. Людина ніколи не помилиться, якщо вона набуватиме знань, нестиме добро, гідно представлятиме свій народ перед людьми і Богом.

Верховенство права над законом. Насамперед ще раз треба зазначити, що поняття “право” має два значення, позаяк це стосується кожного:

→ *по-перше*, право як найвищій вартості людини, а саме право на життя, свободу, освіту, переміщення, працю, оплату праці і т. ін., тобто всі життєві вартості, дані людині Богом;

→ *по-друге*, як система затверджених законодавчим органом законів та інших нормативних актів для упорядкування відносин між людьми, державою, виробниками тощо. Якщо ми говоримо

про верховенство права, то повинні розуміти верховенство життєвих вартостей людини над законами та нормативними актами. Лише реалізація такого верховенства права може бути ознакою правової держави. Такі важливі методологічні основи створення Конституції і підконституційних законів неодмінно мали б бути враховані у відповідних законодавчих актах.

Українські законотворці намагалися внести у відповідні закони статті, в яких визначено права людини.

Ст. 1 Конституції України зазначає: “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”. Цим засвідчує, що право людини знаходить місце в державному житті України. Це підтверджує ст. 3: “Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави”. Якщо держава — це єдність закону (Конституції) і влади, то в законі має бути підкреслено “*верховенство права над законом*”. Того в Конституції України немає. А це дуже важливо. Річ у тому, що закон у правовій державі “*не регламентує поведінку людини*”, а “*захищає природні права людини*”. Зміст статей, вписаних у Конституції, не стверджує верховенства права людини над законом, лише декларує, що обов’язком держави є забезпечити ці права, тобто ніби має їх надати. Але ж ці права дані людині Богом! Держава повинна їх захищати. А механізму захисту прав практично немає.

Верховенство закону над владою. Закон і влада — це держава. Закон — первинне, влада — вторинне. Закон визначає дії влади, влада не може діяти інакше, як у межах закону. Ст. 5 Конституції України зазначає: “*Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить лише народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами. Ніхто не може узурпувати державну владу*”.

Чи дотримується українська влада Конституції і законів? Якби дотримувалася, то не було б стільки позовів у Конституційному Суді щодо порушення положень Конституції України законодавчим й “виконавчими” органами. Ми не говорили б сьогодні про те,

що вся владна вертикаль – глибоко корумпована, що влада злилася із злочинним світом, що правоохоронні органи прикривають дії організованої злочинності, що влада значною мірою — кримінальна...

Указ Президента України В. Ющенко від 2 квітня 2007 року про дочасне припинення повноважень Верховної Ради і проведення позачергових виборів до Верховної Ради 27 травня 2007 р. якраз був спровокований намаганням так званої “антикризової коаліції”, яка себе охрестила ще й “коаліцією національної єдності”, узурпувати владу. Ця більшість діяла вже відверто і ставила за мету створити конституційну більшість (300 голосів) та змінити конституційний лад. Йшлося навіть про скасування інституту Президента України як такого, або (у кращому випадку!) обрати його у Верховній Раді України. Коаліціанти позбавляли народ права вибирати, формувати владу і впливати на неї. Указ Президента В. Ющенко вчасно припинив ці дії “антикризової більшості” і дав можливість розв’язати суто політичний конфлікт між “більшістю” депутатів і Президентом дочасними перевиборами Верховної Ради.

Практика демократичних та економічно розвинутих країн показує, що жити за законом — це утверджувати демократію, свободу, права людини, економічний розвиток і добробут нації. Але досі збережені в Україні московсько-державні традиції (обман, беззаконня, підкуп, паплюження, корупція, нахабство і т. ін.) і надалі лихомантимуть Україну, поки народ того не усвідомить і не обере до влади українських патріотів.

7.1.3. Недоторканність Конституції України

Недоторканність у системі державної влади є дуже важливою нормою відповідного закону, наприклад, Конституції. Тільки в Україні вона потрібна Конституції України і не потрібна депутатам Верховної Ради України. Для прикладу скажу, що Конституція США за більш як двохсотлітню історію цієї держави не переглядалася жодного разу. Вносилися лише поправки і доповнення. Визначена їхньою Конституцією система влади функціонує до-

нині. країні забезпечила абсолютне економічне і політичне лідерство у світі і народові добробут. А все тому, що в Конституції США узаконене верховенство права над законом і закону над владою. Свобода людини — пріоритет політичної, економічної і соціальної філософії США. Її підтримують усі громадяни цієї країни незалежно від етнічного чи расового походження. Влада у США підпорядкована закону, а отже, і верховенству права людини.

В Україні проросійські і російські політичні сили нав’язують московсько-державні традиції “спадковості влади”, тобто передавання її представникам одного клану. Так була задумана “політична реформа”, тобто перехід від “президентської” до “парламентсько-президентської республіки” Президентом Л. Кучмою і його прихильниками. Цей задум був зумовлений провалом Л. Кучми балотуватися на третій президентський термін. Щоб зберегти владні позиції, треба було це зробити через парламент, змінивши докорінно Конституцію України і вигравши парламентські вибори. Частково їм це вдалося, і сьогодні ця “конституційна реформа” приносить свої негативні плоди: узурпацію влади противниками євроатлантичного курсу України і створення умов для політичного та економічного впливу Росії на Україну, бродіння серед патріотичних політичних сил та ініціативи комуністів і соціалістів писати нову Конституцію для України. Треба зазначити, що конституції пишуть для усіх громадян, тому що її завданням є об’єднувати народ чи багатоетнічну націю. Треба не Конституцію міняти, а ставлення влади до Конституції, підкорятися її положенням. Треба підпорядковуватися законові, регламентові, правилам, а не діяти за “неписаними законами”. Україна ніколи не досягне стабільності, шарпаючи Конституцію або трактуючи її положення кожним чиновником по-своєму.

Так, творці Конституції України багато її положень виписали для своїх інтересів. Але ці положення можна і треба виправляти. Важливо, щоб ці творці усвідомили свою місію: служити єдності української нації та забезпечувати добробут і розвиток кожній людині, сім’ї, етнічній групі. Вносити поправки чи доповнення до Конституції України треба виважено і обережно. Конституція — це основа, фундамент державної нації. Якщо докорінно вносити

зміни, то можна просто позбутися конституції узагалі, та дестабілізувати політичну та економічну систему. Конституцію як фундамент державної нації треба утримувати незмінною, а необхідні зміни мають не руйнувати державних засад української нації.

Конституція України виписана на засадах загальнолюдських вартостей. Змінювати її на засади вузької ідеології тої чи іншої політичної сили чи інтересів чиєїсь країни є дуже небезпечною затією. Конституція стверджує як державні атрибути українського народу і відносини між людьми на засадах загальнолюдських вартостей. Тому кожному необхідно змінювати власні стереотипи ставлення до Конституції України і дотримуватися її положень.

7.2. Місце держави в управлінні економікою

Ринкова економічна теорія обґрунтовує функції суб'єктів виробництва (функції вільного підприємництва на основі вивчення попиту споживачів на продукцію і послуги) і державних органів управління та регулювання (функції, що їх не вирішують виробники і ринок загалом). Такі відносини виробників і держави в умовах ринку сприяють, з одного боку, продуктивному й ефективному функціонуванню праці та капіталу, а з іншого — створенню самодостатнього бюджету держави для розв'язання національних, державних і соціальних проблем. Проблема полягає лише у визначенні рамок цих функцій як для виробників, так і для держави.

7.2.1. Функції уряду в ринковій економіці

Проблема управління ринковою економікою розв'язується у такий спосіб: безпосередні виробники здійснюють самоуправління підприємством на основі попиту на їх продукцію, забезпечуючи продуктивне й ефективне функціонування праці й капіталу та отримання прибутку, а уряд країни відстежує стан національної економіки на основі макроекономічних показників, створюючи інституційні передумови лібералізації діяльності виробників, розподілу національного продукту і прибутків на користь виробників і нації загалом.

Отже, безпосереднє виробництво товарів і послуг стає автономною сферою діяльності конкретних виробників, які здійснюють його на власний ризик в умовах лібералізації, вільного підприємництва чи корпоративних форм його організації.

Уряд країни здійснює обмежене, або дозоване, економічне регулювання, виконуючи такі функції:

✦ *інституційне забезпечення ринку. Передбачає контроль уряду за діяльністю правових інституцій, що сприяють роботі ринкового механізму, керування фінансово-кредитною системою; забезпечення дотримання законодавства про ринкову конкуренцію, яке має за мету запобігання нечесним методам ведення бізнесу (шахрайству) і виникненню монополій або регламентування їхньої діяльності;*

✦ *регулювання розвитку державних інститутів, узгодження інтересів виробників і держави. Ця функція зумовлена тим, що виробництво й обмін товарів не розв'язують національних проблем держави і незайнятих. Економіка, ринок створюють лише продукт, який є основою вирішення виробничих, державних і національних питань. Поряд з ефективним виробництвом ринок породжує чимало соціальних, техногенних, екологічних та інших проблем передусім там, де права власності не чітко визначені або приватним власникам бракує стимулів для використання своїх ресурсів задля інтересів суспільства. Сам собою ринок неспроможний належно забезпечити потреби державної оборони, охорони здоров'я, екології;*

✦ *регулювання соціальних питань (забезпечення соціального захисту тих, хто його потребує – малозабезпечених, інвалідів та ін.).*

Виконання урядом цих функцій є складним завданням. У справі забезпечення загального добробуту навіть держава не завжди досягає успіху там, де безспільний механізм ринку, зокрема за некомпетентності та корумпованості урядів, які діють задля інтересів впливових політичних груп на шкоду інтересам усього суспільства. Стрімке збагачення в Україні невеликої групи осіб, з одного боку, і зuboжіння переважної більшості населення – з іншого

засвідчують, що уряд не сприяє збалансуванню приватних, колективних і національних інтересів.

Інституційне забезпечення виробництва. Уряд як регулятор ринку має усвідомлювати обсяг і структуру національного ринку і свій статус щодо його суб'єктів лише через компроміс. Порушення прав одних суб'єктів на користь інших спричинятиме розбалансованість ринку і негативні економічні та соціальні явища. Він повинен дбати про врівноваження інтересів, як того вимагає закон господарської збалансованості (рівняння ринку):

$$Q_c = v\Gamma_w$$

Ліва частина рівняння відображає інтереси працівників, інвесторів, кредиторів банків, обслуговуючих компаній тощо, права — інтереси найманих працівників, пенсіонерів, незахищених верств населення. Завдання уряду — забезпечення реалізації інтересів усіх цих суб'єктів, позаяк від того залежать інтереси уряду й довіра до нього з боку суб'єктів ринку. Надання переваги інтересам будь-якої сторони, як і вивищування інтересів уряду чи іншої категорії державних службовців, є неприпустиме. Оскільки реалізація інтересів усіх суб'єктів пов'язана продуктивною функцією національного капіталу $Q_c = F(T, K)$, дії уряду мають спрямовуватися на сприяння високопродуктивному і високоєфективному виробництву національного продукту Q_c , маючи на меті забезпечити достатні для задоволення потреб грошові доходи Γ_w і рівень споживання суб'єктам ринку. Це потребує ухвалення законодавства, за якого економіка функціонує ефективно, а суб'єкти ринку реалізують свої інтереси. У розвинутих країнах урядові відводиться центральна роль у створенні національної валюти, поліції та судової системи. Функції забезпечення законності і контролю за фінансово-кредитною системою є головними для нього. Економічне законодавство різних країн відмінне за конкретним змістом, але суть його одна: визначення права приватної власності і способи укладення та забезпечення виконання контрактів. Воно також окреслює шляхи створення компаній (наприклад, корпорацій).

Для посилення інтенсивної продуктивної функції національного капіталу необхідні закони, які сприяють створенню на ринку

чесної конкуренції, зокрема закони про чесне здійснення комерційної діяльності, якими заборонено: отримання прибутку за рахунок інших з використанням сили, погроз або шахрайства; рекламу, що містить свідомо неправдиві відомості (незаконну рекламу). Спори щодо контрактів, укладених на обмані, у судовому порядку не розглядаються.

Ринковий механізм функціонує найефективніше за енергійної конкуренції, позаяк вона змушує підприємства реагувати на підвищення ринкових цін.

Іншою є ситуація за наявності на ринку одного виробника певного товару — монополіста. У нього немає стимулів збільшувати виробництво продукції навіть за високих цін на неї, тому що в такому разі ринкова ціна на продукцію знизиться, а отже, відповідно зменшиться і прибуток.

Монополісти вживають відповідних заходів для недопущення на завойований ринок нових виробників.

Дбаючи про захист інтересів усіх суб'єктів ринку, уряд здійснює антимонопольну політику, яка передбачає:

→ *відкриття зовнішніх торговельних кордонів (вільна міжнародна торгівля створює конкуренцію на внутрішньому ринку);*

→ *ухвалення законів, спрямованих проти монополюючої (або олігополюючої) діяльності;*

→ *законодавче гарантування входження нових підприємств на освоєний ринок. У більшості країн закон забороняє існуючим підприємствам нечесними методами перешкоджати появі нових конкурентів. Однак хоч як це парадоксально, бувають випадки, коли саме уряд, вимагаючи бюрократичного дозволу на створення нових компаній, закріплює за існуючими фірмами право на монополюючу діяльність (вони за хабар можуть домогтися від урядового чиновника відмови новим компаніям у такому дозволі й, отже, зберегти свою монополюючу владу);*

→ *заборону злиття компаній, якщо це може призвести до виникнення монополії або олігополії. У ЄС діє спеціальна комісія, яка переглядає рішення про злиття європейських компаній і має право блокувати їх, якщо це загрожує значним послабленням конкуренції на ринку й посиленням влади монополій;*

→ розукрупнення існуючої монополії чи олігополії, поділом її на частини. До цього заходу вдаються лише в тому разі, якщо всі інші заходи виявилися неефективними. Розукрупнення великих компаній є тривалим і нелегким процесом через те, що часто-густо їх створювали на монополістичних підвалинах, що конкретна технологія потребує саме великих підприємств, що, ухвалюючи рішення про поділ будь-якої компанії, уряд зазіхає на права власності, а це породжує тривогу й непередбачуваність на ринку.

В Україні за критерієм обсягів виробництва не існує підприємств-монополістів. Однак уряд повинен спрямувати зусилля на формування конкурентного середовища в усіх сферах національної економіки.

Отже, перед Україною постало завдання не так розукрупнення, як створення нових невеликих підприємств, і тому треба усунути перепони на цьому шляху з боку урядових структур (зокрема, безпідставна відмова чиновників у дозволі на новий вид діяльності або на отримання землі під будівництво нового заводу), а також покласти край намаганням місцевих органів влади перекрити постачання товарів з інших областей, що посилює монополію владу місцевих підприємств.

Регулювання розвитку державних інститутів. Державні інститути покликані відстежувати *ринкові екстерналії*.

*** Ринкові екстерналії** — явища і процеси, які виникають у сфері виробництва, послуг, у довкіллі, побуті, громадських місцях, на транспорті тощо за нечіткого визначення прав власності, що уможливорює заподіяння шкоди однією фізичною або юридичною особою іншій фізичній або юридичній особі без відповідних фінансових наслідків для себе.

Найпростіший приклад екстерналій — чисте повітря. Викид в атмосферу отруйних речовин (наприклад, заводом), є небезпечним для здоров'я населення. Позаяк повітря нікому не належить, завод забруднюватиме атмосферу до ухвалення спеціального закону, який може забороняти викид отруйних речовин в атмосферу або передбачати штраф за перевищення допустимих норм за-

бруднення довкілля, і підприємства відповідатимуть за свої дії, тобто закон заповнює прогалину у правах власності (на свіже повітря).

Розрізняють екстерналії негативні і позитивні (такі, що мають позитивний зовнішній вплив). Позитивні екстерналії найчастіше пов'язують із суспільним товаром.

*** Суспільний товар** — продукт, якому властиві невилучальність або неконкурентність.

Для невилучального товару характерним є те, що з моменту свого виробництва він надходить у загальне користування незалежно від того, заплачено за нього чи ні. Такий товар не може бути вилучено з користування будь-якої особи. У такому разі наявна позитивна екстерналія, яку неможливо усунути за ознаками самого товару.

До невилучального товару відносять послуги, що їх держава безкоштовно надає населенню: оборона країни, загальна середня освіта; пожежна охорона; громадський порядок на вулицях населених пунктів та ін.

Неконкурентними є товари, які після використання однією особою не втрачають своєї цінності для інших. До них належать: парки та атракціони; місця відпочинку на природі; ліс, річки, море тощо; транспортні шляхи та ін.

Суспільні товари потребують відповідних витрат на їхній ринковий оборот. Вони створюються за кошти від оподаткування усього населення, їхню постійну наявність забезпечує уряд (бере на себе відповідальність за державну оборону, охорону правопорядку, пожежну охорону, державні установи охорони здоров'я, за утримання більшості шляхів, портів та інших товарів, одні з яких є неконкурентними (наприклад, кожен може користуватися дорогою до виникнення на ній транспортного "корка"), інші — невилучальними. Фундаментальні наукові дослідження також є суспільними товарами, тому що приносять неконкурентну та невилучальну користь (наприклад, закони Ньютона). З огляду на це державне субсидування наукових досліджень цілком виправдане.

Регулювання соціальних питань. Ця функція уряду є однією з найскладніших, оскільки пов'язана з оптимізацією соціального і

морального стану тих, хто не зайнятий в економіці і не має власних доходів грішми. Уряд бере на себе розв'язання цієї проблеми з коштів Державного бюджету:

$$B = 0,3dB.$$

Згідно з цим рівнянням, розмір доходної частини бюджету B дорівнює третині валового внутрішнього продукту dB . Коефіцієнт $0,3$ не є сталою величиною, однак в Україні він у середньому такий. Отже, уряд має зосередитися на зростанні продуктивної функції праці і капіталу: $B = F(T, K)$.

Він також дбає про створення передумов зменшення затратності O валового випуску B і зростання dB : $B = O + dB$, оскільки від реального обсягу валового внутрішнього продукту dB залежить реальний обсяг доходної і видаткової частин бюджету.

Функції уряду щодо соціального захисту пов'язані з перерозподілом доходів. Річ у тому, що навіть за ефективного функціонування ринку не зникають моральні і матеріальні проблеми. Однак слід чітко розмежовувати соціальні витрати на потреби незахищених верств населення і загальне соціальне страхування. Соціальні витрати передбачають грошову та інші види допомоги найбіднішим членам суспільства, а соціальне страхування — допомогу грішмилюдам, які внаслідок певних обставин (звільнення з роботи, втрата працездатності через нещасний випадок тощо) позбавлені заробітку. Ця допомога компенсує їм утрачений дохід.

У колишньому СРСР соціальна підтримка гарантувалася всім громадянам. Держава контролювала розподіл і перерозподіл національного доходу, а вирішення соціальних питань значною мірою було перекладено на підприємства. Однак така система не виправдала себе. Багато підприємств, які неспроможні були самостійно забезпечити необхідний рівень соціальних витрат, повністю покладалися у тому на державні субсидії, обсяг яких був обмежений.

У розвинутих країнах цільові соціальні виплати здійснюють лише з Державного бюджету, а не з фондів підприємств.

7.2.2. Регулювання ринку праці

У країнах з ринковою економікою однією зі складних соціальних проблем є безробіття.

|| * **Безробіття** — соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення безуспішно намагається знайти роботу, поповнює резервну армію праці.

Зайнятість T_z і безробіття T_0 — основні категорії ринку праці, природа яких простежується через властивості виробничої функції:

$$B = F(T, K).$$

Згідно з цим рівнянням між зростанням обсягу виробництва національного продукту B , кількістю зайнятих T і величиною задіяного капіталу K існує прямо пропорційна залежність. З посиленням інтенсивної продуктивної функції за рахунок зростання капіталоозброєності ($k = K / T$) чи новітніх технологій (a) продуктивна віддача одного зайнятого збільшується за рахунок зростання капіталоозброєності k і технологій a ;

$$v = af(k).$$

У такому разі кількість зайнятих у сфері виробництва зменшується навіть за збільшення обсягу виробництва. Якщо уряд не сприятиме розширенню зайнятості через розвиток, скажімо, сфери послуг, це спричинить зростання безробіття.

На продуктивному виробництві не може бути зайвої робочої сили (праці), тому що це має своїм наслідком зростання собівартості продукції, зниження прибутковості чи навіть збитковості. Упродовж десятиліть у колишньому СРСР, у тому числі й в Україні, централізована система планування досягала успіху принаймні в одному: наданні робочих місць переважній більшості працездатного населення. Певною мірою саме через гарантії зайнятості економіка країни була паралізована низьким рівнем доходів. Однією з причин того, що центральні планові органи не наважувалися вносити зміни в характер виробництва, було побоювання, що це призведе до безробіття. Тому фундаментальні перетворення у сучасній Україні є нелегкі й болючі. Безробіття утримується на рівні 15%. Постають питання: до яких меж воно зростатиме; стане ско-

рочення зайнятості явищем тимчасовим чи постійним; який рівень безробіття можна буде вважати за нормальний зі становленням ринкової системи; якою має бути державна політика в цій галузі; повинен уряд вживати заходів для стримування безробіття чи сконцентрувати зусилля на наданні допомоги безробітним та їх працевлаштуванні.

Безробіття існує і в розвинутих країнах, зокрема в Західній Європі (в окремих з них воно сягає 10 відсотків від працездатного населення). Одним з першочергових завдань в Україні є скорочення безробіття і в майбутньому збереження його на прийнятному рівні.

Оцінка рівня і характеру безробіття. Рівень безробіття визначається як відношення кількості безробітних у країні T_6 до загальної кількості населення працездатного віку T : $\frac{T_6}{T}$. Показник T

розраховують як суму числа зайнятих T_3 і безробітних T_6 .

$$T = T_3 + T_6.$$

Відповідно рівень безробіття T_6 визначають за формулою:

$$T_6 = \frac{T_6}{T_3 + T_6} \cdot 100.$$

Безробітною вважається особа, яка ніде не працює і шукає роботу. У світовій практиці використовують різні критерії для визначення тих, хто працює, і тих, хто шукає роботу. В Японії, наприклад, до другої групи відносять осіб, які зробили принаймні одну спробу працевлаштуватися протягом останнього тижня, а в США — один раз протягом місяця. Тому у США зареєстровано більшу кількість безробітних, ніж у Японії. Ці розходження у критеріях — головна причина розбіжностей офіційної статистики щодо безробіття в Японії і США.

Проблема безробіття є не лише соціальною чи економічною, а й політичною, позаяк її загострення асоціюється з некомпетентністю уряду. В окремих країнах уряд намагається "приховати" безробіття, принаймні на певний час, пропонуючи людям, що втратили роботу, завчасний вихід на пенсію (наприклад, у 50 років), і,

отже, віднесення їх до категорії пенсіонерів або влаштування їх на курси перекваліфікації (унаслідок чого цих осіб не відносять до категорії тих, хто шукає роботу).

Для мобілізації ресурсів, аби пом'якшити проблеми безробіття, необхідний ґрунтовний її аналіз. За часовим критерієм виділяють три типи безробіття:

➤ *безробіття періоду структурної перебудови. Початок програми стабілізації і реформ характеризується тимчасовим зростанням безробіття;*

➤ *безробіття періоду нормального функціонування економіки. Навіть під час стабільних економічних періодів рівень безробіття у ринкових країнах, як звичайно, коливається у межах 5—10 % (у країнах Західної Європи він децю вищий);*

➤ *безробіття, пов'язане з короткими економічними циклами. Для ринкової економіки властиві циклічні зростання і спад рівня безробіття, що триває три — чотири роки.*

Для України початку XXI ст. характерне безробіття, пов'язане зі структурним реформуванням економіки. У перші роки реформ його рівень різко зріс, а відтак поступово скорочується.

Регулювання зайнятості. У ринковій економіці, де рушійною силою виробництва є конкуренція, кількість найманих працівників визначається лише економічною доцільністю, сутність якої — прибутковість підприємства. Це певною мірою є однією з головних причин безробіття. Спроби забезпечити повну зайнятість працездатного населення можуть мати негативні наслідки.

|| *** Зайнятість** — безпосередня участь населення країни у виробництві національного продукту, створенні доходів.

У командно-адміністративній економіці проблеми безробіття практично не існувало, позаяк підприємства мусили гарантувати працевлаштування. За збитковості вони отримували державні субсидії або дешеві банківські кредити для збереження робочих місць. Зростання субсидій призвело до посилення інфляції, а через відсутність структурних змін радянська економіка стала неефективною.

За ринкових умов підприємство самостійно вирішує питання кількісного складу працівників. Якщо обсяг заробітної платні перевищує вартість виробленої продукції, воно скорочує штати, звільняючи працівників або не заповнюючи вакансії, що з'являються після виходу працівників на пенсію чи звільнення за власним бажанням.

Методика розрахунку кількості зайнятих на виробництві продукції ґрунтується на таких показниках: наявність виробничого устаткування, кількість змін його використання за добу; продуктивність або гранична віддача праці одного, двох, трьох і більше зайнятих за певного рівня капіталоозброєності; ринкова ціна виробленої продукції, праце- і капіталомісткість її виробництва; мінімально допустимий рівень прибутковості, за якого можна виробляти певний вид продукції, але невигідно збільшувати кількість зайнятих.

Ці показники дають змогу зробити висновок: кількість зайнятих може зростати до рівня, за якого ціна одиниці виробленої продукції перевищуватиме всі витрати виробництва, тобто витрати одиниці оборотного капіталу O , оплати праці одного виробника T , одиницю амортизації основного капіталу A :

$$c > O + T + A.$$

Ця нерівність також показує, як регулюватиме кількість зайнятих фірма залежно від зміни ціни c чи затратності виробництва продукції ($O + T + A$): зі зростанням ціни виробництва одиниці продукції та незмінної або меншої затратності фірма збільшуватиме кількість зайнятих; за незмінної ціни виробництва одиниці продукції або зниження і зростання затратності фірма скорочуватиме кількість зайнятих, капіталомісткість та ін.; за вищих темпів зростання ціни на продукцію порівняно з підвищенням заробітної платні фірма збільшуватиме кількість зайнятих; за вищих темпів підвищення заробітної платні порівняно з темпами зростання продуктивності праці й ціни на продукцію фірма зменшуватиме кількість зайнятих.

Отже, співвідношення ціни продукції і витрат на її виробництво є головним орієнтиром регулювання кількості зайнятих. Максимальний рівень зайнятості визначається з рівності:

$$c = O + T + A.$$

Це найкращий показник. У практиці реально можуть бути такі його варіанти:

$$c = O + T,$$

або

$$c = T.$$

Загальний рівень зайнятості у країні визначається певною мірою середнім рівнем заробітної платні. За надто високого його рівня у країні бракує робочих місць, на підприємствах починається скорочення штатів; за надто низького рівня підприємства намагаються найняти більше працівників і починають підвищувати його. У підсумку середня заробітна платня встановлюється на оптимальному рівні, за якого кількість осіб, які бажають працювати, відповідає кількості осіб, необхідних підприємству.

На перший погляд може здатися, що країна, яка намагається зберегти повну трудову зайнятість, приречена на низький рівень заробітної платні. Однак це не так. Фактором її підвищення у тривалій перспективі є зростання продуктивності праці, що є функцією капіталоозброєності одного зайнятого $v = af(k)$, яке залежить від оплати праці, капіталовкладень, політики джерел інвестицій в національну економіку.

Заробітна платня не може бути надто висока, позаяк це призводить до безробіття через те, що:

☞ надмірне зростання мінімальної заробітної платні без підвищення продуктивності праці породжує нерівність $c < T$, за якої безробіття зростає;

☞ підприємство, наймаючи працівника, бере на себе витрати не лише на оплату його праці, а й на відшкодування оборотного капіталу O та на відновлення основного капіталу через амортизацію A . За таких умов виникає нерівність $c = O + T + A$;

☞ надмірне зростання заробітної платні може породити ситуацію, за якої ціна c не відшкодує частини оборотного капіталу O та основного капіталу A , і підприємство змушене заморожувати або зменшувати заробітну платню, що неминує спричинить відповідне реагування працівників. У такому разі нерівність є така: $c = O + T + A$.

Уряд повинен виважено, із загальнонаціональних позицій підходити до стимулювання підвищення продуктивної функції національного капіталу і створення умов для гармонізації інтересів зайнятих і безробітних. Хоча зростання заробітної платні за певних умов призводить до безробіття, але, наприклад, профспілки передусім дбають про заробітну платню своїх членів, а не про доходи безробітних, які зазвичай не є членами профспілок. Коли на вимогу профспілки підвищується рівень заробітної платні і внаслідок того відбувається скорочення зайнятості, робітники, які зберегли свої місця, виграють, а звільнені потерпають. Вимоги профспілок скоротити розмір заробітної платні для підвищення загального рівня зайнятості, як звичайно, не задовольняються. Тому турбота про безробітних — передусім завдання уряду.

Проблеми подолання безробіття. Безробіття є закономірним явищем, тому повністю подолати його неможливо. Завдання полягає у тому, щоб звести безробіття до природного рівня, за якого кількість зайнятих за певного рівня капіталоозброєності виробляє національний продукт, обсяг і структура якого відповідають потребам виробництва і населення загалом.

У ринковій економіці неминуче існує фрикційне, або тимчасове, безробіття. Позаяк рівень заробітної платні і цілий залежать від підприємства, безробітні не завжди погоджуються на перню пропозицію працевлаштування. Тимчасова незайнятість становить 2–3 відсотків від загального рівня безробіття. Безробіття є також наслідком невідповідності між попитом на працю та її пропозицією.

Через низьку мобільність потенційних працівників у разі виникнення регіональних розбіжностей у рівні безробіття і появи нових робочих місць може минути чимало часу, перш ніж на ринку праці встановиться рівновага. Якщо ці процеси відбуваються в одному регіоні, дисбаланс буде менший, і зайнятість зростатиме вищими темпами. Такий дисбаланс спричиняють не лише географічні фактори. Наприклад, якщо компанії потребують висококваліфікованих кадрів, але не кожен безробітний має необхідну кваліфікацію, скорочення рівня безробіття потребуватиме більше часу. Подіпити ситуацію можуть програми професійної перепідготовки, однак вони недешеві й тому не завжди широко практикуються.

В Україні на початку ХХІ ст. не вдалося стабілізувати ситуацію на ринку праці через брак інвестицій. Для такої стабілізації необхідно:

→ створення політичних, ідеологічних, демократичних, економічних умов надходження інвестицій з ринкових країн, надання фінансової допомоги безробітним;

→ високі темпи здійснення ринкових реформ, диверсифікації підприємництва і створення нових робочих місць;

→ стимулювання збільшення заробітної платні, стимулювання підвищення продуктивності праці та утримання темпів зростання продуктивності I_n і темпів зростання оплати праці I_m . У такій нерівності: $I_n > I_m$;

→ запобігання посиленню інфляції, знеціненню гривні для того, щоб запобігти стимулюванню отримання прибутків виробниками навіть за спаду виробництва і зменшення зайнятості.

Забезпечення урядом цих умов сприятиме оптимізації зайнятості та безробіття, темпів зростання обсягу виробництва і доходів грішми працюючих, непрацюючих і безробітних.

7.2.3. Регулювання соціального захисту

Перехід до ринкової економіки країни здійснюється з дия забезпечення: високопродуктивного і високоефективного функціонування національного капіталу, отримання виробниками прибутків, а країною — чистого національного продукту (ЧНП); доходів грішми працюючим і непрацюючим, які гарантували б їм платоспроможність щодо побутових і соціальних потреб і гідний людини рівень життя.

Спроби досягти цієї мети створенням економічних систем, які ґрунтувалися на суспільній власності, зазнали краху: підприємства працювали малоприбутково або збитково, а доходи грішми переважної більшості зайнятих і незайнятих не забезпечували їхньої платоспроможності (у колишньому СРСР і країнах так званого соціалістичного табору). Перехід України до ринкових форм господарювання породив невпевненість у завтрашньому дні через зростання безробіття, загрозу банкрутства промислових підприємств і високу інфляцію.

Постали питання можливості такого переходу з одночасним забезпеченням елементарного рівня життя населення і спроможності ринкової економіки гарантувати необхідну міру економічної стабільності.

Відповідь на них потребує методологічно правильного обґрунтування механізму соціального розвитку загалом і таких його аспектів, як основа соціального розвитку і захисту, необхідні ресурси та їх створення для вирішення соціальних питань.

*** Соціальний захист** — комплекс організаційно-правових і фінансово-економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

Основою споживання є валовий внутрішній продукт (ВВП) як результат функціонування національного капіталу. Лише продуктивне й ефективне його функціонування уможливорює створення ВВП, який за обсягом і структурою задовольняє виробничі та соціальні потреби суспільства.

Обсяг виробництва ВВП описує виробнича функція $B = F(T, K)$.

Величина B характеризує валовий випуск, частину якого становить валовий внутрішній продукт dB :

$$dB = B - O,$$

де O — проміжне споживання (матеріальні витрати на виробництво товарів і послуг). Згідно з виробничою функцією, чим продуктивніше й ефективніше використовуються праця і капітал, тим більший валовий випуск B , менша його затратність O і більший чистий продукт dB .

Досвід планової і ринкової економіки засвідчив, що планова економіка радянського типу і ринкова економіка різняться як продуктивністю і ефективністю виробництва, так і підходом до організування соціального захисту населення:

➤ *планова економіка була малопродуктивна, а створений продукт — високозатратний, тому у валовому випуску витрати перевищували чистий продукт $O > dB$. Це унеможливило отримання прямих доходів гріями працюючими та непрацюючими, і держава змушена була надавати численні пільги непрацюючим і*

субсидії збитковим підприємствам. Ринкова економіка є продуктивніша й ефективніша, а створений продукт менш затратний, більш прибутковий, що забезпечує необхідні надходження до бюджету і соціальну підтримку; збиткові підприємства не отримують субсидій держави, а окремі пільги з бюджету тим, хто того потребує, не впливають на посилення інфляції і не призводять до інших негативних соціальних наслідків;

➤ *у плановій економіці держава декларувала загальну економічну стабільність і соціальну підтримку (передбачалося, що всі без винятку громадяни можуть розраховувати на державні соціальні пільги). Така система соціального захисту обходилася державі надто дорого і врешті виявилася їй не до снаги. У більшості ринкових країн соціальну підтримку надають лише певним соціальним групам: молоді, громадянам похилого віку, інвалідам, незаможним, безробітним;*

➤ *у плановій економіці соціальний розвиток і надання пільг держава бере на себе. Радянська система гарантувала трудящим практично всі існуючі види соціальної підтримки: безкоштовне медичне обслуговування, навчання, житло, пенсії, стабільний рівень доходів, робоче місце. За ринкової економіки значна частина населення не отримує допомоги від держави, а пільги є обмежені;*

➤ *у ринковій економіці соціальні потреби громадян пов'язані з їхніми доходами, а доходи — з їх працею. На виробництві працівник створює продукт, частину вартості якого становить його заробітня платня, що є джерелом матеріальних і соціальних витрат. Довічна гарантія робочого місця за ринкових умов явище вкрай рідкісне (практикується в Японії). У разі скорочення працівників чи банкрутства компанії тимчасово безробітні отримують державну допомогу на час пошуку нового місця роботи. Держава не гарантує своїм громадянам певного рівня заробітної платні (вона встановлює лише її обов'язковий мінімальний розмір). У більшості країн з ринковою економікою поряд із приватним існує державне медичне обслуговування, однак більшість медичних послуг — платні. Держава забезпечує житлом лише найбільшій верстві населення;*

Національна економіка

► у плановій економіці державне підприємство було центром усієї системи соціальних гарантій, розподілу пільг. У разі нестачі коштів підприємства вони надходили з Державного бюджету або Центрального банку. У ринковій економіці підприємства також надають своїм працівникам певні пільги, однак основну частку коштів на соціальні видатки виділяє держава. Це пояснюється тим, що працівники часто змінюють місце роботи або стають тимчасово безробітними, отже, й соціальні пільги мають надаватися їм безпосередньо, а не через підприємство, на якому вони працювали. Такий підхід сприяє мобільності робочої сили, переходу її з одного місця роботи на інше. Завдяки тому ринкова економіка є набагато гнучкіша, ніж економіка радянського типу:

► планова економіка опосередковано (найчастіше через цінний контроль і продовольчі субсидії) намагалася гарантувати людям праці певний рівень доходів. Непряма соціальна підтримка виявилася так само нежиттєздатною, як і пряма. Контроль за цінами призвів до тотального дефіциту, а субсидії — до високої інфляції. Такий вид соціальної підтримки потребував великих коштів, розподіл яких здійснювався нерационально; держава субсидувала всіх без винятку, незалежно від рівня забезпеченості.

Ці та інші відмінності в соціальному захисті за планової та ринкової економіки дають підстави для висновку: економічна система має бути такою, щоб кожен, хто працює, міг сам забезпечити свої матеріальні та соціальні потреби, а ті, хто того потребує, мали соціальний захист від держави. Щодо того ринкова економіка виявилася гнучкішою, оскільки створює умови продуктивного та ефективного функціонування національного капіталу,

Залежно від виробництва ВВП на душу населення держава через податкову систему може збільшити надходження до бюджету і розширити чимало соціальних пільг та гарантій (якщо не збільшує асигнування на військові чи космічні програми). У США соціальна підтримка населення є обмежена, зокрема щодо гарантованого медичного обслуговування усіх громадян, що спричинило дебати про необхідність надання таких гарантій. У скандинавських країнах навпаки — держава гарантує не лише медичне обслуговування, а й певною мірою можливість отримання державного житла.

доступ до системи дошкільних закладів і професійну перепідготовку в разі втрати робочого місця. Швеція змушена переглядати свою систему соціального забезпечення, позаяк вона стала занадто дорогою для держави.

Узгодження темпів виробництва і соціального захисту. Соціальна підтримка і захист населення іноді є одним із головних пунктів передвиборних програм політичних партій чи урядів країн у їхній політиці реформ. Однак у багатьох випадках обіцянки їхнього належного забезпечення не мають відповідного економічного підґрунтя. Відповідно до теорії національної макроекономіки динаміка соціальних витрат I_m повинна узгоджуватися з динамікою виробництва національного продукту I_n . Якщо обсяг виробництва національного продукту неспроможний задовольнити потреби виробництва і населення, то соціальні витрати мають бути значно менші, ніж капіталовкладення в економіку. За такої ситуації головне завдання — не “проїдати” національний продукт, а використовувати більшу його частину на капіталовкладення для прискорення темпів зростання виробництва. У такому разі в економіці має існувати нерівність між темпами виробництва і споживання:

$$I_n > I_m.$$

Якщо валовий продукт задовольняє потреби виробництва і споживання, то між темпами цих показників існує рівність:

$$I_n = I_m.$$

За збільшення виробництва національного продукту нерівність набуває такого вигляду:

$$I_n < I_m.$$

На практиці часто не враховують темпів цих показників. Зокрема, це трапляється за ейфорії високих темпів виробництва, що зумовлює ейфорію високих темпів споживання. Соціально орієнтована ринкова економіка передбачає зростання споживання і можливості соціального захисту найменш захищених верств населення. За неврахування зміни співвідношення темпів виробництва і споживання в уряді виникають труднощі щодо збалансування бюджету, оскільки з'являється його дефіцит.

Однак ідеалістична “соціальна” мета може заподіяти збитків і країнам з ринковою економікою, якщо соціальні гарантії для них є надзвичайно дорогі.

Після Другої світової війни країни Західної Європи отримали фінансову підтримку США у рамках “плану Маршалла” в розмірі 20 млрд. дол., що дало потужний імпульс економічному зростанню, збільшенню зайнятості та соціальному розвитку. Після розпаду соціалістичної системи в розвиток країн Центральної Європи, зокрема Польщі, Чехії та Угорщини, західні кредитори вклали в середньому 30 — 40 млрд. дол. США в кожен. Успіх породив ілюзію нескінченного розквіту. Країни Західної Європи почали вдосконалювати соціально-економічну систему, посилюючи гарантії зайнятості та доходів, сподіваючись на те, що майбутнє економічне зростання покриє високу вартість цих гарантії. Однак прогнози виявилися занадто оптимістичними. Наприкінці 60-х років XX ст. в окремих країнах уповільнилися темпи економічного зростання, а в багатьох посилювалося суспільне занепокоєння, що вилилося у профспілкові страйки, зросла інфляція. У 1973 р. світові ціни на нафту підвищилися більш як утричі “Нафтовий шок” призвів до ще більшого сповільнення темпів економічного зростання, що спричинило ланцюгову реакцію інших проблем. Відповідно ускладнилися й соціальні проблеми: у країнах Західної і Центральної Європи зросли видатки уряду, що мало наслідком збільшення дефіциту бюджету, безробіття і скорочення фінансування соціальних програм.

У часи бурхливого економічного зростання уряди цих країн могли гарантувати високий рівень зайнятості, оскільки в більшості компаній розширювалися штати. З уповільненням економічного зростання вони неспроможні були виконати ці зобов’язання через об’єктивні причини.

Принципи і проблеми соціального захисту. У перехідний до ринкової економіки період соціальний захист малозабезпечених є одним із найважливіших завдань уряду. Ринкові перетворення потребують значних капіталовкладень і часу, тому проблема соціального захисту в період їх здійснення є досить гостра. Розв’язу-

ваги її уряду доводиться у складних умовах. З огляду на це соціальний захист має ґрунтуватися на таких принципах:

☞ спиратися на реальну частину національного продукту, яку можна виділити на соціальний захист за певного рівня обсягу виробництва для підтримки малозабезпечених верств населення;

☞ плата за товари і послуги повинна здійснюватися за ринковими цінами і тарифами, а субсидії і пільги — обґрунтовуватися платоспроможністю Державного бюджету;

☞ допомога має бути адресна (у тому полягає особливість ефективної ринкової системи соціальної підтримки);

☞ соціальні програми покликані сприяти здійсненню необхідних змін в економіці, а не перешкоджати їм; мета державних соціальних програм та їх фінансування — стимулювання виробництва, а не виснаження його “проїданням” виробленого продукту, орієнтування на пошук продуктивної роботи, а не на працевлаштування на марнотратне й непотрібне виробництво.

За ефективної системи соціального забезпечення пільги спонукують працівників до зміни робочого місця залежно від економічної ситуації. Отже, вони мають надаватися безпосередньо їм, а не підприємствам. Основні соціальні пільги, зокрема допомога малозабезпеченим і медичне обслуговування, повинні поширюватися на безробітних і тих, хто змінює місце роботи. Система допомоги в разі безробіття має бути виважена: якщо вони отримують стільки ж, скільки й ті, що працюють, і незалежно від того, як довго вони без роботи, це не спонукатиме їх до пошуку роботи.

В Україні постала необхідність зміни соціальних програм для того, щоб частину вартості соціальних послуг оплачувало населення: поряд із державним пенсійним страхуванням і медичним обслуговуванням, освітою розвивати недержавні, приватні їх форми.

Процес переходу до ринкової економіки супроводжується численними специфічними соціальними проблемами. Внаслідок багаторічного некомпетентного управління економікою в Україні існує можливість різкого зростання безробіття та бідності, відставання окремих регіонів щодо економічної ефективності. Тому на державу покладається завдання розроблення короткотермінових про-

грам, що передбачають надання допомоги тим, кого зачепили ці проблеми.

Україні доцільно перейняти досвід країн, які здійснювали структурну перебудову, зокрема США, де в роки Великої депресії було реалізовано Програму громадських робіт, яка передбачала найм безробітних на будівництво екологічних і культурних об'єктів. У Болівії, Чилі та Мексиці останніми роками було розроблено аналогічні урядові програми, покликані полегшити тягар здійснення ринкових реформ: у Болівії — Надзвичайний соціальний фонд, у Чилі — Фонд солідарності та соціальних інвестицій, у Мексиці — “Солідарність”.

Урядовим програмам не до снаги зняти напруженість, породжену структурними перетвореннями, позаяк для того потрібні колосальні кошти, але вони можуть забезпечити розв'язання окремих проблем демократичним і соціально прийнятним чином.

Україні необхідні програми громадських робіт, зокрема для регіонів з високим рівнем безробіття (існує потреба в будівництві автомобільних доріг і здійсненні екологічних заходів), що дало б змогу збільшити зайнятість.

ТЕМА 8

ДЕМОКРАТІЯ, ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК

Найвищою формою порозуміння між владою і народом, працею і капіталом, ідеологією та політикою є утвердження демократії. Розвиток демократії проходив різні етапи становлення суспільних систем, від рабовласницької, феодальної, капіталістичної та комуністичної. Боротьба за демократію продовжується і сьогодні здебільшого в малорозвинутих та унітарних централізованих країнах. Досвід розвинутих демократичних країн показує, що демократія варта того, щоб за неї боротися.

8.1. Сутність демократії та її місце в самоуправлінні економікою

Демократія як світогляд формується у процесі виробництва і державотворення, створення ідеології і політики, відносин між людьми і народами. Становлення демократії тісно пов'язане з реалізацією людиною, нацією свого права на свободу та гідне людське життя загалом. Розвинуті країни досягли високих економічних і соціальних показників завдяки вивільненню ринкових сил через демократизацію суспільних відносин. Демократія уможливила вільне політичне волевиявлення, вибір політичного ладу і державної системи, які забезпечили свободу підприємництва та стимулювання виробництва. Отже, економічні і політичні демократичні перетворення повинні здійснюватися паралельно.

Винайдення демократії і запровадження її як системи політичних, державних, економічних, соціальних відносин виявилось закономірним результатом прогресивного мислення людей, які в різні історичні періоди людства були й усвідомлювали себе людьми

грам, що передбачають надання допомоги тим, кого зачепили ці проблеми.

Україні доцільно перейняти досвід країн, які здійснювали структурну перебудову, зокрема США, де в роки Великої депресії було реалізовано Програму громадських робіт, яка передбачала найм безробітних на будівництво екологічних і культурних об'єктів. У Болівії, Чилі та Мексиці останніми роками було розроблено аналогічні урядові програми, покликані полегшити тягар здійснення ринкових реформ: у Болівії — Надзвичайний соціальний фонд, у Чилі — Фонд солідарності та соціальних інвестицій, у Мексиці — “Солідарність”.

Урядовим програмам не до снаги зняти напруженість, породжену структурними перетвореннями, позаяк для того потрібні колосальні кошти, але вони можуть забезпечити розв'язання окремих проблем демократичним і соціально прийнятним чином.

Україні необхідні програми громадських робіт, зокрема для регіонів з високим рівнем безробіття (існує потреба в будівництві автомобільних доріг і здійсненні екологічних заходів), що дало б змогу збільшити зайнятість.

ТЕМА 8

ДЕМОКРАТІЯ, ЕКОНОМІЧНА СВОБОДА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОРЯДОК

Найвищою формою порозуміння між владою і народом, працею і капіталом, ідеологією та політикою є утвердження демократії. Розвиток демократії проходив різні етапи становлення суспільних систем, від рабовласницької, феодалної, капіталістичної та комуністичної. Боротьба за демократію продовжується і сьогодні здебільшого в малорозвинутих та унітарних централізованих країнах. Досвід розвинутих демократичних країн показує, що демократія варта того, щоб за неї боротися.

8.1. Сутність демократії та її місце в самоуправлінні економікою

Демократія як світогляд формується у процесі виробництва і державотворення, створення ідеології і політики, відносин між людьми і народами. Становлення демократії тісно пов'язане з реалізацією людиною, нацією свого права на свободу та гідне людське життя загалом. Розвинуті країни досягли високих економічних і соціальних показників завдяки вивільненню ринкових сил через демократизацію суспільних відносин. Демократія уможливила вище політичне волевиявлення, вибір політичного ладу і державної системи, які забезпечили свободу підприємництва та стимулювання виробництва. Отже, економічні і політичні демократичні перетворення повинні здійснюватися паралельно.

Винайдення демократії і запровадження її як системи політичних, державних, економічних, соціальних відносин виявилось закономірним результатом прогресивного мислення людей, які в різні історичні періоди людства були й усвідомлювали себе людьми

вільними і незалежними. Сутність демократії полягає у праві громадян країни брати участь у виборі влади і бути обраними.

8.1.1. Демократія як фактор економічного трансформування

Економічні реформи є серйозним випробуванням для будь-якої демократичної країни. Річ у тому, що процес активізації підприємницької діяльності серед найширших верств населення тривалий і потребує усвідомлення суспільством його необхідності, великих капіталовкладень і концентрації зусиль на економічній трансформації.

Досвід таких трансформацій у різних країнах світу засвідчує, що початкові етапи реформ супроводжуються негативними економічними і соціальними процесами, що іноді породжує зневіру населення і навіть суспільну паніку. Інколи важко досягти необхідної згоди з економічних питань між парламентом, президентом та іншими політичними структурами. Уряди, які зважилися на проведення тяжких реформ, деколи зазнають поразки на виборах, перш ніж реформи почнуть давати позитивні результати. Однак поглиблення демократизації, запровадження і сприйняття демократичних засад у політиці і в економіці як норми співжиття позитивно впливає на активізацію ділової активності, зростання капіталовкладень, зайнятості і обсягів виробництва та споживання загалом.

Найважливіше, що Україна повинна взяти для себе, аналізуючи процес ринкових трансформацій у світі, — це необхідність пробудження національної самосвідомості і гідності та використання досвіду країн в економічних перетвореннях, а також те, що фундаментальні економічні реформи мають відбуватися одночасно з демократизацією суспільства.

|| ***Демократія** (грец. *demos* — народ і *kratos* — влада) — система відносин у країні щодо формування влади і уряду з обраних народом представників.

Демократичними є держави, якими керують обрані народом представники. Демократія як спосіб державотворення і гуманізації суспільних відносин піддається певному виміру на основі відповід-

них критеріїв, які групують на політичні, соціальні, організаційні, моральні, економічні. Кожній групі відповідає показник рівня демократії і поведінки влади та виборців щодо його дотримання.

1. Політичні критерії — рівні політичні права партій і громадян: рівні права представляти свої програми щодо національного, політичного, ідеологічного, економічного, соціального, міжнаціонального розвитку країни виборцям.

2. Соціальні критерії — соціальна рівність: усі соціальні верстви виборців мають рівні права обирати владу (депутатів, президента, уряд, місцеве управління) і бути обраними.

3. Організаційні критерії — влада обраної виборцями більшістю: владні структури формуються за принципом більшістю отриманих голосів кандидатами на виборах; групування представників обраних меншістю голосів для недопущення до влади представників обраних більшістю голосів і самим сформувати владу не відповідає принципу демократії загалом.

4. Моральні критерії — гідність і чесність представників влади: більшість і меншість, влада і опозиція діють згідно з конституцією і законами країни, не допускають ідеологічних, національних, політичних, економічних, соціальних, організаційних спекуляцій, пам'ятають про пріоритет національних і державних, регіональних інтересів та інтересів осіб, а не своїх власних.

5. Економічні критерії — добробут нації: діяльність демократичної влади повинна забезпечити економічне зростання, платоспроможність своїх громадян, соціальну справедливість, рівновагу і стабільність.

Політичні сили, які на виборах здобули більшість голосів народу, автоматично отримують мандат на формування керівних структур парламенту чи уряду. Якщо політичні сили, які здобули менше голосів, і задля того, щоб бути при владі, змовляються та витісняють тих, хто отримав більше голосів, це є порушенням принципів демократії. Такі політики — не демократи, позаяк ігнорують право соціальної рівності щодо волевиявлення більшістю виборців. В Україні ідеї демократії часто використовують для утримання влади ті, хто її не втрачав з радянських часів.

Історія України свідчить, що так званий соціалістичний шлях розвитку їй було нав'язано. Насаджування соціалістичної ідеології, суспільної власності, колективної системи господарювання у сільськогосподарському секторі економіки, однотипної централізованої системи управління було наслідком її політичної залежності. Ставши політично незалежною державою, вона має здійснювати політичні та економічні перетворення відповідно до потреб українського народу.

Демократія і ринкова економіка — явища взаємозалежні. Ринкова економіка ґрунтується на вимогах об'єктивних економічних законів господарської збалансованості, товарообміну і товаровиробництва, а дотримуватися цих вимог належить конкретній людині — власнику капіталу, людині-підприємцеві, людині-бізнесменові, тобто конкретному суб'єкту виробництва. Для того, щоб конкретні суб'єкти виробництва могли виробляти товари і послуги у такій кількості та якості, такої структури та асортименту, як того потребує суспільство, вони повинні мати економічну свободу і стимули виробляти. Практика довела, що саме демократія забезпечує права і свободи будь-якого суб'єкта ринку, в тому й у сфері виробництва товарів і послуг. Вона формує серед усіх членів суспільства усвідомлення необхідності поважання взаємних прав і свобод, встановлення відносин співробітництва на засадах партнерства і взаємовигоди. Демократія не допускає несправедливої гіперболізації інтересів будь-яких суб'єктів влади і ринку, тим паче нечесного і незаконного привласнення не створеного ними продукту. Навпаки, вона спонукає до активної підприємницької діяльності, розширення її видів, справедливого розподілу продукту, об'єднання зусиль, праці і капіталу для досягнення позитивних економічних та соціальних результатів.

Ринкова економіка розвиває поділ праці не лише між виробниками всередині країни, а й між виробниками різних країн. Демократія забезпечує визнання і гарантії взаємовигідного партнерства у сфері міжнародного виробництва, торгівлі та інших видів діяльності. Вона спонукає до захисту відносин прав і свобод лю-

дини в політичній, економічній і соціальній сферах конституціями і законами країн, які запроваджують демократію і встановлюють відносини з іншими країнами.

Демократизація політичного та економічного життя країн сприяє міждержавному порозумінню, уніфікації законів, розвитку національних економік і міжнародних економічних відносин, вільному руху капіталів, праці, товарів, створенню потужних міжнародних фінансових інститутів, нагромадженню вільних кредитних та інвестиційних ресурсів, їх найефективнішому використанню. Отже, ринкові перетворення в Україні мають відбуватися на основі демократії.

8.1.2. Уроки демократії для України

Україна задекларувала перехід до ринкової економіки, стратегічне партнерство з Росією та прагнення вступити до Європейського Союзу і НАТО. Співробітництво з країнами світу є важливим чинником досягнення успіху країною, яка прагне його. З 2000 р. Україна дедалі більше схиляється до ґрунтовної співпраці з європейськими структурами, хоч намагається на рівнопартнерських засадах розвивати співпрацю з Росією, котра продовжує втягувати Україну у сферу свого впливу. Інертність ЄС щодо поглиблення співпраці з Україною певною мірою спонукала Україну до підписання наприкінці вересня 2003 р. у Ялті рамкової угоди про *«єдиний економічний простір»* з Росією, Білоруссю і Казахстаном. Прихильники інтеграції України з ЄС на початку жовтня 2003 р. у Ялті провели саміт України з ЄС. Він підтвердив, що керівництво ЄС налаштоване на обережну консультативну співпрацю з Україною, але дипломатично не називає термінів навіть асоційованого членства її в ЄС, акцентуючи, що це можливо лише за відповідних демократичних перетворень в Україні, вільних і демократичних виборів, вільних засобів масової інформації, некорумпованості судових і правоохоронних органів, унеможливлення відмивання *«брудних»* грошей тощо. Виконання Україною цих рекомендацій забезпечить реальне стратегічне партнерство та взаємовигідне співробітництво з країнами ЄС.

З урахуванням усіх цих обставин актуальними для України є такі уроки демократії:

☞ *Однією з першочергових умов здійснення ринкових реформ є ефективно політичне керівництво з боку виконавчої влади.* Влада має обґрунтувати, пояснити необхідність складних перетворень. Для того треба виробити національно-демократичну ідеологію, вести просвітницьку роботу на державному рівні для формування єдиного національно-демократичного мислення і просування до ринкової економіки. Україна потребує політичної та економічної підтримки розвинутих країн, без якої здійснити реформи неможливо. Їй належить набути культури ринкової економіки, зокрема виховання патріотизму, національної гідності, міжнародного гуманізму, які є основою гармонізації інтересів людини, підприємства і держави.

☞ *Необхідність формування ринково-економічних інститутів.* Якщо права власності не гарантовано, якщо під час визначення спрямування інвестицій політичні міркування переважають над економічною доцільністю, якщо інфляція утримується на високому рівні і зростання цін не піддається прогнозуванню, економіка не може функціонувати злагоджено. З утвердження права на приватну власність, унеможливленням домінування політики в економіці, із забезпеченням умов для заробляння грошей завдяки підприємливості економічне життя входить у нормальне русло. Головне в цьому процесі — підготувати населення до сприйняття нових правил господарювання і запровадити правила чесної ділової поведінки державних чиновників, виробників, банкірів, працівників торгівлі.

☞ *Ринок несумісний із консервативним традиціоналізмом.* Ринок змінює мислення і поведінку людей, впливає на їхню культуру, а вони, своєю чергою, удосконалюють ринок. Однак не менш важливим є те, що нації не втрачають культурного коріння, незважаючи на тісне зближення їхніх економічних структур і законів. Ніхто не може сказати, що нібито 125 років капіталізму та економічної інтеграції із Заходом призвели до того, що Японія втратила власну своєрідну культуру. Навпаки, багато хто вважає, що япон-

ська культура є настільки відмінна від інших, що, наприклад, європейцям її складно досягнути. Навіть коли Японія використовує те саме економічне законодавство, що й США, результати його засвоєння іноді значно відрізняються від американських, і це пояснюється глибоко закоріненими традиційними моделями поведінки. Така міцність культурних коренів означає, що країни можуть мати єдине економічне законодавство і взаємодіяти у глобальній ринковій системі, не втрачаючи своїх культурних цінностей і своєї самобутності.

☞ *Не треба побоюватися, що, здійснюючи ринкові реформи, Україна потрапить у залежне становище від інших держав.* Згідно з "теорією залежності" вільна торгівля й капіталізм призводять до того, що бідні країни потрапляють під владу багатших. Деякі прихильники цієї теорії вважають, що бідна країна має закрити кордони й ізолюватися від багатих країн доти, доки її економіка не досягне рівня, за якого вона зможе конкурувати з цими країнами.

Однак досвід ринкових країн засвідчує: найкращий спосіб занулення зовнішній залежності — дотримання стратегії економічного розвитку, яка ґрунтується на свободі міжнародної торгівлі, приватній власності та ринкових відносинах господарювання. Отже, економічні реформи не лише не послаблюють, а, навпаки — зміцнюють становище України у світовому співтоваристві й на світових ринках.

☞ *Необхідні рішучість і високий темп реформування економіки.* Повільні реформи легко загальмувати через політичне протистояння, позаяк різні політичні угруповання, захищаючи власні часткові інтереси, блокують перетворення, яких потребує усе суспільство. Демократичний уряд може уникнути такої патової ситуації, якщо не зволікатиме зі здійсненням реформ. Демократія іноді стикається з формуванням у суспільстві упередженого ставлення до реформ, і в такому разі рішуче керівництво конче необхідне. Незважаючи на те, що в підсумку реформи дадуть позитивні результати, більшість виборців може бути налаштована проти них через побоювання, що вони їй зашкодять (унаслідок зростання цін, збільшення безробіття тощо).

✧ **Ринкова трансформація потребує фінансової допомоги розвинутих країн.** Щоб отримати її, Україна повинна виявляти прийнятну для них політичну та економічну, ідеологічну й демократичну рішучість на шляху ринкових перетворень. Іноземна допомога забезпечує політичну підтримку урядові, який здійснює реформи. Прикладами такої допомоги стали:

➤ план Маршалла для країн Західної Європи після Другої світової війни;

➤ допомога країнам Латинської Америки в 1980 — 1990 роках у вигляді часткового анулювання зовнішнього боргу;

➤ допомога Туреччині в 1980 р. для приборкання високої інфляції та кризи зовнішнього боргу;

➤ допомога Ізраїлю під час економічної стабілізації 1985 р.;

➤ допомога Польщі у вигляді фонду стабілізації валюти і часткового анулювання боргу.

✧ **Стратегія ринкових трансформацій передбачає:**

⇒ децентралізацію політичної влади, делегування повноважень уряду регіональним і місцевим органам влади. У такий спосіб розподіляється відповідальність, розширюється підзвітність і розосереджується управління економікою. Цим шляхом пішли свого часу Німеччина та Іспанія;

⇒ обмеження діяльності уряду рамками його першочергових завдань, поки для нього й економіки загалом настануть кращі часи. Такими завданнями для українського уряду є передусім створення стабільної кредитно-фінансової та ефективної податкової систем, відновлення правопорядку і формування системи елементарної соціальної підтримки незахищених верств населення.

✧ **Ініціатива ринкових перетворень має виходити від виконавчої влади й підтримуватися Верховною Радою України.** Державні лідери повинні пояснити народові значущість перетворень. Президент США Ф. Д. Рузвельт під час Великої депресії 30-х років ХХ ст. у зверненні до народу зазначив, що він має боятися самого страху, а не економічних перетворень. Рузвельт вважав, що найголовніше в економічному оздоровленні — уникнути суспільної паніки.

✧ **Визначальною передумовою ринкової трансформації є рішучість дій органів влади на початку їх діяльності,** позаяк відразу

після виборів складається найсприятливіша ситуація для радикальних реформ. Ф. Рузвельт, наприклад, отримав визнання через те, що в перші 100 днів свого перебування на посту президента США ініціював ухвалення численних нових законів і вжиття важливих економічних заходів у дуже стислий період. Аналогічним чином болівійську стабілізацію 1985 р. було здійснено за кілька тижнів після приходу до влади нового уряду. У Польщі радикальні реформи почалися 01. 01. 1990 р., тобто на четвертий місяць існування нового уряду.

✧ **З ринковими трансформаціями несумісні монополізація привласнення підприємств, плановість у фінансах, політиці, зрощення кримінально-тіньових угруповань з органами державної влади і правопорядку.** Завдання органів влади — забезпечення відкритого і формального руху фінансів, капіталу, товарів, кредитів, видатків бюджету, приватизації, корпоратизації та ін.

Найголовнішим уроком є те, що для здійснення демократичних і ринкових перетворень потрібні зусилля усього народу, суспільна злагода.

8.2. Економічна свобода і її основи

Економіка як суспільне явище розвивається на основі дії об'єктивних суспільних законів, зокрема законів відтворення населення, відтворення виробництва та ін. Це означає, що економіка теж є об'єктивне, тобто незалежне від волі й свідомості людини явище. Людині належить лише пізнавати об'єктивні економічні закони та пристосовувати до їхніх вимог свої господарські дії.

Основи і сутність економічної свободи. Теорія національної економіки вчить, що в основі формування господарства країни є вимоги дії таких об'єктивних законів:

➔ **господарської збалансованості:**

$$Q\varphi = v\Gamma_w,$$

де Q — фізична кількість товарів, робіт і послуг; φ — ціна одиниці товару, робіт і послуг; Γ_w — маса грошей, необхідна для оцінювання вартості створених товарів, робіт і послуг; v — коефіцієнт оборотності маси грошей;

→ *товаробміну*: $Q = v \frac{\Gamma_m}{\zeta}$;

→ *товаровиробництва*:
 $Q_{\zeta} = O + T + ВП$,

де O — проміжне споживання (матеріальні затрати на виробництво продукту); T — вартість вкладеної праці в доданій вартості ($T + ВП$); $ВП$ — частка валового продукту в доданій вартості.

Рівняння господарської збалансованості $Q_{\zeta} = v\Gamma_m$ (або рівняння ринку), де Q_{ζ} — національна пропозиція, $v\Gamma_m$ — національний попит, засвідчує, що головними суб'єктами ринку є продавець (виробник) товарів, робіт і послуг та покупець (споживач) тих самих товарів, робіт і послуг. Їхня поведінка на ринку зумовлена вимогами дії закону рівноваги та збалансованості. Власне названий закон визначає їх поведінку так, щоб між їхніми інтересами існувала рівновага. Відповідно закон визначає їх спосіб економічного мислення і економічної дії, тобто певну свободу дії за тих чи інших обставин і стану економіки загалом. Тому економічну свободу треба розуміти з погляду інтересів двох суб'єктів ринку:

☞ *економічна свобода виробника (продавця): характеризує вільний вибір виробника організувати той вид діяльності, випустити той вид продукції і в такій кількості, які забезпечують йому визначений ним його економічний інтерес, тобто доходи, соціальний статус та ін.;*

☞ *економічна свобода споживача (покупця): характеризує вільний вибір місця праці, набуття професії і підвищення рівня кваліфікації, на що витратити свої доходи, який товар і на якому ринку йому купувати, скільки і чого споживати, як використовувати свій вільний час та ін.*

Усе це свідчить про те, що економічна свобода суб'єктів ринку — явище об'єктивне настільки, наскільки об'єктивний закон господарської рівноваги і збалансованості. Закон передбачає насамперед саморегулювання економічної поведінки суб'єктів ринку. Споживач виявляє потреби і бажання знайти необхідні речі, які здатні задовольнити його потребу. Виробник виявляє попит споживача і намагається задовольнити його запити. Отже, економічна свобода

споживача та економічна свобода виробника поєднуються через реалізацію кожного його інтересів.

Об'єктивна природа економічної свободи не може бути проігнорована владою країни. Ігнорування свободи суб'єктів ринку неминуче призведе до порушення рівноваги ринку, диспропорцій між працею, капіталом, продуктом, виробництвом і споживанням, спадом виробництва, зниженням реальних доходів, інфляції і навіть гіперінфляції, безробіття тощо.

Економічною основою економічної свободи суб'єктів ринку є головне економічне відношення — відношення власності на засоби виробництва (капітал) та результати праці (продукт). Питання очевидно, полягає у тому, щоб створити правовий та економічний механізм становлення свободи, тобто механізм привласнення капіталу і створеного продукту, за якого інтереси виробника і споживання, підприємства і найманої праці збігалися. Практика показує, що становлення економічної свободи — це досить складний та історично тривалий процес. Узгодити інтереси суб'єктів ринку непросто.

Етапи становлення економічної свободи. Історія розвитку економіки засвідчує, що економічна свобода як об'єктивне явище мусить бути усвідомлена. Поляризація економічної свободи, тобто концентрації її в одних руках є неприпустима. Це позбавляє економічної свободи інших суб'єктів ринку. Досвід розвинутих країн показує, що економічна свобода мусить бути розподілена між виробниками та споживачами в таких пропорціях, за яких буде встановлена рівновага на ринку, тобто будуть дотримані вимоги дії закону господарської збалансованості.

Становлення економічної свободи можна ілюструвати декількома етапами: поляризації капіталу, становлення механізму саморегулювання, деполаризація капіталу, свободи (лібералізації) руху праці, капіталу, товару.

Етап поляризації капіталу. Історично відбувається переходом від рабовласницького до феодального способу мислення та виробництва і розвитку процесу так званого первісного нагромадження капіталу. Усвідомлення власності і нагромадження капіталу окремими групами людей вступає у суперечність із необхідністю розподілу свободи між учасниками виробництва і споживання. Таке

нагромадження означало відокремлення значної частини дрібних виробництв і споживачів від капіталу (засобів виробництва) і перетворення їх на юридично вільних, але економічно залежних найманих працівників, з одного боку, і зосередження засобів виробництва, інших видів багатства в руках незначної меншості — з другого.

Поняття “первісне нагромадження капіталу” вперше вжито у працях *А. Сміта*. Він показав, що первісне нагромадження капіталу здійснювалося насильницькими методами: державні позики, податки, протекціонізм, колонізація, піратство та ін.

В Україні процес первісного нагромадження капіталу швидкими темпами здійснювався після скасування кріпосного права. Не оминув цей процес Україну після проголошення *Акту незалежності* в 1991 році. Він набув не лише тіньового, а й кримінального характеру. Наслідком цього процесу стали планово-номенклатурна приватизація, масове безробіття, знецінення трудових заощаджень населення, масове розкрадання бюджету, державної власності, тотальна корумпованість державних чиновників усіх рівнів влади тощо. Звісно, що говорити про становлення економічної свободи для більшості суб’єктів ринку практично неможливо.

Етап становлення механізму саморегулювання. Нагромадження капіталу окремими групами і кланами змусило їх формувати систему відносин, в якій кожен з них міг відносно вільно використовувати свій капітал у виробництві та збільшувати його обсяги. Появляється відносно нове економічне явище — конкуренція, тобто встановлення рівних можливостей власників капіталу діяти на ринках. Це призводить до обмеження абсолютної виробничої ініціативи одних власників стосовно інших, становлення певного рівня економічної свободи для кожного. Появляються ознаки економічного змагання між виробниками на ринках, кожен сам регулює свою поведінку на ринку, маючи на меті зміцнити свої позиції на ньому. Таким чином формується механізм саморегулювання економіки, який реалізується передусім через внутрішньогалузевий і міжгалузевий види конкуренції. Боротьба між власниками капіталу однієї галузі ведеться за найвигідніші умови виробництва і реалізації товарів задля отримання надприбутків.

Економічна свобода на цьому етапі охоплює власників капіталів у різних галузях економіки. Проте значна частина найманої праці наразі такою економічною свободою не користується. Капітал концентрується в обмеженій частині власників, і вони продовжують ініціювати виробництво та привласнення прибутків.

Етап деполаризації капіталу. Практика показала, що надмірна поляризація капіталу викликає декілька проблем:

↳ *по-перше*, зниження зацікавленості найманих працівників до продуктивної й ефективної праці;

↳ *по-друге*, загострення соціальної нерівності між власниками капіталу та найманою працею, яка не володіла капіталом і почувалася обділеною.

Це було своєрідним натяком на відсутність економічної свободи в найманих працівників і можливостей ними розв’язувати свої соціальні проблеми за їхніми потребами. Треба було розв’язувати ці гострі проблеми якнайскоріше. І таке рішення прийнято у формі “*овласнення найманої праці*”. Тобто зрозуміли, що треба поділитися економічною свободою через поділ частини привласненого капіталу між найманими працівниками.

Процес “*овласнення найманої праці*” відбувається просто: продажем частини капіталу власників найманим працівникам у формі купівлі ними акцій вартості частини реалізованого капіталу власника. Таким чином наймані працівники отримували частину капіталу у свою власність, а з ним певну економічну свободу та партнерську співпрацю з іншими власниками капіталів. Це дало можливість об’єднуватися в акціонерні компанії, тобто корпорації з перевагами колективного управління власністю усіх акціонерів. Незалежно від частки акціонерного капіталу, усі учасники корпорації мали можливість впливати на рішення компанії з тих чи інших питань виробництва, інвестицій, реалізації продукції.

Етап свободи руху праці, капіталу, товару. Деполаризація капіталу і часткове “*овласнення найманої праці*” зняло частково соціальну напруженість і зблизило позиції та інтереси всіх учасників виробничо-фінансових об’єднань. Це дало імпульс до посилення процесу капіталізації виробництв, здійснення інноваційних капіталовкладень, підвищення продуктивної та ефективної функцій

праці і капіталу загалом. Виробництво і споживання набували природної рівноваги та збалансованості, економічну свободу отримували як конкретні виробники, так і споживачі. Економічна свобода всіх суб'єктів ринку набуває високого рівня, що потребувало, своєю чергою, ліквідації бар'єрів для її просторового поширення. Обґрунтовується і запускаються в обіг правові, економічні, фінансові норми відносин з приводу лібералізації руху праці, капіталу, товарів, робіт і послуг не лише між корпораціями однієї країни, а й між корпораціями різних країн. Звісно, що стосується тих країн, які зрозуміли важливість економічної свободи для розв'язання проблем економічного зростання та підвищення добробуту своїх народів. Наслідком економічної свободи стали прозорі економічно, інвестиційно та фінансово інтеграційні процеси в Європі, Північній Америці та інших регіонах світу.

8.3. Економічний порядок як система узгоджених інтересів

Поняття “*економічний порядок*” асоціюється з прозорим і зрозумілим для усіх суб'єктів ринку рухом потоків грошей, товарів, робіт і послуг, праці, капіталів. Одним з інтригуючих питань економічної системи є привласнення створеного продукту, капіталу та інших ресурсів. Саме відносини з приводу привласнення ресурсів визначають рівень економічного порядку (безладу) у будь-якій господарській системі. Тому прагнення до економічного порядку є зрозуміле настільки, наскільки воно є очевидним. За високим рівнем економічного порядку спостерігається продуктивний рух ресурсів, практично відсутні такі негативні тенденції, як корупція, організована злочинність, розкрадання бюджетних коштів та багато інших.

Установлення економічного порядку, як показує історична практика, є дуже складним завданням для будь-якої з країн та їхніх урядів. Інтрига привласнення грошових чи інших видів ресурсів була і залишається спокусливою для усіх, хто при владі, контролі за рухом ресурсів, навіть для правоохоронних та судових органів.

Розв'язання цієї проблеми потребує насамперед усвідомлення усіма членами суспільства, що економічний порядок вигідний для усіх і повинен ґрунтуватися:

- *по-перше*, на встановленні національно-суспільної самоорганізації задля ефективності економіки;
- *по-друге*, на узгодженні інтересів суб'єктів економіки з приводу привласнення капіталу та інших ресурсів.

Сутність національно-суспільної організації. Високопродуктивна й ефективна ринкова економіка ґрунтується на національній самоорганізації.

*** Національна самоорганізація суспільства** — конституційно і державно самоорганізована спільнота на основі єдиної національно-демократичної ідеології титульної нації і національних меншин, самодостатньої соціально орієнтованої економічної системи, сповідування принципів загальнолюдських вартостей, добробуту і захисту громадян.

Національна самоорганізація суспільства можлива лише в разі усвідомлення громадянами її необхідності для створення продуктивної та ефективної економічної системи. Будь-яка самоорганізація, зокрема національно-державна, потребує відповідних матеріальних і фінансових ресурсів, що створюються у системі виробництва, фінансів, обігу. Між національною самоорганізацією суспільства й ефективністю економіки існує тісний взаємозв'язок: чим вищий рівень національно-демократичного й економічного мислення, національно-ідеологічної єдності людей, дотримання положень конституції і законів країни, правил економічних і зовнішньоекономічних відносин, тим вищий рівень продуктивності національного капіталу та ефективності виробництва національного продукту. Очевидним є той факт, що без національно самоорганізованого суспільства не може бути ефективної економіки, так само як без ефективної економіки — незалежного національно організованого суспільства. Про це свідчить історичний досвід країн з ринковою економікою. Вони розвинули теорію і практику самоорганізації національно-державних систем і систем ринкової економіки: у національно-державній самоорганізації найважливішим

є високий рівень національно-ідеологічної єдності, а в ринковій економіці — найменш можливі виробничі витрати на створення національного продукту. З огляду на це пріоритетними за національної самоорганізації суспільства є утвердження національно-демократичної ідеології та створення ринкової економіки. У суспільстві, сформованому на ідеології національної демократії, домінує високий рівень національної самодостатності громадян, їх патріотизму, національної гідності, міжнаціональної взаємоповаги і толерантності. У добре відпрацьованій ринковій економіці випуск продукції здійснюється з найменшими можливими витратами, а її реалізація — відповідно до вимог ринку. Конкуренція змушує підприємства зводити до мінімуму відходи виробництва й випускати лише товари, що мають попит на ринку. За наявності всіх необхідних ринкових атрибутів — національної самореалізації суспільства, економічної свободи, прав власності, конкуренції тощо — економіка стає ефективною.

Забезпечення ефективності економіки є головним завданням уряду країни. Ефективна економіка перебуває на такому високому рівні, за якого неможливим є подальше підвищення добробуту всіх жителів країни одночасно. Допомога одній соціальної групі можлива за рахунок іншої. Неefективна економіка має стільки “баласту”, тобто факторів зниження ефективності, що, позбувшись його, можна підвищити рівень життя суспільства.

Кожен елемент ринкової системи відіграє певну роль у підвищенні економічної ефективності. Найважливішим є економічна свобода. Якщо держава встановлює обсяги виробництва адміністративно, як за централізованого планування, баласт досягає значних обсягів, позаяк вона, держава, змушує підприємства випускати нікому не потрібну продукцію. Дія такого елемента, як право власності, спонукає підприємства до пошуку нових ринків збуту і зведення до мінімуму виробничих витрат. Ринкова конкуренція запобігає штучному товарному дефіциту, який створюють монополії задля отримання надприбутків. Завдяки ринковим інститутам підприємства мають змогу торгувати між собою, забезпечуючи потреби виробництва. Жорсткі бюджетні обмеження сприяють тому, що підприємства не сподіваються на допомогу уряду

для відшкодування своїх збитків і концентрують зусилля на задоволенні потреб клієнтів, а отже, отриманні відповідних прибутків. Передбачувана державна політика уможливує здійснення довгострокового планування виробництва і капітальних вкладень.

Для акцентування на значенні національної самоорганізації суспільства в підвищенні економічної ефективності виокремлюють два її види. Перший з них пов'язаний зі способами розподілу національних ресурсів. У колишньому СРСР, наприклад, неefективність економіки пояснювалася, зокрема, тим, що більша частина промислових ресурсів спрямовувалася на потреби важкої промисловості й незначна — у галузі, що виробляли товари масового вжитку. Другий — з використанням ресурсів у кожній конкретній економічній сфері. За командно-адміністративної системи неefективність підприємств була спричинена безгосподарним розпорядженням сировинними ресурсами і низькою продуктивністю праці більшості робітників.

Ринкові сили сприяють підвищенню економічної ефективності у такий спосіб: розподіл ресурсів в економіці підпорядковується рухові ринкових цін. Із зростанням попиту на певні товари ціни автоматично підвищуються. Як тільки ціна починає перевищувати вартість виробництва додаткових одиниць цих товарів, підприємства, керуючись прагненням до збільшення прибутків, нарощують їх випуск. Отже, підвищення цін на споживчу продукцію спонукає їх наймати робітників і закуповувати більше матеріалів, щоб піднести виробництво на новий рівень. Відбувається це без будь-якого централізованого планування. Означений ланцюжок залежить від багатьох факторів: вільних ринкових цін, приватної власності на засоби виробництва (за якої кожне підприємство намагається здобути максимальний прибуток) та конкуренції серед виробників.

У плановій економіці таких рушійних сил не існує: ціни довільно встановлюють чиновники незалежно від ринкового попиту; державні підприємства не дуже дбають про прибуток, позаяк за будь-яких обставин вони отримують державні субсидії; матеріали для розширення виробництва не завжди доступні, тому що ринку цих товарів як такого не існує. Єдиний спосіб отримати їх —

відповідне рішення планових органів. Через це матеріали осідають на складах і їх належно не використовують.

Україні треба остаточно позбутися успадкованих від колишнього СРСР стереотипів мислення і господарювання. Тільки високий рівень національної самоорганізації суспільства й ефективності національної економіки зможуть забезпечити самодостатній незалежний розвиток і добробут її громадян.

Узгодження інтересів суб'єктів національної і регіональної економіки. Практика переходу до ринку показує, що існують суперечності економічних інтересів різних суб'єктів національної економічної системи, які виникають через відносини власності на капітал. В організаційно-правовому аспекті суспільно необхідний напрям розвитку відносин власності повинен забезпечити вирішення двох важливих завдань:

→ *по-перше*, узгодження економічних інтересів суб'єктів національного і регіонального виробництва;

→ *по-друге*, формування національного єдиного господарського комплексу, достатнього для проведення усіма суб'єктами виробництва, зокрема регіоном, самостійної економічної і соціальної політики.

Звісно, що така політика повинна органічно поєднувати регіональні економічні й соціальні інтереси із загальнонаціональними інтересами України як єдиної держави. Йдеться про створення умов ефективності функціонування регіонального капіталу, створення такого обсягу і структури регіонального продукту, за яких можна задовольнити потреби регіону й інтереси держави. Тобто йдеться про створення економічно сильного регіону, без яких не може бути сильною національна економічна система і держава загалом. Регіони не повинні бути дотаційними всі чи навіть половина. Держава не повинна концентрувати у своїх руках весь національний дохід і розподіляти між регіонами, котрі повинні бути економічно і соціально самостійними, або близькими до самостійності та виділяти ресурси державі для виконання нею загальнонаціональних функцій, у тому числі при потребі окремих регіонів і їх економічної та соціальної підтримки.

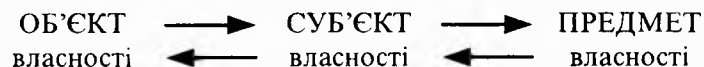
Теорія економічної самостійності регіональної господарської системи обґрунтовує необхідність першочергового упорядкування відносин власності на капітал: людський, основний і обіговий. Річ у тому, що з капіталом якнайтісніше пов'язана ефективність його використання, оскільки капіталу характерна властивість самозростання. При тому слід зауважити, що власність на капітал є найважливішим чинником господарського системотворення на всіх рівнях: підприємства, галузі, регіону, країни загалом. Якщо в регіоні помітні тенденції зниження ефективності економіки, то це є результатом певних деформацій у системі відносин власності на капітал і управління. Причому ці деформації пов'язані передусім із суб'єктивним чинником, з невпорядкованістю відносин власності на виробничий капітал і на привласнення результатів виробництва.

Треба сказати, що проблема власності досі остаточно не обґрунтована в теорії економічної системи будь-якого рівня. Немає розкриття її суті в достатній мірі ні в теорії макроекономіки, ні в теорії мікроекономіки, тим паче в теорії регіональної економічної системи. Хоч практика використання капіталу в країнах з розвинутою ринковою економічною системою засвідчує розуміння ними властивостей капіталу і створення відповідних передумов до його самозростання.

Для країн з перехідною економікою потреба в теорії власності є конче потрібна, оскільки після проголошення ними трансформації до економіки ринкового типу не приносить потрібних позитивних зрушень. Намагання перехідних до ринку країн запозичувати досвід і практику відтворення власності на капітал не лише не сприяли активізації товаровиробничих і обмінних процесів, а й ускладнювали їх. Сформована економічна система і стереотипи мислення на інших засадах виявились неспроможними сприйняти власність на капітал, сам капітал і, особливо, ринковий механізм виробництва, обміну, привласнення як передумову самозростання капіталу.

Насамперед з'ясуємо саме поняття власності як соціально-економічного явища. Власність — це узаконене право суб'єкта на володіння капіталом чи майном, які приносять йому прибуток. Це досить спрощене визначення, але воно містить важливі складові

компоненти всієї системи відносин власності на капітал чи майно. Основними ж компонентами системи відносин власності, які впливають з даного визначення, є суб'єкт власності, об'єкт власності і предмет власності. Такий поділ елементів системи відносин власності дуже важливий, оскільки кожен з них має різне призначення у системі виробництва й обміну. Схематично взаємовідносини між трьома елементами системи власності можна зобразити так:

Центральним компонентом з даної схеми впливає “суб'єкт власності”, оскільки у відносинах з “об'єктом власності” вони виражають процес виробництва, рівень використання видів капіталу, а у відносинах з “предметом власності” — процес привласнення результатів виробництва, обмінний процес і споживання.

Спробуємо подану схему елементів системи відносин власності представити в розгорнутому вигляді за певними ознаками і наперед за видами і формами власності (табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Система відносин власності в умовах ринку

Види власності (відношення)	Об'єкт власності (капітал)	Суб'єкт власності (форми)	Предмет власності (результат)
ПРИВАТНА	<ul style="list-style-type: none"> • Земля • Інтелект • Праця • Виробничий капітал 	<ul style="list-style-type: none"> • Індивід (індивідуальна) • Сім'я (сімейна) • Корпорація (корпоративна) 	<ul style="list-style-type: none"> • Продукція • Послуга • Робота • Дохід • Прибуток
НЕПРИВАТНА	<ul style="list-style-type: none"> • Невиробничий капітал • Оборотний капітал • Цінні папери • Майно • Заощадження 	<ul style="list-style-type: none"> • Держава (державна) • Місто і ін. (комунальна) • Кооператив (кооперативна) • Корпорація (корпоративна) 	<ul style="list-style-type: none"> • Майно

З розгорнутої системи відносин власності випливає, що об'єкт власності стосовно до суб'єкта може набувати стану приватної чи неприватної власності. Власність за даними ознаками названо видом. Отже, можна сказати, що є два принципово відмінні види власності: приватна і неприватна.

Тепер можна поставити запитання: у чому їхня принципова відмінність?

☞ *по-перше*, суб'єктом приватної власності є конкретна особа, неприватної — група людей, група представників неконкретних власників;

☞ *по-друге*, управління об'єктом приватної власності здійснюється постійним реальним суб'єктом власності (індивідуальні рішення), а об'єктом неприватної власності — непостійними, нереальними представниками групової власності (групові, директивні рішення);

☞ *по-третє*, через приватну власність реалізуються інтереси суб'єкта власності, через неприватну — соціально-економічні інтереси суспільної (регіональної) системи.

Колонка “об'єкт власності” розкриває види капіталу, який можна задіяти у виробництво чи сферу послуг і отримувати очікуваний результат. Причому кожен із видів капіталу може перебувати у приватній чи неприватній власності.

Трохи іншою є колонка “суб'єкт власності”, яка розкриває форми прояву відносин приватної і неприватної власності. Форми, як бачимо, різні, хоч приватний і неприватний об'єкти власності (капітал) можуть перебувати в одній формі власності — корпоративній.

Колонка “предмет власності” розкриває результат функціонування капіталу за його видом і формою. Зазначимо, що саме результат виробництва є тією ціллю, заради якої капіталові надають певного виду і форми. Очевидно, тому, що капіталу характерна властивість до самозростання. Зацікавлені в самозростанні капіталу суб'єкти тому і прагнуть підібрати йому вид і форму, за яких його функціонування буде ефективне. Адже самозростання капіталу — це є певний економічний інтерес тих, хто цим капіталом володіє.

а) Економічний інтерес приватного власника

Передусім з'ясуємо, хто є приватний власник. Очевидно, що це є особа, яка має в особистій власності будь-який вид капіталу і

який вона може задіяти в будь-який вид діяльності, що приносить їй прибуток. Цим капіталом можуть бути земля, виробничі фонди, невиробничі фонди, оборотні засоби, транспортні засоби, заощадження тощо. Власник може обирати форму функціонування його капіталу: індивідуальну, сімейну, корпоративну, тобто передати його в колективне управління приватних власників. Головною метою приватного власника буде отримання прибутку і зростання його капіталу. Економічний інтерес приватного власника представлено рівнянням відтворення і зростання його капіталу:

$$Q_{t+1} = Q_t + dQ_t + \Pi_t$$

Ми скористалися тією структурою рівняння регіонального продукту, позаяк воно виражає сумарну вартість валових продукцій цих суб'єктів виробництва регіону, у тому числі окремого підприємця, бізнесмена тощо, в якій є задіяний його основний і обіговий капітал. Наше завдання полягає у тому, щоб з'ясувати, в яких елементах рівняння вартісної структури створеної валової продукції міститься затрачений капітал приватного власника і в чому полягатиме його економічний інтерес.

Насамперед знайдемо його основний капітал. За методологією розрахунку вартості валової продукції його відносять у формі амортизаційних (A) нарахувань до третього елемента рівняння — dQ_t , тобто до прибутку (Π). Амортизаційні надходження йдуть на відновлення основного капіталу, а прибуток — на зростання певного капіталу.

Обіговий капітал неодмінно враховується у першому члені рівняння — Q_t , тобто відшкодування матеріальних затрат, може враховуватися і в другому члені рівняння — dQ_t , тобто на оплату праці найманих робітників, якщо власник авансував його, починаючи виробництво продукту.

Отже, капітал приватного власника перебуває у кожному члені рівняння вартісної структури валової продукції, і він буде зацікавлений:

➤ *по-перше*, повернути собі вартість затраченого основного й обігового капіталів;

➤ *по-друге*, отримати прибуток ($\Pi = dQ_t - A$), основу самозростання його капіталу.

Отже, економічний інтерес приватного власника буде поширюватися на всі три члени рівняння вартісної структури валової продукції, створеної за участі його капіталу. Якщо приватний капітал перебуває у сімейній чи корпоративній формі, то розподіл прибутку відбувається пропорційно дольовій участі індивідуального капіталу у його створенні.

Природа економічного інтересу приватного власника спонукає його до зростання:

☞ *по-перше*, обсягу власного капіталу одного чи різних видів;

☞ *по-друге*, частки його капіталу в корпоративній формі, маючи на меті отримати навіть певні монопольні позиції щодо управління виробництвом, розподілу і привласнення прибутку.

Цей економічний інтерес перетворюється у його власний, чи приватний інтерес, який формує у ньому відповідну поведінку, мислення, діяльність щодо його реалізації. Збіг інтересів приватних власників у корпоративній формі управління їхнім капіталом посилює зацікавленість в якнайефективнішому його функціонуванні, яке теж можна простежити через співвідношення членів рівняння вартісної структури створеної ними валової продукції:

⇒ *по-перше*, приватні власники основного капіталу зменшуватимуть його амортизаційний період, відновлюючи продуктивнішим;

⇒ *по-друге*, зменшуватимуть питомі затрати матеріально-сировинної частини обігового капіталу на одиницю продукції, зменшуючи її собівартість;

⇒ *по-третьє*, збільшуватимуть оборотність обігового капіталу для економії його грошової форми;

⇒ *по-четверте*, збільшуватимуть капіталоозброєність одного зайнятого за рахунок зростання продуктивнішого та основного капіталу, зменшуватимуть кількість живої праці за рахунок її якості і збільшуватимуть розмір заробітної платні одного зайнятого при зменшенні загального фонду оплати праці.

Запровадження цих заходів неминуче приводитиме до стабільного зростання прибутків корпорації та капіталів приватних власників.

б) Економічний інтерес найманого працівника.

Найманий працівник, на відміну від приватного власника, не володіє виробничим капіталом. Його власністю є інтелект і праця, якими він володіє і котрі може пропонувати на ринку праці. Потреба в його капіталі дає йому можливість бути залученим до виробничого капіталу приватного чи неприватного власника, через який він може реалізувати свій економічний інтерес.

Природа економічного інтересу найманого працівника є прямо залежна від характеристики його капіталу, тобто якості праці чи інтелекту. У рівнянні вартісної структури валової продукції економічний інтерес найманого працівника представлений величиною dQ_n :

$$Q_n = Q_n u_n + dQ_n u + dQ_n u.$$

Величина $dQ_n u$ є не що інше, як частина валової продукції, що характеризує відтворення капіталу найманого працівника, вартість його праці або інтелекту у формі заробітної платні. Найманий працівник найбільше буде зацікавлений у зростанні розміру своєї платні. Він не знає (і його не цікавить), яка частина основного й обігового капіталів приватного власника, чи яка частка його прибутку у вартісній структурі валової продукції. Він зацікавлений в отриманні самодостатнього розміру заробітної платні для утримання себе і членів своєї сім'ї.

Теорія механізму розширеного відтворення, елементами якої є економічні інтереси у всіх суб'єктів виробництва, капіталу і праці, засвідчує, що між економічним інтересом приватного власника і економічним інтересом найманого працівника є суперечність:

→ *по-перше*, приватний власник зацікавлений у зменшенні величини $dQ_n u$, тоді як найманий працівник зацікавлений у зростанні розміру своєї заробітної платні;

→ *по-друге*, приватний власник зацікавлений у зменшенні тарифної ставки і збільшенні функцій чи обсягу роботи за одиницю часу для найманого працівника, тоді як найманий працівник зацікавлений у зменшенні рівня інтенсифікації праці за одиницю часу та зростанні вартості його праці чи інтелекту.

Перелік аргументів на користь зростання суперечності між економічними інтересами найманого працівника і приватного вла-

сника можна навести і більше. Однак ці суперечності долаються компромісом двох суперечливих суб'єктів виробництва і праці, суть якого полягає у розумінні ними необхідності зростання продуктивної сили суб'єктів праці за рахунок зростання капіталоозброєності, рівня професійної кваліфікації працівників і їх продуктивності праці за одиницю часу. Це приводитиме до:

➤ зростання обсягу виробництва валової продукції;

➤ зменшення чисельності зайнятих на зростаюче виробництво валової продукції;

➤ зменшення собівартості одиниці валової одиниці і збільшення прибутку за стабільної ціни реалізації;

➤ зростання заробітної платні одного зайнятого при зменшенні загального фонду оплати праці.

в) Економічний інтерес суб'єкта неприватної власності.

Система відносин власності засвідчує, що суб'єктом неприватної власності є не конкретна особа, а група осіб, які представляють виробничі структури держави, міста, кооперативу, корпорації (концерну, об'єднання, спілки, союзу тощо). Організаційна структура функціонування неприватної власності докорінно відрізняється від приватної і, передусім, дво- і більше ступеневою системою управління.

Багатоступенева система управління неприватної власності є за своєю суттю вертикальна, ієрархічна. На кожному ступені — об'єкти неприватної власності, тобто підприємства з найманим виробничим персоналом, на верхніх — структури галузевого (трести, главки, міністерства, комітети) чи загальносистемного (райспоживспілка, облспоживспілка, уcoopспілка і ін.) управління. Така система, як бачимо, чітко розділяє суб'єктів неприватної власності: тих, що виробляють продукт, створюють чистий продукт і відшкодовують виробничі затрати і тих, що управляють системою і відповідно розподілом створеного продукту, тобто така собі галузева чи системна влада, яка стає засобом реалізації власних чи групових інтересів. Що стосується економічного інтересу суб'єктів неприватної власності, то тут доцільно їх розділити за джерелами забезпечення реалізації цих інтересів:

↳ суб'єкти безпосереднього виробництва з частини валової продукції на відтворення працездатності чи інтелекту — $dQ_n u$;

↳ суб'єкти структур вертикального управління з частини чистого прибутку $\Pi = dQ_u - A$.

Тепер звернемося до рівняння вартісної структури валової продукції і з'ясуємо, як має формуватися трудова, розподільча і привласнююча психологія представників суб'єктів неприватної власності:

$$Q_u = Q_n u_n + dQ_n u + dQ_u.$$

Теорія розширеного відтворення обґрунтовує необхідність на-самперед:

⇒ відшкодувати вартість використаного основного і обігового капіталу;

⇒ відшкодувати вартість використаної у виробництві живої праці, інтелекту;

⇒ отримати чистий прибуток.

Отже, суб'єкти неприватної власності, як і суб'єкт приватної власності, повинні бути зацікавлені в отриманні валової продукції, вартісна структура якої відповідала б вимогам закону розширеного відтворення. Але структура економічного інтересу представників неприватної власності, на відміну від структури економічного інтересу приватного власника є відмінною. Річ у тому, що неприватні власники є носіями групового і власного інтересу, тоді як приватний власник чи наймана праця є носієм лише свого власного інтересу.

Тут треба уточнити, що інтересом неприватної (групової) власності є основний і обіговий капітали, тоді як власного — заробітна платня. Носії групового і власного інтересу надають перевагу реалізації власного, аніж групового інтересу, що приводить до невідповідності вимогам зростання продуктивних сил, суть якого полягає у постійному оновленні основного капіталу, зростанні капіталоозброєності одного зайнятого продуктивнішими основними фондами. Недотримання вимог закону зростання продуктивних сил, тобто оновлення активної частини основного капіталу, впливає на зниження фондівіддачі і продуктивності праці, обсягу ви-

робництва, ефективності затрат, рентабельності і конкурентоспроможності продукції. Проте навіть за таких негативних тенденцій носії групових інтересів прагнуть збільшувати розмір власної заробітної платні, тобто поліпшувати своє матеріальне становище, хоч того може не дозволити вартісна структура створеної ними валової продукції. Але прагнення збільшити власні доходи диктується двома важливими причинами:

→ *по-перше*, за недотримання вимог зростання продуктивних сил неминуче зменшується обсяг виробництва регіонального продукту, що викликає зростання цін на споживчому ринку регіону, а представники вертикальних управлінських структур компенсують свій споживчий попит перерозподілом створеного регіонального продукту;

→ *по-друге*, намагання представників вертикальних управлінських структур збільшити свої власні заощадження чи страхові запаси на випадок гострих негативних економічних чи соціальних тенденцій.

2) Економічний інтерес регіону.

Суб'єктом регіонального управління є відповідного рівня органи самоврядування: села, міста, району міста, адміністративного району, області, країни в цілому, тобто держави. Тут треба зазначити, що на будь-якому регіональному рівні поряд із місцевими реалізуються інтереси загальнонаціональні. А матеріально-фінансовим джерелом реалізації регіонального і державного інтересів є частина чистого доходу вартісної структури регіонального продукту dQ_u . Звичайно, йдеться не про весь приріст чистого доходу, оскільки останній містить амортизаційні нарахування на основний капітал та прибуток власників капіталу. Приріст чистого доходу є лише основою сплати власниками податків до бюджетів: регіонального і державного за узаконеними нормативами. Таким чином частина приросту чистого доходу є одним з основних джерел формування регіонального і державного бюджетів.

Особливістю органів регіонального чи державного управління є те, що вони функціонують поза виробничим процесом, а засобом прямого чи непрямого впливу на виробничий процес є їх влада. Наприклад, Верховна Рада України створює закони виробни-

чих і соціальних відносин, підприємництва, розподілу й обміну продукту, формування бюджетів усіх рівнів тощо, міністерства, комітети здійснюють адміністративні і регулювальні функції у галузях, місцева влада вирішує соціальні, економічні, виробничі питання свого регіону.

8.3.1. Дотримання положень чинного законодавства

Однією з найважливіших проблем ринкової економічної трансформації є забезпечення прозорого і швидкого руху товарів, капіталів, грошей, праці тощо, від якого залежить ефективність усієї економічної системи, її обліку, що гарантує їх кількісну і якісну цілісність, тобто неможливість переведення частини потоків ринкових ресурсів у неформальний ("тіньовий") рух, який неминуче негативно позначається на загальних макроекономічних показниках. Запобігти цим небажаним макроекономічним тенденціям можна завдяки стабілізаційним заходам на мікроекономічному рівні:

➤ *дотримання положень Конституції України щодо розбудови правової демократичної держави, формування внутрішньої і зовнішньої політики, спрямованої на створення національної економіки на засадах демократії і принципів ринкових відносин;*

➤ *дотримання чинного законодавства України з питань регулювання грошових потоків, товарних ресурсів, капітальних вкладень для забезпечення стабільного стану на споживчому ринку, активізації товарообмінних процесів, збільшення реальних грошових доходів населення, рівня споживання та стимулювання економічного зростання загалом;*

➤ *неприпустимість гіперболізації власних інтересів чиновниками державної, судової, правоохоронної, господарської, регіональної та місцевої влади і порушення ними чинного законодавства та положень Конституції України. Вилучення з обороту і привласнення частини потоків бюджетних, страхових, капітальних, товарних та інших ресурсів, оскільки це призводить до дестабілізації економічної системи, негативних макроекономічних процесів, породжує недовіру малозабезпечених і соціальне незахищених верств населення та соціальне і політичне напруження.*

Створення сприятливих правових і економічних умов для господарських систем мікроекономічного рівня важливе з погляду розширення підприємництва, підвищення виробничої активності зайнятих і залучення до продуктивної діяльності незайнятих. Ринкова економіка будується на пріоритеті активної дії людини економічної, диверсифікації видів діяльності, прозорому русі потоків грошей і капіталів, довірі виробників один до одного і банків до виробників. Відкритість і довіра між суб'єктами ринку — фактори, які певною мірою впливають на підвищення рівня виробничої активності та створення конкурентного середовища. Уможливлення їхньої дії залежить від політики владних структур, від їх уміння через реальні макроекономічні показники виробництва і соціального розвитку оцінювати результати своїх рішень, вносити корективи у здійснювану політику.

Науково обґрунтована, виважена політика лібералізації, капітальних вкладень, руху грошових і товарних потоків забезпечує економічне зростання (збільшення обсягів виробництва національного продукту, реальних доходів населення і його платоспроможності, створення бездефіцитного бюджету держави і відносної стабільності цін).

Реальні макроекономічні показники в Україні свідчать про негативні тенденції: зростання інфляції, бюджетного дефіциту, неплатоспроможності держави, більшості підприємств і населення. Отже, політика владних структур потребує невідкладної реструктуризації, передусім надання пріоритету дотриманню положень чинної Конституції України та відповідних законів. Жодна владна структура не повинна мати переваг щодо інших суб'єктів ринку, крім виконуваних нею функцій, передбачених Конституцією і законом. Суб'єктивний чинник, "телефонне право", службове становище не можуть домінувати над пріоритетом ринкових перетворень, які потребують рівнопартнерських відносин суб'єктів ринку, взаємовигідної співпраці, захисту їх капіталів і результатів виробництва. Владні державні структури покликані запобігати олігархізації, зосередженню великих капіталів у незначній частині їх власників, здійсненню кадрової політики, що забезпечує контроль за фінансовими, капітальними і товарними потоками однією

політичною силою, оскільки це має наслідком політичну дестабілізацію, економічний застій і зниження рівня життя населення.

Конституція України відображає засади демократичного державотворення і ринкових економічних перетворень. Складнішою є проблема дотримання положень Конституції і законів щодо демократизації і ринкової економічної трансформації, тобто суб'єктивного фактора. Наприклад, пропонується перехід від президентської до парламентської форми правління мало що може змінити в активізації ринкових реформ, якщо не забезпечено дотримання положень чинного законодавства на всіх рівнях державного і господарського управління. Проблема полягає у створенні правового і економічного механізму, який стимулював би капіталовкладення, економічне зростання і споживання національного продукту, пошук і завоювання ринків збуту українськими товарами. Популярність політичних сил, практична відсутність консенсусу з принципових питань ринкових перетворень не сприяють ухваленню потрібних законів.

В Україні назріла необхідність швидкої реструктуризації потоків фінансових, капітальних і товарних ресурсів, виведення з "тіньового" обороту значної їх частини та переведення у формальний (контрольований) оборот. На це повинні бути спрямовані зусилля фінансових, правоохоронних і судових органів.

Важливе значення має правове врегулювання легалізації "тіньового" капіталу та повернення в Україну з-за кордону значних фінансових ресурсів (десятки мільярдів доларів). Легалізація "тіньового" капіталу, переведення його у формальний оборот, захист власників від переслідування створить значні інвестиційні можливості для реструктуризації пріоритетних галузей української економіки. Довіра інвесторів є наймогутнішим чинником ринкової трансформації. Навіть якщо Україна отримає від Європейського союзу та інших міжнародних фінансових і ринкових інститутів статус країни з ринковою економікою, це не означатиме, що її ринкова система набула тих параметрів, що їх мають розвинуті ринкові країни. Роль держави зводиться не до нав'язування пріоритетів, які лобіюють зацікавлені національні й зарубіжні політичні сили, а до створення умов для демократизації та ринкової лібералізації,

дотримання ухвалених законів, які уможливають формування правової держави і самодостатньої економічної системи. У ринкових країнах закони захищають природне право людини на добробут і вільний розвиток, а економіці забезпечують високопродуктивне і високоефективне виробництво, самоокупність і самофінансування підприємств, населених пунктів, регіонів. Політика держави, зокрема її кадрові аспекти, має узгоджуватися з динамікою макроекономічних показників. Неприпустимим є збільшення кількості зайнятих в апараті державного управління за спаду виробництва, інфляції, як це було в Україні в 1995 — 2002 рр., коли апарат державного управління зріс з 400 до 800 тис. осіб. За таких обставин потрібна оптимізація кількості зайнятих та збільшення кількості виконуваних управліннями функцій. Зростання зайнятих в апараті управління обтяжливе для бюджету, збільшує його дефіцит, посилює проблему фінансування бюджетного дефіциту, а це неминуче провокує інфляційні процеси, порушує рівновагу в економіці, породжує політичну нестабільність.

Встановлена в Україні з початку 2000 р. відносна економічна рівновага була порушена в середині 2003 р. через зростання цін на зерновому ринку, що спричинило підвищення цін на хліб наприкінці року на споживчому ринку. Держава намагається урівноважити ситуацію контрольованим регулюванням цін, однак їх зростання зупинити практично неможливо, позаяк не створено правового механізму саморегулювання цін. Інфляційний симптом на хлібному ринку засвідчує, що в сільськогосподарському секторі економіки України загалом і в дотриманні чинного законодавства щодо його функціонування зокрема є чимало проблем, пов'язаних з дотриманням прозорості руху грошей, капіталів, товарів, інших ресурсів в економіці України.

8.3.2. Поліпшення інституційних рамок умов

Підприємствам України важливо, наскільки це можливо, зберегти зв'язки з колишніми партнерами у країнах СНД з метою реорганізації виробництва на новій основі. Необхідною умовою для відновлення цих зв'язків іноді називають створення так званих

фінансово-промислових груп (ФПГ), які мають за мету розвиток співпраці між промисловими підприємствами.

*** Фінансово-промислова група (ФПГ)** — об'єднання промислових підприємств для координації їх виробничих процесів, потоків капіталів, грошей, товарів та захисту спільних інтересів на ринках, на яких вони діють.

Безпосередня участь приватних або державних банків не є при тому ні умовою для встановлення коопераційних зв'язків, ні гарантією їхньої ефективності.

Пайова участь підприємств як у зв'язках українських підприємств між собою, так і в їхніх зв'язках з чужоземними підприємствами дає позитивні результати, якщо зумовлена прагненням самих підприємств, відповідає вимогам індустріальної логіки, не залежить лише від отримання державних кредитів і якщо кожне окреме підприємство зберігає при тому необхідний мінімум незалежності. Важливо, щоб обмін товарами та послугами між цими підприємствами не обкладався бартерним податком. У разі штучного створення фінансово-промислових груп під контролем міністерств виникає загроза, що таке об'єднання буде тимчасовим (для отримання субсидій), а відтак не орієнтуватиметься на середньотермінові цільові показники збуту і прибутків.

Назрілим для України є питання упорядкування приватизації та постприватизації. Перехід від так званих соціалістичних форм власності до приватної та неприватної — умова успіху економічних реформ в Україні. Першим кроком на цьому шляху є перетворення колишніх бюджетних організацій і державних підприємств за їхньою юридичною формою на компанії, які мають права юридичної особи і незалежні щодо бухгалтерського обліку (так звана корпоратизація). Подальший крок — приватизація, тобто перехід прав власності від підприємств до приватних суб'єктів економічної діяльності. На користь приватизації підприємств свідчать передусім інтенсивніші стимули у їхній діяльності та жорсткіший фінансовий контроль.

В Україні приватизовано значну частину стратегічних підприємств, насамперед енергетичного сектора, аграрної промисловості

та військово-промислового комплексу. Подальше поліпшення рамок умов доцільне в середньостроковій перспективі за такими напрямками:

→ уточнення повноважень щодо приватизації, зміцнення Фонду державного майна України (створений на початку 1992 р. як центральний орган у справах приватизації. Після реформування в 1994 р. його роль, яка в перші два роки була незначна через загальне політичне упередження проти приватизації, посилилася, однак усе це є недостаття);

→ визначення чітких структур власності й контролю для підприємств, що не підлягають приватизації (згідно зі статтею 4(1) "Закону про приватизацію" Верховна Рада України має право не дати згоди на приватизацію окремих підприємств, але це не означає, що їх вилучено з процесу реструктуризації);

→ активна постприватизаційна політика. Сама лише приватизація не гарантує життєздатності підприємства. Потрібна дієва постприватизаційна політика, яка має на меті прискорення реструктуризації приватизованих підприємств і піднесення престижу приватизації (перепідготовка керівного складу, розроблення бізнес-планів, надання допомоги при переданні соціальних функцій місцевим органам влади та підтримка у справі бухгалтерського обліку і податкових питань).

Структурні зміни у промисловості України ускладнюються тим, що більшість галузей, в яких передбачено значне скорочення робочих місць, сконцентрована лише в кількох областях. Процес реструктуризації тут перебуває на початковій стадії, тому на підприємствах вугільної, сталеплавильної і машинобудівної промисловості в наступні роки буде скорочено тисячі робочих місць. Щоб запобігти соціальним негараздам, необхідні такі заходи:

↳ зміцнення економічного самоврядування областей. Роль областей у розв'язанні економічних проблем у майбутньому зростатиме, і це треба використати передусім для здійснення інвестицій у найнеобхідніші об'єкти інфраструктури;

↳ розукрупнення об'єктів соціальної сфери за одночасної реструктуризації. Для регіонів, де переважає важка промисловість, ха-

рактерне переплетіння виробничої та соціальної сфер на підприємствах. Іноді цей факт використовують як аргумент на користь відкладення структурних змін. Однак можливою є реструктуризація продуктивних функцій підприємства за ще не розукрупненої соціальної сфери;

↳ створення регіональних ринків праці. Для України характерна низька мобільність робочої сили як наслідок адміністративних бар'єрів, відсутності ринку житла і традиційно невисокої мобільності населення. Водночас існує реальна можливість створення умов для інституціоналізації принаймні регіональних ринків праці;

↳ запровадження неповного робочого дня. Погодинна праця може розвантажити ринок праці. Із зростанням безробіття і витрат на догляд за дітьми, а також труднощів для найманих працівників старшого віку з отриманням постійної роботи збільшуватиметься кількість тих, хто готовий працювати неповний робочий день за збереження соціальних послуг.

Ці заходи мають за мету активізацію руху капіталу, праці, збільшення капіталовкладень, підвищення продуктивної функції зайнятих в економіці і темпів виробництва національного продукту.

ТЕМА 9

СТРУКТУРНА ПЕРЕБУДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Успіх ринкової трансформації в Україні залежить від створення безпосереднього ринкового механізму; реструктуризації галузей економіки; удосконалення інституційних умов; формування ринкової інфраструктури; зміни структури зайнятості і національного продукту.

Економічна трансформація має сформувати передумови активізації ділової активності підприємств, промисловців, експортуючих організацій, прискорення руху капіталів, праці, товарів і товарообміну. Важливо досягти позитивних зрушень у збільшенні реальних доходів населення, підвищенні рівня споживання, що впливатиме на зростання попиту і, отже, обсягів виробництва.

9.1. Формування ринкових відносин

Система ринкових відносин передбачає механізм самоуправління виробництвом, розподілом, обміном і споживанням на всіх рівнях організації національної економіки. Суб'єкти ринку — підприємства, органи місцевого самоврядування, держава — є рівноправними партнерами у виробництві національного продукту і його споживанні. Ринкові відносини ґрунтуються на принципі лібералізації — свободі вибору виду діяльності, місця роботи, витрачання коштів, здійснення заощаджень. У ринкових умовах відсутня система вертикального управління економікою, оскільки ініціатива виробництва товарів і послуг цілком належить власникам капіталу і найманим працівникам, які найбільше зацікавлені у продуктивній та ефективній функції праці і капіталу, тому що від створених ними доходів залежить їхній добробут.

Ринок пробуджує ініціативу, сприяє впровадженню НТП у виробництво, не терпить дефіциту та ін. Для нього характерним є те, що:

↳ виробництво товарів і послуг організують власники капіталу; частина їхнього прибутку у вигляді податків надходить до Державного бюджету згідно з чинним законодавством;

↳ держава не здійснює прямого втручання у сферу приватного виробництва, вона лише відстежує макроекономічну ситуацію, забезпечує економічну рівновагу, соціальний захист тих, хто його потребує.

Принципи конкуренції, лібералізації, покладені в основу ринкових відносин, самі по собі не забезпечують соціального захисту. Мало того, ринкова економіка створює соціальні, екологічні проблеми, може посилювати соціальну диференціацію населення. З огляду на це ринковому реформуванню економіки має передувати розроблення державної програми соціального захисту населення.

Позитивні риси ринкової економіки виявляються за існування відповідних ринкових відносин (в Україні їх ще не сформовано), зокрема:

- реальної демократії та національно-демократичного мислення, без яких неможливі лібералізація виробництва й обміну;
- надійного правового забезпечення та наявності інституційних структур;
- матеріально-фінансової збалансованості та стійкої фінансової системи;
- реальної самостійності та економічної відповідальності підприємств;
- наявності такої структури виробництва товарів і послуг, яка реагувала б на зміни платоспроможного попиту;
- реальної конкуренції та механізму ціноутворення, що реагує на зміни попиту і пропозиції.

Основи ринкових відносин мають створюватися з урахуванням вимог дії об'єктивних економічних законів товаровиробництва, товарообміну і господарської збалансованості. Механізм їх взаємодії зображено на рис. 9.1.

Ринок функціонує належно лише за його збалансування, тобто за відповідності попиту і пропозиції. Відсутність такої відповідності негативно позначається на процесах виробництва й реалізації. Збалансованість ринку — результат дії закону господарської

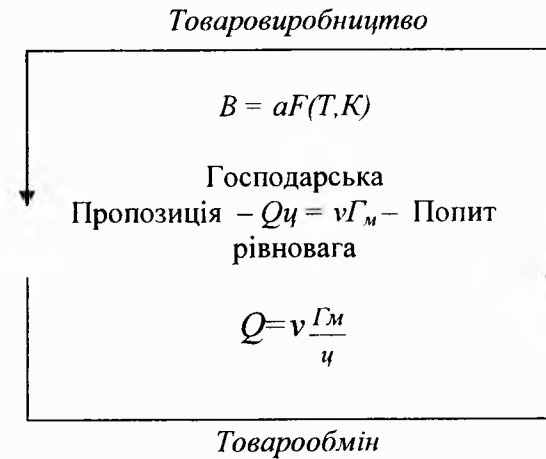

Рис. 9.1. Інтерпретація механізму взаємодії законів виробництва, обміну й рівноваги

збалансованості (закону попиту і пропозиції), категоріями якого є попит $v\Gamma_m$ і пропозиція Q_c . Він виражає єдність попиту і пропозиції, їх взаємозв'язок і взаємодію. Основна його вимога — збалансованість і рівновага ринку.

Особливість функціонування ринкового механізму полягає у тому, що кожен його елемент тісно пов'язаний з ціною, яка є основним інструментом впливу на попит і пропозицію — між попитом і ціною існує обернено пропорційна залежність: за підвищення цін на товар попит на нього скорочується, позаяк високі ціни обмежують купівельну спроможність населення, а за зниження цін попит зростає (рис. 9.2).

Між товарною пропозицією і ціною існує прямо пропорційна залежність: із підвищенням ціни пропозиція

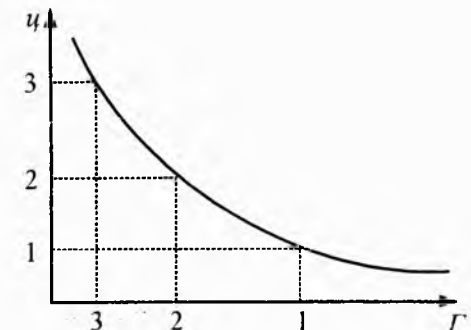

Рис. 9.2. Залежність попиту від ціни

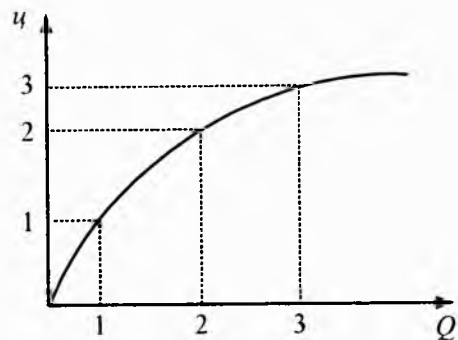

Рис. 9.3. Залежність пропозиції від ціни

зростає, тому що одиниця додатково виробленої та проданої продукції приносить виробникові додатковий прибуток; зі зниженням ціни виробництво продукції стає менш вигідним і скорочується. Відповідно зменшується і пропозиція (рис. 9.3).

Взаємодія попиту і пропозиції з ціною має і зворотний зв'язок: якщо пропозиція перевищує попит, ціна знижується

і попит знову зростає; коли попит перевищує пропозицію, ціна підвищується, що стимулює зростання пропозиції. У цьому випадку між попитом і пропозицією існує взаємовплив.

Основними параметрами будь-якого ринку є попит, пропозиція і ціна. Їх взаємодію зображено на рис. 9.4.

Крива попиту показує, що покупець прагне придбати якнайбільше товару за найнижчу ціну (ціна попиту), а крива пропозиції — що продавець намагається продати якнайбільше товару за найвищу ціну (ціна пропозиції). Точка перетину кривих — узгоджена ринкова ціна c_1 за яку реалізовано обсяг товару Q_1 . Ринкова ціна c_1 не може бути нижча від ціни пропозиції, позаяк у такому разі виробництво товарів і їх збут неприбуткові, і фірма збанкрутує.

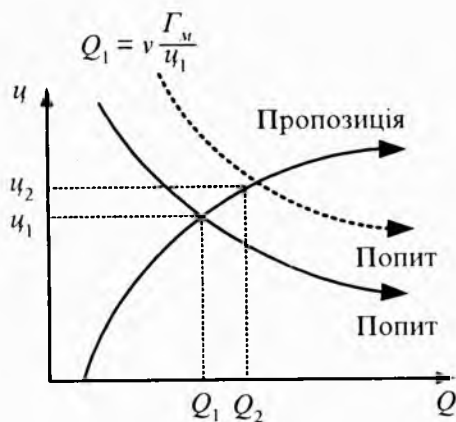

Рис. 9.4. Взаємодія попиту, пропозиції і ринкових цін

У точці перетину Q_1, c_1 зберігаються інтереси і виробників, і споживачів, досягається рівновага ринку — найкра-

щій обсяг виробництва і продажу Q_1 , який дорівнює оптимальній величині купівлі і споживання, а ринкова ціна стає ціною рівноваги c_1 . Це означає, що виробникам не вигідно надалі підвищувати ціни й збільшувати пропозицію, оскільки товар не матиме попиту. Відповідно й споживачі не можуть розраховувати на придбання більше товарів або на зниження цін на них, тому що це суперечить інтересам виробників. Припустимо, що сукупний попит на товар збільшився (зросли доходи населення, змінилася структура попиту та ін.). У такому разі бажання споживачів придбати додаткову кількість товару відображає нова крива попиту, розміщена над попередньою у точці перетину Q_2, c_2 .

Позаяк ринок здатний забезпечити постачання товарів лише в обсязі Q_1 і неспроможний одночасно відреагувати на нову потребу, спочатку додатковий сукупний попит Q_2 не буде задоволений — виникне ситуація товарного дефіциту внаслідок порушення рівноваги ринку. За цих умов тиск з боку додаткового попиту призведе до тимчасового підвищення цін аж до встановлення нової ціни попиту — від c_1 до c_2 .

Створення ринкових відносин і ринкової економіки як саморегульованої системи на основі встановлення рівноваги попиту і пропозиції має певні межі. Ринок не в змозі гарантувати розв'язання усіх соціально-економічних проблем сучасного суспільства. Механізм ринку уможливує задоволення лише тих із них, що виражаються через попит.

9.2. Стратегія структурних перетворень

Головною метою структурних перетворень є виробництво ВВП нагальом і на душу населення, в якому переважатимуть продукти кінцевого призначення відповідно до потреб населення та імпорту. Структура ВВП зумовлена структурою продуктивних сил і залученого основного та інших видів капіталу. З огляду на це реструктуризація має початися зі зміни структури капіталу і його організаційних форм, з мобілізації капіталовкладень і підприємств. З досвіду ринкових країн і специфіки сформованої в Україні економічної системи її реструктуризація спрямовується на:

→ виховання у всіх суб'єктів ринку, зокрема у керівної ланки, усвідомлення необхідності поєднання приватних, колективних, державних і національних інтересів;

→ мобілізацію фінансових ресурсів і капіталовкладень, контроль за рухом грошей, капіталів і товарів;

→ створення малих і середніх підприємств як основи виробництва переважної частини ВВП.

З огляду на це структурні перетворення в Україні слід здійснювати з урахуванням того, що:

☞ вирішальне значення для зміцнення позицій у конкурентній боротьбі має спроможність до самофінансування; у короткостроковій перспективі єдиною можливістю підвищення продуктивності є заходи щодо зменшення витрат і зміни організаційної структури; у середньостроковій — інвестиції у невеликих обсягах;

☞ зміна структури — це створення нових самостійних підприємств, здатних привабити інвестиційний капітал. Йдеться не про модернізацію великих підприємств, а про перетворення їх на окремі підприємства, зорієнтовані на зменшення витрат і отримання прибутку, які відповідають вимогам ринку та можливостям фінансування (підприємизація).

Важливим компонентом національної економічної стратегії України є стратегія структурних перетворень.

*** Стратегія структурних перетворень** — система правових, політичних, економічних, фінансових заходів, спрямованих на зміну пропорцій капіталу, зайнятості та національного продукту для збалансування економічної системи відповідно до потреб суспільства.

Заходи національно-економічної реструктуризації постають із національно-економічних цілей, головною з яких є задоволення потреб населення і виробництва V^* . Якщо величину V^* прийняти, за національні потреби за обсягом і структурою споживання, то вони є основою національної політики структурних перетворень в Україні. Виробництво ВВП в Україні на душу населення становить близько 3 тис. дол. США (у країнах ЄС 18 — 30 тис. дол. США). Для вступу в ЄС його як мінімум слід збільшити у 6 — 8 разів, що

рівнозначно приросту обсягу виробництва ΔV , який забезпечить приріст витрат і споживання на ΔB^* :

$$V + \Delta V = V^* + \Delta B^*.$$

Це, своєю чергою, зумовить зміни продуктивної функції праці й капіталу:

$$V + \Delta V = F(T + \Delta T, K + \Delta K).$$

Наведене рівняння виражає екстенсивну продуктивну функцію — збільшення обсягу виробництва за рахунок зростання кількості праці й капіталу. У ринковій економіці, де вирішальне значення для виробника має конкурентоспроможність його продукції, екстенсивна виробнича функція не забезпечує достатньої ефективності виробництва продукції, а отже, не підвищує конкурентоспроможності (поліпшення якості та зниження собівартості). Досягнення інтенсивної продуктивної функції можливе за впровадження нових технологій a , зростання капіталоозброєності одного зайнятого $\kappa = K/T$ і продуктивності праці зайнятих v за незмінної кількості зайнятих T або економії праці:

$$V = \Delta V = aF(T, K + \Delta K).$$

Відповідно зміниться і виробнича функція одного зайнятого:

$$v + \Delta v = af(\kappa + \Delta \kappa),$$

гобто продуктивність праці одного зайнятого v зростає на Δv за рахунок приросту продуктивнішого капіталу $\Delta \kappa$ і впровадження нових технологій a .

Це створить передумови для збільшення національних витрат V^* на ΔB^* . Рівняння споживання матиме такий вигляд:

$$V^* + \Delta B^* = (C + \Delta C) + (B + \Delta B) + (K + \Delta K) + (ЧЕ + \Delta ЧЕ).$$

Отже, поліпшиться стан справ на виробництві, оскільки зростають споживчі національні витрати $(C + \Delta C) + (B + \Delta B)$, нагромадження і капіталоозброєність зайнятих $(K + \Delta K)$ та чистий експорт $(ЧЕ + \Delta ЧЕ)$, тобто резерви іноземної валюти.

Визначення напрямів реформування економіки залежить від усвідомлення її стану, розуміння теорії макроекономіки, суті й процесу реформ. Радикальні зміни виробничої системи в перехідний період гальмуються тим, що ринкове економічне мислення не сформувалося ні у сфері управління, ні у сфері виробництва, що уне-

можливе економічне зростання, позаяк воно є результатом збалансованої державної політики реформ, спрямованої на активізацію процесів виробничої функції:

$$B = aF(T, K).$$

Така політика передбачає:

⇒ досягнення високих темпів зростання валового випуску B ;

⇒ зменшення матеріальних витрат $\downarrow O$ у валовому випуску $B = \downarrow O + dB$;

⇒ збільшення частки валового внутрішнього продукту dB у валовому випуску $B = \downarrow O + \uparrow dB$;

⇒ отримання необхідної структури валового внутрішнього продукту щодо потреб країни $dB = d_g B + d_n B$, де $d_g B$ — частка ВВП сфери виробництва; $d_n B$ — частка ВВП сфери послуг.

Економічне зростання забезпечують радикальні структурні зрушення, які охоплюють:

↳ визначення національних, політичних, внутрішніх і зовнішніх економічних пріоритетів, які гарантували б самофінансування України на найближчу перспективу і партнерську співпрацю з усіма країнами світу;

↳ створення інституційних умов для надходження прямих капіталовкладень і ефективного функціонування підприємств;

↳ зміну якості основного капіталу, мислення та якості трудового капіталу, якості й структури обігового капіталу;

↳ встановлення оптимальних міжгалузевих пропорцій і розміщення продуктивних сил.

Розв'язання цього комплексу проблем потребує узгодженого політичного, економічного, правового та фінансового функціонування усіх гілок влади.

У зв'язку з цим першочерговими завданнями є:

→ Створення умов для розвитку конкуренції на основі спроможності підприємств до самофінансування.

→ Створення нових самостійних підприємств, здатних привабити іноземні капіталовкладення.

→ Трансформація централізовано керованих підприємств у ринкові, засновані на принципах самоуправління (підприємства). Її мета — зменшення виробничих витрат, забезпечення прибутку.

→ Запровадження вільного ціноутворення та здійснення ефективно-митної політики і квотування.

Вирішальний вплив на напрями і динаміку структурних перетворень мають інституційні ринкові умови. Інституційне забезпечення має головним за мету створення економічного механізму, який стимулює ефективне функціонування усіх підприємств і розвиток інститутів ринку. Позитивних імпульсів економічному зростанню може надати інституційне забезпечення трьох напрямів: 1) виробнича інтеграція; 2) упорядкування видів і форм власності; 3) активізація структурної політики регіонів щодо підприємств, які розміщені в областях і мають власні органи управління та формують бюджет.

Виробнича інтеграція. Більшість підприємств України втратила технологічні зв'язки з підприємствами країн СНД. Це пов'язано передусім з новими можливостями отримувати сировину і напівфабрикати на вигідних умовах від інших постачальників, а також відсутністю потреби в таких зв'язках. Однак у деяких випадках ці зв'язки в короткотерміновій перспективі є єдиною можливістю поживити виробництво та збут.

Інший напрям — пайова участь вітчизняних та чужоземних партнерів в українських підприємствах. Важливо, щоб ініціатива такої участі виходила від самих підприємств, і вони зберігали необхідний мінімум незалежності згідно з вимогами індустріальної логіки.

Упорядкування видів і форм власності. Процес приватизації має завершуватися відокремленням приватної і неprivatної власності, а це можливо завдяки:

➤ перетворенню бюджетних організацій і державних підприємств за юридичною формою на компанії, тобто їх реформування у незалежні щодо бухгалтерського обліку підприємства — юридичні особи;

➤ здійсненню реальної приватизації (переходу прав власності від підприємств до приватних суб'єктів економічної діяльності);

➤ поліпшенню ринкових умов, передусім у середньостроковій перспективі.

Активізація структурної політики регіонів щодо підприємств. В Україні підприємства розміщені нерівномірно за кількістю і ви-

дами діяльності. Галузі, що сконцентровані в кількох регіонах і слабо піддаються реструктуризації, схильні до різкого спаду виробництва, скорочення робочих місць. Тому центральні та місцеві органи управління мають підтримувати структурні перетворення, щоб уникнути соціальних проблем. При тому важливим є:

- ↳ зміцнення економічного самоуправління областей;
- ↳ розукрупнення об'єктів соціальної сфери за одночасної їх реструктуризації;
- ↳ створення регіональних ринків праці;
- ↳ запровадження неповного робочого дня.

Ці напрями реорганізації управління та регулювання економічних процесів з активнішим залученням регіонів уможливають підвищення їхньої ролі як суб'єктів ринку з огляду на те, що регіональні структури управління відповідальні за стан справ в економіці та соціальній сфері на відповідних територіях. Тому їм має бути надано правові, фінансові, економічні, розподільчі можливості для розв'язання регіональних соціально-економічних проблем.

9.3. Капіталовкладення і реструктуризація основного капіталу, зайнятості та національного продукту

Капіталовкладення. Найважливішим результатом ринкових економічних перетворень є створення правових та інституційних умов для активізації капіталовкладень. Тільки завдяки великим капіталовкладенням можна досягти структурних змін в економічному потенціалі країни, зайнятості та національному продукті. Капіталовкладення є матеріальною основою зростання продуктивної та ефективної функції праці і капіталу:

$$V = aF(T, K).$$

За існуючого рівня технологій a , кількості праці T і основного капіталу K обсяг виробництва національного продукту в Україні не може бути вищий, ніж величина V . Він не задовольняє споживчих потреб населення C , держави B , чистого експорту $ЧЕ$ та капітальних вкладень K . Зростання виробництва національного продукту можливе за збільшення:

- ↳ кількості зайнятих на ΔT : $T + \Delta T$;
- ↳ обсягу основного капіталу на ΔK : $K + \Delta K$;
- ↳ продуктивної функції одного зайнятого на Δv : $v + \Delta v = af(k + \Delta k)$;
- ↳ обсягу та оборотності оборотного капіталу на ΔO і Δv : $V + \Delta V = F(O + \Delta O, v + \Delta v)$.

На перших порах Україні потрібно щонайменше 50—60 млрд. дол. США капітальних вкладень для певних зрушень у структурі національного капіталу і зайнятості. Джерелами таких капіталовкладень є:

- внутрішні запозичення у населення та підприємств через продаж облігацій або страхування;
- зовнішні запозичення у міжнародних кредитних установ (МВФ, Світовий Банк Реконструкції і Розвитку, Європейський Банк Реконструкції і Розвитку та ін.);

➤ легалізація тіншових коштів усередині країни та повернення в Україну незаконно вивезених і розміщених на таємних рахунках у зарубіжних банках та офшорних зонах коштів.

Передумовами інвестиційної привабливості України для надходження чужоземних капіталів є: створення правової держави, захист природних прав людини, свобода засобів масової інформації, утвердження політичної демократії; інвестиційне забезпечення ринкових перетворень, вільного переміщення праці, капіталів і товарів, вибору видів діяльності, захисту капіталів і прибутків. Це повинні усвідомити всі політичні сили, уряд, населення.

Реструктуризація основного капіталу, зайнятості і національного продукту. Оптимізацію структури національної економіки характеризують такі основні параметри:

➔ обсяг і структура національного продукту, який задовольняє потреби виробництва і населення на певний момент: $V^* = C + B + K + ЧЕ$;

➔ обсяг і структура основного капіталу за видами виробництва продукту щодо потреб виробництва і населення: $K = \sum K_{ij}$, де i — вид діяльності; j — вид продукції;

➔ кількість і структура зайнятих T , продуктивна сила яких $v = f(k)$ забезпечує виробництво національного продукту V відповідно до національних потреб: $V = Tvi$.

Сучасний стан української економіки (а отже, сформована структура основного капіталу і зайнятості) не відповідає потребам національного споживання. Для зміни обсягу і структури національного продукту відповідно до національних потреб необхідна реструктуризація основного капіталу і зайнятих в економіці.

Реструктуризація основного капіталу. Сучасний науково-технічний стан української економіки визначається структурою основного капіталу і його здатністю створювати відповідну структуру національного продукту. За даними 2007 р., співвідношення виробничого основного капіталу K_g і невиробничого основного капіталу K_n можна подати таким рівнянням:

$$K = 0,6 K_g + 0,4 K_n.$$

Виробничий основний капітал України перевищує невиробничий основний капітал у 1,5 раза.

Виробничий основний капітал характеризує значне переважання в українській економіці матеріального виробництва над сферою послуг. Таке співвідношення основного капіталу за сферами діяльності свідчить, що продуктивна функція одиниці основного капіталу $v = f(\kappa)$ є низька, тобто віддача одиниці основного капіталу незначна. Отже, існує додаткова потреба в капіталі у виробничій сфері.

Реструктуризація основного капіталу здійснюється для зростання інтенсивної продуктивної функції виробничого основного капіталу $B = \bar{K} \bar{v} \bar{t}$, тобто збільшення віддачі одиниці основного капіталу v і створення передумов зростання невиробничого основного капіталу. Того досягають упровадженням новітніх технологій у сферу виробництва товарів і у сферу послуг. Відповідно політика капіталовкладень має забезпечити більший обсяг капіталовкладень у сферу послуг, ніж у сферу виробництва.

Реструктуризація зайнятості. Структура зайнятості в економіці України відображає структуру основного виробничого і невиробничого капіталу. Параметри співвідношення кількості зайнятих у сфері виробництва товарів T_g і у сфері послуг T_n приблизно такі:

$$T = 0,52 T_g + 0,48 T_n.$$

Отже, сфера матеріального виробництва є капітало- і працемістка. Це підтверджує той факт, що продуктивна функція праці і капіталу в економіці переважно екстенсивна, а не інтенсивна. В умовах ринкової конкуренції економічна система з екстенсивною функцією праці і капіталу не може функціонувати ефективно і прибутково.

Реструктуризація національного продукту. Кінцева мета реструктуризації національної економіки — реструктуризація національного продукту щодо потреб виробництва: забезпечення відшкодування оборотного капіталу та оновлення основного капіталу і задоволення потреб населення. Реальний національний продукт, створений у сфері виробництва і сфері послуг в Україні, не відповідає їхнім потребам. Це свідчить про те, що віддача капіталу у сфері виробництва товарів і у сфері надання послуг відносно однакова:

$$B = 0,6 B_g + 0,4 B_n.$$

Структура ВВП більшою мірою відповідає структурі зайнятості:

$$dB = 0,49 dB_g + 0,51 dB_n.$$

Таке співвідношення ВВП в Україні загалом відповідає структурі національного продукту розвинутих країн. Однак структура валового випуску свідчить про велику матеріальну затратність продукту сфери виробництва через низьку продуктивність праці та основного капіталу.

9.4. Макроекономічна структурна перебудова

Стратегічними в переході до ринку в Україні є структурні реформи і створення ринкових інститутів, їхня реалізація можлива за узгодження економічного і політичного мислення виконавчої і законодавчої влад стосовно пріоритетів структурних реформ; мобілізації національних ресурсів та чужоземних інвестицій для швидкої стабілізації і необхідних капіталовкладень для стимулювання економічного зростання; забезпечення вищих темпів реформ за наявних інституційних передумов і фінансових та інвестиційних ресурсів для запобігання тривалій стагнації.

9.4.1. Сутність макроекономічної структурної перебудови

Вихідним пунктом і серцевиною процесу макроекономічної структурної переорієнтації є перехід від вертикальної до горизонтальної промислової політики. Водночас слід працювати над поліпшенням інституційних рамкових умов та здійснювати відповідну промислову політику для залучення чужоземних кредитів і прямих капіталовкладень.

Вертикальна промислова політика. Для ринкової економіки важливе правильне співвідношення вертикальної і горизонтальної промислової політики. В умовах лібералізації, передання виробничої ініціативи безпосереднім власникам капіталу вертикальні системи та директивні методи організації управління не сприяють продуктивній і ефективній функції праці й капіталу.

*** Вертикальна промислова політика** — правові, організаційні, економічні заходи уряду країни щодо управління і регулювання економіки від вищої інстанції до нижчої; управлінські рішення мають директивний характер і обов'язкові до виконання нижчою інстанцією.

Економічні методи є дієвіші, а горизонтальні взаємозв'язки виробників прискорюють рух ресурсів, товарів, фінансів та ін. В Україні на початку XXI ст. зберігаються структури вертикального управління, що не сприяє прискоренню реструктуризації соціального та промислового секторів економіки.

Вертикальна промислова політика і проблеми структурних перетворень. В організації промислового виробництва в Україні значну роль відведено міністерствам, які впливають на процеси приватизації, розміщення капітальних вкладень та ін. Необхідність прямого втручання міністерств у діяльність підприємств у перехідний період урядовці різних рівнів пояснюють потребою підприємств у дотаціях і взяття урядом на себе гарантій за отримані ними кредити чи збереження за державою контрольного пакета акцій стратегічно важливих підприємств.

Однак така опіка підприємств з боку уряду є намаганням зберегти вплив зацікавлених у контролі за рухом капіталів, товарів і

фінансів певних політичних сил і успадкована від колишньої командно-адміністративної системи. Це призводить до проблем на мікроекономічному рівні:

↳ співвідношення великої і малої промисловості в середньому 50 : 50. Однак обсяг виробництва продукції великої промисловості — 94 %, малої — 6 %.

↳ перехід до ринкової економіки потребує докорінної зміни форм оплати праці. В загальній системі економічних стимулів розвитку промислового виробництва нині матеріальні стимули майже не діють.

↳ у промисловості України та в бюджетній сфері необхідно ув'язати зростання заробітної платні з результатами виробництва. Під час переходу до ринку постає необхідність коригування рівня заробітної платні та інших доходів працівників залежно від загального індексу цін;

↳ назріла необхідність здійснення структурної політики у промисловості за двома напрямками: імпортозаміщення та експорторієнтованість.

На початкових етапах має переважати імпортозаміщення — витіснення з внутрішнього ринку імпортованих товарів і послуг, передусім товарів широкого вжитку.

Крім того, слід урахувати й те, що:

➤ вертикальна промислова політика часто живе в атмосфері хабарництва (бізнесмени й державні чиновники перебувають у постійному контакті, обговорюючи можливі економічні альтернативи). Корупція виникає не лише у країнах, уражених глибокою кризою, а й у розвинутих;

➤ промисловці зосереджуються на політиці, а не на управлінні підприємствами.

За такого стану справ економічні правила гри не є чіткі, позаяк бюрократичні рішення можуть узяти гору над ринковими законами.

Горизонтальна промислова політика. Економічна політика уряду в умовах переходу до ринку має бути спрямована на те, щоби промисловці, підприємці, бізнесмени мали належні умови для вста-

новлення виробничих зв'язків між собою, фінансово-кредитних — з банками, торговельних — з гуртовими та роздрібними торговельними фірмами, тобто пріоритетною для уряду має стати горизонтальна промислова політика. Промислова політика країни має бути підпорядкована двом найважливішим принципам ринкової економіки:

1) зростанню продуктивної функції праці і капіталу: $B \downarrow = a \uparrow F(T \downarrow, K \uparrow)$ (стрілочки показують, що зростання обсягу виробництва національного продукту $B \uparrow$ повинно здійснюватися за рахунок зростання капіталоозброєності одного зайнятого $k \uparrow = T \downarrow / K \uparrow / T \uparrow$ і рівня технологій $a \uparrow$, що впливатиме на зростання продуктивної функції (віддачі) одного зайнятого: $v \uparrow = f(k \uparrow)$;

2) підвищенню ефективності виробництва одиниці продукції $O_n = O/B$, $T_n = T/B$, або $K_n = B/K$, і національного продукту $B = O/o_n$, $B = T/T_n$, або $B = K/K_n$.

Згідно з цими рівняннями обсяг виробництва залежить від рівня матеріальних — o_n , трудових — T_n витрат в одиниці продукції, тобто від собівартості: чим менший рівень собівартості одиниці продукції, тим більший обсяг валового випуску.

Відповідно до цих принципів промислова політика не може бути довільною або захищати інтереси певних політичних сил чи монополістів. Вона має на меті забезпечення:

- продуктивності праці зайнятих;
- збільшення кількості зайнятих різними видами виробничої діяльності;
- зростання випуску національного продукту, який задовольняв би потреби споживачів;
- зниження витрат на виробництво продукції, підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення прибутків виробникам;
- зростання грошових доходів населення, підвищення його платоспроможності та рівня життя.

Вирішення цих завдань можливе за дотримання умов лібералізації підприємства (відсутності вертикальної системи управління і регулювання економіки, створення конкурентного середовища для різних виробників задля підвищення продуктивності та ефек-

тивності їхнього виробництва) і горизонтальної промислової політики.

*** Горизонтальна промислова політика** — правові, організаційні, економічні заходи влади, спрямовані на забезпечення умов економічної свободи підприємств, підприємців, бізнесменів, встановлення між ними взаємовигідних виробничих, фінансових, торговельних зв'язків.

Сутність цієї політики в тому, що уряд не надає підприємствам безпосередньої допомоги (субсидій тощо), а створює рівні умови для їхньої діяльності. Свої позиції на ринку виробники повинні завойовувати в конкурентній боротьбі.

Для України питання горизонтальної промислової політики має особливе значення, оскільки зростання затратності виробництва призвело до збитковості галузей промисловості, хоча фактична продуктивність не змінилася. Підприємства цих галузей стали неконкурентоспроможними через високу затратність їхньої продукції та її низьку якість. Втрату конкурентоспроможності в цьому разі неможливо компенсувати вертикальною промисловою політикою. З іншого боку, всередині кожної галузі є потенційно конкурентоспроможні підприємства (завдяки технічному оснащенню, належному керівництву, доступу до природних ресурсів, близькості до ринку та ін.). З огляду на це метою горизонтальної постсоціалістичної промислової політики є формування рамкових умов для створення нових підприємницьких структур і швидкого розукрупнення підприємств за збереження технічного потенціалу.

9.4.2. Реструктуризація галузей соціального комплексу

Соціальний комплекс об'єднує галузі національної економіки, за ефективністю яких роблять висновок про стан економічної політики у сфері виробництва, забезпечення матеріальними і грошовими ресурсами розвитку соціальної сфери, цивілізованість і гуманність суспільства загалом.

*** Соціальний комплекс** — комплекс галузей сфери виробництва і сфери послуг, який забезпечує виробництво товарів і послуг для населення.

Рівень розвитку соціального комплексу визначається умінням управляти державою, володінням економічними законами, пристосуванням форм і методів господарювання до їх вимог.

До соціального комплексу належать: підприємства, що виробляють товари масового вжитку; сфера послуг; споживчий ринок; доходи і рівень життя населення.

Структура соціального комплексу має відображати структуру потреб і попиту населення. Розвиток соціального комплексу залежить від державної, економічної, інвестиційної політики та діяльності уряду. Як і галузі промисловості, він потребує відповідної реструктуризації. Соціальний комплекс, своєю чергою, впливає на сферу виробництва, оскільки саме в ньому формується реальний попит $v\Gamma_m$, платоспроможність населення $Q = v\Gamma_m / \psi$ тощо. Збільшення виробництва товарів і послуг можливе за зростання їх споживання. Тому мета реструктуризації соціального комплексу — створення економічного механізму, за якого попит $v\Gamma_m$ і пропозиція $Q\psi$, тобто соціальний і виробничий комплекси, перебувають у тісному взаємозв'язку:

$$Q\psi = v\Gamma_m.$$

Сутність такого взаємозв'язку полягає у:

➤ забезпеченні конкурентоспроможності товарів сфери виробництва і сфери послуг:

$$\psi = \frac{v\Gamma_m}{Q};$$

➤ забезпеченні грошовими доходами населення його платоспроможності:

$$Q = v \frac{\Gamma_m}{\psi}.$$

У першому випадку ціна одиниці реалізованої продукції має відшкодувати затрати матеріалів O , праці T і принести валовий прибуток $ВП$:

$$C = O + T + ВП.$$

У другому випадку придбані товари і послуги O мають задовольнити матеріальні та соціальні потреби споживачів:

$$Q = Q^*,$$

де Q^* — споживчі товари і послуги, що задовольняють потреби споживачів.

Реструктуризація соціального комплексу в Україні є тривалим процесом і потребує 8 — 10 млрд. дол. США.

Реструктуризація підприємств, що виробляють товари масового вжитку. До комплексу підприємств, що випускають товари масового вжитку, входять харчова, легка, машинобудівна, деревообробна, хімічна промисловість, промисловість будівельних матеріалів.

Галузі промисловості	Пріоритети реструктуризації
Харчова промисловість <ul style="list-style-type: none"> • м'ясна • молочна • цукрова • борошняно-круп'яна • консервна • олійна • крохмальна • кондитерська • безалкогольних напоїв 	<ul style="list-style-type: none"> • оновлення капіталу і технологій; • підприємизація і корпоратизація; • підвищення закупівельних цін • підвищення коефіцієнта використання потужностей; • розширення асортименту; • поліпшення якості продукції; • підвищення експортного потенціалу.
Легка промисловість <ul style="list-style-type: none"> • текстильна • швейна • взуттєва • шкіряна 	<ul style="list-style-type: none"> • оновлення капіталу і технологій; • підприємизація і корпоратизація; • оновлення продукції і підвищення експортного потенціалу.
Машинобудівна промисловість	• великі капіталовкладення
Деревообробна промисловість	• підприємизація і капіталовкладення
Хімічна промисловість	• технологічне оновлення, зниження матеріальних і паливних витрат
Промисловість будматеріалів	• капіталовкладення і технології

Найбільші потужності мають харчова і легка промисловість — 37 % від усіх промислових підприємств.

Реструктуризація сфери послуг. До сфери послуг належать: соціально-матеріальні послуги, соціально-культурні послуги.

Галузі сфери послуг	Пріоритети реструктуризації
Соціально-матеріальні послуги <ul style="list-style-type: none"> • формування ринку житла; • формування ринку комунальних послуг. 	<ul style="list-style-type: none"> • платоспроможність потенційних покупців житла; • платоспроможність покупців послуг.
Соціально-культурні послуги <ul style="list-style-type: none"> • формування ринку освіти і науки • формування ринку культури і мистецтва • формування ринку охорони здоров'я 	<ul style="list-style-type: none"> • капіталовкладення, проведення навчальних програм до євростандартів; • пристосування до ринку, пропонувати товар, на який є попит; • капіталовкладення, платоспроможність пацієнтів.

Реструктуризація споживчого ринку. Споживчий ринок в Україні формується на засадах і принципах функціонування ринкової економіки: приватної власності на засоби виробництва і на товари споживчого ринку; ринкового розподілу товарів, робіт і послуг, тобто предметів реалізації на споживчому ринку.

З рівняння ринку випливає, що зростання споживчого попиту $v\Gamma_m$ зумовлює збільшення споживання товарів і послуг $Q_{ц}$, а це, своєю чергою — збільшення обсягів виробництва:

$$Q_{ц} = v\Gamma_m.$$

Факторами зростання споживчого попиту є стимулювання продуктивної праці, підвищення грошових доходів Γ_m і коефіцієнта оборотності грошей v . Стимулюючи зростання оплати праці залученням додаткової праці ΔT чи її продуктивності, віддачі $v = af(\kappa)$, досягають збільшення обсягу виробництва на ΔB :

$$B + \Delta B = aF(T + \Delta T, K)$$

або

$$B + \Delta B = aFT + (\Delta K + K).$$

Реструктуризація доходів населення. Частина національного доходу в різних формах спрямовується на особисті потреби населення. Це доходи грішми. Вони складаються із: заробітної платні; доходів робітників і службовців від підприємств і організацій, що не входять до заробітної платні; доходів грішми від селянських спілок; надходжень від продажу продуктів сільського господарства і кооперації; пенсій; різних виплат, дивідендів.

Реструктуризація доходів населення

Показники доходів	Пріоритети реструктуризації
Сукупний дохід сім'ї — сума грошових і натуральних (у грошовому вимірі) доходів населення від державних, кооперативних і приватних підприємств та організацій, із суспільних фондів споживання, що враховуються в бюджеті сім'ї.	<ul style="list-style-type: none"> • збільшення доходів за рахунок зростання обсягу виробництва і заробітної платні
Реальні доходи населення — вартість усього обсягу матеріальних благ, спожитих чи нагромаджених населенням.	<ul style="list-style-type: none"> • перевищення темпів зростання обсягу виробництва над темпами зростання доходів грішми
Зростання рівня реальних доходів — сума доходів грішми, скоригована з урахуванням індексу цін на споживчі товари і послуги.	<ul style="list-style-type: none"> • перевищення темпів зростання доходів грішми над темпами зростання споживчих цін
Рівень життя населення — забезпеченість населення необхідними матеріальними і духовними благами та міра задоволення його потреб у цих благах.	<ul style="list-style-type: none"> • пропорційне зростання обсягів виробництва національного продукту до обсягу і структури потреб населення

9.4.3. Реструктуризація базових галузей промисловості

До підприємств базового комплексу України належать: *виробництво та розподіл електроенергії, газу та води; металургійне виробництво; машинобудування і металообробка; хімічне і нафтохімічне виробництво; виробництво деревини, целюлози, паперу і будівельних матеріалів; виробництво транспортного устаткування.*

У 2007 р. частка підприємств базового комплексу становила 67 %. Вони виробляли 79,3 % промислової продукції від загального її випуску. Прибутковими є лише підприємства нафтової і газової промисловості, решта мають нульову чи невисоку рентабельність або збиткові.

В основу реструктуризації підприємств базових комплексів покладено економічний фактор — конкурентоспроможність продукції за її ціною і якістю: ціна відшкодовує собівартість вироб-

ництва, а якість — гарантує вимоги споживачів щодо її використання чи експлуатації. З огляду на це головним напрямом реструктуризації є підприємизація — створення на базі великих комплексних виробництв підприємств, які орієнтуються на попит їхньої продукції на ринку і на прибутки.

Підприємизація у вугільному секторі. Запаси вугілля в Україні значні, але воно має невелику конкурентоспроможність на міжнародному ринку. Полегшення адаптації вугільної промисловості до ринку можливе за умов:

↳ створення самостійних підприємств на базі виробничих об'єднань. За такого підходу кожна шахта самостійно веде облік витрат.

↳ лібералізації внутрішньої торгівлі звичайним і збагаченим вугіллям, коксом. Це дає змогу торговельним підприємствам, на відміну від виробників вугілля, виявити свої специфічні переваги (наприклад, оптимальна організація потоку товарів, збирання та поширення інформації) і завдяки диверсифікації послуг підвищити свою ефективність;

↳ лібералізації зовнішньої торгівлі вугіллям. Забезпечує вільний вибір споживачами джерел отримання вугілля, у тому числі імпорту, а виробники вугілля повинні отримати свободу експорту в інші країни;

↳ обмеженого прямого державного втручання у галузь.

Підприємизація у газовому секторі. Гостра потреба реформування газового сектора продиктована і нестабільністю ситуації з міжнародним постачанням газу.

Для підприємизації газового сектора, потрібні такі заходи:

↳ скасування регулювання імпорту; надання власниками трубопроводів високого тиску, які (все ще) є монополістами, третім особам можливості користування ними;

↳ відмова від однієї проміжної організаційної ланки (Укргазу) при переході від виробників-імпортерів до регіональних розподільних підприємств;

↳ підприємизація у сфері торгівлі газом для того, щоб позбутися регіональних монополій на постачання газу і забезпечення оптовим продавцям змоги здійснювати торгівлю в усіх регіонах

на основі контрактів з обласними та оптовими і з іноземними постачальниками;

↳ спеціальне регулювання транзитних угод. Мета підприємизації полягає у створенні самостійних підприємств з транзиту газу в рамках холдингової компанії “Укргазпром”, що уможливить визначення транзитних тарифів, які узгоджуються з РАО “Газпром”, з орієнтацією на витрати.

Підприємизація у нафтовому секторі. Реструктуризація у нафтовому секторі передбачає часткове розукрупнення його об'єктів, посилення конкуренції у тих сегментах, де це доцільно. Здійснювані для того заходи мають бути спрямовані на:

↳ лібералізацію виробництва, імпорту та експорту сирої нафти;

↳ створення самостійного транспортного підприємства для надання послуг з транзиту нафти;

↳ вільний доступ на український ринок продукції іноземних нафтопереробних підприємств, за винятком випадків неспростованого субсидування іноземних нафтопереробних компаній (демпінг);

↳ доступність торгівлі нафтопродуктами для багатьох підприємств;

↳ розширення нафтового терміналу в порту “Південний” з огляду на необхідність диверсифікації системи енергопостачання в Україні.

Підприємизація в електроенергетичному секторі. Підвищення ефективності електроенергетики пов'язане із заощадженням електроенергії: його резерви (за даними Інституту проблем енергозаощадження НАНУ) становлять 20 — 25 %. Водночас з 1993 р. спостерігається зростання споживання електроенергії у промисловості.

Отже, проблеми української електроенергетики пов'язані не з пропозицією, а передусім з попитом (споживанням). Унаслідок різкого скорочення виробництва з 296 млрд. кВт/г у 1990 р. до 180 млрд. кВт/г у 2006 р. вивільнилися надмірні потужності. Спорудження нових електростанцій недоцільне ні з технічного погляду, ні щодо фінансування. Оскільки в Україні реформування електроенергетичного сектора почали з корпоратизації без створення

самостійних підприємств, спроможних функціонувати продуктивно і прибутково, постала потреба поліпшення структури енергетичних підприємств і підвищення їхньої продуктивності та ефективності.

Підприємства у металургійному секторі. Україна має усі умови для функціонування потужної сталеплавильної промисловості: власні родовища залізної руди і коксованого вугілля, місця інтегрованого виробництва сталі з гарантованим водопостачанням, великі запаси металобрухту, а також є кваліфіковані інженерні та робітничі кадри. В 2001 р. експорт сталі становив 35 % від загального обсягу українського експорту.

Рамкові умови для реструктуризації було поліпшено дерегуляцією (вільним ціноутворенням, полегшенням технічних змін завдяки зупиненню нерентабельних підприємств, прискоренням корпоративізації суміжних стадій виробництва, скасуванням обмежень на торгівлю металобрухтом).

Кольорова металургія розвинута в Україні доволі слабко через нестачу сировини.

Основні фонди кольорової металургії потребують відновлення. Головними напрямками промислової політики уряду України в цій галузі є розвиток алюмінієвої промисловості і збільшення виробництва титану.

Підприємства у машинобудівному секторі. До 1991 р. цей сектор був провідний у промисловості: володів третиною промислового капіталу, виробляв понад третину промислової продукції і посідав перше місце в загальному її обсязі.

Реструктуризація підприємств, які належали до військово-промислового комплексу, — важливе завдання структурних реформ.

Перефільювання машинобудівних підприємств, які працювали на оборону, на цивільне виробництво, можливе за прискорення їх розукрупнення, чіткого розмежування цивільних і військових підприємств, зміцнення технологічної бази, цілеспрямованих науково-дослідних програм і потребує капіталовкладень у сумі приблизно 15 — 20 млрд. дол. Для залучення таких іноземних інвестицій потрібні відповідні політичні та економічні передумови.

Підприємства у хімічному секторі. В Україні хімічна галузь потребує радикальних організаційних зрушень. Вона енерговитратна, негативно впливає на довкілля. На реструктуризацію хімічного виробництва потрібно щонайменше 3 — 5 млрд. дол., позаяк основні фонди зношені, не існує замкнених виробничих циклів. І як наслідок — великі витрати на транспортування і трансакції, що знижують конкурентоспроможність кінцевої продукції. Ця галузь є також і матеріаловитратною. В Україні слабка сировинна база для хімічної промисловості, тому більшість сировини імпортується. Для поліпшення стану в хімічній промисловості треба відмовитися від здійснення вертикальної промислової політики та прямого державного втручання.

9.4.4. Реструктуризація сільськогосподарського сектора і ринку землі

Сільськогосподарський сектор України пов'язаний з різними галузями промисловості, які виробляють засоби виробництва для сільського господарства та переробляють продукцію рослинництва і тваринництва, забезпечують транспортування, зберігання і збут сільськогосподарської продукції. З огляду на це його реформування є одним із найважливіших завдань переходу до ринку.

З переходом до ринку сільськогосподарський сектор виявився найвразливішим до економічних змін і неспроможним самотужки реструктуризувати організаційну й економічну системи виробництва.

Проблеми реструктуризації сільськогосподарського сектора. У цьому секторі існує найбільше нерозв'язаних проблем, зокрема проблеми приватизації землі, створення фермерських господарств, ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, відносин між виробниками сільськогосподарської продукції та підприємствами промисловості, банками, збутовими організаціями. Не менш складним питанням є обмеження або скасування субсидій з Державного бюджету на продукцію сільськогосподарського виробництва та ін. Реструктуризація сільськогосподарського сектора дасть змогу задовольнити потреби переробних виробництв і забезпечити

населення України необхідними продуктами. Це могло б значно послабити тиск на бюджет через зменшення субсидій для сільського господарства.

Реструктуризація сільськогосподарського сектора і приведення його у відповідність з вимогами ринкового механізму необхідне з таких причин:

↳ *цей сектор найскоріше може адаптуватися до ринку, окупити необхідні для його реструктуризації капіталовкладення і давати прибутки;*

↳ *його продукція є однією з важливих статей українського експорту і має попит на світовому ринку, тобто є ліквідна.*

Потенціал сільськогосподарського сектора України достатній для забезпечення продуктивного й ефективного виробництва. Проблема полягає у відсутності належних правових, економічних, організаційних умов для такого виробництва.

Формування ринку землі та нерухомості. Одним з елементів ринкової інфраструктури є ринок землі та нерухомості. Його існування продиктоване потребою підприємців сільськогосподарського сектора економіки у кредитних ресурсах для придбання техніки, насіння, худоби, оборотних засобів, які їм надають банки чи страхові компанії під певні відсотки і гарантію повернення кредиту (застави). На ринку кредитів для сільськогосподарського сектора економіки діють спеціалізовані іпотечні банки.

|| ***Іпотечний банк** (грец. *hypotheca* — застава) — банк, який надає кредити під заставу землі та іншого нерухомого майна.

Об'єкти застави мають бути приватною власністю і захищатися законом. Основою для надання кредиту (наприклад, фермерів) є умовне передання землі, будинку чи іншої нерухомості як охоронної позики для тимчасового користування. Право власності на об'єкт застави залишається за позичальником, але об'єкт застави може бути вилучено кредитором у разі неповернення позики і відсотків у визначений термін.

Для сільськогосподарського сектора, як і для інших секторів економіки, у ринкових умовах визначальними є вартісні показники задіяних факторів виробництва та його результати. Головна

вимога — оцінка реальних витрат виробництва продукції і її вартості за цінами ринку. Виробник має бути зацікавлений у такому співвідношенні витрат і ціни продукції, яке забезпечить йому прибуток.

Значущість факторів виробництва в сільськогосподарському секторі і в економіці загалом є загальноприйнятною у такій послідовності: ⇨ *земля*, ⇨ *праця*, ⇨ *капітал*, ⇨ *технології*, ⇨ *інформація*, ⇨ *фермерство (підприємництво)*.

Земля є головним фактором промислового (розміщення об'єктів виробництва — праці й капіталу) і сільськогосподарського (безпосередній об'єкт виробництва сільськогосподарської продукції) розвитку. Земля як капітал самозростає у разі продуктивної віддачі з одиниці площі, тобто підвищення її родючості.

Праця. Приватний власник землі зацікавлений у високопродуктивній і творчій праці — власній і найманих працівників, у зменшенні оплати праці (оскільки це знижує собівартість продукції і збільшує прибуток).

Капітал. Земля є лише об'єктом виробництва сільськогосподарської продукції. Для забезпечення її продуктивної віддачі необхідні відповідні капіталовкладення: техніка, насіння, породи худоби, добрива, складування та реалізація продукції.

Технології. Природна родючість землі з часом знижується. Її відновлення і підтримання на належному рівні потребує інтенсивних технологій, що неможливо без відповідних капіталовкладень в обробіток землі, проведення сівозмін, підживлення, зрошування та ін.

Інформація. Нині сільськогосподарський сектор немислимий без використання інформації про здобутки в галузі агрономії, зоотехніки, попиту на сільськогосподарську продукцію, ринків збуту, маркетингу, управління та ін.

Фермерство (підприємництво). Приватна власність на землю докорінно змінює форми підприємництва в сільському господарстві.

Досвід ринкових країн переконує, що найбільш виправданими є два напрями підприємствації:

➤ *створення спеціалізованих фермерських господарств, що ґрунтуються на приватній власності на землю;*

➤ кооперування та інтеграція фермерських господарств у більші об'єднання.

Головний мотив приватизації, підприємизації, спеціалізації та об'єднання фермерських господарств — попит на певний вид продукції на ринку та економічна вигода від її виробництва і реалізації.

Правові основи ринку землі. Згідно зі ст. 14 Конституції України право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами і державою. Конституція України (ст. 13, 41) визначає такі принципи його реалізації:

➔ держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання (ст. 13);

➔ ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право власності є недоторкане (ст. 41);

➔ кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю (ст. 41).

Закономірність придбання і реалізації права власності на землю юридичними особами передбачена ст. 8 Конституції України, згідно з якою норми Основного Закону є нормами прямої дії із захисту гарантованих законом найвищою юридичною силою прав юридичних осіб на землю.

Суб'єкти права власності. Право придбання земельних ділянок надане юридичним особам України (за винятком тих, які згідно з Указами Президента України не можуть приватизувати земельні ділянки). До них належать:

☞ юридичні особи України, яким належать приватизовані (відчужені) об'єкти нерухомого майна, у тому числі об'єкти незавершеного будівництва і законсервовані об'єкти, у тому числі спільні підприємства України без частки державної власності у статутному фонді, а також підприємства, які повністю належать зарубіжним інвесторам, а в разі приватизації об'єктів не є незавершеним будівництвом відповідно до законодавства України;

☞ юридичні особи, у статутному фонді яких відсутня будь-яка частка майна державної власності: приватні підприємства, засновані на власності фізичної особи; колективні підприємства,

засновані на власності трудового колективу; господарські товариства; підприємства, засновані на власності об'єднань громадян;

☞ юридичні особи України, які згідно із законодавством України про приватизацію є покупцями розміщених на земельній ділянці приватизованих об'єктів.

Об'єкти права власності. За законодавством України об'єктами права власності на землю юридичних осіб є земельні ділянки, які не заборонені до передання в колективну чи приватну власність:

➤ вільні земельні ділянки, призначені для підприємницької діяльності;

➤ земельні ділянки, які були надані юридичним і фізичним особам для здійснення підприємницької діяльності, не пов'язаної із сільськогосподарським виробництвом;

➤ земельні ділянки, що перебувають під приватизованими (або приватизуються) об'єктами відповідно до законодавства України про велику і малу приватизацію;

➤ земельні ділянки під об'єктами незавершеного будівництва;

➤ земельні ділянки під діючими автозаправними станціями, які реалізують пально-мастильні матеріали лише населенню;

➤ земельні ділянки на окремі об'єкти природно-заповідного фонду України;

➤ невеликі (до 5 га) земельні ділянки лісів, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств;

➤ невеликі (до 3 га) земельні ділянки водойм і боліт, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств;

➤ ділянки на землях запасу. Не підлягають приватизації:

➤ землі загального користування населених пунктів (площі, вулиці, дороги, пасовища тощо), а також землі, виділені для розміщення будівель органів державної влади і державної виконавчої влади;

➤ землі гірничовидобувної промисловості, єдиної енергетичної і космічної систем, транспорту, зв'язку, оборони;

➤ землі природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення;

➤ землі лісового фонду, за винятком невеликих (до 5 га) ділянок лісу, що входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств;

➤ землі водного фонду, за винятком невеликих (до 3 га) ділянок водойм та боліт, які входять до складу угідь сільськогосподарських підприємств, селянських (фермерських) господарств;

➤ землі сільськогосподарських науково-дослідних установ і навчальних закладів та їх дослідних господарств, навчальних господарств, державних сортовипробувальних станцій, племінних господарств, господарств з вирощування хмелю, лікарських рослин, ефіроолійних, фруктів і винограду.

Отже, назріла потреба формування ринку землі, адже земля — це капітал, який має приносити прибуток. Надійні юридичні засади такого ринку унеможливають спекулятивні товарно-грошові операції на ньому.

9.5. Мікроекономічна структурна перебудова

Ринковий механізм, його рушійні сили формуються на мікроекономічному рівні, де головні дійові особи — банки і підприємства. Головна мета взаємозв'язків банків і підприємств — створення фінансових можливостей перших і других для здійснення технологічних змін та виробництва регіонального чи національного продукту, який за обсягом і структурою відповідав би обсягу і структурі попиту на гуртовому і роздрібному ринках.

9.5.1. Реструктуризація банківської системи

У ринковій економіці провідну роль в ефективному обороті матеріальних і грошових ресурсів відіграють банки і банківська система загалом.

Структурні проблеми українських банків. Для належного функціонування банківської системи в Україні необхідно забезпечити відповідні умови. Банки створювалися поспішно, без відповідної готівкової бази. У 1992—1995 рр. цей процес був особливо інтенсивний, оскільки уряд здійснював відкриту політику грошової

емісії, інфляція зростала в тисячі разів, і величезна маса грошей оберталася через банки, підприємства і населення робили вклади під високі відсотки. Банківська система України структурно недосконала. Причинами того є:

➔ Загальноекономічні умови, передусім багаторічна гіперінфляція.

➔ Знецінення приватних грошових засобів у період гіперінфляції.

➔ Платіжна криза у відносинах між підприємствами.

➔ Конструктивні помилки у правових засадах банківської системи.

➔ Адміністративні втручання з боку уряду: схилення трьох найбільших банків до надання пільгових кредитів певним підприємствам або галузям промисловості; податковий прес на банки для покриття бюджетного дефіциту.

➔ Відсутність гарантії збереження комерційної таємниці.

➔ Податковий тиск на банки.

Аналіз причин структурних проблем банків свідчить про необхідність подальшого реформування банківської системи.

Реструктуризація і підвищення ефективності банківської системи. Ефективність економіки безпосередньо залежить від ефективної діяльності банків. Система банків — найважливіший елемент ринкової інфраструктури, характер їх операцій визначає швидкість і продуктивність обороту грошей, товарів і капіталів. У ринкових умовах діяльність банків має бути спрямована на:

⇨ якнайбільше залучення вільних коштів населення і підприємств;

⇨ оперативне кредитування капітальних вкладень у сфері виробництва товарів і послуг;

⇨ запобігання спекулятивним операціям, що здійснюються для отримання прибутків.

Перепоною для банківської діяльності є її ідеологізація чи політизація.

Пріоритетними завданнями на цьому шляху є:

☞ приведення у відповідність діяльності уряду і Національного банку з вимогами дії закону господарської збалансованості, зокрема щодо вибору джерел фінансування соціальних програм, дефіциту Державного бюджету тощо, відмова від емісії як джерела

такого фінансування, позаяк вона призводить до інфляції та зuboжіння населення;

↳ зміцнення законодавчих основ діяльності НБУ, розширення меж і нормативного регулювання діяльності комерційних банків;

↳ упорядкування балансів банків: анулювання безнадійних кредитів у кредитному "портфелі" банків, що є важливою передумовою їх надійності. Запровадження міжнародних стандартів бухгалтерського обліку (1997) має супроводжуватися створенням можливостей для формування резервних фондів, які мають за мету захист від неповернення кредитів і, отже, сприяння консолідації банків;

↳ забезпечення економічної самостійності банків, що передбачає їхню відповідальність за прибутки і збитки, неналежне ведення справ;

↳ розбудова банківської справи на принципах, що уможливають їхню рентабельність, ліквідність і надійність. Дотримання цих принципів має забезпечуватися ефективною системою банківського нагляду. У разі порушення норм передбачено можливість застосування санкцій. Першочергове значення має зміцнення власного капіталу банків;

↳ турбота банків про захист інтересів вкладників і заснування фонду страхування вкладів.

За реалізації цих завдань банківська система України зможе функціонувати ефективно.

Банки та інфляція. Інфляцію найчастіше спричиняє емісія грошей Національного банку для фінансування дефіциту Державного бюджету або окремих програм видаткової його частини. З рівняння ринку, або господарської збалансованості, випливає, що зміна маси грошей має наслідком зміну цін: $Q_c = v\Gamma_m$. Якщо, наприклад, уряд здійснить грошову емісію і збільшить на ринку обсяг грошової маси до $\Gamma_m + \Delta\Gamma_m$, то ціна зросте до $c + \Delta c$: $Q_c + \Delta c = v\Gamma_m + \Delta\Gamma_m$.

Розв'язання цієї проблеми в Україні є особливо актуальне. Річ у тому, що більшість українських банків виникла за високих темпів інфляції. Інфляційний клімат сприяв здійсненню спекулятивних операцій, і це негативно позначилося на репутації банків серед населення. Заходи, спрямовані на приборкання інфляції, можуть

протягом певного короткого періоду бути критичними для й без того складної ситуації багатьох банків.

Скасування пільгових кредитів Центрального банку, які в попередні роки надходили в економіку через комерційні банки і таким чином забезпечували їм дешеві ліквідні засоби, позбавило банки можливості пролонгації протермінованих кредитів, унаслідок чого збільшилися їхні проблемні кредити, і вони можуть зіткнутися з платіжними труднощами. Позаяк банки кредитують один одного, неплатоспроможність одного чи декількох із них призводить до так званого "ефекту доміно".

Проблемні кредити і баланси банків. Згідно зі статистичними даними із 49 тис. підприємств і організацій в Україні збитковими є понад 46 %, тобто майже половина. Вони не мають не лише ресурсів для капіталовкладень, а й оборотних коштів. Єдине джерело отримання кредитів для них — банки. Процедура надання кредитів банками ускладнилася через збільшення так званих безнадійних кредитів, з якими пов'язані такі проблеми:

- надані кредити є грошовими коштами населення чи підприємств;
- неповернені вчасно кредити порушують роботу банків;
- взагалі не повернені кредити заподіюють шкоду власникам коштів, банкам і позичальникам.

Велика кількість збиткових підприємств і організацій в Україні свідчить, що вони є потенційними юридичними особами, які мають потенційні безнадійні кредити. Тому важливий захід консолідації банківської системи України — скорочення обсягів таких кредитів. Через неправильно визначені в минулому кредитні ризики і фактичну або очікувану неплатоспроможність численних фірм, які є клієнтами банків, цим банкам загрожує банкрутство.

Відповідальність банків за здійснювану діяльність. У ринкових умовах банки створюють середовище попиту і пропозиції грошей і капіталів. Вони є такими самими конкурентами, як і інші суб'єкти ринку (підприємства, торговельні організації, держава). Тому їхня діяльність ґрунтується на принципах конкуренції, які передбачають якість продукту і доступність цін. З огляду на це, незалежно від форм власності та розмірів, до всіх комерційних банків,

НБУ чи інших державних установ мають застосовуватися однакові підходи та правові норми, щоб запобігти деформації конкурентних умов (зокрема, банки повинні мати однаковий доступ до джерел рефінансування, якщо їхня діяльність не викликає тривоги).

Важливо налагодити співпрацю банків із сферою виробництва товарів і послуг. Стабільне кредитування цієї сфери, виробництво конкурентоспроможної та ліквідної продукції є запорукою успіху і підприємств, і банків, і держави загалом, позаяк ефективне виробництво — надійна податкова база.

Однією із складних проблем банків є ненадійні кредити. За існування “тіньової” економіки можливе створення фіктивних фірм задля отримання кредитів. Тому обов’язкова умова надання кредитів — попередня перевірка кредитоспроможності клієнтів та їхньої здатності повернення кредиту. Це потребує упорядкування звітності підприємств. Лише за такого підходу реально забезпечити надання кредитів тільки тим підприємствам, що спроможні погашати їх і сплачувати відсотки за рахунок прибутку від інвестицій.

Балансові заходи і перспективи. Вітчизняній банківській системі доцільно запозичити досвід ринкових країн щодо обліку і термінів кредитування, впливу на продуктивне використання кредитів.

Пропонована зарубіжними консультантами модернізація бухгалтерського обліку банків за міжнародними стандартами ґрунтується на концепції обліку та звітності, яка враховує особливості банківського бізнесу.

Вітчизняні стандарти обліку спотворюють баланси. Застосування сучасних норм бухгалтерського обліку і складання балансів, регулярне публікування балансів, звітів про прибутки і збитки тощо сприятимуть більшій прозорості діяльності банківської системи і посилюватимуть довіру клієнтів і громадськості до банків. У тому вже переконалися банки, які здійснюють операції з іноземними установами, і тому дедалі більше банків довіряє перевірку своїх балансів великим міжнародним аудиторським фірмам.

Реструктуризація банківської системи, наближення її організації до ринкових стандартів сприятимуть оздоровленню усієї економіки, її переходу до ринку.

9.5.2. Створення малих і середніх підприємств

Ринкова економіка передбачає свободу підприємництва, вибору виду діяльності і партнерів, реалізації продукції за вигідними цінами.

Ринок як сфера підприємництва. Для сучасного ринку характерні такі ознаки:

→ він є ринком покупців. Це означає, що пропозиція товарів на ньому перевищує попит на них за фіксованої ціни, тобто існує пріоритет покупців щодо продавців, “диктат споживачів”;

→ цей ринок є конкурентним: кожен його суб’єкт — конкуруюча сторона щодо всіх інших суб’єктів. Перемога однієї із сторін залежить від рівня розвитку економіки загалом і ступеня розвитку ринкових відносин;

→ стабілізація відносин між суб’єктами ринку на основі інтеграції. Сучасний ринок — це арена суперництва підприємців та інших суверенних суб’єктів економіки (наприклад, покупців), кожному з яких має бути гарантовано його суверенітет і збереження конкурентного потенціалу, що можливо лише за протидії монополізації економіки і широкої інтеграції конкуруючих суб’єктів ринкових відносин.

Суб’єкти сфери підприємництва. Основними суб’єктами ринку є підприємці, які виробляють товари і послуги для населення та підприємств. Ступінь розвитку ринку прямо пропорційно залежить від кількості підприємців, або конкурентів на ньому, тобто суб’єктів підприємництва і споживання. Кількість підприємців зростає із поглибленням і розширенням поділу праці, спеціалізації та кооперування виробництва різних видів продукції і послуг. Оскільки в ринкові відносини вступають різні суб’єкти, а до сфери обміну надходять різноманітні товари і послуги, у країні формується складна ринкова структура, яка охоплює різні види ринків.

На кожному ринку діють підприємці, які пропонують свої товари чи послуги.

*** Підприсмець (бізнесмен)** — суб’єкт, який здійснює підприємницьку діяльність, ухвалює основні рішення в процесі цієї діяльності, реалізує свій діловий інтерес та отримання прибутку завдяки новаторству запроваджує на комерційній основі нові виробничі технології.

Суб'єктами підприємництва є:

- ↳ власне підприємці (особи, які здійснюють ініціативну діяльність на свій ризик і під свою економічну і юридичну відповідальність);
- ↳ колективи і асоціації підприємців;
- ↳ індивідуальні і колективні споживачі продукції (робіт, послуг);
- ↳ працівники, які виконують певний вид робіт за наймом на контрактній чи іншій основі;
- ↳ державні структури, якщо вони є безпосередніми учасниками угод (надання урядових замовлень підприємцям, визначення цін, складу й обсягу пільг для виконання спеціальних робіт та ін.).

Центральний суб'єкт системи бізнесу — підприємницький бізнес.

Підприємництво (бізнес) іноді розуміють спрощено і зводять до торгівлі й посередництва, що асоціюються, як звичайно, зі спекуляцією.

*** Спекуляція** — форма комерційних дій, яка забезпечує прибуток за рахунок різниці ціни купівлі і ціни продажу, що перевищує і накладні витрати, пов'язані з перепродажем товарів, акцій тощо.

Такі дії є протиправними у країнах з ринковою економікою і їх карає закон. Хоч, як стверджував відомий англійський банкір Д. Гілбарт, комерція і спекуляція у багатьох випадках так тісно пов'язані, що важко сказати, де закінчується комерція і починається спекуляція.

Бізнес — це не лише торгівля і посередництво, це насамперед виробництво, що є основою економічного життя суспільства. Саме з виробництвом пов'язана реалізація важливих ділових ініціатив. Основними сферами підприємницького бізнесу є: виробництво продукції, надання послуг, комерція (торгівля), комерційне посередництво.

Заходи розвитку підприємництва. Найважливішими заходами щодо розвитку МСП є:

→ Створення умов для швидкого встановлення горизонтальних зв'язків. Такі умови необхідні МСП для пошуку постачальників конструкційних матеріалів, комплектувальних виробів та реалізаторів їхньої продукції.

→ Збільшення кредитних ресурсів. Для відкриття МСП потрібен стартовий капітал. В Україні отримання МСП кредиту пов'язане з певними труднощами через недостатні гарантії його забезпечення. Крім того, для банків невеликі кредити є менш рентабельні, ніж великі, оскільки витрати на їх опрацювання в обох випадках майже однакові. В Україні таке ущемлення інтересів МСП посилюється у тих випадках, коли великі підприємства отримують пільгові кредити і субсидії.

→ Мобілізація власного капіталу. Складною проблемою для МСП (як і для великих підприємств) є брак власного капіталу. Однак потребує вивчення питання, якою мірою малі підприємства можуть використовувати власний капітал: окремі з них останніми роками мали змогу накопичити значні його обсяги у внутрішній та міжнародній торгівлі. Дієвими були б заходи легалізації "тіньового" капіталу і залучення його для розвитку малого і середнього підприємництва.

→ Зниження податкового тягаря. Гострою проблемою, що потребує розв'язання, є високі податки, за рахунок яких переважно наповнюється державний бюджет.

→ Усунення правової невизначеності. Ринкова економіка ґрунтується на встановлених правилах взаємодії між виробниками, продавцями, покупцями, тобто всіма суб'єктами ринку. Чим чіткішими є норми відносин між ними, тим прозоріший рух праці, капіталу, грошей, товарів тощо. Особливо це важливо для МСП, які потребують не лише сприятливих умов для діяльності, а й фінансової чи правової підтримки.

→ Боротьба з корупцією та мафією. Перехідний період сприятливий для розвитку "тіньової" економіки, організованої економічної злочинності, корупції, мафії загалом. Прагнення до легкої наживи призводить до створення злочинних конгломерацій, іноді за участю працівників державних чи правоохоронних органів. У таких випадках потоки грошей, товарів, капіталів потрапляють під контроль організованих злочинних груп, які мають надійні захисні тили. Перед ними незахищені різні суб'єкти економічної діяльності, передусім МСП, але переважна більшість із них не вбачає

у цих злочинних групах головної перепони для своєї діяльності, оскільки з ними можна домовитися.

→ Збільшення кількості приміщень і виробничих площ. Питання приміщень і виробничих площ та інфраструктури слід розглядати у двох аспектах: як самостійну проблему і як складову проблеми правових гарантій. В обох із них існує відчутна дискримінація малих і середніх підприємств, що гальмує їхній розвиток.

→ Розвиток підприємницького ноу-гау. Підприємцям певною мірою бракує знання нюансів (наприклад, бухгалтерського обліку та чинного законодавства). Позаяк у минулому підприємницький досвід часом накопичувався без широкого кооперування, підприємці не завжди спроможні розробляти та реалізовувати конкретні проекти на основі нових ідей. Існують певні труднощі в таких галузях, як дизайн нових продуктів, стандартизація і пошуки партнерів.

→ Підвищення фахового рівня зайнятих у МСП та їх соціальна підтримка. Україна має сформовану базу загальної, середньої та вищої освіти, яка, однак, потребує реструктуризації відповідно до вимог ринку — виховання фахівців з ринковим мисленням. Здебільшого малі підприємці мають високу освіту, переважно технічну або економічну. Плинність серед найнятих фахівців досить висока, оскільки вони, як звичайно, працюють у МСП по годинно. Крім того, підприємець скоріше схильний брати на роботу не “чужих”, а членів своєї сім’ї, друзів або колишніх колег по роботі. Така кадрова політика не завжди сприяє розвитку справи.

Отже, в Україні назріла потреба в розробленні програми розвитку МСП, в якій головну увагу було б приділено не фінансовій підтримці, а використанню усіх можливостей для усунення ущемлень МСП нефіскальними засобами. Це не лише сприятиме розвитку малого підприємництва, а й спонукатиме розвинуті країни й окремі організації до надання йому фінансової допомоги.

ПРОГРАМУВАННЯ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Національна ринкова економічна система формується як саморегульовальна господарська система. Україна, задекларувавши перехід до ринку, повинна здійснювати відповідні реформи, які сприятимуть саморозвитку потенціалу виробництва до потреб потенціалу споживання. Головною метою системи виробництва є забезпечення життєвих потреб людей, держави та й нації загалом. Держава, своєю чергою, теж повинна формувати свою політику і діяльність так, щоби всі суб’єкти виробництва та споживання мали відповідну економічну свободу вибору, дій, ініціатив в ухваленні рішень щодо посилення продуктивної функції капіталу та соціального використання своїх доходів. З цього приводу держава мусять формувати відповідну концепцію розвитку національної економіки, використовувати реальні макроекономічні показники для створення програми розвитку, здійснення прогнозів і виявлення тенденцій розвитку та проведення заходів регулювання економіки задля її збалансованого і стабільного розвитку.

10.1. Прогнозування у системі економічного програмування

Теорія управління і регулювання економіки розробку прогнозів обґрунтовує як одну з найважливіших функцій управління загалом. Річ у тому, що прогноз, тобто передбачення розвитку економіки в перспективі, дає можливість визначити майбутні пріоритети країни, мобілізацію необхідних ресурсів, пошук партнерів тощо. Доволі точне прогнозування дає змогу оптимально функціонувати будь-якій економічній системі, позаяк вона з певною вірогідністю може побачити себе в перспективі, якщо правильно визначатиме програму своїх дій.

Свого часу відомий у світі футуролог (прогнозист) українець *Богдан Гаврилишин* (Швейцарія, тепер радник українського уряду) спрогнозував саморозпад СРСР до кінця 80-х — початку 90-х років минулого століття. За це радянські ідеологи його різко критикували і висміювали. Прогноз Богдана Гаврилишина, як бачимо, здійснився з неймовірною точністю! Тому до прогнозу треба ставитися з певною довірою.

10.1.1. Прогнозування національної економіки

Успішний розвиток національної економіки неможливо забезпечити без передбачення поступу її основних складових: потреб споживання і потенційних можливостей виробництва. Як самостійна наукова дисципліна сформувалася прогностика — наука про закономірності розроблення прогнозів. Практично вона є такою собі філософією майбутнього — футурології, яку, до речі, називають наукою про майбутнє людства.

З прогнозуванням тісно пов'язані планування та програмування економіки, а також її регулювання. Прогнози, плани, програми і заходи регулювання тісно взаємопов'язані і впливають один з одного: *прогноз* → *план* → *програма* → *регулювання*. Отже, прогнози повинні передувати складанню планів, програм і заходам регулювання економіки. Прогнози володіють високою самостійністю стосовно до планів, комплексних програм та регулювання загалом.

Сутність економічного прогнозування. За своєю суттю економічне прогнозування є науково обґрунтованим передбаченням динаміки і структури економічних та соціальних процесів, які мають альтернативний, імовірнісний характер.

*** Економічне прогнозування** — науково обґрунтоване передбачення характеру і динаміки соціально-економічних явищ і процесів, які проявляються на національному, регіональному, галузевому рівнях, а також на рівні підприємства.

таке передбачення має на меті підвищення якості рішень стратегічного і тактичного характеру, уникнення щонайменше грубих помилок при розробленні проектів короткострокової і особли-

во довгострокової економічної політики. Прогнозування тісно зв'язане із стратегічним та індикативним плануванням, програмним регулюванням соціально-економічного розвитку. Прогнози на відміну від завдань чи контрольних оцінок планування не мають статусу обов'язкових кількісних рівнів чи якісних станів господарського (соціального) об'єкту. Прогнозні оцінки чи міркування завжди безадресні та умовні в тому розумінні, що вони виявляються правильними лише за відповідних передумов, за тих чи інших станів зовнішніх умов.

Отже, економічне прогнозування — це обґрунтування динаміки чи оцінки параметрів національної економіки в найближчій чи віддаленій перспективі. Найважливішими об'єктами макроекономічного прогнозу є: *обсяг національного споживання та обсяг національного продукту; структура та рівень зайнятості; обсяги реальних капіталовкладень; показники безробіття; доходи, витрати та заощадження населення; рівень і темпи інфляції; державні доходи та витрати, бюджетне сальдо держави та регіонів; стан платіжного балансу; розмір внутрішньої та зовнішньої заборгованості.*

При аналізі та прогнозуванні економічних процесів дотримуються головних принципів: *системного, комплексного підходу; динамічного підходу при вивченні процесів та явищ загальноекономічного рівня.*

Саме тому прогнозування будується на використанні теорії ретроспективного аналізу, а сам прогноз, якщо він має прикладний характер, повинен набувати форми “ковзаючого” передбачення, що передбачає безперервне коригування отримуваних оцінок, які характеризують хід реалізації станів об'єкта прогнозування.

Класифікація і розроблення економічних прогнозів. Економічні прогнози можна класифікувати за різними ознаками економічного і соціального характеру.

Класифікація прогнозів. На практиці прогнози класифікують за об'єктними, інструментальними та часовими ознаками. Однак об'єктивні та промислові прогнози неодмінно враховують часову ознаку, позаяк вони представляють єдину систему оцінок. Враховуючи часову ознаку, виділяють три самостійні види прогнозів:

↳ **довгострокові прогнози** (5—10 років) дають змогу передбачити динаміку макроекономічних процесів; вони включають малу кількість змінних параметрів, ураховують зміну цін;

↳ **середньострокові прогнози** (3—5 років) оцінюють динаміку широкого кола соціально-економічних показників та можуть опиратися на результати довгострокових прогнозів; також ураховують зміну цін;

↳ **короткострокові прогнози** (від місяця до 3-х років) дають можливість оцінювати стан економіки в періоди нестійкого і кризового характеру; дають інформацію для прийняття оперативних рішень підприємством чи їх окремим підрозділом; ціни здебільшого незмінні.

Завдання цих прогнозів — дати характеристику наслідків того чи іншого напрямку розвитку національної економіки, масштабно оцінити довгострокові результати прийнятої концепції соціально-економічної політики.

Розроблення економічних прогнозів. Проводиться за такими етапами:

➤ з'ясування теоретичних основ розвитку ринкової економіки, обґрунтування взаємодії процесів самоуправління підприємств і регулювання з боку держави, спрямованих на задоволення потреб нації;

➤ формування системи показників економічної діяльності, які включають індикатори обсягу, структури, технічного рівня, виробництва розподілу, обміну, споживання;

➤ створення економетричної системи прогнозних моделей;

➤ збір і аналіз соціально-економічної інформації;

➤ визначення розрахункових зовнішніх параметрів моделі прогнозування;

➤ перевірка (верифікація) економічних функцій, закладена в систему моделей;

➤ прогнозні розрахунки значень змінних економетричної моделі;

➤ виявлення можливих впливів самого прогнозу, якщо його зробити публічним, на соціально-економічні процеси;

➤ розроблення варіантів інвестиційної, структурної, маркетингової, бюджетної, податкової політики тощо.

Прогноз має на меті приймати відповідні рішення і впливати на процеси в економіці, ліквідувати можливі негативні економічні, соціальні, екологічні й геополітичні наслідки, що виявленні у процесі прогнозування.

10.1.2. Моделювання макроекономічних процесів

При аналізі і прогнозуванні національної економіки використовують макроекономічні моделі. Ці моделі узагальнюють взаємодію між суб'єктами виробничого і соціального потенціалу, групуючи операції купівлі-продажу у великі, достатньо однорідні ринки. При тому виділяються такі групи товарів: *споживчі товари та послуги національного і зарубіжного виробництва; інвестиційні товари та послуги національного та зарубіжного виробництва; суспільні товари — зброю і військові матеріали; працю (час праці); фінансові активи (цінні папери), що випущені в обіг національними і зарубіжними учасниками; зарубіжна валюта.*

У макроекономічних моделях національний ринок представлений такими сегментами: ⇨ *товарним ринком*; ⇨ *ринком праці*; ⇨ *ринком грошей і цінних паперів*; ⇨ *зовнішнім ринком.*

Товарний ринок об'єднує операції з приводу виробленої продукції, а саме споживчих, інвестиційних товарів і послуг, а також суспільних товарів.

Ринок праці об'єднує операції найму та звільнення працівників, об'єктом угод тут виступає праця, а саме час праці, що вимірюється чисельністю середньорічних працівників або в людино-годинах, ціною праці.

Ринок грошей і цінних паперів водночас є і ринком кредитних ресурсів. Об'єднує операції купівлі-продажу акцій, облігацій.

Зовнішній ринок об'єднує операції купівлі-продажу товарів, послуг, цінних паперів між партнерами різних країн.

Кожен з перелічених ринків має свою систему показників, найголовніші з них — обсяг товарів та послуг — Q і ціна одиниці товару та послуг — $ц$ ($Qц$).

Учасники ринку також об'єднують певні групи: *домашні господарства — сім'ї і ін.*; *фірми-резиденти — підприємства, корпо-*

рації і ін.; банки — національний і комерційні банки (в Україні); держава — уряд країни; зарубіжні учасники — фірми, банки і ін.

Усі вони формують попити на відповідному сегменті національного ринку, які становлять сукупний або національний попит.

Макроекономічні функції національного попиту. Національний (сукупний) попит на вироблені товари і послуги можна представити такою рівністю:

$$B^* = C + B + K + (E - I),$$

де B^* — національний попит (витрати, споживання); C — споживчий попит (попит домашніх господарств); B — державний попит (бюджетний попит чи урядовий попит); K — інвестиційний попит (попит національних капіталовкладень — населення, виробників і держави); E — попит чужоземних споживачів на український експорт; I — український попит (імпорт) на імпортні товари.

Формально макроекономічну функцію споживчого попиту можна записати так:

$$C_t = C_t(\Gamma_o(t), I_{\text{ц}}, \dots),$$

де C_t — обсяг споживчого попиту для місяця t ; $\Gamma_o(t)$ — наявний чистий дохід населення грошми на цей час; $I_{\text{ц}}$ — індекс цін на цей час.

Функцію прогнозу макропопиту на споживчі товари роздрібного товару з урахуванням сезону запишемо так:

$$C_t = C_t(\Gamma_o(t), I_{\text{ц}}, i_c),$$

де $\Gamma_o(t)$ — прогнозна оцінка доходів населення на місяць t ; $I_{\text{ц}}$ — прогнозний індекс роздрібних цін на місяць; t , i_c — прогнозний індекс сезонності товарообороту для місяця t .

Ця ж функція з урахуванням індексу вкладів населення i_g матиме вигляд:

$$C_t = C_t(\Gamma_o(t), I_{\text{ц}}, i_g, t).$$

Аналогічно будується макроекономічна функція інвестиційного попиту K , який передбачає дві складові: інвестиційний попит на відшкодування затрат, пов'язаних з фізичним і моральним зношуванням — K_{ϕ} та попит на інвестиційні товари необхідні для збільшення обсягу виробництва і скорочення витрат — K_i . Тоді чистий інвестиційний попит виразить така рівність:

$$K = K_{\phi} + K_i.$$

Таким чином обсяг виробництва національного продукту B , з урахуванням наявного капіталу K_n , інвестиційного попиту K та відсоткової ставки p можна записати функцією:

$$B = B(K_n, p, K).$$

Так же можна будувати функції попиту державного бюджету, експорту та імпорту.

Перевірка (верифікація) функцій, призначених для прогнозу. Для надійності використання розрахункової функції її перевіряють на конкретному статистичному матеріалі. Критеріями оцінки придатності для прогнозу функції можуть бути: *знаки коефіцієнтів регресії; індикатори відхилення розрахункових і фактичних значень споживчого попиту на основі масиву конкретних даних; показники відхилення розрахункових і фактичних значень споживчого попиту за даними тимчасової послідовності поза вибірковою сукупністю даних.*

Здатність передбачати хід процесу є однією з найбажаніших властивостей прогностичних моделей.

Виробнича (продуктивна) функція у прогнозуванні національної пропозиції. Для прогнозування обсягу національного продукту, здебільшого на довгострокову перспективу, використовують виробничу (продуктивну) функцію. Макроекономічна продуктивна функція дає змогу обґрунтувати ймовірну оцінку валового внутрішнього продукту (ВВП) та інших загальних показників, які характеризують виробництво кінцевої продукції національної економіки.

Продуктивна функція — економіко-математична модель, яка висвітлює зв'язок результатів виробництва залежно від затрат праці і капіталу:

$$B = aF(T_k, K),$$

де B — валовий внутрішній продукт, валова додана вартість, чистий продукт); T_k — кількість задіяної праці (кількість зайнятих); K — кількість основного капіталу (основних фондів); a — постійна величина, яка характеризує стан технологій на даний момент.

У ринкових умовах можна використовувати аналогічну оборотну функцію оборотного капіталу:

$$B = aF(O, v),$$

де O — вартість задіяного оборотного капіталу (сировини, матеріалів, ресурсів, енергії та ін.); v — коефіцієнт оборотності оборотного капіталу.

Класичні макроробничі функції придатні для розрахунку національної пропозиції за умов доволі планомірного розвитку економіки. Тут важливо досягти умов ефективного використання основного капіталу, інвестицій, які прямо впливають на продуктивну функцію одного зайнятого: $v = B/T_\kappa$. Якщо праву і ліву частину рівняння виробничої функції поділити на T_κ ($B/T_\kappa = aF(T_\kappa/T_\kappa, K/T_\kappa)$), то отримаємо: $v = aF(1, \kappa)$, де $\kappa = K/T_\kappa$ — коефіцієнт капіталоозброєності, а v функція капіталоозброєності одного зайнятого. Отже, інвестиції в основний капітал сприяють зростанню продуктивності праці одного зайнятого — $v = aF(\kappa)$. Тоді продуктивна функція з урахуванням прогнозованої продуктивності зайнятих матиме такий вигляд:

$$B = aT_\kappa \epsilon t,$$

де t — час праці.

Бюджетні обмеження учасників ринку. Важливою умовою побудови макроекономічних моделей прогнозування є система бюджетних обмежень головних учасників ринку:

➤ *домашніх господарств*: урахування реальних чистих доходів, що охоплюють доходи на витрати — C_g та заощадження — Z_o :

$$C = C_g + Z_o,$$

де C — наявні доходи населення;

➤ *фірм*: урахування інвестиційного попиту:

$$K = K_a + K_o + A_\kappa,$$

де K — інвестиційний попит фірм; K_a — пропозиція додаткових фінансових активів з боку фірм; K_o — державні капіталовкладення (дотації); A_κ — амортизація на реновацію.

➤ *державних органів*: урахування попиту на оборону, утримання державних установ, соціальні виплати та інші бюджетні витрати всіх рівнів:

$$P + P_o + G_e = B_z + B_m + B_p,$$

де P — податки; P_o — позики (запозичення внутрішні і зовнішні); G_e — емісія грошей; B_z — бюджетні закупівлі товарів і послуг; B_m —

трансфертні виплати населенню (соціальні виплати); B_i — інші бюджетні виплати.

➤ *грошової маси*: урахування попиту фінансових посередників (банків та інших фінансових установ) на додаткові фінансові активи, який має дорівнювати приросту пропозиції реальних грошових засобів:

$$\Delta \Gamma_n = \frac{\Gamma_n}{\epsilon} - \frac{\Gamma_m}{\epsilon},$$

де $\Delta \Gamma_n$ — приріст пропозиції реальних грошових засобів; Γ_n — пропозиція грошової маси; Γ_m — загальний обсяг грошової маси на початок періоду (Γ_n і Γ_m — у номінальному вираженні); ϵ — рівень цін.

➤ *іноземної валюти*: урахування попиту на іноземну валюту, який визначається попитом на імпорт товарів і послуг — I , попиту на готівкову іноземну валюту — Γ_i та попиту на додаткові іноземні фінансові активи — K_a . Тоді валютне обмеження матиме таке вираження:

$$I + \Gamma_i + K_a = \frac{1}{p} (E + K_{an}),$$

де E — попит на експорт; K_{an} — попит на додатково випущені в обіг національні активи з боку зарубіжних інвесторів; p — валютний курс (грн./дол. США, грн./євро та ін.).

В умовах збалансованості фінансового ринку сумарний попит на фінансові активи дорівнює сумарній пропозиції з боку національних емітентів і зарубіжних інвесторів.

10.2. Індикативне планування національної економіки

Прогнозування і самі прогнози, якщо вони достовірні, є в основі розробки відповідних планів. Планування як процес зобов'язує розробників планів використовувати найдостовірнішу прогнозну інформацію, позаяк плани і їх рекомендації використовують, ухвалюючи рішення для конкретних ділянок економіки.

10.2.1. Функції управління і методи планування

Логіка планування передбачає включення декілька основних і додаткових функцій управління економікою.

Функції управління:

→ **основні** — аналіз, прогноз, упевненість у достовірності, стратегічне планування, конкретне планування (довгострокове, середньострокове, поточне, тактичне або техніко-економічне, оперативно-календарне), регулювання, контроль, облік (адміністративний, фінансовий, виробничий);

→ **додаткові** — насамперед це створення творчого і психологічного клімату, корпоративної культури, соціального забезпечення, цілеспрямованості колективу.

Об'єктом планування у національній економіці є процес розширеного відтворення, який передбачає такі стадії: науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); виробництво: маркетинг, виробництво, логістика; розподіл; обмін; споживання і сервісне обслуговування; рівні ієрархії — міжнародний, національний, галузевий, підприємства.

Отже управління економікою безпосередньо пов'язане з конкретним плануванням конкретних об'єктів.

Методи планування. Це система різних засобів і прийомів аналізу та узагальнення досліджуваних економічних і соціальних явищ. Методи і прийоми у сфері планування ґрунтуються на використанні різних підходів до об'єктів дослідження:

↳ **конкретно-історичний підхід** передбачає урахування реальних процесів в економіці, соціальній сфері, фінансах та ін. в той чи інший період часу;

↳ **системний підхід** — передбачає вивчення стану кількісних і якісних параметрів на вході системи (праці, капіталу і ін.), механізму функціонування системи управління, фінанси і ін.), кількісних і якісних параметрів на виході системи (обсяг, структура продукту, ціна та ін.);

↳ **комплексний підхід** — використання методів різних наук, ранжування за рівнями, пріоритетами, урахування фактора часу та ін.;

↳ **експеримент** — пошук чи уточнення взаємозв'язків в економіці дослідним чином;

↳ **модельовання** — створення такого аналога планового процесу, в якому відображені його найважливіші, з погляду мети дослідження, властивості і випущені як другорядні малозначимі риси;

↳ **соціальний підхід** — планування соціальних процесів, якщо вони піддаються кількісному вимірюванню.

Оцінка явищ, які не піддаються кількісному вимірюванню (наприклад, вплив моральних стимулів на зростання продуктивності праці), потребує проведення спеціальних соціологічних опитувань.

10.2.2. Завдання планування і види планів

Наука про планування покликана створити свою методологію та теорію через виявлення законів і закономірностей, визначення принципів планування і побудови відповідного апарату понять, категорій.

Завдання планування. Сутність завдання планування економіки полягає у тому, щоби за зовнішнім виглядом відносин через теоретичний їх аналіз розкрити сутність, визначити напрями розвитку, можливості найкращого використання для підвищення продуктивності й ефективності виробництва.

Завданнями теорії планування є: пояснити механізм відносин, що виникають у виробництві при його плануванні; знайти шляхи та способи ефективного розв'язання конкретних економічних і соціальних проблем; вивчати і розробити шляхи комплексного застосування методів впливу на людей у процесі планування виробництва тощо.

Отже, теорія планування охоплює розділи про: методологічні основи планування виробництва — сутність, закони, закономірності планування; систему планування — організаційні форми, функції планування, структура плану; механізм і методи планування — сукупність важелів впливу; процес планування — розкриваються властивості, динаміка, типологія складових, цілі, методи процесу планування, забезпечення засобами; якість і ефективність планування — культура і стиль планування, наукова

організація праці, методика оцінки економічної ефективності планових рішень.

Планування економічних і соціальних процесів є особливим видом управління і регулювання, який широко використовується у виробництві. У даний час, коли Україна здійснює перехід до ринкових методів господарювання, планування повинно знайти адекватне його сутності місце в управлінні як на рівні держави, регіонів, так і підприємств. Для того треба застосовувати відповідні форми планування і види планів.

Форми планування і види планів. Планування як форму державного впливу на економіку використовують в усіх країнах світу. За змістом і формою розрізняють декілька видів планування і планів.

Директивне планування. Застосовують в економічних системах з неprivатною власністю і централізованим (державним, директивним) управлінням. Ухвалені планові рішення мають обов'язковий характер, причому рішення приймає держава і доводить регіонам і підприємствам до виконання. Таке планування не забезпечує ефективності виробництва підприємств, позаяк їхні економічні інтереси не враховані. За директивного планування розпадаються не лише економічні, а й державні утворення.

Індикативне планування. Це найпоширеніша форма державного планування макроекономічного розвитку країни.

*** Індикативне планування** — форма державного впливу на економіку, яка б'удується на оцінці макроекономічних показників, виявленні тенденцій розроблення рекомендаційних рішень інвестиційного, фінансового, економічного, соціального характеру для суб'єктів виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Індикативне планування — протилежність директивного, позаяк не має обов'язкового характеру. У складі індикативного плану можуть бути обов'язкові завдання для оборони, екології та ін., але їхня кількість досить обмежена. Загалом індикативний план має векторний, спрямовуючий і рекомендаційний характер.

Як інструмент управління індикативне планування здебільшого застосовують на макрорівні. Завдання індикативного плану називають індикатори.

*** Економічні індикатори** — це параметри, що характеризують стан і напрями розвитку економіки, розроблені органами державного управління у процесі формування соціально-економічної політики і визначають заходи державного впливу на господарські процеси для досягнення цих параметрів.

Як економічні індикатори використовують показники, що характеризують динаміку, структуру та ефективність економіки, стан фінансів, обігу грошей, ринку цінних паперів (фондового ринку), динаміку цін, зайнятість, рівень і якість життя населення, зовнішньоекономічні зв'язки та ін.. Головне завдання індикативного плану полягає не лише в тому, щоби дати кількісну оцінку тих показників, а й у тому, щоби забезпечити взаємозв'язок і збалансованість усіх показників розвитку економіки. Тому роль індикативного плану — виявити ці параметри економіки, які можуть бути скориговані державою (урядом) у разі, якщо економічний розвиток відбуватиметься за неприйнятним для країни напрямом.

Індикативне планування застосовують і на мікрорівні, причому при складанні перспективних планів використовують індикативне планування, а в поточному плануванні на конкретному підприємстві — директивне. Але тут треба вирізнити поняття "план" і "зобов'язання". На відміну від плану (індикатора) зобов'язання (директива) пов'язане з ухваленням рішення про конкретні дії. У процесі, наприклад, 5-річного індикативного плану можуть на певному етапі відбутися зміни, що потребуватимуть зміни планових рішень. Такі зміни мають бути обґрунтовані й обов'язкові для їх реалізації.

Індикативне планування дає простір для розроблення планів за тривалістю, оперативністю тощо: перспективне (довгострокове) планування — 10, 15 і 20 років; середньострокове планування — від одного до п'яти років; короткострокове (поточне) планування — до року, навіть по кварталах та місяцях.

Планування має і такий зміст:

➤ **стратегічне планування** — зорієнтоване на далеку перспективу з урахуванням найважливіших аспектів розвитку національної економіки, держави, зовнішньоекономічної і політичної діяльності;

➤ **тактичне (техніко-економічне) планування** — відображає заходи для розширення виробництва і підвищення його технічного рівня, оновлення і зростання якості продукції, впровадження нових засобів виробництва і технологій;

➤ **оперативно-календарне планування** — це завершальний етап у плануванні господарської діяльності підприємства (фірми); воно конкретизує показники тактичного плану для організації щоденної планомірної і ритмічної роботи підприємства і його структурних підрозділів.

Планування можна класифікувати і за такими ознаками: за ступенем охоплення об'єкта; за об'єктами; за сферами; за глибиною; за координацією окремих планів у часі; за врахуванням зміни даних; за черговістю виконання і ін.

Практика управління економікою підтверджує, що планування на різних її організаційних рівнях дуже потрібне, але воно повинно впливати на посилення ділової активності, продуктивності, ефективності, збалансованості і стабільності розвитку національної економіки.

10.3. Програмне регулювання національної економіки

Основою програмного регулювання національної економіки є індикативні плани, побудовані на достовірних прогнозах. Економічні індикатори і потенційні можливості виробництва дають підставу формувати необхідні програмні заходи щодо регулювання розвитку національної економіки. Програма повинна охоплювати систему реальних економічних, фінансових, соціальних та інших заходів, які треба залучити для регулювання відповідних економічних процесів. Це стосується фінансово-кредитного, податко-

вого, валютного, антимонопольного регулювання, міжбюджетних відносин, доходів, соціального розвитку та ін.

Отже, об'єктами економічного програмування є: *національна економічна система; територіально-адміністративні утворення (адміністративні утворення (адміністративні області, райони, населенні пункти та ін.; окремі галузі національної економіки сфери виробництва, сфери послуг, охорони природи; ринки країни: споживчий, гуртовий, фінансовий, валютний і ін.; зовнішня торгівля та інтеграція тощо.*

Спільним для цих програм є те, що вони формуються на єдиній національній соціально-економічній основі і кожна досягає своєї мети у своєму секторі національної економіки. Сукупність реалізованих цілей у кожному секторі економіки забезпечує вирішення найважливіших національно-економічних завдань:

⇒ *по-перше*, забезпечення відповідного рівня рівноваги, що уможливорює збалансованість господарських пропорцій та стабільний розвиток загалом;

⇒ *по-друге*, проведення необхідних реформ задля підвищення продуктивної і ефективної функцій національного капіталу і, найголовніше, конкурентоспроможності національних товарів і послуг на внутрішньому і зовнішньому ринках;

⇒ *по-третьє*, уведення в дію механізму саморегулювання господарською діяльністю всіма суб'єктами виробництва, отримання збалансованого платіжного документу країни, бюджетів усіх рівнів, стимулювання виробництва та капіталовкладень і ін.

Такі привабливі програмні результати є важливим чинником підвищення рівня упевненості для ухвалення державних рішень. Програмною концепцією держава визначає пріоритети та сценарій розвитку національної економіки.

10.3.1. Регулювання соціального розвитку

Підвищення соціального розвитку України в період політичної та економічної незалежності, переходу до ринкової економіки неможливий насамперед без поліпшення економічної ситуації у державі та забезпечення програми виходу з кризового стану. з неке-

рованого “вільного падіння української економіки”. Важливішого завдання сьогодні нема, усі інші є похідні від нього.

Україна самостійно економічних і соціальних реформ не проводила. Те, що відбувалося в Україні, йшло під тиском реформ, які відбувалися у Росії унаслідок перебування її в єдиному “рубльовому просторі”. Навіть вихід з “рубльової зони” не змінив внутрішньої економічної і соціальної політики: не створено надійної національної фінансово-грошової системи, нема активної монетарної політики; приватизація власності відбувається повільно.

Мало того, за спаду виробництва, зменшення фонду споживання розросталася сфера комерційних структур, що спричиняло наростання “тіньових” процесів, кредитна політика звелася до нечуваної (за масштабами і термінами здійснення) кредитної емісії, що призвело до переростання інфляції у гіперінфляцію, поставило за межу зубожіння мільйони людей, збільшило державний внутрішній борг до загрозливих розмірів. Бюджетна політика в поєднанні з податковою системою, з одного боку, “вбиває” підприємництво, “душить” ініціативу, а з другого — провокує інфляцію (великий, всезростаючий бюджетний дефіцит), не відповідає завданням виходу економіки зі стану кризи, подолання інфляції.

Соціальна політика держави. Вона стосується насамперед сфери праці, споживання, побуту, освіти, культури та мистецтва, відпочинку та охорони здоров'я, соціального забезпечення, соціальної підтримки і соціальної захищеності малозабезпечених.

*** Соціальна політика держави** — система скоординованих заходів органів державної влади, спрямованих на досягнення цілей у галузях соціального розвитку, зокрема зростання доходів і споживання населення, підвищення рівня його життя.

Соціальна політика має на меті ліквідувати чи пом'якшити негативні соціальні наслідки ринку, зокрема безробіття, поляризацію (бідні і багаті) населення, протидіяти явищам соціальної деградації суспільства — наркоманії, злочинності, проституції, безпритульності та ін. Тобто державі належить проводити політику соціальної рівноваги в умовах ринку, а точніше, балансової рівноваги між національною пропозицією — $Q_{ц}$ і національним попитом — $v\Gamma_{м}$:

$$Q_{ц} = v\Gamma_{м}$$

де Q — фізична кількість товарів, робіт і послуг на ринку; $ц$ — ціна одиниці товару, робіт і послуг; $\Gamma_{м}$ — маса грошей, необхідна для товарообігу; v — коефіцієнт оборотності грошової маси.

В умовах перехідного періоду, коли відбувається процес балансування суспільного відтворення, соціальна політика держави має декілька рівнів її розроблення та реалізації: міждержавний рівень взаємодії соціально-економічних, політичних, торговельних та інших служб; національний рівень взаємодії державних, господарських, фінансових, торговельних служб; регіональний і міжрегіональний рівень; рівень галузей економіки і міжгалузевих відносин; рівень громадських організацій та інших об'єднань громадян України; сімейний та особистий рівні.

Головними завданнями соціальної політики є надійні виплати пенсій, стипендій, заробітної платні, допомоги, фінансування пільг і виплат різним категоріям — інвалідам, багатодітним матерям, матерям самотнім, біженцям, жертвам стихійних лих та ін.

Головними методами здійснення соціальної політики є:

- ↳ **економічні** — ціни, тарифи, податки, пільги, пенсії, допомоги, стипендії, доходи, заробітна платня, різні виплати;
- ↳ **адміністративні** — методи, що мають на меті дозвіл чи заборону тих чи інших соціальних явищ: квоти, ліцензії та ін.;
- ↳ **правові** — установлення правил і норм здійснення соціальних актів;
- ↳ **ідеологічні** — методи, спрямовані на формування етичних норм соціальних відносин — добро, зло, гарне, погане та ін.

Відповідні органи і служби виконавчої влади всіх рівнів здійснюють розроблення і виконання цільових соціальних програм з проблем продовольства, житла, освіти, охорони здоров'я, безпеки материнства, підтримки інвалідів, розвитку галузей соціального комплексу. При тому соціальна політика може мати пасивний і активний характер:

- **пасивна соціальна політика** передбачає заходи впливу, тобто надання допомоги з бюджету вразливим верствам населення;
- **активна соціальна політика** впливає на стимулювання продуктивності й ефективності виробництва та зростання доходів до бюджету і за працю.

Звісно, важливо проводити насамперед активну соціальну політику, яка створює передумови для реалізації пасивної.

Рівень життя населення. Поняття “рівень життя населення країни” є категорією історичною. Вона відображає забезпеченість громадян матеріальними благами і послугами на конкретний період часу і характеризує як якісний, так і кількісний зміст продукту.

Рівень життя населення як інтегральна характеристика добробуту населення країни, поряд з доходами і споживанням, передбачає умови праці і побуту, обсяг і структуру вільного часу, параметри культурного та освітнього рівня, стану здоров'я, демографічної та екологічної ситуації у країні.

*** Рівень життя населення** — це кількість і якість матеріальних благ та послуг, які виробляються і споживаються у країні на душу населення за певний період.

Звісно, що необхідні людині потреби мають задовольнятися у розумних межах, виходячи з реальних можливостей виробництва та вимог раціонального, науково обґрунтованого споживання.

Для міжнародного порівняння рівня життя населення різних країн використовується так званий “Індекс людського розвитку”. Для розрахунку цього індексу використовують три інтегральні індикатори: *створений національний дохід на душу населення; тривалість життя населення; освітній рівень.*

Рівень життя населення окремих країн у загальнонаціональному масштабі вимірюється багатьма показниками, кожен з яких дає уявлення про певну сторону життя людини. В Україні вони характеризують систему показників соціального комплексу, скоригованих на душу населення:

↳ **загальні показники рівня життя** — це обсяг на душу населення валового внутрішнього продукту, фонду споживання, споживчого фонду національного багатства, тобто нагромадженого виробничого і невиробничого майна;

↳ **часткові показники рівня життя** — рівень і спосіб споживання, умови праці, забезпеченість житлом, рівень соціального обслуговування, умови виховання дітей, соціальне забезпечення;

↳ **економічні показники** — відображають аспекти життєдіяльності суспільства: номінальні і реальні доходи населення, рівень зайнятості та ін.;

↳ **демографічні показники** — відображають відтворення населення: чисельність за різними соціальними групами, природний рух (народжуваність, смертність, приріст і ін.);

↳ **вартісні показники** — товарооборот у торгівлі, видачі і виплати грішми, вклади грошей, обсяги споживання послуг та ін.;

↳ **натуральні показники** — обсяги спожитих конкретних матеріальних послуг — штуки, кілограми, квадратні метри житлової площі, кубічні метри газу й ін.;

↳ **якісні показники** розкривають структуру споживання, за окремими складовими: харчування, житло, освіта, послуги й ін.

Доходи і споживання населення. Сутність державного регулювання доходів полягає у розподілі і перерозподілі доходів через систему Державного бюджету диференціюванням оподаткування різних груп отримувачів доходів і соціальних виплат населенню. В умовах переходу до ринку для характеристики рівня доходів і споживання населення країни здебільшого використовують поняття “реально отримувані доходи”. Цей показник розраховується як сума всіх доходів грішми, що їх отримувало населення країни за конкретний період, за вирахуванням податків і обов'язкових платежів з урахуванням інфляції.

При розрахунках показника “реально отримувані доходи” до складу доходів грішми населення, у країнах із соціально орієнтованою ринковою економікою включають: *оплату праці виробників, зайнятих у галузях виробничої і невиробничої сфер; соціальні трансферти; доходи від власної підприємницької діяльності та інших джерел.*

У цій структурі найбільшу частку мала б мати оплата праці виробників. Насправді цей показник в Україні має тенденцію до зниження, тоді як соціальні трансферти і доходи від власної підприємницької діяльності в загальній сумі доходів зростають.

Звідси виникає необхідність проведення радикальних реформ оплати праці:

➤ *по-перше*, треба законодавчо врегулювати формування мінімуму заробітної платні з урахуванням показника прожиткового мінімуму;

➤ *по-друге*, необхідне одночасне підвищення мінімуму заробітної платні, щоби вона могла забезпечити відтворення праці виробника та його сім'ї з урахуванням виплат соціального страхування;

➤ *по-третє*, необхідно регулювати динаміку зростання оплати праці i_m з динамікою зростання продуктивності праці i_n і забезпечити дотримання нерівності $i_n > i_m$;

➤ *по-четверте*, треба регулювати динаміку зростання оплати праці i_m з динамікою зростання цін i_u і забезпечити дотримання нерівності $i_m > i_u$;

➤ *по-п'яте*, досягти динаміки національної економіки, за якої стабільною буде така нерівність: $i_n > i_m > i_u$.

Показник "реально отримувані доходи" має ту ваду, що відображає лише обсяг засобів, спрямованих на задоволення потреб населення, яка не розкриває його суспільної корисності. Він відображає лише необхідні затрати населення і більше характеризує поляризацію споживачів: бідні і багаті.

Поняття "бідність населення" властиве ринковій економіці, і його можна представити декількома макроекономічними показниками: чисельність малозабезпечених верств населення країни; норма (еталон) суспільно необхідного споживання; межа бідності; соціальний мінімум; мінімальний споживчий бюджет; мінімально необхідний стандарт споживання.

Більшість названих показників підкреслюють необхідність такого розміру доходу, який дав би людині можливість оплачувати життєво необхідні матеріали і духовні потреби. Найбільшою проблемою є верстви населення, яких відносять до бідних. У зв'язку з цим також виникає проблема обґрунтування рівня бідності, за якого людина є неплатоспроможна.

Розміри і структуру мінімального і платоспроможного споживчого бюджету, що є в основі визначення рівня бідності населення країни та розроблення системи державних заходів у соціальній сфері, можна визначити з допомогою декількох методів. Вибір методів залежить від цілей та завдань дослідження, наявності інфор-

мації про доходи і споживання, відпрацьованості методом розрахунків і ін. Найпоширенішими є такі методи:

↳ *метод, в основу якого покладено повне задоволення розумних потреб населення;*

↳ *метод розрахунків вартісної і натурально-вартісної структури мінімального споживчого бюджету на основі набору матеріальних благ та послуг, що задовольняють лише основні фізіологічні і соціально-культурні потреби людини;*

↳ *метод, що враховує баланс доходів і витрат різних соціальних верств населення; для групи з мінімальним розміром доходів установлюють мінімальний рівень і структуру споживання матеріальних благ і послуг, а потім — мінімальний розмір доходів, урахувавши мінімальну заробітну платню;*

↳ *метод, що ґрунтується на розрахунках так званого бюджетного прожиткового мінімуму.*

Вартісний склад мінімального споживчого бюджету можна розглядати як вираження грошми прожиткового мінімуму або як вартісне вираження нижньої межі споживчого набору ("кошика", корзини), що забезпечує поточні (сьогоденні) розумні потреби. Іншими словами, це мінімальний розмір раціонального бюджету, який дає змогу підтримувати нормальний стан життєдіяльності людини в розмірі раціональних норм споживання, що відображають розумні сьогоденні потреби.

Межу бідності можна виміряти кожним з чотирьох методів розрахунку:

➔ *статистичним* — обґрунтовує "бідність" як відносну категорію і має два види:

⇨ межа бідності установлюється на рівні доходів, що їх отримує відповідна частка (10 — 12 %) найменш забезпечених людей;

⇨ межа бідності є мінімальним середньчисельним доходом осіб, законодавчо визнаних найменш забезпеченими верствами населення; нижче за межею бідності є особи, споживання яких визначається показником злиднів ("бомжування" тощо).

→ **нормативним** — опирається на спеціально розроблені нормативи, тобто набори товарів (раціональний обсяг, їжа та ін.) для задоволення основних фізіологічних і соціальних потреб людини; нормативи встановлюються для окремих статевих-вікових груп, тобто відповідні споживчі “кошики”;

→ **комбінованим** — поєднує у собі елементи двох попередніх методів, і тому його називають ще нормативно-статистичним методом; за комбінованого методу розрахунків витрати визначаються за науково обґрунтованими нормативами і поточними цінами товарів і послуг; за основу приймається мінімальний набір продуктів харчування і товарів дешевого асортименту для середньої сім’ї з цих осіб;

→ **суб’єктивним** — ґрунтується на аналізі даних соціологічного опитування населення;

→ **ресурсний** — передбачає урахування можливостей національної економіки в забезпеченні матеріальних і духовних потреб населення.

Розраховуючи межу бідності, важливо встановлювати так звані національні стандарти прожиткового мінімуму не лише у вартості, а й у натурально-речовому вираженні, тобто у формі споживчих коштів товарів і послуг, щоби позбутися впливу інфляції, яка створює реальну картину споживчого ринку країни.

Індексація грошових доходів і заощаджень населення. Для приведення у відповідність розміру доходів і заощаджень населення держава здійснює заходи щодо їх коригування стосовно зміни цін і тарифів на споживчому ринку. Об’єктом індексації доходів і заощаджень населення є оплата праці робітників підприємств, установ і організацій, крім працівників (установ), що самостійно визначають ціни на вироблені ними товари чи тарифи за надані послуги. До них також відносять: державні пенсії, стипендії, соціальна допомога всіх типів, крім одноразових; вклади громадян в Ощадному банку України; державні позики та інші цінні папери України, а також суми внесків в організації державного страхування країни; суми, що їх стягують за встановленим законом порядком за заподіяння шкоди здоров’ю, смерть громадянина та іншої завданої йому шкоди, яка підлягає індексації за рахунок юридичних осіб (підприємств) чи фізичних осіб, що завдали шкоди людині.

Як форма соціального захисту населення індексація доходів грішми і заощаджень населення передбачає розроблення за відповідними верствами і категоріями населення країни індексів: споживчих цін на продовольчі та непродовольчі товари і тарифи на платні послуги; цін прожиткового мінімуму.

Обидві групи індексів розраховують залежно від: завдань компенсації втрат у доходах і заощадженнях конкретних категорій громадян; цілей підтримки платоспроможності, доходів і заощаджень; умов захисту реальних доходів населення; особливостей конкретної соціально-економічної групи населення, наприклад, осіб, які працюють чи не працюють, тих, що мають різні доходи, зокрема, нижчі від прожиткового мінімуму й ін.

При індексації доходів грішми як форми соціального захисту населення використовують такі показники: сукупний середньодушовий дохід сім’ї; мінімальний рівень заробітної платні; середній заріток працівників.

Індексація доходів і заощаджень населення розраховується зростаючою сумою щоквартально з початку фінансового (господарського) року на основі статистичних даних, які отримують унаслідок систематичного спостереження за динамікою роздрібних цін на продовольчі-непродовольчі товари і тарифи на платні послуги в усіх місцях їх купівлі з урахуванням рівня споживання, що склався за попередній рік і за фіксованим набором основних споживчих товарів і послуг, за винятком необов’язкових.

Соціальні норми і нормативи. Соціальні стандарти. Соціальне нормування, тобто процес розроблення і застосування соціальних норм, нормативів і соціальних стандартів має важливе значення у реалізації завдань активної соціальної політики держави. Це дає змогу насамперед забезпечувати як оптимізацію пропорцій виробництва, так і споживання.

Сутність соціальних норм, нормативів і стандартів. Сучасна наука намагається обґрунтувати кожне з понять та відзначити відмінності, які вони мають між собою.

✱ **Соціальна норма** — законодавчо затверджений показник максимально допустимих витрат ресурсів на виробництво і споживання одиниці продуктів харчування, непродоволь-

|| *чих товарів і послуг, що задовольняють суспільні й особисті потреби соціального характеру і відповідної якості.*

Трохи інший зміст має поняття “соціяльний норматив”. Воно відображає більш загальний характер соціального споживання і не стосується конкретного суб’єкта (окремої людини, сім’ї, демографічної групи) нормування. Соціяльний норматив устанавлюють або у відсотках, або у вартісному вираженні.

|| *** Соціяльний стандарт** — міра споживання населенням відповідних соціяльних благ і послуг, яка встановлюється не нижче мінімально допустимих розмірів.

Нормуванню підлягають продукти харчування, предмети споживання, ліки, соціяльні послуги та ін.

Основний перелік соціяльних норм і нормативів, що діють сьогодні в економіці України, пов’язаний з регулюванням найважливіших сфер життєдіяльності людини: праці, зайнятості населення, формування кадрів, пенсійного забезпечення, стипендійного забезпечення, соціяльної підтримки і соціяльного захисту.

У сфері праці — гарантований мінімальний розмір оплати праці; тарифні сітки з оплати праці; стандарти безпеки праці; пільги; тривалість робочого часу.

У сфері зайнятості — захист від безробіття; державна допомога у створенні й підтримці робочих місць; організування громадських робіт.

У сфері формування кадрів — державні професійні стандарти, що відповідають міжнародним вимогам для атестації працівників; система підготовки і перепідготовки кадрів в Україні, додаткова професійна освіта.

У сфері соціяльного забезпечення — здебільшого пенсії за віком, інвалідністю, утратою годувальника, за вислугу років за тяжкі умови праці, соціяльні пенсії, пільгові пенсії.

У сфері стипендійного забезпечення — стипендії студентів вищих і середніх спеціяльних закладів усіх рівнів акредитації, аспірантів, докторантів і ін.

У сфері соціяльної підтримки і соціяльного захисту: соціяльні виплати і допомога малозабезпеченим, інвалідам, людям похилого

віку, учасникам війни і прирівняним до них осіб, сім’ям військово-службовців, загиблим у військових конфліктах тощо; державна допомога громадянам за безробіття, у зв’язку з народженням і вихованням дітей, нещасними випадками на виробництві і професійним захворюванням, тимчасовим безробіттям, біженцям і вимушеним переселенцям, звільненим з військової служби, на санаторно-курортне лікування, оздоровлення дітей, на похорон і ін.; норми і нормативи безкоштовного або за доступну плату надання житла; пільги та субсидії з оплати комунальних послуг і ін.; норми і нормативи надання безкоштовного харчування учням загальноосвітніх шкіл і професійних навчальних закладів; безкоштовна медична допомога в державних, міських лікувальних закладах; безкоштовна дошкільна, загальна середня і професійна освіта; державна підтримка розвитку культури; соціяльне обслуговування людей похилого віку, інвалідів, дітей сиріт.

Названі соціяльні норми, нормативи і стандарти забезпечені відповідними законами і є обов’язкові для фінансування з відповідних бюджетів.

Мінімальні споживчі бюджети. Розроблення мінімальних споживчих бюджетів є важливою передумовою розроблення заходів справедливого соціяльного забезпечення і захисту громадян.

|| *** Мінімальний споживчий бюджет** — вартісна оцінка натурального набору прожиткового мінімуму з урахуванням витрат на податки та інші обов’язкові платежі.

Мінімальний споживчий бюджет як інструмент активної соціяльної політики держави використовується як: база для адресної соціяльної політики держави; цільовий характер при регулюванні доходів і споживання малозабезпечених верств населення; мірило оцінки рівня матеріяльних і фінансових ресурсів, необхідних для реалізації поточних і перспективних соціяльних програм, надання натуральної допомоги малозабезпеченим верствам населення; обґрунтування розмірів мінімальної оплати праці і трудової пенсії за віком; один із критеріїв малозабезпеченості, що дає право на отримання різного роду соціяльних виплат, матеріяльної допомоги.

Використання мінімального споживчого бюджету при проведенні адресної соціальної політики держави особливо важливе в умовах переходу до ринку, зниження рівня реальних доходів населення і обсягів виробництва товарів, послуг та зростання споживчих цін.

Розрахунок споживчого “кошика” в Україні. Визначення споживчого “кошика” загалом в Україні передбачає здійснення таких розрахунків: мінімального набору продуктів харчування; мінімального набору непродовольчих товарів; мінімального набору послуг.

Розрахунок мінімального набору продуктів харчування, які необхідні для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності, передбачає: *задоволення потреб основних соціально-демографічних груп населення у харчах з урахуванням їхнього хімічного складу та енергетичної цінності; застосування структури харчування, яка склалася з урахуванням фактичного споживання продуктів у малозабезпечених сім'ях; вибір продуктів, що дають змогу організувати здорове харчування за мінімальних затрат.*

Мінімальний набір продуктів харчування ґрунтується на мінімальних нормах споживання продуктів харчування, що їх пропонують насамперед Міністерство охорони здоров'я України та науково-дослідні установи з проблем харчування загалом. В основу розроблення набору продуктів харчування покладено: *норми фізіологічних потреб у харчових речовинах і енергії для різних груп населення; відомості про хімічний склад і енергетичні цінності, наявність їстівної частини харчових продуктів і втрати їстівних речовин у процесі кулінарної обробки та приготування їжі; дані про засвоєння білка і підтримки в ньому незамінних амінокислот.*

Продуктивний “кошик” споживчого мінімуму для різних груп населення формується з урахуванням таких вимог: *повне задоволення потреби в основних харчових речовинах і енергії; можливість урізноманітнювати склад їжі за мінімальної вартості “кошика”; наближення складу “кошика” до традиційного для населення набору продуктів харчування.*

При розробленні продуктивного “кошика” вважають, що всі придбані продукти в сім'ях з найменшими доходами будуть використані без втрат і відходів.

Розрахунок мінімального набору непродовольчих товарів передбачає урахування таких передумов: *задоволення потреб основних соціально-демографічних груп населення у непродовольчих товарах, виходячи з вікових особливостей і необхідності захисту організму від впливу довкілля; рівень забезпечення непродовольчими товарами, що склався у малозабезпечених сім'ях; мінімальне забезпечення, мінімальну різновидність, низьку роздрібну ціну, доступність непродовольчих товарів.*

До мінімального набору зараховують дві групи товарів, зокрема непродовольчі товари індивідуального і сімейного використання.

До групи непродовольчих товарів індивідуального використання входять одяг, взуття, шкільні товари. Притому враховуються: *кількісна різновидність товарів для жінок, зумовлена фізіологічними особливостями їхнього організму; частіше оновлення товарів для працездатного населення, що пов'язане з його соціальною і фізичною активністю; гнучкіше оновлення товарів для дітей, що викликано їх природним ростом.*

До групи непродовольчих товарів сімейного використання відносять: постільну білизну, товари культурно-побутового і господарського призначення, предмети першої необхідності, предмети санітарії та гігієни, ліки.

Мінімальний набір непродовольчих товарів сімейного користування формується з розрахунку на середньостатистичну сім'ю.

Розрахунок мінімального набору послуг, які необхідні для збереження здоров'я людини і забезпечення її життєдіяльності, повинен передбачати: *задоволення потреб основних соціально-демографічних груп населення у житті, організації побуту, пересуванні; рівень забезпечення транспортними послугами; платний характер надання послуг.*

Мінімальний набір послуг охоплює житлово-комунальні, транспортні та інші види послуг

До житлово-комунальних послуг належать забезпеченість житлом, опаленням, холодною і теплою водою, водовідведенням, газом, енергією та ін.

При формуванні обсягу транспортних послуг беруть до уваги: *велику кількість поїздок працездатного населення — порівняно з*

дітьми, пенсіонерами, жінок з господарськими і культурними потребами — порівняно з чоловіками, мешканців великих населених пунктів, що користуються кількома видами транспорту, — порівняно з тими, що проживають у невеликих поселеннях; пільги в оплаті транспортних послуг, що їх встановлюють для пенсіонерів та дітей.

Інші види послуг — зв'язку, ремонту одягу та взуття, перукарень, кінотеатрів, театрів, музеїв, пралень, лазень і ін. — представлені в мінімальному наборі у відсотках до загальної величини витрат за послуги, яку визначають за даними статистичних обстежень.

Соціальний захист населення. Особливістю ринкової економіки є те, що вона не розв'язує соціальних проблем незайнятих, в інших випадках навіть ускладнює їх. Тому поняття “соціальний захист” стає актуальним у тих країнах, які розвивають свою економічну систему на ринкових засадах. Треба зазначити, що країни з неринковою економікою мають навіть гостріші соціальні проблеми, насамперед через затратність і неефективність виробництва. Ринкова економіка стимулює до ефективного і продуктивного виробництва, що дає можливість створювати відповідну кількість національного продукту, розподіляти його між зайнятими та необхідну частину виділяти для соціального захисту незайнятих та малозабезпечених.

В Україні розв'язання проблеми соціального захисту теж активізувалося з таких причин:

☞ *переходом економіки України до ринку без чіткої і всебічної програми ринкових перетворень, що призвело до різкого спаду рівня добробуту більшої частини населення, хоч він і до того був досить низький;*

☞ *відсутністю скоординованих планів і програм вирішення завдань переходу до ринку між окремими міністерствами і відомствами;*

☞ *відсутністю адекватної ринковим умовам господарювання законодавчої бази, яка регулювала б перехід до ринку;*

☞ *штучного прискорення впровадження в економіку цілком нового типу розподільчих відносин, що призвело до поляризації суспільства, застою виробництва та зростання цін;*

☞ *неготовністю до комерціалізації (платністю) процесів отримання соціальних благ і послуг, що їх раніше отримували ніби безкоштовно, тобто їх оплачувала з бюджету держава;*

☞ *неефективністю виробництва товарів і послуг, фінансового механізму, наявністю політичної, економічної і фінансової корупції з кримінальними ознаками та ін.*

Створення національного механізму соціального захисту населення передбачає формування такої його складової, як інструмент компенсації втрат у доходах і заощадженнях людей, що спровоковані інфляцією, зростанням безробіття, падінням рівня і зростанням вартості життя. Український механізм соціального захисту населення повинен урахувати ментальні особливості населення країни. Систему соціального захисту і соціальної підтримки не можна обмежувати лише розподільчими відносинами. Значне місце має бути відведене розв'язанню проблем формування фінансової самодостатності (платоспроможності) людини, сім'ї, міста, регіону, уряду загалом. Насамперед забезпечити активізацію підприємництва найширших верств населення і підтримки їхнього бізнесу. Оскільки в умовах ринку населенню країни надається свобода підприємницької діяльності, то в економіці повинні бути створені умови для регулювання цієї діяльності через організаційно-економічні інструменти, що дають можливість усім охочим і здібним (здатним) законним чином отримувати грошові і матеріальні доходи, цілком достатні для задоволення своїх потреб у житті, їжі, одязі, відпочинку, лікуванні та ін. Усім, хто за певних причин не може самостійно забезпечити себе (інваліди, пенсіонери, багатодітні сім'ї та ін.), повинні бути надані гарантії за нормами і нормативами отримання соціальних благ.

Йдеться про те, що в Україні потрібна така система розподільчих відносин, яка давала б громадянам змогу, не порушуючи чинного законодавства, мати можливість заробляти засоби для забезпечення гідного рівня життя, максимально перешкоджала б процесам різкої поляризації доходів і споживання різних категорій населення і водночас не призводила б до зрівнялівки у сфері соціального добробуту, створювала б обов'язковий соціальний мінімум

для усіх, гарантувала б дотримання у країні соціальної справедливості, людських прав і свобод.

Національна система соціального захисту населення охоплює такі підсистеми підтримки населення: людей праці у всіх сферах національної економіки, безробітних, молоді, пенсіонерів і інвалідів, військовослужбовців усіх родів військ, малозабезпечених людей та ін. При тому найважливішими складовими системи забезпечення соціального мінімуму доходу повинні бути: *обов'язковий систематичний перегляд мінімальної заробітної платні, пенсій, допомог і інших мінімальних доходів населення країни; систематичне коригування фіксованих показників мінімальних доходів відповідно до зростання вартості життя; впровадження соціальних допомог на проживання непрацездатних утриманців на місцевому рівні, наприклад, допомога за "бідністю"; поєднання доплат грошми малозабезпеченим громадянам країни з іншими формами соціальної підтримки, у тому числі натуральними і пільговими видачами, зокрема безкоштовними продовольчими талонами для людей похилого віку, дітей-сиріт, дотаціями тощо.*

Стає очевидним, що соціальний захист населення як явище національної соціально орієнтованої ринкової економіки передбачає насамперед єдність і взаємозв'язок економічного, соціального, правового, політичного та організаційного аспектів.

Державні позабюджетні соціальні фонди. До найважливіших та відомих державних позабюджетних соціальних фондів належать: Пенсійний фонд України, Фонд соціального страхування України, фонди обов'язкового медичного страхування, фонди інвалідів, ветеранів та ін. Усі державні позабюджетні соціальні фонди мають чітке призначення обслуговування, тобто пенсіонерів, інвалідів, ветеранів тощо. Діяльність фондів спрямована на вирішення соціальних завдань у рамках конкретної функції соціальної політики держави, тобто соціальний захист, соціальна підтримка тих, що того потребують.

Грошові засоби всіх державних позабюджетних фондів є у державній власності і не входять до складу бюджету інших фондів та не підлягають вилученню. Фонди мають право і можливість вико-

нувати окремі банківські операції відповідно до чинного законодавства про банки і банківську діяльність.

Пенсійний фонд України створений на початку відновлення незалежності України для державного управління фінансовими ресурсами пенсійного забезпечення. Цей фонд забезпечує: *цільовий збір і акумуляцію страхових внесків, а також їхні витрати на виплату пенсій згідно із законодавством, виплату допомог при догляді за дітьми до встановленого законом віку, надання органами соціального захисту населення матеріальної допомоги людям похилого віку і непрацездатним громадянам; фінансування і матеріально-технічне забезпечення поточної діяльності фонду і його структур, інші заходи, пов'язані з діяльністю фонду; капіталізацію засобів Пенсійного фонду через операції на фондовому ринку, а також залучення до нього добровільних внесків фізичних і юридичних осіб; контроль за участю податкових органів за своєчасним і повним надходженням ресурсів та їх використанням; організацію ведення індивідуального обліку застрахованих осіб відповідно до чинного законодавства; вивчення і узагальнення практики застосування нормативних актів з питань сплати внесків до фонду та їх використання; проведення науково-дослідних робіт у сфері пенсійного забезпечення; участь у фінансуванні програм соціального захисту людей похилого віку та непрацездатних.*

Засоби Пенсійного фонду України формуються за рахунок: *страхових внесків працедавців; страхових внесків громадян; страхових внесків інших категорій громадян, які працюють; асигнування з Державного бюджету країни; добровільні внески та інші джерела.*

Страхові внески залучають згідно з чинним законодавством.

Фонд соціального страхування України створено для вирішення таких питань: *забезпечення гарантованих державою допомог усіх видів; участі в розробленні державних програм охорони здоров'я працівників і реалізації заходів, спрямованих на удосконалення соціального страхування; забезпечення фінансової стабільності фонду; розроблення разом із Міністерством праці і соціального розвитку України та Міністерством фінансів України пропозицій щодо розмірів тарифів страхових внесків на державне соціальне страхування; організації підготовки та підвищення кваліфікації*

спеціалістів для системи соціального страхування; співробітництва з аналогічними фондами.

Засоби Фонду соціального страхування формуються за рахунків страхових внесків працедавців та осіб, що зайняті індивідуальною трудовою діяльністю, добровільних внесків громадян і юридичних осіб, інших фінансових ресурсів, що не заборонені законодавством.

Фонди обов'язкового медичного страхування. Формуються на основі законодавства на центральному і територіальному рівнях та вирішують такі завдання:

➤ фінансове забезпечення права громадян на медичну допомогу за рахунок засобів обов'язкового медичного страхування;

➤ створення умов для фінансової стабільності обов'язкового медичного страхування;

➤ акумулювання фінансових засобів центрального фонду.

Фонд обов'язкового медичного страхування виконує такі функції:

➔ розробляє і вносить пропозиції про розмір внесків на обов'язкове медичне страхування;

➔ виділяє засоби територіальним фондам відповідно до встановлених норм;

➔ здійснює з податковими органами контроль за надходженням і використанням засобів;

➔ здійснює збір інформації щодо стану обов'язкового медичного страхування та подає уряду України;

➔ організовує підготовку фахівців для діяльності системи медичного страхування та ін.

Фінансові засоби фондів обов'язкового медичного страхування формуються за рахунок: частини страхових внесків (відраховань) суб'єктів виробництва на обов'язкове медичне страхування; надходження з Державного бюджету України на реалізацію програм медичного страхування; добровільні внески фізичних та юридичних осіб; доходів від використання тимчасово вільних коштів; нормованого страхового запасу; надходження за рахунок інших джерел.

Платниками страхових внесків до фондів обов'язкового медичного страхування є підприємства, установи, організації, філіяли і

представництва чужоземних юридичних осіб, селянські господарства, підприємці, приватні установи різних видів діяльності та ін.

Отже, обов'язкове медичне страхування становить частину державного соціального страхування і забезпечує усім громадянам України рівні можливості для отримання медичної допомоги.

10.3.2. Грошово-кредитне регулювання

Перехід до економіки ринкового типу привів до формування соціальних державних інститутів, зокрема Національного банку України і комерційних банків, появи різних інструментів впливу на обіг грошей і фінансовий ринок загалом. Головним у діяльності Національного банку є захист і забезпечення стабільності національної валюти, розвиток і зміцнення банківської системи загалом, підтримка ефективного і безперервного функціонування системи розрахунків. Це впливає з вимог дії закону господарської збалансованості:

$$Q_{\text{ц}} = v\Gamma_{\text{м}}$$

де Q — фізична кількість товарів, робіт і послуг на ринку; ц — ціна одиниці товару, робіт і послуг; $\Gamma_{\text{м}}$ — маса грошей, необхідна для товарообігу; v — коефіцієнт оборотності маси грошей.

Це рівняння визначає два основні аспекти щодо регулювання рівноваги на ринку через кількість грошей:

⇐ *по-перше*, Національний банк використовує пропозицію грошей як засіб платежів і розрахунків:

$$\Gamma_{\text{н}} = \frac{Q_{\text{ц}}}{v}$$

⇐ *по-друге*, підтримує попит на гроші з боку економічних агентів для задоволення своїх потреб і безперервності виробництва:

$$Q = v \frac{\Gamma_{\text{н}}}{\text{ц}}$$

Ці два інструменти регулювання грошей і забезпечення збалансованості національного ринку охоплюють загальну грошову політику, встановлення відсоткових ставок, розміри кредитних ресурсів, емісію тощо.

Отже, головними завданнями Національного банку України з погляду забезпечення рівноваги на ринку є: проведення грошово-кредитної політики держави; установлення економічно обґрунтованого рівня зміни відсоткових ставок; регулювання ринку довгострокових і короткострокових кредитів; тимчасове зберігання вільних засобів і обов'язкових резервів комерційних банків, надання їм кредитів; емісія банкнот і монет, а також контроль за національним оборотом грошми: $G = v\Gamma_{\text{в}}$; формування і зберігання державних золотовалютних резервів та інших довгострокових вартостей; проведення рахунків органів влади і надання допомоги щодо виконання Державного бюджету, тобто бюджету уряду.

Виконання цих завдань є досить складною проблемою. Треба відлагоджувати загальний фінансовий механізм саморегулювання діяльності всіх суб'єктів ринку. Цілеспрямована взаємодія Національного банку України, Міністерств, регіонів, корпорацій, комерційних банків неминуче забезпечує відносну рівновагу ринку і його стабільний розвиток.

Регулювання обігу грошей. Обіг грошей регулюється з допомогою різних методів і інструментів. При тому застосовують різні показники грошової маси, зокрема, залежно від виду і характеру обігу, від форми грошей (банкноти і монети, поточні рахунки, термінові депозити й ощадні вклади). Усі гроші поділяються на два види: готівкові — представлені банкнотами і монетами, і безготівкові, або бухгалтерські (електронні гроші) гроші. У практиці господарювання і побутовому обігу до готівкових грошей, крім банкнот і монет, відносять також засоби на поточних рахунках, чеках або акредитивах.

У світовій практиці відомо достатньо багато узагальнюючих показників маси грошей, або агрегатів.

Конкретні агрегати регулювання грошового обігу визначаються як на основі їх національних класифікацій, так і стандартів міжнародних організацій, особливо Міжнародного валютного фонду (МВФ), який виділяє чотири основні агрегати: M_0 , M_1 , M_2 і M_3 . Перші три агрегати ґрунтуються на національній валюті — $\Gamma_{\text{в}}$, $\Gamma_{\text{в1}}$, $\Gamma_{\text{в2}}$ і $\Gamma_{\text{в3}}$. Національний банк України розробив основні

показники, які характеризують масу грошей відповідно до стандартів МВФ.

Гроші поза банками (M_0) — готівкові гроші у гривнях — $\Gamma_{\text{в}}$. Це банкноти, монети, які перебувають за межами банківської системи і використовуються економічними агентами для здійснення угод (купівлі-продажу) або застосовуються як засіб нагромадження. Готівкові гроші — це гроші Національного банку України як єдиного емісійного центру країни.

Гроші для угод (купівлі-продажу). У національних грошових стандартах "гроші для угод" визначають зазвичай як агрегат M_1 , або $\Gamma_{\text{в1}}$. Такий підхід прийнятий і в українській практиці. Цей агрегат охоплює: готівкові гроші $M_0(\Gamma_{\text{в}})$ плюс кошти на поточних рахунках у національній валюті юридичних і фізичних осіб, а також засоби громадян до запитання в ощадних банках і на пластикових картках.

Грошова маса M_2 ($\Gamma_{\text{в2}}$). Об'єднує (агрегує) дві групи грошових засобів: гроші для угод — $M_1(\Gamma_{\text{в1}})$ плюс страхові кошти в національній валюті та валютні кошти, тобто грошові засоби на термінових депозитах та ощадних вкладах.

Грошова маса M_3 ($\Gamma_{\text{в3}}$). Також агрегує дві групи грошових ресурсів, зокрема грошовий агрегат $M_2(\Gamma_{\text{в2}})$ та кошти клієнтів у довірчому управлінні й цінні папери власного боргу банків.

Таблиця 10.1

Показники маси грошей в Україні

(млн. грн.)

	2003	2004	2005
Готівка			
Гроші поза банками $M_0(\Gamma_{\text{в}})$	33119	42345	60231
Кошти на поточних рахунках у національній валюті	18421	24745	38341
Грошова маса $M_1(\Gamma_{\text{в1}})$	51541	67090	98543
Страхові кошти в національній валюті та валютні кошти	43315	58393	94573
Грошова маса $M_2(\Gamma_{\text{в2}})$	94855	125483	193145
Кошти клієнтів у довірчому управлінні та цінні папери власного боргу банків	188	317	925
Грошова маса $M_3(\Gamma_{\text{в3}})$	95043	125801	194071

Джерело: Статистичний щорічник України за 2005р. — К.: Консультант. 2006. — С. 65.

В Україні засобом платежу визнано й утверджено лише національну одиницю грошей — гривню. У країнах, що розвиваються, також широко використовується іноземна валюта, яка часто виконує функції не лише міри вартості, а й інструмента розрахунково-платіжних операцій чи засобу нагромадження.

Регулювання відсоткових ставок. На обсяг маси грошей і динаміку її обороту (*v*) великий вплив має кредитна політика Національного банку України. Цю політику він здійснює через встановлення і оголошення відсоткових ставок, зокрема: *облікові ставки; ставки рефінансування; ломбардної ставки; депозитної ставки.*

Облікова (дисконтна) ставка. Це один з найдавніших методів кредитного регулювання. Використання цього інструмента пов'язано з необхідністю Національного банку кредитувати комерційні банки. Кредитування здійснюється такими засобами:

☞ *по-перше*, комерційні банки переобліковують свої векселі в Національному банку;

☞ *по-друге*, отримують у Національного банку кредити під власні боргові зобов'язання.

Облікова політика має на меті знизити неплатоспроможність, або підвищити платоспроможність позичальників, зменшити їхні боргові зобов'язання. Підвищуючи облікову ставку, Національний банк спонукає кредитні установи зменшувати запозичення дешевих грошових ресурсів, часто й на емісійній основі. Це ускладнює поповнення банківських ресурсів, призводить до підвищення відсоткових ставок і в кінцевому результаті — до скорочення кредитних операцій.

Під обліковою політикою розуміють визначення умов купівлі Національним банком векселів і інших платіжних зобов'язань комерційних банків. Облікова ставка — це відсоткова ставка Національного банку, яку встановлюють для придбання платіжних зобов'язань. Облікова ставка, здебільшого менша на 0,5 — 2 пункти від поточних ставок комерційних банків, що погіршує чи поліпшує отримання кредитів від комерційних банків.

Ставка рефінансування. Під ставкою рефінансування зазвичай розуміють відсоткову ставку за кредити Національного банку, тобто ставку, за якою Національний банк кредитує комерційні

банки. Вона широко застосовується у практиці грошово-кредитного регулювання. Процес кредитування пов'язаний із звичайною практикою позичкових операцій на основі індивідуальних кредитних угод.

Ставка рефінансування є в основі різних нормативів (лімітів) у практиці оподаткування, бухгалтерському обліку, окремих економічних операцій тощо. Вона відіграє своєрідну облікову роль, яка повинна скорочуватися, позаяк це перебуває практично за межами сфери грошово-кредитного регулювання.

Ставка рефінансування повинна: *по-перше*, перебувати в “до-статній” величині; *по-друге*, наблизитися до ринкових ставок; *по-третє*, відповідати економічній політиці.

Перша вимога означає, що рівень ставки рефінансування повинен перевищувати рівень поточної інфляції за квартал чи рік. За другою вимогою ставка не повинна бути суворо заборонною, за винятком окремих випадків, позаяк це негативно впливає на ділову активність. Що ж стосується третьої вимоги, то зміна ставки рефінансування має бути в руслі економічної політики держави, зокрема забезпечити антициклічне регулювання виробництва.

Ломбардна ставка. Застосовується для отримання грошових засобів під заставу високоліквідних фінансових активів (цінні папери, дорогоцінні метали, твори мистецтва тощо). З розширенням ринку державних цінних паперів Національний банк може проводити ломбардні аукціони. Крім того, ломбардні ставки широко застосовуються як засіб регулювання ліквідності комерційних банків з допомогою застави високоліквідних фінансових інструментів, передусім, державних цінних паперів.

Депозитна ставка. Особливість депозитної ставки полягає у тимчасовому залученні вільних ресурсів комерційних банків, які відображаються на безвідсоткових кореспондентських рахунках у Національному банку України, на депозитні рахунки Національного банку для обмеження зростання залишків на кореспондентських рахунках і їх тиску (переливу) на інші сегменти фінансового ринку. Підвищуючи депозитну ставку, Національний банк може обмежити вплив найліквідніших активів на весь фінансовий ри-

нок. При тому не відбувається розширення обсягу маси грошей, змінюється лише співвідношення (пропорції) між агрегатами $M_0(\Gamma_m)$, $M_1(\Gamma_{m1})$, $M_2(\Gamma_{m2})$, і $M_3(\Gamma_{m3})$ і обмежується ліквідність безготівкових грошей.

Резервні вимоги. Політика формування грошових резервів означає пряме обмеження обсягу й характеру банківських операцій, особливо активних. Установлення Національним банком України обов'язкових резервів комерційних банків здебільшого залежить від обсягу залучених засобів клієнтів. Політика резервних вимог Національного банку сприяє поліпшенню банківської ліквідності, перешкоджає дії банківського мультиплікатора для розширення

пропозиції грошей ($\Gamma_m = \frac{O_f}{v}$) в економіку. Оскільки частина пасивів при тому фактично заморожується, то ці норми виступають як прямий обмежувач активних банківських операцій.

Треба мати на увазі, що грошові засоби залучаються під певний депозитний відсоток. Банки повинні підвищувати кредитну ставку, чим саме обмежують видачу кредитів, або шукають ефективніші способи вкладень. Зміна норм обов'язкових резервів — це інструмент прямого впливу на кредитоспроможність банків.

Операції на відкритому ринку. До цих операцій відносять продажу чи купівлю Національним банком України цінних паперів, державних, банківських акцептів та інших кредитних зобов'язань за ринковим чи заздалегідь оголошеним курсом. Проте валютні операції Національного банку також розглядають як операції на відкритому ринку. У разі купівлі цих засобів Національний банк переказує відповідні суми грошей комерційним банкам, збільшуючи тим самим залишки засобів на їхніх рахунках. При продажу Національний банк списує суми з цих рахунків. На відміну від політики відсоткової ставки операції на відкритому ринку є інструментом прямої і швидкої зміни обсягу і структури маси грошей, засобом гнучкого впливу на економіку.

Рефінансування банків. У практиці роботи Національного банку України досить помітним є використання методу рефінансування, тобто кредитування ним комерційних банків на основі став-

ки рефінансування. Здебільшого цей метод застосовують за згоди уряду та парламенту України. Рефінансування має за мету надавати пільгові кредити для фінансування окремих галузей, регіонів і навіть окремих підприємств у формі так званих централізованих кредитних ресурсів. Комерційні банки при тому виступають як агенти уряду і формально отримують невисоку маржу (2 — 3 %) до ставки рефінансування. Це не є добрий знак, позаяк частину кредитних ресурсів комерційні банки використовують для збільшення свого капіталу. Національний банк трохи збільшує контроль над цільовим використанням кредитних ресурсів комерційними банками, розширюючи практику обмеження доступу банків до його ресурсів чи проводячи жорсткі аукціони на їх отримання.

Національний банк намагається зменшувати обсяги рефінансування через встановлення лімітів на рефінансування банків та інші банківські операції.

Валютне регулювання. Під валютним регулюванням розуміють насамперед валютні інтервенції Національного банку, тобто купівлю-продажу іноземної валюти на валютному ринку для впливу на курс національної валюти, на національний попит і пропозицію грошей, а також на характер управління обмінним курсом валюти.

Протягом 1996 — 2001 років в Україні здебільшого застосовувався механізм регулювання валютного курсу, який називають “плаваючим”, хоч це “плавання” відбувається у межах валютного коридору. На даний час валютний курс визначається унаслідок торгів на міжбанківській валютній біржі, і Національний банк щодня установлює реальний обмінний курс за результатами торгів.

Треба зазначити, що Національний банк бере активну участь у валютних операціях біржового та позабіржового сегментів валютного ринку, щоби регулювати:

➤ *по-перше*, поточну динаміку обмінного курсу відповідно до цілей єдиної державної грошово-кредитної політики;

➤ *по-друге*, грошову масу і міжнародні (валютні) резерви.

Період 2003 — 2006рр. відзначився в Україні великим припливом інвалюти (долара США та євро), що змушувало Національний банк викуповувати надмірну масу інвалюти задля стабільного їх обмінного курсу на українському валютному ринку.

Регулювання зростання маси грошей. Сучасний стан розвитку української економіки показує, що регулювання обсягу маси грошей має велике значення. Річ у тому, що збільшення інвалідити спонукає Національний банк України її викупувати за рахунок емісії гривні, оскільки Державний бюджет таких коштів не передбачає.

Досвід розвинутих ринкових країн показує, що для регулювання маси грошей можна використовувати так звані цільові орієнтири показників грошової маси насамперед відповідно до агрегату $M_2(\Gamma_{M2})$, хоч вони теж не завжди ефективні.

Ефективнішими є інші показники, які безпосередньо впливають на пропозицію грошей з боку Національного банку. До них можна віднести:

→ *по-перше*, розмір емісії у наслідку видачі кредитів урядові чи комерційним банкам;

→ *по-друге*, зміна валютних резервів за відповідної зміни гривневої маси;

→ *по-третє*, купівля коштовних металів;

→ *по-четверте*, обсяг можливих операцій на ринку державних цінних паперів.

Особливу роль відіграють зовнішні запозичення у формі кредитів і розміщення зарубіжних цінних паперів, оскільки для розширення (звуження) гривневої маси ці засоби мають бути конвертовані в національну валюту.

На зростання маси грошей поряд з Національним банком неабияк впливає уряд, позаяк розмір кредитної емісії залежить від дефіциту майбутнього бюджету.

Для української перехідної економіки важливе значення має співпраця з Міжнародним Валютним Фондом, оскільки заходи забезпечення макроекономічної стабілізації тісно пов'язані з отриманням кредитів від цього фонду та інших міжнародних фінансових організацій.

Отже, методи грошово-кредитної політики взаємопов'язані з регулюванням обсягу і структури маси грошей. Ефективне застосування цих методів та інструментів може поліпшити економічну ситуацію у країні. Для того потрібно, щоби відповідні регулюючі

органи проводили збалансовану грошову-кредитну політику та здійснювали точне прогнозування її впливу на реальне виробництво.

10.3.3. Податкове регулювання

Функцію формування податкової системи країни виконує держава. Річ у тому, що держава здійснює управління країною і мусть мати відповідну систему фінансування своєї діяльності. Це засвідчує практика формування і розвитку держав. Так було колись, є сьогодні, так буде завжди. Податкова політика як інструмент формування податкової системи завжди є прерогативою держави.

Податкова політика держави. Держава не має прямого впливу на виробництво в умовах ринку, проте вона бере на себе функції розв'язання тих соціальних проблем, що їх створює ринок. В умовах ринку держава:

↳ *по-перше*, забезпечує справедливе використання податків і витрат для розподілу доходів серед відповідних груп населення;

↳ *по-друге*, за допомогою податків, витрат і регулювання грошей стимулює макроекономічну рівновагу, зростання і стабільність, знижує рівень безробіття та інфляції, стимулює економічне зростання.

Отже, податкова політика держави має бути прозора і цілеспрямована, оскільки вона торкається усіх сфер діяльності та соціального захисту малозабезпечених.

*** Податкова політика** — це складова частина економічної політики держави, спрямована на формування податкової системи, яка забезпечує економічне зростання, що сприяє гармонізації економічних інтересів держави та платників податків з урахуванням соціально-економічної ситуації у країні.

При формуванні податкової політики керуються не лише фіскальними (бюджетними) вимогами, а й чітким визначенням меж оподаткування. Це не просте завдання. Пошук критичної точки оподаткування здійснюють політики, учені, господарські керівники протягом усього історичного періоду формування і розвитку дер-

жави. Та завдання визначення меж оподаткування ускладнюється тим, що тягар податків залежить від багатьох чинників. В окремих країнах робляться спроби розв'язати проблему оподаткування законодавчими актами. Однак завдання полягає у тому, щоби фізичні та юридичні особи могли сплачувати податки, тобто щоб були платоспроможні.

У податковій політиці важливе значення має також принцип справедливості. Це відносне поняття, яке змінюється із зміною економічного потенціалу країни, культури платників податків, традицій нації тощо. При тому має бути вирішене двоєдине завдання: хто повинен платити податки і як досягти рівності у сплаті податків.

Більшість учених єдина в тому, що повинен діяти принцип плати податків усіма суб'єктами виробництва та споживання. Поряд з тим багато економістів вважає, що малі доходи мають бути звільненні від податків.

Важливе значення для економіки має обґрунтування оптимального розміру податку. Робляться спроби порівнювати розміри податків різних країн. Досвід показує, що таке порівняння має певні труднощі, пов'язані з різною купівельною спроможністю грошей, нелегко сумувати державні та місцеві податки, складно класифікувати доходи і витрати, реально враховувати відмінності у складі населення та ін.

У пошуках оптимальної схеми оподаткування учені з допомогою емпіричних методів робили спроби визначити граничні ставки податків, вище за які підприємці втрачають стимули до виробництва. Стає очевидним, що податкова ставка насамперед повинна стимулювати виробництва, а не забезпечувати покриття державних витрат. Очевидно і те, що поряд із політикою зростання (оптимізації) податкових ставок повинна проводитися політика реального зниження бюджетних витрат.

Отже, податкова політика в умовах ринку повинна враховувати та запроваджувати відповідну управлінську систему оподаткування: цілі, механізми, прогнозування, контроль і планування податків.

Цілі оподаткування. Це забезпечення бюджетів усіх рівнів фінансовими ресурсами в достатніх обсягах. Безперервне поновлення бюджетних доходів — основа економічного зростання, підвищення добробуту населення, зміцнення обороноздатності країни, розв'язання соціальних та економічних проблем.

Механізм оподаткування. Це сукупність форм і методів податкових відносин платників податків і держави. Механізм оподаткування розглядають з погляду макро- і мікроекономіки. На мікрорівні податковий механізм охоплює ⇒ прогнозування, ⇒ контроль і ⇒ планування.

Податкове прогнозування є основою для розроблення програми соціально-економічного розвитку країни, регіону, освіти, охорони здоров'я тощо. Без надійного інструментарію прогнозування неможливо виробити ефективну податкову і бюджетну політику країни. Податковий прогноз дає змогу чіткіше обґрунтовувати обсяги податкових доходів на різних рівнях, оцінити пропозиції на використання конкретних податків, їхніх ставок і пільг.

Податковий контроль має забезпечити повноту надходжень податкових доходів до бюджету. Він має бути всеохоплюючим, прогнозувати всі етапи відтворення. Важливою метою податкового контролю є створення умов, які не давали б можливості платникам податків ухилятися від їхньої сплати. Для підвищення ефективності податкового контролю велике значення має створення відповідної нормативно-правової бази, зокрема земельного кадастру, кадастру нерухомості, повного реєстру платників податків.

Податкове планування. На мікрорівні важливим компонентом механізму оподаткування виступає податкове планування. Воно необхідне для оптимізації податкових платежів підприємства без порушення чинного законодавства. За умов високого податкового тиску оптимізація податкових платежів дає підприємству змогу виявити фінансові резерви і ефективніше їх використати.

Податкове планування тісно пов'язано з елементами механізму оподаткування і на макрорівні, позаяк управління податками організації безпосередньо здійснюється у макроекономічному середовищі. При тому специфічним об'єктом податкового планування виступають економічні відносини платників податків з дер-

жавою, що виникають у процесі формування доходів бюджету та реалізуються через конкретні податкові платежі.

Податкова система України. Фундаментальні засади оподаткування сформовані ще Адамом Смітом у його відомій праці “Дослідження про природу і причини багатства народів”. Він вивідав такі принципи оподаткування:

➤ *по-перше*, податки повинні сплачувати всі виробники та споживачі;

➤ *по-друге*, оподатковувати належить доходи і прибутки, які отримані від певного капіталу та результатів праці;

➤ *по-третє*, система оподаткування має бути прозора, проста, зрозуміла для платників та зручна для сплати податків;

➤ *по-четверте*, мінімізація витрат при сплаті податків.

Ці принципи не втратили свого значення і в сучасних умовах. Їх можна лише доповнити такими акцентами: одноразовість, стабільність, справедливість оподаткування.

|| *** Податкова система** — це сукупність передбачених законодавством видів і ставок податків, принципів, форм і методів їх установаження.

Податкові системи зазвичай виконують дві функції: фіскальну (бюджетну) і розподільчу. Головна з них — бюджетна. Загальною тенденцією розвитку податкових систем є їхнє зближення, особливо в тих країнах, які здійснюють економічну інтеграцію. Це особливо характерно для країн Європейського Союзу, де відбувається активний процес зближення саме податкових систем країн-учасниць цієї інтеграційної групи.

Податкова система України охоплює державні та місцеві податки та збори. Платниками податків є фізичні (населення) і юридичні особи (підприємства та організації).

Державні податки. Охоплюють такі види податків: податок на прибуток; податок на добавлену вартість; акцизний збір; прибутковий податок з громадян; плату за землю; лісовий дохід; екологічний податок; державне мито; податок із власників транспортних засобів; вивізне мито; ввізне мито; плату за воду; промисловий податок; податок на промисел; податок на майно.

Місцеві податки: готельний збір; збір за паркування автомобілів; ринковий збір; збір за видачу ордеру на квартиру; збір із власників собак; курортний збір; збір за участь у бігах на іподромі; збір за виграш на бігах; збір з осіб, які беруть участь у грі на тоталізаторі на іподромі; податок з реклами; збір за право використання місцевої символіки; збір за право проведення кіно- і телевізійних показів; збір за проведення місцевих аукціонів, конкурсного розпродажу і лотерей; комунальний податок; збір за проїзд територією прикордонних областей автотранспорту, що прямує за кордон; збір за видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі.

Відрахування внесків до цільових фондів. Крім перелічених податків і зборів, підприємства і господарські організації сплачують до бюджету відрахування у Фонд для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і захисту населення, відрахування на геологорозвідувальні роботи, відрахування у фонд конверсії. До Пенсійного фонду України надходять відрахування для виплати пенсій, до Фонду соціального страхування — на виплату допомоги в разі тимчасової непрацездатності, до Фонду зайнятості — на виплати допомоги безробітним та інші заходи з працевлаштування.

Законодавчими актами України можуть бути встановлені інші державні та місцеві податки, збори та обов'язкові платежі. Так, до бюджету надходили кошти від приватизації майна, доходів від реалізації військового майна тощо.

Чинну в Україні систему оподаткування доцільно розглянути у двох напрямках: фізичних осіб (населення) і юридичних осіб (підприємства та організації).

Оподаткування фізичних осіб. Охоплює прямі податки і внески та непрямі податки:

➔ **прямі податки і внески** — прибутковий податок із громадян, податок на майно, плата за землю, податок із власників транспортних засобів, податок на промисел, державне мито, внески до Пенсійного фонду, місцеві податки і збори;

➔ **непрямі податки** — податок на додану вартість, акцизний збір, мито.

Оподаткування юридичних осіб охоплює прями і непрямі податки і внески:

↳ **прямі податки** — податок на прибуток, податок на майно, плата за землю, податок із власників транспортних засобів;

↳ **непрямі податки і внески** — мито, відрахування на геологорозвідувальні роботи, плата за використання природних ресурсів, плата за забруднення довкілля, державне мито, місцеві податки і збори.

Сутність податкового регулювання полягає у тому, щоб встановити оптимальну податкову ставку на відповідний дохід чи іншу форму капіталу. Це стосується як оподаткування населення, так і підприємств.

Оподаткування населення оцінюється співвідношенням темпів зростання податків і темпів підвищення заробітної платні. Сьогодні національному господарстві України близько 40 % заробітку працівника стягується до бюджету у формі податків. Це один з найвищих рівнів оподаткування доходів населення у світі. Це не сприяє як підвищенню добробуту працівників та їхніх сімей, так і зацікавленості в добрій та продуктивній праці. Практично складається ситуація, за якої людина праці вимушена приховувати свої доходи.

Податки з населення є основним джерелом покриття витрат бюджету на соціальні потреби. У зв'язку з цим співвідношення податків, сплачуваних фізичними особами, і витрат бюджету на соціальні потреби характеризує фінансове забезпечення соціальних заходів у державі. Це дає підстави для висновку, що реформуванню податкової системи має передувати реформування видаткової частини бюджету відповідно до наявних фінансових можливостей і науково обґрунтованих пріоритетів.

Оподаткування підприємств та організацій оцінюється співвідношеннями одержуваного ними прибутку та сплачуваних податків. За реальними даними статистики близько 28 відсотків прибутку, що створювався у галузях економіки України, вилучаються у формі податків до бюджету. Дані також засвідчують, що податки з прибутку підприємств і організацій зростають вищими темпами, ніж асигнування з бюджету на розвиток економіки.

У бюджеті немає інших джерел фінансування витрат, крім податків, тому аналіз наведених співвідношень податків з населення і підприємницьких структур має важливе значення для виявлення причин дефіциту бюджету та пов'язаних з цим інфляційних процесів.

Необхідність удосконалення податкової системи України очевидна. Одним з напрямів розв'язання цієї проблеми має стати перенесення центру ваги в податковій політиці з фіскальної функції на функцію регулювання економіки, економічне стимулювання підприємств, використання світових досягнень науково-технічного прогресу, зупинення на цій основі падіння виробництва.

10.3.4. Регулювання міжбюджетних відносин

Усі суб'єкти національної економічної системи (підприємці, підприємства, населення, населені пункти, регіони і держава загалом) формують свої бюджети. В Україні склалася система формування бюджетів “зверху донизу”, тобто держава створює свій бюджет і відповідно розподіляє кошти для створення бюджетів областей, районів, міст і сіл.

Економічна основа бюджетів. Основним джерелом формування бюджетів усіх рівнів є валова додана вартість (валовий внутрішній продукт). Провідну роль у формуванні бюджетів має власне держава. Це обґрунтовують такими аргументами:

➤ *по-перше*, держава має особливі функції розв'язання суспільних проблем, що більшою мірою не пов'язані з виробництвом;

➤ *по-друге*, держава бере участь у розподілі внутрішнього продукту як один із суб'єктів його створення, оскільки вона є власником капіталу в державному секторі економіки.

Характер і масштаби участі держави в розподілі внутрішнього продукту залежать від самої бюджетної системи. Логіка формування бюджетів, яка визначається роллю суб'єктів у створенні внутрішнього продукту засвідчує: бюджети мали б формуватися “знизу доверху”, тобто насамперед формують власні бюджети виробники, населені пункти, регіони і держава. Річ у тому, що за даних умов, тобто виробничого підходу до розподілу внутрішнього продукту, враховуються інвестиційні потреби виробників та

інших суб'єктів, установлюються стабільно оптимальні пропорції розподілу продукту, обсяги капіталовкладень, що приводять до зростання обсягів виробництва, доходів не лише виробників, а й решти суб'єктів розподільчих відносин.

За стабільного зростання внутрішнього продукту створюються передумови для зменшення частки держави в бюджетних ресурсах, оскільки її потреби на фінансове забезпечення виконання встановлених функцій відносно стабільні. Це, своєю чергою, приводить до розширення податкової бази, зменшення рівня оподаткування і виведення з тіні реальних доходів виробників, що їх оподатковують.

Особливості міжбюджетного регулювання. Особливостями міжбюджетних відносин є:

→ *по-перше*, перерозподільчий характер створеного національного продукту;

→ *по-друге*, всеохопний характер, тобто платниками податків та інших внесків до бюджетів є усі суб'єкти виробництва та споживання;

→ *по-третє*, законодавчо регламентований характер. Тобто внутрішньобюджетні та міжбюджетні відносини визначаються спеціальними законами та іншими правовими актами.

Перерозподільчий характер визначається тим, що передбачає перерозподіл доходів для суспільних цілей різного рівня організації економіки: підприємству, населеному пунктові, регіонові, державі. Однак перерозподіл доходів виробників має здійснюватися у таких пропорціях, щоб не знижувати стимулювальної функції податкової системи, не підривати до неї довіри. З іншого боку, бюджетне формування не повинно створювати утриманських тенденцій у тих, хто отримує відповідні грошові ресурси з бюджету, субсидії чи дотації. Бюджетний перерозподіл здійснюється між виробниками, населенням, регіонами, галузями тощо. Тому усі мають усвідомлювати, що їхні доходи залежать лише від продуктивної і ефективної праці виробників.

Усеохопний характер визначається тим, що податкову базу становлять підприємства, населення, комунальні, кооперативні та державні організації. Особливістю того є те, що всі вони роблять

внески до бюджетів і всі отримують свою частку з них. Позаяк на цій основі здійснюється як перерозподіл доходів, так і використання бюджетних ресурсів, то міжбюджетні відносини є ключовим інструментом фінансового регулювання між суб'єктами різних рівнів бюджетів.

Законодавчо регламентований характер здійснюється на трьох рівнях:

⇒ *по-перше*, відповідними законами про компенсацію та створення бюджету і бюджетної системи загалом; ці закони визначають рівні і структуру доходів, видатків, структуру бюджетної системи та принципи її побудови розмежування доходів і видатків між бюджетами, загальні підходи формування бюджетного процесу, а саме складання і виконання бюджету;

⇒ *по-друге*, відповідними законами, що встановлюють форми доходів, їхні розміри, статті і розміри фінансування окремих сфер, видів діяльності, соціального розвитку тощо; до них відносять насамперед податкове законодавство, закони про розвиток освіти і науки, охорони здоров'я, довкілля і ін.;

⇒ *по-третє*, закони про бюджет на поточний рік для усіх рівнів — держави, областей, районів, населених пунктів, — в якому затверджується обсяг доходів і видатків бюджету поточного року, джерела їхнього формування та напрями фінансування.

Отже, бюджети всіх рівнів — це окремі фінансові документи чи плани діяльності виробничих і невиробничих підприємств, організацій, управлінських структур різних рівнів. Усі вони є складовими частинами національної економічної системи і покликані вирішувати національні, регіональні і локальні соціально-економічні завдання. Їхня діяльність має бути збалансована як з погляду перерозподілу внутрішнього доходу, так і його використання задля стабільного і зрівноваженого розвитку нації.

Сутність міжбюджетного регулювання. Фінансові зв'язки платників податків з бюджетами всіх рівнів ґрунтуються, з одного боку, на активних формах мобілізації доходів, а з іншого — на безповоротних формах фінансування відповідних видів діяльності і соціального розвитку. При тому повинен існувати й ефективно діяти контроль за витрачанням коштів, чого в Україні немає у достатній

мірі. Регулювання міжбюджетних відносин потребує чіткого устанавлення як самої бюджетної системи, так і відповідних підходів до управління нею, зокрема прогнозування, планування, контролю тощо.

Бюджетна система. Складовими елементами бюджетної системи є її структура, принципи побудови та організація функціонування. Структура бюджетної системи визначається бюджетним устроєм, який ґрунтується на адміністративно-державному устрої України. Бюджет України об'єднує 13,3 тис. самостійних бюджетів і Державний бюджет України, республіканський бюджет АР Крим та місцевих бюджетів.

Отже, бюджетна система України є об'єднання усіх ланок Державного бюджету на єдиних принципах. Сукупність усіх бюджетів — це зведений бюджет України, бюджет АР Крим — об'єднує республіканський бюджет та бюджети регіонів і міст, що входять до її складу, місцеві бюджети — об'єднують бюджети області, районів, міст, селищ, сіл.

Принципи бюджетної системи. Основою бюджетної системи є бюджетний устрій, тобто організація і принципи її побудови, структури, зв'язки між окремими ланками бюджетної системи. Бюджетний устрій ґрунтується на таких принципах:

→ **єдності бюджету**, який передбачає використання єдиного розрахунку доходів і видатків кожної ланки зведеного бюджету; єдність бюджетної системи забезпечується єдиними правовою базою, бюджетною класифікацією, формами бюджетної документації, погодженими принципами бюджетного процесу, системою грошей, соціально-економічною політикою, наданням необхідної статистичної та бюджетної інформації з одного рівня бюджету іншому;

→ **повноти бюджету**, що забезпечує відображення у бюджеті всіх доходів і видатків;

→ **достовірності бюджету**, що потребує формування бюджету на основі реальних показників, науково обґрунтованих нормативів та відображення у звіті про виконання бюджету тільки тих доходів і видатків, які є результатом кінцевих касових операцій банків;

→ **публічності бюджету**, тобто висвітлення у засобах масової інформації показників бюджетів звітів про їх виконання;

→ **порівняльності бюджету**, що не передбачає обов'язкове відображення показників бюджету у взаємозв'язку із загальноекономічними показниками в Україні та за її межами через використання засобів інформативності результатів порівняльного аналізу, визначення темпів і пропорцій розвитку національної економіки;

→ **самостійності бюджетів**, тобто Державний бюджет, республіканський бюджет АР Крим, обласні, міські, районні, районні в містах, селищні, сільські бюджети є самостійними; самостійність бюджетів забезпечується наявністю власних доходних джерел і правом визначення напрямів їх використання відповідно до чинного законодавства.

На даному етапі в Україні провідне місце в бюджетній системі відводиться Державному бюджету. З нього виділяються кошти на розвиток окремих галузей господарського і культурного будівництва, на оборону, утримання центральних органів державної влади і державного управління. З Державного бюджету також здійснюється перерозподіл частини фінансових ресурсів між АР Крим, областями і містами республіканського підпорядкування — Києвом і Севастополем.

Напрями регулювання ресурсів бюджету. Призначення бюджету в державі виявляється через систему економічних відносин, які складаються: між державою і підприємствами у процесі мобілізації доходів, нагромаджень і фінансування з бюджету; між державою і населенням у процесі розподілу і перерозподілу валового національного продукту; між ланками бюджетної системи при бюджетному регулюванні.

Дослідження і аналіз зазначених напрямів регулювання бюджетних ресурсів дає можливість виявити важелі регулювання розподільчих відносин. Також це дає змогу формувати і проводити цілеспрямовану бюджетну політику.

Економічний зміст бюджету його ланок розкривається у розподільчих відносинах, які за своєю сутністю дуже різноманітні й охоплюють усі рівні державного управління. Система регулювання

охоплює як дохідну, так і видаткову частину бюджету та повинна ґрунтуватися на таких засадах:

☞ *платежі до бюджету:*

⇒ кожна ланка бюджетної системи мусить мати закріплений законодавчо перелік платежів, що повністю надходять до цього бюджету та є достатніми для покриття передбачених видатків;

⇒ основою для обчислення платежу має бути вартість використаних у виробництві ресурсів;

☞ *видатки з бюджету:* вони є основою формування кінцевої величини фондів споживання і нагромадження.

Сутність регулювання міжбюджетних відносин зводиться до встановлення оптимальних співвідношень між різними ланками бюджетної системи, тобто до їх бюджетної збалансованості.

Бюджетне прогнозування і планування. Це один із напрямів національно-економічного прогнозування загалом. У бюджетній роботі прогнозування застосовують практично всі країни світу, особливо з ринковою економікою.

Бюджетне прогнозування. В умовах ринкової економіки, коли значно змінюються інформаційні джерела для розроблення бюджету, прогнозування стає надійним інструментом фінансової політики держави.

|| *** Бюджетне прогнозування** — визначення вірогідних показників доходів і видатків бюджету на майбутнє.

Зазвичай це науково аналітична стадія розробки бюджету, в процесі якої формуються концепція, шляхи її вирішення і основні цілі, які мають бути досягнуті. Бюджетне прогнозування практично є одним з видів економічного прогнозування і класифікується за часом на короткострокове — до 1 року, середньострокове — 1—5 років, довгострокове — понад 5 років. Найприйнятнішими є методи екстраполяції, моделювання, експертних оцінок та ін. Послідовність робіт при прогнозуванні показників: визначення завдань і цілей; збирання та аналіз інформації; вибір моделі прогнозування; розроблення рекомендацій для оптимізації планових рішень, що приймаються за даними прогнозованих розрахунків.

Бюджетне планування. На базі прогнозованих розрахунків здійснюють складання конкретних бюджетних планів.

|| *** Бюджетне планування** — комплекс організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів щодо визначення доходів і видатків на всіх стадіях бюджетного процесу.

Воно є складовою частиною фінансово планування і ґрунтується на одних з ним принципах. Для планування показників бюджету використовують кілька загальноекономічних показників на плановий рік (період), таких як валовий внутрішній продукт, прибуток, фонд оплати праці, необхідні податки. Крім того, використовують показники, що характеризують споживачів бюджетних ресурсів: чисельність населення, учнів, студентів, пенсіонерів, кількість шкіл, лікарень тощо.

Методи планування показників бюджету — прямі фінансові розрахунки і балансовий. З кожного виду доходів або видатків визначають вихідну базову величину за період, що передує плановому, а отім коригують на фактори, що впливають на нього, визначають його плановий рівень. За допомогою балансового методу досягається узгодження показників бюджету з показниками загальної величини фінансових ресурсів в економіці, доходів і видатків населення з фінансовими планами всіх суб'єктів споживання.

Класифікація, дефіцит і контроль бюджету. Для поліпшення регулювання бюджетом здійснюють певні заходи, що впливають на посилення прозорості отримання доходів і розподілу видатків. При тому враховують усі особливості як бюджетного процесу, так і самого бюджету.

Бюджетна класифікація. Пов'язана з необхідністю групувати доходи і видатки бюджету за відповідними ознаками, що забезпечує загальнодержавну і міжнародну порівнянність бюджетних даних. Доходи групують: прямі податки, непрямі податки, інші платежі до бюджету. Видатки групують: міністерства, галузі, заробітна плата й інші витрати; населені пункти, області, райони тощо.

Бюджетний дефіцит. Це перевищення видатків бюджету над його доходами. Він призводить до негативних економічних і соціальних наслідків (зростання цін і ін.), тому що його фінансування

здійснюють здебільшого за рахунок емісії грошей. Причинами є: спад виробництва, низький рівень інвестицій, застарілі технології, військові видатки, розкрадання бюджетних коштів.

Регулювання дефіциту бюджету насамперед передбачає різке скорочення його витрат. Це досить складно. Іншим шляхом є удосконалення податкової і кредитної політики, які можуть пожвавити ділову та економічну активність, приплив інвестицій і зростання виробництва.

Бюджетний контроль. Це один з видів фінансового контролю, що здійснюється у процесі складання, розгляду, затвердження і виконання бюджетів. Бюджетний контроль спрямований на встановлення фактів порушення чинного законодавства при визначенні доходів і видатків бюджету. Його здійснюють на державному рівні законодавчі та виконавчі органи влади, а на рівні місцевих органів самоврядування — представницькі та адміністративні структури.

Основна робота в системі бюджетного контролю здійснюється на стадії виконання бюджету. При фінансуванні видатків, що передбачені в бюджеті, виконавчі органи здійснюють контроль за цільовим і ефективним використанням коштів, їхнім впливом на результати роботи підприємств, організацій, установ, яким виділяються бюджетні кошти.

10.3.5. Валютне регулювання і валютний контроль

Валютні відносини і валютна система є одним з важливих елементів державного регулювання національної економіки. Валютні відносини виникають з приводу здійснення валютних операцій і функціонування іноземної валюти у країні загалом.

Валютна система держави. Валютні відносини формуються на двох рівнях:

➤ *по-перше*, на рівні національної економіки і є частиною грошово-кредитної системи держави;

➤ *по-друге*, на світовому рівні для забезпечення товарообігу у світовій торгівлі, руху капіталів і праці, науково-технічного розвитку, гуманітарних, культурних відносин тощо.

За своєю суттю валютна система держави є *формою організації валютних відносин; охоплює сукупність елементів регулю-*

вання валютних відносин; об'єднує конкретні механізми валютного контролю; функціонує на основі чинного законодавства; тісно взаємопов'язана з міжнародною валютною системою на основі відповідних міжнародних угод.

Основа всіх національних валютних систем становить національна валюта (в Україні — гривня). Головними її складовими в Україні є: *принцип і порядок внутрішньої і зовнішньої конвертованості української гривні; вибір режиму валютного курсу української гривні; використання валютних обмежень як у поточних валютних операціях, так і в операціях, пов'язаних з рухом капіталу; механізм валютного контролю; регулювання міжнародної валютної ліквідності України; порядок використання міжнародних засобів обігу; правова регламентація міжнародних розрахунків; регулювання валютного ринку країни, ринку золота, золотовалютних резервів; інституціональні організації, а саме органи й агенти валютного регулювання та валютного контролю, валютні біржі, банки і ін.*

Отже, більшість складових валютної системи пов'язана з регулюванням валютних відносин і валютним контролем.

Валютне регулювання в Україні. Ефективне функціонування національної економіки в системі світових економічних зв'язків передбачає розроблення кожною країною власної валютної політики, системи валютного регулювання і контролю, які безпосередньо пов'язані з фінансовим сектором країни, тобто з основою ринкової економіки. Головними поняттями фінансового сектора економіки є гроші та валюта.

|| * **Гроші** — особливий вид товару, засіб вимірювання вартості інших товарів, загальний еквівалент при обміні в умовах товарного виробництва.

|| * **Валюта** — національна грошова одиниця країни, а також грошові знаки для здійснення товарообігу і платежу, що виражені в зарубіжних грошових одиницях і використовуються у міжнародних розрахунках.

Головні відмінності між грошми і валютою полягають у тому, що: *гроші обертаються у кожній конкретній країні; випуск гро-*

шей — показник національного суверенітету, символ влади держави; застосування національних грошей у міжнародних розрахунках передбачає наявність домовленості сторін; визнання грошей світовим співтовариством як загального еквівалента перетворення грошей у валюту; статус валюти надає грошам додаткову функцію: гроші стають товаром, тобто отримують ціну у грошових одиницях інших країн, їх можна продавати і купувати; у світі повинна бути довіра до валюти того чи іншого учасника, упевненість у можливості обміну (конвертації) однієї валюти на інші валюти.

За цих обставин стабільність національної валюти — один із головних показників фінансової стійкості національної економіки. З цього приводу держава повинна проводити надійну і конструктивну валютну політику, яка є складовою частиною економічної політики країни загалом та зовнішньоекономічної політики зокрема.

|| *** Валютна політика** — це сукупність економічних, правових, організаційних заходів, що їх здійснює держава у сфері міжнародних валютних відносин.

Валютна політика держави є важливим інструментом регулювання рівноваги в системі валютних відносин. Головною метою валютної політики є забезпечення стійкого економічного зростання, стримування зростання безробіття і інфляції, підтримання рівноваги платіжного балансу країни. На основі валютної політики держава вибудовує своє ставлення до валютного регулювання.

|| *** Валютне регулювання** — це процес і порядок державного управління валютною сферою в економіці, які охоплюють принципи, методи і форми здійснення у країні валютних операцій.

У наш час валютне регулювання здійснюється на трьох рівнях: національному, міжнародному і світовому.

Валютний контроль в Україні. Валютне регулювання неможливо здійснювати ефективно без надійного валютного контролю.

|| *** Валютний контроль** — це механізм адміністративного нагляду з боку держави за дотриманням правил і норм валютного регулювання.

Валютний контроль має на меті дотримання валютного законодавства всіма резидентами і нерезидентами на території України. Головними напрямками валютного контролю в Україні є: відповідність валютних операцій чинному законодавству і наявність необхідних документів, що дають можливість здійснювати валютні операції — ліцензії, сертифікати та ін.; виконання резидентами зобов'язань перед державою про надходження в Україну валюти, а також зобов'язань щодо продажу іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку України; обґрунтованість платежів за імпортом товарів, послуг, інтелектуальних товарів; повнота й об'єктивність обліку і звітності з операцій в іноземній валюті, а також з операцій нерезидентів у валюті України.

Звичайно, що валютний контроль — вимушений захід держави, спрямований на захист фінансової самостійності, стабільності грошової системи, зміцнення курсу національної валюти і мобілізацію валютних ресурсів. Вибір форм і методів валютного контролю залежить від особливостей економічного розвитку країни. Органами валютного контролю є Національний банк України, уряд України, Державна митниця. Митно-банківський валютний контроль передбачає такі фази:

→ *по-перше*, первинний контроль митними органами документів, які подаються для валютного контролю при митному оформленні і умов зовнішньоторговельних угод щодо їх відповідності чинному законодавству;

→ *по-друге*, зіставлення відомостей про товари, що просувуються через митний кордон України та інформації уповноважених банків про рух валютних засобів на рахунках учасників зовнішньоекономічної діяльності при розрахунках за ці товари;

→ *по-третє*, цільові перевірки фактів порушення валютного законодавства, виявлених у другій фазі.

Ефективний валютний контроль митних органів потребує тісної взаємодії різних зацікавлених відомств, тому що тут виникає багато невирішених питань: наявність випадкових і короткочасних фірм; довгі пошуки розміщення фірм-порушників; відсутність чіткого механізму виконання судових рішень щодо порушників; неефективність заходів профілактичного характеру; недоско-

налість законодавчої бази; митні органи не входять до складу ліквідаційної комісії підприємств, що дає порушникам можливість ухилятися від штрафів тощо.

Звісно, що це не всі проблеми, які треба розв'язувати. Відомі випадки змови банків, торговельних організацій, працівників митниці, правоохоронних органів, що не дозволяє подолати корупції у цій важливій сфері національної економіки.

Напрями валютного контролю у зовнішньоекономічній діяльності України. Особливе значення для національної економіки України має валютний контроль у зовнішньоекономічній діяльності країни, тобто в торговельному і неторговельному обороті країни.

Валютний контроль за виторгом від експорту українських товарів. Сучасна технологія валютного контролю за експортом товарів з України передбачає перевірку:

↳ **укладання контракту між резидентом і нерезидентом про експорт товарів і їх оплату в іноземній валюті і/чи українській гривні;**

↳ **оформлення експортером і банком, що його обслуговує, паспорта угоди у двох примірниках, який містить необхідні для валютного контролю відомості з контракту, зокрема, реквізити експортера та його іноземного контрагента, реквізити комерційних банків, що їх обслуговують, дату і суму контракту, валюту, ціни і форми розрахунків, особливі умови контракту;**

↳ **митний контроль за товарами, що експортуються, через перевірку митної декларації; ксерокопію цього документа експортер надає митниці;**

↳ **банківський контроль за надходженням виторгу здійснюється протягом 5 календарних днів від початку підписання паспорта угоди, формує електронну копію паспорта угоди і на її основі — відомість банківського контролю;**

↳ **інформаційний обмін між уповноваженими банками, що обслуговують експортні операції.**

Експортери і уповноважені банки відповідають за порушення вимог валютного законодавства та інших нормативних актів. При тому за експортними операціями є чимало проблем, що знижують якість та ефективність митного контролю: *недостатньо налагод-*

жена система визначення митної вартості; недостатньо відпрацьована реалізація міжнародних експортних контрактів, унаслідок чого значна частина валютного виторгу осідає на зарубіжних рахунках експортера; здійснення експортних операційних нерезидентом, що здебільшого оминає валютний контроль; відсутність ефективного механізму застосування до порушників штрафних санкцій.

Валютний контроль за платежами в іноземній валюті за імпортом товарів. Технологія контролю за обґрунтуванням платежів в іноземній валюті за імпортом товарів здебільшого аналогічна технології контролю за надходження виторгу від експорту товарів і передбачає контроль за:

↳ *по-перше*, укладанням контракту між резидентом і нерезидентом про імпортування товарів та їх оплату в іноземній валюті;

↳ *по-друге*, оформленням імпортером і комерційним банком, що його обслуговує, паспорта імпортової угоди та ін.

Імпортери та уповноважені банки відповідають за порушення операцій згідно з чинним законодавством. Проте тут теж існує низка проблем, що схиляють до порушень імпортних операцій: *нелегальне вивезення валюти за кордон; із системи митно-банківського контролю випадають зовнішньоекономічні угоди з послугами; здійснення імпортних операцій за передоплату без постачання товарів і нееквівалентні надходження товарів та багато інших.*

Контроль за зовнішньоторговельними бартерними операціями. Бартерні угоди відносять до товарообмінних операцій, тобто взаємний обмін еквівалентними за вартістю товарами, роботами, послугами, інтелектуальними продуктами та ін.

Контроль при митному оформленні зовнішньоторговельних бартерних угод передбачає таку послідовність: *розгляд наданих для контролю документів; перевірка паспортної бартерної угоди на відповідність її вимогам щодо форми умов угоди та чинному законодавству; перевірка даних декларації на відповідність інформації у паспортній бартерній угоді та інших документів; перевірка відтиску печаток на документах з відтисками зразка печатки наданої центральною державною митною службою; перевірка відповідності коду формі розрахунків, що передбачено угодою.*

Митні органи зобов'язані не пропускати товарів за невідповідності даних, що є у представлених документах.

Бартерними угодами може бути передбачена часткова чи повна оплата грошовими засобами, ураховуючи розрахунки в іноземній валюті, вартості товарів, що передаються за такими угодами.

Валютний контроль у неторговельному обігу. Валютний контроль у неторговельному обороті здебільшого здійснює митна служба України. Право на ввезення і пересилання в Україну і вивезення та пересилання з України валюти за дотримання митних правил дозволяється таким юридичним особам: *Національному банку України; уповноваженим банкам України в таких випадках: за угодою з банком-нерезидентом, який має кореспондентський рахунок в уповноваженому банку України; за наявності в уповноваженого банку України філіялу за кордоном; центральним (Національним) банком іноземних держав на основі дозволу Національного банку України.*

Фізичним особам (резидентам і нерезидентам) ввезення і вивезення з України національної валюти дозволено в межах суми на одну особу за нормами, які встановлює Національний банк України.

Ще є один напрям валютного контролю у неторговельному обороті — це валютний контроль за переміщенням юридичними особами (резидентами) коштовних металів та каменів. Його жорстко здійснює держава. Порядок такого руху вартостей установлює і контролює уряд України.

10.3.6. Антимонопольне регулювання

Державне антимонопольне регулювання, спрямоване на обмеження діяльності монополій і забезпечення вільної конкуренції на ринках, — необхідний елемент ринкової економіки, нормального розвитку системи господарювання. Воно передбачає комплекс заходів, що їх здійснює держава законодавчими, економічними та адміністративними методами для створення умов ефективного функціонування конкурентного ринку, недопущення надмірної монополізації.

Сутність монополізації виробництва. Монополізм в економіці означає домінування на ринку окремого товару певного виробника, що дає йому можливість впливати на стан конкуренції, обме-

жувати доступ на ринок інших виробників. Технологічною та технічною основою монополізму є спеціалізація і пов'язана з нею концентрація виробництва. Монополізм насамперед, — це спокуса отримувати надприбутки.

На розвиток монополізму впливають: *ухвали органів влади, що обмежують економічну самостійність виробників; відсутність стимулів, які дозволяли б підприємствам здійснювати інноваційні капіталовкладення та підвищувати якість продукції; пріоритет групових інтересів, висунення постачальниками необґрунтованих, не передбачених угодами вимог до споживачів; завищення цін; нав'язування своїх умов при укладанні угод; постачання з додатковим товаром, непередбаченого угодою; постачання, коли споживач замість постачальника повинен здійснювати завершення виробництва на місці і ін.*

|| * **Монопольна діяльність** — дії підприємств чи органів влади та управління, спрямовані на недопущення, обмеження або ліквідацію конкуренції, що завдає збитків споживачам.

Підвищення ціни товару u до монопольної ціни u_m впливає на збільшення споживчих витрат та зниження його добробуту.

На рис 10.1 зображено вплив монополізації ціни u на кількість придбаних товарів Q . Якщо за умови рівноваги ринку купівельна ціна в точці перетину 1, то за ціною u покупець придбає кількість товарів Q . Якщо ж конкуренція недосконала, рівновага ринку порушена, то монополіст підвищує ціну до рівня u_m , за якої покупець придбає значно меншу кількість товару Q_m , тобто $Q_m < Q$, при $u_m > u$.

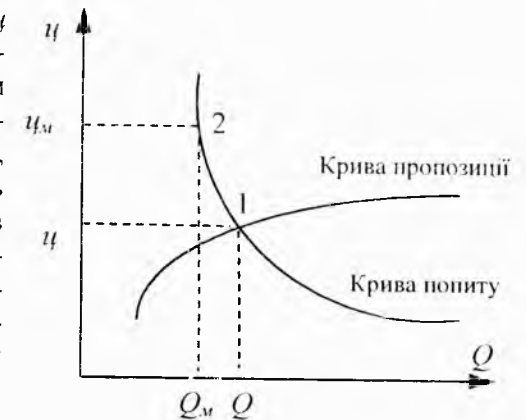

Рис. 10.1. Наслідки для споживача підвищення монопольної ціни

Цілі антимонопольного регулювання. Завдання регулювання полягає у тому, щоби утримувати ринок у стані рівноваги. Отже, рівновага ринку є основною метою антимонопольного регулювання. Щоб досягти стану рівноваги ринку, треба домагатися тих цілей, які забезпечують рівновагу, а саме: *насичення ринку товарами та послугами, ліквідація товарного дефіциту; розвиток конкуренції, приборкання недоброросовісної конкуренції і формування цивілізованих ринкових відносин; обмеження діяльності монополій, що сформувалися, недопущення формування нових; боротьба з порушниками закону, з корупцією, що перешкоджають нормальному розвитку ринку; підтримка створення нових підприємств, збільшення кількості конкурентів; захист прав споживачів.*

Важливе значення має збільшення кількості конкурентів, тобто створення нових підприємств, особливо малих і середніх. Для того треба створювати умови сприятливого їх фінансування: *надання пільгових кредитів, зменшення податків; допомога малому і середньому бізнесу; фінансування заходів щодо розширення виробництва дефіцитних товарів; підготовка кадрів підприємств та інших працівників для праці в ринкових умовах.*

Варто, проте, зазначити, що антимонопольні заходи спрямовуються не проти великих підприємств. Дії антимонопольного регулювання спрямовані проти зловживання домінуючих на ринку підприємств. А домінуючим визнають становище такого підприємства, частка товару якого на ринку перевищує граничну межу, що її встановлюють антимонопольні органи тієї чи іншої країни відповідно до чинного там законодавства.

Антимонопольне законодавство в системі регулювання економіки. Законодавча практика країн з ринковою економікою показує, що основне завдання регулювання діяльності монополій і захисту конкуренції в умовах лібералізації підприємництва полягає у забезпеченні максимально ефективного використання ринкових механізмів для підтримання конкурентного середовища. До монопольної діяльності фірм відносять: *нав'язування партнером дискримінаційних умов; вилучення товарів з обігу чи зменшення обсягу їх виробництва для створення штучного дефіциту; попередня змова про штучне підвищення, зниження чи підтримку цін;*

нав'язування покупцеві примусового асортименту як умови реалізації товару; попередня змова про відмову проводити переговори з потенційними партнерами; поєднання керівних посад одними й тими ж особами у двох чи більше фірмах, які виробляють чи продають аналогічні товари.

Для запобігання таким явищам формується відповідне антимонопольне законодавство. Важлива частина антимонопольного законодавства — це обмежувальні заходи щодо одночасного підвищення цін. Розвиток конкурентного права в Україні ґрунтується на Законі України “Про обмеження монополізму та недопущення недоброросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності”. Водночас формуються і поліпшуються й інші його напрями, достатньо самостійні, серед яких доцільно виділяти найважливіші:

1. Цінове регулювання діяльності підприємств, що домінують на ринку: це викликано тим, що зростання цін у галузях і на їх підприємствах здебільшого є нерівномірне; держава за даних умов заходами зниження рівня енергомісткості, водомісткості, трудомісткості і іншими матеріаломісткими чинниками намагається вплинути на зниження собівартості продукції, збереження прибутків, але зниження цін;

2. Правове оформлення політики демонополізації: під демонополізацією розуміють зниження концентрації виробництва товарів, робіт і послуг та створення необхідних умов для розвитку конкуренції на товарних ринках;

3. Збалансування приватизаційної та антимонопольної політики: сутність збалансованості полягає у тому, щоб не допустити концентрації капіталу, акцій, землі та інших фінансових і нефінансових активів в одні руки;

4. Виділення в особливу сферу державного регулювання природних монополій: в Україні є чимало монополій, яких відносять до природних;

✱ **Природна монополія** — монополія, за якої створення конкурентного середовища на товарному ринку незалежно від рівня попиту неможливе чи економічно неефективне при даному технічному рівневі виробництва.

З цього приводу створюються відповідні законодавчі акти для обмеження нечесної дії таких монополій. Своєю чергою, держава також намагається формувати державну монополію для недопущення інших монополій, утримуючи таким чином на відповідному рівні конкурентне середовище

Треба зазначити, що українське антимонопольне законодавство на даний час сформовано переважно в таких частинах: *регулювання розвитку товарних ринків; регулювання банківських ринків; регулювання фінансових ринків, зокрема ринків страхових послуг, цінних паперів тощо.*

Антимонопольне законодавство передбачає формування відповідних контролюючих інститутів, зокрема Антимонопольний комітет України, відповідні органи на місцевому рівні.

Механізм вияву і запобігання монополістичним діям підприємств. Зловживання підприємств, компаній і фірм своїм домінуючим становищем на ринку — найтипівіший вид порушень антимонопольного законодавства. Монополістичні дії названих суб'єктів виробництва здебільшого спрямовані на створення обмежень для доступу на ринок інших суб'єктів, витіснення конкурентів, отримання надприбутків тощо. Звісно, що подібні спроби виробничих суб'єктів обмежити іншим можливість стати рівноправними учасниками ринку запобігаються чи ліквідуються антимонопольними органами на основі чинного антимонопольного законодавства. До таких запобіжних заходів відносять: *заборону вилучення товарів з обігу, аби не дати монополістові створити штучно дефіцит і підвищити ціну; заборону нав'язувати контрагенту умов угоди, що йому не вигідні чи не стосуються до предмету угоди; заборону вносити до угоди дискримінаційних умов, що ставлять контрагента в нерівні умови з іншими; заборону укласти угоду лише за умови внесення у неї положення, що стосується товарів, в яких контрагент незацікавлений; заборону створення насамперед доступу на ринок чи вихід із ринку іншим виробникам; заборону установлювати ціни з порушенням нормативних актів ціноутворення; заборону установлювати монополію високі чи низькі ціни; заборону скорочувати чи зупиняти виробництво товарів, що мають попит чи замовлення споживачів за умови їх беззбит-*

кового (прибуткового) виробництва; заборону необґрунтовано відмовлятися від укладання угоди з окремими покупцями (замовниками) за умови, що є можливість прибутково виробляти чи поставляти відповідні товари.

Звісно, що наведений перелік заборонних заходів не є вичерпний, позаяк загальна заборонна норма стосується будь-яких дій суб'єктів виробництва, що домінують на ринку і впливають на стан конкуренції.

Практика роботи антимонопольних органів дає змогу виділити два основні види зловживань домінуючим становищем стосовно:

- *по-перше*, контрагентів, тобто постачальників і споживачів;
- *по-друге*, суб'єктів підприємництва (фірм, компаньйонів і ін.), що діють чи мають намір діяти на тому ж ринку, тобто конкурентів.

Практика показує, що здебільшого порушниками антимонопольного законодавства є постачальники і споживачі. Тому антимонопольні органи вживають певних заходів для виявлення їх на ринку, реєструють, контролюють і спрямовують їхню діяльність для встановлення рівноваги на ринку загалом.

Державний контроль за дотриманням антимонопольного законодавства. Ефективним засобом захисту від монополізму є державна профілактика (запобігання) економічної концентрації на відповідних товарних ринках. Стосується це насамперед контролю за дотриманням антимонопольного законодавства при купівлі акцій (вкладів, часток) у статутному капіталі комерційних організацій.

Антимонопольне законодавство України встановлює контроль з боку державних органів за такими видами концентрації: *за створенням, злиттям і приєднанням об'єднань комерційних організацій (асоціацій, спілок, союзів); за створенням, злиттям і приєднанням комерційних організацій; ліквідацією і поділом (виділенням) державних і комунальних єдиних підприємств, якщо це приводить до окремого підприємства, частка якого на відповідному товарному ринку перевищуватиме третину, придбання відповідних пакетів акцій (вкладів, часток) у статутному (об'єднаному) капіталі суб'єктів господарювання; отриманням у власність чи викори-*

стання, у тому числі через оренду, лізинг, одним суб'єктом господарювання основних виробничих засобів чи нематеріальних активів іншого суб'єкта господарювання; набуттям будь-якою особою прав, у тому й через угоди, доручення, контракти чи іншим чином, що дає змогу визначати (диктувати) умови господарювання чи здійснювати функції його виконавчого органу; переплетенням директоратів, тобто участю одних і тих самих осіб в органах управління двох чи більше комерційних організацій.

Антимонопольні органи виконують комплексний економічний аналіз, даючи відповідь на основі питання: чи приводить та чи інша угода (дія) до надмірної концентрації товарного ринку, чи домінує той чи інший суб'єкт господарювання на ринку і як запобігти розвитку таких тенденцій. Водночас розробляють заходи збільшення кількості конкурентів на ринку.

Стратегічні заходи з антимонопольного регулювання і розвитку конкуренції. До найактуальніших проблем, що їх доводиться розв'язувати антимонопольним органам, є проблеми, що виникають при створенні та діяльності фінансово-промислових груп, придбанні акцій українських підприємств групами взаємопов'язаних юридичних та фізичних осіб, запобіганні змов на продажах при приватизації великих українських підприємств. До основних напрямів реалізації державної антимонопольної політики варто виділити: вдосконалення правової бази антимонопольного контролю і регулювання; демонополізацію економіки і створення умов для розвитку конкуренції на монополізованих товарних ринках і ринках з високим ступенем концентрації постачання; удосконалення форм і методів антимонопольного контролю для запобігання і викривання зловживань ринковою владою (перевагою), змовою угод і узгоджених дій, що мають на меті обмеження конкуренції та зазіхання на інтереси інших суб'єктів господарювання чи громадян, викривання недобросовісної конкуренції; протидію створенню нових монопольних структур у процесі перерозподілу власності, проведення інвестиційної політики та інтеграції, у тому при створенні промислово-фінансових груп; ліквідацію бар'єрів для розвитку конкуренції і входу на ринки нових суб'єктів господарювання (конкурентів); здійснення державної споживчої політики як найважли-

вішої умови формування цивілізованих ринкових відносин; узгодження цілей, завдань і заходів з демонополізацією і розвитку конкуренції на товарних ринках; гармонізацію антимонопольного законодавства з країнами, що є торговельними партнерами України.

Загальним стратегічним завданням щодо розвитку конкуренції є продовження робіт із запобігання монополізації економіки загалом і удосконалення конкурентного середовища на окремих товарних ринках відповідно до вимог ринкової трансформації в Україні. Це стосується діяльності природних монополій, зовнішньоекономічної діяльності та інших сфер української економіки. Завдання полягає ще й у тому, щоби не лише демонополізувати українську економіку, підвищити рівень конкуренції, а й ліквідувати бар'єри руху інвестицій в Україну.

ПОЛІТИКА ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Проблема економічного зростання є однією з найважливіших для України. Вона потребує крім глибоко продуманої економічної стратегії мобілізації власних ресурсів і зусиль, політичної, фінансової підтримки високорозвинутих країн. Адже середньорічний обсяг українського ВВП (за даними 2005 р.) — 424,7 млрд. грн. (еквівалентний приблизно 80 млрд. дол. США) — недостатній для здійснення капіталовкладень, структурних змін та підвищення рівня життя людей. Його треба збільшити щонайменше у 20 — 25 разів, а це власними силами майже неможливо. Одним із найнадійніших варіантів виходу з такого становища може бути стратегія національного макроекономічного розвитку на середньострокову і подальшу перспективу, яка передбачала б політичну орієнтацію України на співпрацю з країнами Західної Європи. Це гарантувало б їх фінансову та інвестиційну підтримку у проведенні радикальних економічних реформ, для них Україні треба щонайменше 60 — 70 млрд. дол. США на рік протягом 8 — 10 років.

З відновленням незалежності Україна декларувала європейський вибір, і на це відповідно реагували міжнародні валютні організації: реформи, які розпочалися восени 1994 р. супроводжувалися підтримкою МВФ у межах угоди про кредит “*стенд-бай*” (стабілізаційний кредит). У центрі уваги перебувала тоді проблема стабілізації — подолання інфляції і скорочення її до 1 % в місяць (не більше 10 — 12 % за рік). Коли в 1996 р. наслідки подолання інфляції стали очевидні, було запроваджено в обіг грошову одиницю гривню. Україна і МВФ оголосили про намір досягти домовленості про середньострокову програму на 1997 — 1999 роки, яка супроводжувалася б кредитами в межах “*механізму розширеного кредитування*”. Програма передбачала ухвалення законів для

зниження податкового тиску, дефіциту бюджету, зменшення субсидій, посилення економії ресурсів та ін. Однак відсутність політичного консенсусу в уряді та парламенті щодо європейського вибору, політичні спекуляції та інші причини не дали змоги Україні ефективно співпрацювати з МВФ та отримувати надійну фінансову допомогу, що негативно позначилося як на процесі реформування вітчизняної економіки, так і на її загальному стані. Ускладнило це і її взаємодію з економіками європейських країн, позаяк за багатьма критеріями і стандартами вона помітно відстає від них.

Але стратегія економічної інтеграції, передусім із країнами Центральної та Західної Європи, конче необхідна Україні передусім тому, що наявність єдиної національно-демократичної ідеології державотворення і концепції економічного розвитку, політичного й економічного вибору, принципів та конкретної мети підвищують дієздатність влади, полегшують її щоденну боротьбу за впровадження структурних реформ. Уже очевидно, що для досягнення успіху влада повинна дотримуватися шляху національної, політичної та економічної незалежності, рівнопартнерського міжнародного співробітництва, загальнолюдських вартостей, послідовно та без суперечностей просуватися ним протягом тривалого часу. І саме європейська орієнтація, співпраця з високоцивілізованим європейським світом є гарантією того.

Та й сам досвід економічного розвитку країн Західної Європи та Японії у другій половині ХХ ст. свідчить, що досягнення високих темпів економічного зростання тісно пов'язане із суворим дотриманням відповідної стратегії. Наприклад, Німеччина та Японія досягли за післявоєнний період високих щорічних темпів зростання реального ВВП у межах 9 %. Колись аграрна, слаборозвинута Іспанія у співпраці з Європейським Союзом перетворилася на індустріально розвинуту країну із солідним валютним резервом та стабільно позитивними макроекономічними параметрами. Новітня політична й економічна стратегія країн Центральної Європи, Прибалтики теж принесла економічні та соціальні успіхи, що дало їм змогу набути членство в Європейському Союзі. Проте тривала за часом політична й економічна невизначеність України гальмує економічні перетворення, консервує стагнацію економі-

ки, соціально невлаштованість людей, підмиває політичну стабільність суспільства.

11.1. Національна стратегія і політика економічного зростання

Кожна країна повинна формувати власну національно-економічну стратегію залежно від стану економіки. Засадами такої стратегії мусять бути вимоги закону господарської збалансованості $Q_ц = v_г \Gamma_M$ рівняння якого характеризує рівновагу між національним попитом і національною пропозицією. Суть стратегії полягає у забезпеченні рівня виробництва ВВП і доходів грошми населення згідно із сукупними потребами суспільства. Для того треба інвестувати працю і капітал для стабільних темпів виробництва національного продукту й оптимізувати доходи грошми тих, що працюють, усього населення до рівнів, які не порушували б рівноваги між національним попитом і національною пропозицією.

11.1.1. Стратегія національно-економічної збалансованості

Національно-економічна стратегія полягає у тому, щоб на конкретному відрізку часу і в майбутньому національна пропозиція і національний попит завжди перебували в рівновазі. Це свідчитиме про правильність економічної політики. Однак національна пропозиція і національний попит повинні задовольняти життєві потреби кожного члена суспільства. У зв'язку з цим товарів, послуг та доходів грошми на кожну людину має бути стільки, скільки потрібно для розширеного відтворення виробництва і населення. Стратегія національно-економічної збалансованості повинна орієнтуватися на відповідність пропозиції та попиту потребам суспільства та на рівність між попитом і пропозицією за відтворення виробництва й населення. Відповідно макроекономічне регулювання має охоплювати щонайменше дві групи важливих питань:

☞ *забезпечувати оптимізацію структурних пропорцій усіх елементів продуктивних сил, складових системи фінансів, рівнів економічного управління і регулювання;*

☞ *утримувати національно-економічну збалансованість систем виробництва, розподілу і споживання, стабільність усієї господарської системи, стале економічне зростання.*

При тому стратегія національно-економічної збалансованості повинна чітко дотримуватися вимог закону господарської збалансованості:

$$Q_ц = v_г \Gamma_M$$

За правильної економічної політики та ефективних заходів, спрямованих на її реалізацію, суспільство буде забезпечене від яскраво виражених негативних соціально-економічних тенденцій. Неправильні економічні заходи знижуватимуть реальний обсяг виробництва Q , доходів грошми Γ_M , що неминуче порушуватиме рівність між національним попитом і національною пропозицією, породжуватиме негативні соціально-економічні тенденції (інфляцію, дефіцит бюджету, гіперболізацію приватних інтересів державними чиновниками, тінізацію економіки, посилення податкового тиску на виробників, зниження капіталовкладень та ін.).

У зв'язку з невдалою економічною політикою можуть проявлятися три властивості рівняння господарської збалансованості.

→ Обсяг виробництва реального продукту $\downarrow Q$ знижується, а попит $v_г \Gamma_M$ — незмінний:

$$\downarrow Q \neq v_г \Gamma_M$$

За таких обставин порушується рівність між національною пропозицією і національним попитом. Закон вартості потребує рівності між правою $v_г \Gamma_M$ і лівою $\downarrow Q_ц$ частинами рівняння. І ця рівність установається за рахунок зростання цін $\uparrow \pi$, тобто за рахунок інфляції:

$$\downarrow Q \uparrow = v_г \Gamma_M \uparrow$$

Зростання цін на товари і послуги неминуче знижуватиме купівельну спроможність населення і, відповідно, рівень споживання, що ще більше зменшуватиме обсяг виробництва Q , позаяк одні виробники отримуватимуть прибутки за рахунок зростання цін на їхню продукцію, інші збанкрутують через високі ціни на сировинно-матеріальні ресурси і високі ціни на їх продукцію, яка не буде реалізована.

→ Доходи грошми $\Gamma_M \uparrow$ зростають, а обсяг виробництва Q незмінний:

$$Q_{\uparrow} \neq v_{\uparrow} \Gamma_{\uparrow}$$

Рівність порушена, а закон вартості неминуче вирівнюватиме її за рахунок зростання ціни \uparrow :

$$Q_{\uparrow} = v_{\uparrow} \Gamma_{\uparrow}$$

Доходи грішми не можуть зростати за незмінності обсягу виробництва. Темп зростання доходів грішми споживачів може дорівнювати темпові зростання обсягу виробництва, тоді ціни \uparrow і коефіцієнт оборотності маси грошей v_{\uparrow} незмінні або менші від темпу зростання обсягу виробництва. Ціни \uparrow можуть знижуватися, відповідно коефіцієнт оборотності грошей v_{\uparrow} зростатиме, тобто скоріше споживатиметься вироблений продукт і вироблятиметься інший.

→ Обсяг виробництва знижується $\downarrow Q$, доходи грішми зростають $\uparrow \Gamma_{\uparrow}$:

$$\downarrow Q_{\uparrow} \neq v_{\uparrow} \Gamma_{\uparrow}$$

Такі ситуації виникають унаслідок невдалої фінансової політики, зокрема зменшення капіталовкладень, зростання дефіциту бюджету, зростання заробітної платні за зниження обсягів виробництва, розкрадання грошових, товарних, матеріальних ресурсів. Вирівнювання правої та лівої частин рівняння відбувається за рахунок стрімкого зростання цін $\uparrow \uparrow$:

$$\downarrow Q_{\uparrow \uparrow} = v_{\uparrow} \Gamma_{\uparrow}$$

Зростання цін (гіперінфляція) може сягати до 100 відсотків і більше.

Запобігання таким явищам, утримання господарської рівноваги є одним із головних завдань економічної політики держави, умовою стабільного розвитку.

Темпи зростання національного продукту значно нижчі за рівень інфляції. Наслідком того є постійна соціальна напруженість, котра може спричинити соціально-економічні негаразди, якщо не буде радикальних економічних перетворень.

11.1.2. Пріоритети національно-економічної політики

Формула господарської збалансованості, її властивості є чинниками визначення пріоритетів стратегії національної економічної політики, яка має на меті створення економічного механізму,

котрий забезпечив би рівновагу між виробництвом і споживанням. Основними векторами економічної політики є:

➤ *стабільне зростання виробництва товарів і послуг щодо потреб країни;*

➤ *стабільне, адекватне обсягам виробництва товарів і послуг зростання доходів грішми споживачів.*

Відповідно до векторів, з урахуванням стану економіки, формуються і пріоритети національної економічної політики, найважливішими серед яких є залучення капітальних вкладень для оновлення національного капіталу і забезпечення зростання обсягів виробництва.

Формування капітальних вкладень. Із системи національних рахунків випливає, що в кожному періоді, незалежно від стану економіки, обсяги національних заощаджень Z дорівнюють капітальним вкладенням K , сальдо Державного бюджету B та балансу поточних операцій $(E - I)$:

$$Z = K + B - (E - I)$$

У ринковій економіці значно переважають приватні капіталовкладення (9:1), бо приватному сектору належить основна маса продуктивного капіталу, і він визначає обсяги виробництва.

|| * **Приватні капіталовкладення** — капіталовкладення або заощадження приватних осіб, підприємств, які не належать до Державного бюджету.

Збільшення обсягів приватних заощаджень збільшує фінансування капіталовкладень. Обсяги приватних капіталовкладень будуть тим меншими, чим більшим буде дефіцит Державного бюджету.

Дефіцит платіжного балансу спричиняє імпорт капіталів (кредити, чужоземні капіталовкладення) в обсязі, що дорівнює цьому ж дефіциту. Це означає, що частина приватних вітчизняних капіталовкладень фінансується закордонними кредитами. На підставі середніх показників в економіці України за 2000 — 2005 років у відсотках ВВП зазначений зв'язок матиме коефіцієнти:

$$18K = 18,53 - 3,0B + 2,5(E - I)$$

Якщо прийняти приватні капіталовкладення за 100, можна отримати:

$$100K = 102,73 - 16,5B + 13,8(E - I).$$

Це означає, що капіталовкладення в Україні за 2000 — 2005 роки були на 86,2 % (102,7 – 16,5) профінансовані за рахунок вітчизняних (приватних і державних) заощаджень, а на 13,8 % — за рахунок чужоземних кредитів і прямих капіталовкладень. Рівняння свідчить, що від'ємними є сальдо Державного бюджету і платіжного балансу, а це різко знижує можливості зростання капіталовкладень за рахунок вітчизняних коштів. Тому особливе значення повинні мати зміни Державного бюджету за поточним рахунком. Суть їх повинна зводитися до:

- ☞ зростання національних заощаджень Z ;
- ☞ зменшення дефіциту Державного бюджету B ;
- ☞ зростання позитивного сальдо платіжного балансу $(E - I)$;
- ☞ зростання капіталовкладень K .

Із системи національних рахунків відомо, що заощадження мінус капіталовкладення, плюс дефіцит Державного бюджету дорівнюють сальдо платіжного балансу. Перегрупування взаємопов'язаних елементів національних рахунків дає:

$$Z - K + B = (E - I).$$

На цій підставі можна твердити, що за тривалого дефіциту бюджету і дефіциту зовнішньої торгівлі зростають внутрішня і зовнішня заборгованості. Якщо рівень заборгованості є надто великий, дефіцит стає неможливо фінансувати або фінансування його можливе за вкрай високими відсотковими ставками. Тому треба вносити в розрахунок також зменшення рівня заборгованості як наслідок певної економічної стратегії. Наприклад, наприкінці 2001 р. Україна мала заборгованість внутрішню — понад 20 млрд. грн., зовнішню — 11 млрд. дол. США. За таких умов у середньостроковій перспективі треба:

- збільшувати заощадження або зменшувати дефіцит бюджету;
- поліпшувати баланс поточних операцій (змінювати співвідношення експорту та імпорту).

Досягнення позитивних зрушень у системі бюджету і поточних операцій залежить від оцінки макроекономічної ситуації у країні

та на світових ринках і правильного сценарію дій. Таких сценаріїв може бути кілька, об'єднаних спільною метою, важливими елементами якої є:

- ⇒ зростання обсягу ВВП;
- ⇒ зниження витрат виробництва;
- ⇒ забезпечення конкурентоспроможності національної продукції та послуг;
- ⇒ зростання і зміцнення курсу національної грошової одиниці.

Основним серед них є зростання обсягу ВВП за рахунок інтенсивних технологій, використовуваних на основі надійних капіталовкладень. Капіталовкладення, своєю чергою, залежатимуть від зниження рівня затратності виробництва, зростання прибутковості, що забезпечить збільшення національних заощаджень, а відповідно, і ліквідацію дефіциту бюджету. Конкурентоспроможність продукції збільшуватиме експорт, що дасть змогу збільшити імпорт капіталу, технологій і “*ноу-гау*” загалом.

Бюджетна та податкова політика. Важливим компонентом формули заощаджень є рівень бюджетного дефіциту B . Політика економічного регулювання повинна спрямовуватися передусім на забезпечення капіталовкладень і економічного зростання. Бюджетний дефіцит гальмує ці процеси. Здебільшого практикується фінансування за рахунок підвищення податкових ставок, що скорочує ресурси чужоземних капіталовкладень, знижує обсяг виробництва. Зниження податків необхідне для стимулювання приватних капіталовкладень, а не споживання бюджетного сектора. Особливо ефективним воно може бути для розвитку малих та середніх підприємств.

Плануючи зниження податків, слід мати на увазі такі чинники:

- ➔ зниження нарахувань на суму заробітної плати зменшує тягар на малі та середні підприємства, які становлять значну частину “*тіньової*” економіки;
- ➔ зменшення податкового тиску поліпшить самофінансування економіки, що забезпечить малим підприємствам умови для зростання, а експортній сфері — розширення бази експорту;
- ➔ зниження нарахувань на суму заробітної плати зменшить видатки на оплату праці. Це важливо для якнайскорішого заду-

чення незайнятих працівників у виробничий процес. Зниження видатків на оплату праці полегшує заміщення капіталу працею.

Раптових економічних, соціальних зрушень унаслідок цих заходів не відбудеться, можливе навіть зростання дефіциту бюджету. Проте, як засвідчує досвід багатьох країн, завдяки зростанню самофінансування капіталовкладень, збільшенню кількості робочих місць тощо розширюватиметься база оподаткування, почнеться економічне зростання та скорочення дефіциту бюджету.

Фінансування бюджетного дефіциту необхідне для планомірного розширення процесів самофінансування та баз оподаткування. Держава повинна брати на себе тягар запозичень, які в перспективі компенсуються за рахунок вирівнювання бюджету, тобто зниження дефіциту і, можливо, створення профіциту. Є два шляхи фінансування бюджетного дефіциту: чужоземні кредити та внутрішнє фінансування.

Кредити міжнародних фінансових організацій надаються не для фінансування дефіциту бюджету. МВФ, наприклад, надає середньострокові кредити для фінансування платіжного балансу за поточними операціями. Використання цих кредитів для фінансування дефіциту бюджету дуже обмежене, тому що виплати здійснюються на адресу НБУ, а кредитування держави з боку НБУ має певну граничну межу. Світовий банк надає кредити для формування окремих галузей економіки. Якщо підприємство належить до однієї з них і водночас є державним (енергетика, вугільна промисловість), то в окремих випадках ці кредити можуть замінити державні видатки, тобто використовуються для фінансування дефіциту бюджету. Східноєвропейський банк кредитує приватний сектор. Окремі держави або інші міжнародні організації (ЄС) також не схильні надавати кредити для фінансування бюджетного дефіциту. Однак держава може отримати кредити для фінансування бюджету на міжнародному ринку приватних кредитів. Та цим можна скористатися лише після детальних консультацій з досвідченими банками. Переважно такі кредити є дорогими, оскільки, крім ринкової відсоткової ставки, додатково враховують ще приблизно п'ять відсотків надбавки за ризик.

Для покриття дефіциту Державного бюджету використовують інструменти і механізми мобілізації грошей на внутрішньому ринку, якими є:

☞ **Зниження інфляції.** Унаслідок того збільшується обсяг вільної маси грошей, яка є джерелом приватних заощаджень, і, відповідно, кредитним ресурсом. Проте банківські кредити треба надавати підприємствам, а не бюджетові, позаяк фінансування підприємств розширює податкову базу і вирівнює бюджет, а фінансування бюджету спричиняє зворотній процес.

☞ **Мобілізація коштів за рахунок продажу облігацій державної позики.** Це досить дорогий механізм. Проте витрати можна зменшувати через:

- зниження оподаткування торгівлі державними облігаціями на вторинному ринку;
- поліпшення умов для купівлі державних цінних паперів чужоземцями;
- своєчасних виплат відсотків та викупу цінних паперів.

☞ **Мобілізація надходжень від приватизації.** Внутрішнє фінансування за правильної організації має значні переваги, оскільки не збільшує зовнішніх боргів країни.

Політика вирівнювання платіжного балансу. Економічне зростання пов'язане не лише з ліквідацією бюджетного дефіциту, а й з оптимізацією балансу поточних операцій. Залежно від стану економіки політика щодо платіжного балансу має спрямовуватися на утримання або на досягнення його позитивного сальдо. Проте період вирівнювання платіжного балансу може бути тривалим, що залежить від структури наявного капіталу і показників економічного зростання. У 2001 — 2002 роках структура українського капіталу не давала змоги вирівнювати баланс поточних операцій на найближчу перспективу (5 — 7 років) передусім тому, що зовнішньоторговельна діяльність зумовлюється:

- ⇒ необхідністю імпорту технологій;
- ⇒ потребами економіки в енергозберігаючих технологіях;
- ⇒ політикою обмінного курсу.

З інтеграцією України в систему міжнародного поділу праці рівень доходів на душу населення наблизитиметься до європейського.

Привабливість України для іноземних інвесторів полягатиме в можливостях отримувати тут вищі, ніж у західних країнах, доходи з капіталу. Теоретично капітал надходитиме із західних країн до України доти, доки дохідність його, з урахуванням різниці в обсягах оподаткування та ризиків, не зрівняється. Але цей процес залежатиме від відповідних інституційних передумов в Україні:

⇒ *за належної правової бази капітал західних країн надходитиме скоро і дефіцит балансу поточних операцій переросте в позитивне сальдо;*

⇒ *за відсутності належної правової бази вирівнювання балансу поточних операцій може тривати довго або не відбуватиметься. Імпорт завжди переважатиме експорт. Такий імпорт капіталів дорівнюватиме дефіциту балансу поточних операцій. Добре, якщо цей дефіцит буде наслідком імпорту капіталовкладень, а не фінансування бюджету, бо це дасть змогу поліпити та розширити основний капітал в Україні й сприятиме економічному зростанню.*

Для фінансування від'ємного сальдо зовнішньоекономічної діяльності застосовують два методи.

→ **Фінансування за допомогою міжнародних кредитів.** Як учасниця МВФ у межах програми “Механізм розширеного кредитування”, Україна може отримувати міжнародні кредити обсягом 1 млрд. дол. США щороку. Для того необхідні домовленості з міжнародними організаціями та двосторонні договори з основними кредиторами (Росія, Туркменістан та ін.) про реструктуризацію існуючих боргів. Зростання обсягів зовнішньої заборгованості та витрат на її обслуговування залежить від показників економічного зростання. Якщо кредити впливатимуть на зростання капіталовкладень, ревальвацію національної грошової одиниці, частка зовнішньої заборгованості зменшуватиметься, а кредитоспроможність України зростатиме.

→ **Фінансування за допомогою прямих іноземних капіталовкладень.** Країни світу взаємопов'язані не лише міжнародною торгівлею — їх поєднують світові фінансові ринки, що дають змогу діловим колам однієї країни брати позики й надавати кредити діловим колам іншої. Крім того, усіх ділових людей об'єднує система світового виробництва, за якої компанії діють водночас у кількох

країнах. Україні треба розвивати тісні зв'язки з ринковими країнами через три види міжнародної діяльності: ⇒ міжнародна торгівля, ⇒ фінансові ринки й ⇒ світове виробництво.

Економіка України найбільше пов'язана із світовою економікою через фінансові ринки. Передусім Україна відчуває гостру погребу пом'якшити фінансову кризу, пов'язану із зовнішньою заборгованістю, завдяки прямим іноземним капіталовкладенням. Вони дали б змогу державі стимулювати структурні перетворення, зростання обсягу виробництва національного продукту, отримувати прибутки і здійснювати платежі з обслуговування боргів. Приплив іноземних капіталовкладень можна стимулювати лише побічно, а саме приведенням інституційних та правових норм в Україні до міжнародних вимог. Адже як потенційний отримувач капіталовкладень Україна конкурує за них з іншими, передусім східноєвропейськими країнами, тому повинна забезпечити такі самі або привабливіші умови, ніж у них.

Тривалий час в Україні відбувався (і, очевидно, продовжується) відплив капіталів за кордон, які і треба повернути. Завдяки лише тому можна було б фінансувати дефіцит балансу поточних рахунків протягом кількох років.

Прямі іноземні капіталовкладення є також способом підвищення продуктивної та ефективної функції праці й капіталу і технологічного рівня українських підприємств. Бо разом із капіталом іноземна компанія приносить нові технології та засоби організації виробництва, залучає освоєний вихід на світовий ринок.

Більшість країн докладляє неабияких старань для залучення іноземних капіталовкладень, оптимізуючи для того свої правові й податкові системи. В Україні офіційна політика теж передбачає підтримку іноземних капіталовкладників, але на практиці вони визнають неймовірних труднощів, які передусім стосуються нестійкості законодавства, безлічі бюрократичних перешкод, подолання їх потребує продуманої кадрової політики. Ніякі декларації не забезпечать успіху, якщо не зміниться консервативне економічне мислення кадрів усіх рівнів управління.

11.2. Теорія економічного зростання

Функціонування продуктивних сил має на меті виробництво валового внутрішнього продукту в такому обсязі і такої структури, які задовольнили б потреби суспільства загалом і кожної людини зокрема. Елементами продуктивних сил є праця і капітал, якість та кількість яких визначають стан економіки, тобто її зростання чи спад. Згідно з теорією економічного зростання, збільшення кількості праці та капіталу забезпечує зростання обсягу виробництва національного продукту. Це твердження впливає з рівняння виробничої функції $Q_t = F(T, K)$. Однак збільшення праці й капіталу потребує відповідних капітальних вкладень, які є дефіцитними в Україні, а запозичення — обережного, виваженого підходу, позаяк призводять до зростання заборгованості.

Виробництво ВВП в Україні на душу населення і до відновлення незалежності було невисоке, а після розриву технологічних зв'язків підприємств України з підприємствами колишнього СРСР та з інших причин воно різко почало скорочуватися (рис. 11.1).

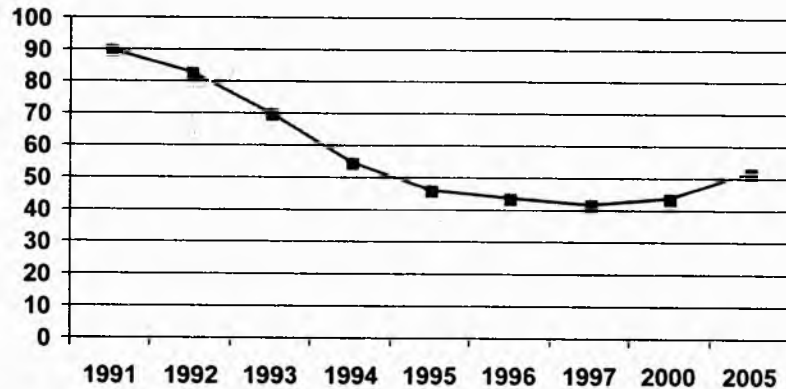

Рис. 11.1. Індеси фізичного обсягу валового внутрішнього продукту (відсотків до 1990 р.)

Обсяг виробництва визначається продуктивною силою зайнятого населення, залучених основного й оборотного капіталів,

технологіями. При тому важливо, щоб надбання теорії макроекономіки були реалізовані практикою національного господарювання. Як свідчить досвід високорозвинутих країн, до найважливіших питань економічної політики належать:

↳ з'ясування обсягів продукції, яку треба виробити для задоволення потреб населення;

↳ з'ясування обсягів продукції, яку треба або можна використати в конкретний час;

↳ встановлення обсягу продукції, яку треба зберегти, перетворити на капітал для використання у майбутньому.

Збереження — це капітальні вкладення, які у процесі праці зайнятих створюють потрібний продукт. Обираючи певну політику, влада повинна прораховувати витрати і прибутки крізь призму формування збережень. Якщо витрати ВВП не забезпечують належних збережень, а суспільство більшу частину його “проїдає”, то перспектива такого суспільства маловтішна. Зважаючи на ці та інші обставини, Україні необхідно значно збільшити обсяг виробництва ВВП загалом і на душу населення.

11.2.1. Закон товаровиробництва і виробнича функція

Між рівнянням закону товаровиробництва і рівнянням виробничої функції є тісний взаємозв'язок. Рівняння виробничої функції описує зростання обсягу виробництва внаслідок зростання кількості праці та капіталу. Зростання обсягів виробництва ВВП визначається:

➤ відповідністю економічної системи вимогам дії закону товаровиробництва:

$$Q_t = Q_n u_n + dQ_t$$

➤ зростанням продуктивної сили чинників виробництва:

⇨ T_k — чисельності зайнятих в економіці;

⇨ K_n — кількості задіяного основного капіталу;

⇨ O_k — кількості залученого оборотного капіталу.

➤ продуктивною (виробничою) функцією задіяних чинників виробництва:

$$Q_t = F(T_k, K_n).$$

Економічна система має будуватися відповідно до закону товаровиробництва, який вимагає:

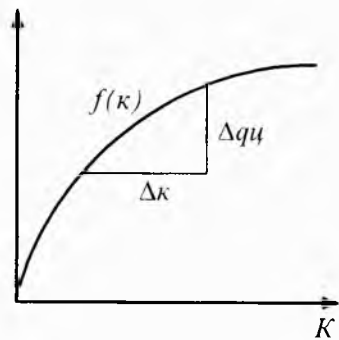
- відшкодування матеріальних затрат $Q_n u_n$;
- створення доданої вартості (за обсягом і структурою), адекватної потребам суспільства;
- забезпечення у створеному продукті Q_q відносного зменшення частки матеріальних затрат $Q_n u_n$ і зростання частки доданої вартості dQ_q .

Виробнича функція описує залежність обсягів ВВП від кількості зайнятих в економіці T_κ , основного капіталу K_n , обігового капіталу O_κ , продуктивної сили одиниці основного і трудового капіталів q . Зростання кількості та якості задіяних чинників виробництва забезпечує більшу віддачу всього капіталу: $I_m = I_\kappa = I_q$. Якщо індекси зростання чинників виробництва і продукту є однакові, це означає, що продуктивна сила одиниці трудового й основного капіталів не змінилася:

$$I_q Q_q = F(I_m T_\kappa, I_\kappa K_n).$$

За рахунок якіснішого основного капіталу і технологій зростає продуктивна сила одного зайнятого q . Якщо збільшувати кількість і якість основного капіталу на одного зайнятого $\kappa = K_n/T_\kappa$, то й продуктивна сила одного зайнятого зростатиме $q\kappa = Q_q/T_\kappa$, а виробничу функцію одного зайнятого $q\kappa$, капіталоозброєного одиницею капіталу κ , можна записати такою формулою:

$$q\kappa = f(\kappa).$$

Приріст капіталу $\Delta\kappa$ на одного зайнятого (рис. 11.2) неминуче впливає на приріст продуктивної сили одного зайнятого $\Delta q\kappa$:

$$q\kappa + \Delta q\kappa = f(\kappa + \Delta\kappa).$$

Відношення $\Delta q\kappa/\Delta\kappa$ показує, у скільки разів збільшиться обсяг виробництва продукції, якщо на одиницю збільшити капіталоозброєність одного зайнятого, забезпечити реалізацію економічної політики і формування економічного механізму відповідно до вимог

Рис. 11.2. Продуктивна функція одного зайнятого

закону товаровиробництва. Головними в цьому механізмі є:

- ↳ професійність, рівень економічного і патріотичного мислення кадрового складу сфери управління;
- ↳ раціональне використання усіх видів ресурсів і робочого часу;
- ↳ зосередження зусиль на посиленні виробничої віддачі всіх елементів продуктивних сил;
- ↳ розподіл продукту за результатами продуктивності праці.

За 2000 — 2005 роки індекс основного капіталу I_κ в Україні становив 1,03, індекс кількості зайнятих I_m — (–0,06), індекс ВВП I_q — (–0,52). Це свідчить, що негаразди з обсягом виробництва спричинені суб'єктивним чинником (кадровим і людським), використанням застарілих основного капіталу і технологій.

11.2.2. Норма нагромадження капіталу та обсяг виробництва

Формула загального розподілу ВВП відображає кількість продукту для споживання домашніми господарствами C , державою B , а також для нагромадження капіталу K , для експорту E та імпорту I , різницею між якими є чистий експорт $ЧЕ$. Для спрощення подальшого аналізу розподіл продукту поділено на дві групи: споживання — $C(dQ_q)$ і нагромадження — $K(dQ_q)$, оскільки чистий експорт поділяється на споживання та нагромадження. Відповідно загальну формулу розподілу ВВП можна подати так:

$$dQ_q = C(dQ_q) + K(dQ_q).$$

Ця формула характеризує такі важливі ознаки ВВП:

- величина споживання і величина нагромадження капіталу прямо пропорційні величині ВВП;
- величина споживання і величина нагромадження капіталу перебувають між собою в оберненій пропорції: якщо збільшити частку споживання, зменшиться частка нагромадження, і навпаки.

Вітчизняна і світова практика свідчать, що ці величини перебувають майже в однакових пропорціях в усіх країнах. У країнах з розвинутою економікою норма нагромадження може сягати $0,212K$ — $0,22K$, у країнах, що розвиваються, $0,19K$ — $0,20K$, у найменш розвинутих $0,17K$ — $0,19K$. У період активних капіта-

ловкладень, особливо з допомогою зарубіжних запозичень, норма нагромадження може сягати $0,30K - 0,40K$. Для України розподіл ВВП на споживання і нагромадження має такі параметри: $dQ_{\kappa} = 0,80C + 0,20K$. За такого обсягу виробництва ВВП і співвідношення норм споживання та нагромадження при незмінній продуктивній силі одного зайнятого досягти зростання обсягу виробництва неможливо. Для того треба:

→ збільшити кількість основного капіталу загалом і в розрахунку на одного зайнятого, поліпшити його якість;

→ підвищити рівень продуктивної сили одного зайнятого за рахунок підвищення капіталовіддачі та повного використання робочого часу.

Загальна вартість основного капіталу K України на початок 2005 р. становила 1300 млрд. грн. За чисельності зайнятих T_{κ} — 20 млн. осіб капіталоозброєність κ одного зайнятого визначається:

$$\kappa = K_{\kappa}/T_{\kappa} = 1300 \text{ млрд. грн.}/20 \text{ млн. чол.} = 65 \text{ 000 грн.}$$

Тобто середня вартість основного капіталу, яка припадає на одного зайнятого, становить 65 000 грн., або 12 871 дол. США за курсом 1 дол. США = 5,05 грн. Це дуже незначний рівень капіталоозброєності порівняно з капіталоозброєністю одного зайнятого у високорозвинутих країнах, де його рівень вищий у кілька десятків разів.

Застарілий основний капітал, технології, втрати робочого часу, простої тощо зумовлюють невисокий рівень капіталовіддачі q_{κ} , яку можна вирахувати з рівняння:

$$q_{\kappa} = dQ_{\kappa}/K = 424,7 \text{ млрд. грн.}/1300 \text{ млрд. грн.} = 0,32 \text{ грн.,}$$

тобто одиниця основного капіталу вартістю 1 грн. протягом року дає віддачу виробленого ВВП вартістю 0,32 грн. Відповідно і продуктивність одного зайнятого q_m в економіці України невисока:

$$q_m = dQ_{\kappa}/T_{\kappa} = 424,7 \text{ млрд. грн.}/20 \text{ млн. чол.} = 21235 \text{ грн.}$$

Це означає, що один зайнятий в економіці України, використовуючи основний капітал вартістю 65 000 грн., протягом року створює ВВП вартістю 21 235 грн. Продукція, вироблена кожним зайнятим, теж ділиться між споживанням, що припадає на одного зайнятого c , та нагромадженням у розрахунку на одного зайнятого κ :

$$q_m c = 0,8c + 0,2\kappa = 17000c + 4235\kappa.$$

Отже, результат продуктивної сили одного зайнятого $q_m c$ є функцією його капіталоозброєності $\kappa = K_{\kappa} / T_{\kappa}$:

$$q_m c = f(\kappa).$$

Звідси випливає, що чим вищий рівень капіталоозброєності, тим вищий обсяг виробництва $f(\kappa)$ і тим більший обсяг нагромадження у пропорції $0,2\kappa$, тобто більше продукту можна виділити на капіталовкладення.

11.2.3. Джерела економічного зростання

Джерелами економічного зростання на сучасному етапі розвитку української економіки можуть бути зростання капіталовіддачі, інтенсифікація виробництва, активізація імпорту та оптимізація експорту.

Зростання капіталовіддачі. Обсяг виробництва взаємопов'язаний з нормою нагромадження капіталу: K/dQ . Водночас можна вважати, що оберненою функцією норми нагромадження є функція капіталовіддачі: dQ/K . Співвідношення зростання обсягу виробництва та норми нагромадження ідентичне відношенню приросту обсягів виробництва до приросту капіталовкладень. Світова практика свідчить, що норма нагромадження $0,2K/dQ$ і більше засвідчує зростання продуктивності капіталовкладень $\Delta dQ/\Delta K$ на 12 — 30 %, а ВВП на 3 — 8 %.

Значні капіталовкладення в економіку України можливі лише за рахунок зарубіжного капіталу. Для того їй треба подолати інституційну та структурну недосконалість, досягти відповідного рівня продуктивності капіталовкладень, тобто віддачі — Q_{κ}/K . Але тільки капіталовкладення та приріст виробництва не забезпечать економічного зростання. Є й інші джерела збільшення обсягу виробництва ВВП:

→ збільшення кількості та підвищення якості основного капіталу (нетто-капіталовкладення);

→ збільшення чисельності зайнятих (кількості праці) та підвищення їх професійно-кваліфікаційного рівня;

→ зведення втрат робочого часу до мінімуму та підвищення продуктивної віддачі залучених чинників виробництва за одиницю часу;

↳ запровадження інновацій та забезпечення загального збільшення продуктивної віддачі залучених чинників виробництва: технічного прогресу, новітніх технологій, якості капіталу і праці, нових видів продукції;

↳ проведення інституційних реформ, зокрема правової системи, створення конкурентних умов, забезпечення мобільності виробничих чинників, прозорості системи стимулювання, оподаткування, ринків та ін.

Згідно з концепцією виробничої функції, ці джерела економічного зростання економіки України є надзвичайно важливі. Однак важко визначити, які з них Україна спроможна використати. Особливо актуальним є оновлення і збільшення основного капіталу. Але зростання капіталоозброєності без залучення інших джерел не буде ефективне. Реальна капіталовіддача якраз підкреслює тенденцію зростання капіталу і зниження приросту національного продукту.

Інтенсифікація виробництва. У концепції виробничої функції важливо зробити акцент на інтенсифікацію, яка є недооціненою. Однією з причин того є те, що державні та господарські чиновники ще мислять далеко не інтенсивними економічними категоріями. Проте реальні показники виробництва засвідчують наявність чималих резервів інтенсифікації виробництва і праці. Передусім слід мати на увазі:

→ економічного зростання можна досягти без особливого збільшення нетто-капіталовкладень, а за рахунок ефективнішого використання наявного основного капіталу. Досвід країн Центральної Європи свідчить, що завдяки тому можна поліпшити якість, запровадити нові види продукції та знизити виробничі витрати. Це може неабияк вплинути на конкурентоспроможність продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, на зростання експорту її в країни Центральної та Західної Європи. Однак така ситуація буде можлива лише тоді, коли підприємства вміло пристосуються до ринкових умов і будуть створені відповідні інституційні передумови;

→ у структурі виробничої функції джерелом зростання є фактично виконана праця. Приховане безробіття становить в Україні,

Тема 11. Політика економічного зростання в національній економіці

за різними оцінками, 20 — 30 відсотків. Отже, постає завдання зменшити або повністю ліквідувати втрати робочого часу:

$$Q_u = T_k q_m t.$$

Вироблений в Україні ВВП сягає лише 70 відсотків потенційного, який можна отримати за повного використання робочого часу. Кожен зайнятий робітник недодавав продукту на 1,3:

$$Q_u = T_k q_m 1,3t.$$

Нехай $t = 1$ рік. За повного використання фонду річного робочого часу ВВП міг становити:

$$20 \text{ млн. осіб} \times 21235 \text{ грн.} \times 1,3 = 552,1 \text{ млрд. грн.}$$

Приріст ВВП міг досягти 127,4 млрд. грн. = 552,1 млрд. грн. – 424,7 млрд. грн.;

→ резервом інтенсифікації виробництва є збільшення чисельності зайнятих в економіці на кількість, вивільнену внаслідок кризових процесів, а це приблизно 3 млн. осіб.

$$23 \text{ млн. осіб} \times 21235 \text{ грн.} \times 1,3 = 634926 \text{ млн. грн.}$$

Приріст ВВП додатково 82 826 млн. грн. = 634 926 млн. грн. – 552 100 млн. грн.

Отже, за рахунок раціонального використання робочого часу і збільшення зайнятих на 3 млн. осіб приріст ВВП міг би становити:

$$210 \text{ 226 млн. грн.} = 127 \text{ 400 млн. грн.} + 82 \text{ 826 млн. грн.}$$

Аналогічних прикладів можна навести багато. Однак інституційних передумов ще не створено, відсутня ефективна конкуренція, тому очікувати реальної інтенсивної виробничої функції на найближчу перспективу малоімовірно.

Економічне зростання можливе завдяки активізації експорту та оптимізації імпорту.

Активізація експорту. Задекларувавши перехід до ринку, ступивши перші кроки на шляху входження в європейські й світові фінансові та ринкові структури, Україна отримала можливість використати стратегію економічного зростання, яка спирається на експорт. Іноземні ринки певною мірою стимулюють розширення виробництва, що активно використовують усі країни. Україна теж повинна максимально цим скористатися. Її експорт за 1995 — 2002 роки, хоч і зростає, однак його темпи, структура ще малозначимі.

Експорт України формують традиційні експортні галузі: металургія, хімічна промисловість, сільське господарство. Але жорстка обмежувальна політика енергозабезпечення може негативно впливати на енергоємний експорт, особливо той, що й ґрунтується на дешевій енергії. Щоправда, переважно таке скорочення експорту автоматично зменшує попит на енергію. Проте дорога експортна продукція матиме збут тривалий час на тих ринках, де низький рівень затрат на заробітну платню та використовуються уже частково амортизовані потужності, тобто у країнах із перехідною економікою і тих, що розвивається.

Певні можливості відкриває і те, що у процесі широкої реструктуризації європейської промисловості виникає та зростає попит на комплектуючі вироби, деталі та напівфабрикати для усіх видів обладнання, виготовлення яких потребує великих трудових затрат, особливо для продукції машинобудівного комплексу. Українське машинобудування якраз і потребує зовнішньої кооперації на новітніх технологіях, особливо з європейськими країнами. Україна могла б постачати продукцію, яка здебільшого виготовляється у мегалооборній та металургійній промисловості.

Надзвичайно важливим для використання експортних можливостей є те, щоб імпульсам попиту, які надходять із-за кордону, не створювали адміністративні, тарифні перешкоди. Водночас треба також значно поліпшити мобільність підприємств, зокрема поділом на менші структурні одиниці.

Оптимізація імпорту. Економічне зростання тісно пов'язане з оптимізацією імпорту. Йдеться не лише про його динаміку, а й про структуру. Динаміка імпорту зумовлюється передусім заощадженням енергії та імпортом технологій.

Закон товаровиробництва наводить на думку, що економічна політика України повинна орієнтуватися на суворе заощадження замість розширення національного виробництва енергії. Навіть скорочення імпорту енергії на 18 — 22 % урівноважило б баланс поточних операцій. Чималим засобом заощадження енергії є правильне ціноутворення, якого можна досягти і завдяки припиненню постачання енергії у разі несплати. Адже фактично зростання заборгованості (від'ємного сальдо поточних рахунків) є зниженням

цін або надходжень за використану енергію. Жорстка енергетична політика стосовно підприємств забезпечує значне заощадження енергії, а відповідно — скорочення імпорту енергоносіїв. Поки що енергоспоживання підприємств становить понад 60 відсотків загальної потреби України в енергії.

Вчасна оплата спожитої енергії може позитивно впливати на структуру імпорту, зокрема на зменшення частки енергії в його сукупному обсязі. Це дасть змогу неенергетичній складовій, зокрема імпорту капіталовкладень, технологій, зростати скоріше від сукупного імпорту, що прискорюватиме економічне зростання. За цих умов імпорт необхідних технологій збільшуватиметься значно скоріше, ніж темпи зростання національної економіки. У кінцевому підсумку це забезпечить повільне зменшення сальдо поточних рахунків.

Запорукою успішного здійснення стратегії і тактики економічного зростання є фінансова підтримка в розмірах, які забезпечили б реструктуризацію продуктивних сил, стабільну віддачу праці та капіталу. Таку підтримку можуть надати країни з розвинутою економікою за умови здійснення Україною політичних, правових та економічних перетворень.

11.2.4. Підходи до моделювання економічного зростання

Проблеми моделювання економічного зростання завжди були предметом досліджень економістів країн ринкових економік. Такі проблеми виникали через тенденції нерівномірного і незбалансованого розвитку їхніх економік.

Загальна характеристика моделей економічного зростання. Ще у 1950-х роках Р. Харрод і Е. Домар відзначили деякі відмінні риси кейнсіанського підходу до аналізу проблем економічного зростання. Зокрема, вважали, що:

- ☞ *попит автоматично не дорівнює пропозиції, а заощадження — інвестиціям (капіталовкладенням);*
- ☞ *найважливішу роль в економічному зростанні відіграє формування попиту, насамперед попиту на інвестиції;*
- ☞ *основні технологічні коефіцієнти і пропорції (наприклад, відношення "капітал — продукт", "праця — капітал" та ін.) не*

змінюються унаслідок негнучкості цін і визначаються технічним прогресом, якщо він не впливає на співвідношення ефективності виробничих факторів.

Відповідно до кейнсіанських моделей норма нагромадження (заощадження) — головний стратегічний фактор і основний параметр регулювання довгострокового зростання економіки. Це зростання стійке, якщо стійкі частка заощаджень у доході й відношення “капітал — продукт” (це — гарантований темп зростання). Однак така стійкість не досягається автоматично. Відхилення гарантованого від природного темпу зростання, тобто темпу, що відповідає темпові зростання населення, викликає тривалі негативні тенденції у формі економічної стагнації або інфляції. Підтримка стійкого зростання економіки потребує державного втручання — регулювання нагромадження і споживання з допомогою заходів податкової і бюджетної політики.

З кінця 1950-х років проблемами економічного зростання почали займатися економісти неокласичного напрямку, до представників якого належать Д. Піке, Д. Мід, Р. Солоу, М. Браун і ін. Вони виходили з того, що:

- *попит автоматично дорівнює пропозиції;*
- *у процесі економічного зростання головну роль відіграє пропозиція економічних ресурсів і ефективність їх використання;*
- *основні технологічні коефіцієнти змінюються залежно від цін виробничих факторів і характеру технічного прогресу.*

Важливою передумовою неокласичної теорії була ідея про наявність вільної конкуренції і встановлення цін виробничих факторів на рівні їх граничних продуктів, що забезпечувало стійкість економічної рівноваги. На базі цих передумов економісти неокласичного напрямку запропонували свій варіант моделі економічного зростання. Це — виробнича функція Кобба-Дугласа ($B = F(T_k, K)$). Була запроваджена система показників, що характеризувала залежності між затратами і випуском продукції (коефіцієнти еластичності випуску за ресурсами), між самими затратами (гранична норма заміщення і еластичність заміщення ресурсів); була дана система кількісних характеристик для економічного обґрунтування технічного прогресу: нейтрального, але такого, що впливає на

співвідношення ефективності виробничих факторів, матеріалізованого, тобто втіленого в засобах виробництва, і нематеріалізованого, але втіленого в засобах виробництва.

Емпірична оцінка параметрів виробничої функції — важливий апарат аналізу кількісних взаємозв'язків, що визначають потенційно можливий випуск продукції. На основі цих оцінок був зроблений, зокрема, висновок, що головними стратегічними факторами довгострокового економічного зростання став технічний прогрес і особливо умови, що його визначають: підвищення якості устаткування, зростання кваліфікації працівників і рівня організації виробництва.

Економісти неокласичного напрямку використовували виробничу функцію не лише для отримання емпіричних оцінок, а й як відповідну математичну форму для трактування проблем динамічної рівноваги економіки. Вони намагалися довести, що економіка внутрішньо стійка і має необхідні механізми для автоматичного відновлення порушеної рівноваги. Державне втручання в економіку, на їхню думку, повинно зводитися до мінімуму й обмежуватися переважно сферою кредитно-грошової політики. Що ж стосується механізму розподілу національного доходу, то за цією теорією кожен виробничий фактор (праця — T_k і капітал — K) отримують частку продукції відповідно до своїх обсягів і граничної продуктивності. Зміна цих часток відбувається лише під впливом нейтрального технічного прогресу.

Кейнсіанські моделі. Це найпростіші моделі, які використовуються як математичний інструментарій для вивчення економічної динаміки і факторів, що її визначають, а також для побудови прикладних економічних моделей та опису зв'язку глобальних економічних показників. Очікуваними величинами виступають обсяг національного доходу і темпи його зростання. Обмежувальними факторами тут беруть обсяг затрат капіталу і чисельність зайнятих у виробництві працівників, умовно прирівняних до чисельності населення країни. Головну увагу автори надають проблемам забезпечення повної зайнятості і підтримці стійких урівноважених темпів зростання економіки.

- В моделі використовуються такі параметри:
- ⇒ обсяг випуску продукції за певний період — B ;
 - ⇒ обсяг поточних заощаджень — Z ;
 - ⇒ обсяг інвестицій — K_i ;
 - ⇒ приріст загального випуску продукції за якийсь одиничний період, виражений у вигляді частки всього випуску — ΔB ;
 - ⇒ частка доходу, що йде на заощадження (гранична схильність до заощадження) — dZ ;
 - ⇒ потреба в капіталі, зумовлена зростанням випуску продукції — K ;
 - ⇒ потреба в капіталі, викликана приростом капіталу на виробництво одиниці продукції — k_o .

Якщо не відбувається збільшення розмірів капіталу, необхідного для виробництва одиниці продукції, або капіталу, що необхідного на дану масу зайнятих, система рівнянь моделі матиме вигляд:

$$\Delta B_1 = \frac{\Delta B}{B}; \quad dZ = \frac{Z}{B}; \quad K = \frac{K_i}{\Delta B}; \quad K_i = Z; \quad \Delta B_1 = \frac{dZ}{K}.$$

Наведені рівняння дають можливість вирішувати два типи завдань:

➤ *по-перше, можна визначити траєкторію зростання загального випуску продукції при заданих величин норми заощаджень і коефіцієнта потреби в капіталі;*

➤ *по-друге, вважаючи заданими темпи приросту обсягу випуску продукції, можна вирахувати необхідну для його досягнення норму заощаджень (при заданому коефіцієнті потреби в капіталі) чи потребу в капіталі, зумовлену зростанням випуску продукції (при заданій нормі заощаджень).*

Неокласичні моделі. Загальне уявлення про сутність і зміст неокласичного напрямку дає модель загальної рівноваги економічної системи *К. Козмікзо*. Його модель охоплює 10 параметрів: 5 екзогенних (заданих ззовні) і 5 ендогенних (розрахункових, очікуваних).

Екзогенні параметри:

t — індекс року;

dZ — норма заощаджень;

k_o — коефіцієнт (норматив) капіталомісткості доходу;

m_o — коефіцієнт (норматив) трудомісткості доходу;

n — темп приросту, $(1 + n)$ — темп зростання населення, умовно прирівняний до темпів зростання зайнятих у виробництві.

і ввідношенні параметри:

ного, тобто T доходу;

ного, але vT заощаджень (нагромадження);

Емпірична g інвестицій;

арат аналізу g населення країни, умовно прирівняна до чий можливий g інвестицій у виробництві T_k ($H = T_k$);

ий, зокрема g капіталу (основних фондів).

звгострокові співвідношення моделі такі:

особливо ум,

ання, зростає $t-1$;

обництва.

$$Z = K_{t-1};$$

$$H_t = m_o \times B_t;$$

$$K_{t-1} = K_o \times B_{t-1};$$

$$K_t = K_o \times B_t;$$

$$H_t = (1 + n) \times H_{t-1};$$

$$H_{t-1} = m \times B_{t-1}.$$

Економісті

у функцію не наведеної моделі відомі моделі *Р. Соллоу*, *Н. Брет-Дю* і *математика* *Віса*, *Н. Кальдора*, *Е. Фелпса*, *Д. Робінзона* та багато інших. Вони побудовані на продуктивній функції Кобца, яка містить коефіцієнти еластичності кінцевого продукту при збільшенні обсягу одного з об'єктів виробництва і за постійного рівня затрат іншого.

механізму ре

ожен вироб

астку проду

ивності. Змі

ального тех

Кейнсіанс

ється як мат

динаміки і ф

ладних екон

лічних пока

національно

факторами т

гих у виробн

населення к

безпечення і

темпів зрост

ТЕМА 12

ІНСТИТУЦІЙНІ ФОРМИ ІНТЕГРАЦІЇ У СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Сучасна світова економіка є цілісною взаємопов'язаною системою національних економік, які формують багатуукладний економічний простір. Цей простір розвивається на основі впливів з боку міжнародних економічних і фінансових організацій, національних урядів, транснаціональних компаній і фінансово-промислових груп. Така взаємопов'язана світова економіка виникла на зламі XIX — XX ст., коли вивезення капіталів перетворилося в одну з провідних форм зв'язків між країнами. Наразі до складу світової економіки входять 210 країн, в яких проживає близько 6,3 млрд. осіб. Темпи зростання світового виробництва національного продукту за період 1990 — 2007 років у середньому становлять 4,2 % на рік. Темпи економічного зростання країн Європейського Союзу — 2,0 %, США — 2,0 %, Латинської Америки — 1,8 %, Азії — 5,2 %, нових індустріальних країн — 5,2 %, Африки — 3,4 %, Китаю — 7,2 %, України — 5,6 %. Все це свідчить про те, що світова економіка перебуває у стані відносної рівноваги. Лише країни з перехідною економікою демонструють відносно вищі темпи зростання їхнього національного продукту.

12.1. Тенденції розвитку світових інтеграційних процесів

Сучасні тенденції у розвитку світового господарства, які характеризуються глобалізацією економіки, її транснаціоналізацією, новаційно-технологічною орієнтацією, загостренням екологічних проблем, посиленням торговельно-фінансової та кредитної експансії, зумовлюють гостру необхідність міждержавного регулювання економічних процесів на основі економічної інтеграції.

***Інтеграція** (лат. *integer* — повний, цілий, непорушений, об'єднаний) — процес або дії, спрямовані на створення системи з окремих взаємопов'язаних складових, які не є самодостатніми і функціонують лише як елементи підсистеми чи блоки єдиної системи.

Цілісність — це властивість системи, яка означає існування внутрішнього взаємозв'язку між її складовими частинами. Частини системи визначаються через ціле, а ціле, своєю чергою — через складові ланки. Цілісний взаємозв'язок елементів єдиної системи у разі своєї реалізації створює так званий інтеграційний ефект, в основі створення якого є суспільний поділ праці, можливість повніше використовувати наявні ресурси й чинники суспільного відтворення для досягнення відповідних результатів.

Одна з найважливіших цілей економічної інтеграції — використання переваг міждержавного поділу праці, спеціалізації і кооперування виробництва для досягнення загальних стратегічних і поточних інтересів країн, що інтегруються. У зв'язку з цим треба відзначити особливу роль регіональних інтеграційних об'єднань.

Аналіз світового досвіду регіоналізації господарства показує, що формування замкнутих регіональних угруповань може призвести до неефективного функціонування національних економік. Водночас регіональні об'єднання, відкриті для співробітництва з іншими групами, здатні забезпечити раціональніший розвиток економіки країн-учасниць таких об'єднань і можуть успішно сприяти поступовому формуванню свого роду федеративних і конфедеративних утворень, що відповідає сучасним світовим тенденціям.

Наразі в регіональній інтеграції вбачають шлях до розвитку своєї економіки та зміцнення міжнародних позицій не лише малі, а й великі світові країни, такі як США, Німеччина, Великобританія, Франція.

У світі нараховується уже близько десяти великих економічних об'єднань суверенних країн. Серед них історично першим, який послідовно створювався протягом останніх 56 років (1951 — 2007) є Європейський Союз, до складу якого входять 27 країн Західної

і Центральної Європи. Успіх європейської інтеграції підхопили і на американському континенті. З 1 січня 1994 року набрала чинності угода про Північноамериканську зону вільної торгівлі НАФТА, яка об'єднує США, Мексику і Канаду з їхніми великими територіями і потужним економічним потенціалом.

До 1994 року остаточно сформувалася організація Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), яка передбачає до 2020 року створити одну з найбільших у світі зон вільної торгівлі, яка опиралася б насамперед на економіку США та Японії. Розвиваються інтеграційні процеси в Центральній та Південній Америці. Утворення Митного союзу і зони вільної торгівлі мають за мету пакт “*Меркосур*”, укладений в 1991 році між Аргентиною, Бразилією та Уругваєм, до якого пізніше приєднався Парагвай. Проводиться робота щодо створення Африканського спільного ринку. До 2025 року передбачається утворити Африканське економічне співтовариство із спільним парламентом і спільною для усього континенту валютою.

Нині у світі функціонують 85 регіональних і торговельно-економічних угод та домовленостей. Реальну інтеграцію здійснюють такі міжнародні організації, як ЄС, НАФТА, ОПЕК. У більшості регіонів Центральної та Південної Америки, Західної і Південної Азії, а також Африки регіональне співробітництво починає набирати темпи, не зважаючи на те, що країни цих регіонів усе ще мають низький та різко відмінний науково-технологічний, виробничо-економічний і соціально-культурний потенціал, різне нормативно-правове законодавство, обмежені фінансові засоби, низьку конкурентоспроможність продукції та чимало інших вад.

Проте треба зазначити, що створення зон вільної торгівлі не вносить принципових змін у світову економіку. Об'єднання країн в економічні блоки не означає незаперечного процесу в реалізації ідей вільної торгівлі чи капітуляції перед протекціоністичними принципами. Дилема “*вільна торгівля чи протекціонізм*” не зникає. Вона переноситься на інший рівень зовнішньоекономічних відносин, де формується рішення про вибір економічної політики групи держав стосовно “*третіх країн*”. Зовнішньоекономічний то-

варообмін набуває дедалі більшого впливу на соціально-економічний розвиток будь-якої країни.

12.2. Вплив інтеграційних процесів на формування ринків товарів, послуг і капіталу

У поняття загальних ринків входять ринки факторів виробництва, споживчих товарів і позичкового капіталу, що є в обігу в торгівлі, фінансово-кредитній системі, на ринках цінних паперів і капіталу.

Передумовами існування сучасного світового ринку завжди є міжнародний поділ праці і взаємовигідність обміну. Для того, щоби країна могла торгувати на світовому ринку, вона мусить мати експортні ресурси, тобто запаси конкурентоспроможних товарів і послуг, що мають попит на світовому ринку, валютні чи інші засоби оплати імпорту, а також розвинуту зовнішньоторговельну інфраструктуру: транспортні засоби, складські приміщення, засоби зв'язку та інші компоненти, необхідні для забезпечення процесу товарообороту.

Два зустрічні потоки товарів і послуг утворюють експорт і імпорт кожної країни. Експорт — це продаж і вивезення товарів за кордон, імпорт — купівля і ввезення товарів із-за кордону. Різниця вартісних оцінок експорту й імпорту утворює торговельне сальдо, а сума цих оцінок — зовнішньоторговельний оборот. На світовому ринку, як і на будь-якому іншому, формуються попит і пропозиція, підтримується намір до ринкової рівноваги.

Рівень участі тієї чи іншої країни у формуванні світових ринків товарів і послуг, праці і капіталу визначається деякими показниками, зокрема:

↳ коефіцієнтом відносної експортної спеціалізації E_{cn} :

$$E_{cn} = \frac{E_k}{E_c};$$

де E_k — частка товару в експорті країни; E_c — частка аналогічних товарів у світовому експорті.

Коефіцієнт E_{en} дає можливість визначити коло галузей, що визначають рівень спеціалізації даної країни. Якщо $E_{en} > 1$, то галузь-виробник можна віднести міжнародно спеціалізованої;

↳ експортною квотою E_{kv} , що показує рівень відкритості економіки країни для зовнішньоекономічних відносин і розраховується так:

$$E_{kv} = \frac{E}{ВВП},$$

де E — вартість експорту; $ВВП$ — валовий внутрішній продукт (або $ВНП$ — валовий національний продукт).

Аналітичні розрахунки показують, що піднесення рівня експортної квоти свідчить про розширення участі даної країни в міжнародному поділі праці.

Рівень розвитку країни відображає також показник результатів виробництва валового внутрішнього продукту (ВВП). Він розраховується за доходами, витратами і виробництвом продукції в єдиній валюті за поточними або незмінними курсами.

На сучасному етапі світовий ринок, ураховуючи ринок продовольства, формується як сфера діяльності трьох основних груп країн: розвинутих, тих, що розвиваються і країн із перехідною економікою. Стан економічних зв'язків і рівень розвитку ринків товарів між країнами традиційно оцінюється показником їх взаємного товарообміну. Однак такий підхід не враховує роль міждержавного обміну товарами як важливого чинника впливу на ВВП, а також національний бюджет держав. Тому при аналізі досягнутих результатів взаємної торгівлі зацікавлених країн треба неодмінно враховувати загальноєкономічну ситуацію, яка встановлюється на час виконання аналітичних розрахунків. Річ у тому, переорієнтація міждержавного товарообміну впливає на рівень і динаміку ВВП та його складові частини. Параметри цього впливу визначаються з рівняння, що описує розподіл ВВП:

$$ВВП = C + B + K + E - I,$$

де C — споживання домашніх господарств; B — споживчі доходи (видатки) Державного бюджету; K — національні інвестиції; E — експорт; I — імпорт.

Порівняння результатів розрахунків за цією рівністю показує, що зовнішньоторговельний обмін може збільшувати чи зменшувати величину ВВП. Рівень і структура ВВП певною мірою формують і різні види попиту не лише на експортну й імпортну складові, а й на товари масового споживання, платні послуги населенню, інвестиції в основний капітал, а також на продукцію виробничо-технічного й технологічного призначення.

Ринок успішно функціонує там, де пропорційно розвиваються усі його інститути та інструменти, тобто банківсько-кредитна сфера, фінансовий сектор, грошовий і фондовий ринки. Їхній рівень повинен відповідати потребам розвитку ринкових відносин, пропорціям попиту і пропозиції на ринках товарів, праці і капіталу.

Розвиток інтеграційних процесів завжди впливає на підтримку таких форм інвестиційної діяльності, які забезпечують:

- *по-перше*, зростання експорту товарів і послуг в інші країни;
- *по-друге*, стабільний імпорт дефіцитних товарів і послуг переважно тих видів, що їх не виробляють на вітчизняних підприємствах;
- *по-третє*, підвищення конкурентоспроможності виробничого, технологічного і наукового потенціалу, у тому числі за рахунок кооперації із зарубіжними партнерами, створення спільних підприємств і транснаціональних компаній.

Такі інвестиційні заходи, якщо їх здійснювати на взаємовигідній основі, дають змогу збільшувати міждержавний товарообіг і стабілізувати зростання ВВП. Сьогодні економічна інтеграція не може здійснюватися директивними методами, її прискорення повинно орієнтуватися на реальні економічні інтереси, отримання взаємної вигоди за дотримання рівноправних відносин сторін, що не допускають обмеження національних суверенітетів.

12.3. Інституційні основи і форми економічної та політичної інтеграції України

Хто має забезпечувати економічну й політичну інтеграцію України, на якій основі та як? Однозначної відповіді на ці запитан-

ня не може дати ніхто. Проте з упевненістю можна сказати, що економічна інтеграція України у світове господарство має забезпечуватися насамперед високою продуктивністю виробництва і праці, ефективністю виробництва національного продукту, якістю і конкурентоспроможністю продукту та послуг. Це означає, що найпріоритетнішим є створення правових, політичних, економічних, фінансових, торговельних передумов для припливу національних та зарубіжних інвестицій, подолання корупції, організованої злочинності, прозорості руху грошей і товарів задля активізації економічного зростання.

12.3.1. Принципи економічної інтеграції і внутрішні проблеми України

Сучасна економіка країн світу має тенденцію до об'єднання зусиль задля створення сприятливих умов зростання виробництва та розв'язання соціальних проблем. Процес інтеграції — не данина якійсь моді, а необхідність, позаяк національні інтереси задовольняти лише власними зусиллями практично неспроможна жодна країна, навіть високорозвинута. Власне високорозвинуті країни стали такими завдяки активізації зовнішньої торгівлі, міжнародної співпраці в подоланні політичних, правових, економічних бар'єрів задля зближення позицій щодо економічної інтеграції.

Кожна країна розвивається на основі своїх національних традицій, конституції, підконституційних законів, системи державотворення господарювання, спеціалізації виробництва і намагається захищати та зберігати свою національну самобутність. Процес же інтеграції потребує визнання окремими країнами, що мають намір до економічного об'єднання, спільних вартостей, на основі яких можливе таке об'єднання. Це означає, що економічна інтеграція повинна будуватися на основі визнаних країнами-учасниками об'єднувальних принципів.

Принципи економічної інтеграції. Що стосується принципів міжнародної економічної інтеграції, то вони мають насамперед визначати загальнолюдські вартості, які є прийнятними для кожної країни-учасниці інтеграційної групи. Це означає, що кожна з

країн-учасниць має визнавати і запроваджувати загальнолюдські вартості насамперед у своїй країні і тим паче в міжнародних відносинах. Принципів, які спільні для усіх учасників інтеграції, є достатньо. Вони стосуються найважливіших аспектів життєдіяльності людини та країни загалом. Ці принципи можна звести в декілька груп:

→ **свобода людини:** забезпечення природних прав людини на життя, освіту, професію, підприємництво, переміщення та багато інших прав, що дають можливість людині пізнавати світ, себе, брати участь у тих видах діяльності, які їй до вподоби та приносять засоби для життя;

→ **розбудова правової держави:** власне правова держава має забезпечити реалізацію людиною її природних прав і свобод; сутність правової держави зводиться до створення конституції та підконституційних законів країни, які не регламентують (визначають) поведінку людини (що можна робити, а чого не можна), а захищають природні права і свободи людини у тому числі право на оплату праці, свободу слова, вираження своїх політичних, ідеологічних, релігійних переконань тощо;

→ **створення вільної економічної системи:** це вельми важливий принцип міжнародної економічної інтеграції, позаяк він передбачає вільний рух товарів, праці, капіталів між країнами; його основними характеристиками є:

- ⇒ економічна свобода людини-виробника і людини-споживача, тобто кожен обирає вид діяльності та де і на що витрачати свої доходи;
- ⇒ пріоритет приватної власності на капітал і результати виробництва; приватна власність визначає економічні інтереси власника і є рушійною силою ділової активності, продуктивного та ефективного виробництва загалом;
- ⇒ звуження вертикальної (директивної) системи управління аж до її ліквідації та поширення горизонтальної економічної політики задля активізації ділових відносин між власниками, виробниками, банками, торговельними організаціями та іншими рівноправними суб'єктами господарювання;

⇒ лібералізація руху товарів, праці й капіталу: у цьому аспекті якраз закладені основи вільної економіки та й цілі міжнародної економічної інтеграції загалом; кожна країна-учасниця інтеграції отримує можливості розширювати межі ринків для своїх товарів, руху праці й капіталу та створювати передумови для руху тих самих товарів, праці й капіталу на її території з інших країн.

Досвід розвинутих інтеграційних груп показує, що реалізація цих принципів приводить до відносного вирівнювання рівнів економічного розвитку тих країн-учасниць, які відзначалися невисоким рівнем розвитку. Очевидно, що інтеграція на рівнопартнерських засадах має позитивний вплив на розвиток країн-учасниць.

Внутрішні проблеми міжнародної інтеграції України. Проблеми інтеграції України у світову економіку стосуються дотримання практично всіх трьох груп названих принципів. Сьогоднішня Україна проходить етап подолання стереотипів розбудови економічної системи, які сформувалися у період так званого соціалістичного господарювання, нав'язаною імперською політикою та ідеологією Москви. Вона й сьогодні намагається утримувати Україну в орбіті свого впливу.

Стає очевидним, що Україні насамперед треба позбутися стереотипів колоніального минулого і формувати стереотипи мислення людей вільного суспільства.

Ідеологія, держава і економіка не повинні бути метою, якої належить досягти, вони — лише засіб досягнення поставлених цілей: свободи людини і нації, захисту прав і соціального стану людей, легального отримання належних доходів грошми, забезпечення гідного людини рівня життя та ін. З огляду на це вибір національної ідеології має бути обґрунтований чинниками, що уможливають формування відповідного національно-політичного, національно-економічного і національно-соціального мислення усіх громадян країни, зокрема такими, як:

1) об'єктивні закони економіки і суспільства, передусім закон господарської збалансованості ($Q_u = v\Gamma_u$), дотримання вимог якого забезпечує збалансованість національних економічних, політичних та соціальних пропорцій і стабільність усього суспільства; за-

кон товарообміну ($Q = \Gamma/u$), що спонукає виробника до забезпечення конкурентоспроможності його товару, а споживача — до його платоспроможності; закон товаровиробництва ($B = O + dV$ чи $\Gamma = \Gamma_0 + d\Gamma$), дотримання якого уможливорює відшкодування витрат виробництва та отримання валового внутрішнього продукту в його натурально-вартісній і грошовій формах для національних потреб;

2) національне мислення як результат самопізнання кожної людини і нації загалом щодо її ставлення і сприйняття нею вартостей політичної, економічної, ідеологічної, соціальної свобод і засобів їх досягнення.

Складовими національного мислення є:

⇒ національна самосвідомість (спосіб мислення, який відображає усвідомлення людиною своїх коренів, збереження історично сформованих національних рис культури, мови, побуту, освіти тощо);

⇒ національна демократія (політико-ідеологічна система мислення, що ґрунтується на принципах побудови правової держави, соціальноорієнтованої економічної системи за національними ознаками титульної нації країни та рівних конституційних прав розвитку національних меншин);

⇒ національний патріотизм (рівень національної самосвідомості, для якого характерними є гордість за свою націю і країну, бережливе ставлення до національної (державної) мови, культури, історії, освіти, релігії, культурних та історичних надбань інших народів);

⇒ національна гідність (суспільна, політична, ідеологічна, соціально-економічна позиція людини, яка обстоює національні інтереси своєї країни, нації);

⇒ національно-економічне мислення (пізнання господарських законів і усвідомлення усіма громадянами того, що зростання добробуту залежить від їхньої працездатності, професіоналізму, національно-державного патріотизму та від створених ними конституційних засад держави, економіки, законодавчих актів господарювання);

⇒ національний інтелект (синтетичний показник розвитку нації та її індивідів, який відображає рівень знань природних і суспільних процесів, а також рівень національного самоусвідомлення, гуманістичних відносин, моралі, етики, ідеології, міжнародних зв'язків та ін.);

3) національні інтереси (політичні, державні, економічні, міжнародні відносини, необхідні для національного самовідтворення і входження України до міжнародних політичних, економічних, фінансових, торговельних організацій і союзів).

Для України життєво важливо:

➤ створення демократичної правової держави, яка обстоювала б національні інтереси народу, забезпечувала захист прав своїх громадян, здійснювала передбачувану, виважену внутрішню і зовнішню політику;

➤ формування ринкової економічної системи, в якій домінувала б приватна власність на капітал і створюваний продукт, діяли б механізми ринкового регулювання виробництва, розподілу і споживання національного продукту, надійна система соціального захисту тих, хто його потребує;

➤ сприйняття Україною вартостей політичної демократії і соціального розвитку провідних європейських країн і країн світу, політичне й економічне зближення з ними через інтеграцію в європейські структури, Світову Організацію Торгівлі (СОТ) тощо;

➤ збереження і розвиток рівноправних партнерських економічних і торговельних відносин із країнами СНД і країнами, що розвиваються;

4) національно-громадянське суспільство з розвинутою політичною демократією і соціально орієнтованою ринковою економікою — державно-організована нація, для якої пріоритетними є національні та загальнолюдські вартості у сфері державотворення (правова держава), економічної свободи людини, розвитку національних і культурних надбань представниками різних етнічних груп. Суто громадянського суспільства не існує, позаяк жодна країна не має громадянської конституції, а має державну (національну) конституцію за ознаками титульної нації, тому суспільство цієї країни є національно-громадянським.

Сутність такого суспільства реалізується за дотримання загальнолюдських вартостей співжиття:

➔ ухвалення, запровадження і дотримання законів країни, які захищають природні права і свободи людини на працю, доходи, самовираження, освіту, охорону здоров'я, житло;

➔ забезпечення умов і захисту вільного вибору виду діяльності, місця праці, місця проживання, розвитку національної культури, формування національної самосвідомості всіх етнічних груп населення;

➔ створення економічних і правових умов, за яких люди праці й непрацездатні громадяни країни отримують доходи грішми, що уможлиблює їхні платоспроможність і гідний людини рівень життя;

➔ створення правових і економічних умов, за яких виробники здатні здійснювати виробництво конкурентоспроможних товарів та послуг для відшкодування витрат виробництва й отримання прибутків на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Підтвердженням того є досвід розвинутих країн, економічна система яких забезпечує високу зайнятість населення і добробут усіх членів суспільства.

12.3.2. Інститути і форми економічної інтеграції

Реалізація питань інтеграції України у світову економіку неможлива без відповідної ідеології, політики та управлінських структур з обґрунтованим розподілом їхніх функцій і повноважень. Проблематика міжнародної економічної інтеграції України має бути в полі зору Президента, Верховної Ради та Кабінету Міністрів України.

Насамперед усі зазначені органи центральної влади України повинні усвідомлювати, що економічну інтеграцію треба здійснювати не задля самої інтеграції як такої, тим паче не з ким завгодно. Інтеграція має забезпечити вирішення питань, що стосуються національних інтересів України:

➤ *по-перше*, збереження і зміцнення національного суверенітету України і недоторканності її території;

➤ *по-друге*, формування і розвиток української нації на основі ідеології і політики національної демократії, незалежно від етніч-

ного складу нації та створення в Україні національно-громадського суспільства;

➤ *по-третє*, розвиток і розбудова правової демократичної держави з усіма свободами та атрибутами з чесною владою, якій народ довіряє;

➤ *по-четверте*, створення ліберальної ринкової економічної системи, фінансового механізму з тенденціями планомірного зростання національного продукту і добробуту народу загалом.

Національні інтереси України мають бути усвідомлені чиновниками насамперед центральних органів влади і бути в основі формування єдиної політичної, ідеологічної, економічної та соціальної політики.

Національні інститути економічної інтеграції. До них відносять органи влади всіх рівнів. Особливу роль у вирішенні питань міжнародної економічної інтеграції відіграють центральні органи влади, позаяк їх формують політичні сили різної ідеологічної орієнтації. Стає очевидним, що національні інтереси України повинні бути пріоритетними, мати верховенство над ідеологіями і ґрунтуватися на одній ідеології — національній демократії.

Інститут Верховної Ради України. Це один із найскладніших центральних органів влади в Україні. Його складають представники різних політично й ідеологічно спрямованих депутатів, які практично не можуть знаходити порозуміння у вирішенні питань національних інтересів. Очевидно, тому, що самі національні інтереси чітко не виписані. Це законодавчий орган, і його позиція є стартова. Ст. 85 конституції України стверджує, що Верховній Раді України належить “*визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики*”. Звісно, що до цих засад належать і питання міжнародної економічної інтеграції України.

Інститут Президента України. Має чи не найбільше повноважень щодо реалізації національних інтересів, у тому числі й міжнародної економічної інтеграції України. Ст. 102 прямо говорить: “*Президент України є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, прав та свобод людини і громадянина*”. А ст. 106 прямо наголошує, що Президент України “*представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керів-*

ництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України”. Отже, інститут Президента України має достатньо повноважень для реалізації національних інтересів, у тому числі для вибору векторів міжнародної економічної інтеграції України.

Інститут Кабінету Міністрів України. Цей інститут влади уособлює господарську владу України й ухвалює рішення щодо фінансового забезпечення реалізації програм розвитку України. У ст. 116 Конституції України говориться, що Кабінет Міністрів України забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України. Звісно, що головну роль у вирішенні питань міжнародної економічної інтеграції відіграє Міністерство закордонних справ України, а політично-військової — Міністерство оборони України.

Інститути і форми міжнародної економічної інтеграції. Міжнародна економічна інтеграція відбувається у межах як кожної з основних груп країн, так і між окремими країнами з різних груп. Загалом міжнародна економічна інтеграція означає процес поступового зближення і взаємодії національних економік двох і більше країн, спрямованих на створення єдиного між ними господарського механізму при збереженні кожного власного політичного суверенітету. Вважають, що міжнародна економічна інтеграція є найважливішою формою процесу інтернаціоналізації технологічного способу виробництва. Це зумовлено тим, що вона охоплює такий важливий механізм економічної системи, як господарський механізм, у якому є не лише базисні, а й надбудовні елементи суспільно-економічної системи. Врешті-решт міжнародна економічна інтеграція поширюється на всі надбудовні підсистеми міжнародних відносин: правові, політичні, ідеологічні, соціальні, культурні, національні тощо, що приводить у перспективі і до політично-військової інтеграції.

Нині в межах світового господарства налічується близько 100 інтеграційних економічних систем.

Фінансові інститути і форми інтеграції. Для України, як і будь-якої іншої країни з перехідною економікою, входження у світове господарство є одним з найважливіших завдань. Його реалізація потребує повноцінної участі держави в міжнародних економічних організаціях. Практика показує, що міжнародні організації можуть надати Україні ефективну допомогу в перебудові економіки на ринковий тип. На сьогодні Україна є членом багатьох міжнародних фінансових організацій:

✦ *Міжнародного валютного фонду (МВФ), до якого Україна вступила у квітні 1992 р.;*

✦ *Світового Банку Реконструкції та Розвитку, ресурсами якого користується Україна;*

✦ *Європейського Банку Реконструкції та Розвитку, з яким досить успішно співпрацюють українські банки та підприємства.*

Торговельні інститути і форми інтеграції. Україні вкрай важливо інтегруватися у систему міжнародної торгівлі. Наймасштабнішою є Світова Організація Торгівлі (СОТ), або ВТО (Всесвітня Торговельна Організація). Україна подала заявку про вступ до цієї організації. Треба зазначити, що знайдено порозуміння у цьому питанні між політичними силами в парламенті та уряді України. На початок 2008 року Україна стала членом цієї торговельної системи.

Господарські інститути і форми інтеграції. Це найвищі форми міжнародної економічної інтеграції. Вони сформовані практично на всіх континентах світу. Країни шукають таких форм співробітництва у сфері економіки, які сприяли б економічному зростанню і мінімально обмежували політичний суверенітет. Україна має вибір щодо міжнародної економічної інтеграції, але мусть політично, ідеологічно та економічно визначитися. Інтеграція за декількома векторами практично нереальна.

Співдружність Незалежних Держав (СНД). Цю інтеграційну групу складають практично сьогодні незалежні держави, що були у складі СРСР, крім країн Балтії. В Україні є прихильники і лобісти саме цього вектора економічної й політичної інтеграції України.

Європейський Союз (ЄС). До складу ЄС сьогодні входять 27 країн Західної і Центральної Європи та Балтії. Ця інтеграційна група формувалася з початку 1950-х років і набула найвищої

економічної форми, тобто створивши валютний союз та запровадивши єдину валюту — євро.

Інші інтеграційні групи є на азійському, американському, африканському континентах і ще не набули такої форми, як ЄС.

Країни-учасниці інтеграції усвідомлюють і дотримуються принципу, що економічна інтеграція не може супроводжуватися політичною, юридичною та іншими видами інтеграції у сфері надбудови, тим паче посилено. Учасники інтеграційної групи можуть лише з урахуванням своїх національних інтересів делегувати ухвалення окремих законів органом управління цього об'єднання.

12.3.3. Передумови і шляхи міжнародної економічної інтеграції

Створення інтеграційних об'єднань є одним із засобів розв'язання господарських проблем, який дає змогу колективними зусиллями прискорити соціально-економічний розвиток, підвищити рівень життя населення.

Орієнтиром для вибору вектора інтеграції для України є інтеграційні процеси в Європі.

Тенденція до утворення світового господарства, інтернаціоналізації економіки діє у всіх країнах світу.

*** Світове господарство (світова економіка)** — сукупність національних економік, їх виробничих, торговельних, кредитних, науково-технічних, фінансових та інших організаційних утворень і підприємств, об'єднаних міжнародним поділом праці, і відповідна система міжнародних економічних відносин.

Світова економіка розвивається на основі об'єктивних економічних законів (законів товаровиробництва і законів товарообміну), що визначають її загальні риси: *стимулювання виробництва та якості продукції; конкуренція на товарних ринках; вивезення капіталів; концентрація виробництва тощо.*

Основними принципами розвитку світової економіки є ефективність виробництва товарів (робіт і послуг) і гуманізація суспільних відносин.

З відновленням незалежності Україна проводить курс на поступове зближення з європейським і світовим співтовариством, на входження до світової економічної системи ринкового типу. Однак інтеграція України в систему світогосподарських зв'язків є складна. Це пояснюється тим, що, по-перше, країни з економікою ринкового типу розвивалися на основі приватної власності, створили відповідно до своїх потреб національне самодостатнє господарські механізми, встановили і збалансували зв'язки з іншими країнами. По-друге, господарство України, сформоване на основі суспільної власності, було практично відірване від економіки ринкових країн, мало відповідний механізм управління, виробництва і розподілу. З огляду на це інтегрування економіки України у систему світової економіки потребує певного часу й переорієнтації відповідно до вимог, що випливають з передумов такої інтеграції.

Ці передумови поділяють на: ⇒ політико-правові, ⇒ економічні, ⇒ соціально-культурні, ⇒ інфраструктурні.

Політико-правові передумови. Для скорішої інтеграції України в систему світової економіки необхідні політико-правові передумови всередині країни і відповідне ставлення світового співтовариства. Такими передумовами є:

→ **політичне визнання України.** Відновлення Україною політичної незалежності знайшло підтримку світової громадськості. Це дає змогу Україні здійснювати свою зовнішню політику задля взаємного розвитку на основі партнерства і співробітництва з іншими країнами;

→ **забезпечення територіальної цілісності й створення адекватної системи національної безпеки.** У Конституції України записано, що територія України є недоторканна і неподільна. Водночас уряд України повинен здійснювати політику недоторканності кордонів усіх інших країн світу, не мати територіальних претензій до своїх сусідів і не визнавати територіальних претензій з їхнього боку;

→ **побудова демократичної держави.** Світогосподарські зв'язки розвиваються на демократичних засадах, на засадах свободи підприємництва, переміщення капіталів, усіх видів ресурсів. Такі цінності можливі лише в демократичному суспільстві, яке фор-

мує демократична держава. Україна проголосила побудову демократичної держави і поступово демократизує усі сфери суспільного життя;

→ **незперечне виконання міжнародних зобов'язань, зокрема у царині прав і свобод людини.** Економічні інтеграційні процеси відбуваються на основі взаємовигідних інтересів у розвитку національних економік. Ефективне функціонування національної економіки можливе за умови забезпечення вільного підприємництва, прав і свобод кожної людини;

→ **безпосередня участь у регіональних і глобальних політичних процесах.** Економічна інтеграція тісно пов'язана з регіональними і глобальними політичними процесами. Участь у них зближує політичні погляди учасників на розв'язання економічних проблем, інтеграцію;

→ **розроблення відповідного законодавства і вироблення ефективних механізмів та інструментарію його дотримання.** Чималу роль у пошуків інтеграційних процесів відіграє законодавство, що посилює чи послаблює як внутрішні, так і зовнішні зв'язки національної економіки. Ухвалені національні законодавчі акти повинні сприяти співробітництву країн, що вступають у міжнаціональні господарські зв'язки, забезпечувати вільне переміщення капіталів, товарів між країнами. Механізм дотримання цих законів має бути простий і ефективний щодо реалізації господарських відносин, забезпечувати швидкий рух усіх видів ресурсів і реалізацію взаємовигідних інтересів партнерів.

Економічні передумови. Входження України до системи світової економіки потребує докорінного реформування господарської системи — надання їй економічних рис, характерних для інтегрованих у світову систему національних економік. Цей процес складний і тривалий, позаяк охоплює реорганізацію відносин власності, структури виробництва, системи розподілу, створення ринкової інфраструктури та ін. Реалізація цих завдань можлива за:

↳ **забезпечення економічної та інституційної підтримки національного суверенітету.** Передбачає формування самодостатньої економічної системи, що функціонує для потреб усього суспільства;

↳ **оцінки економічного потенціалу і визначення напрямів структурної перебудови.** Є однією з найважливіших передумов, яка визначає предмет входження України до системи світової економіки, готовність господарської системи до залучення у міжгосподарські зв'язки, напрями структурної перебудови виробництва;

↳ **розроблення і забезпечення реалізації обґрунтованої програми переходу до ринкових відносин з пріоритетом роздержавлення і приватизації, соціального захисту населення.** Національні економіки країн, що входять до світової економічної системи, сформовані як господарства ринкового типу. Міжнародні, або світові, господарські зв'язки також побудовані на засадах ринкових відносин. Тому інтеграція української економіки у світову систему передбачає здійснення політики ринкових реформ — переходу від жорсткого державного управління господарством до вільного підприємництва суб'єктів виробництва, до лібералізації зовнішньоекономічних зв'язків виробників та ін.;

↳ **оцінка експортного потенціалу, вироблення експортно-імпоротної стратегії та адекватного механізму регулювання зовнішньоекономічної діяльності.** Неабияке значення для такої діяльності має експортний потенціал країни — система виробництв у національній економіці, продукція чи послуги яких є предметом експорту;

↳ **стабілізації національної грошової одиниці та її включення до системи міжнародних розрахунків.** Своєю чергою, національна грошова одиниця може зміцнитися лише за високоефективної національної економіки, в якій мають бути зацікавлені держава й окремі виробники;

↳ **розв'язання проблеми зовнішньої заборгованості і розподілу активів колишнього СРСР переговорним чином.** Відсутність зовнішніх боргів прискорює розвиток економічних і соціальних процесів усередині країни, сприяє міжнародному співробітництву, а наявність заборгованості навпаки — ускладнює участь країн у світогосподарських зв'язках через її неплатоспроможність.

Соціально-культурні передумови. Престиж країни на світових ринках залежить не лише від політики держави, а й від внеску в розвиток країни конкретних виробників, культурно-мистецьких

діячів, спортсменів, науковців, представників національних меншин тощо. З огляду на це в Україні треба забезпечити такі соціально-культурні передумови:

➤ **формування почуття національної гідності, створення умов для соціально-культурної життєздатності національних меншин України.** За роки незалежності ще до кінця не подолано рабську психологію у частини населення, успадковану від колишнього СРСР. Економічна криза породжує вагання і невпевненість у майбутньому. Тому це завдання є одним із найважливіших;

➤ **створення сучасної, зорієнтованої на світові пріоритети системи народної освіти.** Система освіти в Україні потребує змін у руслі вимог економіки та інших відносин усередині країни і в системі світового господарства. Такі зміни пов'язані з удосконаленням навчальних планів і програм, методів навчання, забезпечення сучасними технічними засобами, обміну досвідом організації навчання з розвинутими країнами;

➤ **розвиток контактів з українцями, які проживають за межами України.** Діаспора України — це приблизно 10 млн. осіб. Одним із важливих напрямів розширення й поглиблення зв'язків із зарубіжними українцями є сфера національно-культурного розвитку. Першочергового значення набуває також створення у прикордонних районах України (зокрема в південних та західних областях) вільних економічних зон, взаємовигідне використання для організації таких зон досвіду і ресурсів зарубіжних українців — вихідців із цих регіонів.

Інфраструктурні передумови. Для розвитку національної економіки та її входження до світової економічної системи недостатньо відповідного виробничого потенціалу. Треба мати виробничу та соціальну інфраструктуру, які відповідали б світовому рівневі. Отже, розвиток світогосподарських зв'язків передбачає забезпечення таких інфраструктурних передумов:

⇔ **удосконалення транспортних комунікацій (морських, наземних, повітряних) для нормальної життєдіяльності суверенної держави.** До такої комунікації належать національні авіакомпанії, флот, транспортні корпорації, сервісне обслуговування транспортних перевезень та ін. В Україні транспортні комунікації достат-

ньо розвинуті, але потребують підвищення їхньої якості, зокрема утримання у належному стані транспортних засобів, забезпечення вищого рівня сервісного обслуговування тощо;

⇒ **розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних систем з їх включенням до міжнародних систем.** Важливе значення для розвитку системи світогосподарських зв'язків має інформаційне забезпечення.

Сучасна інформатика — це складні технологічні засоби, їхня широка мережа, яка потребує високої мобільності самої інформації, професіоналізму спеціалістів з інформаційної справи, об'єктивності інформації та ін. Україна, хоч і повільно, розвиває свою систему інформації та ін. Україна, хоч і повільно, розвиває свою систему інформації та ін. Україна, хоч і повільно, розвиває свою систему інформації та ін.

12.3.4. Вибір економічної інтеграції для України

За рівнем економічного розвитку сучасну Європу можна поділити на три економічні зони:

1. Зона ринкової економіки. Охоплює країни Західної Європи. Характерним для неї є відкритий рух капіталу, товарів, послуг, пошук праці, вибір місця проживання.

Господарські системи цих країн характеризуються високим рівнем технологій в обробних галузях, великою часткою цих галузей у ВВП, високою продуктивністю, етикою праці, ефективністю капіталовкладень, розвинутою конкуренцією, відповідністю макроекономічних показників, що сприяє зближенню національних економічних систем.

2. Зона першої стадії ринку. До неї входять країни Центральної Європи і Балтії. Тут відносно регламентовано переміщення капіталу, товарів, послуг, пошук праці тощо. Для економічних систем цих країн характерні невисокий рівень технологій обробних галузей, продуктивності, етики праці, ефективності капіталовкладень, конкуренції, готовності до економічної інтеграції.

3. Зона передринкової стадії. Охоплює країни Східної Європи. У ній відносно регламентований, інколи стихійний і нерегульований рух капіталу, фінансів, товарів, послуг, пошук праці тощо. Господарські системи країн цієї зони мають низький рівень обробних галузей у ВВП, а також технологій, продуктивності праці, ефективності капіталовкладень, етики праці, конкуренції та готовності до економічної інтеграції з країнами зони ринкової економіки.

На розвиток інтеграційних процесів у Європі значно вплинули економічні та політичні чинники. Для багатьох країн Західної Європи платформою для зближення є економічні інтереси. Країни Східної Європи перебувають під політичним впливом Росії, яка визначила пріоритет політичного зближення. Країни Центральної Європи, що раніше зазнавали політичного впливу Росії і, отже, були залучені до політичної інтеграції під її егідою, після розпаду так званої світової соціалістичної системи задекларували політичну й економічну інтеграцію з країнами зони ринкової економіки.

Отже, інтеграційні процеси в теперішній Європі також можна систематизувати за трьома групами:

- **Західна Європа, основними характеристиками якої є:**
 - ⇒ європейська інтеграція у формі Європейського Союзу;
 - ⇒ військова інтеграція у формі Північноатлантичного блоку (НАТО);
 - ⇒ політична інтеграція, яка в майбутньому можлива у формі конфедерації або федерації — Європи, політично об'єднаної в єдиному державному утворенні;
- **Центральна Європа, визначальними характеристиками якої є:**
 - ⇒ співпраця і партнерство у формі об'єднання Центральноєвропейської ініціативи, яке має на меті координацію економічних і політичних дій країн;
 - ⇒ військова інтеграція у формі Північноатлантичного блоку;
 - ⇒ економічна інтеграція у формі асоційованого членства в Європейському Союзі;
- **Східна Європа, основними характеристиками якої є:**
 - ⇒ політична інтеграція у формі Співдружності Незалежних Держав (СНД);

⇒ військова інтеграція у формі договору країн СНД про координацію заходів оборонного характеру;

⇒ економічна інтеграція (задекларована, але не розвинута).

Україна перебуває у зоні передринкової стадії, в якій домінує вплив політичної інтеграції з Росією.

Отже, вона повинна зробити свій вибір.

Вибір перший: Співдружність Незалежних Держав.

Питання про напрям економічної інтеграції дискутувалося відразу після відновлення незалежності України, але остаточного рішення не ухвалено. Відсутність консенсусу між політичними силами різної орієнтації не лише не дає змоги визначити цей напрям, а й перешкоджає кардинальним економічним реформам. Національно-демократичні сили обстоюють інтеграцію на рівноправних засадах партнерства і співробітництва з усіма країнами, комуністично-консервативні — якнайтіснішу інтеграцію з Росією на засадах, які вона декларує. Прихильники інтеграції з Росією (підписання економічного союзу в межах СНД) у 1993 р. заявляли, що українська економіка тримається на особистостях регіональних лідерів і управлінських команд, на директорському корпусі, що вихід на російський ринок і на ринки держав СНД для України є життєвою необхідністю; що закріпитися на цих взаємопов'язаних ринках для українських виробників означає забезпечити собі однакові з російськими конкурентами стартові умови, зокрема щодо цін на енергоносії та іншу сировину.

Такий підхід містить як позитивні, так і негативні елементи. Позитивним є те, що Україні не треба відмовлятися від економічних зв'язків на рівноправних засадах з будь-якими партнерами, у тому числі й з Росією, а негативним — практично ігнорування власного інтелектуального й економічного потенціалу, поспішність у підписанні економічного договору з Росією і Білоруссю.

У вересні 1993 р. під час розгляду питання про підписання договору було висловлено різні думки: від повної підтримки до категоричного заперечення. Наголошувалося, що багато статей проекту договору суперечить Конституції України, її законодавству, міжнародному праву; що встановлення економічних відносин передбачене договором про створення СНД, іншими документами, і

ці положення треба виконувати; що нема потреби створювати надбудовні, координуючі й керівні органи. Підсумком дискусії стало ухвалення рішення про приєднання України до економічного договору в межах СНД як асоційованого члена.

Дванадцятирічна практика існування СНД виявила неспроможність досягнення економічного зближення між її учасниками і спільного розв'язання складних соціально-економічних проблем. Щоб схилити Україну до політичного союзу, Росія намагалася економічно (здебільшого використовуючи енергетичний фактор) утримувати її у сфері свого політичного та економічного впливу. Це виявлялося у подвійних стандартах щодо оцінки розриву економічних зв'язків між російськими та українськими підприємствами після розпаду СРСР. Публічно відповідальність за це було покладено на українську сторону, насправді Росія обстоювала власні економічні та політичні інтереси. Позаяк багато українських підприємств виробляло напівфабрикатну продукцію для підприємств Росії, звуження економічних зв'язків з боку Росії помітно послаблювало внутрішні та зовнішні економічні потуги України, змушувало її бути податливішою при розв'язанні спірних питань. Зокрема, Росія майже удвічі обмежила ввезення цукру з України, хоча закуповувала його в Аргентині. На всі товари з України встановлювалися високі мита, що робило їх на російському ринку неконкурентоспроможними. Натомість тарифи на енергоносії для України вищі, ніж для країн Центральної та Західної Європи. Це є свідченням того, що в межах СНД пріоритетні не економічні, а політичні проблеми. Тому між Україною і Росією не вдалося запровадити режим вільної торгівлі.

Українське керівництво стоїть на позиції пріоритету економічної, а не політичної інтеграції у межах СНД. Упродовж шістнадцяти років Україна здійснювала політику зближення країн СНД через рівноправну економічну співпрацю. Вона поставила питання про створення у межах СНД зони вільної торгівлі як першої фази міжнаціональної економічної інтеграції (з того починали інтеграцію країни ЄС). На початку 2003 р. відбувся саміт країн СНД у Києві, на якому головування у СНД передано Президентові України. Було ухвалено рішення про підготовку проекту угоди про

створення зони вільної торгівлі між Україною, Росією, Білоруссю і Казахстаном, але у вересні 2003 р. підписано Угоду про єдиний економічний простір.

Вибір другий: Європейський Союз.

Незважаючи на намагання Росії і проросійських сил в Україні обмежити її економічну інтеграцію межами СНД, вона ще на початку 1993 р. розпочала офіційні переговори з країнами Заходу про залучення до процесу європейської інтеграції. Вони тривали майже рік (декілька раундів). На початку 1994 р. на засіданні Ради міністрів ЄС було розширено мандат Європейської Комісії (виконавчий орган ЄС) на переговори з Україною. На черговому раунді переговорів України з ЄС сторони виробили остаточний варіант Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС, яку 23 березня 1994 року парафував у Брюсселі український міністр закордонних справ, а 14 червня 1994 року Президент України в Люксембурзі підписав її. Україна стала першою з країн СНД, що підписала таку угоду.

У цьому документі зафіксовано підтримку України державами-членами ЄС як суверенної, незалежної держави в межах існуючих кордонів; сформульовано принципи створення механізму постійного політичного діалогу між Україною та ЄС, систем періодичних консультацій на різних рівнях з усього комплексу політичних, економічних, культурних та інших проблем. Головним інструментом реалізації партнерства є домовленість, що міститься в Угоді, про проведення регулярних зустрічей високих посадових осіб у рамках спільної Ради ЄС, здійснення контактів у рамках Комітету з питань парламентського співробітництва.

Угода закладає цілком нові засади економічних відносин між Україною і ЄС на принципах ринкової економіки, яка враховує особливості існуючого економічного стану України, а також новий характер ЄС. Вона передбачає поліпшення доступу України до ринків Західної Європи на основі принципу найбільшого сприяння; містить нові важливі положення, пов'язані з лібералізацією торгівлі й створенням стабільніших і передбачуваних умов комерційної діяльності, у тому числі скорочення кількісних обмежень,

а також особливі положення про захисні заходи та антидемпінгові процедури, забезпечення здорової, чесної конкуренції.

Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС заклала підвалини для ділової та інвестиційної діяльності на територіях партнерів (зокрема, нею передбачено соціальні гарантії для робітників, які працюють на територіях країн ЄС та в Україні на законних підставах); для заснування компаній та їх діяльності; для лібералізації руху поточних платежів і капіталів, пов'язаних із прямими інвестиціями. Україна і ЄС мають намір співпрацювати в поетапній реалізації положень про вільне переміщення товарів, послуг та капіталів.

Цей документ відкрив шлях до інтеграції України в широкий європейський економічний простір, а отже — у світову економіку.

З 1993 р. тривають переговори про укладення окремих угод між Україною і ЄС. Парафовано Угоду про торгівлю текстильними виробами. Відбулися консультації щодо укладення Угоди про створення контактної групи з питань вугілля і сталі та Угоди про торгівлю ядерними матеріалами.

Про зацікавленість розвинутих країн у співпраці з Україною в економічній галузі свідчать переговори зі США, Німеччиною, Великобританією та іншими країнами. Україна заявила, що вона дотримується чотирьох основних принципів реформування економіки: *макроекономічна стабілізація; лібералізація; соціальний захист населення; здійснення структурних змін, у тому числі змін форм власності.*

Американська сторона, зокрема, підтвердила свою готовність підтримати конкретні кроки економічної реформи в Україні, ініціювати підтримку і з боку країн “*Великої сімки*”, МВФ, Світового банку, ЄБРР. Однак було наголошено, що інтенсивність цього процесу залежить від поступу реформ. У 1994 р. країни “*Великої сімки*” виділили для здійснення економічних реформ і стабілізації економіки України 4 млрд. дол. США. Фінансова підтримка України розвинутими країнами можлива була лише за виконання нею певних умов: ліквідації ядерної зброї; приєднання до договору про нерозповсюдження ядерної зброї; підвищення темпів здійснення економічних реформ; дотримання прав людини та ін.

У 90-ті роки проводилися консультації з фахівцями з країн ЄС у Міністерстві економіки України, Міністерстві фінансів України, НБУ, Міністерстві зовнішньоекономічних зв'язків щодо можливостей розширення двостороннього співробітництва та оцінки процесу реформ в Україні.

У червні 1995 р. у Брюсселі підписано Тимчасову торговельно-економічну угоду, яка передбачає переведення зв'язків між Україною і Європейським Союзом у практичну площину.

Масштабними є спільні науково-технічні програми, наприклад *Ict* — у галузі термоядерної енергії, *Joule* — у енергетиці, *Espvit* — в інформатиці, *PACE* — у зв'язку, *Comett* — для підвищення кваліфікації наукових працівників, *Brite-Euran* — із впровадження сучасної технології і матеріалів у промисловість, *Cude* — у біотехнології, *Aim* — у медичному обслуговуванні та розширенні програми *Eureka* для розвитку новітніх технологій у галузях, в яких Західна Європа відстає від США та Японії. Діють спільні науково-дослідні організації.

На межі XX — XXI ст. Радою Європи запроваджено загальноєвропейську освітню програму “*Komenski*”, названу на честь відомого чеського вченого, гуманіста і педагога XVI ст. *Я.-А. Коменського*. Крім того, країни Західної Європи планують розроблення і реалізацію програми “*Galileo*”, яка має на меті незалеження Європи від послуг США у сфері космічної навігації.

Інтеграційна система країн Західної Європи складається з Європейського Союзу і Ради Європи. Це незалежні організаційні структури, об'єднані єдиними стратегією, метою, цінностями в Європейську Співдружність, символом якої є синій прапор з 12 золотими зірками, котрі символізують терпимість, свободу, демократію, права людини, справедливість, етику, довіру, солідарність, взаємоповагу, громадянськість, рівність — принципи, що визначають пріоритети загальнолюдських цінностей, є основою європейської інтеграції. Усі рішення приймаються колегіально, узгоджено, доводяться до країн-учасниць інтеграційної групи і регулюються управлінськими міжнаціональними структурами.

Керівний орган ЄС — Рада Міністрів, яка ухвалює рішення з основних питань діяльності ЄС і укладає міжнаціональні угоди від

імені ЄС. Члени Ради — міністри закордонних справ країн-учасниць. Постанови Ради мають обов'язкову силу, а кожна з них — відповідні способи застосування: регламенти підлягають безпосередньому застосуванню в усіх країнах, директиви — через ухвалення національних актів, рішення торкаються лише окремих підприємств і організацій, а рекомендації не мають обов'язкової сили.

Широкими повноваженнями наділена Комісія ЄС — адміністративний орган, який готує пропозиції для Ради ЄС, контролює виконання її постанов, ухвалює самостійні рішення з окремих питань.

Діяльність Європейського парламенту. Європейського суду і Європейської юстиції спрямована на дотримання норм, визначених принципами і цінностями, на яких ґрунтується європейська співдружність.

Україна здійснює заходи, спрямовані на зближення з Європейським Союзом. У квітні 2003 р. її офіційно запросили на саміт країн ЄС, що відбувся в Афінах, на якому було підписано угоди про членство в ЄС з травня 2004 р. ще з десятьма країнами: Польщею, Угорщиною, Чехією, Словаччиною, Литвою, Латвією, Естонією, Кіпром і Мальтою, а трохи пізніше з Болгарією та Румунією. Усі вони стали членами Європейського Союзу.

12.3.5. Міжнародна підтримка ринкових перетворень в Україні

Одним із головних досягнень світової економіки на сучасному етапі є посилення взаємозв'язку інтеграції, інвестицій, виробництва і торгівлі. Між країнами світу встановлено зв'язки не лише щодо імпорту та експорту товарів, а й щодо їх виробництва.

Розвиток відносин з ЄС у тривалій перспективі з огляду на геополітичний, гео економічний та історичний європейський статус України має бути одним із пріоритетів її зовнішньоекономічної політики. Зовнішньоекономічні відносини України з ЄС повинні передбачати забезпечення інтеграції вітчизняного господарства в загальноєвропейський економічний простір. Це значною мірою залежить від реалізації положень Угоди про партнерство і співробіт-

ництво між ЄС і Україною, а також Тимчасової угоди про торгівлю. Основа цього процесу — дотримання вимог закону господарської збалансованості й умов сталого динамічного поступу.

Модель закону господарської збалансованості описується формулою:

$$Q_c = v\Gamma_v$$

де Q_c — національна пропозиція; $v\Gamma_v$ — національний попит, між якими мають зберігатися відносна збалансованість і рівновага. ЄС пропонує економічні критерії, дотримання яких країнами-кандидатами до цієї організації є обов'язковим. Критерії, за якими оцінюють готовність країни-кандидата до вступу в ЄС, групують на:

1. Критерії збалансованості й стабільності. Передбачають оптимізацію структурних пропорцій економічного потенціалу (промисловості, сільського господарства, будівництва, послуг) і оптимізацію пропозицій національного продукту (готового продукту, інвестиційного продукту, послуг, продукту ноу-гау, сировинного продукту).

2. Критерії динаміки виробництва і доходів. Згідно з ними щорічні темпи зростання ВВП не повинні бути менші за 3—6 %, інвестицій 2—5 %; рівень безробіття 1—2 % активного населення; темпи зростання доходів населення 2—3 %. Від'ємні показники сальдо бюджету — не більше 3 % ВВП. Важливим є нульове або позитивне зростання національних заощаджень, відсутність зовнішньої та внутрішньої заборгованості або наявність надійних гарантій погашення боргів.

3. Критерії обміну і цін. Це критерії якості, конкурентоспроможності товарів, а також кредитоспроможності, платоспроможності підприємств, держави, соціальної захищеності населення, загальноприйнятої у світі відсоткової ставки, інфляції на рівні 1—2 % на рік.

Відповідно до цих критеріїв пріоритетами інтеграції України в ЄС мають стати:

⇒ юридичне закріплення статусу України як держави з перехідною економікою у законодавстві ЄС для отримання відповідної торговельно-економічної, фінансово-кредитної, інвестиційної підтримки;

⇒ розширення доступу українських товарів на європейські ринки;
 ⇒ підтримання ефективних національних товаровиробників через удосконалення міжнаціонально-правового механізму захисту їх інтересів;

⇒ приведення українського законодавства у відповідність зі стандартами ЄС та СОТ з урахуванням національних економічних інтересів і специфіки економіки України.

Найважливіший етап на шляху набуття Україною асоційованого, а згодом і повноправного членства в ЄС — створення політичних, економічних і правових умов для переговорів про зону вільної торгівлі між Україною і ЄС.

Щодо того корисним є досвід країн Центральної Європи і Балтії, які одразу взяли курс на політичне й економічне зближення з країнами Західної Європи. Переживши різке скорочення ВВП і подолавши подекуди багаторічну репресію (помірний, некритичний спад виробництва) адаптаційного періоду, вони досягли економічного зростання завдяки чіткій політичній визначеності, яка забезпечила приплив західного капіталу. Кожна з них отримала 20 — 40 млрд. дол. США фінансової підтримки, що сприяло реструктуризації їх економік і входженню у першу стадію ринкових відносин. Інтеграція країн Центральної Європи до ЄС відбулася у 2004—2007 рр., запровадження грошової одиниці євро — з 2007 р. Такій інтеграції сприяли:

⇒ політична більшість у національно зорієнтованих реформаторських силах, які стимулювали відповідні політичні та економічні процеси з центру;

⇒ започаткування реформ лібералізацією цін і макроекономічною стабілізацією, зокрема боротьбою з інфляцією та скороченням дефіциту бюджету;

⇒ лібералізація торгівлі на початковому етапі реформ, передусім запровадження обмеженої внутрішньої конвертованості валюти для комерційних операцій, скасування монополії на зовнішню торгівлю, відкритість національної економіки для контактів зі світом;

⇒ одночасне здійснення макроекономічних структурних реформ; лібералізація зовнішньої торгівлі та стимулювання експорту, що сприяло економічному зростанню;

✎ створення за короткий час інститутів ринкової економіки: орієнтовані на ринок норми договірної права: банківська система з незалежним центральним банком і новими комерційними банками; податкова система; обмежене втручання держави та її органів в економіку; створення нових систем соціального захисту;

✎ попередня реструктуризація країнами, які мали велику зовнішню заборгованість, своїх боргів для поліпшення міжнаціональної кредитоспроможності;

✎ забезпечення вигідних умов для іноземних капіталовкладень.

Завдяки реалізації цих заходів країни Центральної Європи майже безболісно реформували свої економічні системи, наблизилися до європейських соціально-економічних стандартів, поступово інтегрувалися в європейські торговельно-економічні структури, прилучилися до системи європейської безпеки.

На тлі цих країн помітним є значне відставання України через її непослідовність як у зовнішньополітичній орієнтації, так і в реформуванні політичної, соціально-економічної систем. Тяжіння до структур СНД, співробітництва з пострадянськими країнами значно уповільнили наближення української економіки до європейських стандартів.

Активізація зовнішньої торгівлі та прямих іноземних інвестицій. Україна докладає зусиль, щоб стати членом СОТ, ініціює створення зони вільної торгівлі в межах країн СНД. Така політика є перспективною і потребує реальних заходів для її реалізації. Відкриття зовнішню торгівлю веде більшість країн світу. В останні 30 років завдяки міжнародній торгівлі багато країн здійснило стрибок від бідності до заможності. У 60-ті роки ХХ ст. з усуненням торговельних бар'єрів почалося стрімке економічне зростання Іспанії. Східноазійські "тигри" — Гонконг, Південна Корея, Сингапур і Тайвань — стрімко розвивалися завдяки зростанню приватного промислового експорту. З 1978 р. зовнішня торгівля сприяла зрушенням в економіці Китаю, перетворенню його на країну з найвищими темпами зростання у світі. Обсяг китайського експорту збільшився з 10 млрд. дол. США у 1978 р. до приблизно 100 млрд. дол. у 1993 р., і за обсягом торговельного обороту Китай увійшов до першої десятки країн світу.

Україна також може прискорити економічне зростання завдяки міжнародній торгівлі. Для належного її розвитку вона має потужну промислову базу, висококваліфіковані науково-технічні кадри, її порівняльну перевагу слід формувати у промисловому виробництві, оснащеному найновішими технологіями.

Кредитно-інвестиційна підтримка України. Входження України до світового господарства, інтеграція з країнами Європи нереальна без належної фінансової підтримки приватних і державних кредиторів ринкових країн. Їхня допомога стимулюватиме і прискорить необхідні ринкові перетворення, тому важливо створити сприятливі умови для залучення нових чужоземних інвестицій, зокрема забезпечити високі темпи здійснення реформ.

Фінансова допомога одних країн іншим зумовлена:

➤ гуманітарними міркуваннями країн-донорів. У більшості розвинутих держав світу діють програми допомоги біднішим країнам, зокрема тим, що стали на шлях економічних реформ;

➤ стратегічним фактором; країна, що опинилася у глибокій економічній кризі, становить серйозну загрозу не лише для своїх сусідів, а й для світу.

Джерелом офіційної фінансової підтримки є допомога, що надходить від окремих урядів розвинутих країн у двох формах: 1) прямі кредити і безвідплатні позики урядам країн-реципієнтів для розв'язання гуманітарних і економічних проблем; 2) кредити компаніям цих країн для придбання у країни-донора промислового обладнання та інших товарів (американський Експортно-імпортний банк, що є державною установою, здійснює саме таку діяльність). Отже, ці кредити є взаємовигідними.

Навіть за сприятливих обставин Україні знадобиться ще багато часу для переходу до ринку. З огляду на це розвинутих країнам, зацікавленим в успіху демократичних та економічних перетворень в Україні, доцільно було б реорганізувати свою програму допомоги. Вона в ідеалі мала б надаватися за двома напрямками.

Перший напрям — підтримка Державного бюджету України за рахунок безвідплатних кредитів та перегляду боргових умов. Нині Україна має значний бюджетний дефіцит. Навіть за скорочення

видатків і підвищення ефективності оподаткування державний бюджет, найімовірніше, ще тривалий час не буде збалансований.

Без міжнародної фінансової допомоги бюджетний дефіцит відшкодуватиметься насамперед за рахунок кредитів НБУ. Відповідно він, як і раніше, житиме інфляцію, що породжує суспільну нестабільність і невизначеність. Якщо уряд матиме змогу покрити дефіцит бюджету не за рахунок зростання маси грошей, а за рахунок міжнародних кредитів, бюджетний дефіцит не зникне, однак знизиться рівень інфляції і відповідно зростуть економічна та політична стабільність.

Другий напрям — безвідплатні кредити українським підприємствам, передусім приватним, що сприятиме зростанню обсягів виробництва у споживчих галузях промисловості та сфері послуг.

Така програма чужоземної допомоги матиме успіх лише за умови, що Україна не зійде з курсу ринкових реформ, і уряд визначатиме та обговорюватиме шляхи найвигіднішого використання цієї допомоги зі своїми західними партнерами.

ТЕМА 13

НАЦІОНАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Стабільний і динамічний розвиток національної економіки, її ефективність і конкурентоспроможність на внутрішньому і світовому ринках тісно зв'язані з економічною безпекою країни. Поняття “*економічна безпека країни*” відображає спроможність усіх державних, правових, господарських інститутів країни захищати інтереси своїх ключових виробничих суб'єктів в рамках національних і міжнародних правових норм, за дотримання та поваги національних господарських традицій і вартостей.

Економічна безпека країни сьогодні перейшла до проблем, якими зацікавлені фахівці найрізноманітніших профілів, що працюють у сферах економіки, політики, права, міжнародних відносин.

13.1. Економічна безпека в системі національної безпеки України

Економічна безпека — частина загальної системи національної безпеки України. Вона стосується усіх сторін життя держави, економіки і нації загалом. Її розвиток треба розглядати в загальному контексті формування системи національної безпеки України.

Політичні, соціально-економічні, геополітичні та міжнародні зміни, що відбуваються у процесі реформування постсоціалістичного простору, мають фундаментальний характер і зачіпають весь комплекс відносин і структур у сфері національної і міжнародної безпеки. Якщо розглядати їхні довгострокові стратегічні аспекти, то об'єктивно складаються елементи нової парадигми при переході до ринкової економіки:

↳ *перехід у системі міжнародних відносин від концепції балансу сил до концепції балансу інтересів;*

↳ рух від ідеології і структур національної безпеки конфронтаційного типу в бік моделей, які засновані на відносинах партнерства і рівноправного міжнародного співробітництва;

↳ доповнення принципу захисту території принципом забезпечення безпеки особистості.

Основним суб'єктом, який має забезпечувати національну безпеку України, виступає держава. Вона повинна діяти через органи законодавчої, законогарантійної, господарської, правоохоронної і судочинної влад.

13.1.1. Концепція національної безпеки України

Концепція національної безпеки нової незалежної демократичної держави Україна почала формуватися після розпаду СРСР. Вона виходить з перспектив багатополярного світу, в якому поряд з військово-силовими чинниками зростає роль економічних, політичних, науково-технічних, екологічних та інформаційних умов.

Сутність концепції національної безпеки України. Ураховує загострення міжнародної конкуренції за володіння природними, технологічними, інформаційними ресурсами, ринками збуту. При тому баланс позитивних і негативних сторін нинішньої фази становлення багатополярного світу зміщується, що підвищує рівень вимог до здорового глузду в політиці та економіці. Хоч вплив України на вирішення кардинальних питань міжнародного життя є малопомітний, проте вона має чималі передумови для того, щоби прискорити розвиток і позиції міцної держави, займати важливе місце в розвитку всієї Європи і здатної забезпечити добробут свого народу. Це засвідчують природний, культурний, освітній і науковий потенціал України, її унікальне геостратегічне положення в Європі, транспортно-транзитні можливості, перехід до демократії і багатоукладної економіки.

Концепція обґрунтовує і вводить в обіг офіційних документів поняття національних інтересів, запропонувала їх достатньо повне визначення, дала комплексну систематизацію можливих і реальних загроз, визначила основні контури, інститути і механізми національної безпеки України. Національні інтереси у сфері економіки визнано ключовими. У зв'язку з цим комплексне розв'язан-

ня проблем, пов'язаних з реалізацією національних інтересів України, можливе лише на основі стійкого функціонування національної економіки за напрямками: ↳ впровадження інновацій й підвищення продуктивності та ефективності функцій праці і капіталу, ↳ збалансованості споживчого ринку за обсягами товарів і доходів, ↳ конкурентоспроможності українських товарів на світових ринках.

Концепція ураховує останні політичні, економічні та інші напрями розвитку світу й окремих країн, визначає розв'язання національних інтересів за основними напрямками, широко обґрунтовує загрози та механізми захисту національної безпеки. Зокрема відзначається, що у сфері економіки загрози мають комплексний характер і зумовлені значним зростанням номінального (за рахунок цін) валового внутрішнього продукту та застоєм його реального (за рахунок незмінних обсягів натурального виробництва товарів) показника, низьким рівнем інвестицій, інновацій, стабільною стагнацією аграрного сектора, незбалансованістю банківської системи, надмірним зростанням маси грошей, зовнішньої заборгованості, тенденціями до переважання в експорті сировинних ресурсів, в імпорті — предметів першої необхідності і ліків.

Послаблення науково-технічного і технологічного потенціалу країни, скорочення досліджень у стратегічно важливих напрямках науково-технічного розвитку, відплив за кордон спеціалістів, учених та інтелектуальної власності загрожують Україні втратою можливостей просуватися до рівня розвинутих країн, деградацією наукомістких виробництв, посиленням зовнішньої нафто-газопаливної і технологічної залежності з підривом обороноздатності.

Негативні процеси в економіці значною мірою спонукаються політичним протистоянням між владними силами проєвропейського і проросійського векторів розвитку України, що призводить до посилення політичної нестабільності, економічного застою, інфляційних процесів і погіршення рівня життя українців.

Політико-економічна дезінтеграція, соціальна диференціація суспільства, девальвація духовних вартостей, політична, економічна, правова корупція на різних рівнях державної і господарської влади сприяє посиленню напруженості у взаємовідносинах регіо-

нів (Схід-Захід), владних структур, що є загрозою державному ладові і економічній системі загалом. Особливою гостроти набуває криміналізація у системі відносин "підприємства (бізнес) — правоохоронні органи — суди — різні рівні влади". Зростанню організованої злочинності сприяють ідеологічне й політичне непорозуміння, корисливість, зловживання службовим становищем, інерція демократичних перетворень і ін. Наслідки того проявляються у послабленні правового контролю за ситуацією в Україні, у злитті окремих елементів виконавчої, правоохоронної, законодавчої влад з кримінальними структурами, проникнення останніх у сферу управління банківським бізнесом, великими підприємствами, приватизацію землі і підприємств, торговельну мережу тощо.

Загрозу національній безпеці створюють глибока поляризація суспільства на вузькі клани багатих і переважну більшість мало-забезпечених громадян, збільшення частки населення, що живе за межею бідності, безробіття.

Завдання національної безпеки України. В Україні схильні вважати, що головними завданнями у сфері забезпечення національної безпеки є:

- *свочасне прогнозування і виявлення зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці;*
- *реалізація оперативних і довгострокових заходів запобігання і нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз;*
- *забезпечення суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її кордонів;*
- *підвищення економіки і рівня життя населення; проведення незалежного політичного й економічного курсу;*
- *подолання науково-технічної і технологічної незалежності України від зовнішніх чинників;*
- *удосконалення системи державної влади, проведення демократичних реформ, побудова національно-громадянського суспільства;*
- *впровадження принципу в державотворенні "верховенство права над законом і закону над владою" та дотримання законів усіх громадян і чиновників;*
- *рівноправні політичні й економічні відносини України з іншими країнами світу;*

- *підвищення рівня обороноздатності країни;*
- *створення передумов євроатлантичної інтеграції України;*
- *вихід українських товарів на світові ринки та вхід чужоземних капіталів в українську економіку.*

В умовах лібералізації зовнішньої торгівлі при входженні України у Світову Організацію Торгівлі (СОТ) та загостренні конкуренції на світовому ринку товарів і послуг треба посилити захист інтересів українських товаровиробників. Важливого значення набуває проведення збалансованої кредитно-фінансової політики, спрямованої на поетапне скорочення залежності України від зовнішніх кредитних запозичень і зміцнення її позицій у міжнародних фінансово-економічних організаціях. Для посилення ролі держави в регулюванні діяльності іноземних банківських, страхових та інвестиційних компаній треба запровадити відповідні та обґрунтовані обмеження на передання в експлуатацію зарубіжним компаніям родовищ стратегічних природних ресурсів, телекомунікацій, транспортних і товарних мереж. Ефективні заходи повинні бути вжиті також у сфері валютного регулювання і контролю для створення умов для запобігання безконтрольного вивозу капіталу.

Напрями забезпечення національної безпеки України. В сучасних умовах розвитку України основними напрямками забезпечення національної безпеки треба вважати: *правову підтримку реформ і створення ефективного механізму контролю за створенням законодавства країни, що забезпечує економічне зростання; звуження державного контролю за економікою, створення правових, економічних, фінансових передумов саморегулювання виробництва і швидкої адаптації виробників до ринкової конкуренції; вжиття необхідних заходів для подолання наслідків економічної кризи, збереження і розвиток технічного прогресу в галузях соціального комплексу, впровадження інноваційних технологій, забезпечення економічного зростання за зниження імовірності техногенних катастроф, підвищення конкурентоспроможності української продукції та підвищення добробуту людей.*

Перехід до високоефективної і соціально орієнтованої ринкової економіки має здійснюватися через поступове формування

оптимальних механізмів організації виробництва і розподілу товарів та послуг для максимально можливого зростання добробуту суспільства і кожної людини.

Насамперед треба вирішувати завдання, пов'язані з подоланням деформацій у структурі української економіки, забезпеченням випереджувального зростання виробництва наукомісткої продукції і продукції високого ступеня переробки та зменшенням матеріальних затрат і втрат, підтримкою галузей, що складають основу розширеного відтворення, забезпечення повної зайнятості населення.

Державі треба посилити підтримку інвестиційної та інноваційної активності, вживати заходів для створення збалансованої і стійкої банківської системи, що відповідає б вимогам ринкової економіки, полегшувала б доступ підприємств до довгострокових кредитів на фінансування капітальних вкладень та створення нових продуктів. Одним із важливих напрямів посилення національної та економічної безпеки України є прискорений розвиток конкурентоспроможних виробництв та й галузей загалом. Цьому можуть сприяти заходи передачі військових технологій цивільному виробництву, особливо для виробництва товарів широкого вжитку.

Важливого значення набуває концентрація фінансових і матеріальних ресурсів на пріоритетних напрямках науки і техніки, надання підтримки провідним науковим школам фундаментального й ужиткового значення, прискорення формування національної технологічної бази, залучення для того приватний капітал, у тому числі через формування фондів і використання грантів, реалізація програм першочергового розвитку територій, що мають високий науково-технічний потенціал, захист державою інтелектуальної власності всередині країни і за її межами, розширення загальнодоступної мережі науково-технічної і комерційної інформації, створення рівних умов для підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств незалежно від форми власності та ін.

Пріоритет економічних чинників принципово важливий для зміцнення держави, реального забезпечення соціальних гарантій, розвитку механізмів колективної відповідальності і демократичного, соціального партнерства.

13.1.2. Сутність економічної безпеки

Національно-економічна безпека тісно пов'язана з вирішенням питань національно-державних інтересів. Саме через категорію національно-державних інтересів поєднуються проблеми економічного потенціалу і економічної потуги держави, зокрема стан генфонду нації, передумови і умови його фізичного здоров'я та соціально-культурного розвитку, геополітичні і геоекономічні позиції України в сучасному світі.

*** Національно-економічні інтереси** — життєво важливі інтереси титульної нації та інших етнічних і соціальних груп суспільства, котрі цивілізовано самоорганізуються як єдина нація і політично формуються як держава.

Важливу роль при тому відводять власне економічній безпеці як основі матеріального добробуту державної нації.

*** Економічна безпека** — надійна і забезпечена всіма необхідними засобами та інститутами держава, урахуваючи силові структури і спецслужби, захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз, економічних втрат.

Стан економічної безпеки оцінюється переліком параметрів, критеріїв та індикаторів, що визначають ринкові межі функціонування економічної системи. Види економічної безпеки визначаються залежно від сфер і галузей економічної діяльності та відповідних ринків. У реальному секторі економіки йдеться про безпеку:

→ **виробничо-технологічну, промислову** — упорядкування виробництва і розподілу національного продукту;

→ **інфляційну безпеку** — запобігання зростанню цін;

→ **зовнішньоекономічну безпеку** — упорядкування відносин зовнішньої торгівлі;

→ **інформаційну безпеку** — забезпечення економіки новими технологіями;

→ **глобалізаційну** — забезпечення входження у світову економіку на рівнопартнерських засадах і недопущення поглинання української економіки;

→ *інтелектуальну* — забезпечення захисту патентів, митного регулювання і ін.

Економіка України не може розвиватися без відносин з іншими країнами. Країни інтегруються, формують міжнародні фінансові та інші об'єднання і здійснюють вивезення капіталів, створення філіялів банків тощо. Це не проходить мимо жодної країни, яка здійснює зовнішню торгівлю. Отже, економічна безпека пов'язана насамперед з недопущенням загроз:

↳ посилення поляризації суспільства — зростання бідності, безробіття, затримки з виплати заробітної платні та ін.;

↳ подальшої реформованості і розбалансованості української економіки, зумовлених переважанням базових виробництв над соціальними та півфабрикатної продукції над продукцією кінцевого соціального споживання, низькою продуктивністю і ефективністю виробництва та конкурентоспроможністю продукції, приватизацією російськими компаніями українських базових і соціальних виробництв, що призводять до технологічного застою з відповідними негативними економічними та соціальними наслідками, зростанням маси грошей над реальною вартістю національного продукту та ін.;

↳ посилення нерівномірності економічного і соціального розвитку регіонів України, що зумовлено нераціональним розподілом капітальних вкладень, ідеологічним поділом “Схід — Захід” та політичним протистоянням владних чиновників різних регіонів, викликаного політичним впливом російських політиків і державних чиновників на підтримку в Україні вигідної їм “п'ятої колони”;

↳ криміналізація економічної діяльності в Україні, викликаній низьким рівнем доходів на душу населення, зростанням частини державних, правоохоронних, судових, фінансових органів з організованою злочинністю, можливість доступу кримінальних і кланових структур до управління державними фінансовими, приватизацією, підприємствами, ресурсами та ін.

Запобігання чи хоч би пом'якшення наслідків дії загроз економічної безпеки потребує чіткого визначення і постійного моніторингу чинників, які підривають стійкість і стабільність соціально-економічної системи України.

Світова практика і реальний стан сучасної української економіки дають можливість визначити орієнтири щодо меж економічної безпеки у сфері інфляції, фінансів, виробництва, безробіття.

Інфляція. Інфляційна безпека країни оцінюється з погляду рівноваги, стабільності і збалансованості на ринку $Q\mu = v\Gamma_{\mu}$, де Q — фізична кількість товарів, робіт і послуг, μ — ціна одиниці товару, робіт і послуг, Γ_{μ} — маса грошей, v — коефіцієнт оборотності маси грошей. Відносна рівновага економіки вважається за умови що індекс цін становить 0,1 — 1,5 % за рік. За умови 3 — 5 % — виникає турбота про порушення рівноваги. За рівня 6 — 9 % — вважають високим рівнем інфляції. А за рівня цін 10 % і більше — гіпертрофована інфляція, тобто економічно небезпечна ситуація, що потребує втручання у її подолання.

Фінанси. В основі фінансової безпеки є насамперед оптимізація оподаткування, яке здатне значною мірою спотворювати процес розподілу ресурсів, викликати скорочення випуску продукції. Межа, за якою податок перетворюється на антистимул, визначається податковою ставкою, що не перевищує 30 % від доходу платників податків.

Небезпечним також є зростання державного боргу на фінансування дефіциту бюджету. Річ у тому, що збільшення боргу негативно впливає на ринки капіталу, позаяк інтерес інвесторів може цілеспрямовано переходити на заволодіння державними цінними паперами замість корпоративних. Це звужує можливості нагромадження основного капіталу, зменшує випуск продукції від потенційно можливого рівня, призводить до зниження рівня життя людей.

Виробництво. У періоди якісних трансформацій і радикальних економічних реформ допустимими є або мінімальні (на рівні 0,5 — 1,5 %), прирости реального ВВП, або невеликі, нетривалі спади, що не перевищують 2 — 3 роки. За стабільного розвитку темп зростання ВВП не перевищує 3 — 4 % на рік за інфляції 0,0 — 0,1 %.

Безробіття. За зрівноваженої і стабільної економічної системи рівень природного безробіття становить 3 — 5 %. У періоди кардинальних економічних зрушень безробіття може мати 15 — 22 %,

але не більше 2 — 3 років. В інших випадках це вважається потенційною загрозою економічній безпеці.

Підтримувати стан економіки на рівні збалансованих основних макроекономічних параметрів — вельми складне завдання. Потрібна політична воля усіх владних сил і суб'єктів господарювання загалом.

13.1.3. Інституційні основи системи економічної безпеки

Проблеми національно-економічної безпеки властиві всім країнам, незалежно від їхнього рівня розвитку. Досвід показує, що краще захищають свою національну й економічну безпеку високо-розвинуті країни. Це дає підстави говорити, що економічна безпека держави має забезпечуватися насамперед: *високою продуктивністю національної праці і капіталу; високою ефективністю виробництва національного продукту, тобто низькою затратністю праці і капіталу в одиниці продукції; високим рівнем якості продукції і послуг та їх конкурентоспроможністю на внутрішньому і світовому ринках.*

Реалізація системи економічної безпеки неможлива без чіткої організаційної структури з обґрунтованим розподілом функцій і повноважень різних органів по вертикалі й горизонталі державної влади.

Проблематика економічної безпеки повинна бути в полі зору законодавчої, законодавчій, господарської, правоохоронної та судової влад. Повинні діяти структури антимонопольного контролю, антикорупційної діяльності. У цій справі мають чітко функціонувати Генеральна прокуратура України і її підрозділи в регіонах, суди та інші правові органи. Крім того, проблеми економічної безпеки повинні вирішувати місцеві органи влади, Кабінет Міністрів України.

Згідно з Конституцією України на чолі всієї системи національної безпеки стоїть Рада Національної Безпеки й Оборони України, яку очолює Президент України, котрий координує діяльність усіх органів та інститутів, що входять до цієї системи.

Рада Національної Безпеки й Оборони України покликана виконувати такі важливі функції:

➤ *проводити стратегічне планування, визначити пріоритети національного розвитку України, формулювати середньо- і довгострокові цілі, форми і методи забезпечення національної безпеки країни;*

➤ *готувати принципи проекти і рішення Президента України з ключових питань внутрішньої і зовнішньої політики;*

➤ *координувати дії міністрів і відомств щодо виконання рішень Президента України.*

Рада Національної Безпеки й Оборони України може функціонувати ефективно як дорадчий орган при Президентові України, де Президент має право вирішального голосу відповідно до своїх конституційних повноважень. Президент повинен керуватися своїм конституційним обов'язком як гаранта Конституції України. У цей же час Рада Національної Безпеки й Оборони України не повинна конкурувати з урядом чи намагатися його заступити. Але ключові рішення з питань національної безпеки будуть досить ефективними лише в тому разі, якщо Рада Безпеки забезпечить узгоджену діяльність міністерств і відомств, кожне з яких відповідає за свої напрями роботи.

Ці вимоги значною мірою ураховані чинними правовими документами. В Положенні про Раду Національної Безпеки й Оборони перелічені її головні функції і завдання:

➔ *визначення життєво важливих інтересів суспільства і держави, виявлення внутрішніх і зовнішніх загроз об'єктам безпеки;*

➔ *розроблення основних напрямів стратегії безпеки країни та організації підготовки національних цільових програм її забезпечення;*

➔ *підготовка рекомендацій Президентові України для ухвалення рішень з питань внутрішньої і зовнішньої політики держави у сфері забезпечення безпеки особистості, держави, суспільства загалом;*

➔ *підготовка оперативних рішень для запобігання надзвичайним ситуаціям, які можуть призвести до чималих негативних політичних, соціальних, економічних, військових, екологічних та інших наслідків, їх організування та ліквідації;*

→ підготовка пропозицій Президентові України щодо запровадження, продовження чи скасування надзвичайного стану;

→ розроблення пропозицій щодо координації діяльності органів української господарської влади у процесі реалізації ухвалених рішень у царині безпеки та оцінка їхньої ефективності;

→ удосконалення системи безпек через розроблення пропозицій щодо реформування чи створення нових органів.

Рада Національної Безпеки й Оборони України відповідно до основних завдань та напрямів своєї діяльності створює міжвідомчі комісії, тобто основні робочі органи. Залежно від покладених на них завдань комісії можуть створюватися за функціональним чи регіональним напрямом роботи на постійній чи тимчасовій основі.

Постійні міжвідомчі комісії Ради Національної Безпеки й Оборони України готують пропозиції і рекомендації з основних напрямів державної політики у сфері безпеки особистості, держави і суспільства, сприяє координації діяльності центральних органів господарської влади та місцевих органів самоврядування. Для вирішення важливих окремих питань безпеки можуть створюватися і тимчасові міжвідомчі комісії.

Постійні і тимчасові міжвідомчі комісії Ради Національної Безпеки й Оборони України у своїй роботі тісно взаємодіють з апаратом Ради Безпеки. Частина органів, що відповідають за економічну безпеку, підпорядковуються безпосередньо Президентові України. У структурах Служби безпеки України функціонує служба економічної контррозвідки. У складі Міністерства внутрішніх справ України функціонує Управління боротьби з організованою злочинністю. Спеціальними проблемами забезпечення фінансової безпеки займається така спеціальна силова структура, як податкова міліція. У структурах Міністерства юстиції створені підрозділи, що відповідають за економічну безпеку у царині інтелектуальної власності.

Значний обсяг роботи з економічної безпеки зосереджений у структурах Кабінету Міністрів України: Міністерство фінансів, Міністерство економіки та ін. Ці міністерства також контролюють багато питань захисту національних інтересів, пов'язаних із

режимами залучення чужоземних капіталовкладень, з експортом капіталу і товарів.

Питання валютної безпеки, золотовалютних резервів, регулювання валютного ринку і відповідного курсу є у компетенції Національного банку України. Валютний контроль здійснює також Державна митна служба України. Усі питання, що стосуються стійкості і захищеності державних фінансів, регулювання дефіциту та внутрішньої і зовнішньої заборгованостей, контролює Міністерство фінансів України.

Питаннями продовольчої безпеки відають Міністерство аграрної політики України та інші суміжні відомства.

Така складна система потребує відлагодженої організаційної концепції, надійних інструментів регулювання і координації, механізмів саморозвитку і самокоригування.

13.2. Проблеми і пріоритети економічної безпеки України

Проблеми, з якими зіткнулася Україна, почавши перехід до ринку, пов'язані не так з потенціалом і структурою економіки (хоча передусім вони мали стати предметом перебудови), а з політичним і економічним мисленням, успадкованим від колишньої командно-адміністративної системи.

Капіталізм і соціалізм породили два діаметрально протилежні способи мислення та економічні устрої. Капіталізм ґрунтується на національній ідеї і приватній, власності, яка має спонукати власників праці, інтелекту і капіталу до продуктивного й ефективного їх використання, соціалізм — на соціальній ідеї і суспільній власності, яка нібито вирівнює соціальну нерівність. Національна і соціальна ідеї визначають, своєю чергою, основні принципи організації держави та її економічної системи. Національна ідея передбачає дотримання принципів ринкової економіки, соціальна — планової. Проблема переходу до ринкової економіки полягає у тому, щоб поєднати ефективну капіталістичну економічну систему із соціальними вартостями, які декларувалися за соціалізму, сформулювати економічну систему з ефективним виробництвом і соціально орієнтованим розподілом створеного продукту.

13.2.1. Проблеми політичної та економічної орієнтації України

Орієнтація України на побудову ринкової економіки передбачає і політичну орієнтацію, яка може забезпечити створення економічної системи на засадах вільного підприємництва, вільної зовнішньоекономічної діяльності тощо. Економічні проблеми значною мірою є і політичними. Радикальні економічні трансформації неможливі без великих капітальних вкладень, а отже — без певного політичного партнерства з країнами, які володіють вільними капіталами. Здебільшого таке партнерство будується на принципах політичного співжиття країн, які досягли високої політичної культури, рівня життя, демократії тощо.

Проблеми вибору політичних пріоритетів. Економіка України, сформована на суспільній власності, була неефективна і неспроможна розв'язувати соціальні проблеми. Однотипна командно-адміністративна система монополізувала управління виробництвом, позбавивши підприємницької ініціативи конкретних виробників. Її характерними ознаками були: панування "соціалістичного" способу мислення, що призводило до ускладнення економічних і соціальних процесів; ігнорування значення основного економічного відношення щодо ефективності функціонування економіки: ставлення суб'єкта власності та суб'єкта виробництва до результатів своєї праці; нехтування принципом організації високоефективного виробництва і гуманізації суспільних відносин, який передбачає досягнення високого рівня раціоналізації господарювання і соціальної справедливості в розподілі національного доходу; ігнорування принципу соціальної зорієнтованості економіки, що призвело до структурних диспропорцій, підпорядкованості господарства ідеологічно-мілітарним інтересам великодержавного центру.

Отже, реформування існуючої соціально-економічної системи в Україні передбачає перехід: від диктатури до демократії; від колоніальної залежності до реальної самостійності; від економічного занепаду до ринкової економіки та добробуту нації.

Вирішення цих завдань потребує правильного вибору ⇒ політичних та ⇒ економічних пріоритетів.

Політичні пріоритети. З огляду на це політичними пріоритетами України повинні стати:

↳ **орієнтація на розвинуті країни.** Вони володіють великими резервами твердої валюти, управляють кредитними ресурсами міжнародних кредитних установ, зокрема МВФ, Світового Банку, Європейського Банку Реконструкції і Розвитку, і можуть надати Україні значну фінансову підтримку (кредити);

↳ **забезпечення політичної підтримки України з боку розвинутих країн.** Вона можлива в разі надійного політичного партнерства України і гарантій дотримання нею обраного політичного курсу. Стратегія такого політичного партнерства передбачає: *декларування, ведення переговорів і подання заявки про вступ до європейських політичних та економічних структур; реальні демократичні перетворення у сфері політики, прав і свобод людини, засобів масової інформації, державотворення, розвитку титульної нації і національних меншин, вільного волевиявлення на виборах, недопущення їх фальсифікації.*

Здійснення Україною реальних ринкових реформ на основі політичної, економічної і соціальної демократії засвідчать її прагнення побудувати національно-демократичне громадянське суспільство, в якому права, свободи і добробут людини є головною метою держави, її економічної політики.

Проблеми вибору економічних пріоритетів. Україна повинна переосмислити і пріоритети своєї економічної стратегії. Найскладнішою проблемою є криза економічної структури. Україна успадкувала неадекватну потребам нації структуру економіки — продукту, капіталу, зайнятості, споживання. Велика кількість людей працює на економічно нежиттєздатних підприємствах і живе в економічно безперспективних регіонах. Тому назріла потреба докорінних перетворень в існуючих типах трудової діяльності. Економічними пріоритетами мають стати:

➤ абсолютне й відносне скорочення виробництва продукту базових галузей економіки, переорієнтація підприємств цих галузей на новітні види продукції і технології, прискорене оповлення основного капіталу і системи управління виробництвом;

➤ абсолютне і відносне розширення виробництва продукту підприємств соціального комплексу на основі новітніх засобів виробництва і технологій, забезпечення конкурентоспроможності товарів на внутрішніх і зовнішніх споживчих ринках;

➤ прискорене абсолютне і відносне розширення сфери послуг, зокрема бізнесу, малого і середнього підприємництва, кооперації, транспортних шляхів, авто- і залізничного сервісу, побутових, комунальних і будівельно-ремонтних послуг та ін.

Із здійсненням цих структурних змін в економіці змінюватимуться як обсяги, так і структура національного продукту. Це впливатиме на зростання реальних доходів населення, держави, капітальних вкладень, рівня соціального захисту населення, стабільності фінансової системи і суспільства загалом.

Треба виходити з того, що національним багатством є не природні ресурси і умови, а реальний створений продукт.

|| *** Національне багатство** — сукупна вартість створених і нагромаджених нацією за весь період її розвитку матеріальних і духовних вартостей.

Національним багатством є і створений протягом року валовий внутрішній продукт (ВВП). Середня щорічна вартість ВВП у 2001—2005 роках в Україні становила 204,2—424,7 млрд. грн., або 40,4—84,1 млрд. дол. (приблизно 4,2—8,8 тис. грн., або 841—1752 дол. на душу населення). Для членства в Європейському Союзі Україні треба збільшити обсяг ВВП на душу населення щонайменше до 10—12 тис. дол. США, тобто виробництво ВВП має зрости у 20—25 разів, а для досягнення нею рівня життя, який є у країнах ЄС, у 30—35 разів. Щоб вийти на такий рівень, Україні потрібні щорічні капіталовкладення у розмірі 50—60 млрд. дол.

Пріоритети економічної безпеки України. Економічна безпека України повинна визначатися, з одного боку, вимогами дії об'єктивних економічних законів, а з іншого — тим напрямками економічних перетворень, які для конкретної економічної системи є визначальними. Щодо економічної системи України, то спектр таких перетворень дуже широкий: орієнтація на економічну поведінку споживачів; створення передумов переходу до ринку; створення

правових інституцій ринкового механізму, розвиток і використання інновацій; ринкова організація виробництва.

Відсутність обов'язковості, пунктуальності у виробничих відносинах є хронічною проблемою і для незалежної України, яку треба подолати при переході до ринку, формуючи ринкове мислення.

13.2.2. Національні політичні й економічні ризики

З ризиком пов'язують можливість як негативних, так і позитивних відхилень показників від передбачених проектом їхніх середніх значень.

|| *** Ризик** — імовірність появи негативних чи позитивних відхилень показників суспільних явищ від передбачуваних, величина відхилень яких зумовлена ступенем відповідності способу мислення і дій суб'єктів вимогам дії суспільних законів.

Державний і господарський спектри діяльності людини мають, відповідно, приховані потенційні ризики. Для державної підсистеми властиві ризики державного, ідеологічного, політичного, національно-патріотичного, національно-інноваційного, фінансового, економічного мислення, для економічної підсистеми — ризики підприємницького, комерційного, технічного, промислового, кредитного, страхового, економічного мислення тощо. Звісно, що чіткого розмежування ризиків між державою і господарською системою немає, позаяк цілі держави й економіки єдині, а саме, — економічне зростання та підвищення добробуту людей.

Ризики мислення. Спосіб мислення є найзагальнішим чинником прояву ризиків у державній та економічній підсистемах суспільної самоорганізації.

Ризики державного мислення. Суб'єкти державної влади повинні відстоювати суто інтереси народу, кожної людини і держави та не допускати використання свого становища для вирішення своїх власних чи кланових інтересів. Як тільки буде задоволення цей принцип, неминуче створяться передумови появи ризиків державного мислення: порушення основ життя людини, сім'ї, громади та суспільства загалом, зокрема свободи і права людини на працю, розвиток, власність, наслідки власності праці, відпочинку, освіти тощо; не забезпечуватиметься задоволення соціальних і матеріальних потреб людини й суспільства загалом через механізм

формування і функціонування економічної системи; не забезпечуватиметься належного створення і дотримання законодавчих норм виробництва, розподілу, обміну та споживання, не здійснюватиметься організація планування і регулювання економічного й соціального розвитку згідно з вимогами законів та інтересами виробників. Ризики державного мислення викличуть відповідні ризики економічного мислення на всіх рівнях організації економіки.

Ризики економічного мислення. Логіка національно-економічного мислення передбачає: самоусвідомлення кожною людиною того, що вона є продуктом певної національної спільноти і носієм рис її самоорганізації, державного ладу, мови, культури, моралі, інтелекту, побуту тощо; усвідомлення необхідності виробництва матеріальних та духовних продуктів для забезпечення життя і розвитку нації як форми національно-суспільного самовідтворення; розуміння необхідності узгодження особистих, колективних, державних і суспільних або національних інтересів у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання; розуміння того, що економіка — це мистецтво ведення господарства, основна роль у якому відводиться продуктивній людині; переконаність у тому, що організація підприємництва, бізнесу та економіки загалом повинна відповідати закону ефективності, тобто вкладені у виробництво чи бізнес капітали мають відшкодуватися та забезпечити виробництво додаткового продукту і прибутку; підпорядкованість форм організації виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг їх змістові, тобто ефективності функціонування підприємства, регіону, галузі, національної економіки загалом; доцільність формування єдиного погляду на зміст, структуру, пріоритети розвитку національно-економічної системи та її входження у систему світової економіки і міжнародного співробітництва; розуміння залежності макроекономічних процесів від мікроекономічних, а стану мікроекономіки — від правових норм та інститутів, що регулюють рух праці, капіталів, товарів і грошей.

Невідповідність фактичного економічного мислення суб'єктів державної і господарської підсистем вимогам законів спровокує ризики невідповідності механізму створення матеріальної та ду-

ховної основи життя усього суспільства, диспропорцій між працею, капіталом, виробництвом, споживанням.

Ризики ідеології. Відносини власності є в основі формування економічної системи, управління економікою, розподілу продукту, соціального розвитку тощо. Проте досвід доводить, що кожна з ідей таїть у собі певні ризики.

Ризики національної ідеології. В її основі є приватна власність на капітал і ресурси. Суспільство будь-якої країни складається з титульної нації і так званих національних меншин. Головною ідеологією, яка забезпечує стабільний соціально-економічний розвиток усіх національних груп, як засвідчує практика країн світу, є ідеологія національної демократії, тобто політико-ідеологічної системи, побудованої на принципах створення правової держави, соціально-орієнтованої економічної системи за національними ознаками титульної нації країни і рівних конституційних прав розвитку національних меншин. Недотримання положень ідеології національної демократії неминує може спровокувати ризики:

↳ гіперболізації інтересів однієї національної групи над іншими, створення авторитарних режимів, несправедливого розподілу створеного продукту;

↳ обмеження національних, соціальних інтересів інших груп населення;

↳ виникнення міжнаціональної і соціальної напруженостей в суспільстві тощо.

Усе це неминує негативно позначиться на економіці, фінансах, управлінні виробництвом, інноваціях та призводитиме до зниження виробництва і доходів людей.

Ризики соціальної ідеології. Ґрунтуються на пріоритеті неприватної, тобто суспільної власності на засоби виробництва і створюваний продукт. Проте економічна теорія обґрунтовує, а практика підтверджує, що побудова економічної і політичної систем на неприватній (суспільній) власності таїть чимало ризиків:

➤ неприватна власність не має реального суб'єкта власності і не може функціонувати продуктивно та ефективно, значна частка підприємств є збиткова, а продукція неконкурентоспроможна;

➤ управління власністю передається державі, яка формує вертикальну й однотипну систему регулювання на засадах директивного планування;

➤ поява хронічного недовиробництва національного продукту, дефіциту товарів, диспропорцій у сфері виробництва і на споживчому ринку, неплатоспроможності виробників, населення і держави;

➤ посилення ролі влади в організуванні економічної системи, управління виробництвом, розподілом і споживанням національного продукту та ін.

Її принцип “сильна влада — сильна економіка”, тобто пріоритет надається здобуттю влади в усіх сферах державного, фінансового і господарського управління представниками партій соціальної ідеології. Така система має великий ступінь ризиків і схильна до хронічної економічної стагнації і збитковості.

Ризики політики. Внутрішня і зовнішня політика держави має на меті створення такого економічного механізму, за якого б усі сфери діяльності людини розвивалися за інноваційним типом і забезпечували зростання виробництва та добробуту людей. Але практика свідчить, що у сфері політики потенційними є щонайменше три групи високих ризиків: “соціальної” демократії, ринкових трансформацій, економічної інтеграції.

Ризики “соціальної” демократії. Під ризиками “соціальної” демократії розуміють небезпеку ігнорування політичних прав і свобод з боку влади, які лежать в основі творчої, виробничої ініціативи людей. Наслідками ризиків “соціальної” демократії є:

➔ домінування соціальних ідеологій, які сповідають і забезпечують політичні сили та створюють під гаслами демократії авторитарні системи виборів влади й державні утворення, відсутність рівних прав і надійних можливостей у політичних партій та громадян представляти свої програми щодо національного, політичного, ідеологічного, економічного, соціального, міжнаціонального розвитку країни виборцям;

➔ використання владою так званого “адміністративного ресурсу” (тиску) на всі соціальні верстви населення обирати тих

кандидатів представниками влади, в яких зацікавлена чинна влада задля збереження влади за собою;

➔ можливість формування владних структур не за принципом більшості отриманих голосів кандидатами на виборах, а методами групування представників обраних меншістю голосів та іншого політичного шахрайства для недопущення до влади представників, обраних більшістю голосів;

➔ можливість ігнорування владною більшістю інтересів політичної меншості, що призводить до порушень Конституції і законів, появи ідеологічних, національних, політичних, економічних, соціальних, організаційних спекуляцій, переваги власних чи кланових інтересів над державними і суспільними;

➔ відносна ізоляція ініціативної частини працездатного населення та висококваліфікованих кадрів від активного підприємництва, стагнація економіки, неплатоспроможність уряду і більшості частини населення. Обмеження демократії неминуче призводить до ризиків ринкових перетворень.

Ризики ринкових трансформацій. Теорія і практика ринкових країн продемонстрували, що для успішного функціонування ринків треба створити чимало передумов. Зокрема, слід забезпечити економічну свободу, права власності, конкуренцію, правові інституції, збалансований бюджет, передбачувану державну політику. Відсутність або нечіткість таких передумов неминуче викликає можливість ризиків ринкових трансформацій:

↳ **ризики економічної свободи:** обмеження урядом прав підприємств на здійснення зовнішніх торговельних операцій щодо багатьох видів товарів; обмеження місцевими органами влади потоків товарів між містами і регіонами; жорстка регламентація створення нових компаній та спільних підприємств, яка може проявлятися передбаченням отримання численних дозволів різних державних органів, що провокує корупцію, хабарництво тощо;

↳ **ризики права власності:** незбалансованість приватної і не-приватної власності; нечесна приватизація державного майна, кланова приватизація; свідоме заниження реальної вартості прибуткових об'єктів приватизації та їх прискорена приватизація;

переважання приватизації прибуткових підприємств, а не збиткових; відсутність можливостей здійснювати діловий юридичний і практичний контроль за діяльністю адміністрації з боку, наприклад, робітників, які володіють акціями свого чи несвого підприємства;

↳ **ризик конкуренції:** надмірна монополізація влади, фінансів, економіки, що призводить до "мінізації" і навіть криміналізації економіки; низький рівень диверсифікації виробництва і наявність малої кількості підприємств у деяких галузях діяльності; надмірний протекціонізм, що не допускає чужоземних конкурентів; чинна влада може намагатися формувати за її участі кланову монополію, політичні і конституційні зміни задля збереження своїх владних, фінансових та політичних ініціатив; намагання підприємств формувати монополії і не допускати на освоєні ними ринки нових конкурентів;

↳ **ризик бюджетних обмежень:** пов'язані з неспроможністю уряду створити передумови високоефективного виробництва, фінансової самодостатності підприємств і збалансованості податкової та бюджетної систем: виділення значних субсидій з Державного бюджету збитковим підприємствам; непроходження процедури банкрутства збитковими підприємствами та боржниками; розкрадання і привласнення бюджетних коштів державними посадовцями; необґрунтовані податкові пільги, соціальні, транспортні та інші пільги;

↳ **ризик державної політики:** непередбачуваність економічної політики уряду; необґрунтоване надмірне збільшення маси грошей за рахунок емісії, що викликає інфляцію; недотримання бюджетних рамок доходів і витрат, навіть якщо їм надано силу закону; нечіткість розмежування економічних обов'язків між різними гілками державної влади; проведення без будь-якого пояснення різких відхилень у банківській політиці, зовнішній торгівлі, ціновому регулюванні, економічній інтеграції (показовим прикладом того в Україні є зміна в 2004 р. функціонування нафтогону з напрямку "Одеса-Броди" на напрям "Броди-Одеса", що викликало чимале здивування країн ЄС та посилило рівень ризику недовіри до тодішньої української влади).

Ризики економічної інтеграції. Створення інтеграційних об'єднань є одним із засобів розв'язання господарських проблем, припливу інноваційних капіталовкладень, який дає змогу колективними зусиллями прискорити соціально-економічний розвиток, підвищити рівень життя населення. Проте Україна стоїть на роздоріжжі вибору двох потенційно можливих інтеграційних систем: російської і європейської. Кожна з них може становити для України певні ризики:

⇒ **ризик російської інтеграції (високі):** прагнення Росії мати політичний вплив на країни СНД, особливо на Україну; можливість втрати Україною політичної ініціативи і самостійності у розв'язанні не лише східнорегіональних, а й національних проблем; можливість втрати Україною державної незалежності та втягнення її у розв'язання внутрішньонаціональних російських антитерористичних проблем українськими військовими засобами; можливість залишитися технологічно відсталою країною через відсутність новітніх технологій у Росії та фінансових ресурсів, щоби інвестувати інновації не лише в Україні, а й у самій Росії та ін.;

⇒ **ризик європейської інтеграції (невисокі):** отримання Україною технологій, які відпрацювали свій амортизаційний період; перебування певний час (до повної реструктуризації економіки) у стані неконкурентоспроможності української економіки перед економікою країн ЄС; зростання безробіття і напруженості, викликані проблемами соціального захисту населення; неприйнятності значною частиною політичних сил і населенням України правил та норм ліберальної ринкової економіки, на засадах якої здійснюється європейська економічна інтеграція та ін.

М'якість європейських інтеграційних ризиків у тому, що вони не мають політичного підтексту, тобто не спонукаються зовнішніми політичними чинниками.

Ризики контрактного права. Інноваційному секторові в ринковій економіці властиві три фундаментальні ринкові принципи: свобода інтелектуальної діяльності, інтелектуальні економічні контракти відносини, приватна власність на інтелектуальний продукт. Свобода інтелектуальної діяльності означає, що кваліфікований фахівець має право вибору і того, як влаштувати власні

справи в науково-дослідному й економічному житті. Проте реалізація головного ринкового принципу, тобто свободи інтелектуальної діяльності, може мати певні ризики:

➤ **ризик контрактів відносин:** зводяться до того, що можуть бути порушені взяті взаємні юридичні зобов'язання однією зі сторін щодо проведення економічних операцій; може бути порушене однією стороною щодо іншої право купити чи продати інтелектуальний (інноваційний) продукт, передати іншій особі право власності на інноваційний товар, створити товариство чи спільне підприємство; у нездоровій економічній системі, в якій домінує владний адміністративний ресурс, “*телефонне право*”, контроль за рухом товарів і потоків грошей декількома олігархічними кланами, чинна правова система хоч допомагає фізичним та юридичним особам укладати дійові угоди, однак контрольована адміністрацією судова система може відстоювати інтереси лише сильнішої сторони, що зводить нанівець позовну силу слабшої сторони та ще й з великими витратами, тоді як правова система диктує процедуру укладання контрактів, визначає шляхи забезпечення їх виконання з відносно низькими витратами, якщо одна із сторін порушує умови угоди;

➤ **ризик права приватної інтелектуальної власності:** право приватної інтелектуальної власності означає, що творець інновацій має невід'ємне право володіти, управляти та розпоряджатися своєю власністю, наприклад винаходом, новою конструкцією, технологією, новим видом продукції. За ринкової системи більша частина як загального, так і інноваційного майна належить фізичним особам або організаціям, своєю чергою, також належать фізичним особам: процес утвердження головних економічних свобод може мати щонайменше три ключові ризики:

➔ є велика ймовірність цінового контролю за створенням і реалізацією інноваційних продуктів з боку державних органів, що ускладнює діяльність творців і споживачів інновацій на контрактній (договірній) основі;

➔ у вертикальній системі управління економікою, наукою, капіталовкладеннями уряд здебільшого вказує науковим установам,

підприємствам, що і як вони повинні досліджувати, створювати та впроваджувати;

➔ обмеження купувати чужоземні та продавати власні вітчизняні інноваційні товари.

Усе це свідчить про те, що контрактове право має бути пріоритетом в організації інноваційної діяльності.

Ризики економіки. Це найбільша група ймовірних ризиків, пов'язаних із господарською та інноваційною діяльністю загалом. Їх можна звести в декілька груп: промислові, інвестиційні, фінансові.

Промислові ризики. Виражають небезпеку завдання шкоди промисловому об'єкту внаслідок порушення встановленого режиму і ритму процесу виробництва.

Інвестиційні ризики. Їх можна звести у дві групи: технічні та підприємницькі:

↳ **технічні ризики** пов'язані з будівництвом нових об'єктів та їх подальшою експлуатацією; до них належать будівельно-монтажні й експлуатаційні роботи, які можуть бути складовою частиною промислових, підприємницьких та інноваційних ризиків;

↳ **підприємницькі ризики** пов'язані з багатьма чинниками, зокрема із зазнанням збитків і недоотримання очікуваних прибутків унаслідок порушення контрактних зобов'язань партнерів підприємця чи через інші причини.

Фінансові ризики. У цій групі можна виділити ризики кредитні, валютні, відсоткові, портфельні, торговельні, комерційні і страхові. Вони зводяться до оцінювання співвідношення обсягів фінансування виробництва та обсягів отриманого фінансового виторгу:

⇒ **кредитні ризики** насамперед пов'язані з появою “*безнадійних кредитів*”, тобто з можливим неповерненням суми кредитів і відсотків за них; неповернення може мати різні причини: скажімо, такі, як зміна ринкової та економічної ситуацій, незавершене будівництво, непродумане управління і маркетинг; для кредитора важливо не лише повернення суми кредитів та відсотків за них, а й терміни повернення, позаяк з'являється для нього ризик прямих утрат у разі неповернення суми кредитів чи їх частини; засобами зниження кредитних ризиків можуть бути застави, отримання гарантій чи інші форми страхування;

⇒ *валютні ризики* пов'язані з динамікою курсів валют, і їх поділяють на операційні, трансляційні та економічні:

⇒ *операційні валютні ризики* поділяють з огляду на зміни обмінного курсу і його впливу на очікувані доходи від продажу продукції. Наприклад, якщо західноєвропейські інвестори здійснюють капіталовкладення у переробні галузі АПК України для продажу харчових продуктів на українському споживчому ринку, то вони недоотримають прибутку внаслідок зниження курсу гривні до євро; якщо ж зарубіжний інвестор вкладає у проєкт, пов'язаний з експортом української сільськогосподарської сировини, то він матиме втрати внаслідок зниження курсу грошової одиниці країни-імпортера;

⇒ *трансляційні валютні ризики* виникають у компаній, які мають свої філіяли за кордоном, через можливу невідповідність між активами і пасивами компанії, перерахованими у валютах різних країн; зниження обмінного курсу валюти країни, де розміщений філіал щодо валюти країни, де розміщене головне підприємство, викликає певне зменшення його прибутку; якщо підприємство має консолідований баланс, то перерахунок активів і пасивів філіалу підприємства у валюту країни, де розміщене головне підприємство, спричиняє певні збитки внаслідок зниження обмінного курсу; ойже, можна сказати, що трансляційний валютний ризик виникає:

- по-перше, за наявності загальної оцінки ефективності підприємства, урахуваючи його філіали в інших країнах;
- по-друге, за потреби у складанні консолідованого балансу;
- по-третє, за необхідності перерахунку податків у валюті країни, де розміщене головне підприємство;

⇒ *економічні валютні ризики* виникають унаслідок несприятливого впливу змін обмінного курсу на економічний стан корпорації. Наприклад: унаслідок зміни обсягу товарообороту в країні або цін на засоби виробництва чи джерела регулювання інновацій і ризики готову продукцію, а також унаслідок зміни конкурентоспроможності організації; якщо виробництво товарів залежить від імпортних компонентів, то зростання чужоземних валют щодо національної валюти збільшує вартість продукції і знижує конку-

рентоспроможність організації порівняно з виробниками аналогічної продукції з вітчизняної сировини.

⇒ *відсоткові ризики* з'являються з виникненням збитків унаслідок зміни відсоткових ставок на фінансові ресурси: здебільшого відсоткові ризики виникають за умови, якщо відсотки за використання кредитних ресурсів виплачуються за "плаваючою" ставкою; за цієї умови ймовірні втрати, якщо компанія видала кредит або має депозит у банку, а відсоткова ставка знизилася; в іншому випадку компанія, яка отримала кредит за "плаваючою" ставкою, теж матиме втрати, якщо відсоткова ставка зросте; аналогічна ситуація є так званими портальними відсотковими ризиками, які відображають вплив зміни відсоткових ставок на вартість фінансових активів, таких як акції та облігації; тоді вплив здійснюється не на окремі види цінних паперів, а на інвестиційний "портфель" загалом; збільшення відсоткових ставок на основні кредитні ресурси зазвичай зменшує вартість "портфеля", і навпаки; на економічне становище підприємства може впливати економічний відсотковий ризик; якщо конкурентами компанії виступають виробники, які залучають для своєї діяльності більші суми позикових засобів, то конкуренція може посилитися у разі зниження ставок; зростання ж відсоткових ставок негативно впливає на активність підприємства; зміни відсоткових ставок можуть позначитися на обмінних курсах валют, що може вплинути на діяльність підприємства;

⇒ *"портфельні" ризики* відображають вплив різних мікро- і макроекономічних чинників на активи підприємств чи інвесторів; "портфель" активів може складатися з акцій та облігацій, державних цінних паперів, термінових зобов'язань, грошових засобів, страхових полісів, нерухомості, а деякі чинники ризику можуть негативно впливати на певні види активів,

⇒ *комерційні ризики* пов'язані з можливістю недоотримання прибутків або виникнення збитків у процесі купівлі-продажу та проявлятися у формі *неплатоспроможності покупця на час оплати товару; відмови замовника від оплати товару; зміни цін на продукцію після укладання угоди; зниження попиту на продукцію.*

⇒ *страхові ризики* виникають під час провадження підприємцями та інвесторами своєї діяльності на території інших країн; дохід від бізнесу може зменшуватися у разі несприятливої зміни політичної чи економічної ситуації у країні; головними причинами зменшення чи втрати доходів є: *зміна політичного ладу країни; націоналізація іноземної власності; пошкодження чи знищення об'єктів унаслідок воєнних дій, зміни законодавства, зокрема митного, податкового і т. ін.*

Страхові ризики можуть бути соціально-політичні, макро- і мікроекономічні.

Ризики екології. Природа є одним із важливих чинників виробництва товарів і послуг. Одні компоненти природи мають властивість відтворюватися, інші не відтворюються. Крім того, такі ресурси, як повітря, вода, є необхідними природними компонентами життя самої людини. Водночас сама людина, організовуючи виробництво необхідних життєвих продуктів, може завдавати шкоди тій же воді і повітрю, які повинна споживати. Так з'являються ризики екології, тобто ймовірність настання відповідальності людини за завдану шкоду довкіллю, а також життя і здоров'ю інших людей. Екологічні ризики можуть виникнути у процесі будівництва й експлуатації виробничих об'єктів і є складовою частиною промислових ризиків. Здебільшого екологічну шкоду намагаються відшкодувати коштами тих, хто її завдав. З цього приводу розглядають такі типи екологічних ризиків, які підлягають відшкодуванню: *шкода, завдана довкіллю джерелом підвищеної небезпеки; шкода, завдана здоров'ю людей несприятливим впливом на довкілля; шкода, завдана майну людей.*

13.2.3. Підвищення економічної самодостатності суб'єктів виробництва

Матеріальною основою економічної самодостатності суб'єктів виробництва є відшкодовані ними затрати та чистий дохід і прибуток для розширеного відтворення як на окремому підприємстві, так і в регіоні та країні загалом. Сьогодні локальну регіональну й національну економічну самодостатність слід переводити з тео-

ретичної площини у практичну. Кожен суб'єкт ринку мусить функціонувати лише за рахунок своєї ефективної діяльності, для якої треба створити відповідні умови. Такі поняття, як "пільги", "дотації", "субсидії" і їм подібні в умовах ринку можуть використовуватися у виняткових випадках для соціального захисту, але не для підтримки виробництва.

Сутність економічної самодостатності. Бути суб'єктом ринку завжди означає виступати в ролі продавця чи покупця. Тобто продавець завжди повинен мати економічні основи виробляти продукт і пропонувати його на ринку, а покупець — спроможність у разі потреби завжди такий товар придбати. Це означає, що продавець і покупець як учасники ринку мусять бути економічно самодостатні. Один — виробляти, щоб мати прибутки, інший — заробляти чи отримувати доходи грошми, щоб споживати. У даному разі економічна самодостатність суб'єктів ринку не зводиться лише до отримання прибутків і доходів, а створення господарського механізму, за якого і прибутки і доходи грошми були б можливі. Рівні прибутків чи доходів грошми учасників ринку є лише кількісними критеріями можливої їх економічної самодостатності, тобто спроможності в умовах вільних товарно-фінансових відносин здійснювати виробничі чи споживчі функції.

*** Економічна самодостатність суб'єктів ринку** — їхня фінансова спроможність здійснювати самозабезпечення, самокупність і самофінансування за умови організації виробництва продукції, робіт, послуг чи придбання товарів, обходяться без субсидій, дотацій і пільг.

Останні якщо й потрібні, то не мають бути обтяжливими для бюджету. Економічну самодостатність суб'єктів ринку визначають співвідношення таких показників:

➤ для суб'єктів-виробників співвідношення прибутку (Π) до собівартості продукції (C);

➤ для суб'єктів-споживачів співвідношення доходів грошми (Γ) до ціни ($Q\varphi$), де φ — ціна одиниці товару, Q — фізична кількість товарів і послуг.

У першому випадку прибутковість повинна забезпечувати розвиток виробництва, у другому — задоволення виробничих і соціальних потреб споживачів.

В умовах переходу до ринку економічна система будь-якого організаційного рівня повинна відповідати вимогам самодостатності, щоб забезпечити самодостатнє функціонування національної економіки загалом. Річ у тому, що нижній організаційний рівень є складовою частиною вищого організаційного рівня, той, своєю чергою, ще вищого і так до рівня національної економіки. Регіональний рівень економічної системи організаційно вищий над рівнями галузі, підприємства, але нижчий від національного. Особливість і привабливість регіонального рівня економічної системи з погляду обґрунтування самодостатності в тому, що в окремому регіоні зосереджені локальні й галузеві виробничі комплекси, відповідна інфраструктура і система управління як у країні загалом, лише на нижньому організаційному рівні. Це певною мірою полегшує дослідження поставленої проблеми і теоретичне обґрунтування економічної самодостатності як самоцілі для системи управління економікою будь-якого організаційного рівня.

Щодо економічної самодостатності національної господарської системи будь-якого організаційного рівня слід зауважити, що саме поняття “*економічна самодостатність*” не є економічною категорією, а лише відображає стан економічної системи, за якого ця економічна система задовольняє виробничі і соціальні потреби певного регіону. Національна економіка будь-якого організаційного рівня мала би відповідати щонайменше декільком групам критеріїв, за яких вона може вважатися самодостатньою: *по-перше*, відповідним обсягом і структурою трудового потенціалу, основного й обігового капіталів; *по-друге*, відповідною структурою базових і соціальних виробництв; *по-третьє*, відповідним обсягом і структурою виробництва національного продукту; *по-четверте*, бути відкритою економічною системою для капіталів, товарів, праці тощо.

Група перелічених критеріїв характеризує лише зовнішні ознаки самодостатності економічної системи. Це не означає, що на-

явність таких ознак дає підставу говорити про самодостатність того рівня організації економіки, яка ними володіє. Наприклад, можна володіти великим трудовим потенціалом, основним капіталом і не бути самодостатньою економічною системою через наявні галузеві структурні диспропорції, невідповідність результатів виробництва затратам, доходів грішми рівневі цін, експорту-імпорту тощо. Отже, чинник потенціалу важливий, позаяк з ним тісно пов'язаний обсяг виробництва, але вирішальним чинником є ефективність використання наявного потенціалу і пов'язані з ним рівень оптимальності галузевих пропорцій і якості виробничого продукту. Практично самодостатність суб'єктів економічної системи слід розглядати через результативну ознаку, тобто через створений підприємством продукт, регіональний чи національний продукт. Суть самодостатності національної економічної системи полягатиме в тому, що національний продукт забезпечує самокупність затрат і самофінансування виробничого і соціально-відтворення.

Проблеми функціонування механізму економічної самодостатності. Загалом економічна самодостатність і самоуправління — необхідні умови для організації економічної діяльності в будь-якому регіоні. Але така постановка питання правомірна з урахуванням деяких умов:

☞ *по-перше*, економічна самодостатність зовсім не означає того, що кожен регіон повинен виробляти весь спектр товарів та послуг. Структура їх продуктивного потенціалу об'єктивно обмежена. Однак ця обмеженість має бути компенсована участю регіону в міжрегіональному та міжнаціональному товарно-грошовому обміні;

☞ *по-друге*, прагнення до самодостатності мусить супроводжуватись обов'язковим простим виробничим і виробничо-інфраструктурним відтворенням і переважно за рахунок проміжного споживання сировини, матеріалів, напівфабрикатів підприємств, розміщених у даному регіоні. Це необхідною мірою раціоналізує вантажопотоки, комплексне використання відходів виробництва і, як наслідок, значно скорочуватимуться витрати виробництва, тобто собівартість регіонального продукту;

☞ *по-третє*, самодостатність регіонів передбачає розвиток міжгалузевих виробництв, зокрема з випуску інструменту, оснащення, регіонального і сервісного обслуговування, що створить сприятливі передумови прискороного розвитку всіх підприємств регіону;

☞ *по-четверте*, і найважливіше, економічна самодостатність потребує проведення такої національної і регіональної фінансової політики, яка стимулювала б економічну зацікавленість локальних виробничих систем регіону збільшувати потужності у виробництві тих видів товарів та послуг, які потрібні для внутрішньо-регіональних і міжрегіональних ринків та забезпечували б високий рівень регіональної прибутковості.

В умовах переходу до ринку принципи самоокупності й самофінансування регіонів, тобто їхньої економічної самодостатності, повинні сприйматися не лише як потенційно можливі, а й як необхідні. І все ж, усвідомлення необхідності регіональної самодостатності зовсім не означає, що ця проблема може бути легко розв'язана. Навпаки, які доцільні межі економічної самодостатності регіонів різного організаційного рівня (область, район, населений пункт), що таке механізм формування економічної самодостатності регіону та економічний механізм управління регіоном, яке місце вони повинні посідати в господарському механізмі країни загалом — ці та інші питання ще потребують теоретичного обґрунтування і практичної апробації.

Одне можна з упевненістю сказати, що ключовим елементом механізму економічної самодостатності є людський чинник і передусім чесність, порядність, патріотизм, фаховість учасників відносин “*підприємство — регіон — держава*”. Рух товарних потоків потребує адекватного зустрічного руху потоків грошей, реалізації інтересів усіх суб'єктів ринку, спільним кожного в яких є їхня економічна самодостатність, тобто самозабезпечення, самоокупність і самофінансування.

13.3. Регіональні аспекти економічної безпеки України

У сучасних умовах політичного, державного, економічного й соціального розвитку України регіональні проблеми безпеки, що пов'язані з реалізацією ідеї соборності Української держави, недоторканості її території, блокуванням сепаратистських проросійських тенденцій, розвитком ідей євроатлантичної інтеграції набувають дедалі актуальнішого значення.

Аналіз сучасної соціально-економічної ситуації у країні показує, що причини появи загроз економічної безпеки України мають яскраво виражений регіональний характер, викликаний насамперед впливом Російської Федерації на східні і південні регіони України щодо збереження політичної та економічної єдності України з нею. Політичне й ідеологічне протистояння регіонів Заходу, що бажають євроатлантичної інтеграції та Сходу і Півдня, які схиляються до політичних інтересів Росії в Україні, призводять до відносного розколу України. Крім того, уряди України з проросійською орієнтацією проводять політичні поступки Росії у сфері приватизації, плати за оренду землі, транзиту українсько-російських товарів, створюють кращі умови повернення ПДВ експортерам східних та південних областей, розподілу бюджетних ресурсів на їхню користь тощо.

Все це погіршує соціально-економічну ситуацію в інших регіонах, розширює і поглиблює між регіонами прірву щодо їхніх рівнів економічного розвитку і добробуту їхнього населення.

13.3.1. Загрози економічної безпеки регіонів

Насамперед це стосується дезінтеграційного впливу багатьох регіональних процесів, що різко знижує рівень унітарності Української держави загалом. Ці процеси виражаються у тому, що:

→ *по-перше*, посилюється до небезпечних меж економічна і політична відособленість окремих східних і південних регіонів, послаблюються нестійкі економічні міжрегіональні зв'язки, зростає взаємна заборгованість підприємств, неплатоспроможність споживачів і ін.:

→ *по-друге*, зростає енергетична проблема у східних регіонах, які спеціалізуються на видобутку палива й виробництві енергії при тому, що відбувається переорієнтація продажу енергії з внутрішнього на зовнішні ринки та імпорту вугілля, газу, нафти;

→ *по-третє*, відсутні правові та інституційні передумови формування економічної самодостатності підприємств, регіонів та центральної влади загалом;

→ *по-четверте*, продовжується спад рівня соціально-економічного розвитку у відносно слаборозвинутих і депресивних регіонах: *депресивні ознаки з міжсетічними конфліктами в АР Крим; поєднання відносного промислового розвитку і запущеного сільсько-господарського виробництва та геополітичним впливом проросійських політичних сил у східних і південних регіонах України; недостатні капіталовкладення в економіку центральних, північних і західних регіонів України та ін.*

Регіональна дезінтеграція стала реальністю, що визначається групою взаємопов'язаних чинників, до яких можна віднести: ⇒ *політично-адміністративні*, ⇒ *етноісторичні*, ⇒ *фінансово-економічні*, ⇒ *інституційні*, ⇒ *організаційно-психологічні*.

Політико-адміністративні чинники. Пов'язані з намаганнями зберегти свої владні позиції, посилити позиції проросійських регіональних політичних груп, послабити політичний та адміністративний вплив Президента України як гаранта положень Конституції України.

Етнографічні. Небезпечні для державної незалежності України. Загрози викликані намаганням частини громадян України російського походження не допустити демократичних перетворень в Україні, євроатлантичної її інтеграції, а схиляють до так званої євразійської інтеграції, тобто союзу з Російською Федерацією.

Фінансово-економічні. Зумовлені різним рівнем індустріально-го розвитку регіонів, доходів і добробуту їхнього міського і сільського населення. Звідси різні темпи входження населення у ринок і викликані цим можливості непорозумінь між виробниками, населенням, владою, різний вплив на ситуацію у регіонах таких заходів, як лібералізація цін, приватизація, демонополізація та ін.

Інституційні чинники. Викликані консервативністю поглядів на систему державотворення, ідеологію, політику, норм і стереотипів господарювання, суспільних і національних вартостей у регіонах. Заміна цих поглядів на розуміння сутності свободи, правової держави, дотримання законів, платоспроможності, поєднання з цивілізованим світом може призводити до негативного реагування різних політичних та ідеологічних груп населення, спотворення організаційних, управлінських структур та їх функцій у процесі перетворень у владі та економіці загалом.

Організаційні чинники. Діють при створенні нових типів структур, що викликані поділом праці, національної єдності, рівнем соціального розвитку. В окремих регіонах свідомо приймаються рішення, що суперечать національним інтересам України.

Треба зазначити, що такі проблеми необхідно вирішувати насамперед з погляду національної єдності, розвитку національно-громадянського суспільства з пріоритетом економічного саморозвитку регіонів, забезпечення їхньої фінансово-економічної самодостатності, територіальної і політичної цілісності України.

13.3.2. Основи економічної безпеки регіонів

Сутність економічної безпеки регіонів і країни загалом зводяться до недопущення наслідків реальних загроз через їхню профілактику. Можливі загрози, їхні причини і джерела виникнення в Україні відомі. Тому найважливішим у розв'язанні цієї проблеми є: *дотримання вимог економічної безпеки регіонів; запобігання появи реальних соціально-економічних конфліктів, що призводять до депресивності регіонів.*

Вимоги економічної безпеки регіонів. Економічна безпека регіонів тісно пов'язана з узгодженими ідеями всіх рівнів державної влади. До принципових вимог системи параметрів економічної безпеки регіонів належать:

↳ *по-перше*, можливість використання параметра в центральних органах виконавчої влади й органах влади населених пунктів і регіонів;

↳ *по-друге*, поєднання параметра з чинною в Україні системою обліку, статистики і прогнозування;

↳ *по-третє*, достатній рівень конкретності й визначеності, що дає змогу давати однозначну оцінку фактичного стану економіки в Україні загалом, галузі й регіону з погляду економічної безпеки;

↳ *по-четверте*, можливість моніторингу і прогнозування чинників, що впливають на рівень безпеки в регіоні.

В умовах відносно глибокої депресивної кризи вкрай важливо визначити критичні величини розвитку економіки, які загрожують руйнівними процесами і незворотною деградацією. Критична величина економічних показників безпеки не завжди означає ситуацію повного краху економіки загалом і окремих її регіонів зокрема. Вона насамперед свідчить про необхідність оперативного втручання органів управління для відвернення небезпечних тенденцій. Тому встановлення загальноприйнятих порогових меж деструктивного розвитку економіки дає змогу обмежити існуючу нині свободу оцінок ситуації в Україні і віднайти порозуміння між різними політичними силами.

Депресивні регіони і шляхи їхнього розвитку. В процесі реформування економіки і системи державотворення в Україні з'явилася проблема “ *депресивних регіонів*”. Під депресивними регіонами розуміють частину території країни, яка найбільше потерпіла від кризових процесів, зокрема зростання безробіття, спаду виробництва і зниження реальних доходів населення.

|| ***Депресивний регіон** — це зазвичай у минулому відносно розвинута територія з високим промислово-виробничим потенціалом і достатньо розвинутою інфраструктурою, у тому й соціальною.

Його кризовий стан є проявом структурної кризи української економіки, що викликала нерівномірний спад виробництва в галузях. Депресивні регіони характеризуються не просто відставанням у соціально-економічному розвитку, а й формуванням у них ситуації, що таїть у собі небезпеку для суспільних і ринкових відносин загалом.

В Україні практично всі регіони (області) перебувають у більшому чи меншому депресивному стані. Усі регіони є дотаційні, тоб-

то не самодостатні. Це є наслідком не лише структурної кризи, а здебільшого загальної кризи реформування, пов'язаної з великими прорахунками макроекономічного характеру, неправильним вибором пріоритетів реформ, темпу реалізації реформаційних заходів, намаганням розвиватися за векторами євроазійської і євроатлантичної інтеграції.

На сьогодні вкрай важливо виробити реальні заходи з виходу всіх регіонів із депресивного стану на основі активізації як власних резервів, так і підтримки центральної влади і, особливо, припливу прямих чужоземних інвестицій. Кожному регіонові в середньому потрібні щорічні капіталовкладення 1,5 — 2,0 млрд. дол. США протягом 8 — 10 років. Інвестиційні програми мають бути ув'язані з виробничими та інфраструктурними пріоритетами розвитку регіонів. Схема визначення перспектив розвитку регіонів мала б охоплювати: *по-перше*, індикатори, тобто параметри оцінки ситуації у регіоні; *по-друге*, фактори, що впливають на стан економіки регіону; *по-третє*, компенсаційні і підтримувальні механізми та структури.

Реалізація цієї проблеми досить складна. Регіональні індикатори в соціально-економічній ситуації досить різноманітні і їх важко звести в інтегральний (об'єктивний) параметр, а факторам регіонального розвитку можна дати лише якісну оцінку. Досвід розвинутих країн показує, що для прикладних цілей вони можуть бути спрощені. Достатньо виділити ключовий індикатор, наприклад, рівень життя населення. Тоді підвищення рівня життя населення має стати ціллю функціонування регіональної економіки. Саме за цим показником населення оцінює політику влади загалом.

Результати аналізу розвитку різних регіонів України засвідчують про необхідність формування сучасної національної ідеології перехідного періоду, складовими якої можуть бути: *розробка моделі суспільного-державного та економічного розвитку України з урахуванням пріоритетів розвитку окремих регіонів; децентралізація управління і перенесення ініціатив з макроекономічного рівня на рівень регіонів, поєднання реформаторських ідей з наявними в регіонах ресурсами та прямими капіталовкладеннями.*

Соціально-орієнтована модель ринкової економіки як умова саморозвитку регіонів передбачає вибірккову підтримку регіонів з об'єктивно недостатнім потенціалом. Насамперед це стосується сфери життєзабезпечення, інфраструктури, капіталовкладення в які непривабливі для приватних інвесторів.

Державна підтримка регіонів у будь-якій формі повинна здійснюватися за дотримання таких принципів: *цільової орієнтації; системності впливу, урахуваючи протидіючі компоненти; багаторівнева участь; формування запобіжних заходів; реальності і контрольованості.*

Для посилення єдності регіонів в Україні при формуванні їх економічної самодостатності важливо формувати і розвивати єдиний ринок капіталів. Він повинен охоплювати:

➤ *по-перше*, побудову ринкового механізму державного регулювання фінансовою діяльністю, який передбачає розроблення ефективної законодавчої бази щодо розподілу функцій центральних і регіональних органів влади;

➤ *по-друге*, розвиток регіональних фінансових систем, які забезпечують відносини між підприємствами регіону, між регіонами і державою;

➤ *по-третє*, досягнення стійкого зростання фінансової забезпеченості (самодостатності) підприємств регіону за рахунок протекціоністської податкової та амортизаційної політики, структурної перебудови господарських комплексів регіонів, активізації інвестицій з різних джерел та ін.

Дотримання цих вимог є складним завданням, але неминучим для розвитку надійного ринку капіталів.

МЕТОДИЧНІ МАТЕРІЯЛИ ВИКЛАДАННЯ І ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Кредитно-модульна система планування вивчення дисципліни

Дисципліна "Національна економіка" належить до циклу нормативних дисциплін природничонаукової та загальноосвітньої підготовки. Вона обґрунтовує теоретичні і прикладні аспекти формування і функціонування економічної системи окремої країни. Ґрунтується на засадах загальної теорії економіки та ринку, враховує природничі і соціальні відмінності економічного розвитку окремих країн. Дисципліну слухають студенти всіх економічних спеціальностей: "Економіка підприємства", "Облік і аудит", "Фінанси і кредит", "Маркетинг", "Економічна кібернетика", "Менеджмент", "Міжнародні відносини". Структура робочої програми та індивідуального навчального плану для студентів названих спеціальностей є практично однакові. Додатково лише зміст модуля "Індивідуальне навчально-дослідне завдання" (ІНДЗ) формувати з врахуванням специфіки предмета за окремою спеціальністю, глибоко урахування балансового підходу для майбутнього бухгалтерського формування бюджетів для фінансста і т. ін.

Робоча програма навчальної дисципліни "Національна економіка" повинна формуватися із загального обсягу 180 кредитів – 5, загальних модулів – 3, модулів поточного контролю – 2 та охоплювати декілька розділів.

1. Предмет навчальної дисципліни. Ураховує сукупність ресурсних економічних інституційних та соціальних чинників, що визначають відмінні риси національної економіки та її специфіку функціонування. В основі дисципліни:

- ☞ економічні теорії та базисні інститути;
- ☞ засади ринкової економіки і суспільного добробуту;
- ☞ економічний потенціал і роль держави, демократії у національній економіці.
- ☞ структурні зміни, прогнозування національної економіки;
- ☞ економічне зростання та інтеграція в світове господарство.

Сутність національної економіки – господарська система певної країни, яка має свою Конституцію, володіє власним основним капіталом, живою

працею, певними сировинними ресурсами, системою управління, фінансів, здійснює внутрішній і міжрегіональний товарообмін.

Предмет вивчення чинників національної економіки загалом це явища і причинно-наслідкові зв'язки між ними, у нашому випадку жива праця, основний і оборотний капітал, фінанси, інститути влади і господарства країни, на які спрямована дія суб'єкта для їх пізнання.

2. Мета навчальної дисципліни. Основною метою є вивчення закономірностей та особливостей функціонування національної економіки порівняно з економіками інших країн. Формування у студентів знань щодо сутності, становлення національної організації чинників економіки (економічного потенціалу) країни, аналізу стану і визначення головних напрямів розвитку національної економіки в умовах ринкових відносин.

Досягнення мети забезпечується вивченням теорії та базисних інститутів національної економіки, завдань ефективного використання живої праці, основного капіталу, науково-виробничого потенціалу, оборотного капіталу країни, розвитку демократії, ринкових відносин та входження у світове господарство.

3. Завдання дисципліни. Полягає у тому, щоби розкрити загальне та особливе в національній економічній системі, інституційні чинники та їхній вплив на специфіку економічного розвитку, функціональну роль держави в управлінні економікою та її інтеграцію у світове господарство.

Одним із завдань підготовки студентів є формування у них аналітичного мислення та проведення аналізу стану основних пропорцій економіки країни, оцінки стану збалансованості праці, капіталу, продукту, виробництва, споживання тощо.

4. Програма навчальної дисципліни. Зміст програми дисципліни "Національна економіка" розроблений на основі державного стандарту дисципліни "Національна економіка", затвердженого Міністерством освіти і науки України. Державний стандарт передбачає 12 тем, які за часом освоєння зведені у 3 загальні: **1.** Поточне тестування, **2.** Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ), **3.** Екзамен, а теми поточного тестування у 2 змістовні модулі: перший модуль поточного контролю; другий модуль поточного контролю. Темі модулів розкривають теоретичні основи дисципліни, ринкової економіки, сутність економічного потенціалу країни, причинно-наслідкові зв'язки функціонування економіки національного рівня організації, роль держави і демократії в управлінні економікою, перебудову економіки і її інтеграцію у світове господарство.

Опис предмета навчальної дисципліни "Національна економіка"*

Курс: підготовка бакалаврів	Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни
Кількість кредитів відповідних ECTS – 5 Модулів — 3, у т.ч. ІНДЗ Змістовних модулів поточного контролю — 2 Загальна кількість годин — 180 Тижневих: Аудиторних — 4 СРС — 5	Напрямок 0501 "Економіка та підприємництво" Спеціальність: 6.030509 "Облік і аудит" Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Обов'язкова нормативна Рік підготовки: 1-й Семестр: 1-й Лекцій — 36 год. Семінари — 36 год. Самостійна праця — 90 год. Індивідуальна праця — 10 год. Вид контролю: іспит — 8 год.

Тема 1. Національна економіка: загальне та особливе.

- 1.1. Загальні риси суспільних економічних систем.
- 1.2. Особливі ознаки національної економіки.
- 1.3. Економічна база національних господарств та їхні типи.
- 1.4. Сутність економік відкритого типу.

Тема 2. Економічні теорії та базисні інститути національної економіки.

- 2.1. Економічні теорії та їхні загальні положення.
- 2.2. Теорія дії триєдиних економічних законів.
- 2.3. Базисні відносини та інститути національної економіки.
- 2.4. Господарська збалансованість і стабільність як завдання державних інститутів національної економіки.

Тема 3. Теорія суспільного добробуту та соціально-ринкової економіки.

- 3.1. Суспільні потреби як соціальна база добробуту.

* Наприклад, для спеціальності "Облік і аудит"

- 3.2. Національний продукт як виробнича база добробуту.
- 3.3. Засади соціально-ринкової економіки.
- 3.4. Становлення ринкового механізму ціноутворення.

Тема 4. Характеристика економічного потенціалу.

- 4.1. Потенціал соціального споживання.
- 4.2. Потенціал виробництва.
- 4.3. Зовнішньоекономічний потенціал.

Тема 5. Інституційні чинники розвитку національної економіки.

- 5.1. Інститути права, управління і власності.
- 5.2. Власність в умовах ринку.
- 5.3. Упорядкування приватизації в Україні.

Тема 6. Функціонування інфраструктури національного ринку.

- 6.1. Національний ринок України і його проблеми.
- 6.2. Сутність і функціонування ринкової інфраструктури.
- 6.3. Вплив ринкової інфраструктури на формування конкурентного середовища.

Тема 7. Державність та державне управління економікою.

- 7.1 Українська держава та її засади.
- 7.2. Місце держави в управлінні економікою.

Тема 8. Демократія, економічна свобода та економічний порядок.

- 8.1. Сутність демократії і її місце в самоуправлінні економікою.
- 8.2. Економічна свобода та її основи.
- 8.3. Економічний порядок як система узгоджених інтересів.

Тема 9. Структурна перебудова національної економіки.

- 9.1. Формування ринкових відносин.
- 9.2. Стратегія структурних перетворень.
- 9.3. Капіталовкладення і реструктуризація основного капіталу, зайнятості та національного продукту.
- 9.4. Макроекономічна структурна перебудова.
- 9.5. Мікроекономічна структурна перебудова.

Тема 10. Програмування та прогнозування національної економіки.

- 10.1. Прогнозування у системі економічного програмування.

- 10.2. Індикативне планування національної економіки.
- 10.3. Програмне регулювання національної економіки.

Тема 11. Політика економічного зростання у національній економіці.

- 11.1. Національна стратегія і політика економічного зростання.
- 11.2. Теорія економічного зростання.

Тема 12. Інституційні форми інтеграції у світове господарство.

- 12.1. Тенденції розвитку світових інтеграційних процесів.
- 12.2. Вплив інтеграційних процесів на формування ринків товарів, послуг і капіталу.
- 12.3. Інституційні основи і форми економічної та політичної інтеграції України.

Тема 13. Національно-економічна безпека.

- 13.1. Економічна безпека в системі національної безпеки України.
- 13.2. Проблеми і пріоритети економічної безпеки України.
- 13.3. Регіональні аспекти економічної безпеки України.

5. Структура залікового кредиту дисципліни. Заліковий кредит дисципліни “Національна економіка” враховує усі види аудиторних та позааудиторних навчальних робіт студента всіх форм навчання: денної, заочної, вечірньої. Структура залікового кредиту передбачає розподіл годин за формами навчання і виконання робіт студентами, тобто лекції (Л), семінари (С), самостійна праця студента (СП) та індивідуальна робота (І) (табл. 2).

6. Теми семінарських занять. Семінарське заняття це вид аудиторного навчального заняття, на якому викладач організовує обговорення студентами питань з попередньо визначених робочою програмою тем. Попередньо студенти здійснюють письмову підготовку відповідей на питання теми семінару і доповідають на семінарському занятті, дискутують з актуальних проблем. З окремих тем чи проблем студенти можуть вести наукові дослідження і доповідати на конференціях чи дискусіях за “круглим столом”.

Таблиця 2

Структура залікового кредиту дисципліни

Назва тем змістовних модулів	Кількість годин											
	Денна форма				Заочна форма				Вечірня форма			
	Л	С	СП	І	Л	С	СП	І	Л	С	СП	І
Змістовний модуль першого поточного контролю												
Тема 1. Національна економіка: загальне й особливе	4	4	6	—	2	—	14	—	—	—	—	—
Тема 2. Економічні теорії та базисні інститути національної економіки	4	4	10	—	2	—	14	—	—	—	—	—
Тема 3. Теорія суспільного добробуту та соціально-ринкової економіки	2	2	6	—	—	—	8	—	—	—	—	—
Тема 4. Характеристика економічного потенціалу	4	4	6	—	—	—	14	—	—	—	—	—
Тема 5. Інституційні чинники розвитку національної економіки	2	2	6	—	—	—	14	—	—	—	—	—
Тема 6. Функціонування інфраструктури національного ринку	2	2	6	—	—	—	14	—	—	—	—	—
Змістовний модуль другого поточного контролю												
Тема 7. Державність та державне управління економікою	2	2	6	—	—	—	10	—	—	—	—	—
Тема 8. Демократія, економічна свобода та економічний порядок	2	2	6	—	—	—	10	—	—	—	—	—
Тема 9. Структурна перебудова національної економіки	4	4	6	—	—	—	14	—	—	—	—	—
Тема 10. Програмування та прогнозування національної економіки	4	4	10	—	—	—	14	—	—	—	—	—
Тема 11. Політика економічного зростання у національній економіці	2	2	10	—	—	—	14	—	—	—	—	—
Тема 12. Інституційні форми інтеграції у світове господарство	2	2	6	—	—	—	8	—	—	—	—	—
Тема 13. Національно-економічна безпека	2	2	6	—	—	—	8	—	—	—	—	—
Разом годин	36	36	90	10	8	2	152	10	—	—	—	—

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ ПЕРШОГО ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ

Семінарське заняття 1. *Національна економіка: загальне й особливе. 4 години.*

Питання для обговорення

- 1.1. Загальні риси суспільних економічних систем
- 1.2. Особливі ознаки національної економіки
- 1.3. Економічна база національних господарств та їхні типи
 - 1.3.1. Економіка планового і ринкового типу
 - 1.3.2. Перехідна економіка інверсійного типу
- 1.4. Сутність економік відкритого типу
 - 1.4.1. Становлення і функціонування економік відкритого типу
 - 1.4.2. Засади регулювання в економіці відкритого типу
 - 1.4.3. Регулювання рахунка руху капіталу і поточних операцій

Семінарське заняття 2. *Економічні теорії та базисні інститути національної економіки. 4 години.*

Питання для обговорення

- 2.1. Економічні теорії та їхні загальні положення
- 2.2. Теорія дії триєдиних економічних законів
- 2.3. Базисні відносини та інститути національної економіки
- 2.4. Господарська збалансованість і стабільність як завдання державних інститутів національної економіки

Семінарське заняття 3. *Теорія суспільного добробуту та соціально-ринкової економіки. 2 години*

Питання для обговорення

- 3.1. Суспільні потреби як соціальна база добробуту
- 3.2. Національний продукт як виробнича база добробуту
- 3.3. Засади соціально-ринкової економіки
- 3.4. Становлення ринкового механізму ціноутворення

Семінарське заняття 4. *Характеристика економічного потенціалу. 4 години*

Питання для обговорення

- 4.1. Потенціал соціального споживання
 - 4.1.1. Споживчий потенціал
 - 4.1.2. Рекреаційний потенціал
- 4.2. Потенціал виробництва
 - 4.2.1. Фактори моделювання виробничого потенціалу
 - 4.2.2. Освітній і науковий потенціал

- 4.2.3. Трудовий потенціал
- 4.2.4. Національне багатство в системі виробничого потенціалу
 - 4.2.4.1. Нефінансові створені активи
 - 4.2.4.2. Нефінансові нестворені активи
 - 4.2.4.3. Фінансові активи (пасиви)
- 4.2.5. Інвестиційний потенціал
- 4.3. Зовнішньоекономічний потенціал

Семінарське заняття 5. Інституційні чинники розвитку національної економіки. 2 години

Питання для обговорення

- 5.1. Інститути права, управління і власності
- 5.2. Власність в умовах ринку
- 5.3. Упорядкування приватизації в Україні
 - 5.3.1. Приватна власність і права та обов'язки власників
 - 5.3.2. Власність і комерційне право
 - 5.3.3. Суб'єкти власності в ринкових умовах
 - 5.3.4. Приватизація і забезпечення прав власності

Семінарське заняття 6. Функціонування інфраструктури національного ринку. 2 години

Питання для обговорення

- 6.1. Національний ринок України і його проблеми
 - 6.1.1. Національний попит
 - 6.1.2. Національна пропозиція
 - 6.1.3. Проблеми національного ринку
 - 6.1.3.1. "Тіньова" економіка
 - 6.1.3.2. Інфляція
- 6.2. Сутність і функціонування ринкової інфраструктури
 - 6.2.1. Спеціалізована ринкова інфраструктура
 - 6.2.2. Загальна ринкова інфраструктура
- 6.3. Вплив ринкової інфраструктури на формування конкурентного середовища

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ ДРУГОГО ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ

Семінарське заняття 7. Державність та державне управління економікою. 2 години

Питання для обговорення

- 7.1. Українська держава та її засади
 - 7.1.1. Держава як єдність закону і влади
 - 7.1.2. Верховенство права над законом і закону над владою
 - 7.1.3. Недоторканність Конституції України
- 7.2. Місце держави в управлінні економікою
 - 7.2.1. Функції уряду в ринковій економіці
 - 7.2.2. Регулювання ринку праці
 - 7.2.3. Регулювання соціального захисту

Семінарське заняття 8. Демократія, економічна свобода та економічний порядок. 2 години

Питання для обговорення

- 8.1. Сутність демократії і її місце в самоуправлінні економікою
 - 8.1.1. Демократія як фактор самоуправління в економіці
 - 8.1.2. Уроки демократії для України
- 8.2. Економічна свобода і її основи
- 8.3. Економічний порядок як система узгоджених інтересів
 - 8.3.1. Дотримання положень чинного законодавства
 - 8.3.2. Поліпшення інституційних рамок умов

Семінарське заняття 9. Структурна перебудова національної економіки. 4 години

Питання для обговорення

- 9.1. Формування ринкових відносин
- 9.2. Стратегія структурних перетворень
- 9.3. Капіталовкладення і реструктуризація основного капіталу, зайнятості та національного продукту
- 9.4. Макроекономічна структурна перебудова
 - 9.4.1. Сутність макроекономічної структурної перебудови
 - 9.4.2. Реструктуризація базових галузей промисловості
 - 9.4.3. Реструктуризація сільськогосподарського сектора і ринку землі
- 9.5. Мікроекономічна структурна перебудова
 - 9.5.1. Реструктуризація банківської системи
 - 9.5.2. Створення малих і середніх підприємств

Семінарське заняття 10. Програмування та прогнозування національної економіки. 4 години

Питання для обговорення

- 10.1. Прогнозування у системі економічного програмування
 - 10.1.1. Прогнозування національної економіки
 - 10.1.2. Моделювання макроекономічних процесів
- 10.2. Індикативне планування національної економіки
 - 10.2.1. Функції управління і методи планування
 - 10.2.2. Завдання планування і види планів
- 10.3. Програмне регулювання національної економіки
 - 10.3.1. Регулювання соціального розвитку
 - 10.3.2. Фінансово-кредитне регулювання
 - 10.3.3. Податкове регулювання
 - 10.3.4. Регулювання міжбюджетних відносин
 - 10.3.4. Валютне регулювання і валютний контроль
 - 10.3.4. Антимонопольне регулювання

Семінарське заняття 11. Політика економічного зростання у національній економіці. 2 години

Питання для обговорення

- 11.1. Національна стратегія і політика економічного зростання
 - 11.1.1. Стратегія національно-економічної збалансованості
 - 11.1.2. Пріоритети національної політики економічного зростання
- 11.2. Теорія економічного зростання
 - 11.2.1. Підходи до моделювання економічного зростання
 - 11.2.2. Закон товаровиробництва і виробнича функція
 - 11.2.3. Норма нагромадження капіталу та обсяг виробництва
 - 11.2.4. Джерела економічного зростання

Семінарське заняття 12. Інституційні форми інтеграції у світове господарство. 2 години.

Питання для обговорення

- 12.1. Тенденції розвитку світових інтеграційних процесів
- 12.2. Вплив інтеграційних процесів на формування ринків товарів, послуг і капіталу
- 12.3. Інституційні основи і форми економічної та політичної інтеграції України
 - 12.3.1. Принципи економічної інтеграції і внутрішні проблеми України
 - 12.3.2. Інститути і форми економічної інтеграції

- 12.3.3. Передумови і шляхи міжнародної економічної інтеграції
- 12.3.4. Вибір економічної інтеграції для України
- 12.3.5. Міжнародна підтримка ринкових перетворень в Україні

Семінарське заняття 13. Національно-економічна безпека. 2 години

Питання для обговорення

- 13.1. Економічна безпека в системі національної безпеки України
 - 13.1.1. Концепція національної безпеки України
 - 13.1.2. Сутність економічної безпеки
 - 13.1.3. Інституційні основи системи економічної безпеки
- 13.2. Проблеми і пріоритети економічної безпеки України
 - 13.2.1. Проблеми політичної та економічної орієнтації України
 - 13.2.2. Національні політичні й економічні ризики
 - 13.2.3. Піднесення економічної самодостатності суб'єктів виробництва
- 13.3. Регіональні аспекти економічної безпеки України
 - 13.3.1. Подолання регіональних економічних диспропорцій
 - 13.3.2. Створення умов економічного розвитку депресивних регіонів

7. Завдання для самостійної праці. Самостійна праця студента — це основний засіб оволодіння навчальним матеріалом під керівництвом викладача в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Навчальний час, відведений для самостійної праці, визначається навчальним планом і залежить від загального обсягу годин, відведених для вивчення дисципліни "Національна економіка". За навчальним планом для економічних спеціальностей розподіл навчального часу для різних форм навчання має таку структуру:

Таблиця 3

Розподіл навчального часу

Форми навчання	Кількість кредитів ECTS	Загальний обсяг дисципліни, годин*	Розподіл часу				Частки самостійної праці %
			Самостійна праця в сесійний період, год.	Навантаження у семестровий період, год.			
				Разом	У тому числі		
				Аудиторні заняття	Самостійна праця		
Денна	5	180	10	152	72	80	50
Заочна	5	180	10	152	10	142	90
Вечірня	—	—	—	—	—	—	—

* Крім індивідуального завдання — 10 год. і іспиту — 8 год.

Розподіл часу самостійної роботи студентів

№ п/п	Вид самостійної роботи студента	Годин		
		Денна форма	Заочна форма	Вечірня форма
1	Опрацювання лекційного матеріалу	10	16	—
2	Підготовки до семінарів	40	4	—
3	Опрацювання окремих розділів програми, які не виносять на лекції)	30	132	—
4	Виконання ІНДЗ	10	10	—
Разом годин		90	162	—

Самостійна праця студентів денної форми навчання

Лектор у робочій програмі вказує структуру самостійної праці студента над темою прослуханої лекції і тією темою, яка виносить на самостійне вивчення. Наприклад, для теми, яка виносить на лекцію:

Тема 1. Національна економіка: загальне та особливе

Зміст завдання — опрацювання лекційного матеріалу і питань, які не увійшли у лекцію, підготовка до семінару.

Кількість годин — 6 год.

Форма звіту — короткий конспект теми лекції і реферат.

Література: Заблоцький Б. Ф., Кокошко М. Ф., Смовженко Т. С. Економіка України. — Львів: Львівський банківський коледж Національного банку України, 1997. — С. 8 — 29; Заблоцький Б.Ф. Перехідна економіка: Посібник. К.: Видавничий центр "Академія", 2004. с. 45 — 74; Заблоцький Б. Ф. Розміщення продуктивних сил України. Національна макроекономіка. К. — Академвидав, 2002. — С.280 — 301; та інших авторів (див. список літератури).

Для теми, яка виносить на самостійне вивчення студентом:

Тема 2. Економічні теорії та базисні інститути національної економіки.

Зміст завдання - опрацювання лекційного матеріалу і питань, які не увійшли в лекцію, підготовка до семінару.

Кількість годин — 10 год.

Форма звіту — реферат.

Література: Мочерний С. В., Устенко О. А., Фомішин С. В. Політична економія: Навч. посіб./ Херсон: "Видавництво Дніпро", 2002. — С. 5 — 19;

Тема 14. Методичні матеріали викладання і вивчення дисципліни

Заблоцький Б. Ф., Кокошко М. Ф., Смовженко Т. С. Економіка України. — Львів: Львівський банківський коледж Національного банку України, 1997. — С. 47 — 55, 62 — 70; Заблоцький Б. Ф. Перехідна економіка: Посібник. — К.: Видавничий центр "Академія", 2004. — С. 88 — 96, 105 — 123.

8.Індивідуальне навчально-дослідне завдання. Індивідуальне завдання — форма організації навчання, яке має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, що їх студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. Відповідно інноваційним технологіям навчання в системах КМПСОНП — ECTS різновидом індивідуальних завдань є індивідуальні навчально-дослідні завдання (ІНДЗ) навчального, навчально-дослідного характеру.

ІНДЗ — це завершена теоретична або практична праця у межах навчальної програми дисципліни, яка виконується на основі знань, умінь і навичок, здобутих у процесі лекційних та семінарських занять, охоплює декілька тем або зміст навчальної дисципліни загалом.

Студенти виконують індивідуальне дослідження з питань національної або регіональної економіки. Зміст праці відображає загальні теоретичні положення національної чи регіональної економіки, аналіз макроекономічних і регіональних показників розвитку господарства та показники економіки, які стосуються спеціальності підготовки студента.

Тематика індивідуальних навчально-дослідних завдань

1. Теоретичні основи національної економіки України в умовах поглиблення радикальних економічних перетворень.
2. Інструментарій національної економіки і його вдосконалення на сучасному етапі.
3. Особливості розвитку національної економіки України на сучасному етапі.
4. Базисні інститути національної економіки
5. Ідеологічні передумови національної економіки та її вплив на організацію виробництва.
6. Політичні передумови національної економіки та їхній вплив на стабільність виробництва.
7. Економічні передумови національної економіки та їхній вплив на зростання виробництва.
8. Організаційні передумови національної економіки та їхній вплив на стабільність і збалансованість демократичних перетворень.
9. Основи ринкової економіки і добробуту суспільства.

10. Аналіз динаміки формування обсягів і структури сукупного економічного потенціалу країни.
11. Дослідження факторів розвитку сукупного економічного потенціалу країни.
12. Національне багатство України: сутність, склад, роль і значення.
13. Нефінансові створені активи як складова частина національного багатства.
14. Основні фонди галузей національної економіки: поняття, склад, фактори і тенденції розвитку.
15. Нефінансові нестворені активи — складова частина національного багатства України.
16. Нематеріальні нестворені активи: сутність, склад, фактори і динаміка розвитку.
17. Інвестиційний потенціал України як фактор соціально-економічної стабільності.
18. Шляхи активізації інвестиційної діяльності в Україні на сучасному етапі.
19. Трудовий потенціал України: сутність, структура, віддача в національній економіці.
20. Споживчий комплекс України: сутність, структура, динаміка.
21. Освітній та науковий комплекс України і проблеми його розвитку.
22. Формування фінансово-економічного механізму науки в умовах ринку.
23. Зовнішньоекономічний потенціал України і проблеми його розвитку на сучасному етапі.
24. Експортний потенціал України.
25. Проблеми прямих чужоземних інвестицій в Україну.
26. Роль і значення рекреаційного комплексу в національній економіці України.
27. Соціальний туризм і його вплив на економічний розвиток України.
28. Інституційні чинники розвитку національної економіки
29. Загальна інфраструктура національного ринку та її проблеми в Україні.
30. Спеціалізована ринкова інфраструктура та її проблеми в Україні.
31. Державність і нація: сутність і проблеми розвитку в Україні.
32. Роль і місце держави в управлінні економікою в умовах ринку.
33. Демократія як світогляд розвитку вільного суспільства: сутність і проблеми в Україні.
34. Економічна свобода і економічний порядок: сутність і проблеми розвитку в Україні.
35. Ринкові відносини і стратегія структурних перетворень в Україні.
36. Вплив капіталовкладень на реструктуризацію національної економіки.
37. Основи макроекономічної реструктуризації у перехідний період.

38. Основи мікроекономічної реструктуризації у перехідний період.
39. Прогнозування у системі економічного програмування.
40. Індикативне планування національної економіки.
41. Регулювання національної економіки: сутність і напрями.
42. Основи регулювання соціального розвитку.
43. Основи фінансово-кредитного регулювання.
44. Основи податкового регулювання.
45. Основи регулювання міжбюджетних відносин.
46. Основи валютного регулювання і валютного контролю.
47. Основи антимонопольного регулювання.
48. Економічне зростання як категорія національної економіки.
49. Державне регулювання темпів економічного зростання.
50. Удосконалення системи показників економічного зростання в економіці ринкового типу.
51. Методи активізації темпів економічного зростання.
52. Використання системи національних рахунків у розрахунках темпів економічного зростання.
53. Дослідження факторів економічного зростання у національній господарській системі України.
54. Економічне зростання та економічний розвиток: порівняльна характеристика України з іншими країнами.
55. Макроекономічна стабільність і збалансованість: сутність і проблеми в Україні.
56. Інституційні форми інтеграції у світову економіку.
57. Інтеграція України з країнами Європейського Союзу: переваги і проблеми.
58. Інтеграція України з Росією і країнами СНД: політичні та економічні ризики.
59. Сутність і проблеми економічної безпеки України.
60. Основні параметри економічної безпеки України і її регіонів.

Індивідуальна робота виконується з використанням теорії формування національної економіки, оцінки економічного потенціалу фінансів, виробництва, споживання і ін. На основі даних статистичного щорічника останнього року видання студенти їх аналізують, виявляють тенденції, узагальнюють, роблять висновки та обґрунтовують проблеми і перспективи розвитку України. Дослідження виконують письмово, текст супроводжується статистичними таблицями і їх аналізом, графіками, діаграмами тощо. Формат листа А4, зшивається у пластиковій папці, титульна сторінка, зміст і література

виконується на комп'ютері. Текст праці може бути в рукописному чи комп'ютерному варіантах.

Тему і структуру ІНДЗ студенти можуть пропонувати самі.

9. Методи навчання. У процесі навчання застосовуються методи, які найкраще сприяють засвоєнню програми дисципліни.

Лекції — читаються з найважливіших теоретичних і методичних тем дисципліни з використанням методів моделювання економічних і соціальних явищ на аудиторній таблиці. Можливе використання прозірок та інших ілюстративних матеріалів.

Семінари — студенти готують доповіді за тематикою у формі конспекта, реферата, з якими виступають на семінарських заняттях. Підготовка письмових чи ілюстративних матеріалів студентами є обов'язковою, позаяк це сприяє поглибленню вивчення дисципліни, розвитку мови, мислення і активності студента.

СПС — виконується студентами на основі рекомендованої літератури із вказаними сторінками у джерелах та форми звіту. Виконані самостійні праці за темами і формами звіту студенти представляють за індивідуальним планом навчання і захищають їх.

ІНДЗ — виконується студентами протягом навчального семестру, оформляється письмово за редакційними вимогами до будь-яких публікацій і до початку залікової сесії представляється на кафедрі. Лектор рецензує виконане індивідуальне завдання і оцінює кількість балів

10. Методи контролю. У процесі навчання використовуються методи поточного та підсумкового контролю:

⇒ поточне тестування пройденої самостійно опрацьованої матеріалу студента (контрольні запитання, розрахунки показників на основі статистичних даних, тести);

⇒ захист рефератів з опрацьованих самостійно студентом тем, які включені в лекційне заняття;

⇒ оцінка ІНДЗ за критерієм відповідності роботи змісту, ілюстративності, комплексності і завершеності дослідження.

⇒ підсумковий письмовий тест (екзамен, теститощо).

11. Розподіл балів, що їх ставлять студентам. Система ECTS передбачає 100-бальну шкалу оцінювання навчальної діяльності студента. Для визначення рівня засвоєння студентами навчального матеріалу бажано використовувати такі методи оцінювання знань та умінь:

➤ поточний контроль (оцінювання усних і письмових відповідей на практичних заняттях, поточне тестування після кожного змістовного модуля);

- оцінка за виконане індивідуальне навчально-дослідне завдання;
- підсумковий контроль (тестовий іспит).

Таблиця 5

Розподіл балів, що їх ставлять студентам

Модуль 1: поточне тестування												Модуль 2: ІНДЗ	Модуль 3: підсумковий тест, іспит	Су- ма
Модуль першого поточного контролю						Модуль другого поточного контролю						10	40	100
24						26								
теми														
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12			
4	4	4	4	4	4	4	4	4	4	3	3			

Шкала переведення академічних успіхів студентів
у шкалу за системою ECTS

Оцінка шкалою ECTS	Оцінка за бальною шкалою, що її використовують у вишах	Оцінка за національною шкалою
A	91 — 100	5 (відмінно)
B (дуже добре)	81 — 90	4 (добре)
C (добре)	71 — 80	
D (задо- вільно)	61 — 70	3 (задовільно)
E (посе- редньо)	51 — 60	
FX	21 — 50	2 (незадовільно) з можливістю повторного складання іспиту
F	0 — 20	2 (незадовільно) з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

1. Враховує поточну і підсумкову успішність (за умови, що на іспиті студент набрав не менше 20 балів).

12. Методичне забезпечення. Освоєння студентами навчальної програми дисципліни "Національна економіка" забезпечується:

➔ висвітленням фундаментальних основ дисципліни на планових лекціях та веденням конспекту лекцій студентами;

➔ використанням методів моделювання економічних і соціальних явищ у процесі читання лекцій і проведення семінарських занять;

→ макроекономічними й регіональними показниками новітнього статистичного щорічника України;

→ використанням теоретичних, статистичних, ілюстративних матеріалів при виконанні студентами ІНДЗ.

13. Індивідуальний навчальний план студента з дисципліни “Національна економіка”. Доцільно, щоб кожен студент мав розгорнуту і прозору структуру програми дисципліни за обсягом і часом освоєння та систему оцінювання рівня його знань протягом семестру. Роль індивідуального навчального плану студента набуває першочергово значення, оскільки в ньому повинні бути закладені самим студентом усі важливі організаційні заходи його навчання:

↳ знайомство із загальною і робочою програмою навчальної дисципліни;

↳ побудова планових завдань з кожної дисципліни на відповідний семестр з поділом їх виконання за темами дисципліни і часом протягом семестру;

↳ допоміжні заходи, методичні матеріали для виконання завдань індивідуального навчального плану студента.

Тестування поточного і підсумкового рівня знань студентів

До розділу 1. Національна економіка: загальне і особливе

1. Назвіть загальні риси суспільних економічних систем:

а) натуральне виробництво;

б) товарне виробництво;

в) суспільний і територіальний поділ праці;

г) усі відповіді правильні.

2. Яке рівняння відображає зміст натурального виробництва, якщо V — обсяг виробництва, T — вартість праці, O — вартість матеріальних витрат, $ВП$ — валовий прибуток?

а) $V = O - T$;

б) $V = O + T$;

в) $V = O + T + ВП$;

г) $V = O - T - ВП$.

3. Яке рівняння відображає зміст товарного виробництва, якщо V — обсяг виробництва, T — вартість праці, O — вартість матеріальних витрат, $ВП$ — валовий прибуток?

а) $V = O - T$;

б) $V = O + T$;

в) $V = O + T + ВП$;

г) $V = O - T - ВП$.

4. Назвіть результати впливу поділу праці в системі національної економіки:

а) пов'язує виробників у єдину систему виробництва, розподілу і споживання;

б) роз'єднує виробників;

в) зростає продуктивність праці і поліпшує соціальний стан;

г) відповіді у варіантах а і в.

5. Назвіть організацію та обмін у натуральному виробництві:

а) складні форми, спеціалізація, кооперація, комбінування, обмін грошима;

б) прості форми, продуктообмін;

в) корпорації, міжнародні фінансові організації, валютно-товарний обмін;

г) прості форми, спеціалізація, товарно-грошовий обмін.

6. Назвіть організацію та обмін у товарному виробництві:

а) складні форми, спеціалізація, кооперація, комбінування, обмін грошима;

- б) прості форми, продуктообмін;
- в) корпорації, міжнародні фінансові організації, валютно-товарний обмін;
- г) прості форми, спеціалізація, товарно-грошовий обмін.

7. Назвіть організацію та обмін у міжнародному виробництві:

- а) складні форми, спеціалізація, кооперація, комбінування, грошовий обмін;
- б) прості форми, продуктообмін;
- в) корпорації, міжнародні фінансові організації, валютно-товарний обмін;
- г) прості форми, спеціалізація, товарно-грошовий обмін.

8. Назвіть особливі ознаки національної економіки:

- а) товарне виробництво, поділ праці;
- б) суверенітет, ресурси, господарство, обмін;
- в) натуральне виробництво, державні закони, товарообмін;
- г) усі відповіді правильні.

9. Розкрийте особливості ознак національного суверенітету:

- а) недоторканість території, незалежність політики;
- б) незалежність господарювання, законотворення, ідеології і політики;
- в) незалежність території, інтеграція у світові економічні структури;
- г) відповіді у варіантах а і б.

10. Розкрийте особливості ресурсо-виробничих ознак:

- а) територія, населення, виробнича інфраструктура;
- б) природні умови, населення, енергетичні ресурси;
- в) зайнятість, техніка, технології, природні ресурси;
- г) усі відповіді правильні.

11. Розкрийте особливості господарсько-організуючих ознак:

- а) правова система, стимулювання;
- б) фінанси, кредитування, митна система;
- в) система управління;
- г) відповіді у варіантах а, б, в.

12. Які ознаки національної економіки виражають рівняння $Q = v \frac{\Gamma_m}{c}$.

$$\Gamma_m = \frac{Qc}{v}, \quad v = \frac{Qc}{\Gamma_m}, \quad c = \frac{v\Gamma_m}{Q}?$$

- а) національного суверенітету;
- б) товарообмінні;
- в) ресурсовиробничі;
- г) господарсько-організуючі.

13. Які організуючі форми не приватної власності?

- а) індивідуальна, сімейна, колективна;
- б) індивідуальна, державна, кооперативна;
- в) державна, муніципальна, кооперативна;
- г) усі відповіді правильні.

14. Які організуючі форми приватної власності?

- а) індивідуальна, сімейна, колективна;
- б) індивідуальна, державна, кооперативна;
- в) державна, муніципальна, кооперативна;
- г) усі відповіді правильні.

15. Які критерії виражають ринкову економіку?

- а) приватна власність, горизонтальна політика;
- б) не приватна власність, державне регулювання;
- в) приватна власність, централізоване управління;
- г) не приватна власність, ліберальний розподіл.

16. Які критерії виражають неринкову економіку?

- а) приватна власність, горизонтальна політика;
- б) не приватна власність, державне регулювання;
- в) приватна власність, централізоване управління;
- г) не приватна власність, ліберальний розподіл.

17. У якому варіанті правильно розміщені етапи переходу до ринку?

- а) становлення ринку, стабілізація, реструктуризація;
- б) реструктуризація, стабілізація, становлення ринку;
- в) стабілізація, становлення ринку, реструктуризація;
- г) порядок розміщення значення немає.

18. Яке рівняння правильно описує розрахунок валового випуску, якщо Q — фізична кількість товарів; c — ціна одиниці товару; T — оплата праці; O — матеріальні затрати; A — амортизація; $ЧП$ — чистий прибуток?

- а) $V = Qc$;
- б) $dV = V - O$;
- в) $ВП = A + ЧП$;
- г) $V = O - dV$.

19. Яке рівняння правильно описує стадію утворення доданої вартості, якщо Q — фізична кількість товарів; c — ціна одиниці товару; T — оплата праці; O — матеріальні затрати; A — амортизація; $ЧП$ — чистий прибуток?

- а) $V = Qc$;
- б) $dV = V - O$;

- в) $ВП = A + ЧП$;
 з) $B = O - dB$.

20. Яке рівняння правильно описує розрахунок валового прибутку, якщо Q — фізична кількість товарів; $ц$ — ціна одиниці товару; T — оплата праці; O — матеріальні затрати; A — амортизація; $ЧП$ — чистий прибуток?

- а) $B = Qц$;
 б) $dB = B - O$;
 в) $ВП = A + ЧП$;
 з) $B = O - dB$.

21. Яке рівняння правильно описує розрахунок продуктивності праці, якщо B — обсяг виробництва, T_k — кількість зайнятих, t — час праці?

- а) $в = T_k B t$;
 б) $в = B/T_k t$;
 в) $t = T_k t/B$;
 з) $t = T_k/B t$.

22. Яке рівняння правильно описує розрахунок ефективності праці, якщо B — обсяг виробництва, T_k — кількість зайнятих, t — час праці?:

- а) $в = T_k B t$;
 б) $в = B/T_k t$;
 в) $t = T_k t/B$;
 з) $t = T_k/B t$.

23. Розкрийте сутність національно-соціального ефекту за такими критеріями:

- а) зростання доходної частини Державного бюджету;
 б) зростання видаткової частини Державного бюджету;
 в) зростання національного доходу на душу населення;
 з) зростання національно-свідомих громадян та їхнього добробуту.

24. Яке рівняння правильно описує економіку відкритого типу, якщо C — споживання домашніх господарств; B — споживання держави; K — національні капіталовкладення; E — експорт; I — імпорт?

- а) $dB = C + B + K + ЧЕ$;
 б) $dB = C + B + K$;
 в) $dB = C + B + K + E$;
 з) $dB = C + B + K - (E - I)$.

25. Що описує рівняння: $dB = C + B + K + E - I$, де dB — валова додана вартість країни?

- а) розподіл національного доходу;

- б) розрахунок доходу у відкритій економіці;
 в) розрахунок і розподіл валового внутрішнього продукту;
 з) усі відповіді правильні.

26. Яка з форм запису головної тотожності національних рахунків $(K - 3) + E - I = 0$ описує зв'язок між міжнародними потоками капіталів, якщо 3 — заощадження, K — капіталовкладення, E — експорт, I — імпорт?

- а) $K - 3 = 0$;
 б) $E - I = 0$;
 в) $K + E > 0$;
 з) $I + 3 < 0$.

27. Яка з форм запису головної тотожності національних рахунків $(K - 3) + E - I = 0$ описує зв'язок між міжнародними потоками товарів і послуг, якщо 3 — заощадження, K — капіталовкладення, E — експорт, I — імпорт?

- а) $K - 3 = 0$;
 б) $E - I = 0$;
 в) $K + E > 0$;
 з) $I + 3 < 0$.

28. У якому варіанті правильно вказано розрахунок номінального обмінного курсу?

- а) відносна ціна валюти і товару двох країн;
 б) відносна ціна товару і валюти однієї країни;
 в) відносна ціна валют двох країн;
 з) відносна ціна товарів двох країн.

29. У якому варіанті правильно вказано розрахунок реального обмінного курсу?

- а) відносна ціна валюти і товару двох країн;
 б) відносна ціна товару і валюти однієї країни;
 в) відносна ціна валют двох країн;
 з) відносна ціна товарів двох країн.

30. Яка рівність (нерівність) описує найкращі передумови формування платіжного балансу країни, якщо I_e — індекс зростання національного продукту, I_m — індекс оплати праці, I_u — індекс цін, I_e — індекс експорту, I_i — індекс імпорту?

- а) $I_e = I_m = I_u = I_e = I_i$;
 б) $I_e > I_m > I_u > I_e > I_i$;
 в) $I_e < I_m < I_u < I_e < I_i$;
 з) значення немає.

До розділу 2. Економічні теорії та базисні інститути національної економіки

- 31. Яке з названих економічних відношень є головним у теорії національної економіки?**
- а) відношення праці і її оплати;
 - б) відношення власності на капітал і результати праці;
 - в) відношення праці і капіталу;
 - г) відношення виробництва і розподілу продукту.
- 32. В якій економічній теорії ідеалізували коштовні метали джерелом багатства?**
- а) вільного підприємництва;
 - б) історичної економіки;
 - в) меркантилізму;
 - г) маржиналізму.
- 33. В якій економічній теорії за основу взято організацію виробництва продуктів споживання?**
- а) вільного підприємництва;
 - б) історичної економіки;
 - в) меркантилізму;
 - г) маржиналізму.
- 34. В якій економічній теорії за основу взято не дію об'єктивних господарських законів, а конкретно розвинуті форми виробництва?**
- а) вільного підприємництва;
 - б) історичної економіки;
 - в) меркантилізму;
 - г) маржиналізму.
- 35. В якій економічній теорії за основу взято граничну корисність певного виду товару?**
- а) вільного підприємництва;
 - б) історичної економіки;
 - в) меркантилізму;
 - г) маржиналізму.
- 36. В якій економічній теорії за основу взято масу грошей в обігу?**
- а) інституціоналізму;
 - б) меркантилізму;
 - в) монетаризму;
 - г) неолібералізму.

- 37. В якій економічній теорії за основу взято механізм самоорганізації ринку?**
- а) інституціоналізму;
 - б) меркантилізму;
 - в) монетаризму;
 - г) неолібералізму.
- 38. В якій економічній теорії за основу взято конкуренцію, профспілки, одатки, державу, спосіб мислення та ін. ?**
- а) інституціоналізму;
 - б) меркантилізму;
 - в) монетаризму;
 - г) неолібералізму.
- 39. На яких засадах побудована економічна теорія К. Маркса і В. Леніна?**
- а) на приватній власності і розподілі продукту;
 - б) на неприватній власності і централізованому управлінні;
 - в) на суспільній власності і ринковому розподілі;
 - г) на змішаній власності і централізованому розподілі продукту.
- 40. Якою була економічна політика радянської влади в Україні?**
- а) ліквідації приватної власності;
 - б) установації централізованої системи управління економікою;
 - в) інтенсивних методів господарювання;
 - г) відповіді у варіантах а і б.
- 41. Що принесла політика індустріалізації в період 1925 — 1935 років в Україні?**
- а) розвиток ринкових відносин;
 - б) розвиток виробництва товарів широкого вжитку;
 - в) диспропорцію праці і капіталу, затратність виробництва продукції;
 - г) зростання добробуту людей.
- 42. Що принесла політика колективізації в період 1929 — 1935 років в Україні?**
- а) розвиток сільського господарства;
 - б) Голодомор, геноцид української нації;
 - в) зростання урожайності зернових культур;
 - г) зростання продуктивності худоби.
- 43. Як розвивалася економіка України в роки Другої світової війни?**
- а) розвиток виробництва засобів виробництва;
 - б) розвиток виробництва товарів широкого вжитку;

- в) розвиток сфери послуг;
- г) запровадження нових технологій у соціальний комплекс.

44. Які економічні експерименти проводила радянська влада в Україні в період 1949 — 1960-х років?

- а) освоєння цілинних земель в Україні;
- б) розширення площ під вирощування кукурудзи;
- в) впровадження нових і продуктивніших порід худоби;
- г) усі відповіді правильні.

45. У якому з варіантів висвітлено правильне рішення радянської влади щодо розвитку економіки в період 1957 — 1964 років?

- а) роздержавлення і приватизація власності;
- б) створення умов розвитку фінансового ринку;
- в) створення рад народного господарства за регіонами;
- г) усі відповіді правильні.

46. Які структурні зміни в політиці й економіці відбулися у період 1964 — 1985 років?

- а) ліквідація рад народного господарства та умов саморозвитку регіонів;
- б) посилення централізації управління економікою;
- в) розвиток галузей базового комплексу економіки;
- г) усі відповіді правильні.

47. Які загальні основи політики економічної перебудови в період 1985 — 1991 років?

- а) спроба запровадити елементи ринкової економіки за збереження неприватної власності;
- б) запровадження відкритості (гласності) у політиці та економіці;
- в) розвиток експортного потенціалу;
- г) відповіді у варіантах а і б.

48. Що зумовило розпад радянської економічної і політичної системи?

- а) суспільна власність і централізація управління економікою;
- б) політика економічної перебудови у період 1985 — 1991 років.
- в) затратність, диспропорційність і неконкурентоспроможність радянської економічної системи;
- г) відповіді у варіантах а і в.

49. Яке рівняння описує дію закону господарської збалансованості, якщо Q — фізична кількість товарів, робіт і послуг, $ц$ — ціна одиниці товару, робіт і послуг, Γ_m — маса грошей, v — коефіцієнт оборотності маси грошей,

O — проміжне споживання, dB — валовий внутрішній продукт (додана вартість)?

- а) $Qц = v\Gamma_m$;
- б) $Q = v \frac{\Gamma_m}{ц}$;
- в) $B = O + dB$;
- г) $B = O - dB$.

50. Яке рівняння описує дію закону товарообміну, якщо Q — фізична кількість товарів, робіт і послуг, $ц$ — ціна одиниці товару, робіт і послуг, Γ_m — маса грошей, v — коефіцієнт оборотності маси грошей, o — проміжне споживання, dB — валовий внутрішній продукт (додана вартість)?

- а) $Qц = v\Gamma_m$;
- б) $Q = v \frac{\Gamma_m}{ц}$;
- в) $B = O + dB$;
- г) $B = O - dB$.

51. Яке рівняння описує дію закону товаровиробництва, якщо Q — фізична кількість товарів, робіт і послуг, $ц$ — ціна одиниці товару, робіт і послуг, Γ_m — маса грошей, v — коефіцієнт оборотності маси грошей, o — проміжне споживання, dB — валовий внутрішній продукт (додана вартість)?

- а) $Qц = v\Gamma_m$;
- б) $Q = v \frac{\Gamma_m}{ц}$;
- в) $B = O + dB$;
- г) $B = O - dB$.

52. Які з названих блоків відносин є базисні?

- а) національно-громадянські;
- б) державно-політичні;
- в) соціально-економічні;
- г) усі відповіді правильні.

53. У якому варіанті правильно висвітлено сутність інститутів національної економіки?

- а) конкуренції, монополії, ціноутворення;
- б) держави, податків, бюджетів;
- в) профспілок, правових норм, національного способу мислення;
- г) усі відповіді правильні.

54. Яке рівняння описує стан економічної збалансованості, якщо Q — фізична кількість товарів, робіт і послуг, $ц$ — ціна одиниці товару, робіт і послуг, Γ_m — маса грошей, v — коефіцієнт оборотності маси грошей?

а) $Qц = v\Gamma_m$;

б) $Q = v \frac{\Gamma_m}{ц}$;

в) $v = \frac{Qц}{\Gamma_m}$;

г) $ц = \frac{v\Gamma_m}{Q}$;

55. У якому варіанті правильно описано сутність національно-економічних пропорцій?

- а) постійні співвідношення між двома показниками протягом декількох років;
- б) стійкі співвідношення між двома показниками протягом декількох років;
- в) співвідношення між багатьма видами виробничої діяльності;
- г) усі відповіді правильні

56. У якому варіанті нерівності відображають економічне зростання і збалансованість, якщо I_g — індекс ВВП, I_e — індекс експорту, I_i — індекс інфляції, I_b — індекс безробіття?

- а) $I_g = I_e = I_i > I_b$;
- б) $I_g < I_e < I_i = I_b$;
- в) $I_g > I_e > I_i = I_b$;
- г) $I_g > I_e = I_i < I_b$;

57. У якому варіанті правильно висвітлено виробничі критерії національно-економічної збалансованості?

- а) відсутність монополій, прискорене оновлення основного капіталу, збільшення доданої вартості, робочих місць;
- б) ділова активність, збільшення пропозиції, технологій, товарів, зростання потреби у праці, низьке коливання цін;
- в) збалансований бюджет, попит, пропозиція, розподіл національного доходу, захист людей, які не працюють;
- г) відповіді у варіантах б і в.

58. У якому варіанті правильно висвітлено ринкові критерії національної економічної збалансованості?

- а) відсутність монополій, прискорене оновлення основного капіталу, збільшення доданої вартості, робочих місць;

- б) ділова активність, збільшення пропозиції, технологій, товарів, зростання потреби у праці, низьке коливання цін;
- в) збалансований бюджет, попит, пропозиція, розподіл національного доходу, захист людей, які не працюють;
- г) відповіді у варіантах б і в.

59. У якому варіанті правильно висвітлено соціальні критерії національно-економічної збалансованості?

- а) відсутність монополій, прискорене оновлення основного капіталу, збільшення доданої вартості, робочих місць;
- б) ділова активність, збільшення пропозиції, технологій, товарів, зростання потреби у праці, низьке коливання цін;
- в) збалансований бюджет, попит, пропозиція, розподіл національного доходу, захист людей, які не працюють;
- г) відповіді у варіантах б і в.

60. У якому варіанті найкраще співвідношення індексу ВВП — I_g , індексу цін на споживчі товари — I_c ?

- а) $I_g > I < I_c$;
- б) $I_g < I < I_c$;
- в) $I_g = I = I_c$;
- г) $I_g > I > I_c$;

До розділу 3. Теорія суспільного добробуту та соціально-ринкової економіки

61. У якому варіанті відповідей правильно висвітлено сутність суспільного добробуту?

- а) стан суспільства, за якого рівень матеріального і духовного забезпечення відповідає природним потребам;
- б) види продукції та послуг, які необхідні людям і котрі вони прагнуть мати;
- в) стан суспільства, за якого працюють за можливостями, а споживають за бажаннями;
- г) відповіді у варіантах а і в.

62. У якому варіанті відповідей правильно висвітлено сутність соціальних потреб?

- а) стан суспільства, за якого рівень матеріального і духовного забезпечення відповідає природним потребам;
- б) види продукції та послуг, які необхідні людям і які вони прагнуть мати.

- в) стан суспільства, за якого працюють за можливостями, а споживають за бажаннями;
 г) відповіді у варіантах а і в.

63. Що насамперед повинна забезпечити економічна система країни своєму народові?

- а) обсяг і структуру виробництва продукту до потреб;
 б) зайнятість усього працездатного населення,
 в) платоспроможність населення, держави і підприємств;
 г) відповіді у варіантах а і в.

64. Яка нерівність (рівняння) правильно описує відповідність структури виробництва структурі потреб, якщо Q_c — національна пропозиція, $v\Gamma_n$ — національний попит?

- а) $Q_c < v\Gamma_n$;
 б) $Q_c > v\Gamma_n$;
 в) $Q_c = v\Gamma_n$;
 г)) відповіді у варіантах а і в.

65. До якої класифікаційної групи відносять потреби: національні, регіональні, колективні, приватні (індивідуальні)?

- а) за суб'єктом;
 б) за функціональною роллю;
 в) за об'єктом (предметом);
 г) за сферами діяльності.

66. До якої класифікаційної групи відносять потреби: пріоритетні, стійкі, ситуаційні, другорядні?

- а) за суб'єктом;
 б) за функціональною роллю;
 в) за об'єктом (предметом);
 г) за сферами діяльності.

67. До якої класифікаційної групи відносять потреби: матеріальні, духовні, етичні, естетичні?

- а) за суб'єктом;
 б) за функціональною роллю;
 в) за об'єктом (предметом);
 г) за сферами діяльності.

68. До якої класифікаційної групи відносять потреби: ідеологічні, політичні, потреби у праці, пізнанні, спілкуванні, рекреаційні, релігійні, освітні та ін.?

- а) за суб'єктом;

- б) за функціональною роллю;
 в) за об'єктом (предметом);
 г) за сферами діяльності.

69. У якому варіанті стрілочка вказує зацікавленість уряду саме в такій вартісній структурі валового випуску V , якщо O — проміжне споживання, dV — додана вартість?

- а) $V = \downarrow O + \uparrow dV$;
 б) $V = O + \downarrow dV$;
 в) $V = \uparrow O + \downarrow dV$;
 г) $V = \uparrow O + dV$.

70. Назвіть стимули практичної діяльності у формі грошей, що скоро приводять до піднесення добробуту нації:

- а) неформальна (гіньова) виробнича діяльність (приховування доходів);
 б) кримінальна діяльність (розкрадання коштів);
 в) формальна (економічна) виробнича діяльність (відкритість руху грошей і отримання за працю);
 г) жодна відповідь неправильна.

71. У якому варіанті стрілочка \downarrow вказує "тіньову" виробничу діяльність, тобто приховування доходів, якщо O — проміжне споживання (матеріальні затрати), T — оплата праці, A — амортизація, $ЧП$ — чистий прибуток?

- а) $V = O + \downarrow T + A + ЧП$;
 б) $V = O + T + \downarrow A + ЧП$;
 в) $V = O + \downarrow T + A + \downarrow ЧП$;
 г) відповіді у варіантах а і в.

72. У якому варіанті стрілочка \downarrow вказує кримінальну діяльність посадових осіб, тобто розкрадання коштів, якщо C — витрати домашніх господарств, B — витрати бюджетів, K — капіталовкладення, E — експорт?

- а) $dV = \downarrow C + B + K + E$;
 б) $dV = C + \downarrow B + \downarrow K + E$;
 в) $dV = C + \downarrow B + \downarrow K + \downarrow E$;
 г) відповіді у варіантах б і в.

73. Що насамперед має забезпечити соціально-ринкова економічна система?

- а) основи підприємництва і добробуту;
 б) умови реалізації інтересів і стимулів власникам капіталу і найманим працівникам;
 в) доходи державного і регіонального бюджетів;
 г) відповіді у варіантах а і б

74. У якому варіанті правильно названо фундаментальні основи соціально-ринкової економіки?

- а) економічна свобода, права власності;
- б) конкуренція, правові ринкові інституції;
- в) жорсткі бюджетні обмеження, передбачувана державна політика;
- г) в усіх варіантах.

75. Що є економічним інтересом?

- а) усвідомлений суб'єктом предмет потреби, який здатний задовольнити її;
- б) усвідомлений суб'єктом предмет, здатний збудити до нього інтерес, спонукати до дії;
- в) реальна матеріальна чи грошова вартість;
- г) відповідь в усіх варіантах.

76. Що є економічним стимулом?

- а) усвідомлений суб'єктом предмет потреби, який здатний задовольнити її;
- б) усвідомлений суб'єктом предмет, здатний збудити до нього інтерес, спонукати до дії;
- в) реальна матеріальна чи грошова вартість;
- г) відповідь в усіх варіантах.

77. У якому варіанті розміщено порядок реалізації економічних інтересів і стимулів, що відповідають вимогам соціально-ринкової економіки?

- а) державні, національні, регіональні, колективні, індивідуальні;
- б) національні, державні, регіональні, колективні, індивідуальні;
- в) індивідуальні, колективні, регіональні, державні, національні;
- г) колективні, індивідуальні, державні, регіональні, національні.

78. У якому варіанті правильно описано економічний інтерес виробника, якщо O — матеріальні затрати, T — оплата праці, $ВП$ — валовий прибуток?

- а) $O + T + ВП$;
- б) $ВП + T$;
- в) T ;
- г) $O + ВП$.

79. У якому варіанті правильно описано економічний інтерес найманого працівника?

- а) $O + T + ВП$;
- б) $ВП + T$;
- в) T ;
- г) $O + ВП$.

80. У якому варіанті правильно описано основи трудової теорії вартості і ціни?

- а) вартість засобів виробництва і найманих виробників;
- б) вартість оборотних засобів виробництва;
- в) вартість праці, капіталу, землі;
- г) узгодження інтересу покупця.

81. У якому варіанті правильно описано основи теорії витрат виробництва у формуванні вартості й ціни?

- а) вартість засобів виробництва і найманих виробників;
- б) вартість оборотних засобів виробництва;
- в) вартість праці, капіталу, землі;
- г) узгодження інтересу покупця.

82. У якому варіанті правильно описано основи теорії трьох факторів виробництва у формуванні вартості й ціни?

- а) вартість засобів виробництва, найманих виробників, продукту;
- б) вартість оборотних засобів виробництва, продукту, праці;
- в) вартість праці, капіталу, землі;
- г) узгодження інтересів покупця, продавця, держави.

83. У якому варіанті правильно описано основи теорії граничної корисності у формуванні вартості і ціни?

- а) вартість засобів виробництва і найманих виробників;
- б) вартість оборотних засобів виробництва;
- в) вартість праці, капіталу, землі;
- г) узгодження інтересу покупця.

84. У якому варіанті правильно описано основи теорії попиту і пропозиції у формуванні ринкової вартості і ціни?

- а) економічна вигода виробника і споживача;
- б) економічний інтерес продавця і покупця;
- в) прибуток продавця і заощадження покупця;
- г) в усіх варіантах.

85. У якому варіанті правильно описано неокласичну теорію вартості і ціни?

- а) вартість оборотних засобів, інтерес покупця, інтерес продавця і покупця;
- б) вартість засобів виробництва й оборотних засобів;
- в) вартість праці, капіталу і землі;
- г) вартість капіталу й інтересу продавця і покупця.

86. У якому варіанті правильно описано обліково-інформаційну функцію ціни?
 а) засіб вартості праці, капіталу, продукту, визначає пропозицію і попит;
 б) покриття витрат виробництва, утворення доходів, нагромадження у суб'єктів ринку;
 в) заохочує виробників до продуктивності, ефективності, зменшення витрат;
 г) у варіантах б і в.
87. У якому варіанті правильно описано розподільчу функцію ціни?
 а) засіб вартості праці, капіталу, продукту, визначає пропозицію і попит;
 б) покриття витрат виробництва, утворення доходів, нагромадження у суб'єктів ринку;
 в) заохочує виробників до продуктивності, ефективності, зменшення витрат;
 г) у варіантах а і в.
88. У якому варіанті правильно описано стимулювальну функцію ціни?
 а) засіб вартості праці, капіталу, продукту, визначає пропозицію і попит;
 б) покриття витрат виробництва, утворення доходів, нагромадження у суб'єктів ринку;
 в) заохочує виробників до продуктивності, ефективності, зменшення витрат;
 г) у варіантах а і б.
89. У якому варіанті правильно названо наслідки внутрішньої свободи ціни?
 а) скорочення собівартості продукції;
 б) зростання продуктивності праці;
 в) умови загального зниження цін;
 г) в усіх варіантах.
90. У якому варіанті названо найкращу з погляду вискоєфективного виробництва форму ціни?
 а) рівноважна ціна;
 б) конкурентна ціна;
 в) монопольна ціна;
 г) державна ціна.

До розділу 4. Характеристика економічного потенціалу

91. Який з названих потенціалів національної економіки є меток. політики розвитку країни?
 а) виробничий, трудовий;
 б) споживчий, рекреаційний;
 в) інвестиційний, зовнішньоекономічний;
 г) експортний, імпорتنний.

92. Який з названих потенціалів національної економіки має відповідати обсягу структури потреб нації?
 а) виробничий, трудовий;
 б) споживчий, рекреаційний;
 в) інвестиційний, зовнішньоекономічний;
 г) експортний, імпорتنний.

93. Який з названих потенціалів національної економіки впливає на зростання обсягів виробництва і оптимізацію структури національного продукту?
 а) виробничий, трудовий;
 б) споживчий, рекреаційний;
 в) інвестиційний, зовнішньоекономічний;
 г) експортний, імпорتنний.

94. У якому варіанті правильно розкрито структуру соціального комплексу?
 а) сфера послуг;
 б) виробництво товарів народного споживання;
 в) доходи і рівень життя населення;
 г) в усіх варіантах.

95. У якому варіанті рівняння (нерівність) правильно описує стан збалансованості споживчого і виробничого потенціалів, якщо Q — фізична кількість товарів, робіт і послуг, $ц$ — ціна одиниці товару, робіт і послуг, Γ_n — маса грошей, v — коефіцієнт оборотності маси грошей?
 а) $Qц = v\Gamma_n$;
 б) $Qц < v\Gamma_n$;
 в) $Qц > v\Gamma_n$;
 г) у варіантах б і в.

96. У якому варіанті рівняння (нерівність) правильно описує динаміку економіки, якщо I_Q — індекс зростання обсягу виробництва, I_n — індекс цін, I_m — індекс оплати праці?
 а) $I_Q < I_m < I_n$;
 б) $I_Q > I_m > I_n$;
 в) $I_Q = I_m = I_n$;
 г) $I_Q > I_m < I_n$.

97. Обсяг виробництва товарів незмінний, маса грошей і її оборотність теж незмінні. На скільки відсотків зміниться ціна товарів у короткостроковому періоді?
 а) на 0,01;
 б) на 0,02;

в) на 0,00;

г) на 0,05.

98. Обсяг реального виробництва товарів, робіт і послуг знизився з 1,00 до 0,98. Маса грошей незмінна. Як і на скільки зміняться реальні доходи споживачів?

а) зростуть на 2 %;

б) не зміняться;

в) зменшаться на 1 %;

г) зменшаться на 2 %.

99. Обсяг реального виробництва товарів, робіт і послуг знизився на 5 %, доходи грішми зросли на 6 %. Як зміняться ціни на товари, роботи і послуги?

а) зменшаться на 5 %;

б) зростуть на 6 %;

в) зростуть на 11 %;

г) зменшаться на 2 %.

100. За яких умов зростатиме споживчий потенціал населення?

а) доходи грішми зростають пропорційно зростанню виробництва товарів і послуг;

б) доходи грішми зростають вищими темпами від зростання національного продукту;

в) доходи грішми зростають меншими темпами від темпів національного продукту;

г) доходи грішми зростають стрімко, а національний продукт знижується.

101. За яких умов різко знизиться споживчий потенціал населення?

а) доходи грішми зростають пропорційно зростанню виробництва товарів і послуг.

б) доходи грішми зростають вищими темпами від зростання національного продукту;

в) доходи грішми зростають меншими темпами від темпів національного продукту;

г) доходи грішми зростають стрімко, а національний продукт знижується.

102. Яке рівняння правильно описує модель виробничого потенціалу, якщо V — обсяг національного продукту, T_k — кількість зайнятих в економіці, K — залучений основний капітал, O — обіговий капітал, v — продуктивність праці

одного зайнятого, a — постійна величина, v — оборотність обігового капіталу, t — час праці?

а) $V = aF(T_k, K)$;

б) $V = aF(O, v)$;

в) $V = aT_k vt$;

г) усі відповіді правильні.

103. Назвіть чинники праці, що впливають на зростання виробничого потенціалу:

а) зростання кількості зайнятих;

б) зростання рівня кваліфікації зайнятих;

в) зростання національного патріотизму;

г) усі чинники в комплексі.

104. Назвіть чинники засобів праці, що впливають на зростання виробничого потенціалу:

а) зростання кількості підприємств;

б) зростання кількості галузей економіки;

в) зростання технічного рівня виробництва всіх підприємств;

г) усі відповіді правильні.

105. Назвіть чинники предметів праці, що впливають на зростання виробничого потенціалу:

а) зростання кількості мінерально-сировинних ресурсів;

б) зростання коефіцієнта переробки сировини;

в) зростання коефіцієнта корисності ресурсів;

г) усі відповіді правильні.

106. Яке рівняння правильно описує екстенсивне зростання виробничого потенціалу, якщо V — валовий випуск, ΔV — приріст валового випуску, T_k — кількість зайнятих, ΔT_k — приріст кількості зайнятих, K — основний капітал, ΔK — приріст основного капіталу, a — постійна величина (рівень технологій)?

а) $V + \Delta V = aF((T_k + \Delta T_k), K)$;

б) $V + \Delta V = aF(T_k, (K + \Delta K))$;

в) $V + \Delta V = aF(T_k, K)$;

г) усі відповіді правильні.

107. Яке рівняння правильно описує інтенсивне зростання виробничого потенціалу, якщо V — валовий випуск, ΔV — приріст валового випуску, T_k — кількість зайнятих, ΔT_k — приріст кількості зайнятих, K — основний капітал, ΔK — приріст основного капіталу, a — постійна величина (рівень технологій)?

а) $V + \Delta V = aF((T_k + \Delta T_k), K)$;

- б) $V + \Delta V = aF (T_k (K + \Delta K))$;
 в) $V + \Delta V = aF (T_k K)$;
 г) усі відповіді правильні.

108. У якому варіанті правильно описано проблеми освітнього потенціалу в Україні?

- а) мало української навчальної літератури з ринкової економіки для умов України;
 б) навчальні програми формуються недостатньо до теорії ринку в умовах України;
 в) відсутність механізму об'єктивної оцінки якості навчання, знань у системі освіти України;
 г) усі відповіді правильні.

109. У якому варіанті правильно описано проблеми наукового потенціалу в Україні?

- а) недостатнє фінансування науки й інновацій;
 б) переважає відірваність науки від проблем економіки;
 в) практично відсутній механізм розроблення національних технологій від потреб національної економіки;
 г) усі відповіді правильні.

110. Яку категорію населення виражають критерії свідомості, патріотизму, нігілізму, винятковості?

- а) національну;
 б) соціальну;
 в) економічну;
 г) усі відповіді правильні.

111. Яку категорію населення виражають критерії чисельності, природного, еміграційного руху?

- а) національну;
 б) соціальну;
 в) економічну;
 г) усі відповіді правильні.

112. Яку категорію населення виражають критерії трудового капіталу, зайнятості, безробіття?

- а) національну;
 б) соціальну;
 в) економічну;
 г) усі відповіді правильні.

113. Яке рівняння правильно описує продуктивність праці, якщо V — валовий випуск, T_k — кількість зайнятих, t — трудомісткість одиниці продукції?

- а) $v = V/T_k$;
 б) $t = T_k/V$;
 в) $V = T_k v$;
 г) $V = T_k/t$.

114. Яке рівняння правильно описує ефективність праці, якщо V — валовий випуск, T_k — кількість зайнятих, v — трудомісткість одиниці продукції?

- а) $v = V/T_k$;
 б) $t = T_k/V$;
 в) $V = T_k v$;
 г) $V = T_k/t$.

115. У якому варіанті правильно описано нефінансові створені активи:

- а) земля, ресурси надр;
 б) основний капітал, обіговий капітал, вартості (коштовності);
 в) монетарне золото, цінні папери, депозити;
 г) усі відповіді правильні.

116. У якому варіанті правильно описано нефінансові нестворені активи?

- а) земля, ресурси надр;
 б) основний капітал, обіговий капітал, вартості (коштовності);
 в) монетарне золото, цінні папери, депозити;
 г) усі відповіді правильні.

117. У якому варіанті правильно описано фінансові активи (пасиви)?

- а) земля, ресурси надр;
 б) основний капітал, обіговий капітал, вартості (коштовності);
 в) монетарне золото, цінні папери, депозити;
 г) усі відповіді правильні.

118. У якому варіанті правильно описано реальний інвестиційний потенціал?

- а) акції, облигації;
 б) вклади (депозити);
 в) права інтелектуальної власності;
 г) статутний фонд, позики, нерухомість, золото.

119. У якому варіанті правильно описано зростання зовнішньоекономічного потенціалу, якщо E — експорт, I — імпорт?

- а) $E = I$;
 б) $E < I$;
 в) $E > I$;
 г) усі відповіді правильні.

До розділу 5. Інституційні чинники розвитку національної економіки

120. У якому варіанті правильно описано систему інституційних чинників розвитку національної економіки?

- а) інститути права;
- б) інститути управління;
- в) інститути власності;
- г) в усіх варіантах.

121. Що необхідно насамперед для забезпечення прозорого руху товарів, капіталів, грошей, праці?

- а) проведення вертикальної економічної політики;
- б) створення правової бази;
- в) дотримання виробниками, споживачами і владою прийнятих правових актів;
- г) відповіді у варіантах б і в.

122. Що виражають інститути права в системі національної економіки?

- а) право як найвищі вартості людини;
- б) затверджені законодавчим органом нормативні акти;
- в) систему правоохоронних органів;
- г) відповіді у варіантах а і б.

123. Яка роль інституту Конституції України в розвитку національної економіки?

- а) узаконює активи, право на підприємницьку діяльність, працю та її оплату, відпочинок і ін.;
- б) узаконює структуру економіки, її планування і прогнозування;
- в) узаконює розподіл національного продукту і його споживання;
- г) відповіді у варіантах б і в.

124. До якої групи законів відносять закони про власність, зайнятість, працю, конкуренцію, обмеження монополізму,

- а) що регулюють відносини у сфері виробничого потенціалу?
- б) що регулюють відносини у сфері ринкових послуг?
- в) що регулюють відносини в соціальній сфері?
- г) що регулюють відносини приватизації?

125. До якої групи законів відносять закони про банки і банківську діяльність, державну статистику, інноваційну діяльність, товарну біржу та ін.?

- а) що регулюють відносини у сфері виробничого потенціалу?

- б) що регулюють відносини у сфері ринкових послуг?
- в) що регулюють відносини у соціальній сфері?
- г) що регулюють відносини приватизації?

126. До якої групи законів відносять закони про працю і її оплату, індексацію доходів зростаючого населення, мінімальний споживчий бюджет та ін.,

- а) що регулюють відносини у сфері виробничого потенціалу?
- б) що регулюють відносини у сфері ринкових послуг?
- в) що регулюють відносини у соціальній сфері?
- г) що регулюють відносини приватизації?

127. До якої групи законів відносять закони про зміну власності,

- а) що регулюють відносини у сфері виробничого потенціалу?
- б) що регулюють відносини у сфері ринкових послуг?
- в) що регулюють відносини в соціальній сфері?
- г) що регулюють відносини приватизації?

128. До якої групи інститутів управління відносять інститути, що здійснюють ухвалення законів, затвердження програм розвитку країни, надання по-
шук та ін.:

- а) законодавчої влади;
- б) гарантійної влади;
- в) господарської влади;
- г) правоохоронної влади.

129. До якої групи інститутів управління відносять інститути, що забезпечують територіальну цілісність і суверенітет країни?

- а) законодавчої влади;
- б) гарантійної влади;
- в) господарської влади;
- г) правоохоронної влади.

130. До якої групи інститутів управління відносять інститути, що забезпечують регулювання економіки?

- а) законодавчої влади;
- б) гарантійної влади;
- в) господарської влади;
- г) правоохоронної влади.

131. До якого інституту власності відносять сімейну, індивідуальну і корпоративну власність?

- а) державної;
- б) кооперативної;

- в) приватної;
- г) неприватної.

132. До якого інституту власності відносять кооперативну, комунальну, державну власність?

- а) індивідуальної;
- б) сімейної;
- в) приватної;
- г) неприватної.

133. Приватна власність в умовах ринку:

- а) впливає на зростання продуктивності праці;
- б) впливає на зниження собівартості продукції;
- в) впливає на зростання цін, дефіциту бюджетів;
- г) відповідь у варіантах а і б.

134. Неприватна власність в умовах ринку?

- а) впливає на зростання продуктивності праці;
- б) впливає на зниження собівартості продукції;
- в) впливає на зростання цін, дефіциту бюджетів;
- г) відповідь у варіантах а і б.

135. Який тип економічної системи формуються на неприватній власності?

- а) ліберально-ринковий;
- б) соціально-орієнтований;
- в) змішаний;
- г) регламентовано-плановий.

136. Який тип економічної системи формується на приватній власності?

- а) ліберально-ринковий;
- б) соціально-орієнтований;
- в) змішаний;
- г) усі відповіді правильні.

137. У якому варіанті правильно описано цілі приватизації капіталу?

- а) для залучення інвестицій, зміни структури виробництва;
- б) для привласнення капіталу й отримання прибутків;
- в) для зростання обсягів виробництва без інвестицій;
- г) усі відповіді правильні.

138. У якому варіанті правильно описано призначення системи прав власності?

- а) поділити капітал порівно;
- б) надати власність усім членам суспільства за їх потребами;

- в) забезпечити продуктивне й ефективне функціонування праці та капіталу;
- г) відповідь у варіантах а і б.

139. Який правовий документ регулює правочі відносини товарообміну в умовах ринку?

- а) закон про власність;
- б) комерційний кодекс;
- в) закон про ліцензії;
- г) усі відповіді правильні.

140. За якої форми власності легше вирішувати питання привласнення?

- а) за індивідуальної;
- б) за сімейної;
- в) за комунальної;
- г) за державної.

141. Задля чого здійснюють приватизацію капіталу (активів)?

- а) формування реального власника;
- б) створення конкурентного середовища;
- в) наповнення ринку продукцією;
- г) усі відповіді правильні.

До розділу 6. Функціонування інфраструктури національного ринку

142. У якому варіанті правильно описано рівняння національного ринку, якщо Q — реальний національний продукт, $ц$ — ціна одиниці продукту, Γ_m — маса грошей, v — коефіцієнт оборотності маси грошей:

- а) $Qц = v\Gamma_m$;
- б) $Q = v \frac{\Gamma_m}{ц}$;
- в) $ц = \frac{v\Gamma_m}{Q}$;
- г) в усіх варіантах.

143. Які параметри рівняння $Qц = v\Gamma_m$ виражають національний попит, якщо Q — реальний національний продукт, $ц$ — ціна одиниці продукту, Γ_m — маса грошей, v — коефіцієнт оборотності маси грошей?

- а) $Qц$;
- б) $v\Gamma_m$;
- в) Γ_m ;
- г) у варіантах б і в.

144. За яких умов національний попит впливає на зростання обсягу виробництва?

- а) якщо ціна на продукцію зростає;
- б) якщо ціна на продукцію незмінна;
- в) якщо відсоткова ставка зростає;
- г) відповіді у варіантах а і в.

145. У якому варіанті правильно описано вплив зміни ціни на зміну обсягу виробництва?

- а) зростання ціни зменшує попит;
- б) зростання ціни знижує обсяг виробництва;
- в) зростання ціни впливає на зростання обсягу виробництва;
- г) відповіді у варіантах а і в.

146. Який з названих показників є головним чинником рівня споживання?

- а) дохід;
- б) відсоткова ставка;
- в) схильність до споживання;
- г) усі названі показники.

147. Якими є тенденції в економіці за нерівності $V > V^*$, де V — національний дохід, V^* — національні витрати?

- а) зростання незадоволеного попиту;
- б) зростання запасів національного продукту;
- в) зростання капіталовкладень;
- г) відповіді у варіантах а, б, в.

148. Якими є тенденції в економіці за нерівності $V < V^*$, де V — національний дохід, V^* — національні витрати?

- а) обсяг національного виробництва менший від національного попиту;
- б) тенденція до зростання капіталовкладень;
- в) тенденція до зростання цін;
- г) відповіді у варіантах а і б.

149. Які параметри рівняння $Q_d = v\Gamma_M$ виражають національний пропозицію, якщо Q — реальний національний продукт, φ — ціна одиниці продукту, Γ_M — маса грошей, v — коефіцієнт оборотності маси грошей?

- а) $Q\varphi$;
- б) $v\Gamma_M$;
- в) Q ;
- г) у варіантах а і в.

150. Який показник у рівнянні господарської збалансованості $Q\varphi = v\Gamma_M$ регулює інші показники, якщо Q — реальний національний продукт, φ — ціна одиниці продукту, Γ_M — маса грошей, v — коефіцієнт оборотності маси грошей?

- а) маса грошей;
- б) національний продукт;
- в) ціна;
- г) коефіцієнт оборотності маси грошей.

151. Як зміниться ціна одиниці продукту, якщо кількість маси грошей зросте на 5%?

- а) знизиться на 5%;
- б) зросте на 5%;
- в) не зміниться;
- г) буде коливатися.

152. Як зміниться ціна одиниці продукту, якщо обсяг національного продукту зросте на 5%?

- а) знизиться на 5%;
- б) зросте на 5%;
- в) не зміниться;
- г) буде коливатися.

153. У якому варіанті правильно описано номінальну національну пропозицію?

- а) кількість товарів з фактичною ціною одиниці товарів на даний момент;
- б) кількість товарів із базовою ціною одиниці товарів на даний момент;
- в) кількість маси грошей з фактичним її оборотом на даний момент;
- г) відповіді у варіантах б і в.

154. У якому варіанті правильно описано реальну національну пропозицію?

- а) кількість товарів з фактичною ціною одиниці товарів на даний момент;
- б) кількість товарів із базовою ціною одиниці товарів на даний момент;
- в) кількість маси грошей з фактичним її оборотом на даний момент;
- г) відповіді у варіантах б і в.

155. Як зросте рівень інфляції, якщо обсяг виробництва не зміниться, коефіцієнт оборотності знизиться на 2%, маса грошей зросте на 2%?

- а) на 4%;
- б) на 1%;
- в) на 2%;
- г) на 5%.

156. Що собою являє ринкова інфраструктура?

- а) система виробничих підприємств;
- б) система соціальних структур;
- в) система сфери послуг;
- г) відповіді у варіантах а і б.

157. У якому варіанті описана спеціалізована ринкова інфраструктура?

- а) біржа, торговий дім, аукціон;
- б) роздрібна торгівля, гуртова торгівля, аудиторська фірма;
- в) фінансово-кредитна система, податкова система, банківська система;
- г) відповіді у варіантах а і б.

158. У якому варіанті описана загальна ринкова інфраструктура?

- а) біржа, торговий дім, аукціон;
- б) роздрібна торгівля, гуртова торгівля, аудиторська фірма;
- в) фінансово-кредитна система, податкова система, банківська система;
- г) відповіді у варіантах а і б.

159. До якого виду ринкової інфраструктури належить бюджетна система країни?

- а) до загальної;
- б) до спеціалізованої;
- в) до загальної і спеціалізованої;
- г) до жодної.

160. На який вид конкуренції впливає розвинута спеціалізована і загальна ринкова інфраструктура?

- а) на внутрігалузеву;
- б) на міжгалузеву;
- в) на обидва види;
- г) на жоден.

161. На які методи конкуренції впливає розвинута спеціалізована і загальна ринкова інфраструктура.

- а) чесну;
- б) нечесну;
- в) на обидва методи;
- г) жоден.

162. Як співвідносяться конкуренція і монополізація в умовах збалансованої ринкової інфраструктури й економічного зростання?

- а) кількість конкурентів зменшується, монополістів зростає;

- б) кількість конкурентів зростає меншими темпами, монополістів вищими;
- в) кількість конкурентів зростає, монополістів зменшується;
- г) відповіді у варіантах а і б.

До розділу 7. Державність та державне управління економікою

163. Що є державоутворювальним ядром?

- а) закон, який створюють самі люди;
- б) закон природи;
- в) воля і бажання людей;
- г) щось вище від волі людей.

164. Які фундаментальні основи держави?

- а) президент, цар, король;
- б) кабінет міністрів;
- в) система законів і влада;
- г) парламент, кабінет міністрів, президент.

165. Які об'єктивні закони є в основі держави?

- а) закон попиту і пропозиції;
- б) відтворення життя і виробництва;
- в) закони природи;
- г) закон економії ресурсів.

166. За яких ознак держава є успішна?

- а) як інструмент примусу і підпорядкованості її громадян;
- б) за верховенства влади над законом;
- в) за верховенства закону над владою;
- г) за єдності закону і влади.

167. На яких засадах люди створюють закони держави?

- а) на основі вимог природних законів;
- б) на основі вимог суспільних законів;
- в) на основі своїх потреб;
- г) відповіді у варіантах а і б.

168. Що означає поняття "закон" загалом?

- а) прояв явища, незалежно від волі людини;
- б) прояв явища залежно від волі людини;
- в) прояв явища залежно від вищої сили;
- г) усі відповіді правильні

- 169. Яка група законів суспільства належить до об'єктивних?**
 а) закони господарської збалансованості, обміну й виробництва;
 б) закони природи;
 в) конституція і підконституційні закони;
 г) усі відповіді правильні.
- 170. Яка група законів суспільства належить до суб'єктивних?**
 а) закони господарської збалансованості, обміну й виробництва;
 б) закони природи;
 в) конституція і підконституційні закони;
 г) усі відповіді правильні.
- 171. Яка етнічна група народу України є основою державотворення в Україні?**
 а) усі громадяни України;
 б) українці;
 в) росіяни, євреї, татари, греки та ін.;
 г) національні меншини.
- 172. У якому варіанті правильно подано етнічну структуру населення України?**
 а) українці — 80^о%, росіяни — 15^о%, інші національності — 5^о%;
 б) українці — 75^о%, росіяни — 15^о%, інші національності — 10^о%;
 в) українці — 78^о%, росіяни — 17^о%, інші національності — 5^о%;
 г) українці — 77^о%, росіяни — 19^о%, інші національності — 4^о%.
- 173. Що таке державні закони?**
 а) норми і правила відносно людей;
 б) об'єктивні суспільні закони;
 в) об'єктивні природні закони;
 г) усі відповіді правильні.
- 174. Що таке державна влада?**
 а) державні закони та їхні вимоги;
 б) вибрані народом представники і надані їм функції управління;
 в) об'єктивні природні і суспільні закони;
 г) усі відповіді правильні.
- 175. У якому варіанті подано ознаки правової держави?**
 а) держава визначає права й обов'язки громадян;
 б) народ сам обирає і контролює свою владу;
 в) держава контролює права громадян;
 г) держава захищає права громадян.

- 176. У якому варіанті подано ознаки демократичної держави?**
 а) держава визначає права й обов'язки громадян;
 б) народ сам обирає і контролює свою владу;
 в) держава контролює права громадян;
 г) держава захищає права громадян.
- 177. У якому варіанті краще, з погляду правової і демократичної держави, подано структуру державної влади?**
 а) законодавча, законодавчо-виконавча, господарська;
 б) правоохоронна, судова;
 в) законодавча, виконавча, судова;
 г) відповіді у варіантах а і б.
- 178. Яке, на ваш погляд, поняття "право" має бути в основі правової держави?**
 а) право як найвища вартість людини;
 б) право як система затверджених законодавчим органом законів;
 в) положення Конституції;
 г) відповіді у варіантах а і б.
- 179. У якому варіанті правильно подано співвідношення державних законів і державної влади?**
 а) верховенство влади над законом;
 б) закони держави і влада рівні;
 в) верховенство закону над владою;
 г) кожен важливий по-своєму.
- 180. Якими є функції уряду в ринковій економіці?**
 а) інституційне забезпечення ринку;
 б) регулювання розвитку державних інститутів, узгодження інтересів держави і виробників;
 в) регулювання соціальних питань;
 г) усі відповіді правильні.
- 181. У якому варіанті правильно подано цілі регулювання урядом виробництва?**
 а) урівноваження інтересів виробників;
 б) реалізація інтересів влади;
 в) забезпечення інтересів держави;
 г) усі відповіді правильні.
- 182. У якому напрямі мають розвиватися державні інститути?**
 а) забезпечення достатньої частини бюджету;

- б) пом'якшення або ліквідація проблем, що їх створює ринок;
- в) посилення централізації управління;
- г) усі відповіді правильні.

183. Що означає регулювати соціальні питання?

- а) стимулювати виробництво національного продукту;
- б) формувати розподіл національного продукту з урахуванням інтересів виробників;
- в) формувати розподіл національного продукту з урахуванням інтересів соціально вразливих верств населення;
- г) усі відповіді правильні.

184. Що є в основі забезпечення соціального захисту населення?

- а) високі податки;
- б) високі витрати бюджету;
- в) високі темпи зростання національного продукту і відповідний його розподіл за потребами зайнятих і незайнятих;
- г) усі відповіді правильні.

До розділу 8. Демократія, економічна свобода та економічний порядок

185. Що є вищою формою порозуміння між владою, бізнесом і народом?

- а) диктатура;
- б) автократія;
- в) демократія;
- г) усі відповіді правильні.

186. У чому сутність демократії?

- а) у виборі влади народом;
- б) у реалізації народом своїх прав і свобод;
- в) у реалізації людиною своїх прав і свобод;
- г) усі відповіді правильні.

187. Як демократія впливає на економіку?

- а) забезпечує вивільнення ринкових сил;
- б) забезпечує директивне управління економікою;
- в) забезпечує розподіл продукту за потребами людей;
- г) усі відповіді правильні.

188. Які основні цілі запровадження і утвердження демократії?

- а) регламентувати поведінку людей та їхні доходи;

Тема 14. Методичні матеріали викладання і вивчення дисципліни

- б) свобода і платоспроможність усіх;
- в) запровадження єдиної ідеології і політики;
- г) запровадження однопартійної системи.

189. У якому варіанті правильно описано політичні й соціальні критерії високого рівня демократії?

- а) влада обраної виборцями більшістю;
- б) гідність і чесність представників влади;
- в) рівні права представляти програми й обирати владу;
- г) добробут нації.

190. У якому варіанті правильно описано організаційні критерії високого рівня демократії?

- а) влада обраної виборцями більшістю;
- б) гідність і чесність представників влади;
- в) рівні права представляти програми й обирати владу;
- г) добробут нації.

191. У якому варіанті правильно описано моральні критерії високого рівня демократії?

- а) влада обраної виборцями більшістю;
- б) гідність і чесність представників влади;
- в) рівні права представляти програми й обирати владу;
- г) добробут нації.

192. У якому варіанті правильно описано економічні критерії високого рівня демократії?

- а) влада обраної виборцями більшістю;
- б) гідність і чесність представників влади;
- в) рівні права представляти програми й обирати владу;
- г) добробут нації.

193. У якому зв'язку перебувають демократія і ринкова економіка?

- а) у прямій взаємозалежності;
- б) демократія визначає ринкову економіку;
- в) ринкова економіка визначає демократію;
- г) усі відповіді правильні.

194. У якому варіанті правильно описано уроки демократії для України?

- а) ефективне політичне керівництво;
- б) необхідність економічної стабілізації і формування ринкових інститутів;
- в) подолання побоювання щодо ринкових реформ;
- г) усі уроки правильні.

195. Чи спроможна Україна самостійно провести демократичні ринкові перетворення?

- а) спроможна сама;
- б) спроможна з допомогою країн СНД;
- в) спроможна з допомогою країн Європейського Союзу;
- г) усі відповіді правильні.

196. Що передбачає стратегія ринкової трансформації в Україні на етапі переходу до ринку?

- а) децентралізацію політичної влади, розширення повноважень місцевої влади;
- б) обмеження діяльності уряду рамками його першорядних завдань;
- в) централізація політичної та економічної влади;
- г) відповіді у варіантах а і б.

197. Чим зумовлена необхідність економічної свободи в умовах інфляційної ситуації?

- а) об'єктивними законами економіки;
- б) суб'єктивними законами економіки;
- в) бажання виробників;
- г) усі відповіді правильні.

198. У якому варіанті правильно описано економічну свободу «виробника»?

- а) вільний вибір діяльності, що забезпечує економічний інтерес;
- б) вільний вибір професії і місця праці, де витрачати свої доходи;
- в) вільний вибір місця діяльності і відпочинку;
- г) відповіді у варіантах б і в.

199. У якому варіанті правильно описано етапи становлення економічної свободи?

- а) поляризація капіталу, становлення механізму саморегулювання;
- б) деполіаризація капіталу;
- в) свобода руху праці, капіталу, товару;
- г) усі відповіді правильні.

200. Що є в основі національної самоорганізації суспільства?

- а) національно-демократична ідеологія титульної нації;
- б) ідеологія національних меншин;
- в) загальнолюдські цінності і соціально орієнтована ринкова економіка;
- г) усі відповіді правильні.

201. У якому варіанті правильно описано ознаки високого рівня економічного порядку?

- а) централізоване управління економікою;
- б) абсолютна економічна свобода виробників;
- в) прозорий і зрозумілий для усіх рух товарних і потоків грошей;
- г) усі відповіді правильні.

202. Що є в основі установлення економічного порядку?

- а) розпорядження центральної влади й уряду;
- б) установлення національно-суспільної самоорганізації суспільства;
- в) узгодження інтересів суб'єктів економіки;
- г) відповіді у варіантах б і в.

203. Що забезпечує реальний економічний порядок?

- а) підпорядкованість розподілу ресурсів рухові цін;
- б) контроль за цінами і розподілом ресурсів;
- в) контроль за виробництвом і рухом грошей;
- г) відповіді у варіантах б і в.

204. Що означає планомірне зростання цін за незмінності маси грошей?

- а) незадоволення попиту;
- б) зростання пропозиції;
- в) зростання попиту і виробництва;
- г) усі відповіді правильні.

205. Що означає узгодити інтереси підприємця і найманого працівника?

- а) забезпечити зростання капіталу власника і дохід працівника;
- б) оптимізувати зростання капіталу власника і зарплатню працівника;
- в) забезпечити зростання капіталу власника і мінімізацію оплати праці виробника;
- г) усі відповіді правильні.

206. Якими є економічні передумови узгодження інтересів підприємця і найманого працівника?

- а) ефективне виробництво продукції;
- б) продуктивне виробництво продукції;
- в) збільшення кількості праці;
- г) збільшення кількості капіталу.

207. Що є в основі прискореного руху товарів, капіталів і грошей?

- а) дотримання чинного законодавства;
- б) узгодження інтересів власників капіталу і найманих працівників;
- в) зростання капіталовкладень;
- г) усі відповіді правильні.

208. Що означає поліпшити інституційні рамкові умови?

- а) визначити чіткі правила гри на ринках;
- б) дотримуватися усіма суб'єктами правових і договірних умов;
- в) створювати фінансово-промислові групи;
- г) усі відповіді правильні.

До розділу 9. Структурна перебудова національної економіки

209. Що передбачає система ринкових відносин?

- а) державне управління виробництвом, розподілом, обміном, споживанням;
- б) самоуправління виробництвом, розподілом, обміном, споживанням;
- в) державне управління тільки виробництвом;
- г) усі відповіді правильні.

210. На якому принципі ґрунтуються ринкові відносини?

- а) на регламентації вибору діяльності, праці, витрачання коштів;
- б) на вертикальній системі управління виробництвом і обміном;
- в) на свободі вибору виду діяльності, праці, витрат, заощаджень;
- г) усі відповіді правильні.

211. У якому варіанті правильно описано найважливіші характеристики ринку?

- а) виробництво товарів і послуг організовує держава;
- б) держава не втручається у приватне виробництво;
- в) держава відстежує макроекономічну ситуацію;
- г) відповіді у варіантах б і в.

212. За яких умов формуються позитивні параметри ринкової економіки?

- а) реальної демократії, правового забезпечення;
- б) реальної самостійності, конкуренції;
- в) реального державного управління і контролю;
- г) відповіді у варіантах а і б.

213. У якому взаємозв'язку перебувають основні категорії ринку: попит і ціна?

- а) зростання попиту впливає на зростання ціни;
- б) зростання попиту впливає на зниження ціни;
- в) зростання попиту не змінює ціни;
- г) попит не впливає на ціну.

214. У якому взаємозв'язку перебувають основні категорії ринку: пропозиція і ціна?

- а) зростання пропозиції впливає на зростання ціни;
- б) зростання пропозиції впливає на зниження ціни;
- в) зростання пропозиції не змінює ціни;
- г) пропозиція не впливає на ціну.

215. Які соціально-економічні проблеми розв'язує ринок?

- а) розв'язує усі соціально-економічні проблеми;
- б) розв'язує лише соціальні проблеми;
- в) розв'язує виробничі і створює передумови розв'язання соціальних проблем;
- г) розв'язує лише виробничі проблеми.

216. Що означає структурна перебудова національної економіки?

- а) створення нових правових, політичних, економічних фінансових заходів;
- б) зміна пропорцій капіталу, зайнятості, національного продукту;
- в) зміна власності, влади, ідеології;
- г) усі відповіді правильні.

217. Якими є пріоритети структурної перебудови економіки України?

- а) усвідомлення владою і виробниками необхідності узгодження інтересів приватних, колективних, державних;
- б) зростання капіталовкладень і контроль за рухом фінансів, капіталів і товарів;
- в) створення малих і середніх підприємств;
- г) усі відповіді правильні.

218. Що є в основі визначення напрямів структурної перебудови національної економіки?

- а) усвідомлення її реального стану,
- б) розуміння теорії макроекономіки;
- в) сутність процесу реформ;
- г) усі відповіді правильні.

219. Структурну перебудову здійснюють задля економічного зростання. Що мають охоплювати структурні зрушення?

- а) визначення національних внутрішніх і зовнішніх пріоритетів;
- б) створення умов для прямих капіталовкладень;
- в) зміну мислення влади і працівників, якості капіталу, оптимізації пропорцій;
- г) усі відповіді правильні.

220. Які завдання є першочерговими при здійсненні структурної перебудови національної економіки?

- а) створення умов конкуренції, спроможності підприємств до самофінансування;
- б) створення підприємств, здатних привабити чужоземні капіталовкладення;
- в) перебудова централізованих підприємств на самостійні, запровадження вільного ціноутворення;
- г) усі відповіді правильні.

221. Які з названих інституційних умов мають вирішальний вплив на структурну перебудову національної економіки?

- а) виробнича інтеграція, упорядкування видів і форм власності, активізація структурної політики регіонів;
- б) політична інтеграція, усунування власності, посилення централізації управління економікою;
- в) створення промислово-фінансових груп, монополізація виробництва, контроль за монополіями;
- г) усі відповіді правильні.

222. Структурні зміни якого параметра виробничої функції $V = aF(T, K)$, де V — валовий випуск, T — кількість зайнятих, K — кількість основного капіталу, a — рівень технологій, будуть позитивно впливати на зміну структури валового випуску?

- а) зростання кількості зайнятих;
- б) зростання кількості основного капіталу;
- в) незмінність рівня технологій;
- г) усі відповіді правильні.

223. Яке з джерел капіталовкладень в Україні є найреальніше?

- а) внутрішні заощадження у населення;
- б) легалізація "тіньових" коштів усередині країни;
- в) зовнішні заощадження;
- г) жодне.

224. У якому варіанті правильно співвідношення виробничого основного капіталу K_v і невиробничого основного капіталу K_n в Україні сьогодні і яке треба встановити в перспективі?

- а) $K = 0,5K_v + 0,5K_n$ і $K = 0,4K_v + 0,6K_n$;
- б) $K = 0,7K_v + 0,3K_n$ і $K = 0,6K_v + 0,4K_n$;
- в) $K = 0,6K_v + 0,4K_n$ і $K = 0,3K_v + 0,7K_n$;
- г) $K = 0,65K_v + 0,35K_n$ і $K = 0,55K_v + 0,45K_n$.

225. У якому варіанті правильне співвідношення кількості зайнятих у сфері виробництва товарів T_g і у сфері послуг T_n в Україні сьогодні і яке треба встановити в майбутньому?

- а) $T = 0,52T_g + 0,48T_n$ і $T = 0,35T_g + 0,65T_n$;
- б) $T = 0,55T_g + 0,45T_n$ і $T = 0,65T_g + 0,35T_n$;
- в) $T = 0,6T_g + 0,4T_n$ і $T = 0,4T_g + 0,6T_n$;
- г) $T = 0,7T_g + 0,3T_n$ і $T = 0,48T_g + 0,52T_n$.

226. У якому варіанті правильне співвідношення у ВВП частини, створеної у сфері виробництва товарів dB_g і частини, створеної у сфері послуг dB_n в Україні і яке треба встановити в майбутньому?

- а) $B = 0,5dB_g + 0,5dB_n$ і $B = 0,6dB_g + 0,4dB_n$;
- б) $B = 0,49dB_g + 0,51dB_n$ і $B = 0,35dB_g + 0,65dB_n$;
- в) $B = 0,45dB_g + 0,55dB_n$ і $B = 0,55dB_g + 0,45dB_n$;
- г) $B = 0,6dB_g + 0,4dB_n$ і $B = 0,7dB_g + 0,3dB_n$.

227. Якій промисловій політиці треба надавати перевагу в умовах структурної перебудови національної економіки?

- а) вертикальній, директивній;
- б) плановій, централізованій;
- в) горизонтальній, ліберальній;
- г) відповіді у варіантах а і б.

228. У якому варіанті правильно подано наслідки вертикальної промислової політики?

- а) зростання корупції;
- б) зосередження на політиці, а не на виробництві;
- в) зростання продуктивності праці і зниження собівартості продукції;
- г) відповіді у варіантах а і б.

229. У якому варіанті правильно подано наслідки горизонтальної промислової політики?

- а) зростання корупції;
- б) зосередження на політиці, а не на виробництві;
- в) зростання продуктивності праці і зниження собівартості продукції;
- г) відповіді у варіантах а і б.

230. У якому варіанті правильно подано пріоритети структурної перебудови галузей соціального комплексу?

- а) оновлення капіталу, технологій, створення нових підприємств, лібералізація;
- б) здійснення реприватизації, державні капіталовкладення;

- в) посилення державного управління і регулювання;
- г) усі відповіді правильні.

231. У якому варіанті правильно подано пріоритети структурної перебудови галузей сфери послуг?

- а) посилення державного управління і регулювання;
- б) капіталовкладення у галузі, платоспроможність покупців послуг;
- в) реприватизація галузей сфери послуг;
- г) усі відповіді правильні.

232. Рівняння ринку: $Q_d = v \Gamma_m$, де Q — товарна маса, q — ціна одиниці продукту, Γ_m — маса грошей (доходи населення), v — коефіцієнт оборотності маси грошей. Які пріоритети структурної перебудови українського споживчого ринку?

- а) прискорити зростання доходів населення;
- б) знизити ціни на товари;
- в) збільшити масу грошей і її оборот;
- г) збільшити товарну масу і пропорційно доходи населення.

233. Які пріоритети структурної перебудови доходів населення України?

- а) збільшення обсягу виробництва і пропорційно доходів населення;
- б) перевищення темпів зростання обсягу виробництва над темпами зростання доходів населення;
- в) перевищення темпів зростання доходів населення над темпами зростання цін;
- г) усі відповіді правильні.

234. Які пріоритети структурної перебудови галузей базових виробництв України?

- а) розукрупнення і підприємства;
- б) посилення монополізації;
- в) посилення корпоративізації;
- г) усі відповіді правильні.

235. Які пріоритети структурної перебудови в сільському господарстві України?

- а) створення колективних господарств;
- б) створення ринку землі і підприємства;
- в) заборона ринку землі і підприємства;
- г) кооперація підприємств сільського господарства, промисловості і торгівлі.

236. Які пріоритети структурної перебудови банківської системи України?

- а) зміцнення законодавчих основ діяльності банків;
- б) забезпечення економічної самостійності банків, прибутковості, ліквідності і ін.;
- в) турбота банків про захист інтересів вкладників;
- г) усі відповіді правильні.

237. Які пріоритети структурної перебудови у сфері малого і середнього підприємництва в Україні?

- а) проведення горизонтальної промислової політики;
- б) збільшення і доступність до кредитних ресурсів;
- в) правове і фінансове забезпечення малого і середнього підприємництва;
- г) усі відповіді правильні.

До розділу 10. Програмування та прогнозування національної економіки

238. Як формується і розвивається національна економіка в умовах ринку?

- а) на основі чіткого державного управління;
- б) як саморегульовальна господарська система;
- в) на основі ініціатив приватного сектора;
- г) усі відповіді правильні.

239. У якому варіанті правильно описано алгоритм контролю за саморозвитком національної економіки?

- а) програма → план → прогноз → регулювання;
- б) регулювання → план → програма → прогноз;
- в) прогноз → план → програма → регулювання;
- г) порядок значення немає.

240. Які основні об'єкти макроекономічного прогнозу?

- а) обсяг виробництва, рівень зайнятості, обсяг капіталовкладень;
- б) рівень безробіття, доходи, витрати, заощадження, рівень інфляції;
- в) баланс бюджету, платіжний баланс, рівень заборгованості;
- г) усі відповіді правильні.

241. Яких принципів дотримуються при аналізі та прогнозуванні економічних процесів?

- а) системного, комплексного, динамічного;
- б) статистичного, структурного, продуктивного;
- в) урахування інтересів виробництва, держави;
- г) усі відповіді правильні.

242. У якому варіанті правильно описано розроблення економічних процесів при їх прогнозуванні?

- а) з'ясування теоретичних основ розвитку національної економіки, формування економічних показників та економетричних моделей;
- б) збір інформації, визначення зовнішніх параметрів моделі прогнозування, перевірка економічних функцій, отримання прогнозних розрахунків;
- в) виявлення впливу прогнозу за умов його публічності, розроблення інвестиційної, структурної, соціальної, екологічної політики;
- г) усі відповіді правильні.

243. При моделюванні прогнозів економічних процесів використовують макроекономічні функції. У якому варіанті правильно описано функцію споживчого попиту, якщо C — обсяг споживчого попиту, Γ — дохід грошей, $I_{\text{ц}}$ — індекс цін?

- а) $C = C(\Gamma, I_{\text{ц}})$;
- б) $C = \Gamma(C, I_{\text{ц}})$;
- в) $C = I(\Gamma, C)$;
- г) усі відповіді правильні.

244. При моделюванні прогнозів економічних процесів використовують макроекономічні функції. У якому варіанті правильно описано функцію обсягу виробництва, якщо B — обсяг виробництва, K_n — наявний капітал, K — інвестиційний попит, p — відсоткова ставка?

- а) $B = BK_n(p, K)$;
- б) $B = B(K_n, p, K)$;
- в) $B = Bp(K_n, K)$;
- г) $B = BK(K_n, p)$.

245. При моделюванні прогнозів економічних процесів використовують макроекономічні функції. У якому варіанті правильно описано прогнозну функцію обсягу виробництва, якщо B — обсяг виробництва, T_k — кількість зайнятих, v — прогнозна продуктивність праці, t — час праці, a — постійна величина?

- а) $B = aT_k t/v$;
- б) $B = aT_k v/t$;
- в) $B = aT_k vt$;
- г) в усіх варіантах.

246. У якому варіанті правильно описано основні функції управління національною економікою?

- а) створення творчого клімату, психологічної рівноваги в колективі, соціальний розвиток;

- б) розвиток корпоративної культури, вивчення досвіду конкурентів;
- в) аналіз, прогноз, планування, регулювання, контроль;
- г) усі функції основні.

247. Які з названих методів чи підходів планування економічних процесів є пріоритетними?

- а) історичний, системний;
- б) комплексний, експериментальний;
- в) соціальний, моделювання;
- г) усі пріоритетні.

248. У якому варіанті правильно описано сутність індикативного планування економічних процесів?

- а) оцінка макроекономічних показників, надання рекомендаційних рішень суб'єктам виробництва і споживання;
- б) оцінка макроекономічних показників, надання директивних рішень суб'єктам виробництва і споживання;
- в) оцінка макроекономічних показників та інформування суб'єктів виробництва і споживання;
- г) усі відповіді правильні.

249. Що собою являють економічні індикатори?

- а) показники економіки за попередній період;
- б) показники економіки в перспективі;
- в) економічні завдання в індикативному плані;
- г) відповіді у б і в.

250. Які господарські структури країни є об'єктами економічного програмування і регулювання?

- а) національна економіка і її регіони;
- б) окремі галузі економіки;
- в) ринки країни, зовнішня торгівля, інтеграція;
- г) усі названі структури.

251. Який з названих напрямів програмного регулювання національної економіки є головною метою уряду?

- а) фінансово-кредитне і податкове;
- б) соціального розвитку;
- в) бюджетне і валютне;
- г) антимонопольне.

252. У якому варіанті правильно описано індикатори програмного регулювання соціального розвитку?

- а) соціальна допомога, рівень оплати праці, відпочинок;
- б) обсяг ВВП, рівень зайнятості, рівень цін на товари і послуги;
- в) ВВП на душу населення, тривалість життя населення, освітній рівень;
- г) усі відповіді правильні.

253. Що є в основі фінансово-кредитного регулювання?

- а) маса грошей, відсоткова чи облікова ставка;
- б) забезпечення потреби у грошах, емісія грошей;
- в) обсяг товарної маси і ціна одиниці продукції;
- г) відповіді у варіантах б і в.

254. У якому варіанті описано політику оптимізації податкового регулювання?

- а) забезпечення дохідної частини бюджетів усіх рівнів;
- б) розширення податкової бази і зниження податкової ставки;
- в) зростання обсягу виробництва і незмінність податкової ставки;
- г) усі відповіді правильні.

255. Яка сутність міжбюджетного регулювання?

- а) поєднання доходів і видатків бюджетів;
- б) підтримка центрального бюджету, регіональних і місцевих бюджетів;
- в) установа бюджетної системи, прогнозування, планування, контроль;
- г) установа доходу бюджету і контроль за видатками.

256. Яка сутність валютної політики уряду країни:

- а) стійке економічне зростання;
- б) стримування зростання безробіття та інфляції;
- в) забезпечення рівноваги платіжного балансу;
- г) усі відповіді правильні.

257. У якому варіанті правильно описано реалізацію антимонопольної політики уряду країни?

- а) зростання кількості конкурентів і товарів на ринку;
- б) зростання обсягу виробництва ВВП на душу населення;
- в) зростання попиту і цін на товари і послуги;
- г) усі відповіді правильні.

До розділу 11. Політика економічного зростання у національній економіці

258. Що, на Вашу думку, має бути в основі політики економічного зростання у національній економіці?

- а) забезпечення зростання кількості зайнятих в економіці;

- б) виробництво ВВП на душу населення;
- в) зростання доходів населення;
- г) зростання робочих місць.

259. У якому варіанті правильно подано виробництво ВВП на душу населення в Україні у грн. (дол. США) у середньому на даному етапі?

- а) 8850 грн. (1752 дол. США);
- б) 9500 грн. (1881 дол. США);
- в) 12200 грн. (2019 дол. США);
- г) 12800 грн. (2534 дол. США).

260. У якому варіанті правильно подано виробництво ВВП на душу населення у США, Японії, ЄС на даному етапі?

- а) 26 тис. дол. США;
- б) 25 тис. дол. США;
- в) 39 тис. дол. США;
- г) 34 тис. дол. США

261. У скільки разів відстає виробництво ВВП на душу населення в Україні порівняно зі США, Японією, ЄС на даному етапі?

- а) у 15,6 раза;
- б) у 17,3 раза;
- в) у 19,4 раза;
- г) у 22,7 раза.

262. У якому векторі повинна формуватися політика уряду України, щоби забезпечити стабільне економічне зростання?

- а) інтеграція з країнами СІД;
- б) розвиватися самостійно;
- в) інтеграція з Євросоюзом;
- г) розвивати федеративний устрій.

263. Приклад яких країн варто наслідувати Україні, щоби вийти на шлях стабільного і збалансованого розвитку?

- а) країни СІД;
- б) країни Балтії;
- в) країни Центральної Європи;
- г) відповіді у варіантах б і в.

264. Що повинно лежати в основі стратегії і політики економічного зростання в Україні?

- а) закон господарської збалансованості;

- б) відповідність рівня виробництва ВВП і доходів грішми сукупним потребам суспільства;
- в) залучення праці і капіталу в економіку;
- г) усі відповіді правильні.

265. Яке рівняння правильно описує дію закону господарської збалансованості й основу політики економічного зростання, якщо Q — товарна маса, φ — ціна одиниці продукту, $\Gamma_{\text{в}}$ — маса грошей (доходи населення), ν — коефіцієнт оборотності маси грошей?

а) $Q\varphi = \nu\Gamma_{\text{в}}$;

б) $Q = \nu \frac{\Gamma_{\text{в}}}{\varphi}$;

в) $\nu = \frac{Q\varphi}{\Gamma_{\text{в}}}$;

г) $\varphi = \frac{\nu\Gamma_{\text{в}}}{Q}$.

266. Що означає проводити політику господарської збалансованості й економічного зростання?

- а) порівню розподіляти доходи для населення;
- б) забезпечити оптимізацію структурних пропорцій і рівновагу виробництва та споживання;
- в) забезпечити споживання вищими темпами, ніж зростання виробництва продукту;
- г) забезпечити виробництво продукту вищими темпами, ніж споживання.

267. Якими макроекономічними показниками повинен уряд забезпечувати господарську збалансованість, стабільність та економічне зростання?

- а) планомірно підвищувати доходи населення і ціни на товари та послуги;
- б) збільшувати обсяг виробництва товарів, а доходи населення не змінювати;
- в) збільшувати обсяг виробництва товарів і пропорційно доходи населення;
- г) збільшувати товарну масу на ринку і знижувати ціни.

268. У разі невдалої політики економічного зростання які бувають макроекономічні тенденції?

- а) зростають ціни на товари;
- б) зменшується кількість товарної маси на ринку;

- в) зростає маса грошей;
- г) відповіді у варіантах а і в.

269. Які з пріоритетів політики економічного зростання є найактуальніші для України сьогодні?

- а) політика "відчинених дверей";
- б) вертикальна промислова політика;
- в) планування економіки;
- г) усі відповіді правильні.

270. Що означає для України політика "відчинених дверей" на сучасному етапі?

- а) вільне ввезення і вивезення товарів;
- б) вільне ввезення в Україну прямих капіталовкладень;
- в) вільні міграційні рухи;
- г) усі відповіді правильні.

271. Які з наведених тенденцій в українській економіці спроможні впливати на зростання капіталовкладень в Україні?

- а) зростання національних заощаджень;
- б) зменшення дефіциту Державного бюджету;
- в) зростання позитивного сальдо платіжного балансу;
- г) усі відповіді правильні.

272. Який з наведених макроекономічних показників впливає на позитивне сальдо бюджету і платіжного балансу?

- а) продуктивність виробництва ВВП;
- б) ефективність виробництва ВВП;
- в) конкурентоспроможність продукції і зміцнення курсу гривні;
- г) відповіді у варіантах б і в.

273. Якою має бути податкова політика, що впливатиме на економічне зростання?

- а) звуження податкової бази і підвищення податкових ставок;
- б) незмінність податкової системи;
- в) розширення податкової бази і зниження податкових ставок;
- г) відповідність податкової системи потребам центрального і регіонального бюджетів.

274. Які найкращі інструменти і механізми фінансування дефіциту Державного бюджету?

- а) зниження інфляції, продаж облігацій населенню, кошти від приватизації;

- б) запозичення за кордоном прями капіталовкладення;
- в) емісія грошей, зростання доходів населення;
- г) усі відповіді правильні.

275. Які найкращі інструменти і механізми фінансування від'ємного сальдо платіжного балансу?

- а) зниження інфляції, продаж облігацій населенню, кошти від приватизації;
- б) запозичення за кордоном прями капіталовкладення;
- в) емісія грошей, зростання доходів населення;
- г) усі відповіді правильні.

276. Чим визначається зростання обсягів виробництва в сучасних умовах?

- а) вертикальною політикою уряду країни і зростанням державного сектора економіки;
- б) відповідністю економічної системи вимогам дії економічних законів, зростанням віддачі праці і капіталу;
- в) посиленням спеціалізації виробництва за регіонами країни;
- г) усі відповіді правильні.

277. Яке з рівнянь правильно описує дію закону товаровиробництва, якщо Q — товарна маса, φ — ціна одиниці товарної маси, Γ — обіг грошей, O — обіговий капітал?

- а) $Q\varphi = \Gamma$;
- б) $Q = \Gamma/\varphi$;
- в) $Q\varphi = O + dQ\varphi$;
- г) $\varphi = \Gamma/Q$.

278. Яке з рівнянь правильно описує продуктивну інтенсивну функцію національної економіки, якщо B — національний продукт, T — праця, K — основний капітал, Δ — приріст?

- а) $B + \Delta B = F((T + \Delta T), K)$;
- б) $B + \Delta B = F(T(K + \Delta K))$;
- в) $B = F(T, K)$;
- г) усі відповіді правильні.

279. Які для України найважливіші джерела економічного зростання?

- а) збільшення капіталовкладень, нових технологій, інновацій;
- б) збільшення кількості зайнятих і зростання заробітної платні працівників;
- в) зменшення витрат робочого часу і зниження податкових ставок;
- г) усі відповіді правильні.

280. Який з названих напрямів економічної політики впливає на зростання обсягу виробництва?

- а) активізація експорту;
- б) активізація імпорту;
- в) оптимізація імпорту;
- г) відповіді у варіантах а і в.

До розділу 12. Інституційні форми інтеграції у світове господарство

281. Які сучасні тенденції розвитку світової економіки?

- а) глобалізація, транснаціоналізація;
- б) інноваційно-технологічна орієнтація, загострення екологічних проблем;
- в) посилення торговельно-фінансової та кредитної експансії;
- г) усі тенденції правильні.

282. У якому варіанті правильно описано сутність інтеграції?

- а) створення системи самодостатніх економічних та політичних систем;
- б) створення єдиної системи з елементів як підсистем;
- в) створення системи задля задоволення лише політичних інтересів;
- г) усі відповіді правильні.

283. Які найважливіші цілі економічної інтеграції?

- а) використання переваг міжнародного поділу праці;
- б) вивезення капіталу у слабкорозвинуті країни;
- в) ввезення ресурсів із слабкорозвинутих країн;
- г) усі відповіді правильні.

284. За яких передумов економічна інтеграція корисна її учасникам?

- а) за створення вільних економічних зон;
- б) за обов'язкової політичної інтеграції;
- в) за ліберального руху праці, товарів, грошей між її учасниками;
- г) за правильно визначеними митними тарифами і квотами.

285. Яке рівняння правильно описує рівень участі країни у формуванні світових ринків товарів, послуг, праці і капіталів, якщо E_{cn} — коефіцієнт відносної експортної спеціалізації, E_k — частка товару в експорті країни, E_c — частка аналогічних товарів у світовому експорті?

- а) $E_{cn} = E_k / E_c$;
- б) $E_{cn} = E_c / E_k$;
- в) $E_k = E_{cn} / E_c$;
- г) $E_c = E_{cn} / E_k$.

286. Основними показниками зовнішньої економічної діяльності країни є експорт — E та імпорт — I . За якого співвідношення цих показників поліпшуватиметься платіжний баланс та бюджет країни?

- а) якщо $E = I$;
- б) якщо $E > I$;
- в) якщо $E < I$;
- г) якщо $E - I < 0$.

287. На які тенденції в економіці впливають інтеграційні процеси?

- а) на підтримку інвестиційної діяльності і зростання експорту товарів і послуг;
- б) на оптимізацію імпорту;
- в) на підвищення конкурентоспроможності виробничого і наукового потенціалу країни;
- г) на всі названі тенденції.

288. У якому варіанті правильно описано принципи економічної інтеграції:

- а) створення єдиної ідеології, політичної й економічної системи;
- б) спеціалізація економік країн-учасниць інтеграції, справедливий розподіл ресурсів;
- в) створення правової держави, вільної економічної системи, демократії;
- г) усі принципи правильні.

289. У якому варіанті правильно описано внутрішні проблеми міжнародної інтеграції України?

- а) збереження стереотипів колишніх економічних систем і необхідність мислення людей вільного суспільства;
- б) піднесення економічного розвитку України до рівня Євросоюзу;
- в) слабкі економічні й політичні зв'язки з країнами СНД і Росією особливо;
- г) усі проблеми правильні.

290. Що є в основі мислення громадян країни, яке забезпечує правильний вибір економічної інтеграції?

- а) необхідність надійної обороноздатності країни, збереження зв'язків із країнами СНД;
- б) об'єктивні економічні закони, національна самосвідомість і національні інтереси;
- в) створення міцної держави і вертикального управління економікою;
- г) усі відповіді правильні.

291. Дотримання вимог яких об'єктивних економічних законів забезпечує прискорену економічну інтеграцію країни у світову економіку?

- а) господарської збалансованості, товарообміну, товаровиробництва;
- б) економії часу, вартості, ціноутворення;
- в) розподілу, обміну, споживання;
- г) усіх названих законів.

292. Реалізація яких національних інтересів України забезпечить прискорену інтеграцію у Євросоюз?

- а) створення правової демократичної держави, ринкової економіки;
- б) сприйняття і розвиток Україною загальнолюдських вартостей;
- в) повна політична й економічна, ідеологічна й релігійна лібералізація;
- г) відповіді у варіантах а і б.

293. Розв'язання яких національних проблем України мала б забезпечити її інтеграція?

- а) створення політичного й економічного союзу з країнами СНД;
- б) зміцнення національного суверенітету, розбудови правової держави, розвитку української нації і ринкової економіки;
- в) відповіді у варіантах а і б неправильні;
- г) синхронне входження України і Росії до європейських інтеграційних структур.

294. Який з національних інститутів економічної інтеграції України є найважливішим?

- а) інститут Верховної Ради України;
- б) інститут Президента України;
- в) інститут Кабінету Міністрів України;
- г) усі однаково важливі.

295. У якому варіанті правильно описано інститути і форми міжнародної економічної інтеграції?

- а) фінансові, торговельні, господарські;
- б) наукові, культурні, соціальні;
- в) ринкові, кредитні, страхові;
- г) усі інститути і форми інтеграції правильні.

296. Які передумови повинна забезпечити насамперед Україна, щоби інтегруватися до країн Євросоюзу?

- а) заявити про створення з ними політичного й економічного союзу;
- б) політико-правові, економічні, соціальні, інфраструктурні;
- в) оборонні, ресурсні, експортні, імпорتنі;
- г) відповіді у варіантах а і в.

297. Які передумови повинна забезпечити насамперед Україна, щоби інтегруватися до країн СНД?

- а) заявити про створення з ними політичного й економічного союзу;
- б) політико-правові, економічні, соціальні, інфраструктурні;
- в) оборонні, ресурсні, експортні, імпорتنі;
- г) відповіді у варіантах а і в.

298. У якому варіанті правильно описано алгоритми інтеграції країн СНД, ініційованій Російською Федерацією?

- а) інтеграція економічна, військова, політична;
- б) інтеграція військова, економічна, політична;
- в) інтеграція політична, військова, економічна;
- г) відповіді у варіантах а і в.

299. У якому варіанті правильно описано алгоритми інтеграції країн Євро-союзу, ініційованій на основі принципів добровільності і солідарності?

- а) інтеграція економічна, військова, політична;
- б) інтеграція військова, економічна, політична;
- в) інтеграція політична, військова, економічна;
- г) відповіді у варіантах а і в.

300. Економічна інтеграція має певні переваги та ризики. Яку інтеграцію характеризують риси: політика й ідеологія соціал-демократії, одиолідерство, поляризація суспільства?

- а) Європейську (Євросоюз);
- б) Євразійську (Росія й СНД);
- в) Південно-Східної Азії;
- г) Північної Америки.

301. Економічна інтеграція має певні переваги та ризики. Яку інтеграцію характеризують риси: політика й ідеологія національної демократії, консенсус ухвалення рішень, переміщення праці, товарів, капіталів?

- а) Європейську (Євросоюз);
- б) Євразійську (Росія й СНД);
- в) Африки;
- г) жодної

302. За якими критеріями оцінюють готовність країни-кандидата до вступу в Євразійський Союз?

- а) обсягу ВВП, наявності валютних резервів, рівня технологій;
- б) стабільності, збалансованості, динаміки ВВП і цін;
- в) політичної волі, поданої заяви, потреби енергоресурсів;
- г) відповіді у варіантах а і б.

303. За якими критеріями оцінюють готовність країни-кандидата до вступу в Євросоюз?

- а) обсягу ВВП, наявності валютних резервів, рівня технологій;
- б) стабільності, збалансованості, динаміки ВВП і цін;
- в) політичної волі, поданої заяви, потреби енергоресурсів;
- г) відповіді у варіантах а і б.

304. Які очікувані наслідки повинні характеризувати економіку країни за умов її інтеграції у Євросоюз?

- а) активізація зовнішньої торгівлі, прямих чужоземних інвестицій;
- б) кредитна і страхова підтримка;
- в) пом'якшення візового режиму;
- г) усі наслідки правильні.

До розділу 13. Національно-економічна безпека

305. Яка сутність поняття “національно-економічна безпека країни”?

- а) сильна централізована влада і контроль за економікою;
- б) спроможність державних і господарських інститутів забезпечити економічні і соціальні інтереси виробників і споживачів;
- в) спроможність виробників виробляти і продавати якомога більше продукції;
- г) усі відповіді правильні.

306. Які елементи нової парадигми національної економічної безпеки України при переході до ринку?

- а) перехід від концепції балансу сил до концепції балансу інтересів;
- б) рух від конфронтації до партнерства;
- в) захист території та особистості;
- г) усі названі елементи.

307. Які напрями загострення міжнародної конкуренції, що підвищують рівень вимог до здорового глузду в політиці та економіці:

- а) володіння територіями, інфраструктурою;
- б) володіння ресурсами, інформацією, ринками збуту;
- в) володіння політичною ініціативою, ідеологією, озброєнням;
- г) усі напрями правильні.

308. Що повинна враховувати концепція національної безпеки України на сучасному етапі?

- а) національні інтереси, загрози, інтеграцію з СНД;
- б) національні інтереси, загрози, механізми захисту;

- в) національні інтереси, розвиток ринку і зовнішньої торгівлі;
- г) усі відповіді правильні.

309. Які, на Ваш погляд, завдання національної безпеки України на сучасному етапі є пріоритетні?

- а) прогнозування загроз, заходи їхньому запобіганню, суверенітет і цілісність території;
- б) зростання економіки і рівня життя, нові технології, демократичні реформи, верховенство права;
- в) рівнопартнерство, обороноздатність, своратлантична інтеграція, притлив зарубіжних капіталовкладень;
- г) усі важливі.

310. Які напрями зміцнення національної безпеки України?

- а) правова підтримка реформ, звуження впливу держави на економіку, подолання кризи;
- б) посилення вертикальної промислової політики, тісна співпраця з країнами СНД;
- в) централізація влади, звуження впливу регіонів, економічний союз із Росією;
- г) усі напрями важливі.

311. Яка сутність економічної безпеки? Отже, національна економічна безпека — це:

- а) повна лібералізація діяльності суб'єктів економіки;
- б) повний державний контроль над економікою;
- в) система державних структур, що забезпечує захист інтересів держави у сфері економіки;
- г) система державних структур, що забезпечує реалізацію інтересів суб'єктів виробництва і споживання.

312. Які з названих видів економічної безпеки пріоритетні для України на сучасному етапі?

- а) виробничо-технологічна, інфляційна, зовнішньоекономічна;
- б) інформаційна, інтелектуальна, глобалізаційна;
- в) інтеграційна, сировинна, приватизаційна;
- г) відповіді у всіх варіантах.

313. Які з названих загроз критичні для сучасної економіки України? Отже, треба не допустити:

- а) посилення поляризації суспільства, розбалансованості економіки;
- б) посилення нерівномірного розвитку регіонів, криміналізації економіки;

- в) інтеграція з Євросоюзом;
- г) відповіді у варіантах а і б.

314. У якому з варіантів описано безпечний рівень інфляції у відсотках?

- а) 0 — 1 %;
- б) 2 — 5 %;
- в) 10 — 15 %;
- г) у варіантах а і б.

315. Що є в основі фінансової безпеки?

- а) високі доходи бюджетів;
- б) оптимізація оподаткування;
- в) повне фінансування бюджетних витрат;
- г) зростання курсу національної валюти.

316. Який з названих рівнів обсягу виробництва реального національного продукту на рік не викликає надмірної інфляції?

- а) 0 — 0,2 %;
- б) 12 — 15 %;
- в) 3 — 4 %;
- г) 20 — 25 %.

317. Який з названих рівнів безробіття не тить економічної загрози?

- а) приховане безробіття;
- б) природне безробіття;
- в) 0 — 0,1 %;
- г) 15 — 20 %.

318. Якими показниками виробництва дотримується економічна безпека країни?

- а) низькою затратністю праці і капіталу в одиниці продукції;
- б) високою якістю продукції і послуг;
- в) високою собівартістю виробництва продукції;
- г) відповіді у варіантах а і б.

319. Який державний інститут в Україні виконує прями функції дотримання економічної безпеки?

- а) Рада Національної Безпеки і Оборони України;
- б) інститут Президента України;
- в) інститут Верховної Ради України;
- г) інститут Кабінету Міністрів України.

320. Який державний інститут України здійснює стратегічне планування і пріоритети національного розвитку, готує принципів проекти і рішення законогараптіної влади, координує дії міністрів і відомств, спрямовані на виконання рішень?

- а) Рада Національної Безпеки і Оборони України;
- б) інститут Президента України;
- в) інститут Верховної Ради України;
- г) інститут Кабінету Міністрів України.

321. Які з названих пріоритетів є найважливіші з погляду посилення національної економічної безпеки України?

- а) вибір євроатлантичної інтеграції;
- б) вибір євразійської інтеграції;
- в) прискорений розвиток підприємництва в соціальному комплексі України;
- г) відповіді у варіантах а і в.

322. Які з названих ризиків є загрози для економічної і національної безпеки України в сучасних умовах?

- а) ризики мислення, ідеології, політики;
- б) ризики ідеології "соціальної демократії";
- в) ризики приватизації, євразійської інтеграції;
- г) усі названі ризики.

323. У якому варіанті правильно описано стан економічно безпечної національно-державної системи?

- а) за повного контролю держави над економікою і законотворенням;
- б) за повної економічної самодостатності суб'єктів ринку;
- в) за повного економічного і соціального, фінансового і кредитного самоврядування регіонів;
- г) в усіх варіантах.

324. Які можуть бути загрози економічної безпеки регіонів України в сучасних умовах:

- а) спад рівня розвитку регіонів, енергетична проблема;
- б) відособленість економічна і соціальна;
- в) відсутність правових та інституційних передумов формування економічної самодостатності підприємств регіонів;
- г) в усіх варіантах.

Відповіді на тестові запитання

До розділу 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
г	б	в	г	б	а	в	б	г	г	г	б	в	а	а
16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30
б	в	а	б	в	б	б	г	а	г	а	б	в	г	в

До розділу 2

31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45
б	в	а	б	г	в	г	а	б	г	в	б	а	б	в
46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60
г	г	г	а	б	в	г	г	а	б	в	а	б	в	г

До розділу 3

61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75
а	б	г	в	а	б	в	г	а	в	г	г	г	г	а
76	77	78	79	80	81	82	83	84	85	86	87	88	89	90
б	в	а	в	а	б	в	г	г	а	а	б	в	г	а

До розділу 4

91	92	93	94	95	96	97	98	99	100	101	102	103	104	105
б	а	в	г	а	б	в	г	в	а	г	г	г	в	б
106	107	108	109	110	111	112	113	114	115	116	117	118	119	
а	в	г	г	а	б	в	а	б	б	а	в	г	в	

До розділу 5

120	121	123	124	125	126	127	128	129	130	131	132	133	134	135
г	г	г	а	а	в	г	а	б	в	в	г	г	в	г
136	137	138	139	140	141									
г	а	в	б	а	г									

До розділу 6

142	143	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156
а	г	б	г	а	г	г	г	в	б	а	а	б	в	в
157	158	159	160	161	162									
г	в	б	б	а	в									

До розділу 7

163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175	176	177
а	в	б	г	г	а	а	в	б	в	а	б	г	б	г

178	179	180	181	182	183	184
г	в	г	а	б	г	в

До розділу 8

185	186	187	188	189	190	191	192	193	194	195	196	197	198	199
в	г	а	б	в	а	б	г	г	г	в	г	а	г	г

200	201	202	203	204	205	206	207	208
г	в	г	а	в	б	а	г	а

До розділу 9

209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223
б	в	г	г	а	б	в	г	г	г	г	г	а	б	г

224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237
в	а	б	в	г	в	а	б	г	г	а	б	г	г

До розділу 10

238	239	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252
б	в	г	а	г	а	б	в	в	г	а	г	г	б	в

253	254	255	256	257
а	б	в	г	а

До розділу 11

258	259	260	261	262	263	264	265	266	267	268	269	270	271	272
б	а	г	в	в	г	г	а	б	в	г	а	б	г	г

273	274	275	276	277	278	279	280
в	а	б	в	б	г	г	г

До розділу 12

281	282	283	284	285	286	287	288	289	290	291	292	293	294	295
г	б	а	в	а	б	г	в	а	б	а	г	б	г	а

296	297	298	299	300	301	302	303	304
б	г	в	а	б	а	в	б	г

До розділу 13

305	306	307	308	309	310	311	312	313	314	315	316	317	318	319
б	г	б	б	г	а	в	г	г	а	б	в	б	г	а

320	321	322	323	324
а	г	г	б	г

Короткий термінологічний словник

Автоматизована розрахункова плата — мережа банків, пов'язаних з одним обчислювальним центром.

Активні банківські операції — діяльність, пов'язана з розміщенням грошових ресурсів банку (наданням їх у кредит).

Акціонування — правова процедура перетворення державного підприємства на акціонерне товариство, яка передбачає поділ власності підприємства на велику кількість частин (акцій) відповідно до закону та їх розподіл між працівниками чи продаж населенню.

Аудиторська фірма — організація, яка здійснює комплексну перевірку фінансово-господарської діяльності підприємств і організацій.

Аукціон — різновид періодичних відкритих публічних торгів, на яких відбувається продаж товарів, що вирізняються індивідуальними властивостями і не є взаємозамінними: твори мистецтва, антикваріат, хутро та ін.

Банк — організаційна одиниця бізнесу, яка є посередником між кредитором і позичальником.

Банківський кредит — кредит, наданий банком чи іншою кредитно-фінансовою установою підприємцям та іншим позичальникам у вигляді сум грошей.

Безпека економічна — стан, в якому народ (напівній клас, через державу) може суверенно, без втручання і тиску іззовні визначати шляхи і форми свого економічного розвитку.

Безробітне населення — частина населення працездатного віку, тимчасово не зайнята в суспільно корисній діяльності, яка не заробляє доходів.

Безробіття — соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення безуспішно намагається знайти роботу, поповнює резервну армію праці.

Біржа — постійно діюча організаційна форма гуртового (оптового) ринку вартостей.

Бюджетне планування — комплекс організаційно-технічних, методичних і методологічних заходів для визначення доходів і видатків на всіх стадіях бюджетного процесу.

Бюджетне прогнозування — визначення вірогідних показників доходів і видатків бюджету на перспективу.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — макроекономічний показник статистики народного господарства, котрий розраховується як сукупна вартість кінцевої продукції підприємств, галузей матеріального виробництва і сфери послуг, що розміщені на території країни.

Валовий національний продукт (ВНП) — дохід, який охоплює вартість товарів і послуг, вироблених національними суб'єктами за рік, незалежно від їх територіяльного розміщення.

Валові інвестиції — загальна сума коштів, що їх спрямовують протягом періоду на збільшення основного капіталу і запасів. Чисті інвестиції дорівнюють валовим, окрім сум амортизації.

Валюта — національна одиниця грошей країни, а також грошові знаки для здійснення товарообігу і платежу, що виражені в зарубіжних одиницях грошей і використовуються у міжнародних розрахунках.

Валютна політика — це сукупність економічних, правових, організаційних заходів, що їх здійснює держава у сфері міжнародних валютних відносин.

Валютне регулювання — це процес і порядок державного управління валютною сферою в економіці, які охоплюють принципи, методи і форми здійснення у країні валютних операцій.

Валютний контроль — це механізм адміністративного нагляду з боку держави за дотриманням правил і норм валютного регулювання.

Вертикальна промислова політика — правові, організаційні, економічні заходи уряду країни щодо управління і регулювання економіки від вищої інстанції до нижчої; управлінські рішення мають директивний характер і обов'язкові до виконання нижчою інстанцією.

Вертикальна система управління — суворо ієрархічна система управління, в якій вища інстанція директивно передає завдання для виконання нижчій.

Виробничий потенціал — спроможність залучених кількості і якості національної праці та капіталу аби створювати продукт за одиницю часу.

Відкрита економіка — економічна система, де розвивається спеціалізація виробництва товарів і послуг, в яких країна досягає найбільших успіхів, і здійснюються їхні вільний експорт та імпорт.

Вільні економічні зони — спеціальні території з пільговими валютними й податковими режимами, в яких заохочується спільна з чужоземним капіталом діяльність.

Внутрігалузева конкуренція — конкуренція між виробниками однієї галузі, що виробляють однорідну продукцію, за найвигідніші умови збуту й отримання вищого прибутку.

Горизонтальна промислова політика — правові, організаційні, економічні заходи влади, спрямовані на забезпечення умов економічної свободи підприємств, підприємців, бізнесменів, встановлення між ними взаємовигідних виробничих, фінансових, торговельних зв'язків.

Гроші — особливий вид товару, засіб вимірювання вартості інших товарів, загальний еквівалент при обміні в умовах товарного виробництва.

Грошова система — форма грошового обігу, яка історично формується у країні та закріплюється її законами.

Гуртова (оптова) торгівля — діяльність з продажу товарів гуртом (оптом) тим, хто купує їх для перепродажу або виробничого використання

Демократія (грец. *demos* — народ і *kratos* — влада) — система відносин у країні щодо формування влади й уряду з обраних народом представників.

Депресивний регіон — це зазвичай в минулому відносно розвинута територія з високим промислово-виробничим потенціалом і достатньо розвинутою інфраструктурою, у тому й соціальною.

Депресія — тривалий спад економіки. Характеризується скороченням виробництва та зменшенням попиту, внаслідок чого компанії або підприємства стають банкрутами і зростає безробіття.

Державна влада — вибрані народом його представники й передані їм народом функції ухвалювати рішення згідно з державними законами в усіх сферах суспільного життя від народу і для добробуту народу.

Державний бюджет — система грошових відносин, що виникають між державою, підприємствами і населенням у процесі формування і використання централізованого фонду грошових ресурсів для успішного виконання її функцій.

Добробут — соціально-економічний стан суспільства, який виражає відповідність матеріального і духовного забезпечення усіх і кожного згідно з їх природними потребами.

Економічна безпека — надійна і забезпечена всіма необхідними засобами та інститутами держава, ураховуючи силові структури і спецслужби, захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки від внутрішніх і зовнішніх загроз, економічних втрат.

Економічна категорія населення — група населення, об'єднана за певними якісними ознаками здатності до праці, рівня професійної підготовки, складності виконання праці, зайнятості.

Економічна самодостатність суб'єктів ринку — це їхня фінансова спроможність здійснювати самозабезпечення, самокупність і самофінансування за умови організації виробництва продукції, робіт, послуг чи придбання товарів, обходячись без субсидій, дотацій і пільг.

Економічна свобода — широта економічної поведінки суб'єктів господарювання при виборі форм власності та сфери докладання своїх зусиль, здібностей, знань, професії, способів розподілу доходів, споживання матеріальних благ.

Економічне прогнозування — науково обгрунтоване передбачення характеру і динаміки соціально-економічних явищ і процесів, які проявляються на національному, регіональному, галузевому рівнях, а також на рівні підприємства.

Економічний стимул — усвідомлені суб'єктом предмет чи явище, здатні збудити в нього інтерес до них, спонукати до певних дій, маючи на меті їх отримати і задовольнити певні потреби.

Економічні закони — внутрішньо необхідні, стійкі, суттєві зв'язки між економічними явищами, процесами, елементами економічної системи.

Економічні індикатори — це параметри, що характеризують стан і напрями розвитку економіки, розроблені органами державного управління у процесі формування соціально-економічної політики і визначають заходи державного впливу на господарські процеси для досягнення цих параметрів.

Економічні контрактові відносини — відносини з приводу взаємних юридичних зобов'язань щодо здійснення економічних операцій (купівлі-продажу товару, передавання іншій особі права власності, створення товариства чи спільного підприємства).

Економічно активне населення — працездатне населення, зайняте суспільно корисною діяльністю, яка приносить дохід.

Зайнятість — безпосередня участь населення країни у виробництві національного продукту, створенні доходів.

Закон господарської (економічної) збалансованості — закон, який виражає відповідність національно-економічного мислення вимогам дії об'єктивних економічних законів, співвідношення головних ринкових пропорцій (попиту і пропозиції) та їх динаміку.

Закон товаровиробництва — закон, який виражає співвідношення вартості затрат праці, капіталу та вартості створеного продукту і частки в ньому валового (чистого) продукту.

Закон товарообміну — закон, який виражає узгодження ціни купівлі-продажу товарів між продавцем і покупцем, відповідність якісних і споживчих характеристик товару якісним і споживчим потребам покупця

Закопи держави — обгрунтована і затверджена самими людьми як законна система принципів, правил і норм їхніх суспільних відносин з приводу виробництва, захисту та розвитку співжиття людей і є вищою об'єднувальною надсуспільною силою, перед якою рівні всі люди на території країни, обмеженої її кордонами.

Збалансованість — стан економіки, за якого національно-господарські пропорції перебувають в оптимальному щодо потреб і технологій співвідношенні та рівновазі.

Збереження — це капітальні вкладення, які у процесі праці зайнятих створюють потрібний продукт.

Інверсія (англ. *inversion* — перестановка, зміна) економіки — докорінна зміна функціональних засад економіки, зокрема видів і форм власності, управління, розподілу, вибору виду діяльності, ціноутворення, економічних відносин загалом.

Інвестиції — грошові засоби, цільові банківські вклади, акції та інші цінні папери, технології, машини, устаткування, ліцензії, товарні знаки, кредити, будь-яке інше майно чи майнові права, інтелектуальні вартості, які вкладуються для створення об'єктів виробництва, маючи на меті отримання доходів (прибутку) та досягнення позитивного соціального ефекту.

Інвестиційний фонд — сукупність грошових або інших ресурсів, які мають у своєму розпорядженні асоціації, об'єднання, підприємства, організації, державні установи, приватні громадяни для цільового використання.

Індикативне планування — форма державного впливу на економіку, яка будується на оцінці макроекономічних показників, виявленні тенденцій, розробленні рекомендаційних рішень інвестиційного, фінансового, економічного, соціального характеру для суб'єктів виробництва, розподілу, обміну та споживання.

Інтеграція (лат. *integer* — повний, цілий, непорушений, об'єднаний) — процес або дії, спрямовані на створення системи з окремих взаємопов'язаних складових, які не є самодостатніми і функціонують лише як елементи підсистеми чи блоки єдиної системи.

Інтелект — рівень розумового розвитку людини, який дає змогу розпізнавати навколишні явища природи і суспільства, самостійно пізнавати природні та суспільні закони, узагальнювати закономірності розвитку природних і суспільних процесів, створювати нові системи знань, виробництва, культури, побуту тощо.

Інтерес — усвідомлений суб'єктом предмет потреби, який здатний задовольнити її і спонукає до політичних, економічних, правових, соціальних, організаційних дій для заволодіння цим предметом.

Інфляція — знецінення грошей внаслідок перевищення кількістю грошових знаків, які перебувають в обігу, суми цін товарів і послуг, що породжує стрімке зростання цін.

Іпотечний банк (грец. *hypothekē* — застава) — банк, який надає кредити під заставу землі та іншого нерухомого майна

Комерційний кредит — кредит одного підприємця іншому у вигляді відтермінування платежу за поставлені товари або надані послуги.

Комісійні банківські операції — посередницька діяльність, яка не передбачає кредитів банку і не є джерелом надходження коштів на його рахунок.

Конкурентна стратегія — система дій фірми, спрямована на досягнення її кінцевої мети.

Конкуренція — економічний процес взаємодії, взаємозв'язку та боротьби виробників і постачальників у процесі реалізації продукції, суперництво між окремими виробниками чи постачальниками товарів і послуг за найвигідніші умови виробництва і збуту; умови, коли кількість осіб або підприємств на ринку настільки велика, що поведінка кожного з них не впливає на рівень цін.

Контракт — угода між двома чи більше фізичними або юридичними особами, яка створює юридичне зобов'язання виконання певної дії (наприклад, поставку визначеної кількості товарів чи надання послуг).

Кредит (лат. *credo* — вірю) є формою руху грошового капіталу, наданого кредитором позичальнику на умовах відтермінування платежу та платності за користування ним.

Кредитна система — сукупність банків та інших кредитно-фінансових установ (інвестиційних і страхових компаній, фондів), які мобілізують вільні грошові ресурси і надають їх у позику.

Кредитно-паперові гроші — всі види грошей, які не мають внутрішньої товарної вартості.

Митна політика — цілеспрямована діяльність держави, що встановлює певний режим митного обкладання товарів.

Міжгалузєва конкуренція — конкуренція між товаровиробниками різних галузей.

Міжгалузєвий баланс — економіко-математична балансова модель у вигляді системи лінійних рівнянь, яка характеризує зв'язки між випуском продукції в одній галузі (у вартісному виразі) і витратами всіх галузей, необхідними для забезпечення цього випуску.

Міжнародний поділ праці (МПП) — форма суспільного територіального поділу праці, яка являє собою поділ праці між країнами, спеціалізацію їх виробництва на певних видах продукції, якими вони обмінюються.

Мінімальний споживчий бюджет — вартісна оцінка натурального набору прожиткового мінімуму з урахуванням витрат на податки та інші обов'язкові платежі.

Монетаризм — теорія, згідно з якою першопрчиною коливань в економіці є зміна пропозиції грошей, і тому стабілізація їхнього обігу забезпечує загальноекономічну стабільність.

Монопольна діяльність — дії підприємств чи органів влади та управління спрямовані на недопущення, обмеження або ліквідацію конкуренції, що завдає збитків споживачам.

Населення — природно-історична сукупність людей, яка формується і безперервно відтворюється у процесі виробництва і відтворення самого життя.

Натуральне виробництво — тип господарства, в якому процес створення матеріальних благ спрямований на задоволення лише власних потреб виробника.

Національна економіка — конституційно, економічно та організаційно єдина система взаємопов'язаних галузей і сфер діяльності людей, що характеризується відповідною пропорційністю, взаємозумовленим розміщенням на обмеженій державними кордонами території.

Національна категорія населення — група населення, об'єднана за певними якісними ознаками самопізнання, способу мислення, самосвідомості, ставлення до держави, праці, довілля тощо.

Національна пропозиція — залежність між кількістю товарів і послуг Q , які пропонує сфера виробництва та сфера послуг, і рівнем цін на їх продукцію $ц$.

Національна самоорганізація суспільства — конституційно і державно самоорганізована спільнота на основі єдиної національно-демократичної ідеології титульної нації і національних меншин, самодостатньої соціально орієнтованої економічної системи, сповідування принципів загальнолюдських вартостей, добробуту і захисту громадян.

Національне багатство — сукупна вартість створених і нагромаджених нацією за весь період її розвитку матеріальних і духовних вартостей; це сукупність ресурсів країни (економічних активів), необхідних для виробництва товарів, надання послуг і забезпечення життєдіяльності людей.

Національно-економічне мислення — пізнання господарських законів і усвідомлення усіма громадянами того, що зростання добробуту залежить від їхньої працездатності, професіоналізму, національно-державного патріотизму, від створених ними конституційних засад держави, економіки, законодавчих актів господарювання.

Національно-економічні інтереси — життєво важливі інтереси титульної нації та інших етнічних і соціальних груп суспільства, котрі цивілізовано саморганізуються як єдина нація і політично формуються як держава.

Нечесна конкуренція — методи конкурентної боротьби, пов'язані з порушенням прийнятих на ринку норм і правил конкуренції.

Номінальна національна пропозиція — вартісна оцінка обсягу виробництва товарів і послуг на певний момент, тобто кількість товарів і послуг Q за ціною одиниці продукції $ц$.

Номінальний обмінний курс — це відносна ціна валют двох країн.

Оборот капіталу — безперервно повторюваний кругооборот капіталу від моменту його залучення у виробництво до повернення у тій самій формі.

Оборотний капітал — частина виробничого капіталу, яка повністю споживається у кожному виробничому циклі, цілком переносить свою вартість на створену продукцію і для продовження виробництва відтворюється у натуральній і вартісній формах після кожного виробничого циклу.

Основний капітал — елементи продуктивного капіталу, вартість яких переноситься на продукти виробництва поступово.

Пасивні банківські операції — операції, через посередництво яких утворюються ресурси банків (внески і позичені гроші; емісія заставних листів, банківських і комунальних облігацій, а також довгострокові позики в кореспондентів банку).

Перехідна економіка — економічна система країни, яка здійснює перехід від одного способу виробництва до іншого.

Підприємець (бізнесмен) — суб'єкт, який здійснює підприємницьку діяльність, приймає основні рішення у процесі цієї діяльності, реалізує свій діловий інтерес (отримання прибутку) завдяки новаторству, запроваджує на комерційній основі нові виробничі технології.

Платіжний баланс — баланс сум потоків валютних платежів, які отримує з-за кордону і здійснює за кордон країна у процесі зовнішньоекономічної діяльності за певний період (рік, квартал, місяць).

Податки — обов'язкові нормовані платежі до державного і місцевих бюджетів, що їх вносять окремі особи, підприємства, організації, установи.

Податкова політика — це складова частина економічної політики держави, спрямована на формування податкової системи, яка забезпечує економічне зростання, що сприяє гармонізації економічних інтересів держави та платників податків з урахуванням соціально-економічної ситуації у країні.

Податкова система — це сукупність переобачених законодавством видів і ставок податків, принципів, форм і методів їх установлення.

Попит — платоспроможна потреба, яку споживачі можуть задовольнити, придбавши певну кількість товарів і послуг.

Попит еластичний — характеризує швидке реагування споживачів (покупців) на зміну ціни; існує за відносного насичення товарами споживчого ринку.

Попит нееластичний — попит, який характеризує незначне реагування споживачів (покупців) на зміну ціни; існує за відносного товарного дефіциту на споживчому ринку.

Потреби — види продукції, речей, послуг, які необхідні людям і котрі вони бажають і прагнуть мати, споживати, використовувати.

Працездатне населення — сукупність людей віком від 17 до 60 років, здатних за психофізіологічними даними до участі у трудовому процесі.

Приватні капіталовкладення — капіталовкладення або заощадження приватних осіб, підприємств, які не належать до Державного бюджету.

Принцип приватної власності — принцип, згідно з яким людина має невід'ємне право володіти, управляти та розпоряджатися своєю власністю незалежно від того, особиста це власність (наприклад, будинок) чи економічна структура (компанія).

Природна монополія — монополія, за якої створення конкурентного середовища на товарному ринку незалежно від рівня попиту неможливе чи економічно неефективне при даному технічному рівневі виробництва.

Продуктивна функція — економіко-математична модель, як висвітлює зв'язок результатів виробництва залежно від затрат праці і капіталу.

Пропозиція — кількість товарів і послуг, представлених на ринку в кожен конкретний момент часу, і середня ціна за реалізацію одиниці товару чи послуги.

Пропорції — стійкі співвідношення між двома показниками протягом декількох років.

Реальна національна пропозиція — фізичний обсяг виробництва товарів і послуг, який вимірюється в натуральних показниках (штуках, тоннах, об'ємах, літрах тощо).

Реальний обмінний курс — це відносна ціна товарів, вироблених у двох країнах.

Реальні доходи населення — вартість усього обсягу матеріальних благ, спожитих чи нагромаджених населенням.

Рекреаційний потенціал — єдина система природних, спортивних, туристичних, лікувально-оздоровчих і соціально-культурних підсистем, які характеризуються функціональною взаємозалежністю і територіальною цілісністю та тісно взаємодіють з галузями виробництва товарів та послуг.

Ризик — ймовірність появи негативних чи позитивних відхилень показників суспільних явищ від передбачуваних, величина відхилень яких зумовлена ступенем відповідності способу мислення і дій суб'єктів вимогам отих суспільних законів.

Ринкова інфраструктура — сукупність організаційно-правових форм, за допомогою котрих як єдине ціле функціонують ринкові відносини.

Ринкові екстерналії — явища і процеси, які виникають у сфері виробництва, послуг, у довіллі, побуті, громадських місцях, на транспорті тощо за нечіткого визначення прав власності, що уможлиблює заподіяння шкоди однією фізичною або юридичною особою іншій фізичній або юридичній особі без відповідних фінансових наслідків для себе.

Рівень життя населення — забезпеченість населення необхідними матеріальними і духовними благами та міра задоволення його потреб у цих благах: це кількість і якість матеріальних благ та послуг, які виробляються у країні на душу населення за певний період.

Роздрібна торгівля — діяльність з продажу товарів чи послуг безпосередньо кінцевим споживачам для їх особистого споживання.

Світове господарство (світова економіка) — сукупність національних економік, їх виробничих, торговельних, кредитних, науково-технічних, фінансових та інших організаційних утворень і підприємств, об'єднаних міжнародним поділом праці, і відповідна система міжнародних економічних відносин.

Соціальна категорія населення — група населення, об'єднана за певними якісними ознаками розселення, природного відтворення та переміщення.

Соціальна норма — законодавчо затвердженій показник максимально допустимих витрат ресурсів на виробництво і споживання одиниці продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, що задовольняють суспільні і особисті потреби соціального характеру і відповідної якості.

Соціальна політика держави — система скоординованих заходів органів державної влади, спрямованих на досягнення цілей в галузях соціального розвитку, зокрема зростання доходів і споживання населення, підвищення рівня його життя.

Соціальний захист — комплекс організаційно-правових і фінансово-економічних заходів, спрямованих на забезпечення добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах.

Соціальний комплекс — комплекс галузей сфери виробництва і сфери послуг, який забезпечує виробництво товарів і послуг для населення.

Соціальний стандарт — міра споживання населенням відповідних соціальних благ і послуг, яка встановлюється не нижче мінімально допустимих розмірів.

Соціально орієнтована ринкова економіка — модель соціально-економічного розвитку, для якої характерне переважання приватної власності та ринку, їх поєднання з державною власністю і державним регулюванням та системою соціального захисту населення.

Спекуляція — форма комерційних дій, яка забезпечує прибуток за рахунок різниці ціни купівлі і ціни продажу, що перевищує і накладні витрати, пов'язані з перепродажем товарів, акцій тощо.

Споживчий комплекс — сукупність галузей і видів економічної діяльності, зайнятих виробництвом товарів народного споживання та надання населенню різних послуг, що мають задовільнити потреби його матеріального достатку, розвитку особистості громадян, освіти, охорони здоров'я, культури тощо.

Стратегія структурних перетворень — система правових, політичних, економічних, фінансових заходів, спрямованих на зміну пропорцій капіталу, зайнятості та національного продукту для збалансування економічної системи відповідно до потреб суспільства.

Страхова фірма — акціонерна, приватна або державна організація, яка страхує майно, комерційні операції, виробництво, житловий фонд та ін.

Сукупний дохід сім'ї — сума грошових і натуральних (у грошовому вимірі) доходів населення від державних, кооперативних і приватних підприємств та організацій, із суспільних фондів споживання, що враховуються у бюджеті сім'ї.

Суспільний товар — продукт, якому властиві невключальність або неконкурентність.

Тіньова економіка — сукупність необлікованих і протизаконних, нелегальних видів діяльності: ухилення від сплати податків, виробництво заборонених видів продукції та послуг (виробництво наркотиків, азартні ігри, проституція тощо).

Товарне виробництво — форма організації суспільного виробництва, що характеризується глибоким суспільним поділом праці, виготовленням продуктів не лише для задоволення потреб виробників, а й для товарно-грошового обміну, отримання доходів, більших від витрат виробництва (прибутків), і задоволення потреб суспільних інститутів і людей, що не працюють.

Торговий дім — спеціалізована фірма, яка торгує одним товаром або групою однорідних товарів за дорученням клієнтів чи власним коштом.

Трудовий (людський) капітал — частина працездатного населення, яка володіє високим рівнем знань і професійної кваліфікації, здатна створювати нові системи знань, техніки, технологій, форм організації праці та виробництва, значно впливати на технічний рівень виробництва, зростання обсягів виробництва, якості, конкурентоспроможності продукції, зниження собівартості продукції, зростання прибутків.

Фінанси — сукупність економічних відносин, які опосередковують утворення, розподіл і використання грошових фондів у процесі розподілу та перерозподілу суспільного продукту і національного доходу.

Фінансова система — сукупність форм, методів і цілей формування, розподілу та використання фондів грошових засобів держави, суб'єктів господарської діяльності, населення.

Фінансово-промислова група (ФПГ) — об'єднання промислових підприємств для координації їх виробничих процесів, потоків капіталів, грошей, товарів та захисту спільних інтересів на ринках, на яких вони діють.

Холдинг — компанія, яка володіє контрольними пакетами акцій інших компаній, що дає їй право контролю і управління їх діяльністю.

Цілісність — це властивість системи, яка означає існування внутрішнього взаємозв'язку між її складовими частинами.

Ціна — співвідношення, в якому гроші обмінюються на товари і послуги.

Ціновідхиляючі фактори — фактори, що діють на ринку і зумовлюють відхилення ціни від сформованих у процесі виробництва затрат праці.

Ціноутворювальні фактори — фактори, які діють у сфері виробництва і впливають на величину витрат на виготовлення товару чи послуги, формують основу ціни.

Чесна конкуренція — методи конкурентної боротьби з дотриманням прийнятих на ринку норм і правил.

Рекомендована література

Основна література

- Бацянянин Г.І., Загорський В. С., Медведєв В. С., Середа А. Р. Ринкова економіка. — К.: ІСДО, 1996.
- Бункина М. К. Национальная экономика. — М.: Дело, 1997.
- Градов А. П. Национальная экономика: Курс лекцій. — СПб.: Спеціальна література, 1997.
- Гринів Л. С., Кічурчак М. В. Національна економіка: Посібник. — Львів, 2008.
- Заблоцький Б. Ф. Перехідна економіка. — К.: Академвидав, 2004.
- Заблоцький Б. Ф. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка. Навчально-методичний посібник — Львів: Вид-тво ЛКА, 2004.
- Заблоцький Б. Ф. Україна: за “правління народне, народом і для народу”. Дорожня карта до мети “Помаранчевої революції”. — Львів: “Новий світ-2000”, 2007.
- Заблоцький Б. Ф., Кокочко М. Ф., Слов'яненко Т. С. Економіка України. — Львів: Львівський банківський коледж Національного банку України, 1997.
- Заблоцький Б. Ф. Розміщення продуктивних сил України. Національна макроекономіка. — К.: Академія, 2002.
- Ковтун О. І. Державне регулювання економіки: Курс лекцій. — Львів: “Новий світ-2000”, 2007.
- Конституція України. Коментар основних положень Конституції України щодо захисту прав та свобод людини і громадянина/ Упорядник М. І. Хавронюк. — К.: Літера ЛТД, 2006.
- Мочерний С. В., Устенко О. А., Фомішин С. В. Політична економія: Навч. посіб. / Херсон: “Видавництво Дніпро”, 2002.
- Национальная экономика: Учебник/Под общей редакцией акад. РАЕН В. А. Шульги. — М.: Изд-во Рос. экон. акад., 2002.

Додаткова література

- Закони України // Урядовий кур'єр. — 1992. 1993.
- Про банки і банківську діяльність.
- Про власність.
- Про державну статистику.
- Про загальні засоби створення і функціонування (вільних) економічних зон.
- Про зайнятність населення.
- Про зовнішньоекономічну діяльність.

- Про інвестиції.
- Про іноземні інвестиції.
- Про мінімальний споживчий бюджет.
- Про науково-технічну інформацію.
- Про працю і її оплату.
- Про приватизацію майна державних підприємств.
- Митний кодекс України // Діло. — 1992. — №28.
- Основи національної економічної політики // Діло. — 1992. — № 31.
- Програма економічних реформ і політики України // Діло — 1992. — № 40.
- Підходи Кабінету Міністрів до вирішення основних проблем економіки України // Діло. — 1992. — №78.
- Бадер В. Капітал і фонди // Економіка України. — 1992. — № 7.
- Бевз В., Павленко Ю. Соціальний захист населення в умовах переходу до ринку // Економіка України. — 1993. — № 2.
- Верховода Л. Підприємництво. Нові форми господарювання // Економіка України. — 1992. — № 10.
- Гаврилович Б. Дорогокази в майбутнє. До ефективніших суспільств. — К.: Основи, 1993.
- Гаврилюк О. В., Румянцева А. П. Економічна інтеграція в сучасному світі. — К.: Наукова думка, 1991.
- Гелбрейт Дж. Экономические теории и цели общества. — М., 1976.
- Геродот із Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України з V століття перед Христом. — К.: Фірма “Довіра”, 1992.
- Грейсон Дж., О'Делл К. Американский менеджмент на пороге XXI века. — М.: Экономика, 1991.
- Григорівич А. Українські гривні чи “долари”? // Україна. — 1992. — № 9.
- Давидов О. Цінні папери в інвестиційному процесі // Економіка України. — 1992. — № 7.
- Долішній М. І. Ринкова економіка і нові господарські структури // Львівський економічний вісник. — 1992. — № 3.
- Дубишак Р., Цибаняк П. (Великобританія). Грошова система в Україні за княжих часів // Київська старовина. — 1992. — №4.
- Економіка України. сучасний стан, динаміка, тенденції розвитку. Інформаційно-аналітичний огляд (1997 р.) / За ред. В. С. Найльдонова. — Донецьк: ДІКОМ, 1998.
- Енгстлер Петра. Ринкова економіка для бізнесменів-початківців. — К.: Вік. 1992.
- Щенко П. Власність. Роздержавлення і приватизація власності // Економіка України. — 1992. — № 9.

- Заблоцький Б. Ф.* Економічна самодостатність регіону // Регіональна економіка. — 2001. — № 1.
- Заблоцький Б. Ф.* Методологічний підхід до моделювання регіонального розширеного самовідтворення // Регіональна економіка. — 2001. — № 3.
- Заблоцький Б. Ф.* Економічна інтеграція: об'єктивна чи спекулятивна? // За вільну Україну. — 1993. — 25 верес.
- Заставний Ф. Д.* Українська діаспора. — Львів: Світ, 1991.
- Заставний Ф. Д.* Географія України: У 2-х книгах. — Львів: Світ, 1994.
- Зрушення до ринкової економіки. Реформи в Україні: погляд зсередини /* За ред. Л. Гоффманна і А. Зіденберга. — К.: 1997.
- Карнегі Деїл.* Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей — К.: Наукова думка, 1990.
- Кваснюк Б.* Суть і особливості кризи економіки в Україні // Економіка України. — 1992. — № 5.
- Корнаї, Янош.* Шлях до вільної економіки. Відхід від соціалістичної системи: угорський переклад. — К.: Наукова думка, 1991.
- Кравченко Т. Г.* Підходи до розрахунку і прогнозування тіньової економічної діяльності в Україні // Регіональна економіка. — 2001. — № 1.
- Логвиненко В., Лазня І.* Організаційно-економічні форми приватизації // Економіка України. — 1993. — № 10.
- Лукинов І.* Ринок: надії і реальність // Економіка України. — 1991. — № 1.
- Лукинов І., Білорус О., Степаненко В.* Проблеми ціноутворення і стабілізація грошового обігу. // Економіка України. — 1992. — № 6
- Мартос Б.* Українська валюта 1917—1920 рр. // Україна. — 1992. — № 9.
- Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф.* Основы менеджмента — М.: Дело, 1992.
- Мочерний С.* Роздержавлення і приватизація // Економіка України. — 1992. — № 2.
- Менкью Н. Г.* Макроэкономика — М.: Изд-во МГУ, 1994.
- Національна еліта та інтелектуальний потенціал України.* Тези доповідей Міжнародної наукової конференції. — Львів, 1996.
- Сокольський В.* Фондова біржа: соціально-економічні, політичні та моральні аспекти діяльності // Економіка України. — 1992. — № 4.
- Поповкін В. Н.* Регіонально-цілісний підхід в економіці. — К.: Наук. думка, 1993.
- Пастернак-Тарануценко Г.* Результати дослідження шляхів забезпечення економічної безпеки України // Економіка України. — 1999. — № 2.
- Регіональна політика України /* За ред. Н. Г. Курдюкової. — К.: Наук. думка, 1995.

- Руденко В. П.* Природно-ресурсний потенціал України. — К.: Либідь, 1994.
- Савченко А., Пухтисвич Г.* Державне регулювання ринкової економіки // Економіка України. — 1993. — № 1.
- Симоненко В.* Регіональна політика: системний підхід // Економіка України. — 1996. — № 6.
- Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Соцэкгиз, 1962.
- Соціально-економічна географія України: Навч. посібник /* За ред. Шаблія О. І. — Львів: Світ, 1994.
- Спандарьян В. С.* Деловая Япония. — М.: Мысль, 1991.
- Україна: Прогноз розвитку продуктивних сил /* С. І. Дорогунцов, Б. М. Данилишин, Л. Г. Чернюк та ін. — К.: РВПС України НАН України, 1998.—Т. 2.
- Юхновський І. Р.* Україна — незалежна держава. Виступи, аналітичні статті. — Львів: Зах. наук. центр НАН України, 1994.
- Шевченко А. та ін.* Програми спецкурсу з основ ринкових відносин і підприємництва “Теорія ринкової економіки і практика переходу України до ринку” // Економіка України. — 1992. — № 3 — 12; 1993. — № 1—3.
- Шедяков В.* Розвиток бірж і механізм їх дії // Економіка України. — 1992. — № 4.
- Хойер В.* Как делать бизнес в Европе. — М.: Прогресс, 1992.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ЗАБЛОЦЬКИЙ Богдан Федорович

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Підручник

Керівник видавничого проекту *В. М. Піча*
Верстка та дизайн *Р. М. Івах*

Підписано до друку з оригінал-макета 05.07.2008 р.
Формат 60 × 84/16. Умовн. друк. арк. 33,17. Гарнітура Таймс Нью Роман

Видавництво ПП “Новий Світ-2000”
79053, м. Львів-53, а/с 5026
тел./факс: 295-41-46, 245-82-29
e-mail: novyisvit2000@lviv.farlep.net
<http://www.ns2000.com.ua>

Свідцтво про видавничу діяльність і розповсюдження
видавничої продукції: серія ДК № 59 від 25.05.2000 року,
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Надруковано в поліграфічному центрі ПП “Новий Світ-2000”

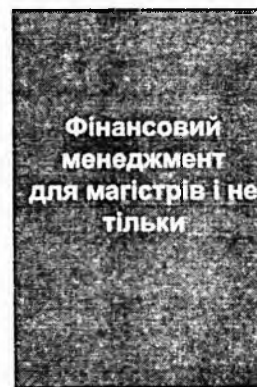

Організація виробництва: Практикум
Навчальний посібник

А. П. Бахтінова, О. О. Гиль, Л. О. Гришина
2008 – 212 с.

Рекомендовано Міністерством освіти і науки
України
ISBN 966-418-061-7

У практикумі запропоновано практичні завдання в вигляді тестів та задач з дисципліни “Організація виробництва”, що передбачена для вивчення в освітньо – професійній програмі підготовки бакалаврів за спеціальністю 7.050107 “Економіка підприємства”. Особливу увагу приділено організації виробничих та трудових процесів у первинних ланках підприємств, виходячи з реалій умов ринкової економіки.

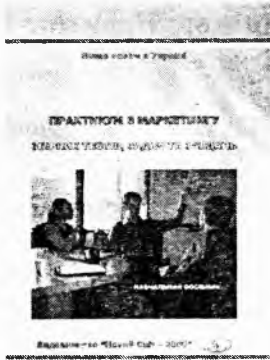
Фінансовий менеджмент
для магістрів і не тільки

Євтух Олександр Т.
Євтух Олександр О.
“Новий світ -2000”, 2009

Це навчально – методичне видання є новим, яке суттєво відрізняється від існуючих як за змістом так і за методикою. Видання ґрунтується на сучасних економічних теоріях і фінансових практиках. В посібнику поширено простір навчального курсу, який включає в себе такі теми як: “Фінансове управління людиною та сім’єю”, “Фінансовий менеджмент країни” тощо.

Вивчення фінансового менеджменту за даним посібником дає можливість засвоїти саме основне: принципи обігу грошових зобов’язань та їх взаємозв’язок з кількісними показниками на всіх рівнях господарської діяльності, починаючи від сім’ї і закінчуючи державою.

Видання розраховане для викладачів університетів, слухачів магістерських програм, фінансистів-практиків і всіх тих, хто цікавиться сучасними фінансами.

Практикум з маркетингу (збірник тестів, задач та завдань)

Навчальний посібник

Агеєв Є. Я.

“Новий Світ – 2000”, Львів, 2009. - 496 с.

Навчальний посібник з практичних занять охоплює теми навчальних програм з дисциплін “Маркетинг”, “Міжнародний маркетинг”, “Маркетинг послуг”, “Інфраструктура товарного ринку” і у ньому викладено методологічні та практичні аспекти організації маркетингової діяльності підприємства, тобто: основи маркетингу, менеджмент, товарну та цінову політику, комунікаційні системи та аспекти промислового маркетингу, з урахуванням світового та вітчизняного досвіду. Навчальний посібник призначений для студентів і спеціалістів, що працюють у сфері маркетингової діяльності та усіх, кого цікавлять питання ринкової діяльності.

Статистика національної та міжнародної економіки.

Навчальний посібник

О. С. Лугінін, С. В. Фомішин

“Новий світ – 2000”, 2009 – 471 с.

Складається з трьох частин, що охоплюють теорію статистики, економічну та соціальну статистику національної економіки, статистику міжнародної економічної діяльності.

Наведені питання для самоконтролю знань, приклади рішення типових задач.

Розраховано на студентів вищих навчальних закладів при вивченні дисциплін зі статистики, викладачів економічних спеціальностей та фахівців для статистичної обробки інформації.

Заблоцький Богдан Федорович

доцент кафедри регіональної економіки Львівської комерційної академії.

Науковими інтересами є ринкові перетворення в Україні, зокрема проблеми економічної самодостатності України, її регіонів і підприємств. Працює над проблемами моделювання продуктивної функції праці і капіталу. Є автором підручників та посібників:

“Економіка України”, “Розміщення продуктивних сил України. Національна макроекономіка”, “Перехідна економіка”, “Економіка й організація інноваційної діяльності”, “Регіональна економіка” та ін. Крім публікацій наукової та методичної літератури виступає у періодичних виданнях, в яких обґрунтовує проблеми і заходи структурної перебудови економіки, інноваційно-інвестиційних процесів у регіонах.

Економічну кризу в Україні вважає наслідком невідповідності способу національно-економічного мислення представників центральної та регіональної влади вимогам дії об'єктивних економічних законів та принципам демократії. Також вважає, що подолання кризи і перехід до економічного вирівнювання регіонів можливий на основі піднесення рівня національно-економічного мислення та здійснення масштабних інноваційних інвестицій.

НБ ПНУС

779382

ISBN 966-418-077-7

9 789664 180778